

V/1576

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK.

KÉTHAVONKINT MEGJELENŐ FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS FEJLESZTÉSÉRE.

A M. T. AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

RÓNAI HORVÁTH JENŐ

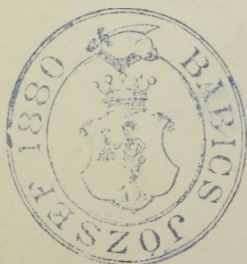
HONVÉD ALEZREDES, A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA.

1896. KILENCZEDIK ÉVFOLYAM.

(IX. KÖTET.)

*9° Rubrics
for m. a.*

KIADJA A M. TUD. AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGA.

BUDAPEST.

1896.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

TARTALOM.

I. Értekezések és önálló nagyobb dolgozatok.

	Lap
BÁRCZAY OSZKÁR és VÁRY REZSŐ dr. Bölcs Leo taktikája	23
FÜLEK HENRIK. Hadik altábornagy portyázó menete Berlinbe 1757-ben	11
GÖMÖRY GUSZTÁV. A pákozdi csata 1593 november 3-án	453
HORVÁTH, RÓNAI, JENŐ. Millenium	1
— Ezredéves ünnepségek és ezredéves kiállítás	253
— Magyar hadi krónika, II. rész. A mohácsi vésztől a legújabb korig. Külön lapszámozás.	
KARÁCSON IMRE dr. Az 1663-ik évi török hadjárat. Rasid efendi török történetirő leírása szerint	73
— A török sereg átvonulása Magyarországon 1683-ban	326
KOMÁROMY ANDRÁS dr. A szécsényi árulás	187
— Báthory Gábor történetéhez	273, 417
KONCZ JÓZSEF. Adalékok Apaffi Mihály fejedelem 1683-ik évi hadjáratához	484
KROPF LAJOS. Castaldo Erdélyben. Második sorozat	53, 161, 299, 465
MERÉNYI LAJOS dr. A török végek történetéhez	520
N. Hadtörténelmi emlékek az ezredéves kiállításon	263
STEPHANIE ADOLF. Szigetvár építészete és ostroma 1566-ban	209
— A budai királyi palota, a pozsonyi és dévényi várak a multban	377
THALY KÁLMÁN. Az erdélyi kurucz haderő létszáma 1704-ben	4
— Egy kurucz tábornok hagyatéka 1710	141

II. Hadtörténelmi apróságok.

Aldana versiója a szegedi veszedelemről. <i>Kropf Lajos</i>	106
Apaffi Mihály költekezése ajándékokra az 1683-iki hadjáratban. <i>K. J.</i>	528
Batthányi Lajos levele 1757-ből	528
Básta emlékérmekről még valami. <i>G. G.</i>	224
Básta emlékérmekről még valami. <i>Kropf Lajos</i>	350
Bocskay fölkelés történetéhez adalék. <i>Dr. Merényi Lajos</i>	227
Bujdosók küzdelmeinek történetéhez adalék	235
Erdélyi nemesi fölkelésre 1744-ben kiadott intézkedések. <i>Koncz József</i>	524
Facsoport, négyszázados, történelmi nevezetességű. <i>Gömöry Gusztáv</i>	220
Győr és Moson megyei nemesi fölkelésre vonatkozó két levél 1604. <i>G.—y.</i>	225
Hainburg hadtörténelmi szerepe 805—1803. <i>Gömöry Gusztáv</i>	101
III. Károly hadseregének hadi létszáma és zsoldja. <i>Gömöry Gusztáv</i>	364
Katonai államtanácsi vélemény 1568-ból. <i>G.</i>	518
Kurucz háborúk befolyása Fürstenfeldre 1704—1706. <i>G.—y.</i>	359
Ligne herczeg véleménye a törökökről 1788-ban	244
I. Lipót pátense a fényűzés ellen. — <i>y.</i>	116
Lovassági támadás egy hajóraj ellen	371
Nagyvárad, mely napon kapitulált 1692-ben. <i>Horváth Jenő</i>	125

	Lap
Osztrák-magyar hadsereg élelmezési tervezete 1673-ból. <i>G. G.</i>	359
Pálülési ütközet 1618-ban. <i>Márki Sándor</i>	123
Salm Miklós és Varkocs György levelei 1542 és 1550. <i>Geöcze István</i> . . .	119
Sutoris János naplója a XVII. század végéről. <i>Gömöry</i>	352
Székellyek siralma	369
Török időszámításról. <i>Kropf Lajos</i>	513
Török végek történetéhez. <i>Dr. Merényi L.</i>	520
Ujczfogadás 1757-ben. <i>Leveles János</i>	112
Várkapitányok szerződésai 1634—1661. <i>K. J.</i>	234
Zrinyi Miklós jelentése Kanizsa élelmezéséről és Dobrz beveteléről 1604-ben. <i>Szepessy F.</i>	351

III. Egyéb tárczabeli közlemények.

A Magyar Tudományos Akadémia hadtudományi bizottságából 101, 220, 350, 513 <i>Hadtörténelmi Irodalom :</i>	
I. Ismertetések	127, 129, 372, 530, 532
II. Irodalmi szemle... ..	373
III. A magyar hadtörténelmi irodalom repertoriuma. <i>Dr. Mangold Lajos</i> 130, 247 Hadtörténelmi okmánytár	375
Magyar hadi szabályzatok gyűjteménye	135, 232, 535

Mellékletek.

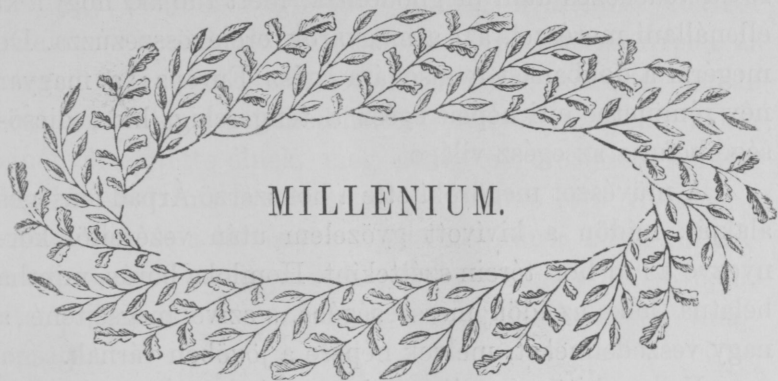
Arcképek : Árpád fejedelem, Castaldo, Báthory Gábor. Összesen 3.

Térképek és rajzok : Hadik András menete és támadása Berlin ellen, Szigetvár ostroma, a pozsonyi vár, a budai királyi vár, Dévény vára. Összesen 5.
Ezenkívül számos szövegbeli rajz, továbbá a «Magyar Hadi Krónika» második részéhez 1 melléklet és 5 hadműveleti és csatavázlat.

ÁRPÁD.

Munkácsy «Honfoglalás» című festményéről.

Ezer éve annak, hogy a magyar nemzet a honalapító Árpád vezetése alatt a Kárpátok bérceit átlépte és a Duna-Tisza síkjain lábát megvetette. Egy nemzeti katasztrófa üzte el őt ideiglenes honából; de nem az ellenség bosszúja, nem a családi tűzhelyei ellen intézett orvtámadás kényszerítik őt a vándorlásra; a bolgár-bessenyő támadás csak az alkalmat szolgáltatja arra, hogy nemzetét Árpád azon hazába vezesse, melyet számára már kiszemelt s mely az ideiglenes honnál országalapításra sokszorosan alkalmasabb.

A magyar tehát nem mint üldözött menekült lép e földre, mely itt oltalmat keres, hanem jön, hogy a kiszemelt országot karja erejével elfoglalja, azon büszke tudattal, hogy az országot nemcsak meghódítani, de megtartani is képes. Nem mint vendég telepszik meg itt, hanem mint úr, aki az elfoglalt országot vérszerzette jogon tulajdonába veszi.

Megdobbant a föld, midőn Árpád hős serege a bércekről leszállt, s dobbanását megérezték a népek, melyek itt tanyáztak; futnak az erős, a hatalmas nemzet elől, vagy

rövid védekezés után meghódolnak, mert tudják, hogy a ki ellenállani merészel, azt a magyarok ereje összezúzza. De megérzi a dobbanást nemsokára egész Európa; a magyar név rémületbe ejti népeit egész a tengerekig, híre, dicsősége befutja az egész világot.

A művészet megörökítette a honszerző Árpád fenséges alakját, midőn a kivívt győzelem után vezéreitől környezve az új hon térein szétttekint. Homloka borús, mintha belátna lelke az idők messzeségébe, s szive megsejtené a nagy veszedelmeket, melyek népére a jövőben várnak.

Vajjon hitte, remélte-e, hogy népe még egy évezred után is él és úr lesz e hazában?

Hinnie kellett! Mert neki, aki nemzetének nemcsak vezére, de prófétája is volt, aki népének őseréjét ismerte, bíznia kellett nemzete jövőjében.

És a magyar nemzet e bizalmat igazolta is. A magyarok Istene megedzette szivét és karját, s bárha ezeréves élete nem egyéb, mint a küzdelmek szakadatlan lánczolata, helyét mindig diadalmasan megállotta. Nincs rög e hazában, melyet a magyar vérevel ne áztatott volna, nincs talpalatnyi tér, melyért küzdeni ne lett volna kénytelen. Ellenségei közt azonban mindig a legnagyobbak, legveszedelmesebbek, saját fiai voltak. De midőn a pártviszályok a nemzetet a bukás örvénye felé sodorták, a nemzet fölött örködő isteni hatalom mindig küldött egy nagy szerencsétlenséget, mely fiait újból egyesítette, a nemzetet újból nagygyá, hatalmassá tette. A szerencsétlenséggel arányban növekedett ereje, vitézsége, honszeretete, s a magyar nemcsak önmagát tartotta fenn, de évszázadokon át védő bástyája lön Európának, a kereszténységnek, a civilisationak.

Egy évezred nagy idő! A magyar nemzet sokszor átalakult e hosszú idő alatt, de ha a honszerző Árpád az évezred fordulóján ismét közénk szállana, nemzete sorsán most sem kellene kételkednie. Az erények, melyekre akkor reményét építette élnek, még pedig megerősítve a keresztény hit által, ma is a magyarban; az erő és a vitézség, a honszeretet és a törvényes fejedelme iránti hűség, a szabadságszeretet és jogtisztelet, az önmagába és jövőjébe vetett bizalom, a nemzetnek ma is legfényesebb tulajdonságai.

Örködjünk, hogy ez erények belőlünk s utódainkból soha ki ne vesszenek s akkor jogunk van hinni, hogy rejt-
sen bár a jövő bármily veszedelmeket méhében, a magyar nemzet egy második évezredet is dicsőséggel fog megérni.

AZ ERDÉLYI KURUCZ HADERŐ LÉTSZÁMA 1704-BEN.

Az 1848-iki honvédséget megelőzőleg *utolsó magyar nemzeti hadseregnek*, II. Rákóczi Ferencz hadseregének, különböző évekbeli számerejéről, valamint az egyes csapatnemek és ezredek időnkénti tényleges létszámairól már többször értekeztem és számos adatot tettem közzé e becses szakfolyóirat hasábjain. Azon ezred-létszámkimutatások azonban többnyire a hadsereg szabatosabb szervezése, a területi rendszerre alapított, úgynevezett «*reductió*» (1706.) utáni esztendőkből származnak, a mikortól fogva t. i. a mustra-listák és szabályszerű hivatalos létszámkimutatások sokkal sűrűbbek; úgy, hogy a megelőzőtt szervezési évekből (1703—1704.), sőt még 1705-ből is e tekintetben aránylag sokkal kevesebb adattal rendelkezünk, úgy Magyarországról, mint Erdélyről.

Ezen utóbbi tartományra nézve bő forrásokra lelünk a báró *Radvánszky-család* zólyom-radványi, másként is igen gazdag levéltárában. II. Rákóczi Ferencz ugyanis az 1704-iki gyula-fehérvári országgyűlésen július 6-án, mindhárom nemzetbeli rendektől egyhangúlag fejedelemmé választatván, mielőtt trónja elfoglalására személyesen bemehetett volna Erdélybe: az ügyek (legkivált a gazdaságiak) rendezése s a katonai kihágások orvoslása céljából egyik meghitt udvari tanácsosát, *Radvánszky János* országos kincstárnokot küldé be oda kormánybiztosúl; a mire annál nagyobb szükség volt, mivel az erdélyi kuruczság fejei: *br. Thoroczkey István* vezénylő tábornok s az alája rendelt, de magát előkelőbbnek és érdemesebbnek tartó, cselszövő természetű *gr. Pekry Lőrincz* és az általa ösztökélt *gr. Mikes Mihály* tábornokok,¹⁾ továbbá

¹⁾ A vitéz, de mértéktelenül nagyravágyó s örökké intriguáló gróf

gr. Teleki Mihály, br. Száva Mihály és a Barcsayak, — a többiek-ről nem is szólva, — folyton versengettek, torzsalkodtak egymással, az egységes ügyvezetés kárára. Az eszes és tevékeny Radvánszky nagy serénységgel látott a munkához a kormányzat minden ágában. Tanúskodnak erről az erdélyi főuraknak, törvényhatóságoknak, hadi és polgári főtiszteknek, városoknak, községeknek, stb. igen nagy számmal hozzáintézett előterjesztései, levelei, tudósításai, tervezetei, stb., melyek mind fenmaradtak korunkra, s eddig még nem értékesített oly nagybecsű történeti anyagot képeznek, hogy Erdélynek Radvánszky (1704. július elejétől 1705. január végéig tartott) kormánybiztossága idejebeli történelmét felhasználásuk nélkül jól megírni lehetetlen volna.¹⁾

Mi e tömérdek beces anyagból még 1874-ben bő kivonatot tettünk, különösen a *hadi dolgokat* és a *művelődéstörténetet* illetőleg. Az előbbiek közt nevezetes helyet foglalnak el az Erdélyben ekkor fegyverben állott kurucz haderők tényleges létszámának csapatonkinti összeírásai, állománykimutatásai, melyeknek készítését — a mennyiben ez még meg nem történt volna, — a fejedelmi biztos bemenetele után mindjárt elrendelé, úgy, hogy ezek még augusztus és szeptember havában elkészültek, s belőlük az ott működött haderőkről meglehetősen szabatos képet nyerünk. Csupán *Háromszék*, *Belső-Szólnok* megye s a kis *Aranyosszék* hadainak mustralistái hiányoznak, ezeket azonban könnyen pótolhatjuk máshonnan; majd végül szólandunk róluk. Lássuk tehát az ezredek s vármegyei és székelységi dandárok létszámait egyenkint.

Pekry tbk. így ír pl. Kerelő-Szent-Pálról, 1704. szept. 6-káról barátjának, br. Száva Mihály zarándi főispánnak: «. . . Hogyha az Fejedelem engem magam rendiben accomodál és szolgáltat, sok káraitól satisfactiót tétet: bizony, életem s vérem veszedelmével is ő Ngát igazán szolgálom; ha pedig ő Nga engem olyan emberért, mint *Toroczka*i, praetereál, — holott mind a német s mind a török világban hozzám képest a hátulsóban vette-tett, — én bizony soha kardot sem kötök az oldalamra, hanem házamnál ülök s szántok-vetek, ez az én *resolutióm*.» (Eredeti levele a Radvánszky-ltárban.) Később épen így intriguált Pekry Forgách ellen, Károlyival pedig épen össze nem fért, s e miatt veszett el az 1707-iki erdélyi hadjárat.

¹⁾ Radvánszky megbízatása Rákóczitól ugyan még 1704. június 13-án kelt a solti táboron, — de a míg beérkezett Erdélybe s működését ott megkezdhetette, — idő telt bele.

1. *Gr. Pekry Lőrincz ezrede*, vagyis a «Néhai Tekintetes Nagyságos (Báró) Orlay Miklós Urammal jött *törökországi had* (Thökölyféle régi kuruczok), ki azután (Orlay halála után) Méltóságos Gróf Pekry Lőrincz Uram ő Nga keze alá jutott». Alezredesük («Vice-Kapitány») Nyúzó Mihály, később híres huszárezredes s végül dandárnok Károlyi alatt; lovas-örnagyk («Fő-Strázsamester») Botrády István, gyalog örnagyk Vida Miklós. Áll vala e csapat 80—90 főnyi 8 századból. Összesen valami 700 fő. (A mustralista kelte, úgy mint a következőé, nincs kitéve.)

2. «Fő-Kapitány Nemzetes Vitézlő *Koncz Boldizsár* Uram ezere.» Nem volt több, csak egy «sereg»-ben mintegy 200 fő. (Lovas.)

3. «Tek. Nemz. Vit. Vay László Uram ezere.» (Lovas.) Alezredes: Ujvárossy Mihály; örnagy: Kállay János. Áll vala 10 századból, melyek egyenként elérik, sőt meghaladják a 100 főt, a két utolsó compániát kivéve. Összesen vagy 950 fő. Kelt a kimutatás «in Castris ad Nagy-Lak positis, 28. Junij 1704.» Tehát Radvánszky bemenetelét még valamivel megelőzőleg.

4. «N. V. *Kaszás Pál* Uram ezere.» (Lovas.) Ugyanott és ugyanakkor számláltatott meg. Alezredes, örnagy neve hiányzik. Állott ezen igen népes ezred 15 századból, melyek közül az első ötnek mindegyike legalább *harmadfél* száz fő; a többi tíz sereg 80—90 főnyi. És így az összes: 2000—2100 fő.

5. «N. V. *Ecsedy János* Uram ezere.» (Gyalog.) Szintén a nagy-laki táboron, 1704. június 30-án készült lajstrom. A törzstisztek nem nevezvék meg. Állott öt seregből, = 500 fő.

6. «N. V. *Gyárfás István* Uram ezere.» (Gyalog.) Törzstisztek nem nevezvék, s úgy látszik, az ezredesen kívül nem is voltak: mert az «ezer» csak két századból áll; = 200 fő. (Kelet nélküli.)

7. «N. V. *Fonáczy Mátyás* Uram ezere. Három lovas- és egy gyalog-sereg, jó népesek; = 400 fő.

8. «N. V. *Sedricsán (Szudricsán) István* Uram ezere.» Két lovas- és egy (kis létszámú) gyalog-sereg, = 250 fő. (Dátumtalan.)

9. «*Hátszegi Markó* Uram hada. Várad alatt vagyon (a bloquádában), Komlóssy kapitány Uram keze alatt.» Gyalog csapat;

három kisebb sereg; oláhok, úgy, mint mint Szudricsányéi. Valami 250 fő.

10. «Fő-kapitány *Komlóssy Sándor* Uram mellett levő maga katonái, kiket Magyarországból hozott magával: 15 legény. (Fonáczy, Szudricsány, Hátszegi és Haroczki hajdúi, utóbb *Komlóssy* alatt egyesítették egy ezredé.)

11. «N. V. *Csulay Balázs* Uram ezere.» Csak két sereg oláhból és török zsoldosból áll, s ekkor Pekry alatt a szebeni zárlatban táborozott; valami 200 gyalog. Volt továbbá Csulaynak még négy «tizedalja» gyalogja: «az Hunyad alá jött törökországi gyalogok,» mintegy 80, a kik ekkor «Déva vára kapuját strázsálták.» A neveik után ítélve, oláhok. Összesen legfőlebb 300 fő.

12. «T. N. V. (Dévai) *Csáky András* Uram ezere.» Állott három lovas-, (a harmadik kicsiny) és egy gyalog-seregben, magyarok, oláhok s törökökből, öt németből s nyolcz oláh «hajós-hajdú»-ból a Maros dobrai révében. Hozzájuk tartozott még (ámbár külön soroltatik elő), a «törökországi (volt Thökölyféle) gyalogság, *Csáky* Uram keze alá»: egy sereg, magyar és török nevűek. Összesen tehát mintegy 450 fő.

13. «T. N. *Kos Mihály* Uram gyalog-ezere.» Alezredes: Gödény Pál; őrnagy: Dunaviczy György. Állott négy rendes és két igen kicsiny seregből, = 450 fő.

14. «Mlgos *Gróf Csáky László* Uram ő Nga ezere.» (Lovas.) Alezredes: Mester György; őrnagy: Borbély János. Tizenöt jó népes sereg, = 1350 fő.

15. «*Gróf Csáky László Uram ő Nga gyalogsága.*» Három sereg; ketteje nagyon népes, = 300 fő.

16. «N. V. *Haroczki Venczel* (valami átszökött cseh katonatiszt) Uram keze alatt levő hadak száma.» Öt középszerű sereg oláh, = 400 fő.

17. «T. N. *Pongrácz György* Uram ezere.» (Gyalogság.) «In Castris ad Szamosfalva positis, die 17. Septembris 1704.» Alezredes: Petneházy György; őrnagy hely üres. Állott 12 jó népes seregből, többnyire oláhból; = 1200 fő. (E Pongrácz György utóbb udvari titkársággal a fejedelem személye mellett cserélé föl az ezredességet. Helyette Jósika Dániel lön ezredessé.)

18. «Mlgos *Gróf Teleki Mihály* Uram ő Nga kapitánysága

alatt levő Ns. *Kövár-vidéki nemesség.*» Négy teljes lovas-, és egy nagy gyalog sereg , = 550 fő. Ugyancsak Teleki parancsnoksága alatt volt még:

19. Négy más nagy *lovas-század*, közülök a legnépesebb, vagy 200 ember, mind csupa *kolozsváriakból*, a más három pedig szathmáriak s más vidékiekből álló, elegendes; = 550 fő.

20. «N. V. *Kállay István* Uram commendója alatt lévő *szamos-újvári bloquáda*, die 25. Septembris Anno 1704.» Hét gyalog-sereg vala ott, többnyire Pongrácz Gy. ezredbeliek, tehát külön nem számítjuk. Azonkívül valami 150 lovas egy seregben.

21. A *gyalvai vár őrsége*, (e várhoz tartozó katonák), Zilahy Ferencz főkapitánysága alatt, 1704. szept. 11. Huszonöt lovas és 40 hajdú; = 65 fő.

22. «Ns. *Udvarhelyszék* hada. In Castris ad Medgyes positis, die 23. Aug. 1704.» Fő-Kapitány: Gr. Pekry Lőrincz tbk., vicekapitány: Daniel Ferencz. Volt köztük egy «*nemes száz*», azután «*Udvarhely városa*», s úgy a községek fegyveres népe, külön, de aránylagos nagyságú, jó népes «seregekbe» osztva. Összesen meghaladja a 2000 főt. (Lovas, gyalog.)

23. «Ns. *Csik, Gyergyó és Kászsónszékek hadai.*» In Castris ad Darlacz positis, die 27. Augusti, 1704. Fő-Kapitány: Gr. Apor István, Szebenben. (Labancz főúr; gr. Lázár Ferencz neveztetett ki a helyére.) Vice-Kapitány: Szent-Imrei Thamás Deák. Az egyes «százak» szintén az illető vidékek falvai szerint alakítva; az egyik «száz» állandóul a gyimesi határszorost őrizé. A darlaczai táborban nem sokkal voltak kevesebben az udvarhelyszékieknél, = 2000 fő.

24. «Ns. *Marosszék.* Darlacz mellett levő táborban, 28. Aug. 1704.» Helyettes Fő-Kapitány: Jósika Sámuel. Csak 4—500 főnyi mustrált be.

25. «Ns. *Fejér vármegye.* In Castris ad Medgyes positis, die 24. Aug. 1704.» Főispán: Gr. Pekry Lőrincz; vice-kapitány: Fosztó Zsigmond; főstrázsamester: Pávay István; a vármegye zászlótartója: Elekessy István. 500 egynehány nemes.

26. «Ns. *Küküllő vármegye.* In Castris ad Darlacz positis, die 28. Aug. 1704.» Kapitány: Dicső-Szent-Mártoni Balogh Zsigmond. Vagy 300 nemes.

27. «Ns. *Thorda vármegye.*» Ugyanott, ugyanaz nap megtartott hadiszemlén. (Főispán, kapitány, etc. nincs megnevezve.) *200 nemes.*

28. *Kolozs vármegye.* Ugyanott, ugyanakkor, = *300 nemes.*

29. *Doboka vármegye.* Hasonlókép. *250 nemes.*

30. *Hunyad vármegye.* Hasonlókép. *600 nemes.*

31. *Zaránd vármegye.* Főispán: br. Száva Mihály; viceispán és vice-kapitány: Ribiczey László. Körülbelől *100 nemes;* a fele gyalog.

32. Gr. Teleki Mihály *német gyalog-regimentje,* az udvarhelyi volt es. várparancsnok: Erasmus R. de *Ruyther* (Ritter), most kurucz alezredes vezénylete alatt, négy században, csupa német szökevényekből, német tiszték (Braun Mihály, Hennisch Frigyes, Steinhoet, Tillmann századosok) alattalakult reguláris gyalog-ezred; ekkor *372 főből álló.* (Ruyther utóbb a szamos-újvári ostromzárlat vívó árkaiban esett el. Igen vitéz ember volt; úgy látszik, *hollandi nemes.*)

Eddig a hadi szemléken összeírt lajstromok, melyeknek végeredménye *18,082* főnyi, tényleg szolgáló, lovas és gyalog hadat tüntet ki. A kimutatásokból azonban hiányzanak még a sűrű népeségű és valamennyi székely szék között a legharciasabb *Háromszék,* tovább *Belső-Szólnok* vármegye, végre a kis *Aranyosszék* hadainak mustra-tabellái, melyek valahol elkallódtak. A gr. Mikes Mihály fő-, s Kálnoky Tamás és Tompa Miklós vice-kapitánysága alatt fegyvert fogott Háromszék lovas- és gyalog székely csapatai Brassó és Fogaras es. várak ostromzárlatát, s az ojtózi, tömösi, törösvári határszorosok őrségeit képezék, és számra nézve voltak *legalább* annyian, mint az udvarhelyszékiek, vagyis *2000-en.*¹⁾ *Belső-Szólnok,* valamint *Aranyosszék* is kiállított bizonyára külön-külön *két—harmadfél*száz fegyverest. És így Rákóczi erdélyi haderejét 1704-ben 20,500 vagyis kerek számban *húszezer főre* tehetjük,

¹⁾ Gr. Forgách Simon, az 1705. év elejétől erdélyi vezénylőtábornok, ezen év márczius havában a székely székek hadviselésre alkalmas férfait összeíratván, Háromszéken e lajstromok szerint 5362 fegyverfogható ember találatott. (*Erdélyi múzeumi kéziratár.*) Ebből bizonyára *több* volt 2000-nél táborban!

a tűzérseget nem számítva, sem pedig a partiumbéli Közép-Szólnok, Kraszna vármegyék nemességét; melyekkel s a föntebbi 500 főnyi többlettel együtt meghaladná a 21,000-et.

Végre még valamit a Rákóczi-hadsereg *összes létszámáról*. Ezt mi («*Bercsényi*») munkánk III-ik kötete 709—712. lapjain,) a szabadságháború fénykorában, az 1706-ik év nyarán, 83 ezredben és az ott megjelölt különleges fegyvernemekben s csapatokban, — egy, a német birodalomban megjelent egykorú könyvre is hivatkozva, — de a saját számításaink szerint is, kerek számban *százezer emberre* tettük, a csak időnkint fegyverre szólítható nemesi (vármegyei) és székely bandériumokon kívül. Hogy számításunk épen nem vala túl magas, de sőt még alacsony: most egy legújabb tudomásunkra jutott *épen akkori* eredeti adat határozottan bizonyítja. Nevezetesen, az 1706—1707. évekről szóló, még kiadatlan nagyszombati jezsuita-napló följegyzései közt (1706. augusztus 9-kéről olvassuk: «*Provisor noster Selliensis (a jezsuiták vág-séllyei tisztartója) qui est unus Commissarius Confoederatorum, asserit nunc Confoederatorum Ungarorum esse in armis, partim in Hungaria, partim in Transylvania, centum sedecim millia et septingentos, pro quibus in dies annona providenda est.*» Tehát a kuruczok egyik hadélelmezési biztosá — a kinek az idevonatkozó hivatalos adatok hozzáférhetők voltak, — állítja, hogy az 1706-ik év augusztus havában Rákóczi fejedelemnek és a szövetekezett magyar- s erdélyországi rendeknek *116,700 katonája állott fegyverben*, kiket mindennap élelmezni kellett. A fölkelő nemesség maga tartozott élelmezni magát, ezek tehát nem értethetnek a kített számban; mi több, akkor nem is volt insurgáltatva a nemesség. Íme, számításunk alaposágának igazolása!

Thaly Kálmán.

HADIK ALTÁBORNAGY PORTYÁZÓ MENETE BERLINBE, 1757-BEN.

Egy rajzmelléklettel.

Hadik András altábornagy, Mária Terézia és II. József uralkodása idején a legkiválóbb katonák, a legjelesebb vezérek közé tartozott; dicsőségteljes életét, mint tábornagy, futaki gróf, az udvari hadi tanács elnöke és Bács megye főispánja végezte be, Bécsben, 1790 márczius 12-én.

Legkiválóbb hőstette berlini portyázó menete volt, mely bőséges hadi tapasztalatok alapján terveztetett, nagy figyelemmel készítettett elő és oly elővigyázattal, oly bátorsággal és merészséggel lön végrehajtva, hogy általa úgy a vezér, mint a csapatok is a legnagyobb dicsőséget vívták ki.

Mielőtt ez eseményt bővebben fejtegetnénk, a két hadakozó fél általános viszonyairól kell néhány szóval megemlékeznünk.

A Daun tábornagy által 1757 június 18-án *Kolin*-nál kivívott fényes győzelem a porosz király diadalmas előrenyomulását egy időre megakasztotta, őt Prága város ostromának megszüntetésére és ezután Csehország elhagyására kényszerítette. Az osztrák fő-sereg, Lothringeni Károly herczeg vezetése alatt, a porosz királyt nyomon követte, Gabelt és Zittaut elfoglalta és különösen a porosz herczeg seregében, mely a kolini csatából menekült csapattestekből állott, annak visszavonulása alkalmával tetemes veszteségeket okozott. A porosz herczeg nemsokára ezután elhagyta a sereget, melynek parancsnokságát Braunschweig-Bevern herczeg vette át.

1757 augusztus elején a porosz király Weissenbergnél Bevern

herczeggel egyesült és így ismét tekintélyes sereg fölött rendelkezhetett, de helyzete mindazonáltal válságos volt. Lothringeni Károly nagy túlerővel állt vele szemben; Jahnus osztrák tábornok benyomult Sziléziába, a Kreuz tábornok alatt álló kis porosz hadtestet megverte és Landshut mellett a hegyek közt foglalt állást; végre pedig Ausztria szövetségesei is mozgolódni kezdtek. Az oroszok már benyomultak volt Poroszországba, a svédek Pomerániában fészkeltek be magukat, a francziák D'Estrée tábornoszernagy alatt a porosz király szövetségeseit, a hannoverieket, kiket Cumberland herczeg vezetett, a Hastenbeck melletti ütközetben megverték és az úgynevezett seveni conventiot erőszakolták ki, melynek értelmében a hannoveriek teljes tétlenségre kényszerítetttek, maga Hannover pedig majdnem teljesen a francziáknak lőn kiszolgáltatva. A birodalmi működő hadsereg a franczia segély hadtesttel egyesülve Hildburghausen és Soubise herczegek alatt Szászország felé menetelt.

II. Frigyes eme szorult helyzetében legelőször a hozzá legközelebb álló ellenségtől akart megszabadulni és így Lothringeni Károly ellen fordult. Augusztus 16-án Bernstädtel mellett táborba szállt, avval a szándékkal, hogy onnan a herczeget Wittgendorf mellett elfoglalt állásában megtámadja. De a herczeg jól tudta, hogy a halogatás a porosz király helyzetét mind rosszabbá fogja tenni, e mellett az általa elfoglalt állás oly előnyös és biztos volt, hogy a király maga is beláthatta, hogy támadás esetén sikerre alig számíthat; mindennek daczára a király Lothringen herczeget augusztus 16-tól 19-éig naponta harczra ingerelte; de ágyúzása teljesen eredménytelen maradt.

Végre is a dolgok állása a királyt más elhatározásra bírta; eltökélte, hogy Hilburghausen herczeg ellen, ki a birodalmi sereget vezette, fog nyomulni.

Lothringeni Károly herczeg megfigyelésére 40 zászlóaljjal és 70 lovas századdal Bevern herczeget hagyta vissza és augusztus 26-án, miután még a cseh határon állott Keith tábornagy hadtestével egyesült volt, Drezda felé menetelt, hogy a birodalmi hadsereg útját állja, mely időközben Eisenach és Gotha alá érkezett és Lipcse felé nyomult előre. Szeptember 12-én Frigyes 22,000 emberrel Erfurthoz érkezett.

Bevern herczeg ez alatt hadseregével Görlitzre menetelt és ott

állást foglalt, míg Winterfeld tábornokot Moysra küldte, hol az megállapodott.

Lothringeni Károly a Bevern csapatai által megszállva tartott Bautzent elfoglalván, ezáltal az összeköttetést Bevern hercege és a porosz király serege közt megszakította, a fősereggel Ostritzig menetelt, báró Marschall tábornagyot és Hadik altábornagyot pedig 10,000 emberrel Bautzenben hagyta vissza, hogy ezek a Szászországból vezető utakat megfigyeljék.

Lothringeni Károly hercegnek szándéka az volt, hogy Bevern herceget állása elhagyására kényszeríti és így a hadszínhelyet Sziléziába helyezi át.

A Moys melletti győzelmes ütközet után, melyben Nádasdy tábornok Winterfeldet megverte, Bevern hercegnek attól kellett tartania, hogy Károly herceg a fősereggel a Neissen átkelve, a Sziléziába vezető utat előtte elállja. Hogy ezt megakadályozza, igyekezett őt megelőzni s azonnal elindulván, szeptember 19-én Liegnitz alá érkezett.

Midőn Lothringeni Károly ezt meghallotta, látván, hogy az út Schweidnitz felé szabadon áll, ennek ostromát határozta el. Ennek folytán tehát Bevern herceget Lauben, Löwenberg, Goldberg és Jauerén át követte, hol azonban a Schweidnitz körülszárolására vonatkozó intézkedések őt több napig feltartóztatták. Szeptember 25-én Liegnitz közelébe érkezvén, Nikolstadt és Greibing mellett előnyös állást vett, miáltal Bevern herceg útját Boroszló, Schweidnitz és egész Felső-Szilézia felé teljesen elvágta.

A porosz király seregét most Bevern hercegetől nagy ür választotta el, melyen át az út Brandenburgba és Berlinbe — a király székhelyére — nyitva állott. Az időpont tehát egy vakmerő vállalat kivételére legalkalmasabbnak látszott. Egy portyázó hadtest Berlinbe küldésének eszméje némely írók szerint Lothringeni Károly herceg, mások szerint Hadik elméjében fogamzott meg.

Eleinte az volt a szándék, hogy a svédekkel együtt működve indítsanak Berlin ellen egy vállalatot, de ez a két sereg egymástól való nagy távolsága miatt nem volt kivihető.

Az időpont most volt a legalkalmasabb és így habozásnak helye nem lehetett. Károly herceg a portyázó menet vezetésére Hadik altábornagyot szemelte ki s őt e célból Bautzennél Mar-

schall tábornagynál hátra hagyta. A mint Marschall hírt vett arról, hogy a porosz király Lipcsébe érkezett, az Elsteren át az Elba ellen nyomult és Losy ezredest 1000 horvattal és 800 huszárral e folyamhoz küldte, hogy azt Schwandau-tól Meissenig megfigyelje. Hadik Elsterwardara nyomult előre, hol október 10-én összegyűjtötte a kis hadtestet, melylyel Berlin ellen működendő volt.

A berlini vállalatra Hadik: 900 fő német gyalogságot, 2100 határórt, köztük 2 gránátos századot, 1000 német lovast, 1100 magyar huszárt, összesen 5100 főt, ezek közt 2100 lovast választott ki. Ezenkívül még 2 háromfontos és 4 hatfontos löveget is vitt magával. Hadik altábornagyon kívül e hadtesthez még Babocsay, Mitrovsky gróf és Kleefeld tábornokok voltak beosztva.

A visszavonulási vonal biztosítására Hadik 1000 határórt, 240 német lovast és 300 huszárt, összesen 1540 embert 540 lóval és 2 hatfontos ágyúval Kleefeld tábornok parancsnoksága alatt Elsterwardánál avval a feladattal hagyott vissza, hogy a fekete Elstert és Röder folyót Herbergtől Grossenhaynig megfigyeljék és a Hoyerswardára vezető úton lévő Senftenberget megszállják; mert Hadik visszavonulását ezen a helyen át szándékozott végrehajtani.

100 huszár válogatott lovakon kis osztályokba tagozva a menetvonalon állítottatott fel a végből, hogy az összeköttetést Hadik, Kleefeld és Marschall közt fentartsa. További 300 huszár, Ujházy ezredes parancsnoksága alatt, a főoszlop baloldalának biztosításával volt megbízva. A főoszlop tehát csak 3160 embert, ezek közt 1160 lovast számlált.

Hadik ez előkészületek után *október 11-én* indult el csapataival Elsterwardáról és első nap $2\frac{1}{2}$ mérföldet menetelt egész Dobrilughig; másnap, *október 12-én*, 3 és $\frac{3}{4}$ mérföldnyi menet után Luckauba érkezett. Másnap Ujházy ezredes osztályával elhagyta a főoszlopot és Golsenen és Baruthon át Mittenwalde felé nyomult, avval a feladattal, hogy útjában annyi hadi sarcot vessen ki, a mennyit egyáltalán csak lehetséges. Maga Hadik altábornagy *október 13-án* a főoszloppal $2\frac{1}{4}$ mérföldnyi menetelés után Lübbenbe érkezett. Itt úgy rendelkezett, mintha az volna szándéka, hogy a Spree jobb partján az Odera melletti Frankfurtig cordon-vonalat húzzon.

Október 14-én még hajnalhasadta előtt ismét útra kelt és

menetét a Spree bal partján a legrövidebb és legegyszerűsebb úton folytatta Berlin felé, miután egy huszár-osztályt Beeskowra küldött volt, hogy a Spree folyón ott átvezető hidat számára biztosítsa és egyúttal a vidéket az Odera felé megfigyelje. Ezen a napon Hadik 3 mérföldnyi menet után Buchholzra érkezett.

Menetközben Hadik altábornagy egy különítményt a Spree jobb partján Neu-Schadowra küldött, hogy az ott lévő összes vasöntő kohókat és a löszerek előállítására szolgáló egyéb gépeket elrombolja; 230 bomba, 800 granát, 1900 golyó és 25 réz golyóforma Lübbenbe szállított, a készlet maradéka pedig, mintegy 2000 bomba és sok még hasznavehetetlen granát a Spree dobott.

Október 15-én, 4 mérföldnyi erős menetelés után, Hadik Königs-Wusterhausenig érkezett. Innen Ujházy ezredes azt a parancsot kapta, hogy a potsdami úton Berlin felé meneteljen és a fővárost a potsdami kapun át fölriassza.

Miután az út Wusterhausentól Berlinig nyílt vidéken vezet keresztül és Hadiknak legfőbb gondja az volt, hogy Berlint minél kisebb távolságra lehetőleg észrevétlenül megközelítse, *október 16-án* jóval hajnalhasadta előtt útra kelve, a főútról jobbra, az úgynevezett Királyi Erdőbe tért le és 4 mérföldnyi menetelés után az erdőn át észrevétlenül Berlinnek az erdő előtt, attól csekély távolságra, levő sziléziai kapujához ért.

Hadik altábornagy, ki vállalatának minden részletét már jó előre igen alaposan megfontolta, a menetállomások mindegyikén oly intézkedéseket tett, melyek a vállalat titokban tartását teljesen biztosították s megakadályozták azt, hogy a porosz főváros szándékáról előbb értesüljön, mint ő maga Berlinbe ér. Valóban, a főváros katonai parancsnoka, Rochow altábornagy, csak igen homályos híreket vett egy Berlin felé közeledő ellenséges lovas csapatról, s ennek ellenében elegendő biztosító rendszabálynak vélte azt, hogy a kapuk őrségeit mekkettőztette.

Hadik ennek következtében a poroszok által a város megközelítésében semmiképp sem akadályoztatott, s mivel a főváros helyőrsége a város előtt semmiféle védő rendszabályt nem fogantatott, az erdőből való kibontakozás után csapataival a város előtt folyó Flossgraben mentén előnyös állást foglalhatott, elővédje pedig a Flossgraben hídján átkelve, a sziléziai kaput 6 — 700 lépésre

megközelíthette, mielőtt a poroszok jöveteléről még csak tudomást is nyertek. Még hátralevő csapatait Hadik olykép csoportosította, hogy azok számereje kivehető nem volt, de sőt azok száma sokszorta nagyobbnak látszott, mint a mekkora tényleg volt.

A Flossgrabennál való megérkezés után Hadik altábornagy *Geiszt* huszár századost, mint hadi követet, egy trombitással Berlinbe beküldte, a fővárost 300,000 tallér hadi sarcz fizetésére és a város négy képviselőjének hozzá való küldésére szólítván föl, azon hozzáadással, hogy ha e követelése egy óra lefolyása előtt nem teljesítetik, a város lövetését azonnal megkezdi, s általában mindazon kényszerítő eszközöket alkalmazza, melyekre őt a hadi szokások feljogosítják.

Geiszt százados csak 1 $\frac{1}{2}$ óra mulva tért vissza a fővárosból, az elnök, a polgármester és a tanács által aláírt azon válaszzsal, hogy «miután a főváros hatósága a neki átadott parancs helyességéről és hitelességéről meggyőződve nincs, érdemleges választ annál kevésbé adhat, miután a főváros hatósága a helybeli katonai kormányzó rendelkezése alatt áll; az állítólagos parancs egyébiránt a kormányzóval közöltetett, ki azt válaszolja, hogy ha egy ellenséges tábornok a fővároshoz oly közel lenne, arról neki tudomásának kellene lenni, különben pedig a kormányzó elegendő katonai erő fölött rendelkezik, s a fővárost illető kívánalmait tehát hozzá intézze».

Nyilvánvaló volt, hogy a berliniek a hadi követet szándékosan tartották a kiszabott időn túl vissza, Hadik altábornagy tehát minden további tétovázás nélkül a már előkészített támadáshoz látott, melynek első tárgya a sziléziai kapu és az ettől jobbra levő Spree-híd volt.

A támadásra a csapatok következőkép rendeltettek :

A *Ried* báró ezredes által vezetett elővéd 150 önkéntesből, egy gradiskai és egy szluini gránátos századból, a még ott levő határőrökből és 2 három fontos ágyúból állott.

Az elővédet *Sulkovszki* herczeg ezredes parancsnoksága alatt 2 összetett német gyalog zászlóalj követte, 2 hat fontos ágyúval.

Ezután következtek a *Babochay* tábornok által vezetett magyar huszárok és *Mittróvszky* tábornok és gróf *Gourcy* — savoyai

dragonyos ezredbeli — ezredes parancsnoksága alatt álló német lovasság.

Tartalékul maradt a 2 német gyalog zászlóalj, 2 magyar huszár-osztály és 3 német lovas osztály.

Ried ezredes a sziléziai kapu felé előnyomulván, a kapu előtti házakat az önkéntesek által megszállatta. Egyidejűleg a gránátos századok egyikét a 2 ágyúval a város körfalán kívül a Spree felé jobbra küldötte; e század közvetlen a Spree partján foglalt állást, olyképp, hogy a körfalnak a Spree áttörése által okozott nyílásán át a városba tüzelhessen.

A poroszok, mintegy 300 fő, részint a Spree hídját szállották meg, a felvonó hídnál, részint a híd mögött a Spree jobb partján, a stralau külvárosban foglaltak állást.

Első faladat volt a felvonó híd lánczait az ágyúkkal szétzúztatni. Ezt a *Thum* tüzemester által irányított lövegek oly jelesül oldották meg, hogy a lánczok már harmadik lövéssel szétzúztak, mire a felvonó híd leesett.

Míg ez a Spree mellett történt, Ried ezredes a sziléziai kaput a két előre vont hat fontos löveggel betörette s a tört részt az elővéd ácsaival kitégíttatván, a kaput teljesen felnyitatta. Mihelyest a kapu megnyílt, az önkéntesek, a második gránátos század és a határőrök benyomultak. Az önkéntesek leküzdötték a kapu-őrséget, ennek nagyobb részét foglyul ejtven, a többiek pedig a Spree-híd ellen nyomultak, melynek felvonó lánczait ép e perczen zúzták szét *Thum* tüzemester golyói, s mely ellen a Spree-parton levő gránátosok is előtörték. A kedvező alkalmat fölhasználva, a gránátosok azonnal a hídra rohantak s a poroszokat szuronynyal megtámadván, a hídról, melyen 14 porosz holtteste maradt, elűzték. A vissza vonuló poroszok a stralau külvároson tartózkodás nélkül, a legnagyobb rendtelenségben futottak át; Berlin belvárosa szegélyén rövid időre megállapodtak ugyan, de midőn látták, hogy az osztrákok őket követik, a Spree jobb partját elhagyva a Köln nevű városrészbe tértek, hol a helyőrség gyülekezett.

Hadik altábornagy ez idő alatt a határőrök 700 főnyi csapatát, *Sulkovszky*, *Babochay*, *Mitrovszky* és *Gourey* csapatait a sziléziai kapun át ama szabad térre vezette, mely a körfal és a Luizakülváros közt fekszik. A tartalék a *Flossgraben* hídján átkelve, a

sziléziai kapu előtt, a körfalon kívül maradt s az országút két oldalán állott föl.

A berlini helyőrség, mely a kölni városrészben gyülekezett, végre szintén megmozdult s a Louiza-külváros két utcáján szintén a szabad térre vonult s Hadik csapataival szemben fejlődött. Az egész két gyöngye zászlóalj volt, mindegyik 2—2 zászlóval. Mintegy 300—400 ember a Kottbusi kapunál állott.

Ez utóbbiakra támaszkodva, a poroszok szakaszonként való jobbra kanyarodással a körfal mellé húzódtak, nyilván azon szándékkal, hogy azután balra fejlődve, az osztrák csapatok baloldalát megtámadják és a sziléziai kaputól elnyomják.

Hadik nyugodtan szemlélte e mozdulatot; a kellő pillanatban azonban, mielőtt a poroszok a tervezett új arczonalat megalkották volna, lovas osztályaival balra kanyarodva, hirtelen balra felfejlődött s egész lovasságával egy harcvezetvényben a poroszokra rontott. Most ezek is siettek fejlődni s a magyar huszárok heves rohamát élénk puskatűzzel fogadták, de ez a lovasság meglepő rohamát föl nem tartóztathatta. A lovasság betört a poroszok soraiba, Ried ezredes pedig gyalogságával szuronyt szegezve jobb oldalukat rohanta meg, s a harc rövid pillanatok múlva az osztrák-magyar csapatok teljes győzelmével ért véget. *A két porosz zászlóalj teljesen megsemmisült.* Legnagyobb része elesett, egy kis része pedig fogságba jutott.

A Kottbusi kapunál álló porosz csapatok erre megfutamodtak, de a magyar huszárok elérték őket s részint összevagdalták, részint elfogták.

A berlini helyőrség ugyan ez egyetlen csapással megvolt semmisítve, de Hadik helyzete ennek daczára sem volt teljesen biztos. Később hallotta ugyan, hogy a berliniek 15,000 főnyi erőre becsülték csapatait, de ő maga jól tudta mivel rendelkezik s nem tartván kizártnak azt, hogy a népes, nagy főváros még további csapatokkal is rendelkezik, a nagy város kizsákmányolása helyett célszerűbbnek tartotta az első ijedelem hatása alatt követeléseit megújítani.

Ez okból báró *Walterskirchen* százados személyében újból hadi követet küldött a városi tanács elnökéhez, tudatván vele, hogy a fővárosnak ura lett, s felhívja a tanácsot, hogy a császárné és

királyné kegyelmével, melyet a tanácsnak újból felajánl, vissza ne éljen, a város feje fölött lebegő veszedelmet követeléseinek teljesítése által igyekezzék elhárítani s az előbbi engedetlensége miatt fölemelt hadi sarcz fejében 500,000, a csapatok részére pedig 100,000 tallért annál is inkább rögtön lefizessen, mert különben a várost szabad zsákmányra bocsátja.

Míg Hadik altábornagy Walterskirchen századost eligazította, a porosz királyné, II. Frigyes neje, Rochow altábornagy berlini katonai kormányzó, s a még ott levő porosz csapatok Berlint elhagyva Spandauba menekültek. A királyné megbízottja által Hadik altábornagnak megizente, hogy a város immár neki teljesen fel van adva, s *bízik Hadiknak, mint magyar nemesnek lovagiasságában*, hogy a lakosság irányában kíméletlenül eljárni nem fog.

Rövid idő mulva megjelent a főváros sindikusa a tanács két tagjával Hadik altábornagy előtt, kijelentvén, hogy *a főváros tanácsa és egész lakossága lábai elé veti magát*, kegyelemért esdekel és igéri, miszerint a hadi sarczot, amennyire csak lehetséges, lefizeti.

A megállapodás az volt, hogy a tanács magát kötelezi 8 óra lefolyása alatt, készpénzben hadi sarczkép 160,000 tallért, váltóban, Hadik altábornagy nevére Bécsben fizetendő 50,000 tallért, végre a csapatok részére szintén készpénzben 25,000 tallért lefizetni. E fizetés a kitűzött időn belül valóban megtörtént.

Hadik altábornagy azt meggátolta ugyan, hogy a berliniek metetéről idő előtt semmit meg ne tudjanak, de hogy mozdulatai II. Frigyes előtt is rejtve maradjanak, ez keresztül vihető nem volt. Frigyes október 12-én érkezett Lipszébe s már a következő napon híret vette, hogy Marschall tábornagy az Elster-vonal felé, Hadik pedig Brandenburg felé működik s így Berlint veszélyezteti. Azonnal intézkedett tehát a veszély elhárítására s mindenek előtt *Dessaui Móríc*z herceget indította útba Berlin felé; majd — attól tartva, hogy a Berlin ellen való támadó menet az osztrákok és a Pomerániában folyton előnyomuló svédek közös hadművelete — Keith tábornagyot 7 zászlóaljjal és 6 lovas századdal Naumburgnál visszahagyva, seregével maga is Berlinnek tartott.

Dessaui Móríc herceg 4 gyalog, 2 dragonyos és 1 huszár ezreddel *október 15-én* Torgaunál kelt át az Elbán s az nap még Jessenig menetelt; Seidlitz tábornokot a huszárokkal még a 15-ére

következő éjjelen előreküldvén, maga másnap Jüterbockra, *17-én* pedig Gr.-Beerenre menetelt, hova éjjel 11 órakor érkezett meg; *18-án* ment a herceg Gr.-Beerenről Berlinbe.

Frigyes maga Lipsét október 16-án hagyta el, 19-én Torgauon át Annaburgra ért, ahol azonban már Hadik visszavonulásától értesült.

Hadik ugyanis vállalatának minden részletét nagy körültekintéssel állapítván meg, s megfigyelő körletét messze terjesztvén ki, Dessau herceg közeledéséről a Treuenbrietzenbe rendelt különítmény és Újházy ezredes útján idejekorán értesült; nem szándékozván vállalata eredményét kockáztatni s czélját elérvén, haladék nélkül hozzáfogott feladata másik részéhez, mely abból állott, hogy ügyes visszavonulás által fényes hadművelete sikerét betetőzze.

Ennek megfelelőleg Berlint még az *október 17-éről 18-ára* következő éjjel elhagyván, 6 mértföldnyi erős menetben, egy huzomban Storkowra menetelt. Néhány órával Hadik távozása után érkezett be Berlinbe a Dessau herceg elővédét képező Seidlitz huszárezrede, s nyomban megindult az osztrák-magyar csapatok üldözésére. De ezek már oly nagy térbeli előnyt nyertek, hogy a poroszok kimerült huszárai, az üldözés lehetetlenségét belátva, már Köpenicknél megállapodtak.

Storkowon Hadik csapatai számára már jó előre 2 napi eleseg volt előkészítve, melyet azok átvettek s az éjet ott töltötték.

Október 19-én Hadik Storkowról egy különítményt Fürstewalden át az Odera melletti Frankfurtra küldött, hogy e városis megsarczoltassék; a frankfurti különítmény utasított, hogy feladatát megoldván a főcsapathoz Lieberosen ismét csatlakozzék. A főcsapat maga 19-én a 3 $\frac{1}{2}$ mérföldre fekvő Beesowra menetelt, hol magának a Spree-hídon való átkelést már 14-én, egy oda küldött lovas osztály által, biztosította. Beesowban néhány órát pihelve átkelt a Spree jobb partjára s a hidat leromboltatván, még e napon a 2 $\frac{3}{4}$ mérföldre levő Lieberosera menetelt, hol a második éjjelt töltötte.

Lieberosen bevonult a frankfurti különítmény, mely 30,000 tallér hadi sarczot hozott magával.

Október 20-án Hadik az országutat elhagyta, hogy az úton fekvő és poroszok által megszállt Peitz kis várat kikerülje, s azután

Fehro helységrél újból a Spree balpartjára kelvén át, a 3¹/₂ mértföldnyire levő Kottbusra érkezett. Innét küldte Hadik Bosfort ör-nagy által vállalata eddigi sikeréről főjelentését, a Berlinben elfog-lalt 6 zászlóval, Lothringeni Károly hercegehez.

Szándéka az volt, hogy Kottbuson éjjelez s csapatainak 21-ére nyugnapot ad, amire azoknak a 10 napi erőltetett menetek után ugyancsak nagy szükségük volt. Ámde 21-én reggel arról értesülvén, hogy a porosz király 19-én Sonnenwaldera, Dobrilughra és Lieben-werdára erős különítményeket tolt előre, melyek oldalába támad-hatnának, sőt visszavonuló vonalát is elvágthatnák, annál is inkább a továbbmenetre határozá el magát, miután Frigyes Torgauban nyilvánosan kijelentette, hogy nem nyugszik addig, míg Hadikot, a ki elég merész volt székvárosát megrohanni, el nem fogja.

Ennek következtében *október 21-én* Kottbust délután el-hagyva, még 3 mértföldet menetelt s Sprembergre érkezett. Itt végre az annyira óhajtott nyugnapot október 22-én megtarthatta.

A porosz király csapatai még október 21-én este elérték a kottbusi kerületet, de a körletükből már kiért osztrák-magyar had-testet nem követték.

Ez különben rájuk nézve már veszélyes is lett volna, mert Hadik immár Marschall tábornagy Bautzennél álló hadtestének közelébe ért s *október 23-án* Hoyerswerdára menetelvén, ennek csapataival az összeköttetést helyre állította. Ugyancsak közelében állott Kleefeld tábornok hadosztálya, a ki az Elster mellől Senften-bergre vonult vissza.

Ujházy ezredes, ki az előremenetnél Hadik baloldalát fedezte, a visszavonulásnál sikerrel oldotta meg e feladatát a főcsapat jobb oldalában. Még az első napokban többször összeütközött Seidlitz huszáraival, kik Köpenikről minden irányban kiküldetvén, őt nyug-talanították s e harcokban 20 huszárt vesztett. Elveszett továbbá ama százados és 50 huszár, a kiket Ujházy Treuenbitzenbe külö-nített ki s akik a Dessau herceg mozdulatairól annak idején oly jó híreket küldtek. Valószínű, hogy a különítmény Seidlitz huszárai által elfogatott. Ujházy október 21-én Senftenbergen Kleefeld tábor-nok hadosztályához vonult be.

Hadik altábornagy berlini menetéről 426 porosz *foglyot* hozott magával; ezek közt volt 1 alezredes, 1 örnagy és 11 főtiszt. A poro-

szok vesztése, halottak és sebesültek, meg nem állapítható, de az a foglyok számánál minden esetre jóval nagyobb volt.

Hadik vesztése, *beszámítva* Ujházy vesztéseit, 88 ember és 57 ló volt; halottak, sebesültek és fogságba jutottak együttvéve.

Az elesettek közt volt a vitéz *Babochay* tábornok, aki a körfalon belül, a porosz gyalogságra intézett rohamnál, csapatai elén meglövetett s rövid idő múlva Berlinben meghalt.

A Berlinben és más helyeken beszedett hadi sarcz összege 300,000 tallér volt; ez összeg, a legénységet megillető 25,000 tallér levonásával, Hoyerswerdából küldetett be a Bautzenben levő hadműveleti pénztárba.

A tisztikar, a tábornokoktól kezdve, le az utolsó zászlótartóig, valamint az egész legénység e vállalatnál példás bátorságot, vitézséget, áldozatkészséget, kitartást és kitünő fegyelmet tanúsított; csakis ez által vált lehetővé, *hogy egy ily portyázó vállalat, ily nagy távolságra végrehajtatott, a nélkül, hogy a legcsekélyebb kihágás történt volna.*

Hadik András altábornagy érdemei első elismerésül az újonnan létesített Mária Terézia-rend nagy keresztjét kapta.

A tisztikar azon tagjai, kik magukat kitüntették, előléptetésekkel jutalmaztattak.

Hadik később még a hadi sarczból is 3000 aranyat kapott.

Még jelentősebb volt azonban sorsára az, hogy ez időtől fogva a császárné és magyar királynő, Mária Terézia, őt kiválóan kegyébe fogadta, mi neki a legfényesebb jövőt biztosította.

FÜLEK HENRIK.

BÖLCS LEÓ TAKTIKÁJA.

A magyarok bejövetelének ezredik évfordulójára a m. tud. Akadémia új, kritikai kiadását adja Bölcs Leó Taktikájának *Vári Rezső* recenziójában. A kiadás eszméje még boldogult *Salamon Ferencztől* származik. Ő mutatott rá ez elsőrendű és legrégibb történelmi kútforrásunk értékére, fontosságára, ő bizonyította meggyőző okokkal, hogy a magyar történetírásnak a kéziratok ismeretén alapuló, hiteles Leó-szövegre van szüksége, — hogy a XVIII. fejezetnek történetünket érdeklő 40. és 42—76. paragrafusait egészen helyesen érteni csak úgy tudjuk, ha az egész Leó-fele Taktikának hiteles szövegét bírjuk; az eddig kiadott szövegekre a kritikai vizsgálódás nem támaszkodhatik. Egy új, kritikai kiadásnak megjelenését különben nemcsak hazai érdek javasolja, általános történelmi és philologiai szempontból is ajánlatos az. *Salamon Ferencz* szavainak ¹⁾ igazsága meghódította magának a köztudatot, s eredménye a fent említett kiadásnak megjelenése lesz.

Deismerve hazánk viszonyait s félve attól, hogy a görög nyelvnek hazai tanintézeteinkből már megkezdett kiküszöbölésénél fogva hova-tovább kevesebb lesz azoknak a száma, kik az eredetinek sok helyütt nehézkes, hosszú lélekzetű periodusaival megbirkózhatni fognak, bennünk alulírottakban megfogamzott a mű magyarra való lefordításának és magyarázásának az eszméje is. Az alatt közölt fejezetek mutatványai a testet öltött eszmének. A fordítás maga önállóan készült, természetesen inkább az új kiadónak a munkája; tőle valók a philologiai jegyzetek is, míg a hadügyi jegyzeteket társa készítette.

Előzetes tájékozásul álljon itt ennyi:

A kéziratok eltérő olvasásai csakis a görög eredeti szöveget

kísérhetik; fordításban csak ott említhetők fel, hol valamely vitás helynek megmagyarázása azt megköveteli.

A XVIII. fejezetnek említett paragrafusai kivételével²⁾ Bölcs Leó Taktikájából nem fordítottak *összefüggőbb* részt magyarra.

Az idegen nyelvű fordítások között a viszonylag legjobb³⁾ a *Joannes Checus*-é (John Cheke), mely Baselben 1554-ben jelent meg, s egy azóta, úgy látszik, elkallódott jó angol kézirat után készült. Fordítását lenyomatták az editio princeps, Lami és Migne; e kiadásokról láss bővebbet *Várinak* Jelentésében (Leo Sapiens taktikus munkájának görög kézíratairól; *Akad. Értesítő* 1894. okt. füz.). Olaszra fordították *Philippus Pigafetta* (Velence, 1541; Leyden, 1586; 1602) és *Andrea* (Nápoly, 1612); francziára *Joly de Maizeroy* (Páris, 1771, 2 köt.); németre *J. W. von Bourscheidt*⁴⁾ (Bécs, 1771—1781, 5 köt.);⁵⁾ azonkívül van több idegennyelvű, nem teljes fordítás kéziratban.⁶⁾

A jelen mutatvány persze nem a *nonum prematur in annum* elvével készült.

LEÓNAK

A KRISZTUS TANAI ÉRTELMÉBEN

URALKODÓ CSÁSZÁRNAK

A HADI TAKTIKÁRÓL SZÓLÓ ÖSSZEFOGLALÓ ELÉADÁSA:

Az Atya és a Fiú és a Szent-Léleknek,
a szent és lényegében egyazonos⁷⁾ és imádságos Háromságnak,
a mi egyes és egyedüli igaz Istenünknek nevében

Leó,

a hívő, istenfélő, legkegyelmesebb, felséges,⁸⁾ a Krisztus tanai értelmében békésen uralkodó császár.

*Elöljáró beszéd.*⁹⁾

Nem a fejedelmi testőrségben és méltóságban, sem az e méltóságból eredő hatalomban és fölös jólétben, nem is annyira e fölös jólét fitogtatásában és kiélvezésében, vagy abban, a mit a

világ megkívánni és becsesnek tartani szokott, leljük mi uralkodói örömünket, mint inkább az alattvalók békéjében s boldogságában és az államügyeknek általuk való előremozdításában és támogatásában. Ép úgy viszont semmi sem okoz szívünknek annyi bánatot és szomorúságot, mint az alattvalók mostoha sorsa és anyagi jólétüknek gondatlan kormányzásból eredő megfogyatkozása és veszendőbe menése. Hiszen ha már az egyes embernek, ki gondoskodásunkra érdemesült, derekabbá válása nekünk kimondhatatlan örömet okoz, elvetemedése pedig leküzdhetetlen lelki fájdalmat, mit nem szenvedünk vala, midőn annyi sok ezer ember van Isten után a mi gondoskodó indulatunkra bízva! Kötelességünk lévén róluk gondoskodni és velük törődni, éjjelente virrasztunk, nappal pedig gondunk szokott arra lenni, hogy őket minden kellemetlenségtől és bajtól menten megőrizzük, viszont minden öröm és boldogság élvezetében illőképen résztessük.

Úgy de az államra vonatkozó egyéb ügyek épenséggel csekély hanyatlást mutatnak, s így az ebből eredő kárt sem tekintjük valami nagynak; ellenben a hadügynek parlagon heverése miatt a rómaiaknak államélete annyira hanyatlott, hogy bármely korunkbeli vállalat felvilágosíthat az összes tapasztaltam állapotok felől.

Kell vala ugyan minden embernek, mint az Isten képére és értelemre érdemesített lénynek, a békét szeretnie és a felebaráti szeretet tüzet élesztenie, — a saját neme ellen gyilkolni kész kezeit fel nem fegyvereznie; de miután az emberirtó és nemünk iránt ellenséges ördög a bűnbeesés következtében kezdettől fogva erőt vett rajtunk s az emberiséget felbujtja, hogy a saját teste ellen harcoljon, mindenképen szükséges, hogy az ő, emberek által eszközölt cselszövényei ellen az emberek fegyvert fogjanak és a háborút akaró nemzetekkel ne mint könnyen leigázhatók szálljanak síkra, hanem hadviselő módszerrel sikereket érjenek el és vele jövődöbéli ellenség ellen is biztosítsák magukat; ellenük pedig kövessenek el annyit, a mennyit csak méltók elszenvadni, — hogy a gonoszak által elkövetett baj mintegy tövéből kivágassék, es mivel a maga javát mindenki szíven hordja,¹⁰⁾ a békét mindenki szeresse, és eszméje a polgárok közt meggyökeresedjék.

Természetesen, a míg éppen a rómaiaknak hadügye szervezve volt és uralmuk elég hosszú időn át az isteni segedelem áldásában

részesült, s a szervezettséghez a legjelesebbeknek¹¹⁾ közremunkálása is hozzájárult, a győzelemnek dicsősége jóval koszorúsabb volt. De mivel most már a hadszervezet és hadvezérlés állapota hosszú ideje hanyag figyelemben részesül, — hogy azt ne mondjam, hogy tökéletesen megfelelnek róla, — úgy, hogy azok, kiknek kezébe a hadvezérlés le van téve, még azt sem értik, a mi kézzelfogható, sok nehezen megfogható feladatot különbözően látunk megoldani.¹²⁾ Mert azóta, hogy az a sok derék embertől szívesen fogadott tudomány paragon hever, — holott miatta régente a rómaiak államának jól ment a sora, — most ime ellenkezőleg azt látjuk, hogy elfordult tőlük az isteni jóindulat és pártoskodásuk miatt tovaszállott a római államnak szokott diadalma. Fokról-fokra elhanyagolják a hadi jó szervezetet és gyakorlatot, következésképpen meglóhadt a legjelesebbeknek harci bátorsága is. S akkor azután hol a katonák gyakorlatlanságát vagy férfiatlanságát okozzuk, hol a hadvezérek tapasztalatlanságát vagy gyávaságát gáncsoljuk,¹³⁾ hol meg a régi írók utasításainak homályos voltát nem vesszük figyelembe. Ezt a felette hasznos tudományt tehát Isten segítségével régi érvényébe visszahelyezni, és a mi római birodalmunkból mintegy számkivetettet visszahívni szándékozván, nem haboztunk, midőn oly nagy buzgalommal vetettük magunkat alá épen ennek a fáradságos feladatnak, s vele alattvalóinkat egyetemesen hasznos művel ajándékoztuk meg.

Behatóan foglalkoztunk t. i. a régi meg az újabb stratégikus és taktikus módszerfajokkal, és olvastunk más történeti műveket is, sőt ha a kezünk ügyébe akadt művek közül valami a hadviselésre szükséges dolog hasznosnak mutatkozott, onnan azt kiirtuk, és mintegy a magunk részét hozzája adtuk,¹⁴⁾ azaz a mit kellő tapasztalat alapján az illető ügyek terén a mi körülményeinkhez és mostani állapotainkhoz adaléknak vagy megegyező esetnek ismertünk fel; — íme, itt adjuk nektek ezeket a lehetőség szerint összevont alakban, és mint oly dolgokat, melyek egyenesen gyakorlati haszonnal bírnak, — kézi utasítások gyanánt. Inkább gyakorlatilag követendő és szükségeset adunk, mintsem elméletileg,¹⁵⁾ bevezetést mintegy a taktikába alvezéreink számára és azoknak, kikre a hadi ügyek bízva vannak; a ti közreműködéstelekkel mutatjuk meg, hogy ezentúl könnyű szerrel fog az, kiben meg van az

akarat, a régi és a kezdet nehézségeivel küzdő taktikusoknál rendben és rangban előbbre haladni; ¹⁶⁾ nem szóáradatra, hanem szabatos kifejezőmódra fordítottunk gondot, inkább a lényegre és világosságra, értelemre és egyszerűségre törekedtünk: ezért a taktikának ama régi, — gyakran még hellén kifejezéseit is — ösmeretesebbekkel helyettesítettük, római kifejezéseit pedig értelmeztük, éltünk továbbá a katonai nyelvhasználatban előforduló egyéb kifejezésekkel is, hogy az olvasónak világos fogalmai legyenek. ¹⁷⁾¹⁸⁾ Pusztán a nem szükséges utasításokra nem terjeszkedtünk ki, hiszen ezek fölöslegesek, hasznavehetetlenek és szövegezésük homályos; de törekedtünk arra, hogy azok, kik hadvezérleni akarnak, a háború és hadba vonulás terén történendőknek sokféle lehetőségét jól áttekinthetően birhassák; hasznuk nem pusztá beszéd, hiszen a régiek tényleg gyakorlatban is érvényesítették, de korunkig, ha gyakorlati alkalmazásukat illetőleg, mely oly nagyra emelte a rómaiak hatalmát, ¹⁹⁾ nem is éppen, de mellőzték az irodalomban, a mely a feledségbe boruló dolgokat elő szokta szedni és emlékezetbe visszaidézni, meg régi érvényébe ismét visszahelyezni.

Ha annak, a mit mondandó vagyok, jó hasznát vehetni, érte hála adassék a minden jók adományozójának, Krisztusnak, a mindenség királyi urának és istenünknek, ki a mi előadásunkra is kegyelmét árasztja. Ha pedig más valaki azzal az egyszerűséggel és tapasztalattal ezeknél jobbat tudna felmutatni, hála legyen érte így is a legtökéletesebb Istennek, nekünk pedig bocsánat készségünkért. ²⁰⁾

Mindenekelőtt pedig szükséges, hogy azok, kik vezérek akarnak lenni, akár kisebb, akár nagyobb mértékben taktikus és stratégikus ügyekkel foglalkozzanak. Hiszen ütközeteket nem a katonák tömege és bátorsága dönt el, — a mint azt a hozzá nem értők vélik, — hanem Isten jóakarata, hadvezéri tudás és hadi rend, melyre inkább kell gondot fordítani, mint hiábavaló sereggyűjtésre; amaz ugyanis biztosságot és hasznót nyújt azoknak, kik helyesen céljaikra tudják fordítani, emez bonyodalmakra és kárt okozó költségekre vezet. ²¹⁾

Valamint nincs mód rá, hogy gálya kormányozatlanul keresztülszeljen tengereket, úgy ellenséges hadak sem háborúskodhatnak egymással hadi rend és hadvezérlés nélkül. ²²⁾ Egyedül

ezzel lehet az ellenség ugyanoly erejű tömegének Isten segítségével föléje kerekedni, még, ha számra nézve jóval jelentékenyebb is. Midőn tehát olybá jelentjük ki a jelen munkát, mint, a hogy már mondtuk, akármely más stratégikus kézi szabályzat könyvet, megköveteljük, hogy figyelemmel és odaadólag hallgassatok ránk.

Így először is meghatározását kell adni a hadi taktikának, és hogy mi a hadvezér, kinek és milyennek kell lennie, és hogy miként kell hadi tanácsot ülni? Folytatólag le kell írni a különbséget a hadsereg főnökei és alárendeltjei között, nemkülönben a hadsereg szerelését és fegyverei előállítását, meg minden egyes harczosnak a fegyverzetét. Ezzel kapcsolatosan tárgyalandó a hadvezérnek a komoly csaták előtt való gyakorlata, azután pedig előszámlálándók a kiróható büntetések. Ennek utána mind a hazai, mind az ellenséges területen való menetelésről szólunk, az ú. n. hadi málháról és a táborokról, az előkészületről és a katonai parancsról. Továbbá, hogy minek kell történnie a háborút előző napon és mi minden szükséges a háború napján? Azonfelül az ostromra vonatkozólag, meg a mi a háború után szükséges, majd meg mind a mieink, mind az ellenség részéről való lesvetések által bekövetkezett váratlan támadásokról beszélünk. Ehhez a különböző csatarendeknek, és pedig mind a pogányokéinak, mind pedig a rómaiakéinak alapos ismertetését fűzzük, azután az elmondottakhoz még rendszeresen hozzáadjuk a tengeren való megütközést is. S mindezekhez bizonyos taktikus és stratégikus vezérelveket hordunk össze épen a végén, minthogy azokat a maguk helyén beilleszteni nyilván a fejezete nek jól áttekinthetősége és belső elrendezése nem engedi; e fejezetekből kiindulva a bölcs és éles elméjű hadvezér — reméljük még bölcsőbb lesz.

Legelőször pedig kezdjük ezen:

I. fejezet.

Mit értünk «Taktikán» s mi az a hadvezér?

1. Taktikán értjük a háborúban való mozgások tanát; a háborúban való mozgások pedig kétfélek: szárazföldön és tengeren valók.

2. Taktikán értjük azt a hadvezéri tudományt, mely csata-

rendbe állítással, felfegyverzéssel és katonai mozdulatokkal foglalkozik.

3. Sztratégikán pedig értjük derék hadvezéreknek összeműködését, azaz törekvést és gyakorlottságot hadvezéri tettekben, vagyis győzelmi jelek összegyűjtésében.²³⁾

4. Feladatául azt tűzi ki magának a taktika: hogy megvalósítható tervek és cselekvések által az ellenségén diadalt lehessen aratni.

5. Haszna pedig a taktikának az, hogy jól rendezett csapatelhelyezéssel az ellenséget zavarba lehet hozni.

6. Végső célja meg a taktikának, hogy a hadsereget lehető kifogástalanul tudjuk a csatára felállítani.²⁴⁾

7. Ellenfél ellen irányuló művelet kettő van: az egyik szárazföldön gyalog, a másik tengeren való hajós művelet. A hajókon való hadviselésről majd később lesz szó. Szárazföldön a háborúra seregesített emberek tömege vagy harcos, azaz csatázó, vagy pedig, mely emennek szükségleteire gyűl össze, ütközetben részt nem vevő. A csatázó fél az ellenség ellen parancsolt katonaság, a meg nem ütköző fél a többi, nevezetesen orvosok, cselédek, markotányosok, a mennyien csak szolgálattételre kísérik a hadsereget. A harcos félnek, vagyis a csatázó seregnek egyik része gyalogos, másika lovas. A tulajdonképi gyalogos az, mely földön áll fel, a lovas, mely lovon vitetik. — Valamikor volt még egy rész, mely közönséges és sarlós szekereken, meg emberekkel megrakott tornyokat hordó elefántok hátáról hadakozott, azonban ezekről most nem lesz szó, mert az efajta hadi eszközök hasznavehetetlenek és nehézkesek.²⁵⁾

8. Miután így valahogy kellőképen körülírtuk a taktika fogalmát, meg kell még mutatnunk, hogy mi is az a hadvezér, és az ily tisztségre milyen ember való?

9. A hadvezér ugyanis az, kinek az uralkodó után mindenkinél nagyobb hatalma van az alatta levő egész eparchia felett.²⁶⁾

10. Hadvezéren értendő az alattvaló katonai állománynak élén álló, vezető ura,²⁷⁾ a kit ugyan az uralkodó nevez ki, de a ki alatta levő vezéreit maga nevezi ki, részint olyanokat, kiket ugyan az uralkodó, de az ő javaslatára rendel ki, részint pedig a saját tetszése szerint.

11. Megkülönböztető sajátsága a hadvezérnek, hogy aláren-

deltjeinél belátás, bátorság, igazságosság és ildomoság dolgában kiválóbb.²⁸⁾

12. Reá ruházandó az alája tartozó eparchia igazgatása, és pedig mind a katonai, mind a magán és községi ügyekben.

13. Az átvett rendezetlen sereget kellőképen a körülményekhez illő hadi rendbe tartozik felállítani.

14. Feladata a hadvezérnek, hogy az alája rendelt hadállományt nagyobbítja és ellenségtől s egyéb jogtalanságoktól, nemkülönben fegyelmetlenségtől és lázadástól csorbitatlanul megóvja. Az ellenséget azonban minden úton-módon, akár harczzal, akár váratlan támadásokkal gyöngíti, és óvakodik, hogy azt, a mit az ellenség ellen készül elkövetni, ennek részéről el ne szenvedje.

15. Végső célja a hadvezérnek általános tiszteletre szert tenni s az isteni s fejedelmi kegy részesévé válni; ha pedig elhanyagolná a megfelelő és köteles teendőket, azzal ellentétes következményekre törekedni. Így előre megrajzolván a hadvezér képét, mintegy színekben kell ábrázolnunk az ő tulajdonságait és világosan feltüntetni, hogy kinek és milyennek [és minőnek]²⁹⁾ kell lennie az ily-fajta hatalmat magában összepontosító vezérnek?

II. fejezet.

Milyen legyen a hadvezér?

1. Mi bizony azt kívánjuk, hogy a hadvezér testileg megtartóztassa magát, hogy életmódjában mérsékletes, hogy józan és éber, szükségleteiben egyszerű legyen s érje be kevéssel, hogy fáradságos munkában edzett, továbbá belátó és értelmes legyen; útálja a kapzsiságot, jeles hírű, se fiatal, se öreg ne legyen, de állja meg a helyét mint rögtönző népszónok is;^{30), 31)} legyen — lehetőleg — családapa; kalmárember vagy ilyesféle hajlamú ne legyen, nem kufárlélek, azaz gondolatkörét ne csekélységek tegyék, — szóval gondolkodásában legyen előkelő, — ha lehet külső megjelenésében is, és minden esetben magas röptű lélek.

2. Önmegtartóztató legyen, — hogy a testi gyönyörök árjában meg ne feledkezzék a szükséges teendőkről gondolkozni és gondoskodni.³²⁾

3. Mivel ilyen tisztség vár reá, mérsékletes legyen. Hiszen

a nem mérsékelt és nem zabolázott ösztönök, mihelyt annyira elhatalmasodtak bennünk, hogy akaratok szerint szabadon cselekedhetnek, az élvezetekkel szemben fékezhetetlenekké válnak.³³⁾

4. Józan és éber legyen, azaz, hogy a valóban nagy vállalatok alkalmával éberkedni is tudjon. Éjjelente t. i., midőn a szellem legnyugodtabb tud lenni, ölt alakot és szilárdul meg gyakorta a hadvezéri vélemény.³⁴⁾

5. Szükségleteiben egyszerű legyen és érje be kevéssel; a lebzselő és soktagú szolgáltségség t. i. haszontalanul tölti idejét, és a vezérek fényűző életmódjához való arányban költségeket okoz.³⁵⁾

6. Edzett legyen, — hogy a hadi szolgálatot teljesítők sorában ne ő legyen az első pihenőre vágyó,³⁶⁾ sőt inkább példaképük legyen a fáradalmaknak magasztos elviselésében.

7. Belátó és értelmes legyen; a hadvezérnek t. i. éles eszűnek kell lenni, ki szándékán gyors elmével mindenütt tud fordítani. Mert gyakorta a bekövetkezett el nem gondolt bonyodalmas helyzetek arra kényszerítenek, hogy legott a belőlük származható eseményekre is gondoljunk.³⁷⁾

8. Ne legyen kapzsi; pénznemvágó természetének azzal adja ugyanis jelét a hadvezér, hogy meg nem vesztegethetve és magas értelmiséggel tölti be tisztét és pusztán vitézségért járó ajándékképen nyújtja az alatta lévő hadállomány tisztai állásait. Mert van sok bátorszemű és testben is az ellenséggel szemben erős férfi, kit az arany látása kápráztat, megvakít. Hiszen rettenetes egy fegyver a hadvezér ellen a kapzsiság; képes őt megejteni és megbuktatni.³⁸⁾

9. Ne is legyen fiatal, ne is vén; mert a fiatal embernek nincsen fegyelmezve az esze, könnyű szerrel zavarba is ejthetik épen ifjúságánál fogva, — az öreg embernek viszont gyöngye a teste, s egyetlen egy sem állhatatos. Amaz azért nem kell, mert — megfontolatlanul vakmerő lévén csak azért, hogy bátornak tartsák, — pórul járhat; a vén ember pedig azért nem, mert fizikai gyöngeése miatt köteles dolgai ellen mulasztást követendene el. Legjobb, ha közepeskorút választunk, se olyat, ki fiatal, se olyat, ki öreg. A még el nem öregedettben t. i. még képesség és erő lakozik, okosság és megállapodottság abban, ki már nem fiatal többé. Valóban, a kik bámulják a szellemi belátás nélkül való testi erőt, vagy

viszont a belátó szellemet testi képességek nélkül, a helyes vég-czelt nem értik vala el. Mert oly belátás, melynél csekélyebb a testi képesség, nem tekinthető jelesebb tulajdonságnak, belátás híjával való testi képesség meg szinte semmit sem szokott eredményezni.³⁹⁾

10. És mi úgy tudjuk, hogy az a hadvezér, kit alárendeltjei szeretnek,⁴⁰⁾ dicsőségben is emelkedik, sőt, hogy az a vezérelt félnek is csak nagy javára válik. Hiszen a kit az emberek szeretnek, annak parancsát legott fogadják, hisznek⁴¹⁾ kijelentéseiben és békeszerző szavának, s ha veszélyben forog, őt kivágni igyekeznek. Ime, mit mível a szeretet! a lelköket is oda szokták adni azért, a kit szeretnek!⁴²⁾

11. Inkább a családapát, mint a gyermektelen választjuk, de korántsem utasítjuk vissza a gyermekek nélkül valót, ha az illető derék ember. Az a hadvezér ugyanis, kinek — tegyük fel — még apró gyermekei vannak, a gyermekei iránt érzett szeretettől és azok javától indítatva élethivatása iránt melegebben buzgólkodik; — ha pedig azok már meglett emberek, társai lehetvén a tanácsban s hadvezetésben és megbízható segédei, a közjó érdekében kezdett vállalatokat az apával együtt előremozdítják.⁴³⁾ Ennélfogva látni való, hogy a gyermektelen apánál azt, kinek gyermekei vannak, többre becsülhetni.

12. Kellőkép beszélni és szónokolni is tudjon; azt hiszem, hogy a hadseregnek, ha a csatára felállt vala, igen nagy hasznára válhatik a hadvezér az ő buzdító szavai által.⁴⁴⁾ A veszedelmeknek, sőt gyakran magának a halálnak megvetésére is bírhatja őket, de még a helyeset és boldogítót is megkívántatja velük. A harsanó tárogató szózatával nem viszi úgy az embert a tusába, mint a hogyan az okosan mondott szó serkent vitézi erényre, harczvágyóvá teszi a hallgatóságot s egészen a veszedelmek elviseléséig bátorítja fel lelkünket. Míg ha valami balul végződne a seregre nézve, erőt ad a lelkeknek a beszéd buzdító hatalma. Még a sebeket gondozó orvosoknál is sokkalta hasznosabb a hadvezérnek hathatós beszéde, ha t. i. a sereggel megesett szerencsétlenségek feledtetéséről van szó. Azok ugyanis csak a sebesülteket szolgálják ki orvosló szereikkel, mi több-kevesebb időbe szokott kerülni, ez ellenben egyenest friss erővel tölti el a küzködőket és lankadókat, az erőteljesekeket pedig vitézségre és önbizalomra bátorítja.⁴⁵⁾

13. Azt mondjuk, hogy neves ember legyen ; mert bizony a vezetés alatt levő tömeg ellenszenvet érez és zúgolódik ismeretlen nevűek ellen. Senkisémet türi szívesen, ha a nálánál alább való fölérendeltet el kell ismernie vezérének is. De úgy vélekedem, hogy, ha olyan hadvezért találánk, ki azokat az erényeket, melyeket említettem, bírja, az a hadvezér minden bizonynyal nevezetes ember.⁴⁶⁾ Ennyi erényesség mellett t. i. nem maradhat az ember sokáig figyelmen kívül.

14. Azt mondjuk, hogy a gazdag embert, ha nincsenek hadvezéri erényei, ne válaszsuk meg vezérül pénze miatt, de a vagyontalant se utasítsuk vissza szegénysége és szűk anyagi viszonyai miatt, ha ember a gáton. Ám viszont nem azért utasítjuk vissza a gazdagot, mert gazdag, hanem mert nem tett szert hadvezérhez méltó erényekre ; a vagyontalant sem választjuk meg azért, mert vagyontalan, hanem azért, mert hadvezéri és fenkölt elméje van. Egyiket sem választjuk találomra, hanem inkább mindkettőt jelleme szerint fogjuk a magunk számára megválogatni.⁴⁷⁾

15. A jeles gazdag hadvezér nem is különbözik annyira a kiváló szegény hadvezértől, a mennyire az ezüst- és aranyfegyverzetek az ércz- és vasfegyverzetektől ; amazok t. i. ragyogó ékességgel bővelkednek, emezek meg azokkal egyedül csak az ellenálló képességük tekintetében állják ki a versenyt.⁴⁸⁾

16. Jelesnek mondom a szegény hadvezért, ha nem kincsleső és ajándékokra vágó ; a kincslesőt t. i. még abban az esetben sem szerencsés dolog hadvezérül választani, ha igen gazdag.

17. De ne is kicsiny dolgokon nyargaló, nyerekedni szerető garasgyűjtő, kalmárlélek, vagy ilyen valami hasonló szőrű ember legyen ; mert az ilyenek okvetetlenül kicsinyes gondolkozásúak, szenvedélyes nyerészkedők, vagyon gyűjtésén jártatják az eszöket és semmiféle jellemes hajlamuk nincsen.⁴⁹⁾

18. Ha fényes és dicsőséges elődöknek az ivadéka, szívesen fogjuk látni, de ha nincs meg ez az előkelő származása, nem fogjuk azt minden áron keresni benne ; s nem helyes eljárás, ha különben a hadvezérlésnek tökéletesen mestere, annak miatta meg nem választani a hadvezért.

19. Hiszen valamint az állatokat a maguk sajátlagos foglalkozásuk és jellemük szerint nemesebb és hitványabb fajtákba

sorozzuk, úgy kell megítélnünk az emberek előkelőségét is: nem az elődök után, hanem egyéni cselekedeteik és maguktartása után.⁵⁰⁾ És nemde nem, fonák és méltatlan eljárás volna az, a köz-katonát személyes vitézsége és harczy képessége miatt megbecsülni, (nem azt, a ki származásával tűnik ki, hanem a ki a maga emberségéből mivel valami jeles dolgot), a hadvezért pedig az ősei miatt válogatni meg (még ha hasznavehetetlen is), és nem egyéni jeles voltánál fogva, ha éppen fényes származásra nem hivatkozhatik is. Hahogy hadvezérünknek ezenfelül vannak fényes elődei, az neki jó szerencséje, de jeles tulajdonságok híjával, bár meg van is ez a szerencséje, hasznavehetetlen.⁵¹⁾

20. Hamarosan azt fogja hihetni valaki, hogy jobbak azok a hadvezérek, kik elődökkel nem büszkélkedhetnek. A kik t. i. előd-jeik révén jutottak dicsőséghez és hírnevüket azoknak köszönik, gyakran könnyelműebb és nem-bánom emberek. A kik azonban semmi származásbeli dicsőségre sem hivatkozhatnak, azok az ősök hiányozását helyre akarván hozni, a veszedelmet jobban áhítva, különleges buzgósággal fognak feladataikhoz. És valamint a vagyontalanabbak a jobbmódúaknál fáradhatatlanabbul törekcszenek azokra a javakra, a miket az élet nyujt, iparkodván megszerezni azt, mit a sors a multban tőlük megtagadott, úgy azok, kik nem jutottak őseik révén a dicsőség osztályrészéhez, személyes tettekkel igyekeznek dicsőségre szert tenni.⁵²⁾

21. Mindezeknél fogva tehát csak válaszszuk meg a derék, előkelő, gazdag hadvezért, de ne utasítsuk vissza a jeles erényi vagyontalan embert, még ha nemzetségét nem tudja is fényes és dicsőséges elődökre visszavezetni.

22. Azaz összefoglalva a mondottakat, legyen a hadvezér, ha csak lehet, tagbaszakadt, izmos és dologszerető ember, elméje legyen igen éles, legyen vitéz és becsvágyó, serény, veszedelmeket kedvelő ember, kinek kivált az Istenség és az isteni rendelkezések tegyék gondolatját.⁵³⁾

23. Hol testi gyönyörökről van szó, mérsékletes legyen, — hol szellemiekről, melyek jeles cselekedetekért járó őszinte dicséretből fakadtak volt, telhetetlen és kielégíthetetlen legyen.

24. Látnia kell még ott is, hol mások nem látnak, azt, mi figyelemreméltó és szembeszökő.

25. Legcélravezetőbb, ha az észrevett eseményekből ki tudja következtetni az eltitkolt körülményeket.

26. Értsen ahhoz, hogyan kell hadsereget csatára szervezni, felfegyverezni és rendekbe tagolni.

27. Tudja szavaival a sereg csüggedt hangulatát emelni, jó reménységgel eltölteni és a veszélyek elviselésére az embereket készekké tenni.

28. A rendeleteknek és egyetértve hozott határozatoknak szigorú őre legyen.

29. Szótudó embereknek, kik a köteles dolgától el akarnák tántorítani, ki ne szolgáltatassa magát; állhatatosnak kell lennie.

30. Pénz dolgában ott, hol arról van szó, hogy a maga élvezetere költjön, fukarkodjék és érje be kevéssel, de legyen bőkezű és úr a környezettel szemben és főképp a köz érdekében teendő kiadásokban, az egyöntetű eljárás kedvéért.

31. Természetére, jellemére, életszokásaira nézve olyan lévén a mi szemre vett hadvezérünk, a minőnek munkánk leírja vala, kell még, hogy tiszttségébe való beiktatása után emberséges, konziliáns, készséges és megingathatatlan szívű legyen.⁵⁴⁾

32. Ne legyen annyira engedékeny és enyhe, hogy megvessék, és ne is annyira félelmetes, hogy gyűlöljék, azért, hogy se gondatlanságával meg ne lazítsa a hadsereg és az egész alája rendelt nép fegyelmét, se pedig a tőle való rettegés miatt közkedveltsége csorbát ne szenvedjen.⁵⁵⁾

33. Egyébiránt mindazt, a mit neki a külön, mindig alkalomról alkalomra felmerülő viszonylatokban cselekednie, s mindazt, a mitől őrizkednie kell, most, hogy bőbeszédűek ne legyünk, röviden összefoglaltuk, de az általunk megszerkesztett taktikának terjedelme folyamán,⁵⁶⁾ a lehetőség szerint részletesen fogjuk szövé tenni.

34. Lévén ilyen és meg is tartva ilyennek a mi, királyi kegyelmünkben megválasztott hadvezérünket, elvárjuk tőle, hogy ő az isteni jóindulatban, a magunk jóakaratában, a közjólétben, s a mindenki előtt való jóhírben majd részesedik s élni fog Krisztusban, a mindenség örökös és megszakítás nélkül uralkodó királyában boldogságosan. S miután így elkészültünk a hadvezér megjelenítésével, őt mintegy királyi színünk elé járattván, a következő intel-

münkkel hadd figyelmeztessük a stratégikus és taktikus tudományhoz illő és hozzá tartozó dolgokra.

35. «Minden egyéb dolog előtt, oh hadvezér! első sorban arra intünk és figyelmeztetünk téged, hogy gondodat az Isten iránt való szeretet és igazságosság tegye; ⁵⁷⁾ tartsd mintegy szünetlenül szemed előtt Istent, féld őtet és szeresd teljes szívedből és egész lelkedből, s utána mi bennünket; teljesítsd parancsolatait és tartsd meg innen fogva jóindulatát, ⁵⁸⁾ hogy esetleg merészebben is, valahol válságos alkalmakkor, mint barát a barátjához, a közös Egek-urához bátorságos bizodalommal könyörögghess és az üdvözülés reményében tőle azt szívélyesen megkövetelhessed. Mert igazat beszél ám az, ki azt mondja, ⁵⁹⁾ hogy az Úr az őt félőknek teljesíti az akaratjukat, meghallgatandja kérésüket és őket üdvözítendi.

36. Tudd meg ugyanis, hogy isteni jóindulat hiányában hadi tanácskozásnak nincsen sikeres eredménye, még ha azt tartanád is, hogy megvan az okosságod hozzá: nem fogsz az ellenségnek föléje kerekedni, még ha gyöngéllenék is őket, azért, mert minden Isten jóvoltából szokott történni és a legcsekélyebbnek látszó dolog is az ő bölcs belátását hirdeti. ⁶⁰⁾

37. A legeslegjobb hajókormányosnak is hiábavaló a mesterkedése, ha a szelek kedvezően nem fúnak; de ha fúnak s hozzájárul még a tudása, hajója bizvást futhat be kétszeres pályát is; így a legjelesebb hadvezér is, ha birtokában van Isten jóindulatának, éberséggel és ügyszeretettel, hadszervező és hadvezető képességének sikeresen fogja hasznát vehetni, a reá bízott hadsereg ügyét biztos kézzel fogja intézni, s képes lesz az ellenség fondorkodó eszejárásával ellenhadjáratot viselni. Mert az isteni jóakarattal egyrészt a szerencse útjára kalauzoland, másrészt a szerencsés végczélt éreti el. ⁶¹⁾ Ha ilyen vagy, azaz hit dolgában istenfelő, cselekedetekben igaz ember, kellő és rendíthetetlen alapkőre fölépítéd mintegy magadnak többi javaidat.

38. Enyhe bánásmódú légy és az érintkezésben nyugodt lelkű; a rusztikus modor t. i. gyűlöletes, hát kerüld el!

39. Kevés igényű és egyszerű légy életmódodban és ruházatotban; a nagy költekezés ugyanis vagyonomesztő. ⁶²⁾

40. Ellenben köteles teendőidnek éber lelekkel és gondos

figyelemmel feküdjél neki és ne könnyelműen és gondatlanul. Gondos figyelemmel és beható foglalkozással még a felette nehéz feladatok is könnyedén oldatnak meg; s a ki kevésre becsüli a munkát, az saját magát becsüli kevésre.⁶³⁾

41. Nagy és elodázhatatlan dolgokban tanács összehívása nélkül ne tégy semmit, még ha csak röviden tanácskozhatol is; de a tanácsban hozott határozatot, a mint lehet, egyenesen és érelyesen hajtsd végre, úgy a hogyan a betegséggel szemben az orvos szokott eljárni.⁶⁴⁾

42. Ez a bánásmód legyen irányadó alárendeltjeiddel szemben is, mikor is ne személyes tekinteteknek hódolj, hanem mindenkivel egyformán az igazság törvényei szerint bánjal el.

43. A kik gonoszságból vagy hanyagságból vétkeztek, azokkal ne végezz felületesen és könnyelműen azért, hogy jó főnöknek tartsanak; nem helyes ugyanis, ha a gonoszsággal összejátszik a könnyelműség, főképp időhöz kötött és elodázhatatlan cselekvések terén. Ne is szabd ki a büntetéseket azért, hogy szigorúságozról híresedjél el, túlságos gyorsan és különbséget nem téve! Ama tulajdonságod ugyanis megvetést és engedetlenséget szül, emez könnyen érthető gyűlöletet és ennek gyümölcseit. Jobb tehát, hogyha igazságos voltodnál fogva vagy félelmetes, és ha a vádnak tisztázása után észszerű büntetést róvsz ki, melyet a higgadtan gondolkozók nem fenytéknek, hanem figyelmeztető megtorlásnak veendenek.⁶⁵⁾

44. Ha háborúra fegyverkezel, mindenkifőlött azt nézd, hogy az ily háború igazságosan kezdetik-e, és ne illesd esetleg egyenes sértésekkel az ellenséget, kivéve azon esetet, ha az ismeretes istentelenségénél fogva már előbb kezd mozgósítani és országunknak ront.

45. Midőn mi, Krisztusnak, a mindenség királyi urának és istenünknek parancsolatjából mind alattvalóinkkal, mind az idegen országbeliekkel mindig szeretjük a békét, s mikor a népek is a saját határaik által korlátozva ugyancsak szeretik s biztosítanak arról, hogy jogainkat meg nem sértik, akkor te magad se bántalmazd őket, és se honi, se idegen vérrel földünket be ne mocskold! Mert hisz' akkor, a mit oda kiálthatnál az ellenségnek, hogy ő, kit te meg nem bántottál volt, ne kezdjen jogtalanul támadni, az az

ellenség aztán, ki országunk alattvalói ellen mitsem véte, hanem maga is a békét ápolja vala, ugyanazt neked fogja odakiáltani. Nekünk pedig, kik a mennyire tőlünk függ, mindenkivel békében élünk, kik a békét mindig minden egyébnél többre becsüljük, ápolnunk kell a békét mindenha azokkal a nemzetekkel, kik békeszeretők s alattvalóinkat megbántani nem akarják, s tartózkodunk kell a háborúskodástól.

46. Ha azonban az ellenfél nem volna oly higgadt, hanem maga kezdene törvénytelenül támadni, területünkre berontana, akkor meltán vádoltathatván az ellenség azzal, hogy igazságtalan háborút kezdett, te ellene bátran és serényen szervezd a küzdelmet, mert hiszen ő adott vala okot és emelte fel istentelen kezeit a mi alattvalóink bántalmazására; és akkor bízva bízál abban, hogy az ítélő igazság istene fog segíteni téged, s ha egész hadi erővel belemegy a testvérküzdelembe, győzni fogsz! Ezért teháat Kegyelmedet arra figyelmeztetjük: tartsd mindenek fölött szem előtt azt, hogy a háború indító oka igazságos legyen, akkor aztán fegyvert emelhetsz a jogtiprók ellen.

47. Azon buzgólkodjál, hogy mindenekfölött és mindenben alárendeltjeidnél külobb embernek mutasd magadat, kiváltképen, a mi az Istenbe vetett hitet és félelmet s a többi erényeket illeti; a vezérelt fél t. i. szereti mintegy a vezérek gondolkozása módját elsajátítani, hiszen a példabeszéd szerint is nem a szarvasok uralkodnak az oroszánokon, hanem az oroszánok a szarvasokon.⁶⁶⁾

48. Íme tehát, oh hadvezér, ezek a mi uralkodói utasításainknak mintegy áttekinthetőleg a szabványai, melyeket rövidség okából bővebben nem igen fejthetünk ki. De módodban áll az ebben a műben tőlünk külön tárgyalt vezérelvek között, s a tőlünk azonfelül még a taktikánkkal egyidejűleg kiadott közleményben⁶⁷⁾ terjedelmesen egybehordott anyagból több és kielégítő hasznát venni annak, a mit ez irányban szükségelsz.

49. Így ez utasításoknak birtokában gyarapítsd és hozd jeles cselekedetekkel őket összefüggésbe, mert hiszen okos fővel sokfélesítvén rendeleteinket, első sorban is cselekvényeidben segítségdre lesz Isten, másod sorban pedig a mi karunk, s így munkáságodnak mindkét tényezővel nemes jutalomajándékot teremtesz.»

JEGYZETEK.

¹⁾ A magyar haditörténethez a vezérek korában. 4 közl. *Századok* 1876. 3. l.

²⁾ Lefordították *Szabó Károly* (az Új Magyar Múzeum 1851—1852. évf. I. köt.-ben és kisebb Történelmi Munkái (Budapest 1878.) I. kötetében, *Hazay Samu*: A X. századbeli magyar hadügről cz., a Hadtörténelmi Közlemények 1888. (I.) évfolyamában megjelent értekezésében és *Marczali Henrik*: A vezérek kora cz. művében («A magyar nemzet története» cz. millenniumi kiadás I. kötetében) a 49—53. lapon. L. ez utóbbi történetírónak «A magyar történet kútfői az Árpádok korában (Budapest 1880) cz. munkáját is (97—99. l.)

³⁾ A ki Leo taktikáját használta, tulajdonképen nem a görög eredetit, hanem inkább a Checus latin fordítását használta; kellett *első sorban* használnia, mert az eddig ismert görög szöveg, nevezetesen az első 8—10 fejezeteket nézve, hasznavehetetlen; még *Jähns* is, ki pedig (Geschichte der Kriegswissenschaften cz. műve I. kötetében, München és Lipcse 1889. 169. lapon) a Checus-fordítását csekély értékűnek mondja, csak belőle puszkázott.

⁴⁾ E fordításnak nevezett paraphrasis leginkább mutatja, mennyire szükséges e műnek lelkiismeretes fordításban való megjelenése, és hogy mennyire tévutra vezetheti az embert a németek alaposságában való tévhit. Leirunk egy példát.

Leó I. fejezetének 1. pontjában szóról-szóra a következőket mondja: «Taktikán értjük a háborúban való mozgások tanát; a háborúban való mozgások pedig kétfélék: szárazföldön és tengeren valók».

J. W. Bourscheidt pedig ezt következőleg írta át: «Die Strategie (pedig e szó e pontban elő sem fordul) ist die Wissenschaft alle zu einem Feldzuge nöthige Dinge vorzubereiten, die Thaten desselben klug zu entwerfen, die zu ihrer Ausführung dienliche Kunstregeln bedachtsam zu wählen, und zu diesem Endzweck die Regeln der besonderen ihr untergeordneten Künste anzuwenden».

Kérdjük, szabad-e ilyen paraphrasist írni, nem hamisítás-e az, ha a Taktika szót Strategiával helyettesítik, s nem vezetheti-e az embert e megfoghatatlan eljárás arra a gondolatra, hogy Leó Strategiának nevezte ezt a dolgot s úgy magyarázta körülbelül értelmét, mint mi — pedig a fentebbi hű fordítás az ellenkezőt bizonyítja. Az sem állítható, hogy B. más szöveget használt volna; egyetlen egy kézirat sincs, mely Leó eredeti szövegét ily megváltoztatott alakban adná; a bécsi kéziratok épen nem.

⁵⁾ Ezekre nézve v. ö. *Fabritius-Harless*: Bibliotheca graeca sive noti-

tia veterum scriptorum graecorum (Hamburgi, 1790—1810) VII. köt. 701. s. kk. lapjait és *Jähns* id. műve 169. s. k. lapját.

⁹⁾ A madridi nemzeti könyvtárban van az első 11 fejezetnek fordítása «kasztíliai nyelvre» kéziratban (XVII. sz.-beli), melyet magam (*Vári*) láttam; rá vonatkozó jegyzetem azonban elkallódott v. elveszett.

⁷⁾ Leo tehát *homoúizista*; a homoúizisták és homoiúizisták hareza már *Madách* Ember tragédiája VII. színéből ismeretes; bővebbet l. *Fallas Nagy Levikona* s. v. *Arius* (Purt dr.-tól); hogy a homoúizisták hitelve győzött, abban főérdeme nazianzoszi Szt.-Gergelynek volt, a Szt.-Háromságáról szóló tan e kiváló vitatójának. V. ö. *Ullmann* Gregorius v. Nazianz, 2. kiad. Góta 1867, 12S. s. kk. l.

⁸⁾ Az *αἰετῶν*, *αἰγόντος*-t, a byzáncei császárok e hivatalos epitheton ornansát fordítottuk így (legkegyelmesebb, felséges); előfordúl a *Coleti* által Velenczében (1728—1734) kiadott Concilium-gyűjtemények közül a Conc. Ephesinum (431. évben) 984 B.-ben *Sophocles* Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods (Új-York-Lipese 1893) 84. lapján olvasható tanúsága szerint, hol a szerző azt mondja, hogy ott az *αἰγόντος* szó «is superfluous». De a két hely egymást támogatja. Ugyancsak *Sophocles αἰετῶν*-t ír, de firenzei régi kéziratunk AEΪCEBACTOC-t ad.

⁹⁾ Ez előljáró beszédet Leó császár Urbicius (=Mauricius; kiről alkalmilag többet!) taktiko-stratégikája (kiadta *Scheffer* Upsala 1664) *εἰσαγωγή*-jának behatása alatt írta, mint az majd az alább közlött párhuzamos helyekből fog kitünni; v. ö. egyelőre *Jähns* id. művének 152 s. kk. lapjait.

¹⁰⁾ «καὶ πάντων τὴν οἰκίαν σωτηρίαν ἀσπαζομένων» az ismeretes kéziratokban; mivel *Checus* így fordítja e helyet «et sua ipsorum salute comparata», hihető, hogy szövegében talán *εἰκάζομένων* állott; l. különben *Vári* id. jelentésének 580 lapját.

¹¹⁾ *ἀριστέων* (= legjelesebbeknek) az új kiadó javítása; a kéziratokban *ἀριστιών* (= jeles, hős tetteknek) áll; de összevetve vagy tíz sorral lejjebb e helylyel: *συνημελήθη, ὡς εἶοιζε, καὶ τῶν ἀριστέων ἡ ἐδύνη* (= természetes, hogy megcsökkent a legjelesebbeknek harezi bátorsága is), javításunk helyessége nyilvánvaló.

V. ö. *Urbicii* Praef. 2. §. (a firenzei kódexnek az új kiadó által összevetett szövege szerint): *Τῆς στρατιωτικῆς καταστάσεως ἀμεληθείσης χρόνῳ πολλῷ καὶ εἰς παντελῆ λήθην — ὡς εἰπεῖν — ἐλθούσης, ὡς μηδὲ αὐτὰ τὰ πρόχειρα τοὺς στρατηγεῖν ἐγχειροῦντας ἐπίστασθαι, πολλὰ τε δυσχερῆ διαφόρως συμβῆναι.*

¹²⁾ V. ö. *Urbicii* Praef. 2. §.: *καὶ ποτὲ μὲν ἀγυμνασίαν αἰτιασθαι στρατιωτῶν, ποτὲ δὲ ἀπειρίαν στρατηγῶν καταμέμφεσθαι συνείδομεν.*

¹⁴⁾ A bécsi kódexnek scholiastája a helyhez ezt a névlajstromot írta: *ἀρριανῶ | αἰλιῶν | πέλοπῶ | ὀνησιάνδρῶ | μηνᾶ | πολυαῖν | συριανῶ | πλουτάρχων*, mely auctorokról alkalmilag lesz szó; hiányzik e lajstromban Urbicius neve, kit Leó mint «fiatalabb» taktika-írót a név megnevezése nélkül igen sok helyen kiírt.

¹⁵⁾ V. ö. *Urbicii Praef. 2. §.*: Ἐκ τε τῶν ἀρχαίων λαβόντες καὶ μετρίαν πείραν ἐπὶ τῶν ἔργων ἐφρόντες ταύτην συγγραφῆ παραδοῦναι κατὰ τὸ ἡμῶν δυνατὸν συντόμως τε καὶ ἀπλῆ τὴν ὠφέλειαν ἐπὶ τῶν πραγμάτων, ἐχούσῃ μᾶλλον ἢπερ ἐν λέξεσι τοῦτο δὲ πράττομεν οὐκ αἰνουργεῖν ἢ πλεον τι τῶν παλαιῶν ἐπινοῆσαι βουλόμενοι, . . . ἡμεῖς δὲ χρεῖσδες καὶ τοῦτο κρίναντες εἶναι. — Hasonlóképen szól *Vegetius* is előszavában: « . . . licet in hoc opusculo nec uerborum concinnitas sit necessaria nec acumen ingenii, sed labor diligens ac fidelis, ut, quae apud diversos historicos vel armorum disciplinam docentes dispersa et inuoluta celantur, pro utilitate Romana proferantur in medium». — «Kézi utasítások gyanánt» mondja *Leó* és lejjebb: «olybá jelentjük ki a jelen munkát, mint akármely más stratégikus szabályzatkönyvet», miből következik és magától értődő lesz a *Tactica* jellege. «Mint akármely más stratégikus szabályzatkönyvet» így fordítottam a ὡσπερ οὖν ἄλλον τινὰ πρόχειρον στρατηγικὸν νόμον-t, mely passusban *Zachariae v. Lingenthal* «Zum Militärgesetz des Leo» (*Byzant. Zeitschrift* II. 1893. 606—608. l.) cz. értekezésében utalást vél látni arra az iratra, melyet ὁ πρόχειρος νόμος czímen kiadott a *Jus Graeco-Romanum* (Lipcese 1856—1884) IV. kötetében. Látja pedig azért, hogy elméletét támogathassa, mely abban áll, hogy a *Leó*-féle *Tactica* tulajdonképen az izauriai *Leó*-tól való.

Ez elméletét bőven fejtegeti még «Wissenschaft und Recht für das Heer vom 6. bis zum Anfang des 10. Jahrhunderts» cz. id. folyóirat (III. 1894.) 437—457. lapjain megjelent közleményében. Fejtegetésére a következőben reflektálok.

A ὡσπερ οὖν ἄλλον τινὰ πρόχειρον στρατηγικὸν νόμον, szórtul-szóra azt jelenti: «miként tehát valamely más, kéz előtt lévő (kész, név. etwas was man zur Hand hat, ang. handy, ready) stratégikus törvényt (szabályzatot, jogot)» azaz *Leó* azt mondja: «Utasításaimat úgy vegyétek, mint bármely más nyilvánosan kihirdetett, közzétett törvényt!» A szóban forgó helyet *Checus* így fordítja: Quasi igitur legi alicui militari promulgatae stb. miben semmi allusio sem foglaltatik épen arra a *Zachariae v. Lingenthal* által kiadott πρόχειρος νόμος-ra, melyet különben a macedoniai *Basilios* császár (876—886) hirdetett ki. Erre alapítja a német tudós egész következtetését; kénytelen vagyok czikkének elejét lenyomatni, mert történetfrásunknak mégis csak figyelembe kell vennie elméletét:

Es «scheiden zwei Stellen des Proömium [t. i. a Taktikáé] bestimmt auf den Kaiser Leo, der den Beinamen ὁ σοφός erhalten hat, den Sohn des Macedoniers *Basilios* hinzuweisen. Der Kaiser sagt hier, er wolle eine kurze Zusammenstellung des Nötigen und Nützlichen ὡς ἄλλον πρόχειρον νόμον [= mint egy más kihirdetett törvényt; de így a rossz kiadásokban!] A florenczi kódexben *προχειρον τάξιν νόμον* áll, mi annyi, mint a *Checus* promulgatae legis vice-je; ebben sincs allusio!] geben, und wiederholt am Schlusse, dass er die παροῦσα πραγματεία zum Studium [?] ὡς ἄλλον τινὰ πρόχειρον νόμον στρατηγικὸν empfehle. Es liegt nahe hierin einen Hinweis

auf das kleine Rechtsbuch zu sehen, welches von dem Kaiser Basilius dem Macedonier und seinen Söhnen Konstantin und Leo, und zwar nicht ohne besondere Beteiligung des Letzteren [mégis tehát!], publiziert worden ist, und welches ich unter dem Titel *Ὁ πρόχειρος νόμος* herausgegeben habe. Denn der Kaiser und seine Söhne gebrauchten im Proömium desselben §. 1. die Bezeichnung *πρόχειρος νόμος* und begründeten dessen Notwendigkeit in ganz gleicher Weise wie die der *Tactica*.

Indessen für ihr eigenes Rechtsbuch gebrauchten sie ausserdem in §. 2., 4. die Ausdrücke *πραγματεία* und *ἐγχειρίδιος*, und zwar letzteren in bewusstem Gegensatz zu den älteren *ἐγχειρίδιος*, welcher von den Bilderstürmern Leo und Konstantin promulgirt worden, und unter dem Titel *Ἐκλογή τῶν νόμων* in neuerer Zeit von mir — und zuletzt von Monferratus Athen 1889 — herausgegeben ist.

Wenn hiernach die angeführten Stellen nichts für Leo den Weisen als Verfasser der *Tactica* beweisen, so spricht gegen diese Urheberschaft noch insbesondere, dass dieser Leo sich kaum als Urheber eines Rechtsbuchs hätte erwähnen können [de láttuk, hogy a Taktika szerzője egy szóval sem teszi ezt!], welches bereits von seinem Vater promulgirt worden war: in anderen Fällen liebt er vielmehr die gesetzgeberische Wirksamkeit des *αἰμίμητος πατῆρ* hervorzuheben [csak édes atyja hadakozási módját említi a *Tactica* három helyén, ú. m. IX. 13; XVIII, 124., 142.] Auch würde Leo's Sohn, Konstantin der Purpurgeliebte, von dem eine Umarbeitung der *Tactica* erhalten ist, eine solche nach wenigen Jahren nicht für nötig gehalten haben [időköz nem argumentum!], oder doch, wenn Aelianus und wo von ihm erwähnt werden *ὁ Αἰλιανὸς καὶ οἱ λοιποὶ οἱ γράψαντες τὰ τακτικά* [csak egy helyen, VI. 30], des Vaters besonders gedacht haben. [De ez sem argumentum; Leó csaknem egész Urbiciust írta ki, még sem említi a nevét; csakis «az ifjabb taktikusok» tág fogalma alá foglalja!] Dass dies nicht geschehen ist, spricht entschieden gegen eine Bearbeitung der *Tactica* durch Leo den Weisen. Sehen wir nun, aber von Leo dem Weisen ab und sehen wir uns nach einem anderen Kaiser Leo um, der gesagt haben könnte, dass er einen *πρόχειρος* oder *ἐγχειρίδιος νόμος* promulgirt habe, [teljesen megokolhatatlan imputálás!], so entspricht dieser Voraussetzung allein der Isaurier Leo, dessen *Ἐκλογή τῶν νόμων* eine so bedeutende Stellung in der Geschichte des byzantinischen Rechts einnimmt.

Dass dieser Kaiser Leo der Urheber ist, wird nun auch durch andere Anzeichen wahrscheinlich gemacht.

Zu der *Ἐκλογή τῶν νόμων* dieses Kaisers, welche das allgemeine Recht enthält, bilden der *νόμος ναυτικὸς* und der *νόμος γεωργικὸς* gewissermassen Anhänge, die das für einzelne Interessentenkreise gültige Recht zusammenfassen: Einen ähnlichen für das Heer bestimmten Anhang — *ἄλλον πρόχειρον νόμον στρατηγικόν* — verspricht die Einleitung zu der *Tactica* [egyszerű, de vaskos valótlanság!] und bemerkt, dass derselbe [ez már sehogysem olvasható ki a szövegből!] auch die gesetzlichen Straf-

bestimmungen für die Vergehen der Soldaten — τὰ κείμενα ἐπιτίμια — enthalten solle.

Dies geschieht denn auch in «Kap. VIII». stb., de nem kell tovább mennünk. Egy elmélet, mely ennyire ingatag alapon áll, nem elmélet többé, papirosra vetett analogiája egy vaktöltéses sortűznek. Érteni csak úgy lehet ezt, ha az értekezéssel egyidejűleg közölt levélnek azt a passusát veszsük figyelembe, mely így szól: «Die Hornhauttrübung meiner Augen ist so weit vorgeschritten, dass ich kaum mehr das Notdürftigste lesen und schreiben kann». Ez kimentí, de nem fogja kimenteni azokat Németországban, kik a külömben nagynevű jogtudós és philologusnak régebbi kérdésekben megacézózkodott auktoritására támaszkodva, «elméletét» előreláthatólag vizsgálatlan átveszik és dogmává emelik. Pedig szöveg és források ismerete nélkül minden vizsgálódás csak tapogatózás.

¹⁶⁾ V. ö. *Urbicii* praef. 2.: *εἰσαγωγὴν τοῖς εἰς τὸ στρατηγεῖν ἐπιβαλλομένοις ἐφύραμεν, ὡς εἰκόλον εἶναι ἐντεῦθεν τοῖς βουλομένοις καὶ ἐπὶ τὰ μείζω τῶν τακτικῶν ἐκείνων καὶ ἀρχαίων θεωρημάτων βαθμῶ τινὶ προϊόντας εἰθεῖν.*

¹⁷⁾ Ez igen helyes nézet volt, bár a mi katonai irodalmunk érdemes megteremtői is elejétől fogva így gondolkoztak volna. Menyire megkönnyítette volna a tanulást és menyí félreértésnek vehették volna elejét, ha az internationalis, úgyszólván mindenkitől ismert kifejezéseket tartották volna meg s nem gyártanak oly sok új magyartalan, magyar szót.

¹⁸⁾ *Urbicius* még nagyobbára latin vezényszavakat használ, Leó görögöket. V. ö. *Urbicii* praef. 2.: *φράσεως μὲν οὖν ἀκριβοῦς ἢ κόμπον ῥημάτων ἡμῶν, ὡς εἶπομεν, οὐδέμια φροντίς, οὐδὲ γὰρ ἔργον ἦν ἰερόν πραγμάτων δὲ μᾶλλον καὶ συντομίας λόγος γέγονεν, ὅθεν καὶ ῥωμαῖαῖς πολλὰς καὶ ἄλλαις ἐν στρατιωτικῇ συνθηαῖς τετριμμέναις χρήμεθα λέξεσι διὰ τὴν σαφή τῶν ἐντενξομένων κατάληψιν.*

¹⁹⁾ Kiemeli ezt *Onesander* is *De imperatoris officio* (ed. *Koehler*) praef. 5.: *οὐ γὰρ τύχη μοι δοκοῦσιν ἐπεράραντες τοὺς τῆς Ἰταλίας ὕρους ἐπὶ πέρατα γῆς ἐκτείνειν τὴν σφετέρην ἀρχήν, ἀλλὰ πράξεισι στρατηγικαῖς.*

²⁰⁾ V. ö. *Urbicii* praef. 2.: *καὶ εἰ μὲν χρήσιμόν τι ἐν τοῖς συγγραφῆσιν ἀποδειχθῆ, χάρις τῷ παντοδνέμῳ Θεῷ, τῷ καὶ ἡμῶν λόγον ἐν τούτοις χάρισσιν. εἰ δὲ καὶ ὁ στρατηγὸς δι' αὐτῆς τῆς πείρας καὶ ἐπιμελείας τὰ μείζονα τούτων εὖρη, χάρις καὶ οὕτως τῷ Θεῷ, ὡς δοτῆρι τῶν ἀγαθῶν, τῇ δὲ ἡμετέρῃ προθυμίᾳ συγγνώμη. Ilyen bocsánatot kér *Apollodorus* is *Poliorecet*. p. 138. (ed. *Wescher*): *ἐὰν δὲ τι ἐν τοῖς ἐπὶ ἐκάστον συστήματος ἐπιλογισμοῖς ἀσαφῶς εἶπω, σύγγνωθι, δέσποτα.**

²¹⁾ Ujból hangoztatja ezt *Leó* *Tactica* XII. 3.: *καὶ γὰρ οὐχὶ τὸ πλῆθος τῶν σωμάτων, οὐδέ ἡ ἄτακτος θρασύτης, οὐδέ ἡ ἀπλή προσβολὴ τὸν πόλεμον κρύνουσιν ἢ κατορθοῦσιν, ὡς τινες τῶν ἀπειρῶν νομίζουσιν, ἀλλὰ μετὰ Θεὸν διὰ τέχνης καὶ φρονημάτων στρατηγικῶν, μετὰ τῆς προθυμίας τοῦ στρατοῦ κατορθοῦται ὁ πόλεμος. Ez azonban visszamegy *Urbicius* (ed. *Scheffer*) VII. könyv 1. fejj. 1. §-ára.*

²²⁾ A gondolat visszatér II. 37.-ben.

²³⁾ VI. Leó műve a korában létezett katonai irodalom java részéből készült kivonat, a melyben egyebek között a keletrómai birodalommal szomszédos népeknek a hadviselésre befolyást gyakorolható szokásainak leírása is felvétellett és pedig nem puszta hallomás után, hanem a császári követek és vezérek hivatalos jelentései alapján s ezért megbízhatóságuk kétségtelen.

Leó császár e művét főtisztjei számára írta vagy íratta. Olyan «Utasítás»-féle ez, a milyent másfél ezer évvel később II. Fridrik porosz király s ennek példáját követve Károly főherceg írt a tábornokok számára.

A mű, rendeltetésének megfelelően, mindent tárgyal, a mi a hadak vezetéséhez és a hadügyek elintézéséhez tartozik.

Vannak tehát abban, a hadak szervezésére vonatkozó értekezések, továbbá stratégiai, logisztikai és taktikai utasítások.

Mind a mellett, hogy e mű a hadtudományok több ágát tartalmazza, címe mégis csak «taktika», mert úgy látszik, hogy a görögök e szóval nem csak azt a tudományszakot nevezték, a melyet mi nevezünk annak, hanem alatta az összes hadtudományt is értették.

Igen tévedne azonban az, a ki ebből azt következtetné, hogy a stratégiát nem ismerték, nem művelték volna. Ismerték biz azt, csakhogy a hadtudomány ezen ágának külön elnevezést nem adtak. Julius Caesar, Gusztáv Adolf, Turenne, Condé, Savoyai Eugen, II. Fridrik stb. is ösmerték és alkalmazták a stratégia alapelveit, noha a «stratégia» szót nem használták.

A stratégia és a szűkebb értelemben vett taktika fogalmait ismerték a régiek is, csakhogy e két fogalmat egy közös elnevezés alatt foglalták össze, mert a «tett emberei» lévén, nem igen törődtek elnevezések gyártásával s definitiók megállapításával, pedig e nélkül nem lehetett a stratégiát a taktikától elkülöníteni.

E fogalmak szabatos magyarázatát ugyanis már sokan megkísérelték, de azért sokak előtt még most sem áll tisztán a dolog, mert a stratégia észrevétlenül megy át a taktikába; sok olyan dolog van tehát, a mit némelyek még a stratégiához, mások pedig a taktikához sorolnak s ezért nem lehet a kettő között éles határt vonni.

A tudományok s ezek között a hadi tudományok pangása idejében, a mikor tudományosan nem foglalkoztak a hadviselés elveivel, e két szó eltűnt a közhasználatból s csak később elevenítették fel ismét. De valamint a taktika nem szűnt meg lenni, a stratégia is meg volt mindig, még abban az időben is, a mikor még nem tudták alapelveit helyesen magyarázni s következésképp azokat *öntudatosan* nem is követhették.

Az a körülmény, hogy e két tudomány helyes elveit, különösen a stratégiáét nem fogták jól föl s nem alkalmazták kellően, arra a következtetésre vezetett, hogy a stratégia egy új tudomány, mely csak a napoleoni háborúk óta létezik.

Habár tagadhatatlan, hogy a világtörténelem e kimagasló alakja volt hosszú idő után az első, a ki a stratégia elveit felismerve, azokat a czélnak megfelelően ismét helyesen alkalmazta, azért mégsem áll a főntebbi következtetés. Hogy miért nem, legjobban meglátjuk, ha e fogalomról tiszta képet alkotunk magunknak.

Stratégiának nevezzük azt a tudományt, mely a hadvezetéssel addig az ideig foglalkozik, míg a hadsereg a csataterre érkezik. Ennek körébe tartozik a hadjárat terveinek elkészítése, a terv végrehajtásának ellenőrzése, a csapattestek mozgásának irányítása a csata által elérendő cél megjelölése stb.

A legrégebb háborúban e dolgok intézése ép oly szükséges volt, mint a legújabb időben, és intézték is mindig, néha jól, néha rosszul. Rosszul azonban nemcsak régen, de gyakran ma is. Ebből világos, hogy a stratégia akkor is volt, a mikor ezeknek a dolgoknak intézését nem nevezték így.

A latin katonai írók aligha ismerték e szót, mert nem használták, sőt jóval később, a mikor a katonai dolgokban a francziák voltak irányadók, a mikor a katonai tudományokat a theoriában tűzér-, erősítési-, és taktikai tudományokra osztották, a stratégia fogalmát «grande tactique»-nak mondták. Csak jóval később, mikor a theoretikusok egy, e fogalmat még élesebben megkülönböztető — elnevezés szükségét érezték — kapták föl, — valószínűleg a görögök iránt érzett kegyeletből — a stratégia szót.

Szándékosan mondom, hogy ismét, mert ez nem tartozik azok közé az ujonnan gyártott szavak közé, a melyekkel a tudományos irodalomban lépten-nyomon találkozunk, de a melyekről a régi görögök mit sem tudtak, különösen azért, mert új fogalmak kifejezői. A stratégia egy régi, a háborúkkal egy idős fogalomnak felelevenített s csak némileg változtatott kifejezése (= stratégiké techné).

Strategosoknak nevezték a régi görögök azokat a legfőbb katonai méltóság viselőit, a kik a hadügyet és a hadat vezették, tehát magától érthető, hogy a hadjárat terveit készítették, a hadműködésekkel elérendő hadi czélokot kijelölték s a csapatokat a csataterre irányították. Nem áll az — a mit némely írónál olvastam — hogy a strategosok csak a csata napján teljesítettek a fővezér parancsnoksága alatt szolgálatot, mert például Perikles teljhatalmú strategos volt, ki minden irányban intézkedett (Lásd Plutarchos. Per. 37). Ebből kifolyólag az látszik, hogy a régiek strategica alatt mindazt értették, a mit a strategosnak tenni kellett s így csak abban különbözött az ő értelmezésük, a mi stratégiára vonatkozó magyarázatunktól, hogy a taktikába vágó dolgokat is ide értették.

Ez onnan van, hogy Leó korában, és még sokkal később is a munkafelosztást még nem vitték annyira, mint napjainkban. Még I. Napoleon is egymaga volt seregeinek szervezője, strategosa, logistése és a döntő csatákban nagy seregrészeket működtető taktikusa, míg például 1870-ben a poroszoknál Roon volt a seregszervező, Moltke a strategos és a seregrészeket

működtető taktikusok a hadsereg vezérei. A többi alvezérek pedig majdnem kizárólag mint taktikusok működtek, habár tőlük is megvárták, hogy a stratégiában jártasak legyenek, hogy taktikai működésükben folytonosan a stratégiai helyzetet helyesen tekintetbe vehessék.

Végül jegyezzük meg magunknak, hogy stratégia alatt régen, a hadvezéri állást, a hadvezérséget nevezték.

²¹⁾ Ez *Leó* szerint a «Taktika» fogalom meghatározása. Az *Argumentum libri in Epilogo*-ban, melyről az *Előljáró* beszéd nem tesz említést, az 58. §-ban ilyképen határoztatik meg a Taktika fogalma: *Τῆς δὲ τακτικῆς ἔργον ἐστίν, ὥστε τὰ σχήματα τῶν ταγμάτων δεῖξαι, ἐν οἷς ἢ ἐγχειρεῖν μάχης ἢ ἐγχειροῦσθαι συμβαίνει καὶ ποῖα χρῆσθαι πρὸς τὸ ἐποδεῖσθαι πολέμιον ἐπιφορᾶς· καὶ ποῖα πρὸς τὸ ἐπίρχεσθαι ἢ ὑμῖνασθαι πέφυκε· καὶ μετὰ ποῖον τρόπον γίνονται ἕκαστα· καὶ ποίας ὀπλίσεις δεῖ ποιεῖσθαι κατὰ τῶν ἐναντίων· καὶ πῶς μετακινεῖσθαι τὰς τάξεις δυνατόν. καὶ ἐν τίνι τόπῳ καὶ πότε χρῆστέον; τὰτα μὲν καὶ τῆς τακτικῆς.* *Leó* előbbi helyével összevetik *Köchly* és *Rüstow* (Griech. Kriegsschriftsteller II. B. Lipse 1855. 241. l.) az *Anonym. Byzantinus XIV. 1. 2. §-ait.* (*Τακτικὴ ἐστὶν ἐπιστήμη, καθ' ἣν τις πλῆθος ἀνθρώπων μεθ' ὀπλων συντάξαι καὶ κινήσαι κατὰ καιρὸν δύναται. Τῆς δὲ τακτικῆς μέρη ἐστὶ τέσσαρα· συνταξίς ἀνδρῶν πρὸς πόλεμον ἐπιτήδειος, ὀπλων διανομὴ πρὸς τὴν ἐκάστον χρεῖαν ἀρμόδιος, κίνησις ἐνόπλιον στρατεύματος τῷ καιρῷ πρέπουσα, οἰκονομία πολέμου προσώπων τε καὶ πραγμάτων, τρόπων τε καὶ αἰτιῶν ἐξέτασις μετὰ τοῦ συμφέροντος ἔχουσα.* Mihez hozzáadjuk IV. 3.-ból a stratégiákára vonatkozó definícióit: *Στρατηγικὴ τοίνυν ἐστὶ μέθοδος, καθ' ἣν τις στρατηγῶν τὰ μὲν οἰκεῖα φυλάξειεν, τῶν δὲ πολέμων καταγωνίσατο.*), *Aelianus III. IV.* (*Ὅρον δὲ αὐτῆς ἔθεντο Αἰνείας μὲν ἐπιστήμην εἶναι πολεμικῶν ζυγῶν, Πολέβιος δὲ, ἐάν τις πλῆθος ἄτακτον παραλαβὼν τοῦτο συγκρίνη καὶ καταλογίσας συλλογίσῃ παιδείῃ τε χρῆσιμῶς τὰ πρὸς τὸν πόλεμον*), s e megjegyzést fűzik hozzá: «Man sieht also, dass schon damals, wie noch heutzutage die militärischen Schriftsteller über eine gute Erklärung der Taktik sich den Kopf zerbrachen. Wie diese Unbestimmtheit des Begriffs der Taktik ein sehr alter Schaden ist, so wird er wohl auch noch ein höheres Alter erreichen. Zu Xenophons Zeit verstand man unter *Taktik* wesentlich dasjenige, was wir heute *Elementartaktik* nennen und was in den *Exercierreglements* enthalten zu sein pflegt. Xenophon selbst erklärt zwar [*Memorabilia Socratis* III. 1. 6.] auch die Taktik nur für einen sehr kleinen Theil der Feldherrnkunst, will jedoch ihren Begriff weiter ausgedehnt haben, als es gewöhnlich geschah, und mag einen Drillmeister noch keinen Taktiker nennen», — V. ö. különben *Bárczay Oszkár*: *A hadügy fejlődésének története. I. köt. Budapest 1895. 18. s kk. lapjait.*

²²⁾ V. ö. *Aeliani Tactica* (ed. *Koehly-Rüstow*) II. 1.: *Ἀετιόν δὲ μοι πρῶτον περὶ τῶν εἰς τοὺς πολέμους τελειῶν παρασκευῶν. διτταὶ δ' εἰσὶ τούτων δυνάμεις, ἡ μὲν πεζικὴ, ἡ δὲ ναυτικὴ· καὶ πεζικὴ μὲν ἡ τῶν ἐπὶ γῆς μαχομένων, ναυτικὴ δὲ ἡ τῶν κατὰ θάλασσαν ἢ ποταμοὺς ἐν ναυσὶ παρατασσομένων.*

καὶ περὶ μὲν τῶν ἐν ταῖς ναυμαχίαις συντίξεων ἔσπερον ἐροῦμεν. τῶν ἐπὶ τοὺς πολέμους τοίνυν ἀθροισζομένων τὸ μὲν ἔστι μάχιμον, τὸ δὲ κατὰ τὰς τοῦτου χρείας συνερχόμενον ἄμαχον καὶ μάχιμον μὲν τὸ παρατασσόμενον ἐν τοῖς ἀγῶσι καὶ δι' ὅπλων ἀμνόμενον τοὺς πολεμίους, ἄμαχον δὲ τὸ λοιπόν, οἷον ἱατρῶν, ἀγοραίων, δούλων καὶ ἄλλων, ὅσοι διὰ τὰς ὑπηρεσίας ἐπακολουθοῦσιν. τοῦ δὲ μαχίμου τὸ μὲν ἔστι πεζικόν, τὸ δὲ ἐπ' ὀχημάτων τὸ μὲν ἰδίως πεζὸν τὸ ἐπὶ γῆς βεβηκός, τοῦ δὲ ἐπὶ τῶν ὀχημάτων τὸ μὲν ἐφ' ἵππων φέρεται, τὸ δὲ ἐπ' ἐλεφάντων. V. ö. e hely változatát *Arrianus*nál Tact. 2. — Sokkal világosabban határozza meg a hadviselés és háborúskodás módjait a VI. században élt (?) *βυζάντζι Ἀνονημυς* (*Anonymus Byzantinus*) a *strategikáról* írt munkája XIV. 3—6. §§.-ban. Már ő emeli ki azt, hogy az elefántok hátáról való hadviselés módja valamint a szekerekről való teljesen ismeretlen (ὁ μὲν περὶ ἐλεφάντων καὶ ἄρμάτων τρόπος ἐν τῷ παρόντι ἀφείσθω — τί γὰρ ἂν καὶ περὶ τούτων ἐροῦμεν, ὅποτε μηδὲ μέγρι ὀχημάτων τὰ τῆς τακτικῆς σφίζεται;).

²⁶⁾ Az *eparchia* szó fogalmának meghatározását megadja *Joannes Canabutes* (l. *Du Cange* Glossar. ad Scriptores mediae et infimae Graecitatis, Lugduni 1688, Appendix 71. l. s. v. Ἐπαρχος): αἱ γὰρ ἐπαρχίαι ταῦτὸν δ' εἰπεῖν αἱ προβιντζία ἄλλως ὀνομάζοντο ἐπὶ τῶν παλαιῶν, καὶ ἄλλως ἐπὶ τῶν νεωτέρων πάλιν μία μεγάλη ἐπαρχία ἔχει μέσον αὐτῆς καὶ μίαν καὶ δύο ἐπαρχίας μικράς, ὥσπερ Μακεδονία τὴν Θετταλίαν καὶ Θράκη τὴν Μακεδονίαν, καὶ ἄλλα πολλὰ ἄλλας πολλὰς. Különben *eparchos* annyit, hogy *prefectus*.

²⁷⁾ A IV. fejezet 8. §.-ában is így határozza meg Leó a *hadvezér* fogalmát: Στρατηγός τοίνυν προσαγορεύεται ὁ τοῦ παντός στρατοῦ κορυφαῖός τε καὶ ἡγεμῶν. De ez csak a gyakorlati fogalom; az elméletit megadja a *byzánτζi Anonymus*, mondván, hogy a *hadvezér* az, ki azt, mit a *strategia* tudománya (= *strategika*) tanít, végrehajtja (IV. 3.).

²⁸⁾ A *platon*i ismeretes négy főerény; *Cicero* *De imperio Cnei Pompei* cz. beszédében a következő erkölcsi tulajdonságokat követeli meg a *hadvezértől*: *Innocentia, temperantia, fides, facilitas, ingenium, humanitas*.

²⁹⁾ Az «és minőnek (καὶ ὁποῖος εἶναι)» szók, jóllehet a *firenzei kézír*atban megvannak, a *milánói*ban is, *interpolatió*. Az *Escorialensis*ben, melyre nézve v. ö. *Vári*: *Bölcs Leó Taktikájának az Escorialban levő kézír*atai (*Hadtörténelmi Közlemények*, 1894. 413—423. l.) cz. ért.-e 420. lapját, e szók hiányzanak. Valószínűleg a *καὶ ποταπὸς εἶναι*-nak (és milyennek) a *glosszája* az *interpolatió*; véleményünk mellett kivált az *εἶναι* ismételtetése szól.

³⁰⁾ V. ö. *Onesander* *De imper. officio* (1860. ed. *Koehler*) 11.: Φημί τοίνυν αἰρεῖσθαι τὸν στρατηγὸν σῶφρονα, ἐγκρατῆ, νήπιον, λιτόν, διάπονον, νοερόν, ἀφιλόνηρον, μήτε νέον μήτε πρεσβύτερον, ἂν τύχη καὶ πατέρα παιδων, ἱκανὸν λέγειν, ἐνδοξον.

³¹⁾ A *régiek* nem ismerték félre a szó hatalmát és nagy súlyt fektettek arra, hogy a *hadvezér* jó szónok is legyen. *Táborba* szállás után,

annak közepén gyephantból szószéket állítottak. J. Caesar, Augustus, II. Fridrik, I. Napoleon jól tudtak a katonák nyelvén szónokolni. Es habár nagy különbség van e férfiak beszéd modorában, azért mégis jó szónoknak mondható valamennyi. A szónoknak ismerni kell azoknak a szellemét, a kikhez szólni akar, különben szavaianak hatása nem lehet. I. Napoleon nem érte volna el czélját, ha az itáliai katonákhoz úgy szól, mint Fridrik. A «Hunde wollt ihr ewig leben»-féle eloquentia nem igen lelkesítette volna a francziákat.

Érdekes jelenség, hogy a katonai ékesszólás mindig akkor enyészett el, mikor a katonaság megszűnt a haza szabadságának védője lenni, mikor nem eszméikért harczoltak, hanem csupán a zsoldért. Miféle szavak lelkesíthették volna a praetorianusokat, a landsknechteket vagy a szabad Helvetiának zsarnokság zsoldjába szegődött fiait?!

³²⁾ V. ö. *Ones.* 12.: *σώφρονα μὲν, ἵνα μὴ ταῖς φρυσικαῖς ἀνθελκόμενος ἡδοναῖς ἀπολείπῃ τὴν ὑπὲρ τῶν μεγίστων φροντίδα.*

³³⁾ V. ö. *Ones.* 12.: *ἐγκρατῆ δέ, ἐπειδὴ τηλικαύτης ἀρχῆς μέλλει τυγχίνειν· αἱ γὰρ ἀκρατεῖς ὀρμαὶ προσλαβοῦσαι τὴν τοῦ δύνασθαι τι ποιεῖν ἑξουσίαν· κατάσχετοι γίνονται πρὸς τὰς ἐπιθυμίας.*

³⁴⁾ V. ö. *Ones.* 12.: *νήπιτην δέ, ὅπως ἐπαργυρῆ ταῖς μεγίσταις πράξεσιν· ἐν νυκτὶ γὰρ, ὡς τὰ πολλὰ ψυχῆς ἡρεμούσης στρατηγοῦ γνώμη τελειοῦται. Erre a helyre visszamegy *Urbicij* *Tactico-Strategicorum* I. VIII. c. 1.: ἐν νυκτὶ γὰρ εὐχερῶς τελειοῦται βουλή, ἡρεμούσης ψυχῆς ἐκ τῶν ἔξωθεν θορύβων.*

³⁵⁾ V. ö. *Ones.* 12.: *λιτὸν δέ, ἐπειδὴ κατασχελετεύουσιν αἱ πολυτελεῖς θεραπειῖαι δαπανᾶσαι χρόνον ἄπρακτον εἰς τὴν τῶν ἡγουμένων τρυφήν.*

³⁶⁾ V. ö. *Ones.* 13.: *διάπονον δέ, ἵνα μὴ πρῶτος τῶν στρατευομένων, ἀλλ' ἔστατος κάμνῃ.*

³⁷⁾ V. ö. *Ones.* 13., 14.: *νοερόν δέ, δῆξεν γὰρ εἶναι δεῖ τὸν στρατηγὸν ἐπὶ πᾶν ἤτιοντα δι' ὠκύτητος ψυχῆς. . . . πολλὰκις γὰρ ἀπόληπτοι ταρχαὶ προσπεσοῦσαι σχεδιάζουσιν ἀναγκάζουσι τὸ συμφέρον.*

³⁸⁾ V. ö. *Ones.* 14.: *ἀφιλόργυρον δέ· ἡ γὰρ ἀφιλοργυρία δοκιμασθήσεται καὶ πρώτη τοῦ γὰρ ἀδροδοκῆτος καὶ μεγαλοφρόνως προῖστασθαι τῶν πραγμάτων αἴτη παραιτία· πολλοὶ γὰρ, καὶν διὰ τὴν ἀνδρίαν ἀσπίσι πολλαῖς καὶ δόρασιν ἀντιβλέψουσιν, περὶ τὸν χρόνον ἀμανροῦνται· δεινὸν γὰρ πολεμίοις ὅπλον τοῦτο καὶ δραστήριον εἰς τὸ νικᾶν.*

³⁹⁾ V. ö. *Ones.* 15.: *οὔτε δὲ νέον, οὔτε πρεσβύτερον, ἐπειδὴ ὁ μὲν ἀλόγιτος, ὁ δ' ἀσθενής, οἰδέτερος δ' ἀσφαλής· ὁ μὲν νέος, ἵνα μὴ τι διὰ τὴν ἀλόγιστον πταισῇ τόλμαν, ὁ δὲ πρεσβύτερος, ἵνα μὴ τι διὰ τὴν φρυσικὴν ἀσθενίαν ἑλλείπῃ. κρατίστη δ' αἴρεσις ἡ τοῦ μέσου· καὶ γὰρ τὸ δυνατόν ἐν τῷ μηδέπως γενηρακότι καὶ τὸ φρόνιμον ἐν τῷ μὴ πάνν νεάζοντι, ὡς οἰτινὲς γε ἡ σώματος δώμην ἄνευ ψυχῆς ἔμφρονος ἐδοκίμασαν ἢ ψυχὴν φρόνιμον ἄνευ σωματικῆς ἔξεως, οὐδὲν ἐπέρανεν· ἡ γὰρ ἑστειρήσασα φρόνησις οὐδὲν ἐνόησε κρεῖττον, ἢ δ' ἑλλείπουσα δύναμις οὐδὲν ἐτελείωσεν.*

⁴⁰⁾ A nagy hadvezérekben ez a tulajdonság meg szokott lenni, mert

e nélkül igazán nagy hadvezérek nem is lehetnének. A katonai geniet tevő tényezők között nem utolsó az a mondhatni mágneses hatás, a melyet alárendeltjeikre tesznek. A kiben ez nincs meg, hiába tud mindent, soha sem lesz elsőrangú hadvezér. Wolseley «Sur le génie stratégique» című munkájában azt mondja, hogy sem Wellingtonban, sem Moltkében ez nem volt meg. Moltke kitűnő vezérkari főnök volt, de az inspiratio, a mely Napoleonban oly nagy mértékben megvolt, benne hiányzott. S a világtörténelemben csak ötöt ismer, a kikben ez megvolt: J. Caesar, Hannibal, Marlborough, Napoleon és Lee. S azt teszi hozzá, hogy Bonaparte «the highest type of military genius».

⁴¹⁾ *Checus ἀπιστοῖσι* helyett ú. l. *ἀπειθονται*-t olvasott; e helyet t. i. így fordítja: *dicenti et paciscenti non resistunt*.

⁴²⁾ V. ö. *Ones.* 15.: *ὁ γε μὴν ἐδοκιμῶν οὐ μικρὰ τοὺς ἐλομένους ὄνησεν· ὄντινα γὰρ ἄνθρωποι φιλοῦσιν αὐτομάτη διανοίας ἐμπύσει, τοῦτω ταχὺ μὲν ἐπιτίττονται πείθονται, λέγοντι δ' οὐκ ἀπιστοῦσιν, κινδυνεύοντι δὲ συναγωνίζονται.*

⁴³⁾ V. ö. *Ones.* 15.: *πατέρα δὲ προῦκριναι μᾶλλον, οὐδὲ τὸν ἄπαιδα παραιτούμενος, ἐὰν ἀγαθὸς ᾖ· ἐὰν τε γὰρ ὄντες τύχῳσιν νήπιοι, ψυχῆς εἰσιν ἰσχυρὰ φίλτρα περὶ τὴν εὐνοίαν ἐξομηρέυσασθαι δυνάμενα στρατηγὸν πρὸς πατρίδα, δεινοὶ καὶ δεξιὲς μύωπες πατρός, οἳοὶ τε ἀναστήσαι θυμὸν ἐπὶ πολέμιους, ἂν τε τέλειοι, σύμβουλοι καὶ συστράτηγοι καὶ πιστοὶ τῶν ἀπορρήτων ὑψηρέτα γιγνώμενοι συγκατορθοῦσι τὰ κοινὰ πράγματα.*

⁴⁴⁾ A gondolat visszatér XII. 72-ben, hol az ú. n. cantator-oknak λόγος προτρεπτικός-a jelentőségét, fontosságát ismerteti.

⁴⁵⁾ V. ö. *Ones.* 17. 18.: *λέγειν δ' ἱκανόν ἔνθεν γὰρ ἡγοῦμαι τὸ μέγιστον ὠφελείας ἶζεσθαι διὰ στρατεύματος· ἐν τε γὰρ ἐκτάττη πρὸς μάχην στρατηγός, ἢ τοῦ λόγον παρακείμενος τῶν μὲν δεινῶν ἐποίησε καταφρονεῖν, τῶν δὲ καλῶν ἐπιθυμεῖν. καὶ οὐχ οὕτω, ἀκοαῖς ἐνηχοῦσα σάλπιγξ ἐγείρει ψυχὰς εἰς ἔμιλλαν μάχης, ὡς λόγος εἰς προτροπὴν ἀρετῆς ἐναγωνίον ῥηθεὶς αἰχμάζουσιν ἀνέστησε πρὸς τὰ δεινὰ τὴν διάνοιαν, ἂν τε τι συμβῆ πταῖσμα περὶ τὸ στρατόπεδον, ἢ τοῦ λόγον παρηγορία τὰς ψυχὰς ἀνέρωσε καὶ πολλὴ δὴ χρησιμώτερός ἐστι στρατηγῶν λόγος οὐκ ἀδύνατος ὥστε παραμυθεῖσθαι τὰς ἐν στρατοπέδοις συμφορὰς, τῶν ἐπιμελουμένων (így Vári; a kódexek ἐπομέων-t adnak) τοὺς τραυματίας (így Vári; a kódexekben τοὺς τραυματίας) ἰατρῶν οἳ μὲν γὰρ ἐκείνους μόνους τοῖς φαρμάκοις θεραπεύουσιν, ὁ δὲ καὶ τοὺς κάμνοντας ἐνθυμότερους ἐποίησε καὶ τοὺς ἐρωμένους ἀνέστησεν.*

⁴⁶⁾ V. ö. *Ones.* 18.: *τὸν δ' ἔνδοξον, ὅτι τοῖς ἀδόξοις ἀσχάλλει τὸ πλῆθος ἰποταττόμενον· οὐθεὶς γὰρ ἐκὼν ὑπομένει τὸν αὐτοῦ χειρῶνα κύριον ἀνδέχεσθαι καὶ ἡγεμόνα. πᾶσα δ' ἀνάγκη τὸν τοιοῦτον ὄντα καὶ τοσαύτας ἀρετὰς ἔχοντα τῆς ψυχῆς, ὅσας εἶρηκα, καὶ ἔνδοξον εἶναι.*

⁴⁷⁾ V. ö. *Ones.* 19.: *Φημὶ δὲ μήτε τὸν πλούσιον, ἐὰν ἐκτός ᾖ τούτων, αἰρεῖσθαι στρατηγὸν διὰ τὰ χρήματα, μήτε τὸν πένητα, ἐὰν ἀγαθὸς ᾖ, παρατεῖσθαι διὰ τὴν ἔνδειαν οὐ μὴν χρῆ γέ τὸν πένητα οὐδὲ τὸν πλούσιον, ἀλλὰ*

καὶ τὸν πλούσιον καὶ τὸν πένητα οὐδέτερον γὰρ οὐθ' αἰρετίον οὐτ' ἀποδοκιμασίον διὰ τὴν τύχην, ἀλλ' ἐλεγκτίον διὰ τὸν τρόπον.

⁴⁸⁾ V. ö. *Ones.* 20.: οὐδὲ πλούσιος ἀγαθὸς ὢν τοσοῦτ' διοίσει τοῦ γενναίου πένητος, ὅσον αἱ ἐπάφρονι καὶ κατάρχουσι πανοπλία τῶν καταχάλακων καὶ αἰδηρῶν αἰ μὲν γὰρ τῷ κόσμφ πλεονεκτηοῦσιν, αἱ δ' αὐτῷ τῷ δραστηρίῳ διαγωνίζονται.

⁴⁹⁾ V. ö. *Ones.* 20.: εἰ γε μὴ χρηματιστὴς εἴη τὸν δὲ χρηματιστὴν οὐδ' ἂν πλουσιώτατος ὢν τύχη, συμβουλευσῶ ποτὲ αἰρεῖσθαι λέγω δ' ὀβολοστάτην, μετὰβολον, ἔμπορον ἢ τοὺς παραπλήσιον τι τοῦτοις πράττοντας· ἀνάγκη γὰρ τοὺς τοιοῦτους μικρόφρονας εἶναι καὶ περὶ τὸ κέρδος ἱποτημένους καὶ μεμερομημένους περὶ τὸν πορισμὸν τῶν χρημάτων ὄλους μὴδὲν ἐσηγκνέαι τῶν καλῶν ἐπιτηδεμάτων.

⁵⁰⁾ V. ö. *Ones.* 21.: προγόνων δὲ λαμπρῶν ἀξίωσιν ἀγαπᾶν μὲν δεῖ προσοῦσαι, οὐ μὴν ἀποῦσαι ἐπιζητεῖν, οὐδὲ ταῦτη τινας κρῖνειν ἀξίους ἢ μὴ τοῦ στρατηγεῖν, ἀλλ' ὥσπερ τὰ ζῶα ἀπὸ τῶν ἰδίων πράξεων ἐξετάζομεν, ὅπως εὐγενείας ἔχει, οὕτως χρὴ σκοπεῖν καὶ τὴν τῶν ἀνθρώπων εὐγένειαν.

⁵¹⁾ V. ö. *Ones.* 21.: ἐτι δὲ πῶς οὐκ ἀπαίδεντον τοὺς μὲν στρατιώτας τοῖς ἀριστείοις τιμᾶν, οὐ τοὺς ἐκ πατέρων λαμπρῶν, ἀλλὰ τοὺς αὐτοὺς τι γενναῖον ἐργασαμένους, τοὺς δὲ στρατηγούς διὰ τοὺς προγόνους αἰρεῖσθαι, κἂν ὧσιν ἄχρηστοι, μὴ διὰ τὴν σφῶν αὐτῶν ἀρετὴν, κἂν μὴ γένει λαμπρῶνται; προσόντων μὲν δὴ τούτων ἐκείνοις εὐτυχῆς ὁ στρατηγός, ἀπόντων δ' ἐκείνων, κἂν παρῆ ταῦτα, ἄπρακτος.

⁵²⁾ V. ö. *Ones.* 21., 22.: ἐλίπαι δ' ἂν τις τάχα καὶ ἀμείνους ἔσσεσθαι στρατηγὸς τοὺς οὐκ ἔχοντας ἐνσεμνύνεσθαι προγόνους· οἱ μὲν γὰρ ἐπὶ πατράσι κυδαινόμενοι, κἂν ἐλλίπωσιν, οἰόμενοι τὴν ἐκ τῶν πρόσθεν εἴκλειαν σφισι φυλάττεσθαι πολλὰ καὶ ῥαθυμότερον διοικοῦσιν, οἷς δ' οὐδεμία προῦπάρχει δόξα προγόνων, οἷτοι τὴν ἐκ πατέρων ἐλάττωσιν ἐθελοντες ἀπαληρωῶσαι τῆ σφετέρᾳ προθυμίᾳ φιλοκινδυνότερον ἐπὶ τὰς πράξεις ἀμυλλῶνται. καὶ καθάπερ οἱ πενέστεροι τῶν εὐπορωτέρων ταλαιπωρότερον ἐπὶ τὴν τοῦ βίου κτῆσιν ὤρμηται τὸ ἐλλεῖπον ἀναπληρῶσαι τῆς τύχης σπεύδοντες, οὕτως, οἷς μὴ πάρεστι κληρονομομένη πατέρων ὑποχρήσασθαι δόξῃ, τὴν ἀρετὴν ἰδιοκτητον οἰκειώσασθαι προαιροῦνται.

⁵³⁾ Némileg hasonlón foglalta össze a hadvezér tulajdonságait a byzáncezi *Anonymus* (IV. 4.): Οἶονδὲ δεῖ τὸν στρατηγὸν εἶναι, εἴρηται μὲν καὶ δι' ὧν απλῶς τοὺς ἄρχοντας πρότερον ὑπεγράφομεν. δεῖ δὲ πρὸς ἐκείνους τὸν στρατηγὸν εἶναι ἀνδρεῖον τῇ γρώμῃ, ἐνφυῆ τὰ στρατηγικά, ἐνθυμηματικόν, κριτικόν, δυνατὸν τῷ σώματι, φερέπον ἀκατάπληκτον, εἶτα τοῖς μὲν ἀπειθεῖσι φοβερόν, τοῖς δ' ἄλλοις ἐπιχαρῆ, προσγῆ, τοσοῦτον τῶν κοινῶν ἐπιμελούμενον, ὥς μὴδὲν τῶν ἐνδεχομένων παραλεπῆν εἰς τὴν τοῦ κοινῶν λυσίθειαν ὥστε ἀνάγκη τὸν στρατηγὸν ἀπὸ τῶν πράξεων δοκιμαῖζεσθαι καὶ διὰ ταύτας μᾶλλον τὴν ἀρχὴν δεχέσθαι.

⁵⁴⁾ V. ö. *Ones.* 22.: αἰρεθεῖς δ' ὁ στρατηγός ἔστω χρηστός, ἐμπροσθήγορος, ἔτιμος, ἀτάραχος.

⁵⁵⁾ V. ö. *Ones.* 22.: μὴ οὕτως ἐπεικῆς ὥστε καταφρονεῖσθαι, μήτε

φοβερὸς ὄστε μισεῖσθαι, ἵνα μήτε ταῖς χάρισιν ἐκλήσῃ τὸ στρατόπεδον, μήτε τοῖς φόβοις ἀλλοτριώσῃ.

⁵⁶⁾ Szem előtt tartva a 37. §-t és a bevezetésnek ezzel rokontartalmú sorait, ἐν δὲ τῷ πλάτει helyett ἐν δὲ τῇ πλάτῃ-t szeretnék írni, úgy hogy fordításban e hely így hangzanék: az általunk megszerkesztett taktikának ú. sz. rúdja végén. De érzem, hogy a kép erőltetett. Különben is összevethető Leó XVIII. 155. §. e passusával: ἐξὸν δέ σοι φιλοπονοῦντι, καὶ τῷ πλάτει τῶν τακτικῶν ἐμμελετήσαντι, καὶ τοιαῦτα καὶ τούτων ἔτι δραστικώτερα καὶ προσειπνοῆσαι καὶ διαπράξασθαι stb.

⁵⁷⁾ V. ö. Urbicij praef. 3.: Τῷ στρατηγῷ τοῖνυν παραινοῦμεν θεοφιλείας καὶ δικαιοσύνης πρὸ πάντων φροντίζειν, . . .

⁵⁸⁾ V. ö. Urbicij praef. 3.: . . . καὶ σπεύδειν ἐντεῦθεν τὴν εὐμένειαν τοῦ Θεοῦ προσλαμβάνεσθαι, . . .

⁵⁹⁾ 144. Zsolt. 19.

⁶⁰⁾ V. ö. Urbicij praef. 3.: . . . ἥς ἐκτὸς οὐκ ἔστι πολεμῶν περιγεγέσθαι, κἂν (így Vári; a sirenzei kódex καὶ-t ad) ἀσθενεῖς νομίζονται, διὰ τὸ πάντα ἐν προνοίᾳ τοῦ Θεοῦ τυγχάνειν καὶ μέχρις ὀρνέων καὶ ἰχθύων διοικεῖν τὴν αὐτοῦ πρόνοιαν.

⁶¹⁾ V. ö. Urbicij praef. 3.: Ὡσπερ γὰρ κυβερνήτης, κἂν ἄριστος εἴη, τῶν ἀνέμων αἰσίως μὴ πνεόντων ἄπρακτον ἔχει τὴν τέχνην, τοῦτους δὲ προσλαμβάνων καὶ τῆς τέχνης αὐτῷ συμπρατούσης διπλοῦν τὸν δρόμον τοῦ πλοίου σὺν ἀσφαλείᾳ ποιεῖται, — οὕτως καὶ στρατηγὸς ἄριστος τὴν εὐμένειαν τοῦ Θεοῦ θεθωρακισμένος καὶ τῇ τάξει καὶ στρατηγίᾳ (στρατηγείᾳ a sirenzei kódex) σὺν ἀγρυπνίᾳ κεχορηγμένος ἀσφαλῶς καὶ τὸν πιστευόμενον αὐτῷ στρατὸν διοικεῖν, καὶ τῇ ποικίλῃ γνώμῃ τῶν ἰχθύων ἀρμόζεσθαι δύναται, — τὰ μὲν εἰσηγνομένης πρὸς τὸ συμφέρον, τὰ δὲ πρὸς αἰσίον πέρας [τῆς προνοίας, addit Vári] τὰς βουλάς ἀποτελοῦσης.

⁶²⁾ V. ö. Urbicij praef. 3.: εἴτα προῖόν τε καὶ ἀτάραχον τοῖς ἐντυγχάνουσι φαίνεσθαι, λιτόν τε καὶ ἐπλοῦν περὶ τὴν διαίταν καὶ φορεσίαν.

⁶³⁾ V. ö. Urbicij praef. 3.: Ἀγρύπνως τε καὶ ἐπιμελῶς τοῖς ἀναγκαίοις μάλιστα πράγμασιν ἐντίθεσθαι, καὶ μὴ ῥαθύμως καὶ ἀμελῶς ὥστε τῇ ἐπιμελείᾳ καὶ ἐπιμονῇ καὶ τὰ πάντα δυσχερῆ τῶν πραγμάτων ῥηδίως καταρθεῖν δύνασθαι. ὁ γὰρ περιφρονῶν πράγματος πάντως ἕφ' αὐτοῦ (így Vári; ἐπ' αὐτοῦ a sirenzei kódex) περιφρονηθήσεται.

⁶⁴⁾ V. ö. Urbicij praef. 3.: τὰ δὲ μεγάλα τῶν πραγμάτων πολλάκις βουλευέσθαι καὶ τὸ δοκῶν συντόμως καὶ ἀσφαλῶς, ὡς δυνατόν, ἀποτελεῖν. τῶν γὰρ πραγμάτων ἰατροὶ οἱ καιροί.

⁶⁵⁾ V. ö. Urbicij praef. 3.: Ἀλλὰ καὶ τοῖς ἀρχομένοις ἴσως προσφίρεσθαι, καὶ μὴ δὲ (μήτε a sirenzei kódex) χαύνως διακείσθαι ἐπὶ τοῖς ἀπὸ κακίας ἢ ἀμελείας ἀμαρτανόμενοις διὰ τὸ καλὸν εἶναι δοκεῖν οὐδὲ γὰρ καλὸν ἐστὶ τὸ συνεργεῖν κακίᾳ καὶ ῥαθυμίᾳ. Μήτε δὲ πάλιν δι' ἐνδειξιν ἐνθρανείας προπετιᾶς καὶ ἀδιακριτῶς τὰς ἐπεξελεύσεις ποιεῖσθαι. Τὸ μὲν γὰρ περιφρονεῖν (περιφρόνησιν itt is?) καὶ ἀπειθειαν φέρει, τὸ δὲ μῖσος εὐλογον καὶ τοὺς ἐξ αὐτοῦ καρπούς. — Ἐκατέρων τοῖνυν ἐν ἀμετρίᾳ κειμένων, κριττόν ἐστιν ο

μετὰ δικαιοσύνης φόβος, τοῦτ' ἔστιν ἡ κατὰ τῶν ἀμαρτανόντων μετὰ τὴν γύμνωσιν τῆς αἰτίας εὐλογος ἐπεξέλευσις, ἥτις οὐ κόλασις, ἀλλὰ σωφρονισμός ἐστι τοῖς ἐδ' φρονοῦσιν ἀνθρώποις φυλάττων τὴν τῶν πραγμάτων τάξιν καὶ ἀκολουθίαν.

⁶⁶⁾ Hivatkozás valamely régi állatmesére (az aesopusi és babriusi mese-gyűjtemények valamelyikére nem!); újabb hivatkozás XX. 128. §.: φιλοῦσι γὰρ αἰεὶ τὰ φρονήματα τῶν ἄρχομένων συνδιατίθεσθαι τοῖς ἄρχουσιν. οὕτως γὰρ ὁ ἀρχαῖος πληρωθήσεται λόγος, μὴ ἐλάφους ἄρχειν λέοντων, ἀλλὰ λέοντας ἐλάφων.

⁶⁷⁾ Ez kétségtől az a kivonat, melyet Leó Polyaeusból készített, s melyet *Melber* kiadott Polyaeus-kiadása (Lipscse 1887) 505—540 lapjain. A bécsi kódexnek az a (fentebb közlött) jegyzete, mely Polyaeust nevezi meg a Taktika egyik forrásának (holott nem az), így válik megmagyarázhatóvá.

Dr. VÁRI REZSŐ. BÁRCZAY OSZKÁR.

CASTALDO ERDÉLYBEN.

MÁSODIK SOROZAT. — ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Csanádban Fráter Györgynek várnagya Perusich Gáspár vala, Petrovics megszálló seregét pedig egy Cserepovics Miklós nevű rác ember vezényelte. Az őrség számát nem ismerjük, az ostromlók száma Tinódy szerint ¹⁾ állítólag nyolcz ezer volt; de ezek hosszabb ideig ²⁾ hasztalanul döngették az öreg vár falait. Időközben Fráter György értesülvén Csanád veszedelméről, hű vezérének Varkocs ³⁾ Tamásnak üzent, hogy siessen a szorongatott őrség segélyére. Varkocs tehát kivonulván Nagy-Váradból «nagy sok néppel táborba küszälla (és) az Körös mentébe siet, el-alászálla».

Tinódy, mint már előbb említettem, azt állítja, hogy Varkocs «Csanádhoz nem messze Körös mellett vala» midőn «sok erőkön» hozzá gyülekezének és Perusichnak is sikerült a rác megszálló csapatok éberségét kijátszani és «Csanádból hozzá kijutni» és a vár fölszabadításának terveit vele megbeszélni. Azt is beszéli továbbá a krónikás, hogy a rácok egy hű emberüket, Abdolitt Mikolát, harmad magával elküldötték a magyar tábor kikémlésére, de «gonosz szerencse adaték az rácznak», mert mindhármukat elfogták a magyarok és Mikolát a Körösbe fullasztották, két társát pedig megnyársolták. Varkocs ezután «a Körösön hamar elköltözék», Cserepovics pedig az elégetett Csanád helyséből «kitelepődék». A két fél

¹⁾ «Erdéli historiának másod része» *Régi magyar költők tára* III. 22.

²⁾ A chronológiát illetőleg lásd alább.

³⁾ Révay Péter őt «Barkóczy»-nak hívja. Ajánlom ezt genealogusaink figyelmébe. A névcsere igen egyszerű.

megütközött és a csata a rácok vereségével végződött, kiket a győztes Varkocs emberei állítólag közel Temesvárig üzték, hajtották.

Miután azonban a Körös több mint 70 kilométernyire van Csanádtól és a várhoz közelebb fekvő ponton már valami más víznél találkozott Varkocs Perusicsesal. Csanád megyének más folyója mint a Maros nincsen s azért valószínűleg valami ér mellett történt meg a dolog, a milyen Csanád megyében van elég, melyekben csak időszakilag, a nedves időjárás alkalmával folyik víz.

Centorio¹⁾ még Tinódynál is körülményesebben írja le a csanádi vár alatti csatát. Szerinte «Varcoccio» éjnek idején gondosan kikémleltette a rác táborát és azt vette hírül kémeitől, hogy ámbár a rácok nagy számban valának jelen a gyalog és lovas csapatokkal, ezek közt nem volt nagy a fegyelem vagy rend. Varkocs azért elhatározta a támadást és Perusichnak tudtára adta tervét. A kitűzött nap reggelén három hadosztályba formálván seregét, hajnal előtt két órával, a legnagyobb csendben megindult az ellenséges tábor ellen és épen hajnal hasadtával meglepte a még álmos rácokat, kik látván azt, hogy minden oldalról meg vannak támadva, eszeveszett futásnak eredtek s meg sem álltak hazáig. Varkocs mintegy 2,500 embert közülök levágott és 4,000 ember foglyúl ejtett s miután az egész vidéket az ellenségtől megtisztította, gazdag zsákmánynyal visszatért Nagyváradba. Cserepovics, úgy, amint fölugrott alvó helyéről, pőréen megszaladt és meg sem állt hazáig, hol siránkozva mesélte el balszerencsáját feleségének, ki azonban ahelyett, hogy megsajnálta volna őt, még jól összeszidta gyáva férjét. Cserepovicsnének ékes prédikációját megörökítette szerzőnk és Brutus is elég fontosaknak tartotta a hős asszony ígéit, hogy fölvegye azokat históriájába.²⁾

Hogy Csanádot mikor szállták meg a rácok, és hogy az ostrom meddig tartott, arról hallgatnak forrásaink. Csak annyit tudunk, hogy körülbelül szeptember végén indult Varkocs a vár segélyére és október végén ő még nem került vissza Nagy-Váradra.³⁾

¹⁾ 48—50. ll.

²⁾ III. 404. 405. — Forrását meg is nevezi ilyképen: «Haec ita acta, Centorius tradit».

³⁾ L. Pesthi Imre levelét Fráter Györgyhöz Nagyváradból 1550. okt.

Fráter György egy másik vezére pedig Bank Pál, az öreg katona, kire a barát Szászsebes védelmét bízta, volt, megtámadta Petrovics azon hadosztályát, mely Alvinczet szállotta volt meg és érzékeny veszteséget okozott nekik; de Bank maga is megsebesült.¹⁾

Végre október elején alig 2500 emberrel Khászim a budai pasa is megindult hadseregével és Nagy-Kőrösig ért; mi miatt, ha Verancsicsnak hitelt adhatunk, Ferdinánd generalissimoja szepeggni kezdett Szolnok biztonságáért. Végre azonban e veszély is elmúlt, mert Khászim megváltoztatta útirányát és Szeged felé vezette táborát.²⁾

29-éről. «Domino Varkoch ad expeditionem proficiscenti ante mensem de-
deram flor. mille, ut ista pecunia et stipendarios conduceret et dominis
familiaribus solutionem faceret. Scribit eam pecuniam defecisse et optat, ut
plures mittam.» Károlyi, 192. l. — Salm még október 24-én is azt írja
Egerből, hogy Csanádot még ostromolják a ráczok és Varkocs már össze-
gyűjtötte csapatait (congregatum habet exercitum colonis undique convoca-
tis), de még nincsen együtt elég hadereje arra, hogy a törököket vagy
ráczokat megtámadja. *Ep. Proc.* II. 219. — Verancsics pedig elég értelmet-
lenül azt írja nov. 15-én, hogy «proximo septembri mense Thomas Var-
cotius permissis Turcis incolumes Lyppam pertingere et illinc etiam Tran-
sylvaniam promovere . . . Cianadinum obsidione Rascianorum liberavit.»
VII. 147. Szerinte Varkocsnak jóval nagyobb hadereje volt, mint a törö-
köknek (copias . . . longe majores quam ipsi). Salm ennek épen ellenkező-
jét állítja (exercitum . . . ad propulsandos . . . Turcas et Rascianos inva-
lidum) és miután mindkettőn Egerből írnak, már csak a katona ember
ítéletének kell elsőbbséget adnunk. — Brutusnál (III. köt.) a 356. l. utolsó-
előtti sorában egyszerre, minden előleges figyelmeztetés nélkül, azt olvas-
suk, hogy «ergo male re ad Czanadinum gesta . . .» stb. Ez valószínűleg
csak a 404. lapon mondottak után következik.

¹⁾ Verancsics. VII. 108. 112. — Szept. 26-áról.

²⁾ *Ep. Proc.* II. 214. Egerből okt. 12-én. — A megelőző napon azon-
ban azt írta, hogy a pasa Erdély felé indult és a fél-úton, Szolnok és Sze-
ged közt vesztegel («haesit ferme in medio itineris, quod est inter Zege-
dinum et Zolnocchum»). Verancsics VII. 133.

VII.

Bucholtz szerint Izabella még «Lőrincz napja utáni szombaton¹⁾ (aug. 16.) elküldötte volt «Salvaz» János nevű titkárát oly üzenettel a portára, hogy Szulejmán ne higgyen a barátoknak és szept. 7-én²⁾ írt Konstantinápolyba, hogy ámbár jól mennek dolgai, miután a szászok és a nemesség nagy része vele és fiával tart, a székelyek közül is számíthatnak pártolókra és az oláh vajdától is remélnék segítséget, Fráter Györgyöt hivatalából oly gyorsan elmozdítani nem lehet, mert ez nem könnyű dolog. Utasítja azért követét, hogy a késedelem miatt mentegetőzzék a királyné nevében a szultánnál és Rusztem pasánál.³⁾

Ugyancsak Bucholtz szerint még szept. 8-án írt Janusz bég Izabellának, hogy «a szultán meghallgatta mind az ő, mind pedig Fráter György követeit s a barát minden hivatalát a kinstartósággal együtt⁴⁾ Petrovicsra ruházta. A barát követét⁵⁾ pedig átszolgáltatta az ő követének,⁶⁾ hogy őt fogva vigye haza. Mindenben engedelmeskedjék ezentúl a porta parancsainak (a királyné)». Petrovicsot egyszersmind figyelmeztette a bég, hogy minden alattvalójával jól bánjon, legyen igazságos, adja meg a magáét minden-

¹⁾ Bucholtz VII. 246.

²⁾ U. o. Így adja ő a két dátumot. Egy kevésbé ismert Lőrincz — némely kalendáriumban «Laurentius Justus»-nak is hívják — nevű szentnek ünnepe szept. 5. fordul elő s péntek volt 1550-ben, tehát Lőrincz napja utáni szombat szept. 6. volt.

³⁾ Tinódy szerint Izabella csak a ráczoknak Csanád alatt vallott kudarcának hallatára irattat a postára Mahmut csasz által és üzeneti meg a szultánnak «Fráter Györgynek két nagy hadát»; mire ez feleletül beküldi Ali csasz Erdélybe. (23. l.) Ez azonban a mondottak után nem áll.

⁴⁾ «dass fortan Petrowyt die ganze Würde und Einnahme der Verwaltung Bruders Georg führen solle» — írja elég furcsa németséggel Bucholtz.

⁵⁾ *der Gesandte Georgs.*

⁶⁾ *des Ihrigen* (egyes számban mindkét esetben). — Tinódy szerint azonban a szultán megküldé Izabellának «az ország követit és az Fráter Györgynek az két fő szolgálit» fogva. (23. l.)

kinek és olyképen kormányozza az országot, hogy panasz a portát ne érje.¹⁾ Tinódy még azt teszi hozzá,²⁾ hogy a szultán e levelet Ali csauszszal küldte el Erdélybe, ki a királyfi számára «aranyos zászlót» és «vont arany fosztányt,» Petrovicsnak pedig «aranyas fosztányt» hozott magával. Továbbá, hogy a csausz átadá a zászlót a királyfinak, s hogy ezt tartani «Királyfi adá Terek Jánosnak». Ezt azonban kötve kell hinnünk, ha t. i. Verancsicsnak igaza van, hogy Fráter György a királynét és fiát már szept. 4-ke óta Gyula-Fejérvárban körülzárva tartotta és ha Bucholtz is helyesen közölte János bég levelének keletét, mert Ali csausz akkor csakis a barát megszálló seregeinek táborán át juthatott volna Fejérvárra a királynéhez.

VIII.

Tinódy elbeszélése szerint továbbá a szultán parancsot küldött Ali csauszszal a moldvai és havasalföldi vajdáknak és a magyarországi «bégöknek, pasáknak» hogy Izabella segélyére siessenek.³⁾ Szerinte a királyné Szalánczy Jánost küldötte a budai pasához és a két vajdához is iratott leveleket. «Rémöle Fráter György mikor ezt meghallá, (és) Gyula-Fejérvár alatt királyfira szálla.»⁴⁾

¹⁾ VII. 247.

²⁾ 23. l. — Huber Alfonz megelégszik a Bucholtz idézetével és nem látta az eredeti okiratot.

³⁾ Aramon előadása szerint Fráter György a királynét és fiát ostrom alá vette Gyula-Fejérvárban «et la tenoit si serrée, que pour n'avoir esté pourveue à temps, ledit Frere Georges n'esperoit pas moins, que de la mettre ses mains». A királyné erre újabban segélyért folyamodott a szultánhoz (fit nouvelle instance à ce Grand Seigneur) és parancsot eszközölt ki tőle, hogy a moldvai és havasalföldi vajdák és «Cassin Bassa, Bellierbey de Bude» a szorongatott Izabella segélyére siessenek. (Drinápoly) decz. 13. Ribiernél II. 292—4.

⁴⁾ Ha ez úgy történt, akkor Ali csausz még szeptember 4-ke előtt érkezett a királynéhez. Tinódy chronológiája azonban ép oly bizonytalan, mint Verancsics vagy Bucholtz dátumai. — Ostermeyer azonban szintén azt írja, hogy a barát csak Szent Mihály napkor (szept. 29.) kerekedett föl (aufgemacht) és vonúlt Fejérvár alá. p. 39. Különb, mint látni fogjuk, az ő chronológiája sem ment minden zavartól.

És csakugyan nemsokára ezután egy moldva és oláh had tört be Erdélybe és a törökök is végre átkeltek a Tiszán és okt. 24-ke körül már Lippa, Arad, Simánd és Boros-Jenőnél, a Makra alján jártak seregeik.¹⁾ Ugyanazon hó utolsó napjaiban Lippa alól is megmozdultak²⁾ s Khászim pasa átlépve az erdélyi határt, november 2-án, vagy már előbb³⁾ Maros-Illyénél táborozott, midőn megérkezett hozzá Izabellának Mahmut csausz útján küldött üzenete, hogy ő a baráttal kibékült s azért nincs többé szüksége a korábban részéről sürgetett segílyre.⁴⁾ Fráter György ugyanis időközben lövetni kezdette Gyula-Fejérvárt, mire Petrovics kapitulált.⁵⁾ Izabella királyné pedig vi coacta megegyezkedett a barát-

¹⁾ L. Salm levelét Egerből, okt. 24-éről. *Epist. Proc.* II. 219. — Verancsics azt írja, hogy már szept. 14-én érkeztek a törökök ide, de ez nyiltan toll vagy sajtóhiba. Verancsics VII. 140.

²⁾ «Bassa vero Budensis cum Turcis jam die abhinc quarto, aut quinto, ab oppido Lippa versus Transilvaniam castra movit.» Báthory András Ecsedből nov. 2-án. *Ep. Proc.* II. 221.

³⁾ Khaszim pasa, ki még a saját nevét sem ismeri és «Kassun pasá»-nak írja magát alá s mint valami jó keresztény «die dominica post festum omnium Sanctorum anno 1550.» keletről datálja levelét, azt írja ugyan, hogy Mahmut csausz akkor jött hozzá «dum pervenimus in planicies circa Illye existentes»; de ebből még nem következik az, hogy csak az nap érkezett Illyéhez, vagy hogy Illyéből irt directe.

⁴⁾ L. Khaszim pasa levelét a *Török-magyarokori államokmánytár* I. 4. és 5. — Tinódy is azt írja, hogy Szalánczy «Kaszon pasával . . . Erdélyben ben vala, Lippa belől Tót-Váradján ő nyugszik vala». p. 25. — Talán már korábban is érkezett a török az erdélyi határhoz, mert Verancsics már október 26-án ír a budai pasa által követelt kárpótlásról. VII. 140.

⁵⁾ Egy más helyen azonban Verancsics azt a mende-mondát ismétli, hogy Petrovics Temesvárott vesztegelt és fősvénsége miatt halasztotta az ígért sereg összegyűjtését. A királynét pedig, miután magára volt hagyatva és nem voltak mellette férfiak, kik tanácsukkal és karjaikkal segítségére lehettek volna, félelem lepte meg és elhagyva a gyöngö Gyulafehérvárt, melynek parancsnokának előbb parancsot adott volt, hogy a várat adja föl, Szászsebesbe szökött. (VII. 156.) — Az ilyenféle pletykákkal — a mint igazi nevükön már Szilágyi Sándor nevezte meg azokat — traktálta az együgyű, elfogúlt Verancsics osztrák párti barátait. Tegyük föl, hogy a királynénak csakugyan sikerült volna a megszálló sereg éberségét kijátszania, Szászsebesben az öreg Bank Pál, Fráter György hű emberének kelepczéjébe került volna. — A vár lövetésének idejét illetőleg Huber Alfonz azt írja,

tal, ki sűrű krokodiluskönnyek hullatásával, melyekből úgy látszik, folyvást bő készlet állott rendelkezésére, megkövette a királynét és fiát és ismét hűséget ígért nekik.¹⁾

Az egyezség föltételei Verancsics szerint²⁾ a következők voltak: 1. hogy a barát mindenben alávesse magát a királynénak s evvel rangjához illően bánjon; 2. hogy a törökök követeléseit kielégítse; 3. hogy béküljön ki Petrovicscsal és vele együtt közösen munkálkodjanak a királyfi érdekében és javára; 4. Fráter György tegye le fegyverét és bocsássa el seregeit; és végre 5. a királyné és

hogy a barát csak akkor kezdette ágyúztatni Gyula-Fejérvárt, midőn értesére esett, hogy a török és oláh csapatok már megindultak Erdély ellen. (16. l.) Forrást nem idéz, de úgy látszik, tudományát Verancsicsból merítette, ki azonban csak azt állítja, hogy a barát «nec prius ad hanc vim (értsd ágyúzást) dicitur accedere voluisse, quam comperit certo et Reginam et Petrovium Turcas evocasse». (VII. 133. V. ö. u. o. 135.) Tehát a kósza hír Hubernál már igaz történetté van transformálva. Kötve hiszem, hogy Fráter György szétbocsátotta volna hadait, ha tudta volna, hogy a török sereg és oláh seregek már megindultak volt ellene.

¹⁾ Az egyezkedés napját nem ismerjük. Verancsics két dátumot említ, t. i. Mihály napját (szept. 29.) — de ez kissé korán volna — és Márton napját (nov. 11.); ez meg nagyon késő. Az első hírt Somborítól, egy erdélyi embertől hallotta. Sombori «adjecit etiam inducias inter Petrovium et Heremitam fuisse factas ad festum divi Michaelis, eoque interim comitia molitam Reginam, in quibus erat fidei Transylvanos commonitura, quam olim sibi ac filio suo publicis juramentis obstruixerant» Egerből okt. 2. (VII. 120.) Október 26-án azonban azt írja, hogy «de Transylvanis motibus id habemus. Inducias mutuo nuper pepigerant ad festum divi Martini pacis tractande gratia». (VII. 140.) — A nagyszebeni jegyzőkönyvekből tudjuk, hogy Lukács evangelista napján (okt. 18.) a barát még Gyula-Fejérvárnál táborozott. *Erd. Orsz. Eml.* I. 264. — Ostermayer botlik, midőn azt állítja, hogy a barát András napján (nov. 30.) ment be Gyula-Fejérvárba egyezkedni a királynéval. (42. l.) — Utiesenovič tudja az egyezkedés napját, mert azt állítja, hogy «schon nach drei Tagen (16. Okt. 1550) reute die Königin der (mit Bruder Georg) eingegangene Vergleich», (77. l.) de a forrását nem nevezi meg, s ő nem az az író, kinek egyszerű szavára elbihetnénk valamit. Okt. 13. Mihály napjának quindenája. Ha pedig okt. 16-át érti, ez ugyan Mihály nap pl. az angol kalendáriumban (St. Michael in Monte Tumba), de ezt aligha használták valaha nálunk. Lásd például Knauz *Kortan*-át.

²⁾ Verancsics VII. 140. — V. ö. Tinódy elbeszélésével 24. l.

Petrovics engeszteljük meg a szultánt és birják rá az Erdélybe hívott török hadakat, hogy forduljanak vissza.¹⁾

Erdélynek Ferdinándnak való átadásáról és a királyné és királyfi lemondásáról és kiköltözéséről, mint látjuk, egy szóval sincs említés téve.

IX.

Fráter Györgyöt a hír, hogy az ellenség mindenfelől közeleg Erdély felé, a legnagyobb készületlenségben találta. «A barát» — írja Báthory András — «alig 400 lovassal és 300 gyaloggal szállott táborba Thordánál. Mert a királynéval kötött egyesség után szétbocsátotta volt egybegyűlt csapatait. Most szívesen szeretné őket ismét összegyűjteni, ha lehetne.»²⁾ A régi szokás szerint tehát körülhordatta a véres tört³⁾ és Ferdinándhoz is folyamodott több ízben segélyért.

Így például még okt. 23-án írja Enyedről Nádasdy Tamásnak, hogy «majdnem végveszélyben forgunk (sumus nunc in extremo ferme periculo) . . . Ha tehát kell nektek ez ország (Erdély), úgy

¹⁾ Utiesenovíc azt meséli (77. l.), hogy a török had közeledtére Iza. bella a baráthoz fordult segélyért, s hogy ez «in seinem Unmuthe» azt felelte neki, hogy «Wer sie gerufen, der soll sie nun zurücksenden!» Forrást nem idéz, de Centorioból (53. l.) merítette ez anekdotát, melyre még azt sem foghatjuk rá, hogy «ben trovato» volna.

²⁾ *Epist. Proc.* II. 221. Egerből nov. 2-án. — Verancsics is azt írja, hogy «Heremita in Transylvania deceptus concordiae fiducia, quam cum Regina et Petrovio confecerat, adiit grave periculum». VII. 148.

³⁾ «Véres tört» említ Tinódy (25. l.), «gladius sanguinarius»-t Báthory András (id. h.), «sanguineum veru»-t Verancsics (VII. 149.); Centorio pedig lándsát és véres kardot («Una lancia, e una spada insanguinata»). Ez utóbbi részletesen írja le a szokást. Szerinte (100. l.), hadfölkelés idején, minden egyes kerület vagy hely (terra o luogo) előjárója egy magasra emelt lándsát és véres kardot hordoztat körül lóháton (sono portate a cavallo, e alzato in alto). Egy gyalog ember pedig, ki a véres kardot kíséri, főnhangon kiáltja, hogy «jön az ellenség, ragadjatok fegyvert, szálljatok táborba» és megnevezi a helyet, hol a fölkelőknek össze kell gyűlniök. — E szokást illetőleg lásd továbbá Szilády Áron jegyzeteit Tinódyhoz. (398. l.)

legyen gondotok reá mihamarább, nehogy török kézre kerüljön.»¹⁾ Október 29-én pedig Báthory Andrásnak is azt írja, hogy Erdély nagy veszélyben forog és kérve kéri Ferdinándot, hogy küldjön neki segílyt; ²⁾ de hasztalanúl. Bella gerant alii, tu felix Austria — festina lente!

Annál nagyobb lelkesedéssel gyűltek a külveszély hallatára az erdélyiek táborába,³⁾ úgy, hogy serege csakhamar mintegy 50—60 ezer emberre szaporodott,⁴⁾ ámbár Izabella és Petrovics fenyegetésekkel egyenesen megtiltották vala a fölkelést.⁵⁾

Miután a barát ágyúszóval kapacizálta volt Izabellát az egyezkedésre és miután, mint írtam, ez csak vi coacta békélt vele ki: a halandók szokása szerint a királyné azonnal megbánta a ki-erőszakolt alkut, amint értesült, hogy Khászim pasa már átlépte a határt és az oláh és moldva hadak is már útban vannak segélyére.⁶⁾ Male pacta, male dilabuntur. Ez a lélektani magyarázata annak, hogy miért ellenezte Izabella a fegyveres fölkelést. Nem lehetetlen azért az sem, hogy ámbár Izabella szinleg fölszólította a budai pasát, hogy forduljon meg seregével, mert nincs már többé szükség segélyére, titokban megsügatta neki Mahmut csauszszal,

¹⁾ *Epist. Proc.* II. 217.

²⁾ *Epist. Proc.* II. 220.

³⁾ Verancsics szerint (VII. 149.) a barát Vásárhelyt tűzte ki gyülekezési helyül «quo ipse quoque Thorda abierat, indeque paucorum dierum spatium coacto populo et milite mercenario, summa celeritate senit Sato sabesum». De alább (u. a. lapon) azt állítja ismét, hogy «Heremita ad Vasarhelum oppidium, metropolium Seculorum, cum suis copiis consederat». — Tinódy szerint «gyüle Száz Sebösnél hatvanezör magával». (25. l.)

⁴⁾ Centorio szerint a barát kevés számú csapatot (alcune poche genti) hirtelen Tordán és Enyeden toborzott össze, de csakhamar mintegy 50 ezer ember (da cinquanta mila huomini) gyűlt zászlói alá (hogy hol gyűltek össze, azt nem említi) és ezeket Szászsebeshez vezette, hogy velük személyesen a budai pasa ellen vonuljon «con i quai se ne andò à Sassebesse per condursi in persona contra il Bascia di Buda». (53. l.)

⁵⁾ *Epist. Proc.* II. 221. Ezt Báthory András írja ecesdi várából november 2-án.

⁶⁾ Verancsics azt írja, hogy Izabella már harmadnap küldötte vissza a barátának a békeokmányt. (VII. 148.) De ha a királyné ily gyorsan dobta volna el az álarczot, a barátot aligha találta volna oly készületlenül a török-oláh ellenség.

hogy meg ne mozduljon helyéből, míg magától a királynétől további utasítást nem kap. Csak ily módon vagyunk képesek megmagyarázni a pasa levelének tartalmát, melyet a királyné útján a rendekhez intézett s melyben tudokra adja, hogy csak azon föltétel alatt áll meg hadseregével, hogy Fráter Györgyöt elhagyják, és külföldit nem ismernek el fejedelmüknek, hanem Izabellának és fiának hódolnak meg és ezeknek átadják a várakat és kamarákat mind. A királyné Diód várából erre megírta a rendeknek a budai pasa üzenetét¹⁾ és Márton napjára (nov. 11.) a három nemzetet országgyűlésre hívta össze Thordára.²⁾

A brassóiak követei már megis indultak volt a gyűlésre, de midőn Medvéshez érkeztek («Medwisch» falu Alsó-Fehérmegeyében), hírt vettek, hogy közbejött akadályok miatt a gyűlés el fog maradni s hogy a budai pasa már útban van és 20 ezer emberrel egyenesen Gyula-Fejérvárnak tart.³⁾

Ez azonban csak rémhír volt. Csak annyi volt igaz belőle, hogy Khászim előhada Feru agának és ennek egy agatársának vezérlete alatt körülbelül 200 lovassal⁴⁾ elfoglalta Déva városát. Ennek vára akkor «Pétör deák», Petrovics emberének kezében volt, ki föl is szőlította a törököket, hogy jöjjenek fel a várba és figyelmeztette őket, hogy a városban a nap fölköltét be ne várják, mert Enyingi Török János a közeli Vajda-Hunyadból a következő éjjel meg szándékozik őket támadni. De «ez hírokkal az aga nem gondola», és a dévai főbíró intésére sem hallgatott, hanem a városban maradt. Hajnalban azután Török János csakugyan megjelent Dévánál 113 lovassal és 67 gyaloggal és miután «egy bízott embere», ki harmadmagával a város sorompójának őrizetével volt megbízva «leüté az lakatot lovagoknak», vitézei a városba «bésza-

¹⁾ Khászim pasa és Izabella leveleit közli a *Török-magyar államokmánytár* (I. 4.), csakhogy megfordított időrendben; s azért történetíróink úgy adják elő a dolgot, akaratlanul is, mintha Izabella már előre tudta volna a pasa levelének tartalmát. Miután 1550-ben Mindszent szombatra esett, a pasa levele nov. 2-án, a királynéé pedig nov. 4-éről van keltezve.

²⁾ *Erd. Orsz. Eml. I.* 267.

³⁾ Ostermeyer 41. l. — Ő azt írja, hogy a pasa a lippai táborból indult meg, de onnan, mint tudjuk, már régebben ment el.

⁴⁾ Nem 700-zal, mint Huber állítja, 17. l.

ladának» és a dévaiakkal együtt megrohanták a törököket. Feru agának agatársát maga Török János hegyes törrel derékban a sorompóhoz nyársolta, Feru agát pedig a dévai parasztok úzóbe vették és egy hágsónál Török János szemelättára és nagy bánatára konczról-konczra elvagdalták. A megrémült pogányok 88 halott visszahagyásával megfutottak. Nehányan közülök a várba menekültek, de zömük visszaszaladt Khászim pasa táborra felé, magukkal ragadva további 500 török lovast, kiket a pasa Feru aga után bocsátott volt.¹⁾ A magyarok közül összesen csak négy ember esett el, köztük «vitéz Palatics Gergely», kinek halálát «sokan szánák». A győztesek «csudaszép nyereséggel. . . járának». Török János «küldte az kincstartónak egy tereket, egy zászlót az barátnak», ki szépen megköszöné ezeket neki «mint szerelmes fiának».

A köszönetet teljesen megérdemelte a fiatal főúr, mert Khászim pasa, a Dévából megugrasztott törökök meghallgatása után és azon értesülés vétele folytán, hogy az erdélyiek már meggyezkedtek és Fráter György már erős haddal rendelkezik és őt elülről, kapitánya, Varkocs Tamás, pedig hátulról készülnek őt megtámadni, nehogy keresztűzbe kerüljön, rögtön nagy sietséggel visszavonult,²⁾ fölégetve mindent útjában!

¹⁾ E török kudarczot részletesen beszéli el Tinódy (179—183. ll.) és utána röviden Forgács (Id m.) — Tinódy úgy adja elő a dolgot, hogy Török János teljesen saját felelősségére, minden kapott parancs nélkül támadta meg a törököket Dévában; egyedüli célja lévén török fogságban nemrég elhalt apjának halálát megbosszulni. Lantosunk szerint Török azonnal elpártolt Izabellától, a mint értésére esett, hogy a királyné behívta a törököket, mert «az terekkel együtt hadban» nem akart lenni, «sőt atyjáért holtig ellenük» hadakozni. — Centorio ellenben azt írja (55. l.), hogy «Turco Giovanni» a Dévából portyázásból visszatérő 300 törököt Fráter György parancsára támadta meg. — Brutus közli a történetnek mindkét változatát (Tinódyét Forgács nyomán; III. 374., 375.) és Centorionak ad hitelt, mert ez állítólag Castaldotól, ez pedig Ferdinánd királytól hallotta volna a dolgot. De Brutus csak hallott valamit harangozni és persze téved.

²⁾ Ostermeyer ugyan azt állítja, hogy a barát körülzárt csapataival a törököket, s hogy ezek nem is menekülhettek volna el, ha a királyné kérelmére Fráter György bántalom nélkül nem engedte volna őket visszavonulni. Ez azonban csak a Brassóba érkezett hír visszhangja és merőben

Azalatt ugyanis, hogy Khászim pasa Izabella segélyére ment Erdélybe, Varkocs Tamás a Csanádot fölmentett győztes hadseregével egymás után elfoglalta Petrovics várait a Maros mentében, vagy közelében, névszerint Nagylakot, Makót, Egrest és Oroszlámot,¹⁾ és táborba szállt az utóbbi helynél.

Aldana és a fiatal Balassa János (Juan Balax) pedig, ki Szederkényi szerint²⁾ október végén lett Szolnokba küldve a várnagy mellé, saját felelősségükre küldöttek egy portyázó csapatot a budai pasa nyomdokában. Aldana már előbb titkon fölkereste volt Varkocs Tamást (el general de Fraile, llamado Balcoche)³⁾ és megbeszélvén vele a dolgot, három nap múlva ismét visszatért Szolnok várába, honnan elküldött száz spanyol fegyverest, három vagy négy a vidéket jól ismerő magyar kalauz vezetése alatt kocsikon (en coches) «törököt cserkészni» (que fuesen a la traza de los turcos). A szolnoki magyarok előtt azonban el kellett titkolniok, hogy ők Aldana engedelmével mentek el e kalandra. A spanyolokhoz egy kisebb csapat magyar lovas és gyalog is csatlakozott, kik szinten úgy Balassa János tudtával, de az ő egyenes parancsa nélkül, fogtak a vállalatba. Sőt a látszat kedvéért a két vezér még őrzjáratot is küldött a kalandosok után, hogy őket visszatereljék. A kombinált spanyol-magyar csapat megérkezett Petrovics egy kis vára, Csálya⁴⁾ elé, melynek mintegy 200 főre rugó rácz őrsége

ellenkezik a barát elbeszélésével a Frigyes rajnai palatinushoz írt levelében. *Ep. Proc.* II. 227. «Qui» (Bassa Budensis) — írja a barát — «cum per exploratores in tuenda patriae libertate nos unanimes esse cognovisset, veritus locorum quorundam angustias, et ne a nostris intercluderetur tanta celeritate rediit, ut fugae similem in omnibus discessum exhiberet, vastatis igne omnibus locis, in quibus consideret, magna etiam clade per eos, qui viarum angustias obsederant, hostibus illata.»

¹⁾ «Nagylak, Ciallia, Mako, Egeresth et Orozlános» írja Verancsics. (VII. 148.) — Egy más helyen azonban azt állítja, hogy Nagylak és Csályában török őrség maradt vissza, a budai pasa visszavonulása után (VII. 166.)

²⁾ *Hevesmegye története* II. 120.

³⁾ *Expedición* 69. l. Aldana nem nevezi meg a helyet, hanem csak azt írja, hogy «en un lugar remoto», egy félreeső helyen.

⁴⁾ Belső Csálya, ma Csála puszta Aradmegyében, v. ö. Csánky Dezső, *id. földrajzi munkáját*, I. 760., 768. ll.

egy ideig vitézül tartotta magát, de vegre a spanyol csapat vezetője, látván hogy néhány magyar elesett és néhány spanyol megsebesült, fölégette a kaput (hizo poner fuego à la puerta) és a várba betódult spanyolok csakhamar kézi fegyvereikkel tusakodtak a ráczokkal. Az utánuk nyomuló magyarok pedig végleg eldöntötték a harc sorsát. Mintegy száz magyar visszamaradt a várban őrségül, a spanyolok pedig némi zsákmányul ejtett arany és ezüst tárgyakkal és más prédával visszatértek Szolnokba. E magában véve jelentéktelen előny Aldana szerint nagy befolyással volt a budai pasa elhatározására, mert Csálya elfoglalásának híre elterjedt mindenfelé és a fegyvertett jelentősége nőttön-nőtt, úgy, hogy csakhamar az a hír járta be a vidéket, hogy egy hat ezer emberre rúgó spanyol hadtest és egy nagyobb magyar haderő érkeztek meg a barát segítségére.¹⁾

A mit Khászim pasának Erdélyből történt visszavonulása után viselt dolgairól tudunk, azt Verancsicsnak egy rendkívül zilált előadású levelében találjuk.²⁾ Szerinte Khászim a Maros bal partjának mentében³⁾ vonult vissza s nem bízva a lippai őrségben (non ausi sese Lippensium fidei committere, quos ipsi ante et dolo et vi tentaverant) Szent-Miklósnál, Aradhoz közel, kelt át a

¹⁾ Aldana szerint Balassa János személyesen vett részt az expedicióban. — Csálya elfoglalását, de Varkocs részéről, Verancsics is említi (VII. 148.), ki egy későbbi levelében (decz. 11.) azt írja, hogy Balassa János a szolnoki őrséggel (cum praesidio Zolnocchino) Aradig jött volna s ott egy ideig tétlenül táborozott, alkalomra várva, hogy a budai pasa segélyére érkezett «Hadumus» pasával összetűzhessen. Miután azonban ily alkalom nem kínálkozott és magát elég erősnek nem vélte arra, hogy a törökökkel megütközzék, a Nagyváradról érkező Varkocshoz csatlakozott s vele együtt Csanád alatt megtámadta a ráczokat. Midőn pedig Varkocs «Hadumus» elől visszavonult, Balassa hazament Szolnokba, magával víve az ejtett zsákmányt, melyet azonban «keresztényektől», nem pedig «törököktől» vett el. (VII. 168.) Úgy látszik, az író hallott valamit az Aldana említette expedícióról Csálya ellen.

²⁾ Nádasdyhoz, decz. 11. Verancsics VII. 166—170.

³⁾ Illye a Maros jobb, Déva vára pedig a folyó bal partján fekszik. Tinódy szerint a dévai kudarc után «elindula Kászon basa nagy éhséggel, Maroson költözék éjjel sietséggel, Lippa felé siet nagy hertelenséggel». (27. l.)

folyón seregével kompokon.¹⁾ Azután az időközben segélyére érkezett, de Lippánál föltartóztatott Khadim Ali pasával, Bosznia szandsák-bégyével egyesülve, a törökök földúlták és fölégették Aradot és Simándot és kardélre hányták lakosaikat, csupán a serdületleneknek kimélve meg életüket, kiket rabszolgaságba hurczoltak el. Dúlásuknak ez alkalommal prédául esett a Vak Béla király óta híres, nagyszerű aradi székesegyház is. A kik a keresztények közül megmenekültek, azok Egerig (!) futottak.

Miután így a törökök bosszút álltak Simándon és az aradiakon azon vereségért, melyet Ali pasa még Khászim megérkezése előtt a szödi révnél²⁾ szenvedett, hol mintegy 1400 portyázó hajdú megtámadta volt őt, ámbár magának 2 ezer embere vala,³⁾ és miután egy-két apróbb elfoglalt várban⁴⁾ őrséget hagytak hátra, átkeltek a Tiszán és Szegedig visszavonultak, honnan Khászim pasa futárt küldött Sztambulba, hogy a szultánnak akarátát a további teendőket illetőleg megtudja.⁵⁾ Varkocs, ki Simándnál

¹⁾ Verancsicsnál tollhiba az, hogy a pasa a Tiszán kelt volna át «Tibiscum» — írja ő — «ad vicum Zent Miklós nuncupatum III. circiter miliaribus infra Lippam navibus transierunt.» Ebből világos, hogy a törökök a mai Kis-Szent-Miklósnál, mely Arad mellett fekszik Temes megyében, keltek át, még pedig a Maroson. L. Csánky id. m. I. 779.

²⁾ «Ad pagum Zewdy penes Marisum 5 M. passuum ab Orodio situm.» Szödi (mai német neve Schöndorf) vár, révvél a Maroson. Csánky id. m. I. 763. 765.

³⁾ Ennyit említ Aramon is. Ribier II. 292.

⁴⁾ Verancsics szerint Nagylakban és Csályában. De mint láttuk, Aldana szerint ez utóbbiban magyar őrség maradt.

⁵⁾ Ribier II. 292. — Verancsicsnál (a 166. l.) az áll, hogy «impetu in Bosnensem passam Nadumam nomine», de ez sajtó- vagy másolás hiba «Hadumum» helyett. A 169. lapon pedig megjegyzi, hogy «Hadum» (azaz Khádím) annyit jelent a törököknél, mint «herélt». Aramon pedig e pasát így nevezi: «Alibassa Monucque, Sanjacques de Bossine», hol «Monucque» ismét hiba «Eunucque» helyett. Ebből világos, hogy Verancsics «Hadumus»-a nem más, mint Khádím Ali pasa, Khászim utóda Budán. — Brutus azt regéli, hogy Khászim egyenesen haza ment Budára. «Certior factus Georgius» — írja ő — «barbarum, retio acto (retracto?) agmine se cum universis copiis recipere Budam coactum (quo enim sertis castris per sex dierum spacium pervenisset, inde unius diei itinere erat reversus) ubique bene gesta re, movere adversus Moldavum constituit.» (III. 375.) Azokat,

táborozott volt egy kis erővel¹⁾ és még Ali pasával egyedül sem mert megmérkőzni, Khászim pasa közeledtének hírére visszavonult és a Fehér-Körösön átkelve, a túlsó parton valahol ütött tábort.²⁾

Drinápolyba, hol ez időtájt a szultán egész udvarával telet, nagyon kuszált tudósítások érkeztek a magyar csataterről. Úgy látszik, a hír összezavarta Török János éjjeli támadását Dévára, a hajdúk fegyvertényével Szödinél, mert Aramon azt jelentette haza, hogy a nagyvezér közlése szerint Ali pasa két ezer lovasa találkozáskor Fráter Györgynek körülbelül ugyanannyi gyalogjával és néhány lovasával, és nem lévén még értesülve a királynéval létrejött egyességről, a két fél megütközött és Ali pasa érzékeny vereséget szenvedett s hogy a törökök közül csak kevesen menekültek meg. Ali pasa maga pedig súlyosan megsérült.³⁾ Verancsics szerint azonban a pasának más komolyabb baja nem esett, mint az, hogy jól megbotozták őt⁴⁾ a hajdúk.

X.

Még a törökök megérkezete előtt a moldvai vajdának öcsese, István, is bevonult Erdélybe nagy haddal (mit vielen Volk) az ojtozi szoroson át és Bereczknél (bei dem Bretz) tábort ütött; de 12 nap múlva minden kártétel nélkül (ohne Schaden) — írja Ostermeyer — ismét kivonult az országból.⁵⁾ Fráter György egyelőre

kik Brutus e talányát megfejteni kísértének, figyelmeztetnem kell, hogy Maros-Illyétől Budáig több mint 400 kilométer az út.

¹⁾ Tinódy 27. l.

²⁾ Tinódy és Verancsics.

³⁾ Ribier II. 292. — Odet de Selve (Charrièrenél) pedig félreértvén Aramon levelét, azt írja haza Velenczéből, 1551 febr. 25-én, hogy a budai pasa és az oláh vajda is (le Voldan, le boldan) a Tiszánál állapodtak meg (Aramonnál: «une rivière nominée le Tis») a szultán parancsának megérkeztéig.

⁴⁾ «Hadumus passa . . . pastorum baculis pulsatus est.» VII. 169.

⁵⁾ «Am Sonntag omnium Sanctorum» írja ugyan Ostermeyer (p. 40.), de e dátum, úgy látszik, a második betörésre vonatkozik. — Fráter György azt írja 1551 jan. 7., hogy «Stephanus hac aestate quo animo Turca in nos esset cognovimus . . . enim frater germanus Eliae vajvoda Moldavus (így

5000 embert küldött volt ellenük Kemény János vezérlete alatt¹⁾ és még nagyobb hadat is volt szándékában utánuk meneszteni, de a moldvaiak nem várták be a barát csapatainak megérkezését és ütközet nélkül meghátráltak.²⁾

A szultán részéről érkezett újabb sürgetés folytán — mint írja a barát³⁾ — és hogy István kudarczát megbosszulja⁴⁾ egy második, török-tatár csapatokkal egyesült, és ezekkel együtt mintegy 14 ezer emberre becsült moldvai hadsereg ismét az ojtózi szoroson át betört a Székelyföldre november elején vagy közepén,⁵⁾ ezúttal magának a vajdának, Éliásnak⁶⁾ vezérlete alatt, s Kaczáig (Nagy-Küküllő-megyében a Nagy-Homoród patak mellett) és Zsomborig (Udvarhely megyében a Kis-Homoród mellett) minden ellentállás

«vajvodae Moldavi» helyett), mandato Caesaris Turcarum, exercitum nostrum contemnendo, in fines regni Transilvaniae irruperat . . .» *Ep. Proc.* II. 226. Egy későbbi levelében ugyane tárgyat illetőleg pedig azt írja, hogy «Stephanus frater germanus Eliae Vajvodae Moldaviensis . . . ante adventum Turcarum Transilvaniam bello tentaverat». U. o. 293.

¹⁾ «Brassó havasánál jó Kemén Jánosval . . . hagyta seregöket.» Tinódy 25. l.

²⁾ «Convocatis igitur regni ordinibus, praemissisque quinque millibus hominum, dum majores copiae sequerentur, inter Alpes se recipere coactus est hostis.» *Ep. Proc.* 226.

³⁾ *Epist. Proc.* II. 227.

⁴⁾ U. o. 293.

⁵⁾ Verancsics VII. 149. Ostermeyer Eliás betörését a Márton napján (nov. 11.) és András napján (nov. 30.) történt események elbeszélése közé igatja kelet nélkül, de chronológiája nem ment minden rendetlenségtől. — Fráter György úgy adja elő a dolgot, hogy a moldvai vajda legutolsónak érkezett Erdélybe. L. *Epist. Proc.* II. 227. Még világosabban u. o. 293., hol azt állítja, hogy «post quorum (értsd Transalpinensium) discessum . . . Elias . . . (Siculorum terram) invasisse nunciatum est.»

⁶⁾ Eliás még akkor vajda volt. Csak 1551 (7059) május 1-jén mondott le a vajdaságról, öcsese, István javára. Ugyanezen időtájt lett mozlimmá. V. ö. Urechi Gergelynek krónikáját, melynek francia fordítással kísért eredeti szövegét Picot Emil adta ki Párisban 1878-ban *Chronique de Moldavie* cím alatt és a *Publications de l'école des langues orientales vivantes* IX. kötetét képezi. A szóban forgó időkorre nagyon kevés dolgot tartalmaz. A kiadó hivatkozik Bongarsra (apud Schwandtner II. 888.), de ott csak azt a néhány szót találjuk, hogy «1550. Elias Waywoda Moldaviae cum Turcis (?) irrumpit in Ciculiam». — Bővebb adatokat Ostermeyer krónikája említ, a 41. lapon.

nélkül mintegy két hétig tüzzel-vassal pusztította a vidéket.¹⁾ Egy csapatuk az Olt vagy Fekete-Ügy völgyének mentében Brassó felé is portyázott le Prázsmárig,²⁾ de Brassó maga ezúttal megmenekült prédálásuktól, hadi sarcz fizetése és bor, kenyér és más élelmi szerek szállítása fejében.³⁾ Derékhaduk rendeltetése volt a segevári és medgyesi földeken át, Fogarast és Nagy-Szebent balkéz felől elkerülve, Szászsebesnél a török és oláh csapatokkal egyesülni.⁴⁾ Ezen tervüket azonban nem hajtották végre, mert a barát, ki Verancsics szerint⁵⁾ Szászsebesnél vagy «Vásárhelynél, a székelyek fővárosánál» táborozott seregével, azt írja, hogy csak 16 mérföldnyi távolságra jutottak el hozzá, és miután 130 falut leégettek és három ezer lelket rabúl ejtettek, ismét kivonultak az országból.⁶⁾

Centorio szerint⁷⁾ a barát a táborában levő székelyeket rendelte volt a moldvaiak ellen. A székelyek azonban a helyett, hogy tűzhelyeik védelmére siettek volna, a szászok elleni régi gyűlöletüktől sarkalva, Szászsebes vidékét, hol útjok átvezetett, égették, dúlták és rabolták mindenfelé. Ha van ennek valami alapja, úgy aligha Szászsebes volt az illető vidék, mert Tordáról, Enyedről vagy Marosvásárhelyről nem Szászsebesen át vezet az út az ojtozi szoros felé.⁸⁾

1) «Über den Wald bis Kazendorf und Sommerberg.»

2) Verancsics VII. 149.

3) Ostermeyer 41—42. ll.

4), 5) Verancsics. (U. o.) Ugyanazon a lapon említi mind a két helyet. — A velencei követek 1551 febr. 1. írják Ágostából, hogy a barát egy embere jelentése szerint a moldvai vajda, adott ígérete daczára, hogy a fegyvert leteendi, elfoglalta a Barczaságot (Barza), de a barát (csapatának) közeledtére ismét sietve eltakarodott. *Venet. Dep.* II. 503. A tudós kiadók a Barczaságot Báziásnál keresik.

6) *Epist. Proc.* II. 228. 293. — «Sedecim enim milliarius ab hostibus aberam» — írja a barát. Huber azért ugyancsak eltéved, midőn azt írja, hogy a barát «warf sich vor Allem den Moldauern entgegen. Nachdem diese über die Grenze zurückgedrängt (így!) waren, traten auch die Übrigen (t. i. a törökök és oláhok) den Rückzug an». (17. l.) — V. ö. a következő lapon az első két jegyzetet.

7) Centorio. 54. l.

8) Ostermeyer szerint István betörésének hírére a székelyek Brassóba küldötték feleségeiket és gyermekeiket. (40. l.)

A budai pasával egyidőben ¹⁾ vagy nemsokára uána ²⁾ érkezett Erdélybe az oláh vajda is, egy ötödfel ezer emberre rúgó oláh-török hadsereggel. Ezek ellen a barát Kendy Jánost ³⁾ küldötte 1500 lovassal. Enyingi Török János pedig hadnagyát, Vas Benedeket, menesztette ellene, ki még Kendy megérkezése előtt föltámasztá a föld népét s nemest, nemtelent hadba indítá az ellenség ellen: ⁴⁾ Vas Benedek emberei fatörzsekkel eltorlaszolták az utakat és szorosokat s Hátszegnél ⁵⁾ föltartóztatták a vajda előhadát, míg Kendy

¹⁾ «Cumque jam Turcae intra terminos regni Transilvaniae . . . vastarent . . . dum recta contra hostem proparemus, Transalpinensem Vajvodam, magna manu superatis Alpibus, in Transylvaniam penetrasse exploratores retulerunt.» Így ír Fráter György 1551 szept. 7-én a pápához. *Ep. Proc.* II. 292.

²⁾ 1551 jan. 7-én azonban azt írja a barát Frigyeshez, a rajnai palatinushoz, hogy «quibus (t. i. Turcis) sic repulsis, Transalpinus Vajvoda, subita irruptione, Turcis in devastando hoc regno successit». *Ep. Proc.* II. 227. — 1550 okt. 29. ellenben a barát a tordai táborból megküldé Báthory Andrásnak a székelyek levelét «ex quibus potest intelligere hostes jam esse ex omnibus partibus in Transylvania». *Ep. Proc.* II. 220. Még mielőtt e levél Báthory kezéhez juthatott volna, ez utóbbi azt írja az eszedi várból Nádasdy Tamásnak nov. 2-án, hogy «Vayvoda Moldaviensis, et Transalpinus, uterque sunt in Transylvania. Jam et Nobiles quosdam captivarunt.» U. o. 221. Bizonyára ez csak rémkép, és nem valódi hír volt.

³⁾ Így nevezi meg őt Fráter György két ízben. Centorio is «Giovanni Chendi»-nek hívja. Tinódy elkereszteli őt «Kendefi János»-nak és a Vöröstorony-szorost «Vörös Kapu»-nak. (25. és 184. ll.) Forgács a sötétben persze utána botlik. (9. l.) — Brutus szerint a barát «quoniam per exploratores cognoverat, jam Transalpinum movisse, qua illi erat per Brassovienses alpes transeundum, duos militum prefectos Joannem Kemin et Kendefium . . . cum valida militum manu mittit qui Rubram Turrin (vulgo Veres Torony vocant) insidentes, transire *conantem* prohibeant». III. 372.

⁴⁾ Tinódy szerint Vas Benedek Dévánál is jelen volt.

⁵⁾ Itt, úgy látszik, ismét hiba van Tinódy geographiája körül. Ha az ütközet, mint ez fölötte valószínű, csakugyan «Hátszeg»-nél (184. l. 235. v.) ment végbe, úgy az oláhok aligha jöttek be a «Vörös Kapu»-nál. (27. l. 627. v.) — Verancsics, ki jól ismerte a hátszegi vidéket (illorum locorum situs . . . a me saepissime peragratus), helyesen jegyzi meg, hogy Hunyadmegyéből a Vaskapu-szoros a legrövidebb út Oláhországba (per angustias Hazachiani districtus, quae Vas Kapu, hoc est, ferrea porta appellantur). VII. 161. — Ámbár Verancsics (más helyütt t. i. VII. 150.) is azt állítja, hogy az oláhok Szeben közelében a Vöröstoronynál az Olt folyó mentében

János megérkezett a derékhaddal. A vajda csúfos vereséget szenvedett, a győztes erdélyiek három zászlót és néhány ezernyi ¹⁾ lovat ejtettek zsákmányul.

Az ütközetet Centorio részletesen írja le. Szerinte Kendy János egy eléggé jókora lovas és gyalog sereggel vonult a havasföldi ellen, hogy ezt az Erdélybe vezető szorosoknál föltartóztassa és a budai pasával való egyesülését megakadályozza. A magával hozott csapatokon kívül még mintegy négy ezer fölkelő csatlakozott hozzá útjában. Egyesült haderejét ezután a legnagyobb csöndben az oláh vajda táborához közel vezette, kinek sejtelme sem volt arról, hogy a magyarok oly közel értek már hozzá. Miután Varkocs kémjeitől megtudta az oláh sereg dispositóját, hajnal előtt embereit egy hosszú arcvonalban helyezte el, hogy az ellenséget ily módon elámítsa és azt hitesse el velük, hogy a valóságnál jóval nagyobb erővel támad. Hajnal hasadtával azután óriási zajjal, fülhasító trombitaszóval és dobpörgéssel megtámadta a teljesen készületlen oláhokat, kik látván a harczosok hosszúra nyújtott arcvonalát és hallván az éktelen lármát, ijedtükben azt hitték, hogy a barát teljes hadi erejével vala jelen azért ellentállásra nem is gondolva, gyáván kereket oldottak. Varkocs emberei erre vérszemet kapván, utána iramodtak az ellenségnek s mintegy öt ezret közülök megöltek és óriási zsákmányt ejtettek.²⁾ Szerzőnk hozzáteszi, hogy e kudarcz annyira elkedvelenítette a havasalföldi vajdát, hogy hosszabb ideig nem mert fegyvert fogni Erdély ellen.

Fráter György pedig azt írja a pápához, hogy az oláh vajda jónak látta a vesztett csata után csapataival minél gyorsabban kitakarodni az országból, úgy hogy visszavonulása valóságos futáshoz hasonlított.³⁾

törtek be Erdélybe, Tinódynak részletes leírása a Vaskapu-szoros mellett bizonyít.

¹⁾ A barát egy helyen (*Epist. Proc.* II. 292.) 3 ezer lovat említ, más-hol (u. o. 227.) 5 ezret említ. — Centorio is 3 ezer lovat említ és azon-kívül sok zászlót (molte insegne), számos foglyot (molti prigioni) és dús zsákmányt. (54. l.)

²⁾ Centorio 54. 55.

³⁾ *Ep. Proc.* II. 293. és Tinódy 27. és 184. ll. — Verancsics persze, ki sokszor a füvet is hallja nőni, meg tudja magyarázni az oláh vajda magatartását is ez alkalommal. Szerinte «recte Valacchi itaque, meritoque»

Mintán így az ellenség mind kitakarodott az országból, az erdélyi hadak is hazamentek, «szállának mind ő földökbe». Fráter György pedig miután Bank Pált és csapatait kivonta Szászsebesből és ennek igazgatását a városbeliekre visszaruházta, hazatért Nagyváradra.¹⁾

Tinódy szerint «Szent Miklós nap felé valának csendességben»,²⁾ de alkalmasint már korábban is, mert Verancsics már nov. 22-én írja, hogy a barát már akkor legyőzte volt ellenségeit mind Erdélyben.³⁾

KROPF LAJOS.

maxime laudandi, qui tam constanter vel pecunia vel pietate Christiani nominis cum Heremita consenserunt. (quod fama fertur) ut ex ultro primam de se victoriae partem concesserint, fugam simulati; sed nos non aequae commendandi si et iis et nobis ipsis defuerimus». (VII. 151.) Verancsics a legtarkább híreknek is hitelt adott. Lásd pl. rémhíreit u. o. a 169. l. alján.

¹⁾ Ostermeyer, p. 42.

²⁾ Id. m. 27.

³⁾ Verancsics VII. 160. — Fráter György is azt írja decz. 6-án, hogy «prius quoque litteris significavimus, jam Moldavi ex hoc regno abierunt . . . Turcas et Transalpinos . . . sine aliquo regni hujus incommodo, ejecimus . . .» stb. Károlyi, 198. — Utiešenovič leírása «des ersten Isabellenkrieg» mulattató olvasmány, ámbár nem annak szánta, ha az ő seregeinek mozdulatait figyelemmel kísérjük a mappán. Először is Kendyt elküldi az oláhok ellen, azután a székelyeket a moldvaiak ellen, kik szerinte már Szászsebesig (!) nyomultak vala előre. A «Budáról érkezett» törökök már két mérföldnyire valának Dévától. Varkocs pedig 9000 emberrel Csanádnál lesé mozdulataikat. A «megrémült Izabella» és Petrovics kimenekülének Gyula-Fejérvárról, melyet erre Fráter György (szelleme?) elfoglala, «ő maga pedig» többi csapataival Khászim pasa ellen vonult, ki azon véleményben, hogy Izabella megcsalta őt, 300 lovas elvesztése után összes hadseregével megszaladt és Budáig meg sem állt. Fráter György erre a legnagyobb gyorsasággal megtámadja a moldvaiakat és a havasalföldieket is s kikergeti valamennyiüket a Vöröstorony szoroson át. Erre elmondhatjuk III. Napoleon generálisával: «C'est magnifique, mais ce n'est pas de la guerre!» Ha Khászim pasa «floh . . . nach Ofen», és Varkocs «zog ihm langsam nach», Fráter György pedig még csak lőtávolságba sem kerül, hogyan következtetheti a szerző azt, hogy «da hätte — schreibt Fessler — nicht ein Muselman dem Tode entinnen können, wäre es dem Eremiten und seinem Feldhauptmann Ernst gewesen, sie aufzureiben». Erre elmondhatjuk Utiešenovič saját szavaival, hogy «entstellt und verdreht ist in vielen Schriften vieles, sehr vieles, was Bruder Georg anbelangt», p. 5.

AZ 1663. TÖRÖK HADJÁRAT MAGYARORSZÁGON.

Rasid efendi török történetíró leírása szerint.

II. Rákóczy György lengyelországi kalandos hadjárata a bonyodalmak hosszú sorát idézte elő Erdélyben és Magyarországon. Erdélyben az egymásután gyorsan következő fejedelmváltások s a török és tatár csapatoknak gyakori berohanása mérhetetlen zavart és nyomort okoztak. I. Lipót király kormánya az erdélyi ügyekbe eleinte óvakodott beleavatkozni s csakis diplomáciai úton akarta az erdélyiek és a törökök közt a békét helyreállítani.

Kemény János fejedelemsége alatt azonban a kormány kilépett addigi óvatos magatartásából s a fejedelemmel szerződésre lépett, melyben neki a törökök ellen fegyveres segítséget ígért. A törökök Kemény Jánost csakugyan megtámadták, Lipót hadai azonban Montecuccoli vezérlete alatt semmit sem tettek Kemény megmentésére. Legalább Montecuccoli híres «hadi sétáját» az 1661. télen nem mondhatjuk valami nagy segítségnek. Kemény János, kinek táborában ezer főnyi német segélycsapat volt,¹⁾ életét vesztette a törökökkel való ütközetben, mikor *Kücsük Mehemed pasa*, ki *Apaffi Mihálynak*, a törökök által kinevezett fejedelemnek segítségére jött, Segesvártól nem messze *Nagy-Szöllős* falunál vele megütközött. «Kevés idő alatt megbontják Kemény János hadait, mondja Cserei, sokat levágván benne, dissipálják és az egész tábor megfutamodik. — Ezen a harczon vesze el Kemény János . . . a harczhelyen lovastól elesvén a seregektől egybentapodtatott.»²⁾

A porta Lipótnak az erdélyi ügyekbe való eredménytelen beavatkozását békeszegésnek vette, melyre háborúval felelt. A há-

¹⁾ J. Bethlen, *Commentarii de rebus Transsilvanicis*. Vienna 1779. Pars altera; pag. 79.

²⁾ Cserei Mihály *Históriája*. 10. l. Pest 1852.

ború 1663-ban tört ki s a következő évben a vasvári békekötéssel fejeződött be. A háború első éve, az 1663-ik évi hadjárat, rendkívüli szerencsével folyt le a törökök részére, kik a felső-magyarországi várakat szinte meglepő könnyűséggel foglalták el; a háború második éve azonban mind a Felvidéken, mind a Dunántúl a császári seregekre volt kedvező.

E folyóirat 1894. évi folyamában a háború második évéről, a felső-magyarországi hadjáratról, két közlemény jelent meg e folyóirat szerkesztőjének tollából; ¹⁾ a jelen sorokban a háború első évének, az 1663. hadjáratnak történetét adjuk elő, a győzelmes fél történetírójának, a XVII. századbeli *Rasid efendi* török történetírónak ²⁾ leírása után.

Törökországban a háború kitörése előtt a tehetséges, fiatal s dicsőségvágyó *Köprili Ahmed* vette át a nagyvezíri hivatalt, ki a háború tulajdonképeni indítója volt s Lipót kormánya bármennyire óhajtotta is békeajánlataival a háborút megakadályozni, Köprili makacssága és nagyravágyása miatt az nem sikerült. A háború elhatározását és a hadjárat megindítását Rasid efendi a következőleg adja elő: ³⁾

A hitetlen németek a padisah országai közé tartozó *Erdélyország* némely várait és erődívényeit lassankint hatalmukba kerítették, ⁴⁾ azonkívül a tartományi kormányzóktól oly jelentés

¹⁾ R. Horváth Jenő, A felső-magyarországi hadjárat 1664. Hadtört. Közl. 1894. III. és V. füz.

²⁾ Rasid efendi udvari történetíró volt s *Tarikh* című művében a hidsre 1071. évtől az 1184. évig (1660—1721) terjedő eseményeket írja le. Előszavában azt mondja, hogy némely eseményeket csak kivonatosan, másokat részletesen mond el. Ez utóbbiak a török krónikások szokása szerint a török sereg győzelmeiről szólnak. Rasid efendi *Tarikhija* már múlt században megjelent nyomtatásban, 1740-ben Konstantinápolyban, újabban pedig 1865-ben a török császári nyomdában. Ez újabb kiadást, mely öt kötetből áll, használok én is e dolgozatnál. Rasid efendi mūderrisz (főiskolai tanár) volt Konstantinápolyban s III. Ahmed szultán soron kívül léptette elő magasabb rangra. E kinevezési okmányát műve IV. kötetében (179. l.) közli. Az íróról még azt jegyezzük meg, hogy Magyarországon is járt.

³⁾ *Tarikh* I. 26. l.

⁴⁾ Kemény János felkérésére *Kolozsvár- és Szamosujvárb*a Lipót császári őrséget helyezett.

érkezett, hogy ellenséges hatalmukat már az iszlám határokra is elkezdték kiterjeszteni.

Ezen ügynek megbeszélése végett a kiadott dicsőséges császári rendelet értelmében a nagyvezír jelenlétében tanácskozással tartatott, és az együtt levő *«birodalom oszlopai»*¹⁾ részletesen megbeszélték a németeknek szerződésszegő merényletét és az ellenük indítandó háború ügyeit. A nagyvezír így szólt: «A hitetlen németeknek az iszlám határon való átlépése és hódítása beigazolválván, nem célszerű, hogy most *Velence* ellen induljunk,²⁾ mivel a hitetlen *Velence* a szárazon fél és elővigyázó s nincs is arra ereje, hogy hadsereget szervezve az iszlám határon átjönni s ott kárt tenni merészkednék; a német azonban erős ellenség és mostanában legfontosabb dolog a németek visszaszorítására fordítani erőnket.» Mivel a többiek beszédje is megegyezett a nagyvezír véleményével, ennél fogva elhatározták a mozgósítást. E tanácskozás eredményét és az ügy állását, a császári trón elé terjesztették.

Az előterjesztett véleményt ő felsége is jóváhagyta s *Köprili-zade Ahmed* pasa nagyvezírt a németek ellen *szerdár ekremmé*³⁾ kinevezte s *Ramazan-el-mubarek* hó 3-án⁴⁾ a dicsőséges *szandsákok*⁵⁾ a szerdár erős kezeibe adta s fejére két sor drágakővel kirakott kócsagforgót helyezett, derekára drágaköves markolatú kardot kö-

¹⁾ Törökben: *erkjani devlet*, birodalom oszlopai. Így nevezték a legfőbb államtanácsot, melynek elnöke volt a nagyvezír, tagjai pedig a hat elsőrendű vezír és az állam hat-hét főbb tisztviselője.

²⁾ A porta a velencei köztársasággal a tengeren ekkor folyton harczban volt s a konstantinápolyi hadi tanács azt határozta, hogy *Velence*nek dalmátországi birtokait is meg fogja támadni a szárazföldön, e végett hadseregét *Drinápoly*ban összpontosította. IV. Mohammed szultán maga is eljött *Drinápoly*ba, hogy a csapatok fölött indulásuk előtt szemlét tartson. A szultán márczius 18-án jött el *Konstantinápoly*ból s április 6-án érkezett meg *Drinápoly*ba. *Köprili Ahmed* inkább vágódott egy magyarországi győzelmes háborúra, melyre különben az erdélyi és magyarországi események elég ürügyet szolgáltattak és sikerült is neki a szultánt a dalmáciai helyett a Magyarország ellen való háborúra rábírn.

³⁾ Szerdár ekrem, a hadsereg fővezére háború idején.

⁴⁾ 1663. évi április 11.

⁵⁾ A próféta zászlója.

tött s czobolyprémmel fedett díszöltönyvel ajándékozta meg. Az említett hó 4-én ¹⁾ a szerdár ekrem régi szokás szerint a drinápolyi síkról az ott levő iszlam sereggel megindulván, küldetése értelmében a hitharcz háza Belgrád felé vonúlt.²⁾

A német követek békealkudozása.

Mikor a szerdár ekrem az összes iszlam sereggel sietve Belgrádba érkezett, a békekötés óta ³⁾ a boldogság kapujánál ⁴⁾ tartózkodó követ,⁵⁾ ki útközben látszólag a béke megújítására sóvárogva és megbeszélésére engedélyért erőlködve elodázási szándékkal üres beszédekert terjesztett elő, valamint egy másik követ, ki a békekötés végett *Ali pasa temesvári szerdárhoz* jött s onnan a portára szándékozott utazni, azonban az iszlam seregnek azon vidékre való indulása miatt parancsot kapott, hogy *Temesvárott* várjon s egy harmadik követ, kit a hitetlen németek, mikor hallották, hogy az iszlam sereg ellenük indul a béke megbeszélése végett Belgrádba küldöttek,⁶⁾ a magas birodalom részéről engedélyt kaptak, hogy Belgrádba jöjjenek s mivel a három követnek az a szándéka volt, hogy a nagyvezírhez együtt mehessenek, e kedvezmény megadása méltányosnak látszott.

A Belgrádba jövő követ, az Ali pasa temesvári szerdárhoz küldött követ és a portánál tartózkodó nagykövet, ki a hadsereggel együtt jött, megállapodás szerint a nagyvezíri sátorba mentek s a szokásos módon elébük tett székekre leültek. A szerdár ekrem a tolmács által ezen kérdést intézte hozzájuk: «Mi végre jöttetek?»

¹⁾ Április 13.

²⁾ Lipót hadserege készületlen volt a háborúra, legalább annak tartotta a császári sereg fővezére Montecucoli s ez okból történt ama nagyon is megalázkodó és kétségbeesett békealkudozás, melyről Rasid efendi a következő fejezetben szól.

³⁾ Az 1649. konstantinápolyi békekötést érti, melyben a szőnyi békét megújították.

⁴⁾ Konstantinápoly neve a törököknél.

⁵⁾ Renningen Simon, ki most vele jött a török sereggel s mindent elkövetett, hogy a háborút megakadályozza, azonban sikertelenül.

⁶⁾ E követ báró Goess volt.

mire ők így feleltek: «Császáruink és a magas birodalom közt a béke megújítására és közöttük az őszinte barátság oszlopainak helyreállítására jöttünk.» A szerdár ekrem erre így válaszolt a követeknek: «Ha császárotok a béke folytatását akarja, két év óta miért épített a mi padisáhnk földjére a szerződés ellenére új várat¹⁾ és az erdélyi várakba magyar és német katonaság helyezésével a barátság rendjét megbontván, két év óta miért pusztította és égette fel annyi erődítményünket, az iszlam lakosságot pedig miért hurczolta fogságba? A hitetlen velenceiek ellen való hadjáratunk egy-kétszer már elhatározva levén, mikor határtalan sok hadi szereinket már mind felkészítettük, útunktól visszatarlattatok. Noha ennyi ravaszságtokat és álnokságtokat láttuk, mégis mikor újlag Konstantinápolyból való elindulásunk közben az itt jelen levő nagykövethoz a főminisztertől a békére való vágyódást tudató levél érkezett, az alattvalók és polgárok nyugalma kedvéért a magas birodalom a béke megkötésére és megújítására hajlandóságot mutatott, hanem ezen ügyre nézve előadott beszédekben soha lényeges tartalom nem volt, mivel szándékokot csupán abban állott, hogy a magas birodalmat gondatlanná tevén, a megkezdett velencei hadjárattól eltérítsétek, miként ez a nagykövetnek halogató, huzavona eljárásából kitünik. Ravaszságot és álnokságot mutató szándékok miatt megindulván, e helyig érkezünk, hanem most semmiféle halogatási kedvünk nincs, ha császártok csakugyan békét akar és a felhatalmazás kezetekben van, a Konstantinápolyban megbeszélte módon, *Kanizsával* szemben a békefeltételek ellenére épített új várat romboljátok le, Erdélyből pedig a német katonaságot távolítsátok el s akkor a béke ügyét elintézzük.» A nagykövet felelé: «Császáruink részéről úgy vagyunk kiküldve, hogy ha Erdélyben a híres *Székelyhid* várát és néhány várost meg nem kap, akkor ne legyen béke az Ozman házzal;» — erre a gyűlés szétoszlott. Mivel a Belgrádba jövő követ azt kérte, hogy levéllel térhessen vissza, ezért a főminiszternek az előadott értelemben levelet írtak.

¹⁾ Zrínyi Miklós által építtetett Új-Zrinivár volt az erődítmény, melyet a törökök a háborúra ürügyül felhoztak.

Az iszlam sereg átvonulása a Száva hídján.

Konstantinápolyból a dunai hajókon Belgrádba küldött ágyúk, hadiszerek s élelmi készletek, azonkívül Belgrád várából is a szükséges mennyiségű ágyúk, tábori fölszerelések és más kellékek kétszáz hajóra rakva a Dunán sürgősen Buda felé szállítottak. Ezután a *szerdár ekrem* a táborában levő összes győzelmes sereggel a Száva folyón vert hídon a szemközt fekvő zimonyi partra ment s két napi pihenés után küldetése irányában elindult. Az *eszéki* sikon ütvén fel sátorát az odaérkezett hajókról az iszlam sereg számára elegendő mennyiségű élelmi szert vétetett le s azt szétosztatván, a hajókat Buda felé küldötte. Hogy a hajók a hit ellenségeinek ravaszságától és cselfogásaitól megőrizve legyenek, minden hajón húsz-harmincz puskás katona volt, azonkívül a hajók védelmere *Juszuf pasa* és sok janicsár a Duna partjára küldetett, kiknek örködése és felügyelete alatt azok a budai vár kikötőjébe bejutottak.

A főminiszter levelének érkezése a szerdár ekremhez.

A béke megbeszélése végett Belgrádba jött követ által a szerdár ekremnek a főminiszterhez intézett ócsárló modorú levelére válaszul a főminisztertől levél érkezett, melynek ravaszsággal teljes tartalma a következő: «A boldogság kapujánál a két féltől azelőtt megbeszélt ügyek írásba nem foglaltatván, azt méltóztatott írni és jelezni, hogy a kezünkben levő erdélyi várakat kiürítsük és a *Kanizsával* szemközt készített várat leromboltassuk.

Uram! mi elbámultunk a fölött, hogy miként lehetséges oly ügyek megvalósítását követelni, a mikben az egymással értekező felek meg nem egyeztek? valamint, hogy a Magasságtoktól származó halogatást és késedelmezést mireánk háritják, mintha mi bennünk nem bizva azt vélnék, hogy az ott megbeszélt és megálapított dolgokat épen nem volna szándékunk megvalósítani.

Kegyelmes Uram! szolgáljon magas tudomásul, hogy a mi népünknel meglevő igazságosság ismeretes dolog s ezen igazságosságtól és egyenességtől eltérve álnokságot és ravaszságot nem

követhetünk el; bárcsak a ti részetekről is ennek megfelelően tün-
jék ki az igazságosság! A halogatásnak és késedelmezésnek mi egy-
cseppet sem vagyunk okai, ez okból most is a Magasságtoktól ér-
kező becses levél tartalmát még abban az órában tudattam urunk-
kal a császárral s a békés és barátságos szomszédság ügyére nézve
régí szokásunk szerint annyira iparkodtunk, hogy császár urunk
engedélyt adott, hogy ottani megbízottja *Goess Hakimi Dsovan*¹⁾
nevű és nagykövete *Renningen* nevű egyének, teljes hatalommal
tárgyalásba bocsátkozván, mostanáig a felek részéről fölemlített
pontokat és más ügyeket megállapítsák s azokat kötelező erejű
szerződésbe foglalják, azonkívül ez ügyben mi becsületünkkel ke-
zeskedünk, hogy a megbeszélte és megállapított pontokat császár
urunk szívvel lélekkel elfogadja s vonakodás nélkül teljesítvén,
végrehajtja. S ha a felek részéről néhány éven át megőrzött bé-
kesség és jó szomszédság meghosszabbítására az akarat megvan,
nem kételkedünk, hogy Magasságtok is a békére való meghatal-
mazása szerint a méltányosság, igazság es emberiességhez méltóan
az alattvalók hasznára, a béke és egyetértés alapjainak megerősíté-
séről és meghosszabbításáról gondoskodik.

Ha azonban az igazságnak megfelelően a két hatalom között
általunk óhajtott békét és barátságot Magasságtok el nem fogadná,
legyen tanú rá az egész világ, hogy az ezután következő gonosz
dolgoknak mi okai nem vagyunk.»

A *Dsovan* nevű követ és a nagykövet megbeszélés végett
Eszéken a szerdár ekrem ő magasságának sátorába jöttek s az
említett levelet átadták; mivel pedig annak terjedelmes tartalmá-
ban az ügyre vonatkozó lényeges dolog semmi sem volt, ezért a
nagyvezír ő magassága a követeket a *ketkhuda bej*²⁾ sátorába kül-
dötte s elrendelte, hogy ott tanácskozzanak. A tanácskozás kezde-
tén a ketkhuda bej a szerdár ekrem parancsából ezen kívánságot
fejzte ki: «Szükséges, hogy az erdélyi várakból kivonulván, a Ka-

¹⁾ Báró Goess János.

²⁾ Ketkhuda bej a nagyvezír titkára volt. Mi sem jellemzi jobban a
bécsi kormány féltelmét, mint hogy követeinek ilyen megsértését is eltűrte,
sőt midőn a törökök Budára értek, kétségbeesett megalázkodással újra meg-
kísérlette az egyezkedést.

nizsával szemközt épített váratokat romboljátok le és Szulejman szultán — irgalom és bocsánat neki — ő felsége idejében kötött szerződésnek szerint padisáhnknak évenként harmincezer aranyat fizessetek.» A követek erre így szóltak: «Erdély elhagyását és a Kanizsával szemközt levő várnak lerombolását megígérjük, hanem évenként harmincezer arany fizetését császárunk lehetetlen, hogy elfogadja. Ti minél inkább közeledtek tartományunkhoz, annál inkább szaporítjátok a követelést.» Mivel e harmadik pontot elfogadni makacsul vonakodtak, kiadatott a rendelet, hogy a követek Budára küldessenek.

A nagyhatalmú szerdár ekrem tanácskozása a birodalom oszlopaival.

Miután a hatalmas szerdár ekrem a budai mezőn sátorát felütötte és pihenőt tartott, *Zi-l-hidse* hónap 10-én¹⁾ a táborban jelenlevő összes vezirekkel, dicső emírekkel, agákkal és az ügyekben jártas, tapasztalt más birodalmi emberekkel tulajdon sátorában tanácskozást tartott. «Ime az ellenség országának közelébe jöttünk s most az ellenséges országot melyik irányban támadjuk meg legczélszerűbben? vajjon *Győr*, *Komárom* vagy *Érsekújvár* várak közül,²⁾ melyek útunkban vannak, melyik ellen induljunk?» Midőn e feleletet kívánó kérdést valamennyihez intézte, a legnagyobb készséget mutatva így szóltak: «A parancsolat urunkat illeti; mi az iszlám padisahjának szolgálói vagyunk s amerre csak parancsolod, mi szívvel lélekkel arra törekszünk.» A szerdár ekrem ekkor újrolag valamennyihez így szólt: «Ha *Győr* ellen mennénk, ennek az útjai nagyon keskenyek és tele vannak kövel, környéke pedig nélküli azon előnyt, hogy a hitharezosok ott zsákmányolhatnának, a vár pedig tele van temérdek katonasággal és hadi eszközzel. Meghódítása és elfoglalása nagy fáradságot kívánó nehéz munka s még ha könnyű volna is győzedelmeskedni, akkor is csupán ez egy várat foglalhatjuk el, a kerületet azonban nem ve-

¹⁾ Július hó 16-án.

²⁾ Montecuccoli szintén jól tudta, hogy e három vár valamelyikét fogják megtámadni a törökök, miként ez a saját feljegyzéseiből látható. (Commentarii bellici. Viennae 1718. pag. 147.)

hetjük el. Ha *Komárom* ellen megyünk, mivel ezen vár mind a négy felől vízzel körített szigeten fekszik, ezért nagy hidakat kell készítenünk, de azonkívül az iszlám seregét arra a szigetre bezárni, ez is nagy elővigyázatot kívánó dolog. *Érsekujvár* azonban a fáradságra érdemes erős vár, környéke pedig híres arról, hogy azon mind a négy irányban művelt városok és várak valamint nagy arany- és ezüstmányák vannak s remélhető, hogy e vár a kerületében levő összes várakkal, erődítményekkel, falvakkal és lakásokkal a paradisi birodalmához kapcsolható lesz, az iszlám harcosok pedig azon vidéken gazdag zsákmányban részesülnek.» Kihirdetvén tehát a gyűlésben a megállapodást, hogy *Érsekujvár* ellen indulnak, e határozatot valamennyien helybenhagyták.¹⁾

Újabb béketárgyalás a német császár követivel.

Főntebb említettük már, hogy a hadjárat ügyének elhatározása és a hadi eszközök előkészítése közben a béke megújítását kívánó német követekkel mind Konstantinápolyban, mind pedig Belgrádba érkezéskor a béke ügye nehányszor megbeszélve lön, azonban a követek a magas birodalom részéről előterjesztett pontok elfogadásában ellenkezést és makacsságot mutattak.

Most midőn a hadi készülődések már egészen befejeződtek s az iszlám határon levő Buda várából egyenesen *Érsekujvár* ellen való indulás ügye megállapítva és elhatározva lön, a nagyvezír ő magassága, hogy a követeknek értésére jusson, hogy országuk Isten segítségével az iszlám pusztítás által feldúlva lesz, valamint, hogy ha még egyszer határozott feleletet kívánnak tőlük, talán azon óhajításuk, hogy országuk az iszlám csapatok által való eltiprástól megóva legyen, a béke megkötésére okul fog szolgálni, továbbá, hogy vége legyen az emberek között az ilyen beszédeknek, hogy «a hitetlenek békét kívántak, de nem fogadták el tőlük» s hogy az átko-

¹⁾ Montecuccoli a törökök hadi tervével szemben olykép intézkedett, hogy M.-Ovárott szállott táborba. Ez eljárását azzal indokolja, hogy onnét megfigyelheté az ellenség mozdulatait, a veszély pedig hogy körülkerítsék el volt hártva, s főkép így *védve volt Ausztria* (tegebatur Austria observari poterant hostium motus et praeveniri) *Commentarii etc.* 147. l.

zottaknak ellenkezését és makacsságát most is valamennyinek megmutassa s az ócsárló embereknek ajakára, úgymond, pecsétet tegyen: megparancsolta, hogy miután a táborban levő főbb vezírek sátoraikban összegyűltek, a várban vendégkép tartott követek is a gyűlésen jelenjenek meg. Mivel azonban a nevezetteknek már ismert makacssága és ellenkezése miatt bizonyos volt, hogy a tárgyalás hosszasan fog tartani, maga nem jött a sátorba, hanem *Ali pasát* oktatta ki a tárgyalás alkalmával előterjesztendő pontokra nézve.

A követek eljövén, miután a szokás szerint előkészített székeken helyet foglaltak és a jelenlevő vezírek iránt tiszteletüket kimutatták, az említett *Ali pasa* szerdár a szándékolt czélból beszélni kezdett: «Ime a boldogság kapujától ezen helyre érkeztünk s ez idő alatt a béke megújítása ügyében történt dolgokat és tárgyalásokat ismeritek; soha a békéhez közelítő szavatok nem volt; jelenleg egyenesen Érsekujvár ellen való indulásunkat elhatároztuk s már csak néhány állomásnyi hely maradt, hogy pusztító lépteinket országotokba helyezzük; az összes iszlám sereg kezébe vette már a bosszúállás kardját, most mit szóltok? vajjon a békéhez közelítő szavatok van-e? vagy talán a korábbi makacsságtokban megmaradtok?» Mire ők így feleltek: «Mi csupán ezen ügy miatt jöttünk; miért ne lennénk a békére hajlandók?» *Ali pasa* erre így szólt: «*Szulejman szultán* ő felségével kötött békébe vagy *Ali pasa* szerdárral kötött békébe egyeztek-e bele? Erdélyből a német katonaság eltávolítása és a *Kanizsa* közelében épített új várnak lerombolása után, míg csak nem szerződtek azon pénzüsszeg megadására, melyet az említett békekötésekben kiállított szerződés értelmében a magas birodalomnak fizetni szoktatok, addig a béke megújítása nem lehetséges». A követek azt mondták: «A pénz fizetése el sem képzelhető, hanem adjak nekünk tizenöt napi halasztást s azalatt katonaságtokkal *Buda* síkján pihenjetelek, mi elmenvén, Erdélyből a németet eltávolítjuk s a *Kanizsa* átellenében levő új várat leromboljuk. Ekkor *Ali pasa* így szólt: «Mostanáig mi dolgotok volt? Mintán ily temérdek katonasággal ide jöttünk, néhány napi halasztás kérelmével csakis a muszalmán harczosokat visszatartani és a czélba vett vár elfoglalásától hátráltatni akarjátok.»

Mialatt a feleknek ilyen irányú sok beszédje és lényegtelen vitatkozása történt, azalatt a szerdár ekrem ő magassága a gyűlésben levő összes emberektől észrevétlenül, a sátor hátuljában az összes elmondott hiábavaló beszédeket hallotta s az időhalasztásra vonatkozó vitatkozásból kifolyólag határozatlan levén, személyesen a sátorba jött s a követekhez így szólt: «Ti azt mondjátok: a béke megkötése végett vagytok küldve, mostanáig tehát miért mulasztottátok el hiábavaló beszédekkel az alkalmat? ha csakugyan óhajtjátok a béke megújítását, akkor vigyék ki Erdélyből a németet s romboljátok le a Kanizsa közelében levő várat s vagy a Szulejman szultán khán békekötésében szerződésileg megígért harmincezer aranynak, vagy a *Khodsa Murad pasa* békekötésében magatokra vállalt kétszázezer piaszternek a magas birodalom részére való megfizetését vegyék kötelező szerződésbe. Azt mondjátok, hogy midőn Konstantinápolyban folyt a tárgyalás, akkor csupán két feltétel volt s a pénzkövetelés nem volt meg s e miatt ellenkeztek; csakhogy akkor a magas birodalom az összes hadseregével békében és nyugalomban volt; jelenleg azonban, miután már ennyi élelmi szert elfogyasztottak s a vidékekről ennyi győzelmes sereg összegyülekezett és a határok széléhez érkezett, vajjon ez-e a megbeszélendő béke? Ha oly módon, mint mondtuk, beleegyeztek, adjatok határozott választ, hogy mi is ahhoz képest járjunk el». A követek ezt felelték: «Uram! ha mégis inkább ajándék néven bizonyos mennyiségű tárgyakról szólnál, talán valamikép az teljesíthető volna, hanem készpénz fizetésébe császárunk semmikép bele nem egyezik.» A szerdár ekrem ő magassága ezután a további tárgyalásra engedélyt nem adott, hanem így szólt: «Ti menjetek és nyugodjatok. Mi útunkról el nem maradunk, hanem a célba vett irányban megyünk, bármit hoz is a sors». A követeket ezután *Buda* várába küldötte.

Az előre küldött sereg átmenetele az esztergomi hídon és a hitetlenekkel való megütközése.

A szerdár ekrem a megállapodás szerint kijelölt *Érsekujvár* meghódítása végett *Zi-l-hidse hó 24-ik* napján ¹⁾ a budai mezőről

¹⁾ Július hó 30-án.

elindult és *Esztergom* előtt, amíg a megkezdett híd teljesen elkészül, négy napon át pihenőt tartott és sátort ütött.

Ezután a hídon először Ali pasa szerdár ¹⁾ s a georgiai Mohammed pasa és néhány ezred janicsár kezdte meg az átvonulást, s ezek az örködés végett már korábban oda küldött *Kadizade Ibrahim pasa* és *Kaplan pasa* táborához csatlakozva, a *Pleiadok csillagzatával* övezett sátoraikat felállították. Ezenközben a táborból két katona-szolga Érsekujvárra futott s a német császár harmadik vezére és Érsekujvár parancsnoka, *Forgách* nevű kevély átkozott tudakolta tőlük, hogy az iszlam hadsereg állapota miként van? Mire ők így feleltek: «A szultáni táborban levő hitharczosok szerfölött sokan vannak s veletek harcolni jönnek; mivel azonban a híd még nincsen készen, a híd őrzése végett csak háromezernyi iszlam katonaság jött át ezen oldalra; mielőtt a híd elkészülne, sietve menjetek oda és ha a híd őrzésére küldötteleket megsemmisítetek, a táborban levő összes iszlam sereget megfélemlítve, nagy dolgot fogtok látni». *Forgách* erre hét-nyolcezer átkozott katonával előre sietett azon tervvel, hogy a hídon átvonult sereg táborát megsemmisítse.²⁾ Azon éjjel *Kadizade Ibrahim pasa* és *Kaplan pasa* az őrállási helyen ébren voltak s georgiai Mohammed pasa is a reggeledést várta, hogy ötszáz takarmányszállító katonát a rétre küldjön s mikor a nyomorult hitetlenek georgiai Mohammed pasa sátoraihoz jöttek, a tevékkel találkozáván, a tevék megijedtek s egyszerre «*haj huji*» lárma tört ki. Erre a többi katonák is felébredtek s értesülvén, hogy az ellenség megrohanta őket, az együtt levő tízezernyi iszlam katonaság a nyomorult hitetlenekkel nyomban harcolni kezdett. A világot felverő nagy lárma és az *Esztergomból* lött jelző ágyúzás által a főséges tábor egész népe értesült az átellenben

¹⁾ A már említett temesvári pasa.

²⁾ Montecuccoli idézett Commentárjaiban azt mondja, hogy *Forgách* kémei által értesült az esztergomi híd állapotáról s az átvonult török csapatok számáról. Az értesülés, miként *Rasid efendi* is előadja, téves volt, mert nem háromezer, hanem 10,000 volt a török sereg száma. Az összeütközés idejére nézve Montecuccoli értesülése megegyezik a török író elbeszélésével, hogy hajnalban támadta meg *Forgách* a törököket. (*Sub ipsam auroram primæ aciei ductorem* etc. p. 148.) A részletekre nézve a török író nagyon természetesen jobban kiterjeszkedik.

történő heves zenebonáról és mindenki azonnal lóra ülve, készen állott. *A szerdár ekrem* ő magassága, mivel lehető volt, hogy az ellenség hirtelenében ellenök is rohamot intéz, ezért a *janicsár aqához* szólva magas parancsot adott, hogy egyetlen ember se menjen át a túlsó oldalra és figyelve a harc kimenetelét várta.

Az átelleni oldalon Ali pasa szerdár, georgiai Mohammed pasa, Ibrahim pasa és Kaplan pasa s az iszlam katonaság a puskához még csak hozzá sem nyultak, hanem villogó karddal a hitetlenek ellen rohamot intéztek és a nyomorult átkozottakra a vitézség erejével olyan csapást mértek, hogy nyolcezer hitetlen harcosból ötezer nyomorult hitetlen a villogó kard eledelévé lett és ezeken pedig mint foglyok a hitharcosok kezébe kerültek. A balsorsú Forgách ezer ötszáz szerencsétlen átkozott sebesülttel esve botorkálva Érsekujvár felé futott.¹⁾ *A szerdár ekrem* ő magassága e harc alatt bőkezűsége erszényének száját felnyitván, azoknak, kik nyelvet hoztak, negyven-ötven piasztert ajándékozott, s ezzel a muszulman harcosoknak az ellenség megtörésére való igyekezetét és buzgalmát százszorosan fokozta.

Ali pasa szerdarnak a hidak készítésével való megbízatása.

A szerdár ekrem, ő magassága, *Moharrem-ül-haram* hó 5-ik napján²⁾ az Esztergom közelében készített új hídon a fölséges táborban levő összes győzelmes csapattal átvonulván, *Dsekerdelen*³⁾

¹⁾ Forgách az egész éjjeli menetben kifárasztott lovasságával hirtelen támadta meg a törököket. Gyalogságát alkalma sem volt használni, mivel az messze elmaradt a lovasságtól. Montecuccoli általában olyfélekép nyilatkozik Forgách vállalkozásáról, hogy az elhamarkodott volt. A vereség nagyságát Montecuccoli is olyannak mondja, mint a török fró. Úgylátszik azonban, Montecuccoli tévesen volt értesülve a törökök tervéről, mert azt írja, hogy e csata után sem volt még megállapított terve Köprili Ahmednek arra nézve, hogy Érsekujvár vagy Győr ellen induljon-e, holott, mint föntebb láttuk, ezt a törökök már Budán megállapították. Bizonyos czélzatos dicsekvés látszik Montecuccoli előadásán, mivel saját érdemeit igen szereti emlegetni. (Comment. 148.)

²⁾ Augusztus 9.

³⁾ Szentgyörgy-hegy.

Páskay

közelében állította fel a dicsőséges és tisztelt udvarát és *Ali* pasa szerdárt, *Kaplan Musztafa* pasát s a budai vali *Huszein* pasát a czélba vett, Érsekujvár felé vezető, úton levő *Zsitva* és *Nyitra* folyókon szükséges hidak készítésére és az ostrom ügyeinek elrendezésére előre elküldötte. A következő napon a szerdár ekrem ő magassága is követte őket s hogy a hit ellensége előtt feltűnjék, egy nagy zászlóaljat állítván össze, az Érsekujvárral szemközt levő *Zsitva* folyó partján állította fel sátorát, s az említett folyón és a *Nyitra* folyón szükséges két híd készítésére éjjel-nappal személyesen felügyelt s mihelyt a hidak elkészültek, tüstént kiadta a magas parancsot, hogy azoknak a túloldalon az ellenség ravaszságától való megőrzése végett husz janicsár vitéz és ötszáz budai önkénytes menjen át a túlsó partra.

Az átmenő janicsárok közül néhány ifjú ember azzal a szándékkal, hogy az ellenségtől kémeket fogjanak el, a környéken kutatva száguldozott s egy Németországból jövő futárt el is fogtak s azt a szerdár ekrem elé hozták. A futárnál tizenöt-husz darab levél volt s a *diváni* tolmácsot megbízták, hogy azon leveleket fordítsa le. Valamennyi levél a német kapitányoktól, némely főemberektől és tábornokoktól az *érsekujvári* és *nógrádi* várparancsnokokhoz és kapitányokhoz volt intézve s figyelmeztették őket, hogy az iszlám serggel való háborúban és a várak őrzésében tegyenek meg minden lehető s egyszersmind az imént Esztergom közelében megrontott átkozott Forgáchot a már elmondott eljárásáért megpirongatták és megdorgálták ; a levelek tartalmából az is kitűnt, hogy az iszlám sergnek ez áldott esztendei támadásától nagyon rettegnek és óvakodnak.

Érsekujvár ostromának megkezdése.

Miután a várostromra minden szükséges dolog elkészült, az említett (Moharrem) hó 13-án, péntek éjjelen,¹⁾ Érsekujvár ostromához kezdettek. Egy felől a ruméliai katonasággal maga a szerdár

¹⁾ Augusztus 17., mely épen péntekre esett. Montecuccoli is ezen napot említi: «ut adeo Uivarini oppugnationem decerneret, quinta decima susciperet ac bi'uo post initium faceret». Commentarii 149.

ekrem Ahmed pasa őmagassága, más oldalon Ali pasa szerdár, másfelől a janicsár aga az összes janicsárokkal, ismét másik részről Juszuf pasa az anatóliai sereggel, egy oldalról pedig Kaplan pasa mentek napnyugta után a sánczok közé. Azon éjjel nagy holdvilág volt, minek következtében a várbeli csapatok kedvük szerint nyugtalanították az iszlám sereget a sánczok elfoglalásában. A felséges Allah rendeléséből azonban a következő éjjelen a *világos hold teljesen elsötétült* s ez éjjeli sötétség más éjjeleknél tízszerre nagyobb és erősebb volt; *e holdfogyatkozás* négy óra hosszáig eltartván, tetészsők szerint foglalták el a sánczokat.

Ágyúval és puskával a felek nagy csatázáshoz kezdettek s különösen a várarok szélén levő bástyáról négy-ötszáz vallástalan hitetlen éjjel-nappal záporosóként hullatta a golyót a muszulman harcosokra. Végtére az ostrom tizenötödik napján, napfölkelte után, azon bástya felől nagyon sok hitetlen kezdett kijönni támadó szándékkal és csakugyan a sánczokban levő janicsárok nagyobb részét vissza is szorították. Erre a janicsár agának lelke a fejébe ugorván, a sánczról elébe jövő katonákat egyenesen a hitetlenek ellen hajtotta s noha a várból záporhoz hasonlóan hullott a golyó, a fekete hitetleneket mégis oroszlán módjára megrohanták. Ali pasa *szegbánjai*¹⁾ közül hat zászlóalj horvát²⁾ és néhány janicsár zászlóalj is segítségül jött sánczaiból és kardot ragadva a kijövő hitetleneket visszaűzni kezdték. Isten segítségével egy óra alatt a kijövő átkozottakat bástyájukhoz visszaszorították, azonkívül megfeszített vitézséggel a bástya két kapuját is betörvén, igen sok bátor ember bement. A nyomorult hitvány hitetlenek a bástyánál meg nem állhatván, a hátsó kaputól egymást nyomva vissza, a vár felé futottak. Az iszlám sereg az említett bástyát elfoglalván, a vár meghódítása reményének erős kötelét is megkötötte. E bástya a vár belső kapuja felé feküdvén, a hitvány átkozottak a hitharcosok visszaveréséhez fogtak, ennél fogva ágyúzás és puska lövések által a várat tetszés szerint szorongatni nem lehetett. Majd ennek utána

¹⁾ *Szegbánnak* nevezték régebben a szultáni vadászcsapatokat; később eme vadászcsapatok a janicsárok közé lőnek beosztva, de külön ezredeket képeztek ott is és régi nevüket is megtartották.

²⁾ Török horvátok voltak a határörvidéki csapatok.

arra a bástyára nagyon sok ágyút helyeztek s a vár belsejébe éjjel-nappal kedvük szerint igen sokat lődöztek s az ostrom alá fogott átkozottakat összeszorították.

A hit ellenségei még az ostrom megkezdése előtt a vár egyik oldalán folyó Nyitra vizéből egyenesen a vár árkaiba egy nagy csatornát készítettek s ezen mindig folyt a víz. A szerdár ekrem parancsából *Dsan Arszlán* pasa a *lagumdsikkal*¹⁾ az említett folyóból kiszakadó csatornát elzáratta és elromboltatta, azonkívül az árok egyik oldalán egy alkalmas helyet felásatni kezdett s az árok medrénél öt-tíz rőfnyivel mélyebben ásatott és utána a vár árkat átlyukasztatván, a benne levő vizet kifolyatták.²⁾

A khán fiának, Ahmed Geraj Szultánnak, megérkezése a tatár sereggel.

Korábban már dicsőséges császári irat ment a magas tatár khánhoz, hogy a nagyvezírrrel együtt jelen legyen a háborúban, melyre ő a nagyvezírhez ezt válaszolta: «A kalmuk nép ellenségünk levén, a gonosz természetű kozákokkal szövetkezett s mivel rosz szándékkal vannak, kénytelenek voltunk személyesen a Dnjeper folyón átmenni és az oltalmunk alatt levő *nogai* népet védelmezni és országunk más háborúja miatt fölkelni; elrendeltük tehát, hogy fiúnk, Ahmed Geraj Szultán küldessék a tatár sereggel oda». ³⁾ Ahmed Geraj az öcsce, Mohammed Geraj, kíséretében mintegy százezernél nagyobb sereggel jött Érsekujvár alá, hol a nagyvezír rendkívüli kitüntetésekkel és ajándékokkal fogadta.⁴⁾

Ugyanakkor megérkezett a táborba a moldvai vajda is a moldvai csapatokkal, s midőn a várbeliek ez újabb seregek érkezését látták, nagyon elcsüggedtek.

¹⁾ *Lagumdsi* alatt a mai fogalom szerint az utászokat kell érteni, a rendeltetésük majdnem ugyanaz volt.

²⁾ Montecuccoli is említi, hogy a törökök a vár árkait kiszárították.

³⁾ E fejezet többi részét csak kivonatossan ismertetem.

⁴⁾ Montecuccoli a tatár csapatok számát 37 ezerre teszi; a török író valószínűleg nagyítja a számot.

Segély érkezése a német császártól s annak elűzése.

A nyomorult császár részéről Érsekújvár segítségére kirendelt *Montecuccoli* nevű hitetlen temérdek hitetlen katonával jöven, értesült róla, hogy a fölséges tábor korábban megérkezve, a várat ostrom alá fogta, azért az érsekújvári folyónak átelleni oldalán megállapodott, várva az alkalmat, hogy a várba juthasson.¹⁾ Az iszlam hadsereg takarmány- és élelemszállítóinak zaklatására minden tőlük telhetőt elkövettek s a lehető ravaszsággal és álnoksággal a felséges táborban levő iszlam katonaságot nyugtalanították, ennél fogva szükséges volt, hogy táborukat megtámadva a hitvány átkozottakat megszorítsák és Isten segítségével valamennyit szétverjék s ezért Kaplan Musztafa pasa a tatár sereggel ellenük rendeltetett.²⁾ Hitvány táborukhoz vezető úton a folyó gázlójának őrzésére kirendelt négy-ötszáz főnyi hitlent a vitéz tatár katonák egyszerre szétszórták s valamennyit a villogó kard edelélévé tették. Mikor a táborban levő hitetlenek erről értesültek, Isten jóvoltából olyan félelem és rettegés szállta meg őket, hogy országuk felé futni kezdtek. Miután még néhány ezer hitvány átkozottat a szablyák hídján keresztülmenesztettek, a táborukban hátramaradt temérdek sok gazdagságot elfoglalták. Eme nagy győzelem után a hit elleniségének ravaszságától és álnokságától a felséges táborban többé soha semmiféle félelemre nem maradt alkalom s így az iszlam sereg teljes nyugalommal, biztossággal fejthette ki egész erejét a megkezdett vár ostromlására.

Érsekújvárnak feladás útján való elfoglalása.

«Mivel úgy látszik, hogy a küzdelem és harcölés napjai hosszú ideig eltartanak s hála legyen Allahnak, a felséges hadseregben sok katona van, ez okból czélszerű lesz a vár mielőbbi meghódi-

¹⁾ Montecuccoli seregével ekkor már *Cseklészre* ment s innét a komáromi és a győri hajdúk kisebb csapatait próbálta Érsekújvárra küldeni.

²⁾ A török író által itt elbeszéltekben nem Montecuccoli vezette a császári sereget, mivel ő cseklészi táborából nem mozdult ki, hanem

tása végett a földet felásatni.» Így beszéltek a tanácskozásban s ezért a szerdár ekrem ő magassága a hadakat négy osztályra osztotta s elrendelte, hogy egyik osztály ő vele és ketkhudájával s összes kíséretükkel, a másik osztály Ahmed pasa defterdárral, összes irnokaival és embereivel, a harmadik osztály a *müteferrikával* ¹⁾, a csausok, szpahik és szilahdárral, a negyedik pedig a felséges táborban levő összes néppel a föld felásásához kezdjenek. A *budai muhafiz vezir Huszein pasa* és néhány *miri-míran* pedig megbízott a felügyelettel, hogy mindegyik hadosztály a maga sorában minden lehetőet elkövessen s ő a nép buzdítására éjjel-nappal a dobot verette és a tárogot fuvatta. A szerdár ekrem pedig minden nap és minden éjjel a sánczokat körüljárván, a katonaság iránt mutatott kedvezésével és kegyelmével a bátorságot és törekvést nagyon felbuzdította.

A magas parancs értelmében azelőtt elkezdett aknákat a *lagumdsik* már a vár falaihoz közel hozták s midőn a hit ellenségei ezt észrevették, hogy azokat félbenhagyassák és meghíusítsák, nem szüntek meg éjjel-nappal ágyúzni és puskákkal lövöldözni; a *lagumdsik* azonban a szerdár ekrem buzdítása, bátorítása és bőséges kedvezése következtében életre halálra nem tekintvén, az aknákat a vár falai alá beásták. Ámde mivel a hitetlenek a föld alatt is lesben állottak, észrevették, hogy másféle eljárás módra szorulnak, azért «mit tegyünk?» mondván, gondolkodni kezdtek.

A jobb szárny *alajbéqje*, ki néhány nappal előbb két *tugrával* ²⁾ rumiliai *valivá* neveztetett ki, a várfalon hasadékot törvén, alája gerendákat helyeztetett s azután azokba belelövetett, a mire a fal szétrobbant. Belátták, hogy ezen kívül más eszköz nincs, azért az említett pasa, ki már sok ostromot látott ember volt, e dolgot a *lagumdsik*knak is előadta, a mire kiadatott a rendelet, hogy az ő személyes vezetése alatt fogjanak munkához. Valóban a vár fala alá húszt rőf hosszúságban és másfél rőf mélységben ásott

Spork tábornok. A tatár csapatok a vág mentében száguldoztak s midőn Galgócznál átjöttek a Vágon, Montecuccoli Pozsonynál ismét átkelt a Duna jobb partjára. (Commentarii 150.)

¹⁾ Müteferrika, az udvari lovas gárdacsapat.

²⁾ *Tug* vagy *tugra*, lófarkával díszített zászló.

helyre gerendákat rakván, abba beletüzeltek s a fölötte levő falra is három-négy ágyúval löttek, a mire a falon található hitetlen harcosok a fallal együtt egyenesen a várárokba zuhantak; ámde a fal mögött még öt-tíz röfnél szélesebb földfal is volt s így a be-rohanásra kívánt rés a falon nem volt meg, ez okból a *lagumsik* ez alá is aknákat kezdtek ásni. Midőn még ez nem is volt készen, a hitharcosok a megnyitott hasadékon a vár rése ellen rohamot intéztek s a várból záporokint hulló ágyú- és puskagolyókra nem is figyelve, félelem nélkül gyorsan megrohanták a várat; a hitetlen ellenség ezt szemlélve, belátta, hogy ha a megkezdett aknák még egy rést törnek, a várat elvesztik s ők valamennyien a hódító kard eledelévé lesznek, azért gonosz lelkük megmentése végett elhatározták, hogy a várat szerződéssel átadják.

Az 1074. évi Szafar hó 21-ik napján¹⁾ a vár résén a béke-zászlót felhúzták s két előkelő hitetlen kijöven, a következő szerződési pontokat terjesztette elő: 1. pont. Életük és vagyonuknak kegyelem adatván, azokban semmi kár és bántalom ne történjék. — 2. pont. A török táboron nem vonulnak keresztül s a tatárokkal sehol ne találkozzanak.²⁾ 3. pont. Vagyonuk elszállítására ezer kocsit kapjanak. — 4. pont. A császárhoz levél irassék, hogy az érsekujvári őrség a harcban semmit el nem mulasztott. — 5. pont. Míg a hitetlen sereg ki nem megy, addig az iszlam csapatok be ne jöjjenek. — 6. pont. Számukra elegendő élelmiszer adassék. — 7. pont. A sebesültek felgyógyulásukig Érsekujvártt maradjanak, azután pedig békességgel hazatérhessenek. — 8. pont. Kivonulások alkalmával dobszóval és kibontott zászlóval menjenek.

Eme nyolcz pont a diváni tolmács által a szerdár ekrem ő magasságának megmagyaráztatván, így szólt: «Vagyonotok és életetekben kár nem lesz s titeket a táboron nem menesztünk át és egyéb kívánságaitokat is teljesítjük, ámde csak egy napra való ételmezt és négyszáz kocsit adunk. Bántódás nélkül Komáromba

¹⁾ Megfelel az 1663. évi szeptember 23-ának. Montecuccoli szeptember 22-ikét említi a vár feladása napjául: «Ujvarinum denique 22. Septembris deditionem fecit». Comment. 151. l.

²⁾ Imminebant prædæ Tartari, nisi Turcæ impediissent, mondja Montecuccoli, s e szavak megmagyarázzák a szerződés 2-ik pontját.

vezetünk benneteket s ha nem restelitek, doboljatok és bontsátok ki zászlótokat, nekünk csupán az kell, hogy az átjáró helyeket és a vár lőréseit foglaljuk el és őrizet alá vegyük még ma.» E felelet után ismét egy ember ment a várba, majd visszajövén, hírül adta, hogy oly föltétel alatt beleegyeznek, ha Komáromból két embert hozhatnak, a vár állapotának megtekintésére, hogy így ezek egyegyüttel azt is láthassák, hogy ők a harcban minden tőlük telhetőt megtettek. Mivel ők erre kezeset kívántak, azért a nagyvezír a maga agái közül két agát kezesül kiválasztott s a hitetlenek közül a két embert elhozták.

E szerződési pontok elfogadtatván és megerősítettvén, azon erős vár összes fölszerelésével és készletével iszlam uralom alá jutott.¹⁾ A szerdár ekrem az összes megtörtént dolgokat a császári felségnek részletesen megírta és bejelentette s Mohammed népét ezen ügy befejezésének várása által keltett aggodástól megsabadoította.

Huszein pasának Nyitra ostromára való kiküldetése és e vár elfoglalása.

Nyitra várának Isten hatalmas segélyével való elfoglalása végett a fölséges hadseregből kirendelt *budai vali*, a kegyelmes *Huszein pasa* vezirtől, Érsekújvár elfoglalása után az ott időző szerdár ekremhez levél érkezett, melyben tudatta, hogy midőn a vár alatt ostromlási szándékkal tábort ütött, egy embert küldött a vár kapitányához, a ki tudván azt, hogy az ellenállásra teljesen képtelenek, maga kijött és miután vele kissé beszélgetett, sietett a várat feladni s ezért kegyelmet kaptak. Ily módon a vár ágyúlövés és kardesapás nélkül birtokukba jutott. Eme győzelmi tudósítás az iszlam sereget nagyon megörvendeztette.

¹⁾ A vár feladását Montecuccoli is annak tulajdonítja, hogy az erődítések nagyon rossz állapotban voltak, «ut deditio nullo pacto differri posset». (I. m. 152. l.)

Az erdélyi királynak a táborba való érkezése.

A szerdár ekrem ő magassága Konstantinápolyból való elindulása óta az erdélyi királynak, *Apaffy Mihálynak*, már néhány-szor parancsoló levelet küldött, hogy minél előbb a táborba jöjjön s hozzá csatlakozzék. Az említett királynak némely szövetségesei azt jelentették, hogy a nagyvezír az ő megöletésére és megsemmisítésére törekszik, azért félelmében így mentegetőzött: «Ha mi a táborba megyünk, a padisah számára a pénzt nem szerezhetjük meg, hanem az ellenség még országunkat is elfoglalja és elpusztítja». Midőn a táborba való jövetelért újabb vezíri parancsok és levelek mentek hozzá, mentegetőzésében megmaradt.

Ilynemű engedetlenségre semmi ok nem lévén, a *szerdár ekrem* ő magassága éleselméjűségével megsejtette, hogy ez okvetetlenül félelemből történik, azért Érsekújvár elfoglalása után az említett királynak a táborban levő követét¹⁾ maga elé hozatván, így szólt hozzá: «A király miért vonakodik a paracsnak engedelmeskedni? részünkről nyugodt legyen; esküszünk, hogy semmi rossz szándékunk nincs, az idehívással csupán azt akarjuk, hogy némely dolgokat megbeszéljünk vele.» S eme körülményt előadván, agái közül *Moharrem* agát és a követet ilyen tartalmú levéllel Erdélybe küldötte.

Most semmit nem késedelmeskedvén, két-háromszáz lovassal a legnagyobb sietséggel engedelmeskedett s midőn a felséges táborhoz közelérkezését tudatta, néhány *diváni csaus*²⁾, a nagyvezír *zsoldosai*³⁾ s az oláh és moldvai vajdák elébe mentek s nagy kíséző csapattal fogadták. A nagyvezír egy szőnyeget és lovat küldött számára.

A nagyvezír sátorába vezetettvén, miután az előkészített széken helyet foglalt, az udvariasság és kedvezés nyilvánulásai-
val

¹⁾ Az erdélyi követ Haller Gábor volt.

²⁾ *Diván csausok* leginkább politikai természetű megbízásokat teljesítettek.

³⁾ Törökben: *Sadr-i azem delileri ve gönüllüleri*. A *deli* (vitéz) és *gönüllü* (önkéntes) csapatok lovasok voltak, kiket a vezérek háború esetén *zsoldjukba* fogadtak s mint ilyenek nem tartoztak a rendes katonasághoz.

tisztelték meg. *A király is néhányszor a nagyvezír ruhaszegélyét megcsókolván*, a parancs teljesítésében mostanáig való vonakodását és késedelmezését nagyon szégyenlette és mentegetőzni kezdett. Hibája megbocsáttatott s miután egy aranynyal átszőtt prêmes mentét kapott ajándékkul, engedelmet nyert, hogy a számára készített külön sátorba menjen. Egyszersmind kiadatott a rendelet, hogy élelmezésére és ellátására minden szükségset elkészítsenek.

Érsekujvár teljes fölszerelése és a sereg visszavonulása.

Az elfoglalt Érsekujvár megrongált helyeit kijavították s az oláh és moldvai vajdák seregének segítségével a vár árkait kellőképp kitisztították és hat darab ágyút és más hadi szereket is elhelyeztek benne. Mindezeknek befejezése után a téli szállásokba való visszatérés ügyét megállapították.

Midőn Érsekujvár elfoglalásának híre a dicsőséges padisah ő felségéhez megérkezett, a *kapudsik ketkhuda agája* ¹⁾ által, a szerdár ekrem ő magasságának egy czobolyprêmes mentét, köpönyeget, kócsagforgót és handsárt küldött. Midőn a katkhuda a táborba érkezett, szokás szerint nagy pompával fogadták s ő a szerdár ekremmel találkozáván, először a kegyelmes császári levelet adta át, melyet a *reis efendi* ²⁾ a nagyvezír sátorában elkészített, díszülésre tett s felolvasásához kezdett.

A kegyelmes császári levél másolata. «Téged, Ahmed pasa, ki nagyvezírem és szerdár ekremem vagy, császári üdvözetemmel és örömet hozó királyi köszöntésemmel megtisztellek. A hódítások királyának, Allahnak kegyelmével és segítségével Érsekujvár vára a hódítás kötelében fogolylyá levén, mihelyest szerencsés császári trónomhoz érkezett ezen örvendetes tudósítás, hogy a pokolra való hitetlenek különféle meggyöngítéssel császári óhajtasom szerint megbűnhődtek, a kegyelmek osztogatójának, Istennek, azonnal különféle magasztalásokat és dicséreteket tettünk. S a felséges Istent alázatosan kérjük, hogy még egynehány dicsőséges győzelemmel a pokolra való hitetlenek szétszórátván, a tűz mélyébe hull-

¹⁾ *Ketkhuda aga* udvari titkári rangot viselt.

²⁾ *Reisz efendi*, a nagyvezír titkára.

janak. Reád, valamint hitharczos győzelmes szolgálaimra, kicsinyekre és nagyokra, kik a vallás és birodalmam javáért folyó háborúban kövön nyugosznak, földön pihennek, kegyelmem és jóindulatom áradjon ki! Valamennyien szerencsések legyetek! Felséges akaratom szerint szolgáltatok, királyi óhajvásom szerint igyekeztetek s jóindulatomra valamennyien érdemesekké lettetek s ezért szívvél felséges szerencsémért fáradó szolgálaimnak kegyelmemet és jóindulatomat ajándékozom.

Mostan magas királyi kegyelmemből téged drágaköves kócsagforgóval, ellenségtörő szerencsés karddal és tulajdon köpönyegeim közül egy díszköpönyeggel és khaftánnal megdicsőítlek s ezeket jelenleg a kapudsik ketkhudája által elküldöttem. A hála adójának lerovása után a vallás és birodalmam, valamint a szultánság hírnevéhez és becsületéhez méltóan járjatok el s a meghódított várnak kijavitása és megerősítése végett minden lehető megtegyetek.»

Erre a magas levél felolvasása és tartalmának a gyűlésben való kihirdetése után a szerdár ekrem az egybegyűltekhöz így szólt: «Allah segítségével az ellenségen boszút álltunk. Mostantól kezdve *Kaszim napja* ¹⁾ megérkezéséig tizenkét nap marad, ezért czélszerűnek látszik, mielőtt a tél meglepne bennünket, a téli szállásokba térni. Ámde ahit ellenségei most bosszúló szándékkal lesben állanak, ez okból a hadi népet hazájukba és otthonukba küldeni tanácsos-e? Midőn a vezérektől eme kérdésre egyenes feleletet kívánt. így szóltak: «A hit ellensége a támadásra és ostromra minden oldalról alkalmat keres, az iszlám határokat így hagyván, hová jutunk?», s az volt véleményük, hogy a határok körül kereszenek téli szállásokat s az ellenségre folytonosan figyeljenek. A szerdár ekrem ő magassága is eme vélelmenyt helyeselte s a vár hátralevő berendezésének siettetése végett a budai muhafízt, *Huszeín* pasát Érsekujvárra rendelte, *Kurd* pasát pedig Érsekujvár külön muhafizévé tette s ezután az összes győzelmes haderővel Érsekujvár alól elindult.

Kaszim napja elérkezvén, a nagy esőzések miatt az útban

¹⁾ *Kaszim* napja alatt szent Demeter napját érti az író, mely október 26-án van. E napon szokott a török sereg téli szállásokba vonulni.

nehány napig rendkívüli fáradoalmakat és nehézségeket kellett elszenvetni, míg végre a *Garam* folyó partjánál állapodtak meg. Az oláh katonaság segítségével egy nap és egy éjjel az említett folyón három hidat vertek s a nagyszámú hadsereg két nap és két éjjel is nehezen tudott azon átvonulni.

Léva várának feladás útján való elfoglalása.

A felséges hadsereg útjába eső Léva vár népéhez a vár kiürítése és átadása végett a szerdár ekrem parancsoló levelet írt, a mire ők az átadást megtagadva, így válaszoltak: «Minket a császár a vár őrzésével bízott meg s mi a vár megőrzésére és védelmére minden lehetőt elkövetünk». Ámde mikor a hadsereg a vár előtt tábort ütve, azt erővel ostromolni kezdte, a győzelmes sereg legcsekélyebb rohamának ellenállni teljes lehetetlen volt s a harcosok hatalmas mozdulatait észrevették, vagyonuk és életük megmentése végett nagy könyörgéssel és kérelemmel a várat a magas birodalomnak átadták. A benne levő hitetlenek élete és vagyona megkíméltetett s a várhoz tartozó húszezernyi *rája* is kegyelmet és kíméletet nyert. Kiadatott egyúttal a fermán, hogy *Csatre-patrezade Ali pasa* az újonnan összeírt négyszáz várőrrel a vár őrizetét vegye át.

Nógrád várának feladás útján való elfoglalása.

Érsekujvár alól Nógrád várának ostromára már korábban kirendelt Kaplan Musztafa pasa a melléje adott győzelmes sereggel elindulván, az ostromhoz fogott, s miután a hadi eszközöket éjjel-nappal foglalkoztatta, az ostromolt, nyomorult hitetlenek az említett vezírnek s a vele levő győzelmes seregek ellenállni képtelenek voltak s egyszersmind hírét vették, hogy az összes oszman sereg feléjük irányítja bosszúja és hódítása gyeplőjét, ezért félelem és rettegés fogta el őket. Meghódolásukkal azonban életük és vagyonuknak kegyelem adatott s az említett vár összes fölszerelésével és készletével a világhódító szultán birodalmához kapcsolatott. Midőn az említett vezér ezt a szerdár ekremnek bejelentette, a hit-harczosok nagyon örvendeztek.

*Az erdélyi királynak s az oláh és moldvai vajdának visszatérése
Budáról.*

A szerdár ekrem a felséges hadsereggel a legnagyobb sietéssel Buda alá érkezett s az erdélyi királynak, Apafy Mihálynak, s az oláh és moldvai vajdának kiadta a rendeletet, hogy a következő évre elhatározott háborúba a legnagyobb sereggel eljőjenek, mostanra pedig engedélyt adott nekik, hogy hazájukba térhessenek vissza. A királynak egy czobolyprémes díszmentét, az oláh és moldvai vajdának pedig egy-egy kaftánt ajándékozott.

A német követnek Budáról való kibocsátása és hazájába való visszaküldetése.

A német követet, ki a hadjáratba menetelkor a béke megkötése és a szövetség s egyezés okmányainak megújítása végett Temesvárról Belgrádba jött s a békeföltételekkel ellenkező eljárásait tagadván, hazugságai és ravaszsága következtében a béke megkötését késleltette, Buda várában őrizet alá tették, most pedig a szerdár ekrem elé hozták s így szóltak hozzá: «Mivel a béke ügyében napról-napra ravaszsághoz fordultál, ezért hoztuk országokra boszuló lépteinket és a szövetség megbontásának büntetésére Isten segítségével kardot rántottunk. Minden eseményt részletesen hallottál s most császárodhoz küldünk s mindent a miként láttál, a szerint adj tudtára.» Mivel a követ kérte, hogy választ írjanak neki, ezért a szerdár ekrem a német főminiszternek levelet írt s azt az említett követnek átadta.

A szerdár ekrem levelének másolata.

A Messias nemzete főembereinek legkitünőbbje, Jézus népe nagyjainak példányképe, a kereszténység ügyeinek rendezője, a dicsőség és hatalom tulajdonosa, tisztelt, szeretett barátunk, a német császárnak — Allah tegye kimulását boldoggá — főminisztere *Duc de Sagan!*¹⁾ — kimulása legyen szerencsés — a szom-

¹⁾ Törökben: *دوقدين صغان* (Dükdin Szagan).

szédsághoz s a korábban közöttünk sok időn át fennállott barátságához illő üdvözlés és köszöntés megtétele után barátságosan tudatjuk, hogy mi, a ti barátotok, a föld színén lévő paradíshk legnagyobbjának, a fölséges, dicsőséges, hatalmas úrnak, az iszlam paradíshjának, az összes emberek sahinsahjának felséges trónjánál voltunk, azután pedig az eget és földet semmiből teremtő, dicsőséges, felséges Allahnak kegyelmével és prófétáknak, két világ napja, az Isten küldötteinek ura, a próféták befejezője, Mohammed-el-Musztafának — magasztalás és dicséret neki — bőséges áldásával, csillag sokaságú, föld által nem hordozható iszlam sereggel midőn Magyarország határához jöttünk, nagykövetetek és ahhoz még érkező más embereitek által küldött leveletekben a béke kigúnyolásául mindkét félre hasznos határozott felelet épen nem volt, de azonkívül még midőn Belgrádra, Eszékre és Budára érkezünk, követeiteket néhányszor hívatván, velük tárgyalásba bocsátkoztunk s a béke megerősítésére egyetlen szavuk sem volt, sőt minden cselekedetükből és beszédjükből az tünt ki, hogy az időt halogatván, a dolgot csupán késleltetni akarják, noha a mi részünkről az évek óta megőrzött békének újra megerősítésére a hajlam és a vágy mutatkozott.

Az okosságra semmi figyelem nem volt. Nem tudom, vajjon követeitek a békének a népre és országotokra való áldásos voltát félreértették-e vagy talán országotok főemberei közül egyetlenegy öregember sem maradt már, a ki tudja és látta ama hatalmat és erőt, melyet a fölséges Isten ez örökkétartó magas birodalomnak engedett. Követeiteknek semmiféle felhatalmazása nem volt, úgyannyira, hogy előhivatván a béke megújítására, a jelenlegi állapot helybenhagyását kívánták. A halogatáson, mentegetőzésen és ürügyeken kívül semmi szavuk nem volt. Végtére a jelen győzelmes esztendőben temérdek katonasággal és ellenségtörő tatárral országotokba menvén, a meghódított várak, vidékek és országotok népe mennyire lett eltíporva és megszegyenítve az iszlam lovának lába alatt, mindez tudva van elöttetek, azért azt részletesen elszámlálni nem szükséges. Az én felséges, dicsőséges uram megparancsolta, hogy e télen mi magunk Belgrádon, a győzelmes iszlam csapatok és az ellenségtörő tatárok pedig Magyarország határain teleljenek. Anyi év óta a felek között megőrzött és fentartott barátság követ-

keztében jelenleg nagyköveteket nálunk tartottuk, utóbb jött követeket pedig e levéllel hozzátok elküldöttük. Midőn Allah akaratából megérkezik, ha a béke épületeinek megújítására figyelmet s a jólét és nyugalom alapjainak megerősítésére vágyódást mutattok, a felek kiengesztelése és ügyeik eligazítása végett az én uramnak, a föld negyedrésze khalifájának, a fölséges, dicsőséges, hatalmas, vitéz, kegyelmes padisáhnak és győzelmes sahinsahnak boldogságos magas trónjához kérelmet intézek, a békébe való dicsőséges beleegyezése lehetséges. Ha azonban levelünk tartalmára nem figyelve, ismét a korábbi meggondolatlanságot cselekszitek s a jóságos ügytől elidegenedtek: a nagydicsőségű Allah kegyelmével és segítségével a szerencsés jellegű tavaszon, a mit országotok és népetek látni fog, mindannak újra ti lesztek okozói. Ehez képest országotok előkelőivel s nemzetetekkel ti is tanácskozzatok s jó állapotot hozzátok létre s levelünkre a válaszokat küldjétek el.

A hadsereg elindulása Budáról a belgrádi téli szállások felé és Kaplan pasának kiküldetése Zirin-oglu¹⁾ tartományának elpusztítására.

Miután a szerdár ekrem ö magassága levéllel együtt még némely dolgokat a főminiszter számára elbeszélte, a követet szerencsétlen országa felé küldötte. Ezután a hadsereggel a budai mezőről megindulván, egyenesen a belgrádi téli szállások felé mentek. Útközben rendkívül erős fagyok lévén, a hadi nép a hideg miatt kényszerülve volt az útba eső várak és falvak házainak, kertjeinek, kerítéseit és tetőit leszedni és sátoraik előtt azokból nagy tüzeket raktak s ezen módon segítettek nehéz helyzetükön.

Még Érsekújvár elfoglalása után a császár ötvenöt ezer német és magyar katonával Komárom várának őrzésére gondolván, *Zirin-oglut* oda hívta, kinek tartománya ekkép üresen lévén és ravaszága és ördögsége is vele volt, ezért tartománya elpusztítására a szerdár ekrem a határszéli *szeraszkerré* kinevezett *Kaplan*

¹⁾ *Zirin-oglu* (Zirin-fi) így nevezi a török író a költő és hadvezér Zrinyi Miklóst.

pasát tizenöt ezer önkénytes határőrrel és *Jallu agát* ötvenezer főnyi szélgyorsaságú válogatott tatárral kirendelte s megállapította, hogy mi módon járjanak el.

A katonaság zsoldjának kifizetése és a győzelmes csapatok téli szállásának beosztása.

Az iszlám sereg az eszéki hídon átvonulván, a vár előtt sátort ütött. Mivel már hat hónap óta a seregnek zsoldot nem adtak, azért a megérdemelt két negyedévi zsoldot itt kifizették, a mi régi szokás szerint a szerdár ekrem sátora előtt osztatott ki valamennyinek.

Mivel elhatározva volt, hogy a győzelmes szerdár ekrem Belgrádon telet, azért a táborban levő vezírek, emirek és hadi nép számára a téli szállásokat elrendezték olyképen, hogy a khán fia szultánnak *Bácskát*, a Zirin oglu tartományának rablására menő Kaplan pasának *Kanizsát*, a melléje rendelt Jalu aga tatár seregének *Pécsét*, a többi hadi népnek pedig egy-egy határszéli várat és erődítményt jelöltek ki. Eme beosztással a téli szállásokul kijelölt helyeknek lakossága az ellenség cselétől és támadásától védve és biztosítva volt.

* * *

Ilyen lefolyása volt az 1663-ik évi török hadjáratnak, melyről Montecuccoli meglegedetten írja, hogy «méltó hálákat adtak Istennek, ki annyi *vitézséget* és *bölcséget* adott a császári seregnek, s mindkettőt elvette az ellenségtől.»¹⁾ S a császári sereg fővezérénel oly meglegedést keltő háború leírásához kiegészítésül még a *Fezlike-i Tarikhi Ozmani* következő szavait csatolhatjuk: «A krimi khánnak százezeret felülhaladó tatár és kozák lovassága az ellenséges országot egész Sziléziáig elpusztította és negyvenöt ezer foglyot hajtott el.»²⁾

Dr. KARÁCSON IMRE.

¹⁾ Commentarii 152. l.

²⁾ Fezlike-i Tarikhi Ozmani, Isztambul 1307. 143. l.

TÁR C Z A.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁBÓL.

A hadtudományi bizottság évváró ülését 1895 december hó 16-án tartotta.

Az ülés fő tárgyai valának a bizottság évi jelentésének és költségvetésének megállapítása.

Az évi jelentésből kiemelendő, hogy a bizottság folyóirata, a Hadtörténelmi Közlemények, melynek 1896-ban már kilenczedik évfolyama indul meg, állandóan és fokozott pártolásban részesül, kiváltképen a magyar honvéd tisztikar részéről, mely évenként nagyobb számmal áll be a folyóirat pártolói közé, amivel a magyar történelem iránti hazafias érületéről tesz örvendetes tanúságot.

Az előadó bemutatta egyszersmind a Magyar Hadi Krónika I. részét, mely 23^{3/4} nyomtatott ívnyi szövegével és 11 hadműveleti és csatavázlatával a vállalat pártolóinak karácsonyra határozottatott megküldetni. A Krónika II. része az 1896-ik év december havában fog kiadatni.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

Hainburg magyar halárvár hadtörténelmi szerepe 805-től 1803-ig. Mint régente a rómaiaknak a szomszéd Carnuntum, úgy lett később *Hainburg* (Heuerburg, Heinenburg vagy Hunnenburg), a Dunafolyam mentén, közel a Morva beömléséhez és a hunds-

heimi magaslatokhoz, a magyar és a német uralom határán fekvő vár, helyzeténél fogva, a folyam völgyén le vagy fölfelé mozgó népek és seregek fontos hadászati pontjává.

És ép azért, mivel eme fontossága mindegyik által elismertetett, lón sorsa változatos, nem mulasztván el egyik fél sem, hogy a várat, a szerint, a mint azt érdeke megkívánta, megerősítse, vagy — lerombolja. Ezúttal röviden csak azon mozzanatokot akarjuk kiemelni, melyek Magyarországot illetik.

A legrégebb eseményekre vonatkozó adat csak kevés van ugyan, de ezek annál érdekesebbek. A Niebelung-ének, midőn elbeszéli, hogy Etzel esküvője után Krimhildával hazájába indul, azt mondja — V. 5517 — «Zu Huniburch der alten, sie waren über Nacht».¹⁾

Nagy Károlynak az avarok elleni hadjárataiban (789—796) Hainburg, mint a «hunnok vára» gyakran említetik. Ellenben Einhardt, IX. századbéli német krónikás, Hainburgot évkönyveiben külön nem nevezi meg. Csak azt mondja, hogy Nagy Károly az Anesis (Enns) partján szállt táborba, miután ez volt a határfolyó a bajorok és hunnok (értsd avarok) közt; továbbá, hogy a király a hunnok sánczeit a Kamp folyó és Comagena (Tulln) város mellett elpusztította, végre átkelt a Rábán és egész annak a Dunába torkolásáig nyomult elő.

Ez adatok szerint Hainburg az avarok kezében volt, de onnan Nagy Károly birtokába ment át.

Einhardt a 13. fejezetben még azt mondja, hogy ezek után a borzasztó harcok után Khagan királyi vára úgy el lón pusztítva, hogy ott többé emberi hajléknak nyoma sem maradt.

Az a kérdés, vajjon ez a királyi vár nem-e Hainburg volt mégis? Helyénél, valamint régi erődítményeinél fogva lehetséges, hogy az volt, annál is inkább, mivel a Duna jobb partján egész a Rábaig több ilyen fontos hadászati pont nem volt. Nagy Károly pedig csak a Rábaig nyomult előre, míg visszatértekor útját Sabarián (Szombathelyen) át vette.

805-ben -- beszéli tovább Einhardt — Kapan hun (avar) herceg népeinek szorongattatása miatt megjelent Nagy Károly előtt Achenben és kérte, engedné át neki lakóhelyül a Sabaria és Carnuntum közt lévő területet, miután mostani tartózkodási helyükön a szlávok betörései ellen nincsenek biztosságban. Károly eme kérését teljesítette és gazdagon megajándékozva bocsátá őt el.²⁾

¹⁾ Az ős Huniburgban töltötték az éjszakát.

²⁾ Einhardt i. m. 1. kötet. 101. lap.

Az Annales Fuldensis 805-ben szintén azt mondja: «Capanus Hunnorum princeps, postulans sibi locum dari ad habitandum inter Sabariam et Carnuntum». ¹⁾

Sajnos azonban, hogy erre nézve pontosabb adataink nincsenek és így tán inkább Sopronra kell gondolnunk, mely Hainburg és Szombathely közt fekszik.

Midőn Arnulf király 894-ben a morvákkal hadakozott, a magyarokat segítségül hívta és Hainburgot ekkor a magyarok szállották meg. ²⁾

907-ben Hainburg táján csata volt, melyben a magyarok serege a Dunán éjjel átúsztatván, Luitpold bajor herczeg hadát megsemmisíté. Hainburg ez alkalommal nem szerepelt, de a magyarok megszállva tartották.

979-ben, mások szerint 984-ben, Lipót, keleti határőrgróf, először Megelicát (Melk a Duna mentén), azután pedig Magyarország kulcsát, a jól megerősített népes Hainburgot foglalta el. ³⁾

1042-ben Aba Sámuel, magyar király, két hadoszloppal tört be Ausztriába, a Duna mentét követve, s miután Tullnt elfoglalta, egész a Traisen folyóig nyomult diadalmasan előre. De Albert örgróf és fia Lipót a Morván át ismét visszaverték őt. ⁴⁾

Még ugyanebben az évben — 1042 — III. Henrik császár első betörése alkalmával a jól megszállt Hainburg várát — a Nagy Károly által Carnunt és Sabaria közt letelepített keresztelt hunok után, Hunenburgnak is nevezve — Aba Sámuel királytól rohammal elfoglalta, azután pedig a Dunán átkelvén, Pozsonyt, ⁵⁾ hová a magyarok visszavonultak volt, pusztította el. ⁶⁾

Mosonyban és Sopron vármegyében a besenyők voltak letelepítve, avval a kötelezettséggel, hogy az ország határát minden betörés ellen biztosítsák és védelmezzék. Az újonnan teremtett védő vonal a Rábca folyó mentén, kapcsolatban azon körülménnyel, hogy a Lajta, Rábca és Rába folyók a tartós esőzések folytán kiáradtak, a császárt a további előnyomulásban megakadályozták. A császár csak addig tartózkodott a

¹⁾ Hormaier, Bécs története. 1. kötet. 2. füzet, 128. lap.

²⁾ Sacken Ede a csász. tud. akadémia ülésjelentésében. Tom 9. pag. 773.

³⁾ Koch-Sternfeld a. a. O. No. 22.

⁴⁾ Bonfin, dec. II. I. 2.

⁵⁾ Pozsony Brezsisburg nevét a cseh Brzetislavtól kapta.

⁶⁾ Hermann, Contract. ad. anno 1042. Schrött és Rausch, Österr Geschichte, Tom. I. pag. 175 f. f.

környéken, míg hadai Hainburg várát teljesen elpusztították és 1042. november 8-án Klosterneuburgba tért vissza.¹⁾

Az 1043-ik évi hadjáratban Hainburg, a Kahlenberg és Lajta közti országrészszel együtt, Németországhoz — jelesen a keleti határörgrófsághoz — csatoltatván, Plein-Beilstein Sigfrid örgróf felügyelete alá került, annak korai halála után pedig a várat Adalbert örgróf vette át.²⁾

1049-ben a németek részéről intézkedés történt, hogy az erősen megrongált Hainburg vára ismét helyre állíttassék, hogy az jövőben mint német végvár szerepeljen.

1050-ben a tavasz kezdetekor Gebhard, regensburgi püspök, betört Magyarországra, mit a magyarok azzal viszonyoztak, hogy a Neumarkot feldúlták és Hainburgot templomával együtt elrombolták. Henrik most háborúra készülvén, mindenekelőtt Hainburg újbóli felépítését sürgette. A németek a nyár elején fogtak a munkálatokhoz és azokat, Konrád bajor herczeg és Albert örgróf felügyelete és védelme alatt, nagy erőmegfeszítéssel folytatták is.

Midőn a magyarok Hainburg újjáépítésének híret vették, újból megrohanták a németek Hainburg melletti erődített táborát, de az építés megakadályozása nem sikerült.³⁾ A németek a támadás után az erődítési művek építését folytatták, míg azok teljesen el nem készültek.⁴⁾

Hainburg ezentúl rakodóhely lőn mindazon kereskedelmi áruk számára, melyek Magyarországra küldettek.

Az *1056-ik évről* a Stiriában, Admontban, lévő klastrom évkönyvei tesznek említést, melyek így szólnak: «Ungari imperatori rebellant, Quibus Gebhardus Ratisponensis episcopus, patruus imperatoris, occurrut in fugam que versos magna cede afflixit et urbem marchi Heim-burch ædificii restauratum militibus imperatoris communivit.⁵⁾

Midőn oroszlánszívű Richard király *1192-ben* Bécs külvárosában, Erdpergben, fogságba jutott, nagyon tekintélyes váltságdíjat kellett fizetnie, mely összeg az időközben ismét megrongált Bécs, Enns, Neustadt és Hainburg várak falainak helyreállítására fordítatott.⁶⁾

A Continuatio prædicatorum Vindobonensium *1271-ből* Ottokár

1) Hormaier, Geschichte Wiens, Tom. I. pag. 33. Annales Sengalensis, Pertz monumenta germ. Tom. I. pag. 84.

2) Annales Sengalensis, Pertz Monument. Germ. Tom. I. pag. 84.

3) Hermann, Contract. ad anno 1050.

4) Hormaier i. m. pag. 352, Geschichte Wiens. 5. füzet, pag. 188.

5) Pertz, Tom. XI. pag. 515.

6) Contin. prædicator. Vindob. Pertz, Tome XI. pag. 786.

második hadjáratáról a következőket írja: «Stephanus Rex Ungaria, tyrannus congregatis comanis et Ungaris, terras regis Boemie, ut hactenus sepius pater fecerat, nititur perturbare. Cui rex Boemie cupiras resistere, tota autem hyeme fatigetus ab Ungaris et Comanis; tempora autem estivo strato ponte pulcherino prope Haimburch trans Danubium collecto exercitu Posonium, Tyrnum expugnat et omnes munitiones in partibus illis potenter sibi subjugavit.»¹⁾

Az *1277-ik évről*, Rudolf és IV. László személyes találkozásáról ugyanezen följegyzés így szól: «Item eodem anno circa festum omnium sanctorum, rex Romanorum et rex Ungariæ in confinii circa Hainburgum colloquium habuerunt, ubi rex Romanorum eundem regem Ungariæ in filium adoptavit et omnes comani regi Romanorum servire promisserunt.»²⁾

Az *1278-ik évről*, a melynek augusztus hava 26-án volt Rudolf és IV. László királyok és a cseh Ottokár közt a morvamezei csata, a seregek gyülekezéséről a St.-Rudberti évkönyvben a következőket olvassuk: «Rex Ungariæ venit cum exercitu et in Posonio transit Danubium, ac in vigilia assumptionis beatæ Maria semper virginis, rex Romanorum descendit Danubium in Haimburch, et ibi transiens in Marchegke, colligit exercitum Austriam et Styriensem, non quidem omnium quia multi et ipsis in lacum perfidie ceciderunt.»³⁾

1286-ban Rudolf király fia, Albert, Németújvári Ivánnal Hainburgban véd- és daczszövetséget kötött, melyben Albert még arra is kötelezte magát, hogy Ivánt saját királya ellen is segíteni fogja.⁴⁾

III. Endre király *1291-ben* Bécszet ostrom alá vette s miután a kitörő osztrák hadat augusztus 10-ike körül megverte, a harczoló felek 8 napi fegyverszünetet kötöttek. Endre és Albert osztrák herczeg ekkor a két határváros, Hainburg és Pozsony közt tanácskozásra jött össze, melynek eredménye volt, hogy Albert a magyar koronára való igényeiről lemondott és az elfoglalt várakat visszaadta.⁵⁾

1457-ben Erzsébet, V. László özvegye, az ország koronájával Hainburgba jött.

¹⁾ Pertz, Tom. XI. pag. 729.

²⁾ U. a. Tom. XI. pag. 709.

³⁾ Pertz, Tom. IX. pag. 802.

⁴⁾ Czech, Andreas III. Heerfahrt nach Oesterreich. Hormaier i. m. 1831, pag. 135. f. f.

⁵⁾ V. ö. Czech a. a. o. g. pag. 154 és Ottokar Reimchronik Cap. 397, 398 f. f.

1477 június havában a magyar sereg Szapolyai Imre, Kinizsi Pál, Bánffy Mihály, Ujlaky Lőrincz, Drágfi Bertalan, Dóczy Imre és Péter vezetése alatt Komáromnál és Győrnél gyülekezett Frigyes ellen, honnét először is Hainburg alá ment és azt ostrom alá vette. A várbeliek vitézül védekeztek és az ostromot oly erővel verték vissza, hogy Mátyás király hadai Hainburg ostromát félbenhagyva, a többi osztrák helyek s végül Bécs ostromára ment, melyet körülzárván, Frigyest végre is békére kényszeríté.¹⁾

Az *1482-ik* évről a melki évkönyvek azt mondják: «Rex Mathias urbem Hainburgum prelio cingit et ex hiis et illis plurimi ruunt». A Frigyes császár elleni harc megújult és újból magyar csapatok szálltak Hainburg alá és a város hosszas védekezés után szeptember 30-án kapitulálni volt kénytelen. Három évvel később meghódolt Bécs is, és Ausztria Magyarország tartományává lőn.

Mátyás halála után *1490-ben* Miksa császár Hainburg várost és várat a magyaroktól Ausztriával együtt ismét visszavette.

A XVI. században 1568—76-ban Hainburgot a királyi főpohárnok ghymesi és gácsi Forgách Zsigmond mint zálogot kapta meg és egyidejűleg annak kapitánya is lőn.

A XVII. század elején, *1606-ban*, Básta György bírta a várat; de azt 25 évvel később, *1631-ben*, iklódi Szluha grófnak eladván, Hainburg ismét magyar kézbe került.

1750-ben Bethlen gróf kezdte meg az új vár építését, a várhegy alján, mit később Batthyány gróf fejezett be.

1768-ban Hainburg Bethlen Józsefné tulajdona, de még ugyan ebben az évben ismét Batthyány Fülöp gróf birtokába került.

Végre *1803-ban* a város polgármestere, Deim Klaudius, még 50 polgárral egyetemben Hainburgot Batthyány Tódor gróftól megvette.

E néhány sorban vázoltuk a történelmi fontosságú határváros változatos sorsát, a mennyiben Magyarországot érdekli.

Gömöry Gusztáv.

Aldana versiója a szegedi veszedelemről. Nagy-Kampó fivérének tollából két iratot birunk, mely a Szegedi Veszedelem történetére világot vet, t. i. a Villa által kiadott *Expedicion*-t, melyet már Márki Sándor fölhasznált *Arad története* című, magvas munkájában, a másik pedig egy levél a spanyol Real Academia de la Historia által kiadott *Memorial Historico Espanol* 10. kötetében (497—524 l.), melyet Márki

¹⁾ Dlugoss, Hist. Polon. XIII. pag. 560.

idéz ugyan, de úgy látszik nem használt föl. Ez utóbbinak segélyével képesek vagyunk egy-két részletet a szegedi veszedelem történetében tisztáznunk. Jelen dolgozat megírásánál föltételezem azt, hogy az olvasó ismeri Czimer Károly jeles kis monographiáját e tárgyról a *Hadtört. Közlem.* 1891-ki folyamában.

Mindenekelőtt is Czimer Istvánfi nyomán úgy beszéli el a dolgot, hogy Tóth Mihály először Castalddal közölte Szeged visszafoglalására kidolgozott tervét s hogy ez a kalandost Aldanához küldötte Lippába ajánló levéllel, felszólítva spanyol tisztársát, hogy Tóthnak terve kivételére segédcapatokat adjon. Czimert követi Márki is, de Aldana elbeszélése szerint Tóth Mihály ő hozzá jött tervével, de miután Aldana nem bízott benne, föl kérte őt, hogy a válaszáért majd 15—20 nap múlva jöjjön el s ezalatt írt Castaldonak és Ferdinand királynak. Ez utóbbtól a nagy távolság miatt válasz nem érkezett; Castaldo azonban azt tanácsolta neki, hogy segítse Tóth Mihályt, ki Aldana *Expedicion*-jában nincs ugyan megnevezve s egyszerűen «egy szegedi lakos» (un vecino de Zeguedin)-nak vannak említve, de kinek neve és hivatalos állása világosan meg van említve a *Memorial*-ban (el gobernador de Zeguedin, el qual se llamava Todmihal), hol annak okát is adják, hogy Tóth Mihály miért illant el Szegedről, mivel t. i. a törökök őt mint gyanús embert el akarták fogni. A Márki idézte («Országos levéltár») levél (1552 feb. 28) tartalmát nem ismerem s ezért nincs módomban eldönteni, hogy Aldánának vagy Istvánfinak van-e igaza. Ha azonban az idézett levél ugyanaz avval, mely a *Régi Magyar Költők Tárá*-ban (III. 420) jelent meg, úgy a dolog abban áll, hogy valószínűleg Tóth Mihály még Lippa ostrománál s már előbb is (sub Lippa et ante) tárgyalta ugyan a dolgot valakivel, Aldana azonban nem volt jelen ezen tárgyalásoknál és Tóth Mihály ajánlólevél nélkül jött tervével hozzá.

Aldana további elbeszélése szerint fivére, Bernát, elvállalta a Szeged elfoglalására induló expeditio fővezérségét, mert Castaldo ígért neki bőséges segélycsapatokat, melyeket ez utóbbinak «ezentúl» — értsd Lippa elfoglalása és Fráter György halála után — jobban állt módjában nélkülözni. Szeged fontosságánál fogva ily bőséges segélyre volt is szükség, mert a városnak 12 ezer lakosa volt és a törökök évenként, 50,000 aranyra (!) rúgó jövedelmet képviselt. Fontos volt azonkívül stratégiai fekvése is a törökökre nézve, mert közvetítőül szolgált a török többi magyarhoni «tiszamelletti» várai számára, t. i. Budának, Pestnek és Esztergomnak «nyugaton» és Becsének, Becskerekeknek és Belgrádnak «keleten». Szeged volt azon központ, honnan a többi magyarföldi török várak őrségeinek szánt készletek szét lettek küldve. Azért persze előre

lehetett látni, hogy a török nem fogja egykedvűen nézni e fontos hely elvesztését, hanem minden erejét meg fogja feszíteni, annak megvédésére.

A szegedi őrség rendes létszámát 700 emberre becsüli Aldana, a hivatalos defter szerint azonban csak 345 főre rúgott. Tóth Mihály, levélírónk szerint, hajdúival az éjjeli támadás alkalmával megölt közülök 300-at és foglyúl ejtett 150-et; a többi a várba menekült, köztük maga a szandsák bég és fia.

A chronológiát illetőleg, Aldana szerint a budai pasa márczius 1-jének reggelén jelent meg Szeged alatt;¹⁾ a szorongatott törökök tizennégy napig vártak volt hasztalanul a segélyre.²⁾ Tehát az éjjeli támadás, február 19-én, szombaton virradóra történt³⁾ és nem egy héttel később, mint Czimer Károly állítja.

Aldana az éjjeli támadásnál nem volt jelen, mert még február hó 24-én Makón volt, honnan írt Pázmán Péter váradi kapitánynak, levelében felszólítván őt, hogy a szegedi vár ostromához küldjön ágyúkat, löport és golyókat. Magát a várost a keresztények már elfoglalták, mint erről Pázmán már értesülhetett. Segédcapatokról és élelmi szerekről is gondoskodjék.⁴⁾ Bakics Péter már 22-én érkezett volt Szegedre csapattával, honnan írt Aldanának és ennek levele Pázmánhoz tulajdonképen csak viszhangoztatja Bakicsét.⁵⁾

A szegedi keresztények haladék nélkül (luego) értésére adták Aldana Bernátnak az éjjeli támadás sikerülését, ki erre 180 spanyollal, 70 némettel és 1000 (mil) magyar lovassal útnak indult Szeged felé,

¹⁾ E dátumhoz kétség nem férhet és Márki helyesen ezt fogadja el. Így pl. Aldana szerint «(el) primero (így! kiirva) de Marzo de 1552». Más helyen ugyanő «martes de Carnestolendas», azaz húshagyó kedden, mely ez évben csakugyan márczius 1-ére esett. — Operstorf is azt írja Ferdinándnak Szolnokról márcz. 4-én, hogy »dieser Angriff ist beschehen den ersten Tag Martii, nemlich am fassnachttag zu mittag.« *Tört. Tár.* 1891. 651.

²⁾ Verancsics is azt írja, hogy »tizenegyed napra Aly passa, ki budai passa vala, megsegíté Szegedet és az magyarokkal megvíva.« (II. 92.) — Tinódy szerint is »tizenkettőd napon ök (a hajdúk) megmonstrálának«, midőn »béfutó« pásztorok a török megérkeztét nekik tudokra adják. *R. M. K. T.* III. 66.

³⁾ Hajnalban (al alba) írja Aldana. Tehát valószínűleg szent Bálint, nem pedig szent Mátyás elölestéjén indult meg Tóth Mihály Aradról.

⁴⁻⁵⁾ *Tört. Tár.* 1891, 647; — Czimer Károly másképp beszéli el ugyan a dolgot, de forrást nem idéz. Úgy látszik, Istvánfi vezette őt tévútra.

melynek környékén még mintegy 500 más magyar lovas csatlakozott hozzá, a megölt törököktől elvett lovakon.¹⁾

Nagy Kampó azonnal ostromárkokkal vétette körül a várat s ezekben a spanyol és német katonákat helyezte. Mintán pedig jól tudta, hogy a török pasák csapataikkal mindenfelől a fontos vár segélyére fognak sietni, írt mindenfelé Ferdinand vezéreinek, hogy őt a veszélyes vállalatban segítsék. Azonfelül a lehető legnagyobb sietséggel kiköltöztette a Ferdinand uralta területekre Szeged keresztény lakosait, minden ingóságokkal s a vagyonos osztály legnagyobb része el is menekült. Csak a szegényebb népség és azok maradtak vissza, kik a törökökkel rokonságban voltak.²⁾

Végre húshagyó kedden megjelent a budai pasa, Aldana becélése szerint mintegy 2500 lovassal és 500 janicsárral; mindannyian kitünő, válogatott harcosok a budai, pesti, esztergomi, hatvani és székesfehérvári őrségek javából. A janicsárok kocsikon és szekereken (en coches y carros) jöttek. «Mások becélése szerint azonban a törökök száma mintegy 4000 lehetett.»³⁾ Aldana értesült, hogy aznap reggel Operstorf 200 vasas némettel átkelt a Tiszán. Az ellenség láttára Aldana a magával hozott huszárokkal és némi hajdúcsapatokkal (y algunos aytones y aydugues)⁴⁾ a törökök fogadására indult. A spanyol és német katonákat kénytelen volt visszahagyni az árkokban, mert egy kis csapat magyar lovasnál egyéb csapatokkal nem rendelkezett e célra, s ezekben nem bízhatott meg teljesen. Útközben hozzá csatlakozott mintegy 170 vasas, kiknek sikerült átkelni a folyón és ezekhez mintegy 60 spanyol puskás lovas igyekezett csatlakozni. Az ellenség már megkezdte a tüzelést néhány könnyű ágyúval és néhány muskétával és a janicsárok puskásai szintén megkezdték a lövöldözést, midőn Bakics Péter «egy magyar huszárcapitány», türelmetlenkedni kezdett s tudtára adta Aldanának, hogy már késő, többé nem várhat s ha csak össze nem tűznek az ellenséggel, tartani kell attól, hogy a magyarok vissza fognak kanyarodni és

¹⁾ A névtelen levélíró szerint «Aldana cum ducentis hispanis et centum hussaronibus (profectus est)». *R. M. K. T.* III. 420.

²⁾ Alább ismét említi a levélíró, hogy Aldana «avia despoblado á Zeguedin», hogy t. i. elköltöztette a szegedi lakosságot és azért az a szenzacziós hír, a mit Schradt Kristóf küldött Mária özvegy magyar királynénak, hogy t. i. a szegedi lakosság apraját-nagyját, tehát mintegy 12 ezer embert, mészároltak le a törökök — óriási túlzás volt.

³⁾ Az *Expedicion* szerint pláne 5000 lovas és 800 janicsár.

⁴⁾ Más helyen azonban «aytones o aydugues»-t ír.

megfutni (los ungaros comenzarian à remolinar y huirian). Aldana válasza neki az volt, hogy hozza embereit csatarendbe, mint szokás, s hogy ő maga majd fölállítja a vasasokat és gyalogosokat. Úgy is történt. Aldana a vasasokkal a középben foglalt helyet, a balszárnyon Bakics Péter a hajdúk felével, a hajdúk másik fele a jobb szárnyon helyezkedett el. A budai pasa szintén három részre osztotta seregét. Középben ő maga foglalt állást, mintegy 800 válogatott lándzsással és hat kocsival, három-három kocsival csapat-osztályonkint. Jobb szárnyán lovasságának zömét helyezte el két hadosztályban, kikkel Bakics uraiméknak kellett megmérkőzniök. Bal szárnyát pedig a janicsárok képezték s velük egy mintegy 100 lovasra rúgó kis csapat. Aldana Bernát jó, ámbár nem szép lován, melynek «Jullio» volt neve, támadásra vezette a vérteseket és összecsapván a pasa hadosztályával, elvette ennek zászlóját, melyet elküldött a királynak. A vasasok fele megkerülte a török lovasokat s visszafordulva, csatarendbe szedődzködött új támadásra. Aldana egyszerűen észrevette azt is, hogy az ő jobb szárnyán levő hajdúk szétugrasztották volt már a velük szemközt állott janicsárokat és török lovasokat, még pedig oly jó sikerrel, hogy már üzték, hajszolták mindenfelé a pogányokat, kiknek egy része a pasa hadosztályához menekült, más része pedig a szekerek mögül védte magát. Miután Bakics Péter embereivel szintén megszalasztotta volt már a számára kijelölt két török lovas oszta-lyt, a győzelem az egész harcvezonal hosszában a keresztények részén volt. A győzelem első jeleinek láttára azonban a magyarok, a helyett, hogy a csatát végig küzdötték volna és így a siker gyümölcseit a maguk számára biztosították volna, azonnal a prédáláshoz láttak, mintegy huszan vagy harminczan közülök a gazdátlan török lovakat kezdték fogdosni, a többi pedig az ellenség halottait levetkőztetni és fosztogatni. Ennek következtében fölbomlott közöttük a rend, melynek láttára a pasa összegyűjtötte ismét szétugrasztott csapatait és megtámadta és minden komoly erőmegfeszítés nélkül megszalasztotta a fosztogatókat. Aldana és kapitányai igyekeztek velük okoskodni és megkísértettek minden ügyet-módot, hogy a megbomlott rendet a magyarok közt ismét helyreállítsák és a megfutamodott csapatokat visszatereljék, de hasztalanul, s azért Aldana a folyton vele maradt vasasokkal a legnagyobb rendben lassankint hátrálni kezdett. A vár előtti ostromárkokban álló németek és spanyolokhoz pedig egy katonával üzenetet küldött, hogy vonuljanak vissza a tiszai révhez, mely parancsnak ezek engedelmességek. Aldana a vasasokkal készen állt, hogy a csapatok visszavonulását fedezze, de erre nem volt szükség, mert a törökök, kikkel összetűztek volt, nem igen háborgatták őket. Egyetlen puskalövést — írja szerzőnk — sem

küldöttek a mieink után a törökök, a lándzsások pedig a szerzett tapasztalatok után közelünkbe sem jöttek. Ígyképen a spanyolok átvonultak két a Tiszába folyó patakon átvezető hídon; őket követte Aldana a vasasokkal s miután az út a tiszai révhez némi mocsarakon vezetett át, Aldana elrendelte, hogy Operstorf keljen át először a maga embereivel, azalatt ő pedig állást foglalt és némi fegyveres «bárkákkal» csatározott, kiket a várbeli törökök küldöttek ellenök és még más törökökkel is, kik időközben a pasa hadosztályától érkeztek meg a hely színére. Miután Operstorf átkelt vala a legveszedelmesebb helyeken, «megállj»-t parancsolt és bevárta Aldanát embereivel. A törökök azonban, kik eddig követék őket, nem jöttek tovább. Bakics Péter is hozzájuk csatlakozott, mintegy száz lovassal, kiket összegyűjtenie sikerült — többet nem sikerült összeszednie — és azután együtt visszavonultak ügygyel-bajjal Szolnokig, «t. i. azon várig, melyet Aldana taval fortifikált».¹⁾ És csakugyan Operstorf 1552 márczius 4-én Szolnokból küldötte meg részletes jelentését Bécsbe a szegedi kudarczról, mely szerinte 132 ember es 179 ló vesztésébe került — Ferdinandnak,²⁾ de mint tudjuk, végtelenül sokkal több emberébe és vagyonáldozatába a tehetetlen bécsi kormány által saját sorsára hagyott szerencsétlen magyar városnak.

A levélíró szerint, Aldana Bernát is küldött részletes jelentést Ferdinandnak és a császárnak, kik nagyon meg voltak elégedve magaviseletével. A spanyolok közül elesett négy ember és egy a Tiszába fúlt. A vasasok közül elesett öt, a huszárok közül mintegy harminczan. A hajdúkból elveszett mintegy 500; ezeknek egy része a csatában esett el, a többieket a törökök a városban konczolták föl, hol a hajdúk rablás czéljából visszamaradtak és a pogányok utolérték őket. A törökök vesztesége utólagos értesülés szerint, mintegy 700 halott volt. Aldanáról, ki mintegy 27 órát töltött egy huzamban a nyeregben, a megfutott huszárok hírmondói azt híresztelték, hogy spanyoljaival együtt odavaszott. Maguk a törökök is, kikkel több összezapás alkalmával keverődött össze, azt hitték, hogy a csatatéren maradt.

A szegedi veszedelem hírére a környékbeli lakosság tömegesen elmenekült biztosabb vidékekre. A pasa pedig fölgyújtotta az elhagyott, csunyán elpusztúlt Szegedet. Szerinte a város nyílt volt, körfalak nélkül,

¹⁾ «Coxnoc» hiba. Az *Expedicio*-ban is «Solnoc» áll. Centorionál pedig «Cornocho nem messze Lippától». *Commentarii* 165. l. Báthory szintén azt írja, hogy Aldana és Sierotin (!?) Szolnok felé menekültek. *Történelmi Tár* 1891. 651.

²⁾ *Tört. Tár.* id. h.

igen rongált állapotban, és házai elszórva valának építve (era abierta, y sin muros y muy desbaratada, con una casa aqui, y otra alli.) «Lábánál» feküdt a vár, melyben őrséget tartott a török.

A levélíró ezután elbeszéli egy Higuera nevű spanyol katonának öngyilkosságát, melyet Aldana-nál még részletesebben is beszél el Ascanio Centorio.

Meddő munka volna, ha jelenleg Aldana elbeszélésének részletes bírálatába ereszkednénk, mert ezt csak Operstorf jelentésének segélyével tehetnők sikeresen, mely eddig még nem jelent meg nyomtatásban. Azonfelül Centorio *Commentarii*-nak is jó hasznát vehetendjük, melyet Czimer Károly idéz ugyan, de ki nem aknázott. A *Történelmi Tár* is közölt számos új regestát s valószínűleg még több más dolgot sikerülend fölfödözni levéltárakban, melyeknek segélyével tisztább fogalmat alkothatandunk magunknak a szegedi kudarczról. Mint azonban a már közlöttékből is láthatjuk, a meggyült újabb történelmi adat-anyag miatt Czimer elbeszélése gyökeres revisiót igényel. *Kropf Lajos.*

Ujjoncz-fogadás 1757-ben. Magyar hazánk történelme iránt lelkesedő honfitársaim előtt bizonyára nem lesz egészen érdektelen egy, az 1795-ik évből kelt rendelet közzététele, mely fogalmat nyújt arról, hogy még ezelőtt 100 évvel is mily gond és mily szerep hárult főnemességünk egyike-másikára a hadviselés erkölcsi és anyagi föltételeinek megszerzésében, s mily intézkedések tétettek, hogy anyagi áldozataikkal bár, de «sem országnak törvényit, sem az emberiséget sértő módokkal» a «hadi sereget megsegítsék». Ezen, a nagy Napoleon elleni háborúk idejéből kelt rendelet a hazánk múlt századában jelentékeny történelmi szerepet játszó gróf Károlyiak egyik utódától *gróf Károlyi József* szathmári főispántól származik, ki cs. kir. kamarás, ezredes, a m. kir. helytartótanács titoknoka s ily módon a toborzott Szatmár vármegyei insurgents nemes seregnek vezére is vala.

A rendelet szövege a következő:

Báthori Tisztartoságnak! Circulare. Mlgos Groff eő Nagysága 7-ik Febr. 795-ik esztendőben 146-ik szám alatt költ Rendeletének foglalattya. A Köz Jó, és jelen valo Hadi Környűlállások hozzák magokkal, hogy Én is, ugy is mind Földes Ur, ugy is mind Fő Ispány a Katonaságra alkalmas Ifjakk megszerzésivel a Hadi Sereget megsegíljem: mire nézve rendelem azt, hogy Uradalmaimban lévő Tisztviselőim ezen igyekezete-met minden kitelhető, de sem Országunk Törvényét, sem az Emberiséget sértő módokkal elő mozdítani igyekezzenek.

Mely itt le irt Mlgos Groff eő Nagysága Rendelése, és szándéká-

nak Könnyebb móddal léendő telyesítésére az Károlyi kerületbéli Jóság-nak Fő Igazgató Hivatalya az alább meg irt jegyzetteket találta fel, egymint:

1-o. Minden Tisztartóság tudtára adván az alatta lévő all-Tisztekk ezen eő Nagyságának akarattyát, mindenek előtt nem tsak maga a Tisztarto, és az Ispányok, sőt a Helységbéli Papok, és az Ispányok által arra alkalmatossokk esmért Emberek által is, az Helységekben található Ifjuságot szép móddal, édes, és Ketségtető szovakkal arra birni igyekezzenek, hogy önként a Katonaságra induljanak, Eleikben adván

a) A Katonaságnak mostani időben nagy ditsőségét, betsületét, és szabadságát.

b) Erdemeihez képest kinek kinek személy válogatás nélkül a bizonyosan eő Felsőge által meg adandó jutalmat, sőt olyas esetekre, ha valaki szolgálat tételre alkalmatlanná válnék, eő Felsőgeinek irántok további Elelmekre kívántatokrul való atyai gondoskodását.

c) Eő Felsőgeinek azon Ország szerént kihirdettetett Kegyelmes akarattyát, mely szerint az ily önként Katonaságra menendő Ifjakat, ha a szükség, és Környül állás ugy kívánni fogja, még a Háboru alatt is, meg szúvnén pedig a Hadakozás válogatás nélkül Honnyaiban, és lakó Helyeiben vissza botsájtya.

d) A Hazájokk, Rokonnaik, Birtokaikk ez által meg szerzendő Hasznát, és nyugodalmát.

2-o. Az Illyetén előszámlált Indító és Ketségtető okokkal és módokkal több napok alatt való próbáltatás után, hogy ha még is a Tisztartóság, és arra ki nevezendők nem boldogulhatnának nem szánnya eő Nagysága a Katonaságra vállalkozandó Személyekk Termete, és alkalmatos voltához képest Hét, Tíz, Tizenöt, sőt husz forintokat is Parola Pénzül a concernent Cassaibul ki adatni, azonban, hogy ennyi, vagy mennyi Parola Pénzt resolvált eő Nagysága, azt a Tisztekk ki ne jelentsék senkinek, hanem oly okossággal élyenek, hogy még a Feltser által valamely Ifju Hiba nélkül valónak nem találtatik, addig tsak két három huszasonként ha kívánni fogja Kész pénzt adjanak, minek utánna pedig approbálva lészen az Ifju, akkor is ha praetendálni fog Pénzt és okossan megeshetőnek láttya a Tiszt, a resolvált Summánál kevesebbel az olyat ki elégiteni igyekezzen.

3-o. Katonaságra alkalmatos Ifjakk ketségtető módokkal, 's indító okokkal való megszerzése próbáltatása után, valamint Nagy Károlyban, ugy közelebb való Helységekben egy néhány Hajdu városiak Süvegekk, Kardokkal provideálva verbunkképpen ki fognak állítatni, és minek utánna egy néhány Helységet megjárnak, ugyan azok közül Nemes

Szathmár Vármegyében fekvő M. Uraság más jószágaiban is ki fognak küldetni; Ugy szinte más Ns. Vármegyékben fekvő ezen M. Uraság Jószágai béli Tisztartóságok is (az illető Ns. Vármegyéknél, vagy azok Vice Ispányinál meg tudván, azon Ns. Vármegyék Determinatioival nem ellenkezne-é ezen M. Uraságnak ebéli szándéka) magok kerülettyeibe ha az M. Uraság emberei közül arra alkalmas három négy Embereket olyanokat, kiknek a szükséges Tartáson kívül ebbéli Fáradságokért különösen fizetni semmit se kellessen, találhatnak, azokat kezek alatt lévő Helységekben Verbunk képpen járassák, ha pedig olyatén Embereket, nem szerezhethnének, úgy azokk szükséges Süvegeket, és Kardokat; az iránt ide Jelentéseket környülállás képpen meg tegyék. Az Ilyetén Verbunk képpen Járókra az Illető M. Uraság Tiszt viselő vigyázattal mellettek légyenek, 's azokk igazgatásatul függeni tartozni fognak, Helységrül Helységre a Szükséges Forspontokat nékiek ki rendelyék.

4-o. Minden Jószágba ki rendelendő verbuálonak, úgy Katonának bé állandó egy egy személyre naponként egy Czipó, melyel egy nap egy ember meg érheti, két itze Bor, reggelenként egy egy Pohár Pálinka, két font Hús applacidáltatik, azonban, hogy ezek kevesebbe a M. Uraságnak kerüljenek, az illető Tisztségek, a hol a M. Uraságnak más Buzája nintsen, az Malom vámbul bé jönni szokott Eletbül a Czipókat süttessék, a Bort pedig a M. Uraság Borából, úgy a Pálinkát is az Uraságébül, a hol pedig nintsen, gazdaságossan ordinare Pálinkát kész Pénzül vegyének a Tisztek, 's abbul számokra erogályanak; mivel mind azon által mind a Verbualokk, mind a Verbualandokk néha a Kortsmákon is meg fordulni szükséges léssen, azért a Tisztségek a Kortsmárosokkal úgy égyezzenek (melyet leg inkább a Tisztnek Szorgalmatos vigyázása, 's Jozan Itéllete meghatározhat) hogy az bé Verbualtottakk annyi — Italt adjanak, melyel jó kedvűek, de részegek ne légyenek; az illyetén elkelendő Bort vagy in natura az M. Uraságébül az Kortsmárosokk vissza adni igyekezzenek, vagy a hol az meg nem eshetik, a Kortsmárosokkal az el költ Bornak és árának specificatioját ki vévén, fizessék ki, és az Inspectoratusi Hivatalnak assignatio végett bé külygék.

5-o. Az Ifjuságnak Ketsegtetésére a Musika is nem keveset szolgálván, azért a Verbualok mellé a Tisztségek Helységenként musikusokat is fogadjanak, vélek egy egy napi fizetés iránt meg alkudván; mely Musikusok Bére abbul is ki telhetik ha tsak részében is, ha a mint puncto 2-o ki tétetett az eő Nagyságátul resolvált Parola Pénznek ki adásában okossan gazdálkodnak a Tisztségek, úgy az Tehén hus, Bor, Pálinka árának ki fizetésére is abbul gazdálkodhatnak.

6-o. Mivel akár mely Ifjunak Külső Tekintetebül nem láthatni

azt, ha vagyon-é valami hibája, mely miatt Katonaságba bé nem vétődhetnék, ahoz képest hogy a verbualando Ifjak több napokig még valamely testi Hiba nélkül valokk lenni bizonyossan meg nem tudattanak, a M. Uraságnak költségébe ne teljenek, azt mindenkor meg tartásák a Tisztségek, 's a dolgot úgy alkalmaztassák, hogy mihelyest 3. 4. vagy öt Ifjakat szereznek, azonnal valamely értelmes Feltser által a hol közelebb olyan taláztatik visitáltassák meg, és a midőn általla annyi számuak Hiba nélkül valokk taláztatnak, hogy érdemes léssen azokat Forspontonkon el küldeni, tehát egy egy Szekerem négyen, ötön, stationarul stationa M. Uraság valamely Tisztyével, vagy ha tsak Hajdujával, vagy más Józan Cselédgyével Károlyi várba küldettessenek. Az olyatén Késérő Hajdunak, vagy Cselédnek olyas Bér vagy Intertentio fog járni, a milyen szokott azokk ki járni, a midőn egyébféle M. Uraság dolgaiban valahová küldettettek; Az bé vérbuáltottakk pedig a 4-ik Punctumban ki tett Intertentio ki adatasson. Mivel pedig mind terhes, mind pedig a M. Uraságnak igen Költséges lenne Ns. Szathmár Vármegyén kívül fekvő Jozságokbul a Katonákk állottakat Károlyig béhozatni, azért ezen Punctumban ide feljebb meg irt mód szerént a Feltserök által aprobáltattak a közelebb található assentirozo Militaris Tisztségnek a Tisztartóság által resignáltassanak oly képpen, hogy azon Militaris Tisztségtől, a kinek a Katonaságra való Individiumok resignáltattak, minden ezen M. Uraság részéről administrált személyrül Irásbéli recognitio vétessen, 's a Károlyi Inspectoratusnak bé küldetessen.

7-o. Az Verbunk képpen járandokk Instructioul adják ki az Tisztségek, hogy ha valakit olyast fognak esmérni, a ki már ez előtt katonának állott volt, azomban az assentirozo Hadi Comissariusság, vagy más Ns. Vármegyék által valamely testi, vagy termeti hiba miatt vissza adatott, az olyast bé ne verbuálják, hogy haszontalanul reá Költség tétessen. Egyéb iránt M. Groff eő Nagyságának Kegyes rendelése azt tartván, hogy a Rabok, Koborlók, 's Excessivusok Katonaságra el fogattassanak; azért ha a Verbuálok valahol heverő, 's koborlókat találnak, nem külömben a Tisztek valakit valamely nem éppen igen tsekély excessusban érnék, az olyant egyébnémű büntetés helyébe Katonának adgyák.

8-o. Hogy pediglen a M. Groff eő Nagysága mind ezen Katonaságra valokk meg szerzése folyamattyarul, és elő menetelérül, mind pedig minden egy egy Tisztnek ezen állapotban téendő igyekezetérül bizonyossá tétethessen, Méltóztatott rendelni eő Nagysága, hogy minden tizenöt nap alatt minden Tisztartóság Tabbellaris Relatiot az Inspectoratusnak bé külgyön, melyben az már aprobálva lévő Katonának bé állott egy egy Személynek Kereszt, 's vezeték neve, esztendeje, kinek

kinek mennyi Parola Pénz adattatott, és kiket nevezet szerint melyik Tisztye ezen M. Uraságnak bé verbuáltatott légyen, mind ezek azon Tabbellába specificice bé irva légyenek, mely Tabella is minden tizenöt nap mulva Pestre Eő Nagyságához Károlybul fog által küldettetni.

9-o. A Katonaságra való Ifjakk választásában arra figyelmezzenek, 's vigyáztassanak a Dlis Tisztségek, hogy az olyas, a kinek növésehez reménység vagon öt Schuck, 's Két Czolot, a ki pedig már nem fog nővni, öt Schuck három Czol, és Két Strihet meg üsse. Esztendeire nézve 15 esztendón alol, 36-on felül való Személy bé ne vétessen, ha tsak az Assentirozo Tisztség mást nem mond.

Mind ezen eddig leirva lévő utasítások szerint, a mely Tiszt Vise-lők magok szorgalmatosságát ki mutatni, és a Katonaságra való több számu Ifjakk meg szerzését tárgyazo felyebb leirt M. Groff eő Nagysága Rendelése telyesítésében, 's ily hasznos igyekezetének elő mozdításában telyes iparkodásokat nyilvánosságossá tenni fogják, ugyan az elől meg irt napon költ rendelése erejével méltóztatott Eő Nagysága oly Kegyes Igé-retet tenni, hogy az olyatén M. Uraság Tisztyei vagy elébb való Tisztsé-gekre való elő mozdításokat, vagy más egyébnémű érdemekhez képest való meg Jutalmazást várhatnak, 's ezeket bizonyosan meg nyerni is fogják. Consignatum Karolini 28-a. February A-o 1795. Extradat per jur. D. Notar. Emer. Vizi.

Közli: *Léveles János.*

I. Lipót patense a fényűzés ellen 1686-ban. Az aláb-biakban közlendő rendelet nem vonatkozik ugyan szorososan a hadse-regre, de bizonyos, hogy a katonai egyenruházatra, annak egyszerűsíté-sére, befolyás nélkül nem maradt s így bennünket, katonákat is érdekel.

I. Lipót nemsokára trónra lépte után «megszomorodott szívvel» tapasztalta, hogy országában roppant fényűzés kapott lábra, mely nem csak a ruházatban, de más irányban is mindenütt nyilvánul, s nem csak «Isten haragját kelti föl, de számosan kedves alattvalói közül, még az előkelőbbekből is, e miatt javaikban hirtelen megfogyatkoznak, sőt sze-génységbe sülyedének».

A császár, alattvalói jólétét szíven hordván, «kegyelmesen intézke-dett e káros visszaélés megszüntetésére», országai számára «bizonyos policziális rendeletet», az úgynevezett «fényűzés elleni patenset», bo-csátván ki.

E patens¹⁾ a bécsi udvari kancelláriához van intézve s a fent már érintett bevezetés után következőkép folytatattatik :

¹⁾ Kézirat Frigyes főherczeg «*Albertina*» könyvtárában.

„ Kiváltképen való szükséges dolognak itéltük tehát, hogy a mostani szomorú időkben és nagy pénzszükségben, amikor mindenkinek inkább az egyszerű életmódot, a jó és kifogástalan erkölcsöket kellene inkább szem előtt tartani, semmint a tékozlást, a lábrakapott fényűzés megszüntetésére törekedjünk s mindent jól megfontolván, jelen patensunkat kiadjuk.

Először is, nyilvánvaló levén, hogy a drága ruhák és egyéb fényűzés miatt sok család és vagyonos ember javaiban megfogyatkozott, sőt egészen tönkre jutott, szükségesnek találtuk mindenkinek és általánosan megtiltani, hogy egészen aranyból vagy ezüsből készült holmit, vagy oly arannyal és ezüsttel átszőtt vagy diszített szövetet, melynek rőfje 6, 8 vagy még 10 forintnál is többbe kerül, viseljen.

Azonképen tilosak az egészen aranyból vagy ezüsből készült zsinórok, csipkék, sujtások, rojtok és hímzések, melyek rőfje 3, 4 vagy még 8 forintnál is drágább.

A selyemcsipkék, bármely színűek legyenek, melyek rőfje 1, 2 vagy 3 forintnál drágább.

Azonképen a selyem szalagok és zsinórok, melyek rőfje egy birodalmi tallérnál több, mint nem különben a finom fehér (brabanti) csipkék, melyek gallérokra, kézelőkre, főkötőkre, nyakkendőkre és kötényekre használatnak, és pedig közönséges viseletre, ha azok ára rőfönként a 6, 8 és 12 forintot, diszítésekre, ha a 15—20 forintot meghaladja.

Továbbá a garnitúrák (gallér, betét, kézelő), úgy a férfiaknál, mint a nőszemélyeknél, ha azok értéke az előbb említettnél nagyobb.

Azonképen a bársony, selyem és brokát ruhaszövetek, melyek rőfjének ára 4, 5 vagy 6 forintnál magasabb.

Tilosak továbbá a drágán diszített, arannyal és ezüsttel kiveret kocsik, bársony lószerszámok, bársony kocsipárnák, bársony koci- és lótakarók.

Miután pedig tapasztaltuk, hogy nemcsak a ruhákban, de más dolgokban is, különösen a nagy és költséges ebédekben, vendégségekben s az étkezésben egyáltalán, a költségek a szükséges mértéket messze meghaladja:

Azonképen tilosak a drága sütemények, az édes és drága torták, a drága czukorfélék; nem különben tilos a nagy pénzben való játék, a sok cseléd és sok ló tartása, melyek alattvalóinknak vagyonát apasztják és nekik kárt okoznak.

Mindenkit összesen és egyenkint figyelmeztetünk, hogy ezen atyai gondoskodásunkból kifolyó intésünket megszivlelje, s ne tegye szükség-

gessé, hogy ezek miatt különös rendszabályokhoz, vagy épen büntetéshez legyünk kénytelenek folyamodni.

Övni akarunk ezuttal egyszersmind mindenkit, hogy oly czimeket, rangot, előnevetek stb., melyek őt születésénél vagy állásánál fogva meg nem illetik, ne használjon.

Hogy pedig minden nagyobb rendre helyeztessék, *három osztály* megállapítását tartottuk szükségesnek :

Az *első osztályba* tartoznak hű főuraink, hadseregünk főbbjei, a főnemesség, továbbá valóságos titkos tanácsosaink.

Ami az egyházi rendet illeti, attól elvárjuk, hogy önként is kellő mérsékletre törekszik s nem fog arra okot szolgáltatni, hogy ellene szintén valamely a dolgot orvosló rendszabályra legyünk kényszerítve.

A *második osztályba* a köznemesség tartozik, a *harmadikba* a polgárság s más hasonállásúak.

Amint pedig megkívánjuk, hogy a császári udvarunkhoz tartozó, vagy ott időnkint tartózkodó férfi- és nőszemélyek az udvar számára rendszeresített, könnyen felismerhető, viseletet hordják s főuraink, ministereink és egyéb tanácsosaink az udvari viselethez hasonló ruházatot hordanak, azonkép a méltányos különbségek feltüntetése céljából meghatározzuk, hogy:

az *I. osztályhoz* tartozók kizárólag jogosítvák: a nyitott ujjak, a főntebb említett legmagasabb árú gazdag szövetek, arany-, ezüst-, selyem-, csipke- és zsinór-neműek, bársonnyal bevont kocsipárnák, németalföldi bársony- és damascusi bútorok és szőnyegek, a kocsikon belül és kívül az aranyszegek használatára. Ugyancsak jogosak cselédek libériáján, melyeknek belföldi posztóból kell lenni, selyem sujtást, legfeljebb két sorban s 2 ujjnyinál nem szélesebbet, de arany és ezüst nélkül, vagy a selyem sujtás helyett bársony hajtókát alkalmazni; a kettőt egyszerre azonban nem. Saját díszruhájukon kétsoros, a tanácsüléseken való megjelenésre szolgáló köpenyeken legfeljebb két soros, egyéb közönséges ruháikon pedig egy soros csipkediszítést alkalmaztathatnak, de fölösleges egymásra hajtogatás nélkül.

A *II. osztályhoz* tartozók a díszes szövetekből, csipkékből, zsinórzatból stb. csak a legolcsóbb árúkat, a kevesebb értékű posztókat, szőnyegek és bútorokat használják, a kocsik belsejét bőrrel vagy belföldi posztóval vonják be; drága ékszerek, kövek stb. hordása nekik szintén tilos.

A *III. osztálybeliek* a selyemszövetek, csipkék és selyem zsinórzatok használatától tartózkodjanak, cselédeiket libériába nem öltöztethetik s csak bőrrel bevont kocsikat használhatnak.

Miután pedig e rendelkezések üdvös hatása attól függ, hogy be-

tartatnak-e vagy sem, erre alkalmazott egyének fognak a dologra felügyelni s a rendelet átlágóit feljelentvén, ellenök rövid úton való büntető eljárás foganatosíttatik.

Hogy pedig a rendelet hatása más úton is biztosíttassék, a szabók, ruhakereskedők, zsidók, ruhakijavitással, szövetgyártással foglalkozók stb. szintén felügyelet alá helyezendők. A rendelkezések ellen vétő zsidók a városból, sőt az országból is kiutasítandók, mások iparjogukat és polgári jogaikat veszti s egyébként is büntethetők. Hasonló eljárás alá esnek a selyemhímzők, festők, kocsigyártók s egyéb mesteremberek, nemkülönben a szakácsok, szakácsnék stb. ha tudva e rendelkezések ellen vétének.

E rendelet 1687 január 1-én lép életbe.

Kelt Bécsben 1686 július 10-én, római császárságunk 28-ik, magyar királyságunk 31-ik, cseh királyságunk 30-ik évében. Lipót s. k. Ad mandatum Sacr. caes. regiaeque Majestatis proprium Carl Maximilian Graf von Thurn. I. v. Tam.»

Nem ismeretes, hogy Lipót császár e gyámkodó pátense Magyarországra is kiterjesztetett-e vagy sem; ily alakban bizonyára nem, mert Magyarországon ilyen, törvényekben nem gyökerező pátenseknek hatálya nem volt; de hatott tán az udvar példája, mert egykorú arcképeken valóban észrevehető, hogy a díszruhák, nemzeti öltözetek, férfiak és nők öltözéke bizonyos keresett egyszerűséget mutat.

Ugyanez áll a haderő tisztikarának ruházatára nézve, melyet egyébként még külön rendeletek is szabályoztak.

A fényűzés ellen hasonló rendeleteket később még III. Károly és Mária Terézia is bocsátottak ki, hogy a mindinkább terjedő spanyol és francia divat útját állják.

Nagyobb hatása azonban e rendeleteknek, még sem volt. Ha az embereknek volt pénzük, cifrázkodtak, ha nem volt, egyszerűbben jártak. A későbbi uralkodók e gyámkodás czéltalanságát belátva, a fényűzés elleni pátensek kiadásától — már csak az ipar és kereskedelem felvirágzása érdekében is — tartózkodtak.

Művelődéstörténeti szempontból azonban e patens mégis kiválóan érdekes.

—y.—

Varkocs György és Salm Miklós levelei Bártfa és Lőcse városokhoz, 1542- és 1550-ben. I. Varkocs György levele Bártfa város tanácsához, 1542 szept. 13. Legkészségesebb szolgálatomat ajánlom kegyelmeteknek. Tiszteletreméltó, bölcs és kiválóan kedves uraim és barátaim! Ha Isten kegyelméből dolgokat jól megy, annak szív-

ből örvendek. Vettem hozzám intézett soraitokat. Azon kívánságtokra, hogy mi történik itt és mi ujság vagyon, sietek válaszolni. A választófejedelem ő Kegyelmének az a terve, hogy itt Vácznál átkelven a Dunán, a következő napokon az itteni lovas és gyalog hadi néppel Pest előtt táborozzon és ezt a Mindenható segedelmével megtámadja és elfoglalja; esetleg, ha lehet, itt megütközzék az ellenséggel. Azt is mondják, hogy a ruméliai béglerbég 40,000 törökkel Zimonyba érkezett. A választófejedelemhez erdélyi követség is érkezett az országból, a városokból, a királynétól; bölcs és derék küldöttség. Ezek voltak: Báró Benedek, Horváth György, Kendy Ferencz és Haller, hogy az egész ország végett tanácskozzanak a királyi Felséggel (Ferdinánddal). A mindenható Isten nyújtson nekik segedelmet és áldást.

Németországban a Braunschweigi herceget elűzték birodalmából. — A király is a császári hatalom nagy haderejével a hiszpaniai királyi birodalomba tört. A királyi felség jól érzi magát, habár csata van is kilátásban; adjon Isten sok szerencsét hozzá.

A francia király legifjabb fia egy másik nagy sereggel a Németalföld egyik városa előtt állott egy hónap óta; áruság folytán rohama visszaveretett; erre aztán amazok kirontottak és elvették minden agyúját, levágtak 2000 embert; és így ismét megfutamodott.

Szintúgy lekaszabolták Németalföldön a királynak 15,000 francia lovasát is. Ez sok millió aranyába került a csász. Felségnek, ezért is jövő tavasszal személyesen szándékozik a kereszténység segítségére jönni. Kelt: a váci táborban 1542. szept. 13. Georg Warkotsch, Feldmarschall s. k.

II. Varkocs György levele a lőcseiékhez, 1542 aug. 31. Megkaptam leveleteket e hó 25-én, melyben a hadi események iránt kértek tájékoztatást. Erre nézve annyit válaszolhatok, hogy a brandenburgi választófejedelem nagy számú gyalog és lovas birodalmi hadi néppel, valamint a magyar és osztrák országok hadaival és a pápa ő szentsége segélyhadával és az egész hadsereggel itt gyülekeznek. A mint ezt mind szememmel láttam, hogy aztán e nagy haddal és még azokkal, kiknek e napokban Bécs felől kell érkezniök, lefelé induljon, hogy Budát és Pestet, a mint az majd legalkalmasabbnak látszik, megtámadja.

Hasonlókép érkeztek a török felől némely hírek; hogy a török császár ez éven nem száll hadba személyesen; azonban hírlik, hogy béglerbégje és Rusten pasa mintegy 30,000 ember fölött rendelkeznek és valószínű, hogy az esetben, ha Budát körülfognánk, ennek fölszabadítására odasietnének; reménylem azonban, hogy ez a kereszténység tervét nem fogja megakadályozni. Ő királyi Felsége is annyira rendbe hozta a

német szent birodalom segítségét, hogy kívánságára pár éven keresztül szükség esetén a legközelebbi országok, mint Bajorország, Sváb- és Frankország és mindazok, melyek Csehországgal és Sziléziával határosak, még azon kívül, a mint már eddig is küldöttek, 20,000 gyalog és 4000 lovas katonát fognak küldeni.

Az osztrák tartományokban is el van rendelve a hadbaszállás ügy, hogy a hadak, mihelyt felszólíttatnak, rögtön készek legyenek a bevonulásra. Ezenkívül a királyi Felség, úgy hírlík, elindult Nürnbergből, hogy közelebb jöve, személyesen vegye át itten az ügyek vezetését. Ezt Nektek, mint bizalmas jó barátimnak tudomástokra hozom, hogy megismerjétek körülbelől a viszonyokat, hogy így szolgálatotokra legyenek.

Kelt, az Esztergom melletti táborban, 1542 auguszt. 31. Georg Warkotsch, Feldmarschall s. k.

III. Gróf Salm Miklós Lőcse városához, 1550 július 1. Legkegyelmesebb Úrunk, a római királyi Felség mult június hóról Peuerbachból keltezett egyik parancsából sajnálattal értesültem a várostokat ért balsorsról; ¹⁾ mely miatt, különös nagy részvéttel vagyok Irántatok. És miután félni lehet tőle, hogy e némű szorongattatásokban Kassa városa, vagy más, várostoknak vagy ő Felségének rossz akarói részéről szegyen és kár okoztathatnék Nektek, ő Felsége azt parancsolta, hogy rendeljek segédőrséget, kapuitok és várostok megóvására. Ezt is, mint sok más egyebet is, szívesen tenném, ez idő szerint azonban nem rendelkezem ő királyi Felségének várőrségei között német hadi néppel, a melyet odaküldhetnék, csakis magyar gyalognéppel, számra mintegy 50—60 ember, kik azonban szintén kegyes és becsületes lelkűek; ezeket kiutalom számatokra és ha hajlandók vagytok őket elfogadni, kézbesítsétek a mellékelt írást ²⁾ Horvátovitsnak, ő királyi Felsége kapitányának, ki jelenleg Léva vagy Gyarmath körül lesz található. A mit e végett neki írtam, a mellékelt másolatból kiolvashatjátok.

Azonban szükséges, hogy egy alkalmas egyént küldjetez hozzá, a ki megtudja a legrövidebb útát hozzátok mutatni. Bécs, 1550 júl. 1. N. G. Z. Salm.

IV. Gróf Salm Miklós Lőcse városához, 1550 júl. 9. Fogadjátok szívélyes üdvözetemet és azon jó kívánságomat, hogy a mindenható Isten vígaszt és segedelmet nyújtson Nektek a Rátok mért csapás miatti

¹⁾ 1550 június havában Lőcse városát a tűzvész majd teljesen elpusztította. Ekkor pusztult el a levéltár is, minélfogva a legrégebb okiratok csak 1550-ből származnak.

²⁾ A csatolmány hiányzik.

nagy szomorúságban, melynek nagyságát körülményesebben követetek által nekem átszolgáltatott soraitokból értettem meg. E közleményben arra is kértek engem, hogy ezt előterjesztve, kegyes és jóságos királytok ő Felségénél számotokra legmagasabb királyi kegyét és segélyét pénzzel és néppel várostok megőrzése és újraépítéséhez kieszközöljem. E bizalmas kérelmetek folytán elláttam követeteket minden szükséges utasítással, habár ismerve kegyes uralkodónk élénk részvétét, melyet alattvalói iránt mindenkor tanúsít, azt egészen fölöslegesnek is találtam. Hogy várakozástoknak miképen feleltem meg, azt a mellékelt másolatból tudhatjátok meg.¹⁾

A mi várostok őrizetét illeti, úgy rendelkeztem, hogy ő királyi Felségének egyik *Móré Gáspár* nevű kegyes és őszinte lelkű kapitánya 100 trabanttal, továbbá egy másik *Nagy Benedek* nevű 40 huszárral hozzátok induljon; a trabantok falaitok és kapuitok, a többi csapatok pedig földjeitek megőrzésére legyenek, hogy gabonátokat nyugodtan betakaríthassátok. Ezeket ő királyi Felsége rendesen meg fogja fizetni, hogy okuk ne legyen Nektek alkalmatlankodni, a mint ezt nekik szigorúan meg is tiltottuk. Addig maradjanak Nálátok, a míg szükségtok van éberségetekre.²⁾ Arra az időre pedig, míg ezek hozzátok érkeznek, szólítsátok fel a többi városokat, hogy hagyják Nálátok trabantjaikat.

Ezenkívül nevezett Moré Gáspár kapitánnyal küldök számotokra 500 magyar forintot. Ezt saját pénzemből adom kölcsön nektek. Ezen pénzzel erősítsétek meg, fedjétek be és javítsátok ki újra várostok falait. Remélem és ki is akarom ő királyi Felségénél eszközölni, hogy Irántatok való kegyből ő fizetteti ezt nékem vissza; ha ez be nem következne, használjátok ez összeget egy teljes esztendeig mindenféle kamat nélkül és fordítsátok azt saját hasznotokra belátástok szerint, ezen szorongatástokban. Semmit se kételkedem, hogy aztán, nekem gyarló embernek, meg fogtok fizetni. Mindezt nem akartam hozzám intézett, bizalmas kérelmetekre megtagadni, ha ugyan ezzel valamennyire vígasztalástokra

¹⁾ A csatolva volt másolat hiányzik.

²⁾ Ezen ígéret daczára Salm Miklós már 1550 auguszt. 23-áról szóló levelében felszólítja a várost, hogy miután az aratásnak vége, Móré Gáspár embereire pedig másfelé van szükség, e csapatokat engedje tovább vonulni; hozzá teszi azonban, hogy azon esetre, ha még szükségök lenne rájuk, 15—20 ember visszamaradhat közülök. Egy ugyanazon évi szeptember 20-áról keltezett levélben pedig megtagadja a löcseiek az iránti kérelmének teljesítését, hogy ezen hadi nép télen át is Lőcsén maradjon, azzal okadatolván, hogy Móré Gáspár embereire másfelé nagyobb szükség legyen.

lehetek. Titeke s mindnyájunkat Isten kegyelmébe ajánlva kelt: Pozsony, 1550 július 9. N. G. Z. Salm.

A lőcsei városi levéltárból közli:

Geöcze István.

A pátlülesei ütközet, 1658 július 6-án. Részlet Márki Sándor «Aradmegye és város története» című munkája II. kötetéből. Május közepén híre érkezvén, hogy *Gurdsi Kenán*, budai pasa, csakugyan megindult Jenő ellen, a fejedelem (II. Rákóczy György) május 27-én kijelentette hogy csupán úgy mond le újra, ha egyebek közt arról is biztosítja a szultán az országot, hogy Jenőt bántani és elvenni nem fogja. A Kenán támadásában bízó gyulaiak már május második felében elportyáztak Jenő alá. — Egyszer el is hajtottak onnan 250 lovat; május 23-án azonban nem sikerült ilyen jól a vállalkozásuk. A jeneiek kitörtek, a gyulai alajbéget három híres agával s több tiszttel együtt levágták, míg közülrök csupán egy esett el és három sebesült meg. Ilyen nyugtalanító hírekre azonnal fegyverkezni kezdett a fejedelem június elsején már Jenő alatt állott hadaival. Nem pénzzel akarta megtartani, mint a volt fejedelem — Rhédei — tanácsolta neki, hanem népe erejével, vitézségével. Haller Gábor a mezei katonasággal lévén, *Ujlaki László* alispán vezette a vár védelmét. Nagy sürgetésére Gyulai Ferencz, váradi kapitány, már május 26-án 200 lovast küldött át a szokatlanul megáradt Kőrösön s maga a fejedelem is azt hitte, hogy Jenő alatt lesz a döntő csata, mert a sarkadiak hírei szerint a budai vezír Gyula közéletében, Mező-Megyernél, ütött tábort. Úgy hitték, egyenesen Jenőre akar csapni; de azt is rebesgették, hogy Aradon át Temesvárra bocsátja hadait s ő maga Gyulán akarja bevárni az erdélyiek béke-ajánlatait.

Május végén azonban már Lippa alatt állt a vezír s 31-én a temesvári pasa és ezer lovassal az esztergomi bég is csatlakozott hozzá. Most, tehát *június 3-án*, a fejedelem elszállt Jenő alól s egy ideig Biharban igyekezett növelni seregét. 19-én ismét Csúcsán volt. ott töprengvén, ne menjen-e Jenő felé az «ebekre»; 29-én azonban már ismét Jánosdon szállította táborba fizetett hadait. Ott értesült róla, hogy a jeneiek megütötték a vezír előőrseit, tábora szemeláttára elfogták Haszán lippai alajbéget, ki Rhédei Ferenczet csak imént kecségtette fejedelmi bottal, karddal és kaftánnal, rabságba ejtették Mehmed agát öt törökkel együtt s mindet lefejezték. A jenei gyalogságnak egy másik csatájában a históriás énekekben emlegetett *Kádár István* egymaga három törököt vágott le.

Mivel Rákóczy úgy értesült, hogy a vezér július 6-án egyenesen Jenőre támad, meg akarta előzni őt. Alig érkezett tehát hozzá *Szuhay*

Mátyás, kállói kapitány a hajdúkkal s az ónodiakkal, Jánosdról *június 27-én* megindította hadait. Jenő közelében azonban nem találván ellenséget, még az őrség egy részét is magához vette s *július 4-én* már a Csiger vizéig nyomult előre. Onnan 1500 lovassal Szuhayt küldte előre, hogy megtudja, Lippáról nem vonúl-e vissza Temesvárra a török; mert ha elvonúl, 6-án egyenesen Arad várát kívánta megostromolni. Portyázásra küldött egyéb hadai másnap eredménytelenül tértek vissza Arad alá, hova eközben ő maga is elérkezett. Arad ostromával akarta a Maros jobb partjára áteselni a törököket, kiket a lippai jól megerősített hídon, vagy a nagyon megáradt Maros más pontján átkelve, nem támadhatott meg.

Az aradi palánk török őrsége lövésekkel fogadta a fejedelmet. Mivel azonban a túlnyomó erő ellen a törökök nem tarthatták Aradot, odahagyták azt, mire a fejedelem azonnal felgyújtatta a várat. A futó törökök s Arad fölcsapó lángjai azután Kenánt is arra bírták, hogy Lippáról kimozduljon, a magyarok pedig rendkívüli örömmel fogadták azt a hírt, hogy végre megütközhetnek a törökkel s eléje indultak Pálülése felé.

Az ékalakban felállított magyar sereg jobb szárnyát *Gyulai Ferencz*, váradi főkapitány, vezette a fizetett katonákkal első sorba rendelt *Barkóczy Istvánnal* együtt; a balszárnyon *Szuhay Mátyás*, kállói kapitány alatt a hajdúk foglaltak helyet, az első sorba azonban, *Keresztes András* parancsnoksága alatt, itt is a fizetett katonák kerültek. A tüzérséget *Gandy András* vezette. Legszélről *Ebeni István* tábornok és *Bakos Gáspár* alatt szintén fizetett katonák őrizték a sereget oldal-támadások ellen. A török sereget az egri pasa és az esztergomi bég vezette, míg maga *Kenán*, a budai pasa, a lippai, helyesebben pálülései szorosnál, a janicsárok, a tűzérekek és 800 lovas élén fedezte a menetet, melynek czélja Jenő vár meglepése lett volna. Most egy bokros helyen, sánczok s egy dűledezett kőfal által védve, állapodott meg. A harczot délelőtt 10 órakor a törökök előhada kezdette meg. A magyar sereg balszárnya azonban mindjárt kezdetben olyan erővel ütött a törökök jobb szárnyára, hogy az megfutni kényszerült, mire *Barkóczy* alatt a jobb szárny is üldözni kezdte. A pálülései szorosban azonban, hol a törökök legrendesebb katonasága állott, szembe fordult a futó had, mire makacs és elkeseredett küzdelem fejlődött ki. A főparancsnokságot *Ebeni István* vette át, ki attól tartva, hogy az üldözés hevében felbomlott hadi renden a hirtelen egybeverődött törökök áttörhetnének, Gyulai segítségével rendezni s e végből kissé hátrább vezetni iparkodott seregét. A janicsárok az ágyúk gyilkos tűzénekek védelme alatt valóban heves támadást intéz-

tek a magyarok ellen; viszont azonban Gandy is igen beves tüzelést kezdett az erdőségben kitünően elhelyezett ágyútelepéből, és oly pusztítást vitt véghez a törökök tömött soraiban, hogy ennek láttára a magaslatok megszállására kiküldött magyarság lelkesedve és villámgyorsan csapott le Kenán hadaira s így bekerítve valóságos mészárlást vitt véghez benne. Négy óra tájban már csapatonként menekedett a török katonaság s lelkenedezve futott Lippa felé, hova az elsők között érkezett Kenán pasa, ki a csatát idáig egy dombról szemlélte. Háromezer török holtteste borította a Pálüléséről Lippa felé vezető utat; elesett maga az egri pasa és az esztergomi bég is, Haszán pasa, a budai tihaja pedig fogóságba jutott, míg sokan a Maros hullámaiban találták vesztőket. Három nagyobb ágyún kívül, zsákmányul számos társzekeret és 200 foglyot ejtettek a magyarok, kiknek ez a győzelme csupán húsz ember életébe került. Az elesettek közt volt *Forray János* hadnagy is, az Arad vármegyében utóbb nagy szerepet játszott Forray-család alapítója.

Várallyai Lőrincz, a fejedelem udvari prédikátora, a mint megszünt az üldözés, melyet a megeredt záporban, az ingoványos, cserjés földön úgy sem folytathattak sokáig, azonnal istentiszteletet tartott s az egész sereg buzgón énekelte a hálaadó zsoltárokat.

Mely napon capitulált Nagyvárad 1692-ben? Kropf Lajos tisztelt barátom a Hadtörténelmi Közlemények m. évi októberi füzetének 548—550-ik lapján Nagyvárad 1692-ik évi capitulatiója napjának meghatározásán fáradozván, némely dologra nézve felvilágosítást vár tőlem, a ki e dologgal, Bunyitay Vincze alkalmi dolgozatának bemutatásakor, szintén foglalkoztam.

E felvilágosításokat a következőkben adom :

Bunyitay a kérdésben forgó újabb munkájában a nyugati várkapu fölött levő felírásról egy szót sem ejt, ép úgy nem idézi közvetlenül Hasslingen Tóbiás vezérőrnagy diariumát, mely a visszavétel napját — a felirattal ellentétben — június 6-dikára teszi.

De kétségtelen, hogy azon jobb meggyőződésre jutott, miszerint a vár visszavételének napja nem június 6-dika, hanem *június 5-dike*. E meggyőződésre, úgy vélem, egyrészt a bécsi cs. és kir. hadi levéltár kiadványai vezették, másrészt a Nagyvárad visszavételének emlékére vert érmek.

A cs. és kir. hadi levéltár ugyanis a visszavételt, Hasslingen naplója daczára, *június 5-ére* teszi; hogy mely okiratok alapján, az előttem nem ismeretes, egyet kivéve, s ez: *Ausführliche Relation der Stadt und Festung Grosswardein sammt umständlicher Beschreibung, wie solche*

von den kayserlichen Völkern beschossen und den 5. Juni dieses 1692 Jahres völlig erobert worden». E kézirat forrás a Czernin grófok neuhausi (csehországi) levéltárából került a cs. és kir. hadi levéltárba és az egyedüli, melyet a Mittheilungen 1877-ik évfolyama Hasslingen diariuma mellett idéz.

A Mittheilungen különben a visszavételről szó szerint a következőket mondja :

«Am 31. Mai flog die im Graben gelegte Mine mit solchem Effecte auf, dass ein grosser Theil des Walles in den Graben stürzte und denselben fasst ganz ausfüllte. *Bis zum 3. Juni* war die Bresche gangbar gemacht und schon alle Anstalten *zum Sturme für den 5.* getroffen, als die Türken, die Vergeblichkeit weiteren Widerstandes erkennend, *am 5. Juni die weisse Fahne aufzogen.*

Am selben Tage wurde noch die Capitulation unterzeichnet und die Bresche nebst dem Hauptthore mit 600 Mann unter Obrist Graf Schlick besetzt.»

Ezen közlemény szerint, melyet illetékesebbnek kell tartanunk, mint akár Rycaut könyvét, akár a Theatrumot, nemcsak hogy az egyezmény aláírása történt még június 5-én, de sőt a vár tényleges megszállása is, miután az akna által okozott nagy rés és a főkapu a császáriaknak még június 5-én átadattak.

Ez eljárás tényleg megfelel az akkori szokásoknak, melyek szerint az átadandó vár egy-két kapuja a capitulatio *főbb* pontjainak megállapítása után átengedtetnek még akkor is, ha némely részletek talán még függőben is maradtak volna.

A jelen esetben különben még figyelembe veendő, hogy a capitulatio-okmány a harczó felek által nem *közösen* szerkesztetett, hanem a törökök által kiállított és aláírt — sokszorosan közölt — okiratban a törökök a capitulatio pontjait — bár előleges szóbeli megegyezés alapján — felajánlják.

Bunyitay könyve szerint a törökök a szóbelileg megállapított capitulatiót még *június 5-én* írásba foglalták, de csak másnap, azaz június 6-án, adták át Heisternek, ki a megadás föltételeit eszerint *írásban* szintén csak 6-án fogadta el, a maga részéről még további négy pontot toldván hozzá.

Így aztán érthető az, hogy Hasslingen a visszavételt, a szerződési okmány Heister által 6-dikán fogadtatván el, június 6-dikára tette, érthető továbbá az is, miért vannak az okmányon csak török aláírások ; a másik fél — Heister — aláírása a codicilluson van.

Miután azonban a törökök a várost június 5-dikén nemcsak fel-

ajánlották, az egyezményt szóbelileg megkötötték, de a vár főbejáratai a császári csapatok által június 5-én tényleg meg is szállattak, a visszavétel napja kétségtelenül június 5-dike, s az volna még akkor is, ha az írásbeli szerződés bármely későbbi napon állítatott volna is ki.

Hogy a visszavétel napjaként valóban június 5-dike tekintetett, bizonyítják mindezekon felül még a visszavétel emlékére készült érmek' melyekből a Magyar Nemzeti Muzeumban kettő van s melyeken — valamint az állítólag még létező fából faragott érmen is — a visszavétel napjaként mindenütt június 5-dike áll.

Úgy véljük, hogy Rycaut és Cantimir ellenében ezek elegendő bizonyítékok.

Horráth Jenő.

HADTÖRTÉNETI IRODALOM.

I. ISMERTETÉSEK.

A hadügy fejlődésének története. Irta Bárczay Oszkár. A Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadóvállalatának 1895-ik évi illetménye. Budapest, 1895; két kötet, VIII. + 350 és 678 lap. 68 és 135 szöveg-ábrával és 2 melléklettel. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Ára a két kötetnek 6 frt.

Bárha Bárczay Oszkár munkáját nem a katonai szakkörök számára írta, hanem célja inkább az volt, hogy a hadi tudományok elemeit a nagy közönséggel megismertesse, munkáját mégis leginkább és legszívesebben a katonák fogják olvasni, mert belőle közvetlen hasznot vonnak.

A szerző maga is katonaviselt ember lévén, még pedig azok közül, kik maguknak a katonai tudományok minden ágában bő és alapos ismereteket szereztek, kiválóan képesített arra, hogy tollát a hadi tudományoknak szélesebb körben való terjesztésére felhasználja, s midőn ezt teszi, nemcsak a hadtudományi irodalmat gyarapítja érdemes munkával, de egyszersmind hazafias kötelességet teljesít.

Örömmel üdvözljük tehát munkáját s ajánljuk bajtársaink figyelmébe; széleskörű tudással megírt mű ez, melyet mindenki élvezettel és haszonnal forgathat, képezvén czélszerű kézikönyvét a hadművé-

szet fejlődése történetének, a legrégebb időktől a legújabb korig, különös figyelmet fordítván a magyar hadügyre, melyet összefüggőleg, egy terjedelmes, 200 oldalt meghaladó fejezetben tárgyal.

Kötelességünknek tartottuk ezeket már előlegesen is elmondani, mielőtt a könyv részletes ismertetésébe fognánk, melynél különben arra szorítkozunk, hogy tartalmát felsoroljuk; mert ha minden fejezetével külön akarnánk foglalkozni, ismertetés helyett egész tanulmány fejlődnék belőle; már pedig mi azt óhajtanók, hogy bajtársaink ismerkedjenek meg magával a könyvvel, mely arra valóban érdemes.

A hadügy fejlődésének története — bár két kötetre van osztva — inkább összefüggő egész s ha mégis megosztani akarjuk, akkor az első részt nem az első kötet, hanem az első öt, a hadügy fejlődésével általánosságban, tehát minden nemzetre kiterjedőleg foglalkozó fejezet képezi, a második részt a hatodik fejezet, mely a magyar hadügyet foglalja magában s mely önálló egészet képez.

Ez utóbbi beosztást követve, az *első rész* rövid bevezetés után mindenekelőtt a görögök, azután a rómaiak hadművészetét tárgyalja, kiterjeszkedvén a hadak szervezetére, a harcászatra és hadászatra, a katonai nevelésre, a hadkiegészítő módokra, a megerősített helyek építésére, azok védelmezésére és megtámadására, a fegyverekre és a hadi gépekre. A görögöknél behatóan foglalkozik szerző a macedon hadművészettel és Nagy Sándor időszakával, a rómaiaknál a legio harczmódjával, a római erődítéssel, táborral, útépitéssel és gyarmatüggyel. Ezek után rövidebben tárgyalja a nyugat-római birodalom romjain keletkezett államok és a népvándorlásban szerepelt népek (kelták, gallusok, byzantziak, arabok, frankok, normannok stb.) hadügyét a keresztes háborúkig. Ezzel az első kötet véget ér.

A második kötetben megismerkedünk az európai (francia, angol, olasz, német, spanyol, lengyel, orosz) s a velük érintkezésbe jött keleti népek (mongol, tatár, török) hadi szervezetével, hadviselési módjával, a várakkal és azok vívásmódjával, továbbá a fegyverek és hadi gépek fejlődésével, a puskapornak hadi célokra való alkalmazásáig. Ezután következik az újkori fegyverek tárgyalása, a várépítés és várharcz fejlődése, majd a hadszervezet ügye és a hadviselés története a legújabb korig, különös figyelemre méltatván a sziléziai háborúk folyamán Nagy Frigyes, majd a század elején Napoleon hadművészetét, ezeket számos hadjárat tárgyalása által is illusztrálván.

A *második rész*, az egész mű hatodik és utolsó fejezete, mint már említettük, kizárólag a *magyar hadüggyel* foglalkozik s tán nem esaló-dunk, ha ezt a műnek nemcsak legönállóbb, de legértékesebb fejezeté-

nek tartjuk. Mert, a míg a hadügy általános történetében a szerző elvégre is már járt úton haladt, e fejezetben úttörő, nem lévén eddig még — Meynert, «Das Kriegswesen der Ungarn» című német művét kivéve — e téren számbavehető munka.

E fejezetben előbb őseink hadszervezetével, majd Bölcs Leó adatai alapján, azok hadviselési módjával ismerkedünk meg; ezt követi a honfoglalás, a Sajó melléki és morvamezei csata, Nagy Lajos és Zsigmond hadviselési módjának méltatása, különös tekintettel Zsigmond katonai rendeleteire, a nikápolyi csata, Mátyás király rendszere, a török idők alatti magyar hadügy, Zrínyi Miklós a hadvezér és katonai író kiemeléssel, a Rákóczy-időszak, a magyar hadügy átalakulása az 1715. évi törvény alapján s állapota Mária Terézia alatt a francia háborúig.

Behatóan foglalkozik ezután Bárczay a magyar várakkal s végül a magyar fegyverekkel, előadását itt különösen számos illusztrációval kísérvén.

A rajzok általában nemcsak hogy számosak, de nagy gonddal vannak összeválogatva s igen csinosak. Kiemelendők: a görög és római fegyverek és hadi gépek, a római hadi építkezések, nevezetesen az erődítések, az ostrom, a római tábor, az útépitések és hidak, a kelta, bizanctsi, arab, frank, normann fegyverek, igen számos és szép rajzokban vannak a lovagvilág fegyverei, a kardok, pallosok, lándzsák, számszeríjjak, sisakok, pánczélok, pajzsok, nyergek, sarkantyúk, kengyelek stb. bemutatva. Szépen van illusztrálva a várakról és a várostromról szóló rész, az újkori lövegek és a magyar fegyverek szakasza. Mellékletként a leutheni csata vázlata, a prágai Szt. István kardnak és Szapolyai István síremlékének rajzai vannak csatolva.

Mindenesetre elismerés illeti a szerzőt a derék munkáért, de az Akadémiát is, hogy kiadását lehetővé tette.

Die Kämpfe Ungarns mit den Osmanen bis zur Schlacht von Mohács. Von L. Kupelwieser, k. u. k. Feldmarschall-Lieutenant a. D. Mit 12 Karten und Plänen. Wien und Leipzig, Wilhelm Braumüller, k. u. k. Hof- und Universitäts-Buchhändler, 1895. VII. és 253 l.

Ara 3 frt 50 kr.

Nyugalomba vonult tisztnek alig lehet szebb és nemesebb foglalkozást találni, mint ha idejét történelmi tanulmányokra fordítja. Ilyen csendes munkálkodás eredménye az előttünk fekvő könyv is, mely ha nem is nagy jelentőségű, de becsületes derék munka, mely az ese-

ményeket a törökök első megjelenésétől kezdve, a mohácsi vészig jó előadásban és minden elfogultság nélkül, helylyel-közzel rokonszenvesen tárgyalja. Az eseményeket tisztán katonai szempontból kezeli s fejtegetései majd mindig figyelemre méltók; nem húny szemet a magyarok hibái előtt, de teljesen méltányolja azok törekvéseit, vitézségét, bátorságát; szóval azon ritka német könyvek közé tartozik, melyeket magyar ember is szívesen olvashat.

Kár, hogy a szerző, ki magyarul nyilván nem tud, az által, hogy magyar történelmet német forrásokból akar megírni, némileg egyoldalúvá válik; a magyar kútfők, a magyar történelmi és hadtörténelmi irodalom termékei előtte ismeretlenek, minek folytán számos eseményt helytelenül ad elő, ami az ezekhez fűzött fejtegetések értékét is csökkenti.

Ezek nagy hibák ugyan, de a könyv ezek daczára is érdekes és hasznos.

A mellékleteket a bécsi földrajzi intézet állítván ki, igen csinosak, de a rajzok, csatavázlatok, a történelmi valóságnak nem mindig felelnek meg.

II. A MAGYAR HADTÖRTÉNETI IRODALOM REPERTORIUMA.

HUSZONHETEDIK KÖZLEMÉNY.

AZ I. FERDINÁND KORABELI HÁBORÚK 1551-IG.

A kútfőket l. *Krones*, Grundriss der österr. Geschichte cz. munkájában 454. és *Mangold* Magyarország oknyomozó történetében 167—172 l.

A háborús eseményekről szól első sorban *Ursinus Velius*, De bello pannonico. (Kollárnál I.). *Melch. Soiter*, De bello pannonico (Schwandtnernál I.), a későbbi eseményekre pedig különösen *Simigianus* (Schwandtnernál I.).

Értekezések: *Balcar*, Die Kämpfe Ferdinands I. mit den Türken. (A suczavai gymnas. 1871. évi programjában.)

Bakó István, A német hadak szereplése Magyarországon. 1520—1570. (Budapest 1880.)

Véghelyi Dezső, Rövid krónika a mohácsi vész utáni évek eseményeiről. } (Győrmegeyi történ. és régész. füzetek II. 1863.)

- Acsády Ignác*, Magyar hősök. (Pesti Napló 1890. decz. 24. Az ellenkirályok korából.)
- Asbóth János*, Jaicza eleste 1528. Az utolsó magyar vár Boszniában. (Budap. Szemle 1885. 12. füz.)
- A Fels- (Vels), Katzianer-, Rogendorf, Schwendi és Teuffelről szóló monographiák és azok jelentései és levelezése. Ujabb mű: *Warnecke A.*, Leben und Wirken des Lazarus Schwendi. (I. Göttingen 1890.)
- Melsiczky*, Az első török-magyar szövetség. (A nagyszombati főgymnas. programjában, 1878.)
- Vlahovics Emil*, Trencsén várának ostroma 1528-ban. (A trencsényi főgymnas. programjában. 1883.)
- Beiträge zur Geschichte des hungarisch-türkischen Krieges zur Zeit 1529—30. (Hormayr's Taschenbuch 1840. 505. l.)
- Budenz József*, Szulejmann naplója 1529. bécsi hadjáratáról. Törökből jegyzetekkel. (Magyar Történelmi Tár. Régi folyam. XIII. 1867 179. l.)
- Barabás Samu*, Adalék Budavár ostromához 1530-ban. (Történ. Tár. XI. 1888. 799. l.)
1532. *Katzianer* (kiadatlan) levelei ez évi hadjáratról. (Magyar nemzeti muzeum. Kézirat. Folio 667. sz.)
- Kőszeg ostroma 1532.* Zeitung von dem Herrn Nikolitsch, der in der Stadt und im Schloss Güns von den Türken belagert worden ist. 1532. (Österr. Zeitschrift für Geschichtskunde. 1837, 33. sz.)
- Des Türken schreckliche Belagerung der Stadt und des Schlosses Güns. (Österr. Archiv. 1831. 62. sz.)
- Tolemei*, Über das in der Ebene von Wiener-Neustadt versammelte spanische und deutsche Reichsheer 1532. (Österr. Zeitschrift für Geschichtskunde 1837.)
- Steiger*, Nikolaus Jurischitz. (Hormayr, Österr. Archiv I. 1831).
- Die Belagerung Güns durch die Türken. (Streffleurs Österr. Milit. Zeitschrift 1821.)
- Pauler Gyula*, Jurisics Miklós. (Ország Tükre 1864. 24. sz.)
- Chernel*, Kőszeg, szabad kir. város jelene és multja. (Ebben található az ostrom legjobb leírása. II. köt. 1878. 276. l.)
- Wittinger Antal*, Kőszeg városa és vidéke. (1889—90. 3. füzet.)
- Récei Victor*, Jurisics M. két levele az 1532. ostromról. (Századok 1883. 459. l.)
- Radics P.*, Nik. Jurischitz, der Vertheidiger von Güns. (A bécsi Fremdenblatt 1893. évi szept. 20. számában.)

- Csergheö G.*, Die freiherrlichen Linien des Hauses Jurisics. (Ungarische Revue 1887. Új adatokat közöl Jurisics életéről.)
- Kropf Lajos*, Adalék az 1532. évi portyázás történetéhez. (Történ. Tár. Új foly. 1891. XIV. köt. 160 l.)
- Entwurf einer neuen neuen Aufstellung: *Die spanisch-ungarische Ordnung v. J. 1532.* L. Jähns M. munkáját.
- Erdélyi viszonyok.* Capesius, Hermannstadt während des Thronstreites zwischen Ferdinand und Zápolya. (A nagyszzebeni evangel. gymnas. 1856. programjában.)
- Bauch J.*, Valentin Eck und Georg Werther. (Ungar. Revue 1894. XIV.)
- Wittstock*, Die Stellung von Bistritz im Thronstreit zwischen Ferdinand I. und Zápolya. (A besztezerzei evangel. gymnas. 1860. programjában.)
- Gromo*, Uebersicht des ganzen, im Besitz des Königs Johann befindlichen Reiches. (Archiv des Vereins für siebenbürg. Landeskunde I. Új. foly. 1853.)
- Teutsch G. D.*, Zum Krieg Johann Zápolya's mit Ferdinand von Österreich. (Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürg. Landeskunde. XII. 1889. 35. l.)
- Nagyváradai béke 1538.* Újabb oklevélgyűjtemény: *Károlyi Arpád*, Oklevelek a nagyv. béke történetéhez. (Történ. Tár. Új foly. 1878.)
- Ugyanő*, Adalékok az 1536—38. évek és a nagyváradai béke történetéhez. (Századok 1878. Újabb és bővített kiadásban 1881. Akadémia.)
- 1540. Erdély különválása.* *Gr. Mikó Imre*, Erdély különválása Magyarországtól. (Akad. Évkönyv, IX.)
- Szilágyi Sándor*, Az erdélyi alkotmány megalakulása a separatio kezdetén. (Századok 1876) és: Erdélyi országgyűlési emlékek I. s köv. köt.)
- Gyalui*, Az önálló erdélyi fejedelemség vezéreszméi. (Erdélyi Muzéum. 1893. 3—4. füz.)
- Jakab Elek*, János Zsigmond élete és uralkodása. (Keresztény Magvető II. 165.)
- A Martinuzzi-irodalmat l. a köv. folytatásban.
- 1540.* — *Szalay László*, Szulejman és János Zsigmond 1540-ben. (Hazánk I. 1858. 102. l.)
- 1540—41. Ujhegyi Béla*, I. Ferdinand hadseregeinek Budavár birtokáért 1540. és 41-ben vívott harczeit. (Ludovika akad. közl. 1881. 605 l.)

- 1540—41. *Bornemissza Tamás*, budai polgár emlékiratai az évekről. (Kézirat. Magy. Nemz. Muzem. Folio 39. sz. alatt.)
1541. — *Budavár török kézre kerül. Ladányi Gedeon*, Budavárnak török kézre jutása. (Hazánk II. 1860. 35. l.)
- Luther Márton* kétlevele a törökök ellen 1541-ből. (Magyar Könyvszemle 1883. 218. l.)
- Schlesien und die Türkengefahr im. J. 1541. (Sybels Histor. Zeitschrift 1886. 56. köt. 313. l.)
- Kamenicek*, Morvaország és a török háborúk a XVI. században. (Sbornik Historicky 1885. 6. sz.)
- Podhraczký J., Cuspinianus beszéde* Budavárnak lett romlása emlékére. (Buda 1841.)
- Géray Antal*, A budai pasák. (Bécs 1841.)
- Az 1541. hadjáratról l. azonfelül *Thurnak* cikkét (a Századokban 1893 az 559. l.)
- 1542 *nemet birodalmi vállalat.* *Könneritz* (szász miniszter), Erasmus von Könneritz im Kriegszug gegen die Türken 1542. (Archiv für sächsische Geschichte. VIII.)
- Langenn, Moritz*, Herzog und Kurfürst von Sachsen. (I. köt. 1841.)
- Chr. Meyer*, Die Feldhauptmannschaft Joachims II. im Türkenkrieg v. 1542. (Zeitschrift für preussische Geschichte 1879.)
- Károlyi Árpád*, A német birodalom nagy hadi vállalata 1542-ben. (Századok 1880. és külön lenyomatban.) — Oklevelek a hadjáráshoz: Történ. Tár. Új. foly. 1880. 490. l.
- Traut H.*, Kurfürst Joachim II. von Brandenburg und der Türkenfeldzug von 1542. (Gummersbach, Lujken 1892). V. ö. Hadtört. Közlem. VII. 1893. 275. l. és Századok 1893. 72. l.
- Az 1543. óta lefolyt hadi eseményekről l. *Pecsevi* munkáját. V. ö. *Gömöry Gusztáv* cikkét a Hadtört. Közlem. III. 1890. 417 és *Thury* cikkét (a Századokban, 1892.).
- 1546—47. *A schmalkaldeni háborúban résztvevett magyar huszárokra vonatkozólag* l. *Langenn*, Moriz, Herzog von Sachsen (I. köt. 288, 551 és II. köt. 302. l.); *Voigt*, Fürstenleben und Fürstensitze im XVI. Jahrhundert. (Raumer's Histor. Taschenbuch 1835. VI. 230.) Az allgem. Militär-Encyclopädie (I. 360) szerint Bakics Péter ejtette János Frigyes szász választó fejedelmet Mühlbergnél foglyúl; *Károlyi Árpád* szerint pedig Luca József nevű huszár (Mittheilungen des Instituts für österr. Geschichtsforschung. II. köt. 302—4 l.)
1543. *Kápolnai P. Iván*, Esztergom hadi történelme. (Czikksorozat. 1543 s. k. — Ludovika Akad. Közl. 1883. X. évf. 891. l.)

1547. Végváraink a XVI. század közepe táján. L. a nagyszombati (1547) országgyűlés tárgyalásait és Acsády J. cikkét a Hadtörtén. Közleményben (I. 1888).

1548. Frey Juan Villela de Aldana, Expedicion de maestre de campo Bernardo de Aldana a Hungria en 1548. (Kiadta Ant. Rodriguez Villa. Madrid 1879.) V. ö. Nemzet 1883. ápril 6. és 7.

Az egész korszakra vonatkozik Gömörý G. cikke: Egy XVI. századbeli magyar kém viselt dolgai. (Hadtört. Közlem. II. 1889. 160. l.

Összeállította: Mangold Lajos.

MAGYAR HADI SZABÁLYZATOK GYŰJTEMÉNYE.

*Gróf Eszterházy Pál utasítása frankói várnagyához.
1677.*

(Instructio pro egregio Domino Paulo Stáncsics castellano arcis Fraknó.)

1-mo.

Istent félje és másokat is mind szóval s mind jó példájával arra vezesse.

2-do.

Hitit s maga kötelességét előtte viselje mindenkor és meglássa, hogy azt meg ne bántsa.

3-tio.

Innepeken a misemondást el nem köll a várban halgatni, kire gondja legyen a porkolábnak, hogy vagy renddel a parochusok járjanak föl, vagy *Kaczedarffrul*¹⁾ hivassanak barátot, kik obligáltak is magokat, s alkalmatosabb is operájokkal azoknak élni, mig magános parochust találunk oda föl.

4-to.

A harangozásokat is mind regvel, délben és estve meg köll tartani, hogy akkor ki-ki imádkozzék is, reá vigyáfván arra is.

¹⁾ *Katzelsdorf* az ausztriai részen.

5-to.

Vigyázzon igen szorgalmatosan arra is, hogy semmi a mi böcsületünk ellen való dolog a várban ne essék, távoztatván minden mi kárainkat is, s megjelentvén azokat minékünk ha miről nem tehetne.

6-to.

Ideben embert kérve köll a várba bebocsáttani, s felesebbet magánál nem, hanemha igen meghitt emberek.

7-mo.

A várat és házakat tisztán tartsa, ablakokra, kemenczékre, és minden belső házi eszközökre gondja lévén úgy, hogy minden héten legalább egyszer, mikor itt nem lakunk, a házakat kisöpörtesse, akkor pedig az ablakokat kiszedesse, hogy a por a *kárpitokat*, padlást, kemenczéket és székeket meg ne esse s kimenvén a por, renddel föltétesse.

A kemenczét pedig télben minden héten legalább kétszer s háromszor a mi házunkban befűttese, ha tudni illik értené ide való jövetelünket.

8-vo.

A tűztűl oltalmazza házunkat. A kéményeket gyakorta tisztíttassa s vizet arra valót mindenkor tartson a héjazat alatt.

9-no.

A várból ritkán járjon ki, s ne késsék akkor is és rendben hagyja a várbelieket. De a vicéje is mindenkor benn legyen akkor, s egyszerűsmind mindketten ki ne menjenek.

10-mo.

A derék épületnek idején vigyázzon a munkásokra, de kiváltképpen a napi számosokra, a kikre számot is tartson. És a hol mi aprólékos épületek ezután is lesznek, tataroztassa idején, megintvén a számtartót azokról.

Ha mi vasat, szeget, deszkát, a vár szükségére vesznek, azt olvassa meg mennyi és micsoda; kiról a *Ferbaltert*¹⁾ quietálja, úgy a mint találja, és kezéhez is vegye.

11-mo.

A drabantok csak szintén nagy szükségnek idején bocsáttassanak ki, s többet egyszersmind négynél vagy hatnál ki ne ereszsen is bennük. Kik mindennap kerüljék az erdőket is, és semmi egyéb fát senkinek ne engedjenek vágni, hanem csak a mit mi elintéztünk, és czédulánkat is vegyék el azoktól, kiknek mi engedtünk, vagy mások által engedtetünk; vigyázások lévén arra, hogy többet semmi úttal ne engedjenek vágni, hanem a mennyire a mi engedelmünk vagyon, a czédulát pedig a számtartó számadására megtartván.

12-mo.

A *virrasztók* és *czirkálók* szorgalmasan eljárjanak hivataljokban, s maga is gyakran megtekintse őket, mert azoknak vigyázatlanságok néki tulajdoníttatik.

13-tio.

A kapukat, mihelyenn alkonyodik, bé köll tenni *dobolással*, s meg mikor virrad a szerint köll megnyitni a drabantoknak együtt léteikkel.

14-to.

Mikor a kapukat megnyitják, előbb a kis kapun mindenkor két drabant kimenjen és legalább az istállókig két felé tekintsen, s úgy nyissák meg az öreg kaput, *háromszor Jézust kiáltással*.

15-to.

A béres szekerekre is vigyázni köll, hogy ne henyéljenek és hogy jó gondviseléssel legyenek azokra a marhákra is, a sáfárt admoveálván idején, hogy meg ne fogyatkozzanak.

¹⁾ *Verwalter* = tisztartó.

16-to.

A rabokra is szorgalmatos vigyázása legyen mind éjjel s mind nappal, hogy el ne szaladjanak és hogy valami kárt is ne tegyenek, dolgot adván nékiek, a mint az idő béhozza.

17-mo.

A mikor derék vétekért valamely szegény embert behoznak a várba s azt a vasba verik, — ha ingyen bocsáttódik el, semmit rajta ne vegyen; ha pedig birságos lészen, egy forinttal fog tartozni néki. Holott pedig csak fölküldik a várba egy s két napra, s többre is: semmit ne vegyen rajta.

18-vo.

A *Czaigházat* ¹⁾ gyakorta megtekintse és abban való mindenféle *munitiót*, hogy azok tisztán és az ő helyekben legyenek. A *pattantyúsok* mindenkor munkálódjanak vagy tisztogatásában a lövő számszámoknak, vagy *tűzes számszámok* csinálásában; tőle is dependeáljanak.

19-no.

Semminemű porhoz hír nélkül ne nyúljanak a pattantyúsok, s ha mikor mi port ezután a *porházból* ki kell venni, ő hirével legyen és quietálja is a *Czaigbortot* ²⁾ róla.

20-mo.

Port a mikor csináltatunk, reá vigyázzon arra is, hogy a mennyi *salétromot* és *kénkövet* kivesznek, a *portörővel* való szegődség szerint, hozzák ismét a port be, és hogy ez jó legyen — meglássa.

21-mo.

A kovácsokat, ácsokat és asztalosokat is gyakran megtekintse

¹⁾ *Zeughaus* = fegyvertár.

²⁾ *Czaigbort* = *Zeugwart*, szertáros.

hogy ne mulassák az időt hijában s hiven is munkálódjanak a vasból és egyéb szerszáminkból, noszogassa is a munkára őket.

22-do.

A várban a minemű munkához való eszközeink vannak, ugymint vas ásók és lapátok, csákányok, kapák, vas rudak, talicskák és holmi efféle eszközök, — hogy azok a várból ki ne vesszenek, gondja legyen reá, s ha mi abban eltörik, ottan megcsináltassa, és ez szerint a majorbeli szekerekre is gondja legyen.

23-tio.

A mit a várba béhoznak, hogy el ne pozdoroltassék, vigyázzon arra is, kiváltképen hogy lopással abban kárunk ne következék, főképpen gabona-, bor-kivitelben, és egyéb holmi eszközökben.

24-to.

A malmot mivel már megcsinálták, s a gabonát is többire fölhorodták: őrljön a molnár annyit mindenkor azon, hogy az ott fönn való cselédség véle megérje, s erre is vigyázzon vicejével együtt, de csak a háboru időben, a mikoron kívántatik.

25-to.

A csatorna-kútra is szorgalmatos vigyázása legyen, hogy mindenkor teli legyen s csatornafák is legyenek készen mindenkor, reá vigyázzván, hogy télben is bé menjen a víz.

26-to.

Az órát meglássa, hogy mindenkor jól járjon, hogy mind a munkások s mind a vigyázók, hozzája tudjanak tartozni, s ha mikor mi híja lészen, ottan megcsináltassa, hogy akadék a miatt is ne légyen.

27-mo.

Mindenekfölött a vigyázásban azt jól meglássa, hogy *éjjel a kapukat ne nyitogassa*; szolga rendet s idegent is akkor be ne bocsásson, s

ha mikor nagy szükségből jönne valaki a mi parancsolatunkból s beköllene jőni, — egyszersmind a kapukat meg ne nyissa, hanem egymás után úgy, hogy a belső kapuk be legyenek akkor téve a mikor a külsőt megnyitják, — s föl vonják viszont akkor a külsőt mikor a belsőt megnyitják. Ezent mívelvén, mikor valami félelmes időben magunk bėjönénk is.

28-vo.

Fenyőmag és ág hozatására is gondja légyen, s meg ne hagyja fogyatkozni a várban azt is, kivel a kapu közit és a vár piarczát is minden nap füstöltesse dögleletes időben; légyen gondja arra is hogy itt a várban derekas tűzre való fa is légyen mindenkor in omnem casum, kiről moneálja a tisztviselőket, hogy hordassanak bőven és rakassanak valami alkalmas helyre egynehány hónapra való fát, holott mostan a mit egyfelől behoznak, másfelől ottan megégetik.

29-no.

A főporkoláb se a maga szolgálatjára a drabantokat ne kényszeritse se ne applicálja, se pedig a viczék szolgálatjára ne ereszsze; hanem csak éppen a magunk szolgálatjára legyenek.

30-mo.

A vár előtt való sorompón belől mindenkor két drabant légyen, úgy hogy ha valami idegen ember oda talál jőni, az egyik a porkolábnak hírt adjon, a másik ott maradjon s mindenkor betéve légyen azon sorompónak kapuja s ajtaja és senkit idegen embert hír nélkül be ne bocsássanak.

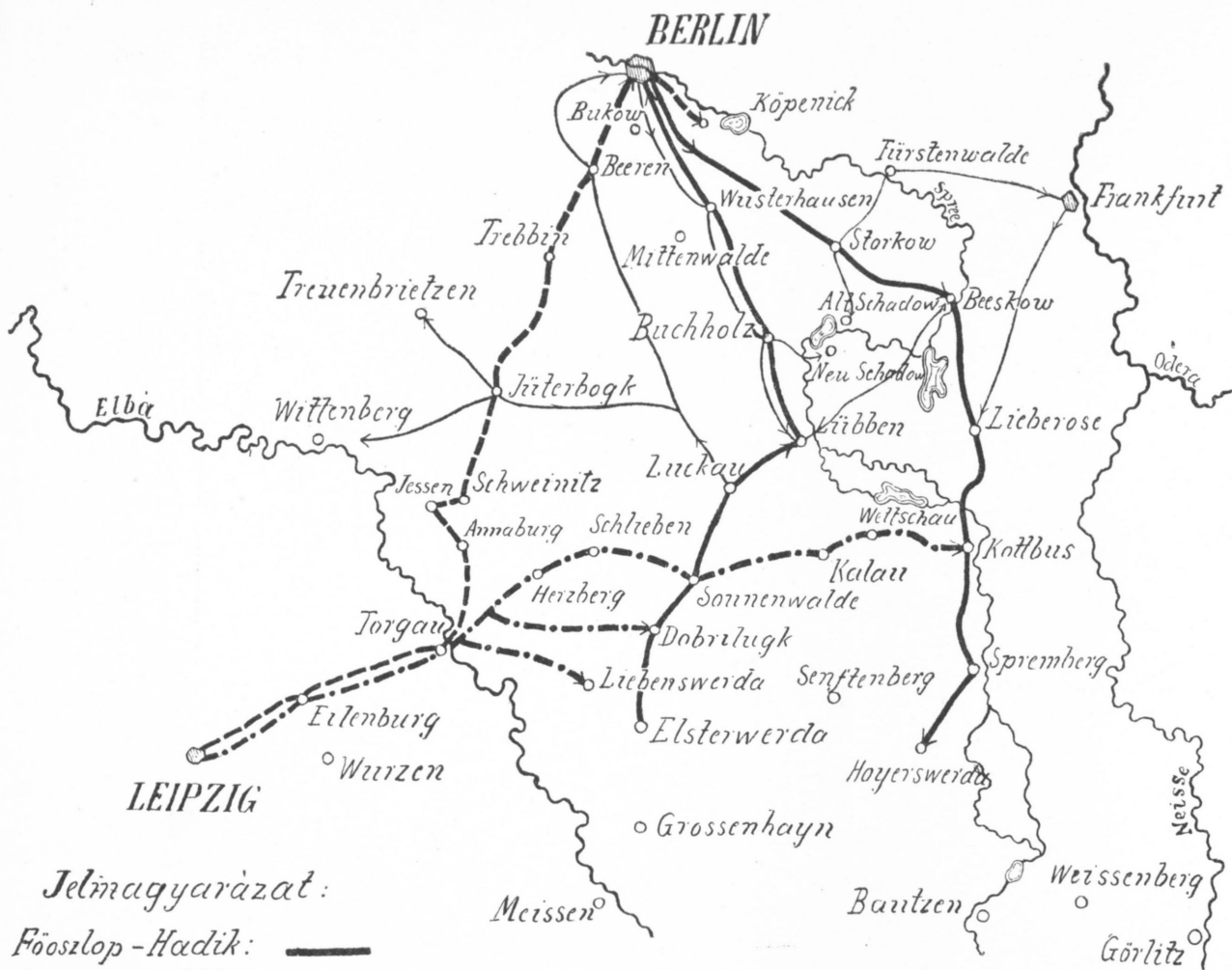
A több mindenféle dolgokat is a maga jó industriájára s discretiójára és szorgalmatosságára bíztuk.

Egy szóval: kárunkat távoztassa s hasznunkat keresse, hogy nekünk is jó akaratunkat s promótióunkat is magához alliciálhassa és nevelje is.

Actum in Arce Fraknó. Die 21. Novembris, Anno 1671. Comes Paulus Eszterházy m. p. (P. H.)

(*Kismartoni töléváltár*. Fasc: K. Nr. 61. Reposit: 60.)

Dr. MERÉNYI LAJOS.

Jelmagyarázat:

Főoszlop-Hadik:

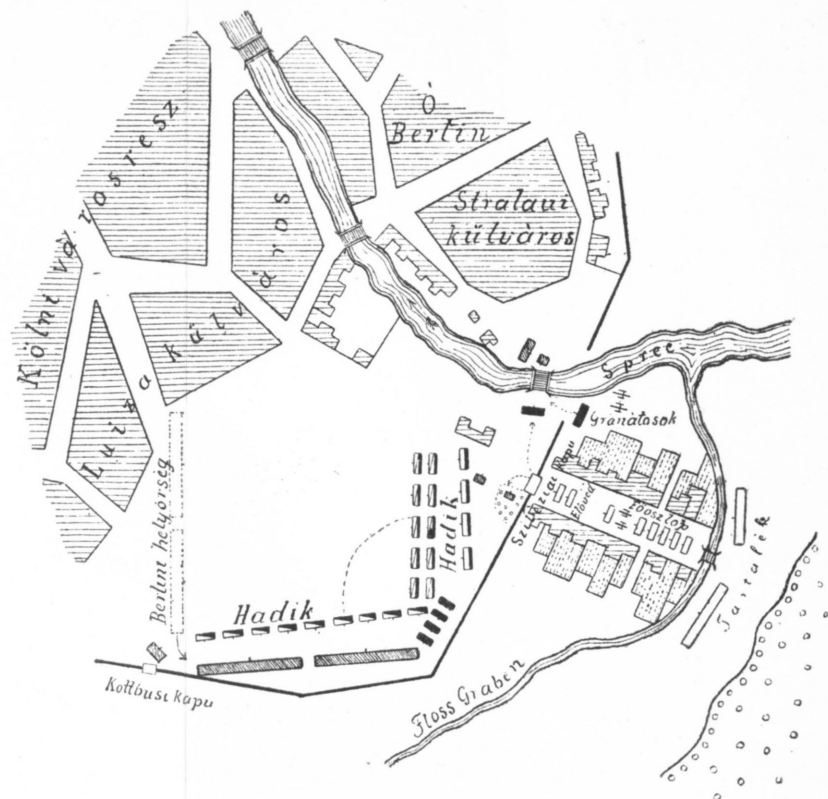
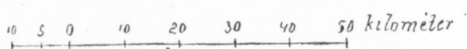
Mellékoszlop-Ujházy:

Kikülönítések:

Porosz főcsereg }

Frigyes alatt }

Cessari M. oszlopa:

Osztrákok:

Támadás a sziléziai kapu ellen

Hadik fejlődése a körfalon belül

Támadás

Poroszok:

Első fejlődés

Helyzet a támadás alatt.

HADIK ANDRÁS ALTÁBORNAGY PORTYÁZÓ MENETE ÉS TÁMADÁSA BERLIN ELLEN.

1757 október 11—23.

CASTALDO JEAN BATTISTA.

EGY KURUCZ TÁBORNOK HAGYATÉKA.

1710.

E folyóirat múlt évi folyamában (III. füzet, 286. l.) ismertettük egy labancz generális, br. Gomboss Imre altbgy. tábori készleteit; most, hogy a pendant meglegyen: ismertetni kívánjuk egy kurucz tábornok hátrahagyott ingóságait, nevezet szerint *Berthóti Ferencz*, kassai vice-generálisét. Mindaketten Sáros vármegyei nemesek, régi bajtársak és barátok, sőt rokonok is valának, azonban a politikai meggyőződés két különböző táborba terelvén őket, utóbb mint ellenfelek álltak egymással szemben.

Az öreg Berthóti Ferencz igen előkelő birtokos nemes, az ősi Aba nemzetségből származott; testvérbátyja volt Érsek-Újvár 1708. hős megvédőjének, a már 1683-ban nyitrai, majd szolnoki várparancsnok Berthóti István kurucz brigadérosnak, majd végül újvári vice-generálisnak, és sógora az olvasóink előtt már föntidézett közleményünkben ismert br. Palocsay Györgynek, a mennyiben Ferencz úr — már bizony, mint koros legény — P. György testvérbátyjának, a korán elhunyt br. Palocsay Istvánnak özvegyét, gr. Csáky Borbálát vette nőül, és — maga gyermektelen maradván — gyám- s mostohafiát, br. Palocsay Zsigmond úrfit, igazi apai gondnal, szeretettel nevelte és a saját fiává fogadá. Berthóti Ferencz igen jólelkű, egyenes jellemű, talpig becsületes, a mellett erélyes, pontos, rendszerető, egész a buzgóságig szorgalmas, és kiváló műveltségű, sokoldalú képzettséggel bíró férfiú vala; nevezetesen úgy a katonai, valamint a polgári ügyvezetés teendőiben, hadszervezésben és a vármegyei kormányzatban, sőt a városi és külkereskedelmi ügyekben is kitünő jártassággal dicsekedhetett.

Épen e sokoldalú ismereteiért s jó modoráért közszeretetnek, tiszteletnek örvendett, még pedig nemcsak egész Felső-Magyarországon, hanem Lengyelországban is, melynek szomszédos főnemességével és Krakkó fővárossal Lőcséről folytonos összeköttetést tartott fenn.

A szabadságharcz kezdetén csakhamar Rákóczihoz csatlakozván, tekintélyével hatalmasan elősegíté a felvidék behódolását, tehetségeivel pedig annak úgy katonai, mint polgári szervezését. A fejedelem a közkedveltségű, tevékeny, buzgó főurat előbb ezredessé, Szepes, Sáros, Liptó s a többi ott körülfekvő vármegyék országos biztosává, majd *kassai vice-generálissá* és a saját örökös főispánságának Sáros vármegyének főispáni helytartójává nevezé ki. Az 1705-iki szécsényi országgyűlésen pedig «*ország senatorává*» (a kormányzó tanács tagjává) választották. Mint ilyen vett részt 1707-ben a gr. Bercsényi Miklóssal Nagy Péter czárhoz Varsóba küldött fényes követségben is, (Bercsényin kívül, br. Klobusiczky Ferenczczel, Ráday Pállal, ifj. Barkóczy Ferenczczel, Nedeczky Sándorral stb.).

Berthóti a XIII vármegye területére és ennek összes váraira kiterjedő kassai orsz. kapitányság teendőit az első években Lőcséről, majd utóbb Kassáról intézé, és pedig 1706 őszétől fogva teljesen önállólag, a maga felelősségére: mert tiszti előljárója, a kassai főgenerális: gr. Forgách Simon tbgy., a fejedelem parancsára — mint tudjuk — négy teljes esztendeig húzódott hadi fogságra vetetett. Helyettese tehát, Berthóti Ferencz, most már közvetlenül Rákóczitól és Bercsényitől kapta utasításait, velök levelezett, ki-mondhatatlan pontossággal. Katonai teendőit (ha szükség vala rá, mint pl. 1708 szeptemberben a harcmezőn is) lankadatlan erélylyel, a polgáriakat tapintattal s a forgalmiakat nagy szorgalommal, fáradhatatlanul látta el; mert a fegyverszerzést és hadfőlszerelési vásárlásokat is első sorban ő intézte Lengyelországgal. Egy szóval: igen hasznos tagja volt a confederatióknak.

Jöttek azonban a szomorú évek; jött a szabadságháború elmállasztója, fő megbuktatója: a különben is gyér népességű ország lakosságát iszonyatos arányokban pusztító, száz- és százezreket elragadott, emberomlasztó 1709—10-diki *keleti pestis*, mely Rákóczinak más négy tábornokával együtt a hú, derék *Berthóti Ferenczet* is elsöpré. Ez a rettenetes ragály — mely keletről a lengyel

tartományokba már 1706-ban átesapott, s a melynek a Kárpátok vonalán való átharapódzása ellen 1707 és 1708-ban épen Berthóti kitünő sikerrel védekezett — onnanfelől be nem férközhetően hazánkba: délről, a török földről, Temesvár környékéről hatolt át 1709 január-februárban Makóra, Hód-Mező-Vásárhelyre; majd innét Szegedre és áprilban Kecskemétre, Kőrösre s már a nyár folyamán ellepvén az egész Tisza-Duna közét, észre kelve Buda, Pest, Szolnok, Jász-Berény, Gyöngyös, Eger, Borsod tájaira hatolt és úgy terjedt a télen át föfelé a Sajó mentén, a Hegyaljára, a Tiszántúlra. Leghevesebb dühöngését felső- és északkeleti Magyarországon az 1710-dik év nyarán, július, augusztus, szeptemberben fejtette ki, irtóztató halál-ontással. Kivált a falak közé zárt városi lakosság és a helyőrségek estenek tömegesen áldozataiúl. Lőcse, Eperjes, Kassa, Rozsnyó, Miskolcz, Tokaj, Unghvár, Munkács, Huszt, Máramaros-Sziget, Nagy- és Felső-Bánya, Szathmár-Németi s a népes Debreczen lakosságának fele, vagy legalább harmada kihalt. A nép az isten ostorától megrémülve, széjjelfutott s az erdőkre menekült. Az sem igen volt, a ki a gabonákat learassa, a szőlőket megszedje. Rákóczinak az erősségekben fekvő gyalogsága annyira részint elhalt, részint pedig a bástyákról éjjel a köteleken leereszkedve, hazaszökdösött, veszélyben tudott övéihez a falukra, — hogy Eperjesen, Kassán stb. még csak a kapuk őrizetere is alig maradt valami. Kívül pedig nagy nehézségekkel összegyűjtött egész táborok oszlottak szét néhány éjszaka alatt, ha közöttük a pestis (másként: «*guga-halál*», «*fekete halál*») kiütött. A kuruczok fő erősségét, az ostromolt és magát három hónapon át hősileg védő Érsek-Újvárt e miatt nem lehetett megsegíteni. Sőt a pestisnek rettenetes dühöngése alatt s következtében a *katonai fegyelem* is úgyszólván *teljesen felbomlott*, a mihez aztán Érsek-Újvár capitulatiója (1710 szeptember 24.) után még az *általános kétségbeesés* járult. És e miatt bukott el a kuruczvilág.

Azonban e szomorú állapotot szegény Berthóti Ferencz már nem érte meg. Kassán — az ő és Náray Ferencz ugyanottani dandárnok és ezredtulajdonosnak Bercsényihez intézett levelei szerint — 1710 május havában kezdett elharapódzni a pestis. Június 2-ikán Berthóti már Gyürky Pál tábornoknak ez nap történt halálát jelenti, másokéval, többek közt egyik kassai doctoréval is

együtt. Júliusban növekedett a baj; a polgárság — papok, praedicatorok, barátok, apácák is — sűrűen haltanak. Náray írja júl. 15-kéről, hogy csupán az ő hajdúiból e hó 1-je óta 24 halt és: 37 szökött el; Berthóti júl. 19-kéről: «Az ittvaló hajdúk szöknek, halnak is derekasint, orvossággal sem akarnak élni, elhithetvén némely városiak vélek: ha orvossággal fognak élni, meg kell halniok.» Augusztusban még rosszabbra fordult az állapot; e hó 18-kán a vice-generális tudatja Bercsényivel, hogy aug. 1-jétől fogva már ismét «több híja vagyon a gvarnizonnak száz ember-nél; a tiszték is most szaporán kezdettek hullani». Aug. 22-kéről még nagyobb pusztulást jelent: «... Magunk is (a katonaság) annyira elfogytunk: *most csakhamar az kapuk is istrázsa nélkül maradnak; meg sem merem Exciádnak írnyá: mennyien maradtunk!*» S ismét: a városerődítési munkákat egyelőre «abba kellett hagynunk, míg Isten rajtunk való ostorát valamintire meg nem szünteti; ki miá már is annyira vagyunk, *hogy csak az kapura való istrázsanak sem leszen*». Aug. 31-kén újból ír, hogy «az gvarnizon állapotját, míg Isten mostani ostorát tőlünk nem tágitja, magam is látom: *lehetetlen orvoslani*.» Élelmi szereket sem igen bír szállítani a helyőrség számára a városba: nincs szekér, béres, a falusi paraszt elhalt. A szökött hajdúkat «már az falukon fogdostatom, hozattam be, — ki megholt, ki betegen fekszik; belől pedig az városban elhaltak az emberek». Ugyane napról jelenti Náray: «Az pestis iránt vagyunk in statu, uti prius; *igen kevés ház vagyon az egész városban, az ki nem volna inficiálva*».

A helyőrség pedig már annyira lefogyott, hogy Berthóti kénytelen vala a város négy kapujából *hármát bezáratni*; őrséget pedig az egyetlen nyitva hagyott kapun kívül — a melyen a halottakat hordták ki, — csupán a főváltán tarthattak, azt is csak nagy ritkán válthatva föl. Szept. 6-iki levelében említi erre nézve Náray: «Az idevaló gvarnizonnak állapotjáról, nem kétlem, Berthóti Ferencz Generális Uram Exciádat informálta: mily karban legyünk és hogyan mind Isten ostora által, mind szökés által elfogytunk. Annyira vagyunk, hogy csak egy kaput tartunk nyitva és az Hauptbochten tartunk istrázásokat: *mégis egy hétig sem tudjuk fölváltanó az istrázásokat*. Hacsak az Isten nem könyörül rajtunk és meg nem szűnik az ő ostora, — *teljességgel elfogyunk*.»

Néhány nap múlva a veszedelmes ragály befészkelődött a főparancsnoki lakba is; megkapta azt maga a tábornok, a hű, öreg Berthóti is, és pedig menthetetlenül halálosan. Szeptember 10-kén már igen súlyosan, magával tehetetlenül feküdt, s másnap estve örök álmra hajtá szemeit. Betegsége, halála körülményeiről *Náray Ferencz* dandárnok levelei Bercsényihez értesítenek bennünket.

«Mint hogy — jelenti ez Kassáról, szept. 10-kéről, 1710, — *Berthóty Ferencz Vice-Generális Uram* ö Kglme súlyos betegségben esvén,» az itteni helyőrség augusztus hóról szóló létszámkimutatásait, úgy az elhaltak és elszököttek tabelláit meg nem küldhette, íme én küldöm meg azokat Exciádnak helyette. «Az mi pedig Berthóty Uram betegségét illeti: én másképpen Exciádat informálni nem tudhatom, hanem az olasz doctor (Don Francesco Parisi) referálja, hogy *gugája nyől ő Kglminek* ¹⁾ és hogy *in summo periculo vitae* (a legnagyobb életveszedelemben) *legyen*; sőt az *íjjú Máriássy*, az ki másként Fölséges Urunk udvarában vagon, ²⁾ hazaérkezvén, meggugásodott; én jóllehet nem láttam, mert magam is igen tartván az ilyenektől, oda nem járok: hanem az olasz doctor publice beszéli. Ha azért casu quo — kit Isten ne adjon! — meg talál halálozni Berthóty Uram: mitévő legyek? Exciád parancsolatját alázatossan elvárom.»

És utóiratban:

«P. S. Berthóty Uram csak *gugában (pestisben) vagon bizonyosan, és igen rosszúl*; nehezen hiszem, hogy fölláboljon; elválík két nap alatt.»

¹⁾ A pestises betegeknek magasfokú láz közben mérges daganataik (gugáik) támadtak nyak-, hónalj- vagy ágyékmirigyekben, melyek ha szerencsésen megértek és kifakadtak: a beteg fölgyógyúlhatott, mint pl. Bagossy László ezredes Eperjesen *három ízben gugásodott meg, s mind a háromszor kigyógyúlt a pestisből*. Ellenben ha az *agyan* keletkezett a guga: menthetetlenül megölte a szenvedőt. Mikes Kelemen Rodostón ilyen fej-gugában veszett el.

²⁾ *Máriássy Farkas*, Máriássy Miklós ezredesnek Petneházy Évától — a budai ostrom híres hősének leányától — született fia, ki, nemkülönben atyja Miklós is, még ezen 1710-iki szeptember havában kimúltak a pestisben. A mely házba e rettenetes «ragadvány» bekapott: csaknem minden lakót kiölt ott.

El is vált, még pedig — *halálra*. Másnap este nyolcz órakor («Raptissime Cassoviæ, die 11. 7-bris 1710. hora 8-va vespertina») már futárral küldött sietős levelével tábornokának elhunytát jelentő Bercsényi fővezérnek Náray:

«Exciádnak alázatosan, kötelességem szerint repræsentálni kívántam, hogy valamint az tegnapi napon írott levelemben alázatosan megírtam vala Exciádnak, hogy *Berthóthy Generalis Uram* nehezen fog megmaradni; az mint is *mai napon, késő este, hét és nyolcz óra között, három gugában kimúlt ez világból*. Isten irgalmazzon lelkiüknek! . . . Tudom, pínzi, egyéb partékája elég maradt: de az atyafiai — az házánál lévők — úgymint Máriaasszné Asszonyom, az mint informáltatom: még élt szegény, hogy rakogatta; mit méltóztatik íranta Exciád parancsolni? elvárom alázatosan. Én ugyan, ha az Máriaassy ott nem volna mellette: módot kerestem volna benne, hogy mindeneket elpecsételtetem volna, — de nem látom módját, minthogy még életiben szegénynek javait, pínzit és egyébféle partékáját rakosgatták.» Ezután kéri a fővezért: rendeljen valami alkalmas főtisztet az elhunyt Vice-Generalis helyére, mert ő Náray, a mostani súlyos viszonyok között elégtelennek érzi magát a vezénylet folytatására.

Az itt említett «rakosgatást» alkalmasint úgy kell értenünk, hogy Máriaasszné — az ekkor már özvegy — Berthóti Ferencznek háztartását vezető unokahuga, az öreg úrnak halálra váltát látván: az értékesebb ingóságokat azért rakta övéi segélyével ládákra, nehogy azok az elhalálozás utáni zavarban a szolganépség közt eltévelyednek, egyikét-másikat szét ne kapdossák. Ugyanis, midőn Bercsényi gróf elrendelése az elhunyt tábornok után maradt ingóságoknak hivatalos kiküldöttség által leendő összeírását: e bizottság már csaknem mindent bezárt s lepecsételt ládába helyezve talált; melyeket fölnyitvatván, úgy állította aztán össze — bizonyára Máriaassy Miklósné és más rokonok jelenlétében — az ime itt közlendő érdekes hagyatéki lajstromot.

Néhai Méltóságos Kassai Generális

BERTHÓTY FERENCZ URAM

ittvaló szállásán elpecsételt ládáinak és benne lévő portékának, arra deputált személyek jelenlétekben Cassoviae 2-da Novembris 1710. Conscriptiója.

Sub Nro. 1. Baraszlai forma nagy fejér ládában találtatott.

Mángolt gyolcs, darab	---	---	---	---	---	---	---	Nr. 12
Vászon, mángolatlan, darab	---	---	---	---	---	---	---	" 3
Zöld atlacz publikánszín selyempaplan, a közepin királyszín matéria ¹⁾ ...	---	---	---	---	---	---	---	" 1
Zöld atlacz-paplan, veres atlacz a közepin	---	---	---	---	---	---	---	" 1
Veres tafota-paplan, zöld bárson a közepin...	---	---	---	---	---	---	---	" 1
Közönséges görög, új paplan, tarka matéria a közepin	---	---	---	---	---	---	---	" 1
Veres szattyánbőr	---	---	---	---	---	---	---	" 5
Sárga kordovány	---	---	---	---	---	---	---	" 4
Sárga karmazsin	---	---	---	---	---	---	---	" 3
Vörös karmazsin	---	---	---	---	---	---	---	" 6
Vörös kordovány	---	---	---	---	---	---	---	" 1
Asztalra való új kecze	---	---	---	---	---	---	---	" 3
Új keresztény (<i>anabaptista</i>) korsó, mosdóval együtt...	---	---	---	---	---	---	---	" 1
Nádpálca	---	---	---	---	---	---	---	" 2

Nr. 2-do. Borjúbüres, vasas, kerekded ládában.

Francia-kék (*sötét kék*) színű angliai (*angol posztó*) dolmány, ezüstdrótos vitézkötéssel együtt; síma ezüst gombocskák az újján. Ahhoz való hasonló nadrág.

Rózsaszínű angliai dolmány, ezüstdrótos gombocska rajta; síma ezüst gombocskák az újján. Hasonló színű nadrág.

¹⁾ Publikánszín = *sárgás zöld*; királyszín = *biborpiros*.

Világos kék angliai dolmány; ezüst, aranyos, tökörvényes (*tekervényes*) gomb, hasonló makkocscsal (*makkocskákkal*); aranyos, síma gomboescák az újján. Hasonló színű nadrág.

Megyszín színű (*így*) angliai dolmány, kék zománczos drótos gomb rajta vitézkötéssel; aranyos a boglára, ezüst kapocs az újján. Hasonló nadrág, a kin síma gomboeska.

Tettszín (*testszín*) skarlát-dolmány, drótos, zománczos, aranyos gomb rajta; az újján aranyos kapocs. Hasonló színű nadrágon ezüst kapocs.

Hamúszín angliai dolmány, arany fonálból való kötött gomb és varrás (*hímzés*) rajta; az újján aranyos, síma gomboeska. Hasonló nadrág.

Szegfűszín angliai dolmány, kék kláris, egyes rubinttal rakott gomboeska; az újján aranyos, síma gomboeska. Hasonló nadrág hozzá.

Karmazsinszínű tabit nyári dolmány, skófiúm gomb rajta, drótból való vitézkötés rajta. Ahhoz testszín angliai nadrág, ezüst kapocs rajta.

Egy megyszín angliai nadrág, ezüst virágos kapocs rajta.

Más karmazsinszínű angliai nadrág, közönséges kapocs rajta.

Karmazsinszínű selyemposztó czaffrag (*csótár, nyeregtekercs*), három öreg (*nagy*), ezüsttel varrott virág rajta.

Pázsitszínű angliai posztó, sing	---	---	---	---	---	Nr. 2
Karmazsinszínű angliai posztó, sing	---	---	---	---	---	« 1 ¹ / ₄
Barackvirágszínű angliai posztó, sing	---	---	---	---	---	« 2
Tettszín skarlát-posztó, sing	---	---	---	---	---	« 4 ² / ₄

Nr. 3. Zöld, négyszegletű, középserű ládában.

Francia-kék angliai mente, paszamányos ezüst gombszár, ezüst fonálból kötött gomb rajta. Rókamállal bélelt.

Világos kék angliai mente, ezüst, tökörvényes, öreg, aranyos gomb rajta. Rókaháttal bélelt.

Tettszín skarlát-mente, skófiumból kötött gombszárral. Hiúz mállal bélelt.

Szegfűszín granát mente, selemmel egyveléttett arany fonálból kötött gomboeska, gombszárral együtt. Rókamállal bélelt.

Megyszín angliai mente, drótos gomb és hasonló drótból csinált hármás, filegrános gombszár rajta, hasonló mentekötővel. Hiúzmállal bélelt.

Setitebb hamúszín angliai mente, aranyfonálból kötött gomb és varrás rajta. Hiúzháttal bélelt.

Rózsaszín angliai mente, öreg skófiúm-gombszárastúl együtt. Rókanyakkal bélelt.

Gyöngyszín angliai dolmány, mindkét felől vörös kaláris-makkocska, gomb nélkül. Az újján ezüst, aranyos kapces.

Hamúszín selyem-öv, ezüst, aranyos gombozás, filegrános (*áttört művű*) majczostúl (*czafrangostól*) együtt.

Publikánszín selyem-öv, aranyos skófiúmmal gombozása, mellyen egy zománczos, virágos, aranyos ezüst csatt.

Narancsszín selyem-öv, aranyos skófiúmmal gombozva, majcz és csatt nélkül.

Világos kék selyem-öv, arany skófiúmmal gombozva, filegrános ezüst, aranyos majcz rajta.

Szegfűszín pár nyusztos, angliai süveg.

Második, világos kék, angliai pár nyusztos süveg.

Harmadik, tettszín, angliai pár nyusztos süveg.

Negyedik, zöld, viselt, angliai pár nyusztos süveg.

Ötödik, karmazsinszínű angliai nyuszt fark süveg.

Virágos bársony török párnahaj.

Pázsitszín angliai posztó, sing Nr. 7²/₄

Tettszín skarlátposztó, sing " 5¹/₄ 1¹/₈

Nr. 4. Borjúbürrel borított ládában.

Vörös remekposztó, sing Nr. 11¹/₄

Zöld, cselédnek való béletlen mente, kit Doby Uran¹⁾

elvitte " 2

Vörös remekposztó, sing " 3²/₄

Kék remekposztó két darabban, sing " 3¹/₄

Három darabban zöld septuch-posztó, sing circiter... .. " 2²/₄

¹⁾ Doby György, Berthóti Ferencznek regete-ruszkai gazdatisztje.

Nr. 5. Nagy öreg, vörös ládában.

Vörös septuch-posztó, sing...	Nr. 16
Zöld septuch-posztó, egy darabban, sing	« 23 ³ / ₄
Szappan, darab	« 2
Egyet Doby Uram elvitte	
Zöld, keskeny lengyel septuch, egy darabban, sing	« 11 ¹ / ₄ 1 ¹ / ₈ .
Új, vörös aba, vászonnal bélelt párnazsák	« 1
Kissebb-nagyobb mángolatlan vászondarab	« 8
Két darabban való dikta, sing...	« 10
Vörös aba, sing	« 12
Vörös csújtár (<i>csótár</i>)	« 1
Zöld angliai posztó, sing	« 2 ³ / ₄
Fekete óv (<i>ó, régi</i>) czafrag	« 1
Vágó pistoly, pár	« 22
melyből Doby Uram egyet vitt az Úrfi ¹⁾ számára; másodikat Oberst-Vach-Majster Urramnak ²⁾ adták.	
Kerekes pistoly, pár	« 2
Rövid, kerekes stucz, pár	« 1

Nr. 6. Vörös szattyánbűrrrel borított ládában.

Vászon, darab	Nr. 1
Karmazsin, ezüstsújtással varrott csizma, pár	« 1
mellyet Doby Uram, más karmazsinsicsizmával együtt, az Úrfi számára elvitt.	

Nr. 7. Egy kis tarka ládácskában.

Puskapor, srét, egy darab ólom; golyóbisoknak való forma.	
Ráspolya	Nr. 3
Furócskák, kalapácsok.	

¹⁾ Br. Palocsay Zsigmond, Berthóti mostoha és fogadott fia.

²⁾ Semsey Miklós, Berthóti három huszárszázadának őrnagya.

Nr. 8. Vörös, ugyan szattyánbűrrrel borított láda.

Zöld török selyem, nyitra (<i>köteg</i>)	---	---	---	---	---	Nr. 2
Kék selyem nyitra	---	---	---	---	---	« 1
Fejér selyem nyitra	---	---	---	---	---	« 1
Posztószél, darab	---	---	---	---	---	« 3
Ablakra való fejér vászon firhank						
Kék selemmel s arannyal szőtt majczos (<i>czafrangos</i>) lóra való szerszám.						Nr. 1
Zöld bojtos-bársony darabocska	---	---	---	---	---	« 1
Vörös, angliai, útra való, rókával bélelt süveg melyre (<i>mellre</i>) vadmacskával bilelt Brusztflek.	---	---				« 1
Szürke posztóbúl, báránybűrrel bilelt nadrág, pár	---	---				« 1
Regál papiros, konc	---	---	---	---	---	« 5

melybül az egyiket Obrest-Vach-Majster Uram elvitte.

Nro. 9. Egy fejér ládácska.

Melyben fűszerszám, úgymint: bors, szekfű, szerecsendióvirág, szerecsendió, nalossa-szőllő, gersli, riskása, apró-szőllő, griz, mandola, sáffrány és nádméz (*czukor*), melybül adatott Conscriptor Uraiméknak Doby Uram által egy-egy süveggel. Az Úrfi számára is vitt el Doby Uram az (*fű-*) szerszámokból és nádmézbül.

Nr. 10. Egy zöld, középszerű ládában.

Sok rendbeli levél találtatott, mellyet Conscriptor Uraimék intacte hattak, mivel hosszabb üdő kellett volna azoknak perlustratiójára.

Nr. 11. Egy fejér kis ládában.

Hasonlóképpen holmi acták és írások találtattak. Az említett láda is intacte maradt.

Nr. 12. Egy kis fekete ládában,

kinek a feneke elhasadt, találtatott hasonlóképpen holmi déb-dáb írások és regementeket illető actái.

Nr. 13. *Egy kis fekete vasas ládácska.*

melyben csak missilis-levelek vadnak.

Nr. 14. *Egy borjúbürrel borított gömbölő láda.*

Melyben holmi írási, missilis-levelek, üres iskátulák, egy perspectiva és egy veres táblás könyv találtatott.

Nr. 15. *Egy fekete ládában vagon.*

Tettszín, ócska, arannyal varrott nyakban való.

Zöld, virágos, kamuka, fecskefarkú zászló, a kin ország és Urunk (<i>Rákóczi</i>) címere vagon	---	---	---	---	---	---	Nr. 1
Sárga-rézből való kengyel, pár	---	---	---	---	---	---	« 1
Tarka strinffli, pár	---	---	---	---	---	---	« 1
Vörös pamut, csomó	---	---	---	---	---	---	« 1
Kék czérna, csomó	---	---	---	---	---	---	« 1
Fogasra való aranyfüstes pléhdarab	---	---	---	---	---	---	« 3
Rózsforma, fogasra való fejer pléhdarab	---	---	---	---	---	---	« 4

Egy ócska, kardra való selyemzsinór, mellyen két darab török, ezüstmű álló két hüvelyfogaló és törkessel (*turquoise*) rakott vagon.

Vörös skarlát új német köpenyeg avagy mantli, mellyen aranyprém, zöld tokban.

Egy arannyal szőtt brokátból való új casula, mellynek a közepi fejer aranyos matéria; sik prém vagon körülette. Stolával és manipulussal együtt.

Egy kelyhre való kezkenő avagy vellum, selyem, kölemféle, aranyból szőtt virágokkal; a közepin Jesus neve gyöngygyel ki-varrva. Hasonló matériából való duplás bursza, melyben arannyal varrott két corporale találtatott. Hasonló, aranyból szőtt kelhre való fedelecske.

Tarka selyem-matériából második casula, hasonló stolával együtt.

Harmadik, violaféle tabit-casula, az közepin fejer atlacz; stolával és manipulussal együtt.

Kék posztóbúl való, ócska, tábori székre való fedél Nr. 5

Nr. 16. Fekete bőrrel borított gömbölgő ládában.

Párduczbőr Nr. 1
Zöld septuch-posztó, sing " 7²/₄

Nr. 17. Egy zöld, közészerő ládában találtatott.

Uj és ó abroszok, circiter Nr. 12
Ki nagyobb, ki kisebb asztalkezekenők, lepedők, ingek, párnahajak, nyakbanvalók; két darab kék virágos új dikta.
Aranynyal varrott ingek... .. Nr. 2
Vörös tafota, ezüsttel varrott nyakbanvaló " 1
Második, kék tafota, kin aranykötés.
Harmadik, fekete fátyol; ezüstkötés körülette.

Nr. 18. Egy vörös kocsiládában.

Harangoeska Nr. 2
Vörös karmazsinbúl való pantalyér (*pantallér*), aranynyal varrott; új, ezüst aranyos csatt rajta pikkelyestül és fark-ezüsttel együtt " 1
Holmi missilis levelek. Zöld selyem öv, mellyet elvitt Doby Uram az Urfinak.

Nr. 19. Második kocsiládában.

Egy zacskóban puskapor, font Nr. 10

Nr. 20. Harmadik kocsiládában találtatott.

Egy bépecsételt zacskóban, a mint kivől numerizálva vagon, forint Nr. 123 den. 62
Azon kívül német forint Nr. 30
És török, virágos vánkoshaj... .. " 1

Nr. 21. Fejér kocsiládában.

Közönséges ezüstkanál	Nr. 14
Nagy ezüstkanál... ..	« 1
Nagy lábos, virágos ezüstpohár, födelestül	« 1
Ezüst sőtartócska	« 2
Ezüst, mosdó formára való kannácska	« 1
Ezüst belől és kívül, alól-felől ezüst kupácska	« 1
Ezüst vörös györgy	« 2
Az egyik tokban, másik tok nélkül. ¹⁾	
Hegyesőrrre való ezületes, aranyos darab	« 7
Ezüst taraj (<i>sarkantyú-taraj?</i>)	« 4
Ezüst fülvájócska	« 1
Gyömölcs alá való öreg, ezüst, aranyos, vert munka csésze	« 1
Item, más, kisebb ezüst, vert munka,	
Item, harmadik, annál kisebb ezüst csésze.	

Nr. 22. Vörös kocsiládában.

Egybenjáró öveg pohár, tokostúl	Nr. 4
Egyéb semmi.	

Nr. 23. Egy zöld ládában találtak.

Fekete selemmel varrott lepedő	Nr. 3
És bizonyos fejjerruha, mely között fekete selemmel varrott párnahaj... ..	« 6
Nr. 24. Egy örög pinczetok, kiben ónpalaczk... ..	« 6
Nr. 25. Egy táltokban új óntál	« 16
Nr. 26. Item, más nagyobb tokban örög tál... ..	« 14
Ahhoz való tányér	« 12

¹⁾ Mik voltak légyen ezen, XVI. és XVII-ik századokbeli számos hazai lajstromban előforduló «Vörös Györgyök?» — műtörténészeink régészeink nincsenek tisztában vele. Némelyek *pecsenyeforgató állványoknak* gondolják; ez azonban épen a jelen bejegyzéssel kizártnak lenni látszik: mert a pecsenyeforgató ágasokat csak nem készítették ezüstből s nem tartották tokban.

Nr. 27. Egy pinczetok, kiben fábúl, ón sróffal, kerekded forma palaczk vagyon... --- --- --- --- ---	Nr. 6
Nr. 28. Egy danszkai (<i>danzígi</i>) zöld pinczetok, kiben öreg, négyszeglető palaczk vagyon --- --- --- ---	« 6

Nr. 29. *Egy kis, tintás, vasas ládában.*

Kölöm-kölömféle török selyem, csomó --- --- --- ---	Nr. 1
Ezüstfonal, motring --- --- --- --- ---	« 1
Gomb nélkül való szár, aranyfonálbúl... --- --- --- ---	« 3

Hármas, gyöngyházás, ezüstpléhes kés.

Egy kis fehér skatulácska, kiben egy kardra való ezüstesa-
toecska, egy aranyos makkocska; egy vasbúl való, másik ezüstmű-
pecsétnyomó. Tíz darabocskában holmi apró ezüstecske.

Hat darabocskában hajtásnak való matéria és egy falka (*cso-
port, készlet*) ezüstpaszamány.

Másik fiókban félmotring aranyfonál; egy csomócskában
aranyborítás.

Item, egy csomó vörös karmazsin, aranyfonállal való sújtás.

Két karika, fehér, vont réz.

Egy csomó ezüstborítás és holmi dirib-darab makkocska,
zsinórka, aranyfonálka.

Egy olvasócska, rézkeresztcskével együtt, és egy filegrános
Agnus Dei.

Harmadik fiókban ezüst, kék zománcozott, makkostúl együtt gomb, dolmányra való... --- --- --- ---	Nr. 19
Ezüst, tőkörvényes gombocska... --- --- --- ---	« 10
Hozzávaló makkocska --- --- --- --- ---	« 6
Viselt apró és nagyobb skófiungomb --- --- --- ---	« 51
Sárgaréz Szent Ignác Agnus Dei --- --- --- ---	« 1
Ó ruhárúl lefejtett dib-dáb arany, ezüstműzsinór.	
Karmazsinszínű selyem mentekötő --- --- --- ---	« 1
Negyedik fiókban, viselt aranyfonálbúl való gombocska	« 23
Skófiungombocska gombházastúl együtt --- --- --- ---	« 5
Veres klárisgombocska --- --- --- --- ---	« 40
Aranyos makkocska --- --- --- --- ---	« 8
Bodzogányrúl (<i>buzogány</i>) való ezüstdarab --- --- --- ---	« 1

Zöld, aranyfonállal szőtt övre való majez.

Hosszas nadrágra való ezüstkapocs, pár	--- --- ---	Nr. 20
Dolmány újjára való ezüstkapocs, pár	--- --- ---	" 42
Holmi dirib-darab ezüstecke	--- --- ---	" 20
Szügyelőre való karika, pár	--- --- ---	" 1
Item, nagy fiókban közönséges ezüstkánál	--- --- ---	" 7
Vaspecsétnyomó	--- --- ---	" 3
Nr. 30. Egy sótos (<i>így</i>) táltartóban óntányér	--- --- ---	" 30
Nr. 31. Egy vasas, srófos táltokban óntál	--- --- ---	" 24
Nr. 32. Egybenjáró táborig új katlan, födelestül együtt	---	" 8

Nr. 33. *Egy ormos láda.*

Török karmazsin, kék bagariával bilelt czafrag	--- ---	" 1
Egy darabban kék vászon.		
Egy ablakra való fejer vászonbúl firhánk; rojtos.		
Egy csomóban virágos, baraszlai (<i>boroszlói</i>) dikta.		
Török karmazsin sárga csizma, pár	--- --- ---	" 2
Tisztító seprűcske	--- --- ---	" 1
Sárga török kapeza, pár	--- --- ---	" 1
Egy csomóban kötött dirib-darab sokféle posztócska.		
Ó zöld dolmány alól való tabit.		
Violaszin selyem kanavász, egy darabka.		
Egy kék, vastag selyemzsinor rabkötő.		
Egy skatulában kölömb-kölömbféle orvosságok.		
Holmi díb-dáb posztószil. Könyv, papiros. Tisztító ecsetke.		
Egy zacskóban kölömb-kölömbféle kulcsok.		
Nr. 34. Pikkelyes, ezüst, lóra való szerszám	--- --- ---	Nr. 1
Szügyelő, fark-motring, kantár.		
Vörös majeczos, ezüstbogláros lóra való szerszám, szügyelő, fark-motring, kantár.		
Sárga, ezüstsarkantyús csizma, viselt	--- --- ---	Nr. 1
Fél fekete-báránybélés	--- --- ---	" 1
Hiúz egész bőr	--- --- ---	" 5
Róka, egész	--- --- ---	" 4
Rókahát	--- --- ---	" 14
Rókafejek egy csomóban.		

Vidrabúr	---	---	---	---	---	---	---	---	Nr. 3
Farkasbúr	---	---	---	---	---	---	---	---	" 2

Nr. 35. Egy boros hordóban.

Kölöm-kölömféle missilis- és egyéb levelek. Ezen kívül ón-									
mosdó	---	---	---	---	---	---	---	---	Nr. 3
Ketteje födeles, harmadika födeletlen.									
Tál hozzája	---	---	---	---	---	---	---	---	" 2
Réztányér	---	---	---	---	---	---	---	---	" 7
Lakat, kulcs nélkül	---	---	---	---	---	---	---	---	" 2

Nr. 36. Egy zsákban.

Vörös új csújtár	---	---	---	---	---	---	---	---	Nr. 1
Kék remekposztó, sing	---	---	---	---	---	---	---	---	" 8 ^{1/4}
Szösz-vászon darab	---	---	---	---	---	---	---	---	" 1
Török, közönséges szőnyeg.									
Török szunyogháló.									
Viselt, nyereg alá való pokrócz	---	---	---	---	---	---	---	---	" 1
Pusztá fanyereg, szerszám nélkül	---	---	---	---	---	---	---	---	" 2
Csontos (csonttal kirakott) közönséges nyereg, szerszámostúl	---	---	---	---	---	---	---	---	" 2
Új hám kantárostúl, gyeplüstül, kötőfékestül	---	---	---	---	---	---	---	---	" 6
Item, lóra való szerszám	---	---	---	---	---	---	---	---	" 2

Nr. 37. Egy fejér, deszkából vert ládában.

Polhák (széles szájú hajdupuska)	---	---	---	---	---	---	---	---	Nr. 5
Stucz	---	---	---	---	---	---	---	---	" 11
Tersinyi puska	---	---	---	---	---	---	---	---	" 5
Karabily	---	---	---	---	---	---	---	---	" 1

Nr. 38. Másik, hasonló ládában.

Stucz	---	---	---	---	---	---	---	---	Nr. 7
Flinta	---	---	---	---	---	---	---	---	" 8
Tersini puska	---	---	---	---	---	---	---	---	" 5

Polhák	« 1
Flinta-karabély... ..	« 1
Nr. 39. Egy pinczetokocska, kiben aquavitának (égettbor) való palaczkocska vagyon	Nr. 7

Ládán kívül találtatott.

Közönséges hegyestőr (<i>dragon</i>)	Nr. 3
Aranyos, ezüstös hegyestőr	« 1
Aranyos, ezüstös kard, tarsolyostúl, lódingostúl együtt	« 1
Kin ezüst aranyos csatt; az szíjja skófiummal varrott.	
Ezüstös nádpálcza	« 1
Tersinyi puska	« 4
Veres-bársony, kocsiban való vánkos	« 4
Stucz-puska... ..	« 1
Kapa... ..	« 15
Csákány	« 3
Zsindelszeg	Nr. 23,000
Lécszeg, csomó... ..	Nr. 2
Sinvas	« 4
Tábori ágynak a fája... ..	« 1
Rúdvas, darab... ..	« 15
Kötél aczél (<i>így</i>)... ..	« 1
Egy zacskóban sárgaréz-horgok, fogásra való.	
Egy zsákban madarászó hálók.	
Item, lepedő formára, apró madárkák fogó, két darabban háló.	

(Egykorú másolat 3 íven, gyűjteményemben.)

Ha ezen, műveltségtörténeti szempontból nagyérdékű összeírást és abban különösen a vitézi öltözeteket, fegyvereket, hadi szereket, tábori készleteket vizsgáljuk: csaknem minden szert, eszközt, a mi egy generálisnak azon időben kellett, bővében föltalálunk. Feltűnik kiváltképen az elhunyt tábornok *lőfegyvereinek* sokasága; mert Berthóti Ferencznek nem kevesebb, mint *huszonnégy pár pisztolya* (és pedig 22 pár a legújabb akkori szerkezetű, ú. n. «vágó» = elcsattantható, nem «kerekes» pisztoly,) s *ötven darab* mindenféle rendszerű puskája vala. Látszik: nagy barátja

lehetett a czélba lövésnek. Tábori készleteiből főként a tömérdek (tokban járó) óntál, óntányér, ónpalaczk tűnik föl, az utóbbiak pinczetokokban. Még égettboros ónpalaczkocskák is.

A mi pedig az öltözeteket illeti: a tábornok ruhatára ugyan-csak gazdagnak mondható, a mennyiben nyolcz-kilencz rendbeli fényes, finom kelmékből készült, ezüsttel, arannyal kihímzett, aranyozott, filegrán-mívű, drágaköves gombokkal ékeskedő *teljes* magyar díszöltözte soroltatik elő: prémes menték, dolmányok, övek, nadrágok és prémes süvegekből álló. (S azonkívül is még sok, fölhasználásra váró drága prém.) Egy-egy rendbeli öltözetnél mente, dolmány, öv, nadrág, többnyire egyszínű, vagy, ha a nadrág színe itt-ott eltér is: szépen összevágó az a dolmány s mente színével. Figyelemre méltó e mellett, hogy a nyolcz-kilencz rendbeli öltözetben képviselve van minden színárnyalat: csak egyedül a fekete hiányzik;¹⁾ újabb, döntő bizonyosságául annak, hogy őseink a fekete ruhát egyáltalában nem szerették, és csak *gyászban* viselték. (Sőt régebben, a Rákóczi-kor előtt még a gyászruhák sem fekete, hanem *violaszínűnek* valának; s a papok is a Rákóczi-korban is még nem fekete, de violaszínű prémes mentét hordtak reve-rendáik fölött.)

Azonban látjuk Berthóti ruhatárának jegyzékéből azt is, hogy a kurucz, valamint általában a magyar tábornokoknak egész Mária-Terézia koráig tulajdonképeni hivatalos *generálisi egyenruhájuk nem volt.* (Az ezredeseknek még *igen.*) Mert a tábornok, — kit «Méltóságos Generális Uram ö Nga» czímmel tisztelének — már e méltóságánál fogva a főrendű urak, mágnások közé soroltattott, ezekkel tekintetett egyenrangúnak: a kinél tehát, az akkori felfogás szerint, az «*uniformis*» hatálya megszűnik, őket már a *magyar mágnási díszöltözet* illette meg, mint a mely különben is, jellegénél fogva, merőben harcziás, vitézi viselet volt. Tábornoki jelvényekül csakis az aranyozott *ezüstbuzogány*, (mely az ú. n. marsallbotot pótolá minálunk); a *párduczbőr-kaczagány*; továbbá a drágaköves, aranyos *kalpagforgó* s az ebben lengő *kócsag-, kerecsen-, sastoll* szolgáltak. (*Bottyán* tábornokról tudjuk még, hogy ő

¹⁾ Csizma is csak *sárga* s *vörös* karmazsin és kordován említettetik: fekete nem.

ezek mellett egy háromszáz aranyat nyomó, pompás aranylánczot viselt vértje fölött a mellén, a melyen az a vitézségi nagy aranyérem csüng vala, melyet 1689-ben, a Niss táján a török ellen vívott grabovai győzelem eldöntéseért I. Lipót császár-királytól kitüntetésül kapott. E szép hadi emléket kurucz generális korában is — mind haláláig viselte.)

A Berthóti Ferencz hátrahagyott holmiiról készített föntebbi összeírás különben, nem kimerítő: a mennyiben csakis a «*láda-beli*» — és némely fegyverfogásokon függött — portékákra terjeszkedik ki, s a tábornoknak egyéb ingó javairól, pl. paripáiról, hintós loviról, hintairól, csézáiról, s az istállókban és szerkamarákban tartott ló- és nyeregszerszámairól nem szól. Ez utóbbiakból egyedül azon néhány rendbeli csótár, nyereg, kantárvat, szerszám emlittetik, a melyek használaton kívül a szobákban találtak a lajstromozáskor. Lovászai s egyéb szolgálószemélyzetének felszereléséről annál kevésbbé van szó. Továbbá nemcsak Kassán: hanem regete-ruszkai s berthóti kastélyaiban is okvetetlenül voltak még, itt föl nem sorolt mindenféle készletei, szerelvényei. Mindazáltal más kurucz tábornok ingó értékeiről még ennyire kimerítő összeírást sem bírunk.

THALY KÁLMÁN.

CASTALDO ERDÉLYBEN.

NEGYEDIK KÖZLEMÉNY.

XI.

A szolnoki vár ügye és Kászim pasa expedíciója Erdélybe egyfelől, másfelől pedig az afrikai tengerparton fekvő említettem két városnak elfoglalása Doria részéről és az időközben a porta szolgálatába állott Dragut-Reisz további garázdálkodásai sűrű jegyzék-változásra adtak alkalmat a porta és az osztrák testvérpár udvarai közt, de egyelőre még mindig csak tollháborúnál maradt a dolog.

Ruszem pasa panaszkodott Malvezzinek, hogy Ferdinánd fegyveres erőt küldött a barát segélyére, de Ferdinánd ezt kereken tagadta s utasította követét, hogy jelentse ki a portának, hogy ámbár hatalmukban állott volna Ferdinánd csapatainak az Erdély ellen vonulni budai pasát hátulról megtámadni s neki nagy kárt okozni, Ferdinánd seregei híven megtartották a fegyverszünet feltételeit és zavartalanul engedték a pasát a hadba vonulni és szék-városába Budára visszatérni. Mindaz a mit Ferdinánd Erdélyt illetőleg tett, egyszerűen az volt, hogy bizonyos követeket (certos nuntios) küldött az országba oly célból, hogy az Izabella, a barát és Petrovics közti viszályt elintézzék s őket arra intsek, hogy békés egyetértésben éljenek egymással és patvarkodásaikkal ne ingereljék haragra a törököt. Egyéb dolgokban pedig (in reliquis autem) szívesebben magához a törökök hatalmas császárához fog Ferdinánd fordulni és az ő igazságossága-, méltányossága-, barátság- és kegyességétől elvárni minden vitás dolog elintézését, mintsem ellenséges indulattal fegyvert ragadni ellene.¹⁾

¹⁾ Ferdinánd Malvezzihez. 1550 decz. 31. Hurmuzakinál, vol. II.

A két afrikai várost illetőleg pedig — Bucholtz szerint — a szultán főorvosa és vadász mestere («der Protomedikus und Jägermeister») azt felelték 1550 december havában, hogy a szultán a két város elfoglalása miatt fölötte neheztel és hogy míg ez az ügy elintézve nincs, nem volna tanácsos, vele valamit «Magyarország ügyében» megkísérteni («ihn wegen des Königreichs Ungarn zu versuchen»),¹⁾ azaz a szultánt a török-magyar határ világos megszabására nézve egyezkedésre bírni. A szultán kész 1551 márczius haváig a határidőt meghosszabbítani. Ha addig V. Károly vissza nem téríti az elfoglalt két várost Afrikában, úgy bizonyára vége lesz a békének és ily eshetőséggel szemben haszontalan dolog volna időközben Károly vagy Ferdinánd más ügyeiben tárgyalásokba bocsátkozni. Ha pedig a két város visszatérítetik, úgy a határkérdés ügye is remélhetőleg gyorsan el fog intéztetni. Az hogy a határszabályozás alá eső területen már mecsetek is épültek, nem képezne e tekintetben akadályt, mert mint már volt erre nézve több praecedens. (idézve Bucholtznál). Csak annyi volna szükséges, hogy a török papok beleegyezésüket adják a mecsetek áthelyezésére és a terület-kiváltásnak azután mi sem állna útjában.

Azt is írja a továbbiakban Malvezzi (u. o.), hogy a pasák közt nagy vitákra adott alkalmat a kérdés, hogy vajjon mi volna jobb: a keresztényekkel kötött békét továbbra is föntartani s a birodalom egész erejét ismét a perzsák ellen vezetni, vagy pedig békét kötni ez utóbbiakkal és Magyarország és a kereszténység ellen háborút viselni. A szultán s a pasák és a többi török főtisztek többsége egy perzsa hadjárat mellett szóltak, Rusztem pasa és fivére (az első tengernagy) azonban a keresztények ellen indítandó háború tervét pártolták. De egyelőre végleges megállapodásra nem jutottak.

Azon kérdés eldöntésénél, hogy a törökkel béke legyen-e vagy háború, Malvezzi a maga személyét teljesen tekinteten kívül hagyni kéri, «mert boldogabb halált nem ismer annál, a kereszténység érdekében, Ferdinánd és a császár szolgálatában meghalni». Vértanú-halálra gondolt-e a derék ember? vagy pedig a

part. I. p. 262. — Több levél idézve a *Venet. Depesch.* II. köt.-ben, továbbá Hubernél, Lanznál stb. különösen a szolnoki vár dolgában.

¹⁾ Bucholtz VII. 239.

Jediculában lassankint éhen vesző és orvosi segély nélkül kínos nyavalyában fetregő szerencsétlen Maylád István sorsa lebegett-e szemei előtt?

Malvezzinek márczius 21-iki leveléből (u. o.) pedig arról értesülünk, hogy ő ezúttal az irányában jóindulatú Akhmet pasánál, «ama bizonyos fontos ügyben» még egy kísérletet tett, de a pasa nem engedte meg neki bevégezni előterjesztését, hanem udvarias szavakban tudtára adta a követnek, hogy mindaddig, míg a két afrikai város ügye el nincs döntve, más ügy szóba sem jöhet.

E levelében épúgy mint ápril 17-éről kelt jelentésében is azt írja Malvezzi, hogy a szultán őszintén kívánja, hogy fegyverszünet maradjon továbbra is és hogy Szulejmán még inkább akarja a békét, mint akár Károly császár, akár pedig Ferdinánd.¹⁾

Si vis pacem, para bellum! És az e régi mottóban adott utasításhoz képest mind a szultán, mind pedig szövetségese, II. Henrik francia király, nagy erélylyel haladtak előre hadi gályáik felszerelésével és fölfegyverezésével. A két hajóraj célja az volt, hogy egymással egyesülve, az algiersi «király» és Dragut-Reisz segélyére menjenek.²⁾

A francia király azonkívül fegyveres erővel elfoglalta a pármai hercegséget. Értésére esett ugyanis, úgy írja, hogy V. Károly császár a pápa segélyével magához szándékozta ragadni a hercegséget; de Henrik oltalmába vette a pármai herceget, ki karjai közé menekült s e miatt annyira megharagudtak a pápa és a császár a hercegre, hogy székvárosában ostrom alá készültek őt venni, de Henrik megelőzte őket s pénzt és fegyvereseket küldött a fenyegetett ország védelmére. E fegyveres beavatkozás zavarólag fog hatni a trienti zsinatra is, melyet a pápa a császár kérelmére hívott volt össze, hogy a Németországban dúló vallási villongásoknak véget vessen. Henrik elbeszéli V. Károly további bajait és gondjait is és azután hozzáteszi, hogy «egy szóval a császárnak legalább egy évre ki vannak szabva a teendői.»

¹⁾ Bucholtz VII. 240.

²⁾ Aramon jelentése ápr. 7-ről és II. Henrik utasítása részére. Champigny május 17-én. Ribier, II. 294—300.

XII.

Hogy Fráter György pityergése Izabella királyné lábainál Gyula-Fejérvárott csak színpadi hatásra célzó tettetés volt, hogy továbbá eszeágában sem volt a Ferdinánddal egyszer megindított tárgyalásokat félbeszakítani s hogy azért az Izabella királynévali kibékülése csak színlelt volt, és soha sem volt komoly szándéka a barátnak a királynénak és fiának ígért hűségben megmaradni — azt nem Fráter György ellenségeitől, hanem saját levelezéséből tudja a történelem. Már december 6-án írja Báthory Andrásnak, hogy «azokat a dolgokat», melyekről Báthory és Salm gróf írtak volt neki, «kiváló gondjában fogja részesíteni», s egy vagy két nap múlva el fogja hozzájuk küldeni bizalmas emberét. És csakugyan másnap, decz. 7-én, kiállította megbízó levelét Somlyói Báthory Endre és Tinninai Boynichych Gyögy részére.¹⁾ A barát említette «halasztást nem tűrő ügye» aligha volt más, mint Erdély átadása és «az urak», kiknek eljövételét a barát biztosainak be kellett várnia, nem voltak mások, mint Ferdinánd biztosai.²⁾ A közöttük folyt tárgyalásokról azonban hiányoznak a tudósítások.³⁾

Nagyváradra pedig, hova Erdélyből jövet karácsony előestéjén érkezett meg, a barát már január 20-ra (Fábián és Sebestyén napjára) részleges gyűlést hirdetett vala «mind erdélyieknek és magyarországiaknak». A rendek egybegyűltek és Fráter György bemenne a gyűlésbe, u. a. hó 22-én intette a rendeket, hogy «a veszedelem rajtunk vagyon és hogy sem ő sem a királyné

¹⁾ Károlyi 198—200. ll.

²⁾ Károlyi szerint «Sbardalath Ágoston váci püspök, (Ecsedi) Báthory András és Teuffel Mátyás» (így) voltak a királyi biztosok.

³⁾ Károlyi közli Fráter és Petrovics megbízó levelét Salm Miklós és Báthory Endre «csász.» biztosokhoz somlyai Báthory Endre és Boynichych Gyögy részére 1550 decz. 7. (198. l.) — Ha ezt a levelet Petrovics csakugyan aláírta úgy ő valószínűleg nem tudta, hogy mi járásban volt ama két egyén. — Decz. 24-én írja a barát Salmhoz, kinek halálát még nem tudta, hogy «credimus Dominationen vestram . . . hactenus de omnibus rebus et negotiis per eosdem dominum Andream Báthory de Somlyó et Georgium Horvát certiorum factum esse» (U. o. 199.)

asszony nem elég az oltalmazására (és) intette arra őket, hogy fejedelmet és urat keressenek, ki megmaradásukra gondot tudjon viselni.»¹⁾ Hogy vajjon Fráter György adott-e némi útmutatást, hogy a föld kerekiségének melyik pontján voltak a sokat zaklatott rendek keresendők ily fejedelmet, arról hallgat a krónika. Ha a Lajtán túl keresték, úgy elmondhatta rólok a világ, hogy «ces messieurs n'ont appris rien et ont oublié tout». Már az 1542-iki év eseményeiből meggyőződhetett a szegény magyar haza, hogy az osztrák határ felől hasztalanul vár hathatós segílyre a török ellen. Dr. Károlyi Árpád az azon évi fegyverviselést elnevezte a német birodalom «nagy hadi vállalatá»-nak Magyarországon. Az eredmény után ítélve, a «kudarcz» szó találőbb volt volna «vállalat»-nál.

«A világ» — írja Horváth Mihály — «mely mindig külszín szerint s azért gyakran ferdén ítél, nem tudta felfogni, hogy Fráter György nem annyira önhatalom- és uralkodási vágya miatt, mint azért játszá a török iránt ama kétszínű szerepet, mivel Ferdinándban eddigelé az ország védelmére elég támaszt nem nyervén, csak ilyféle színlelés által volt képes megőrizni a hazát, hogy a barbár, álnok pártfogó azt el ne foglalja.»²⁾ Ha Fráter György csakugyan lehetségesnek tartotta azt, hogy a törököt ámitással és színleléssel, hazugságokkal és hízegéssel Erdélyből távol tarthatja mindaddig, míg az osztrák háznak megszorodott annyira pénze és hadereje — no meg a jóakarata is — hogy a szerencsétlen erdélyieknek is jut valami belőle, s míg őket a német a megcsalt török bosszújától hathatósan megvédeni képes, vagy pedig kész lett, úgy a barát nem volt ama lángész, melynek őt védői és bámulói föltüntetik, hanem szellemi vaksággal sújtott szerencsétlen ábrándozó és szájalomra méltó hóbolygós.

Drinápolyban ezidőtájt már jól tudták, hogy a barát min törte fejét. A francia követ már idézett, 1550 december 16-ról kelt leveléből világos, hogy a porta, értesülve volt arról, hogy Fráter György

¹⁾ Báthory András magyar levele, 1551 jan. 27. Teljes szövegét közli Pesty *Krassó vármegye történetében* IV. 51—52; és utána a *Doc. priv. la Ist. Rom.* II. part. IV. 512. — Részletet közöl Fraknoi is *Magyar Orsz. Eml.* III. 381.

²⁾ Id. m. 276. l.

és Ferdinánd titkon együtt tartanak. A kósza hír szerint ez utóbbi megengedte volt katonáinak a barát szolgálatába állni és tőle zsoldot húzni.¹⁾ De egyelőre a törökök nem akarták Fráter Györgyöt túlszigorú rendszabályokkal végletekre kényszeríteni, mert attól tartottak, hogy fenyegető veszély esetén könnyen rábeszélhetné a királynét is a porta elleni «lázádsra» (que ledit Frère George ne persuade à elle de se rebeller contr' eux), ki ily elpártolás esetén épen akkortájt számíthatott fivérének, a lengyel királynak, támogatására is.²⁾

Már pedig, mint már előbb láttuk, egy ily eshetőleges hármasszövetségtől, Ferdinánd, Izabella és a lengyel király között, nagyon félt a szultán. A meddig tehát a barát a látszatot megőrizte és a porta ellen nyilvánosan föl nem támadt, sőt ellenkezőleg fölötte alázatos hangon írt számos leveleiben folyvást a porta hű szolgájának és rendületlen hívének vallotta magát,³⁾ a törökök czélszerűnek tartották a barát irányában ugyanazt a politikát követni, mint ő a porta irányában és az általa kezdeményezett komédiában a részéről nekik szánt szerepet nyugodtan elfogadni. Mundus universus exercet histrionam! Így fogta föl a dolgot Aramon is, ki miután elbeszélte volt királyi urának az erdélyi dolgoknak akkoron való állását, hozzá teszi azt, hogy «szép játékra» (quelque beau jeu) lehetünk elkészülve s megígéri, hogy tehetsége szerint minden

¹⁾ Valószínűleg csak Aldana és Balassa János embereinek kalandjainak híre jutott el a portára.

²⁾ Így pl. 1550 július 21-én írja Malvezzi, hogy Petrovich «ha mandato a dire a bocha al Bassa che fra Zorzi cerca di atosicarlo esso Petrovich et la Regina et il figliolo et che . . . continuamente etiza el Re de Polonia per inimicarlo al detto Signor.» Hurmuzaki, vol. II. part. I. p. 261. — A porta és lengyel király, Zsigmond Ágoston, közt éppen ez időben némi feszültség uralkodott, melyre a lengyel király országában élő «némi latrok» adtak okot, kik kirabolták, földúlták és fölégették «Ianchyarmam (? Ochyakovo)», mely ügyben a porta Musztafa csauzt elküldötte a lengyel királyhoz. L. «Litterae Turcae ad Regem Poloniae» (u. o. p. 258) ily kelettel «die decimo Martii 1550 a Nativitate vestre Messie». — Továbbá a lengyel király feleletét a szultánnak (u. o. 260) junius 15-ről; Hammer XXXI. könyvét (francia kiadás VI. 19. jegyzet), Verancsics levelét Hasenbergius Jánoshoz, 1550 július 7-éről (VII. 80—83); stb.

³⁾ Lásd pl. leveleit *Epist. Proc.* II. 369 és köv. ll.

ajánlkozó alkalommal és eszközzel fogja előmozdítani II. Henriknek érdekeit — azaz a fegyverszünet fölbomlását.

A porta tehát az újonnan elvállalt szerephez alkalmazkodva, két csauszt küldött Erdélybe. Alit és Musztafát, kik 1551 január közepe táján érkeztek meg Brassóba,¹⁾ honnan Ali csausz levél útján tudatta a még mindig Nagyváradon tartózkodó Fráter Györggyel, hogy levelekkel érkezett meg a portáról és vagy be fogja várni a barátot, vagy pedig el fog menni hozzá, ha ez utóbbi el nem jöhetne. A barát erre fölszólította a csauszt, hogy jöjjön el hozzá még pedig minél gyorsabban, mert a portai adó behajtásával lévén elfoglalva, hozzá el nem utazhat. Ali csausz válaszában megígérte, hogy föl fogja keresni a barátot és ki is tűzte a találkozás napját, de megváltoztatván úti tervét Izabellához utazott Gyula-Fehérvárra. Az alatt, hogy ennek udvaránál időzött, a barát kétszer is küldött hozzá futárt, fölkérve őt, hogy jöjjön el, de a csausz azt adta feleletül, hogy szívesen jönne, de a királyné nem ereszti. Miatán pedig úgy értesült a barát egynémely előkelő erdélyi úrtól, kik beszéltek volt a csauszszal, hogy ez a szultán egy fermánjával jött meg, melyben a nagyúr Fráter Györgyöt régi méltóságai ba visszahelyezi, a királyfit újra az ő gyámsága alá rendeli, a portai adó behajtásával őt bizza meg s megparancsolja az erdélyieknek, hogy a barát tudta és akarata nélkül misem történjék: Fráter György rögtön útnak indult, hogy Ali csauszt fölkeresse,²⁾ s meg is

¹⁾ *Erd. Orsz. Eml.* I. 270, a jegyzetben. — Hogy pedig a Fráter Györgynek a szultánhoz írt levelében Ali csauszra vonatkozó tudósítása (*Epist. Proc.* II. 370—372.) a csausznak ezen és nem a megelőző évi látogatására vonatkozik, amint ezt némely történetírónk vélte, az az egész elbeszélésből világos. Ali első látogatása alkalmával a barát vagy Gyula-fehérvár alatt vagy a várhoz közel valahol táborozott s így a csausz aligha utazhatott volna el négy nappal a rögtön útnak indult barát megérkezése előtt. — Horváth Mihály 1551 közepén Alit ismét Erdélybe importálja (id. m. 287) és hivatkozik Malvezzinek junius 15-ki jelentésére Bucholtznál (VII. 259); de ott a csauszról egy árva szóval sincs említés téve. — Egy Ali nevű csausz csakugyan járt a barátnál julius hava körül, de küldetésének céljáról mitsem tudunk. L. a beglerbég levelét a baráthoz. Károlyinál 265. l.

²⁾ A barát mentségül, hogy miért nem ment el a fehérvári gyűlésre, azt írja Ferdinándnak, hogy a folyók áradása akadályozta meg őt oda el-

írta Alinak és csausztársának, hogy már útban van hozzájuk. De a csauszok figyelembe sem vévén leveleit, már négy nappal a barát megérkezése előtt elutaztak és azért a barát velük nem beszélhetett.

Hogy a csauszok Erdélyben mit végeztek, azt már elbeszélte részletesen Szilágyi Sándor¹⁾ s azért a jelen alkalommal csak röviden akarom érinteni a dolgot. Izabella meghallgattatásukra országgyűlést hivatott össze Gyula-Fejérvárra február 22-ére. A rendek megjelentek és újlag hűséget esküdtek a királynénak és fiának és ezeket uralkodóiknak ismerték el. A porta részéről követelt adófölemelés kérdésének tárgyalását rendes országgyűlésre halasztották, melyre a Gyula-Fejérváron jelen nem levő barátot is meghítták, hogy jöjjön el de sereg nélkül,²⁾ a rendek pedig fegyveresen. A törökök részéről újabban sürgetett becsei vár ügyében pedig határozzon a királyné, a mint ezt fia és az ország java kívánják.³⁾ Azonkívül követséget küldöttek a baráthoz,

menni. Károlyi 218. — Ezt a mentséget azonban elfelejti a szultánhoz írt levélben, kinek azt írja, hogy a portának szánt adó behajtásával volt elfoglalva. *Epist. Proc.* II. 370. — Amint azonban barátai megmutatták neki az Ali hozta fermán másolatát, az árvizel vagy portai adóval nem törődve, rögtön útnak indult. U. o. 371.

¹⁾ *Erd. Orsz. Eml.* I. 269—272 és 312—319.

²⁾ A barát azt írja Ferdinándnak (u. o. 317), hogy «intellexi diem comiciorum, a dominica Reminiscere ad dominicam Judica dilatum esse, terminum autem ita brevem non alia ratione comitiis constitutum esse iudico, quam ut illis interesse non possim.» Ezt márczius 4-én írja a barát Nagyváradról. Miután pedig Judica vasárnap 1551-ben márczius 15-ére esett és a királyné a gyűlés helyéül Enyedet tűzte ki, a barátnak nem volt oka zúgolódni az idő rövidsége miatt. Ámbár ő már febr. 23-án tudta (u. o. 273), hogy Ali csausz a szultánnak öt régi állásába visszahelyező fermánjával érkezett meg a királynéhoz, még márczius 9-én is (u. o. 319) Nagyváradon vesztegel. Ha tehát a királyné csakugyan szántszándékkal rövidre szabta az időt, azt vagy arra kell magyaráznunk, hogy a csauszok türelmetlenkedtek (u. o. 314). vagy pedig, hogy a királyné valóban nem akart időt engedni a barátnak, hogy sereget gyűjtsön és fegyveres erővel jelenjék meg a gyűlésen. Utiešenović, kinek Petrovics a «mumus»-a, egész komolysággal azt írja, hogy «da schrieb Isabella, wahrscheinlich auf Anstiften des Petrović, für den 15. März 1551 einen Landtag nach Gross-Enyed aus, mit der Absicht, Br. Georg abzusetzen.»

³⁾ Bucholtz szerint (VII. 257) Malvezzi azt írja ápr. 8-án Drinápoly-

megkérdezni őt, valljon igaz-e a hír, hogy ő német uralmat akar az erdélyiek nyakára hozni. A rendek ugyan nem adnak hitelt ennek; ha azonban csakugyan ez volna szándékában, fölszólítják, hogy hagyjon föl tervével, mert ők, az erdélyiek, Izabella királyné és fiának hívei akarnak maradni. A miből eléggé világos, hogy bármily régen és bármily melegen is óhajtották vala széles Magyarországon a német uralmat, a Királyhágón túl Ferdinánd országlását még ekkor nem tekintették «örvendetes esemény»-nek.¹⁾ Tinódy sze-

ből, hogy a királyné Becse vára helyett pénzt ajánlott a portának, hogy továbbá Izabella engedélyt kért a szultántól, hogy fiát királylyá koronáztathassa és a nemrég török fogságban meghalt Maylád holttestét Konstantinápolyból haza szállíttathassa. — Verancsics más valamit hallott harangozni e azt írja Bécsből 1551, márczius 8-án, hogy a két csausz (t. i. Ali és Musztafa) azért jött Erdélybe, hogy János Zsigmond megkoronáztatását «követeljék» (!?). *Epist. Proc.* II. 243 — Erről azonban Báthory András mitsem említ, ámbár különben jól van értesülve az erdélyi dolgokról. (U. o. 245.) — Verancsics ezuttal megnevezi a hír forrását, hogy t. i. «hoc novum ex vulgarium hominum (vetularum?) rumore» hallotta és nem is merné ismételni «nisi id ipsum etiam a Reverendissimo Domino Cancellario confirmari audivissem». Nyomban azután hozzáteszi, hogy Fráter György «embere (Bornemissza Gergely) a múlt éjjel» utazott el Bécsből Ferdinándhoz (Ágostába) és megígérte, hogy nyakra-főre, lóhalálába fog sietni hozzá. «Így beszélék a dolgot». — A barát egy hívének jelentéséből tudjuk, hogy a két csausz a királyfi megkoronáztatását megígérte és nem követelte. *L. Erd. Orsz. Eml.* I. 312—313. — Még 1550 október havában azon álhír terjedt el, hogy Petrovics a budai pasának ajánlatot tett vala, hogy neki Becse és Becskerek várait átadja. Huber szerint (17. l.) Fráter György terjesztette a hírt; forrást azonban nem idéz. Úgy látszik az *Epist. Proc.* II. 214. és 219. lapjain előforduló két passust forrasztotta össze («zusammengeschweisst!»). Hogy a hír merő hazugság volt, a fönebbiekből eléggé világos. A váci püspök pláne azt hiesztelte Ágostában, hogy Petrovics Erdély és Tisza közt fekvő két várat már át is adott a törököknek. *L. a velencei követek jelentését, 1550 nov. 6-áról. Venetian. Depesch.* II. 472. — Ugyanezek jelentik 1551 feb. 1-jén, hogy «a barát egy embere» érkezett meg Ágostába. Ettől hallották hogy Petrovicshoz Temesvárhoz két csausz érkezett, hogy őt Becse (Bache et Bache-rech) és Becskerek átadására sürgessék. (U. o. 503.)

¹⁾ *Magy. Orsz. Eml.* III. 329. — Fráter György is azt írja (Károlynál 219) hogy «major tamen numerus est eorum, qui rectius de salute patriae sentiunt», azaz mint ő; csak hogy ez az ő képzeletében létező többség nem adott életjelt magáról míg ő a Nagyváradról hozott csapatokkal Enyeden meg nem jelent.

rint még a szászok is «akkor főre megeskü(vé)nek (hogy a) király-
finak anyjával híveik lennének». ¹⁾

Az Enyedre márczius 15-ére kitűzött gyűlésen Izabella is
fegyveres erővel jelent meg, mely célra neki minap Gyula-Fejér-
váron három ezer embert szavaztak meg a rendek ²⁾ és megnyitotta
a gyűlést. Fráter György szerint ³⁾ a gyűlésnek az volt a célja, hogy
az erdélyi rendek a gyűlésen megjelenendő Mahmut csausz ⁴⁾ ke-
zeibe a hűségi esküt újból letegyék. A gyűlés Tinódy szerint ⁵⁾ egy

¹⁾ III. 28. — Fráter György azt írja — és Huber Alfonz elhiszi neki
(21. l. ⁶⁾ jegyzet — hogy Izabella az 1551. év elején ismét késznek nyilat-
kozott Ferdinánddal egyezkedni, hogy még Petrovics sem ellenezte a dol-
got, hogy a királyné maga sürgette a barátot az egyezkedés fonálának föl-
vételére és csak Salm gróf halála után kezdett ismét a török felé hajlani.
(Károlyi 201.) Erre csak annyit mondhatunk, hogy *credat Judaeus Apella!*
— A kétszínű, fondorkodó barát apologistái azt a különös eljárást várják
el olvasóiktól, hogy pártfogoltjuk megítélésénél úgy ítéljenek róla mint
oly egyénről ki természetét teljesen megváltoztathatja. «Ha akarom, vem-
hes; ha akarom nem vemhes». Ha a töröknek ír, úgy a legrikítóbb ha-
zugságokat írja; ha pedig Ferdinánddal levelez, úgy ő az igazmondás nemes
példányképe. Már Jeremiás proféta figyelmeztetett bennünket arra, hogy a
szerecseny bőrét, a leopárd szőrét el nem változtathatja.

²⁾ Ezt a barát állítja. A gyűlés végzései szerint azonban csak általá-
nosságban, háború esetére, rendelte el az általános vagy részleges fölkelést.
L. *Erd. Orsz. Eml. I.* 316. E végzések egy példányát maga a barát kül-
dötte el Ferdinándnak márcz. 9-én.

³⁾ Károlyi, 218.

⁴⁾ A barát elég világosan őt «Mahmuth principis Turcarum inter-
pres»-nek nevezi. Ali csausz ekkor, úgy látszik, még Erdélyben időzött
(lásd *Erd. Orsz. Eml. I.* 272. lapon a ³⁾ jegyzetet), de az az enyedi gyűlé-
sen Mahmut s nem ő mint Horváth Mihály beszéli tévesen (id. m. 279—
281) volt jelen. — Horváth itt is szokása szerint sok oly dolgot mesél,
miket hiában keresünk az általa idézett forrásokban. — Bucholtz is «Mach-
mut»-nak nevezi a csauszt VII. 257.

⁵⁾ III. 28. — Tinódy zilált előadásából egyedül azonban bajos volna
megérteni, hogy tulajdonképen mi történt Enyeden. Mindenekelőtt is azt
írja, hogy a királyné megtiltotta a barátnak, hogy a gyűlésre eljönne; ezt
az állítását azonban a hivatalos végzések czáfolják meg. Azután elbeszéli,
hogy a barát «hivatlanul» megjelent népével és hogy erre az előbb a király-
nének hűséget esküdött, de most a barátához átpártolt szászok «az királyné
asszont kezdék engesztelni, barát szolgálatját hogy akarná venni»; mire
azonban Izabella kitérő válaszszaal felelt s figyelmeztette őket, hogy «először

álló hétig semmi hasznos végzést nem hozott. Végre megérkezett a hír, hogy a barát a tilalom daczára és adott ígérete ellenére fegyveres néppel közeleg, mire az erdélyi hősök legnagyobb része «el-párolgott»¹⁾ és csak az enyedi vár őrizetével megbízott ezer százsz állta meg helyét.²⁾ A barát pedig, hogy megakadályozza azt, miszerint a gyűlés valami a királynénak kedvező végzést hozzon, reá-birta a székely és százsz nemeseket, hogy az ügyek megbeszélése czéljából «valami szabad helyen» gyűljenek össze. A királyné látván, hogy a barát beavatkozása miatt «kitűzött czélját el nem ér-

jobb volna országra gondolni». S csak miután «egy hétig asszon vára bá-natba» és semmi végezés lön gyűlésbe haszonba», ment el a királyné «bé Fejérvárba, az győlés ott álla barát akaratjába.»

¹⁾ «Ubi» — írja a barát — «de meo ingressu et copiis quas habebam, certiores facti essent, concidit omnis illorum animus, collectaque illa praesidia dum quisque se clam subduceret, praeter mille Saxonum, qui in castellum, ubi regina erat, introducti tenebantur, in nihilum redacta sunt.» — Vagy mint Bechet írja (269. l.) «megjelenése eloszlata a gyűlést mint a nap fölköltével eloszlik hűvös éj folyamában meggyülemlett pára». — Centorio szerint (69. l.) a barát kocsija útközben Körösbányánál (?!) (Cheresuania) egy kis folyó (fiumicello) átkelésénél fölfordult, de a barát sértetlenül megmenekült. Kísérőinek, kik ezt baljóslatú jelnek magyarázták, és őt visszatérésre nógatták, nevetve azt adá feleletül, hogy az ilyen, (földölt) kocsikból eredő jóslatokra ne hederítsenek, mert tudniok kell, hogy van más koci az égen, mely befolyásával megvédi őket (minden szerencsétlenség ellen). A szerző magyarázatúl hozzáteszi, hogy e «tréfabeszédével» a barát alkalmasint azt értette, hogy az égen tündöklő gönczöl szekere volt az ő kalauza (che il carro di Erittonio locato nel cielo tra' suoi segni sarebbe stato la sua guida). — Bethlen (I. 481) alkalmasint Brutus révén, Bechet pedig (*Histoire du ministere du Cardinal Martinusius* Paris. 1715. 269. l.) talán Bethlen után említik ez incidenst, mely azonban aligha történt Körösbányán, mert Centorio szerint a barát a baleset után Thordáig utazott s csak azután megy Enyedre, már pedig Nagyváradról Enyedre Thorda érintésével vagy a nélkül nem Körösbányán vezet át a legrövidebb út. — A balesetről maga Fráter György is megemlékezik Ferdinándhoz Enyedről márcz. 31-én írt levelében. (Károlynál. 218 l.) Szerinte ő éppen a megáradt Körösön akart áthajtani, midőn kocsija gát (obex) módjára földuzzasztotta a vizet és a meggyúlt ár fölfordította a kocsit, de a barátot és a vele utazó társait a lóháton őket kísérő szolgák kimentették a habokból. Quem Dii pendere volunt, — tutus natat gurgitem!

²⁾ Az enyedi vár továbbra is Izabella várnagyjai kezein maradt. *Erd. Orsz. Eml. I. 276. 280. stb.*

heti», Enyedről «sürgös dolgok» miatt¹⁾ Gyula-Fejérvárra utazott, s párthivenek egyrésze is eltávozott vele. A visszamaradt rendek ezután elintézték némi halasztást nem tűrő ügyet, ú. m. kivetették a töröknek fizetendő évi adót s fölkérték a királynét, hogy a begyülemendett adót küldje el a portára, oly kéréssel, hogy a szultán elégedjék meg a régi contributióval és ne helyezzen nagyobb terhet az ország vállaira. Miután pedig a visszamaradt «urak» csekély száma, a magyarországi «testvéreik» elmaradása és a királynénak eltávozása miatt a közjó ügyében többet mint a mik a égzésekben meg vannak említve, nem határozhattak, fölkérték a királynét, hogy Szent-György napja utáni 15-dik napra egyetemes gyűlést hirdessen, melyre mindenki köteles lesz megjelenni, hogy ott a királyné és fia méltósága és az ország megmaradása ügyében együttesen határozatot hozhassanak.²⁾

De Erdélyben a királynéről és országgyűléseiről ekkor ugyan- azt lehetett állítani, mutatis mutandis, a mit Zamoisky elmondott a lengyel királyról, hogy t. i. «rex regnat sed non gubernat». Az erdélyiek elhatározták volt, hogy a szultán hűségében maradnak, és nekik német uralom nem kell, de a jöttment dalmata barát másképp végzett sorsukról. Fájdalom, az egész fejedelemségben nem akadt férfiú, méltó e névre, kinek volt volna vagy elég bátorsága és hazafisága, vagy több a bátorsága és hazafisága, mint indolentiája, hogy a hatalmat bitorló és a parlament szabadságát lábbal taposó barát ellen szót emelni vagy merészelt vagy nem restelt volna.³⁾

¹⁾ *Erd. Orsz. Eml.* I. 320.

²⁾ Így értem a végzést, melynek illető passusa így hangzik: «ut . . . melius tam de dignitate Majestatis suae ejusque . . . filii quam de conservatione regni domini regnicole decernant». Mint láttuk, már a gyula-fejérvári gyűlésen határozták el a rendek, hogy az ország átadásáról hallani sem akarnak. A «dignitas» alatt talán a királyfi megkoronáztatását kell értenünk, melyet maga Izabella kívánt és mely ügyben Bucholtz szerint (VII. 257) még 1551 elején (valószínűleg a fejérvári gyűlés után) folyomodott a királyné engedélyért a szultánhoz. Horváth Mihály még sok mindenfélét beszél el a barát életrajzában. Így pl. az enyedi gyűlés után a baráttal meginterviewoltatja Ali csauszt (281. l.), pedig a barát saját leveleiből tudjuk, hogy sem vele sem Mahmuddal nem találkozott.

³⁾ Horváth Mihálynak ugyancsak fonák fogalmai voltak egy parla-

XIII.

A barát az osztrák házzal való alkudozásait úgy látszik a meddig ez lehetséges vala, titokban igyekezett tartani mindaddig, míg Ferdinándnak régóta sürgetett segélycsapatai meg nem érkezettek az erdélyi határhoz. Így pl. visszatartotta magánál V. Károly császárnak Izabella számára küldött és Augsburgból 1551 márczius 6-áról kelt levelét.¹⁾ Mentőségül ezért azt hozza fel, hogy fél attól, miszerint a királyné majd elküldi a levelet Törökországba — s ily módon mint az angol mondás találóan megjegyzi, majd kiszalasztja a macskát a zsákból. Mint láttuk, a fondorkodó barát Nyirbátorban Izabella meghatalmazása, de sőt még tudta nélkül kezdeményezte az Erdély átadása ügyében való tárgyalásokat az osztrák ház biztosaival. Ez, mint láttuk, még 1549 őszén

ment és egy az alkotmányhoz alkalmazkodó regens hatalmáról, jogairól és kötelességeiről. Izabella, Erdély törvényes regense, összehívja az enyedi gyűlést, melyre meghívja a fejevári gyűlés határozata értelmében a hivatalától megfosztott Fráter Györgyöt. A barát eljön, de az ország rendinek határozata ellenére fegyveres erővel és egy idegen trónpretendens érdekében megzavarja a szabad tanácskozást. A barát tehát sokkal nagyobb bűnt követett el, mint I. Károly angol király, ki pedig fejével lakolt tettéért s ámbár vannak elegenden Angliában, kik rosszalják kivégeztetését, aligha akad ember ki védeni merésznél őt a parlament szabadsága ellen elkövetett merényletért. Horváth fölfogása szerint azonban a barát nem tett egyebet mint azt, «hogy a fondorlat hálózatát széttépte» (id. m. 281), melyet Izabella és az erdélyiek szöttek — hogy a maguk tulajdonát, javát a barát fondorkodásai és az osztrák ház kielégíthetlen területkapzsisága ellen megvédjék. — Egyáltalában Horváth Mihály teljesen félreértette a történetírónak föladatát s ő Fráter Györgynek nemcsak életrője, hanem, még pedig főleg, védő ügyvéde és nem életrajzt hanem apologiát sőt helyenkint apothéosist írt. A védő ügyvédek régi fortélyá szerint azért a védelmébe vett egyének ártatlanságát olyképen igyekezik bebizonyítani, hogy bemocskolja az ellenpárton szereplő egyének jellemét. Azonkívül félremagyaráz nem rossz akaratból ugyan, hanem elfogultságból, mindent, a mit akár Izabella akár párthívei tettek «a létért való küzdelemben»; pedig amint ezt már az elmondottakból láthattuk, Izabellának főhibája csak az volt, hogy nem engedte magát könnyű szerrel mintegy hajánál fogva és erőszakkal a barát részéről számára kijelölt német paradicsomba hurczoltatni.

¹⁾ Károlyi 216 és 207.

történt s ámbár Ferdinánd már 1550 első napjaiban tudatta a baráttal, hogy örömmel értesült mindarról mit a barát Bátorban Salm grófnak titokban elmondott és a teendők végett beszélni fog Károly császárral, ez beleegyezését a Nyirbátorban megbeszélt föltételek elfogadásához csak 1550 nov. 1. tudatta a baráttal és Ferdinánd ekkor még mindig akadékoskodott és Kassát követelte tőle foglalólul.¹⁾

Fráter György ismételt további türelmetlenkedő sürgetéseire végre Ferdinánd kinevezte biztosait¹⁾ 1550 végén s ezek kettejével²⁾ t. i. Báthory Andrással és Teufel Rézmánnal («Ördög Mátyás»-sal) a barát találkozott Ér-Diószeghen Biharmegyében febr. 3-án. Az ő kívánsága volt, hogy a találkozás valami alkalmas, de félreeső helyen (in commodo loco, remotiori tamen) történjék.³⁾ Félreeső helyet azért választott pedig valószínűleg, nehogy Izabella vagy Petrovics neszét vegyék, hogy ő az elhalt János királynak

¹⁾ Ha Petrovics vesz igénybe sok időt valaminek megfontolására, úgy ez Huber véleményében «Mangel an Entschlossenheit und Thatkraft»; ha pedig Ferdinánd, úgy az csak «zögernde Haltung» vagy «auffallende Langsamkeit». — A fönnbbi dátumokból láthatjuk még azt is, hogy Istvánfi nem oly nagyon téved, mint Huber hiszi, midőn azt írja, hogy «sed dum Salmensis Agriae et Solnoco muniendis incumbit, ac earum quas tractabit rerum expediendarum finem expectat, priusquam Caesaris et Ferdinandi mentem accepisset, maligna febris Agriae tentatus, non multo post vita functus est». Ezen állításra alig lehet ráfogni, hogy Istvánfi «lässt auch Salm ein Jahr zu früh sterben» (13. l.), hanem igenis magának Hubernek azon botlására, hogy «Graf Salm war im December 1549 gestorben (20. l.), mert Miklós gróf egy egész évvel tovább élt. — Szilády Áron szerint Egerben decz. 20-án halt meg «pestisben» (R. M. K. T. III. 393.), de élek a gyanúpörrel, hogy a szerző (ki forrást nem idéz) diagnosisában tévedt s más betegségben halt meg a gróf. — Szederkényi szerint (*Hevesmegye története* II. 121.) Salm december hó 26-án halt meg, forrását így idézi «Verancz. 10. k. 158. l.» ott pedig semmi sincs. Verancsics (VII. 158) pedig csak azt írja (nov. 20), hogy a gróf betegeskedik. — Oláh szerint Salm halálának híre december 28-án érkezett Agostába. *Epist. Proc.* II. 224.

²⁾ Károlyi CXXVII. sz.

³⁾ Csak ketten írták alá a jelentést és Tinódy is azt írja, hogy a barát «Diószegen két úrval végezé ő dolgát». (28. l.)

⁴⁾ *Epist. Proc.* II. 229. 233.

adott esküvel egyezőleg, János Zsigmond és a királyné javának és Erdély üdvének mimódoni hathatós és minél gyorsabban való előmozdításának ügyében készül tanácskozni az osztrák ház megbizottjaival. A megbeszélte pontok közül bennünket jelenleg csak azon egy érdekel, hogy a fősúlyt a barát egy segélyseregnek, még pedig minél gyorsabban való küldésére helyezte, hogy ez Erdélyt elfoglalja és ennek várait védelemre képes állapotba helyezze, mielőtt a töröknek alkalmá vagy ideje volna Erdély védelmére megjelenni és a mit elhallgatott a barát — Izabellának és az erdélyieknek meglepetésükből fölocsúdni. Petrovicznak vizsgálódásai a lugosi és karánsebesi ráczokkal éppen kedvező alkalmat nyújtott egy ily államcsiny keresztülvitelére és talán az új moldvai vajdát, Istvánt is megnyerhetné Ferdinánd a szent ügy számára.¹⁾ Hű székelyeit e részükről nem igen szívesen látott vendégek meghívásáról aligha értesítette Fráter György.

Azt is megmagyarázta a barát a két királyi biztosnak, hogy miféle segélycsapatokra volna neki szüksége. Mindenek fölött 500 pánczélos lovas (equites cataphractos) kért az oláhok és törökök megrémítésére.²⁾ Ha pedig ilyeneket «ily hamar megküldeni nem volna lehetséges», úgy «a kéznél levő spanyol csapatokat» kérné elküldetni, mert szerinte olyanok a magyar csapatok «conditíói», hogy külföldieket kell melléjük adni, hogy mindent a leg-

¹⁾ De Urechi szerint, mint láttuk, Eliás csak 1551 május 1-én köszönt le. — V. ö. továbbá Malvezzi leveleit Hurmuzakinál (II. I. 263. 264.), melyek szerint Éliás május 21-én kezét csókolt a szultánnak és 500 janicsárt kért tőle, hogy ezekkel némely az erdélyi határon fekvő várat elfoglaljon. A vajda u. a. hó 30-án mozlimmé lett, 31-én fölvette «a török keresztiséget». Új neve Mehemet pasa lett és június 9-én már mint Szilisztria újonnan kinevezett szandsákbégje csókolt kezét. — Mint ilyen jelen volt Temesvár ostrománál 1552-ben. Czimer Károly öt tévesen «Musztafa»-nak nevezi Istvánfi nyomán. *Temesvár megvétele* 147. l. De a szultán maga is «Mehmet»-nek nevezi őt «Qui . . . antea erat vaivoda Moldaviensis, apud portam nostram excelsam sibi baptismum (Mahometanum) accepit, (et) . . . Zanzakbeg de Zylyztre deputatus est Mehmetque appellatus» Károlyi 367.

²⁾ A pánczéltól azonban nem annyira féltek mint a puskáktól. Még a keresztési csata idején is féltek a törökök és tatárok a puskaropogástól. *Századok*. XXIX.

kényelmesebb módon az osztrák felség nagyobb dicsőségére és javára lehessen keresztülvinni.¹⁾

A biztosok már másnap elutaztak és útjukban Nagylétáról megírták jelentésüket Ferdinándhoz, ugyanaznap (febr. 4) pedig a barát is írt még Diószeghből²⁾ neki s be sem várva feleletét, már febr. 16-án elindította Bornemissza Gergelyt, ki mint Verancsics-tól tudjuk, lóhalálában sietett Ferdinándhoz Ágostába.³⁾ A levélre feleletül Ferdinánd megígérte, hogy Erdély átadása ügyében a szükséges utasítással ellátott teljhatalmú biztosokat hovahamarább el fogja hozzáküldeni, közöttük egy vagy két német tanácsost és hogy ő (Ferdinánd) Bécsbe készül utazni, hogy a tanácskozás helyéhez annál közelebb lehessen. Egyszersmind tudatja a baráttal az örvendetes hírt, hogy «a római szent birodalom»⁴⁾ rendei a jelen gyűlésen tetemes pénzsegélyt szavaztak meg neki s hogy ő nem mulasztotta el Báthory Andrásnak és más kapitányoknak utasítást adni, hogy a barátnak szükség esetén csapataikkal segélyére sieszenek.⁵⁾ Két napra rá azután kinevezte a négy teljhatalmú biztost,

¹⁾ « . . . eas enim esse regni illius (Transylvaniae) hominum conditiones ut, si Hungarae Nationi externus miles addatur, omnia commodius, et majori Majestatis Vestrae Sacratissimae reputatione, ac fructu confici possint.» A biztosok Ferdinándhoz. *Epist. Proc.* II. 238.

²⁾ Az *Epist. Proc.* szerint «Dióss»-ból (II. 222) de Ferdinánd levele szerint Diószegről. Károlyi 202.

³⁾ *Epist. Proc.* II. 244 és Károlyi 211. — Őt érti valószínűleg Brutus midőn írja, hogy «alii tradunt quibus assentior, Georgium, antequam illi de (így! de talán helyesebben illic in) colloquio cum Ferdinando (de értsd legatarius Ferdinandi) convenisset (in Diószeg oppido posito in Sigismundi Forgachii ditione) certum hominem e suis, cujus maximis in rebus fidem exploratam habebat, ad Ferdinandum misisse» és így tovább. III. 381 Csak az időrendet illetőleg téved Brutus. Különbön azonban még a biztosok kilétével sincs egészen tisztában, mert szerinte Salm (!?) és Báthori mentek el Diószegre. Salm mint tudjuk ekkor már nem élt.

⁴⁾ Egy angol cynicus szerint nevét onnan vette, mivel nem volt sem szent, sem római, sem pedig imperium.

⁵⁾ A velencei követek azt a hihetetlen hírt írják baha febr. 10-én, hogy a birodalmi rendek 3 millió (!?) aranyat szavaztak meg Magyarország visszahódítására («tre milione d' oro per la recuperatione d' Ongaria»). *Venet. Dep.* II. 506. — Az ígért vagy küldött segélycsapatokban azonban nem volt köszönet, mert már márczius 28-án Ferdinánd fölszólítja a

t. i. Sbardellati Ágoston váci püspököt, ecsedi Báthory Andrást, a muszka követségéről híres báró Herberstein Zsigmondot és Harrach Leonárdot.¹⁾

Ferdinánd levele, melyet a barát márcz. 3-án kapott meg Nagyváradon, rendkívül vidám hangulatba hozta őt. Csak azért maradt eddig vissza székhelyén — írja ő — hogy megtudja Ferdinánd akaratát; most tehát misem tartóztatja őt többé és azért engedelmeskedve a királyné és rendek meghívásának, Erdélybe fog sietni. Miután pedig háborús dolgokban az első «impetus» rendesen nehéz szokott lenni, kéri Ferdinándot, hogy a tárgyalásoknak nyomatékokat adandó, a nehéz és könnyű csapatokat toboroztassa össze haladék nélkül, hogy ezek az értekezlet megnyitásánál jelen lehessenek. Petrovics meghasonlott a ráczzaival és ezek jelenleg hozzá (a baráthoz) szítanak.²⁾

Egy ugyanazon napról kelt második leveleiben pedig tudatja Ferdinánddal, hogy két előkelő emberrel Rácországban alkudozásban áll. Bakics Pálnál nem silányabbak. Ezek készek volnának a török iga ellen a népet föllázítani és 60 ezer fölkelőt a csataterre állítani, ha a keresztény fejedelmek segélyéről biztosak lehetnének.³⁾

Hogy mint érkezett a barát Erdélybe, s mint zavarta meg a nagyenyedi gyűlés tárgyalásait, azt már fönnebb láttuk. Forrásaink azonban hallgatnak arról, hogy vajjon ez alkalommal közölte-e a jó erdélyiekkel az újságot, hogy ő már talált új fejedelmet számukra, s hogy akár inyükre van a választása akár nem, ő az új fejedelemmel már megegyezkedett az ország elfoglalását illetőleg. Petrovics később május 7-én azt írja,⁴⁾ hogy a barát avval ámitgatja az erdélyieket, hogy a szultán maga mondott le Erdély birtokáról, Ferdinánd javára.

barátot hogy, miután hírlik (allata est fama) hogy a budai pasa összevonta a határon állomásozott csapatait és tűzértségét Pestre küldötte, és Eger, vagy Szolnok vagy Ferdinánd valami más várának ostromára készül, a barát küldje vissza a Báthory részéről számára küldött csapatokat, de sőt a maga részéről is küldjön a lehető legnagyobb segélyt. Károlyi 214.

¹⁾ Károlyi 204. — Márcz. 30-án azonban másokat nevezett ki Sbardellati és Harrach helyébe.

²⁻³⁾ Károlyi 205—207.

⁴⁾ *Epist. Proc.* II. 253.

XIV.

Végre tehát sikerült a barátnak az álmos Ferdinándot fölbreszteni indolentiájából és őt erélyesebb cselekvésre nógatni, a miben Bornemissza Gergelynek úgy látszik nagy érdeme volt. Hosszabb huza-vona és halogatás nélkül (citra longiore[m] moram et procrastinationem) Ferdinánd elbocsátá a barát hú emberét és megküldé vele császári bátyjának levelét, melyben ez a barát buzgalmát Erdélynek az osztrák ház számára tervezett megszerzése körül megdicséri.¹⁾

1550 végén valaki egy újabb okot fedezett föl, hogy Erdély miért csatoltassék vissza az anyaországhoz és felismerték végre Magyarországon is a fejedelemség stratégiai fontosságát. «Ha a török elfoglalja Erdélyt és a Tiszakebelt»²⁾ — így ír Nádasdy Ferdinándhoz — «úgy rövid idő alatt és könnyű szerrel hatalmába kerítheti majd az egész magyar hazát.»³⁾ Miután a török az egy Szolnok kivételével már birta a Duna-Tisza közt fekvő várakat fel Hatvanig és a Dunántúl is Budát, Székesfehérvárt és számos mást, Magyarországnak azon része, mely még Ferdinánd kezén maradt, mint látjuk, már anélkül is nagyon csekély területre olvadt le és azért Nádasdynak igaza volt.⁴⁾ Erdély stratégiai fontosságát azonban, mint Aramon leveleiből láthattuk, már régóta fölismerték Sztambulban és a Fráter György gondjaira bízott területet már

¹⁾ Lásd a császár levelét Károlyinál 207; Ferdinándét u. o. 211.

²⁾ Tinódy használja e szót (20. l.) s amennyire megértem őt «Tiszakebel»-lel az Izabellának hódoló, a Királyhágó és Tisza folyó között fekvő területet érti lantosunk és nem csupán «Békés és Csanád megyék területét és az ezekkel szomszédos részeket» mint kiadója, Szilády Aron állítja R. M. K. T. III. 396.

³⁾ Kanizsából 1551 febr. 5. — *Epist. Proc.* II. 239.

⁴⁾ A ki mások benáságán nevet, maga ne sántikáljon. Így tartja a régi magyar közmondás. A jelen cikksorozat elejében (a 358. lapon) Szeged várát hibásan a Tisza bal partjára helyeztem. Salamon Ferencz (*Magyarország a török hódítás korában*) vezetett félre. Czimer Károly *Szegedi veszedelméből* azt látom most, hogy a régi vár a folyam ugyanazon oldalán fekszik, mint a város.

régóta meghódították volna a törökök, ha a szultán nem volt volna elfoglalva régi ellenfelével, a perzsa fejedelemmel.

«Magyarországot (azaz az országnak a török hatalmában levő részét) Erdélyből kell elfoglalni» — írja tovább Nádasdy — «ha ez utóbbit elvesztjük és a török elfoglalja, úgy rövid idő múlva ezer forinttal sem leszünk képesek keresztülvinni azt, a mi most egy forintunkba kerülne.»

«Ex Transylvania Hungariam, non ex Hungaria Transylvania!» a magyarországi politikusok választott jelszava lőn. Ezt hangoztatják Ferdinánd és a barát V. Károly fülébe ¹⁾ és ezt hangoztatja vissza a császár is, midőn írja a barátnak, hogy úgy értesült, hogy «ea provincia (Erdély) ad reliquum pondus totius regni Hungariae sustinendum apta sit». ²⁾

Ferdinánd továbbá feltünő erélylyel haderőről is kezdett gondoskodni ³⁾ s még arról is, hogy az Erdély elfoglalására induló csapatoknak legyen jó hadvezérük. Ez utóbbi czélból bátyjától a híres Marignano ⁴⁾ átengedését kérte. Eleinte a terv az volt, hogy Miksa főherceg, Ferdinánd fia, foglalja el az elhalt Salm gróf helyét s hogy Marignano segédül és tanácsadóul legyen melléje rendelve. V. Károly színleg megadta ugyan beleegyezését, de don Ferrante Gonzaga kérelmére Marignano mégis Olaszországban maradt és Castaldo, V. Károly császár nagyhatalmú miniszterének

¹⁾ Így pl. Ferdinánd a német birodalmi rendek számára szánt és 1550 decz. 16. Károly császártól az özvegy Mária királynéhoz küldött előterjesztésben azt írja, hogy «de ladicte Transylvanie le royaueme de Hongrie est plustot recouvrable que de la Hongrie la Transylvanie.» *Brüssz. okm. tár.*, II. 248. — Lásd Ferd. levelét Károly császárhoz, decz. 14. U. o. 239. — A barát pedig capacitálni igyekszik a császárt, hogy Erdélytől függ Moldva-, Oláh-, Lengyel és Morvaországok és Szilézia sorsa, «faciliusque longe regnum Hungariae ex Transylvania recuperari poterit, quam Transylvania ex regno Hungariae posset restitui.» Károlyi 216.

²⁾ Károlyi 207.

³⁾ Peyto, egy angol ember, azt írja Firenzéből 1551 febr. 7., hogy a római püspök (a pápa) és a florenczi herceg hadakat készülnek gyűjteni Magyarország részére. *Calendar of Statepapers* — Edward VI. Foreign. A dátum alatt.

⁴⁾ Johannes Jacobus de Medici Marignano.

Granvellanak kegyencze, lett saját kérelmére, Miksa főherczegnek «in rebus bellicis vicegerens»-évé kinevezve.¹⁾

Az Archivio Mediceo egy kézírata szerint²⁾ Castaldo egy «tenente generale e supremo consiglierio di guerra» rangját és fizetését nyerte el, mely utóbbi havonkinti 400 aranyra rügött.³⁾ Alig hogy megérkezett vala Erdélybe, a firenzei militia főkapitányává lett kiszemelve és egy Tordáról 1551 aug. 27-éről kelt spanyol levélben⁴⁾ engedélyt kért Alba herczegétől, hogy utazását Firenzébe rövid időre elhalaszthassa. Úgy látszik azonban, ez állást vagy nem nyerte el, vagy ha igen, úgy nem foglalta el.

XV.

Mielőtt hozzáfognánk Castaldo erdélyországi szereplésének részletes elbeszéléséhez, czélszerű lesz életrajzának főbb vonásaival megismerkednünk. Az a néhány év, melyet a fejedelemségben töltött, aligha elegendő az ember jellemének helyes megítélésére. Mint látni fogjuk, vannak történetíróink közt olyanok, kik még keresztnevét sem tudják; mások pedig nemzetiségével nincsenek tisztában.⁵⁾

Castaldo nem rokonszenves alak Erdély történetében bármily büszkék legyenek is reá honfitársai, az olaszok;⁶⁾ de minden hibái mellett azon egy elidegeníthetlen joga mégis megmarad, hogy részrehajlás nélkül ítéljük meg viselt dolgait. S e föladatomban tehetségemhez képest lelkiismeretesen fogok eljárni.

¹⁾ *Venetian. Depesch.* II. 494. 502. 508. 517. — Utiešenovič *Urkundebuch* 24. — Castaldo utastása ápril 27-éről van keelve de a császári udvarnál időző angol követ már ápril 7-én jelenti haza, hogy Castaldo az nap Bécs felé készül utazni. *Cal. of Statepapers.* U. o.

²⁾ Filza 74. D'Ayala.

³⁾ Damula velencei követ írja 1552 végén, hogy 1547 óta Castaldo a császártól 1200 scudira rugó évdíjat is húzott. *Venetianische Depeschen* II. 587.

⁴⁾ U. a. levéltárban, Filza 404 p. 416.

⁵⁾ Akárhány írónk azt állítja róla, hogy spanyol volt.

⁶⁾ «Già ho temperato la penna d'oro per celebrare il valor vostro» — írja Paulus Jovius.

Giambattista ¹⁾ Castaldo 1488-ban született. Az egyetlen adat, melyet születési évére nézve bírunk, Damula, a császári udvarnál időző velencei követ egy levele, ki azt írja 1552 december havában, hogy Castaldo akkor már 64-dik évét betöltötte. Születési helyét illetőleg maguk az olaszok sincsenek tisztában. Némely írók szerint ³⁾ Nocera de' Pagani, ismét mások szerint ⁴⁾ Cesinola (distretto del quartiere di Mitigliano della Cava) volt születési helye. Mindkét említett hely egymáshoz közel a nápolyi királyságban fekszik, nem messze Nápolytól és Salernótól.

Halálának éve sem ismeretes, mert ámbár Filamondo 1560 márczius 25-ét említi halála napjának, d'Ayala szerint ez hiba és Castaldo végrendeletének kelete. Ascanio Centorionak Commentarii-ban, melyek 1566-ban jelentek meg, van egy «Illustrissimi Castaldi Elogium» 1563-iki kelettel, melyben a tábornok haláláról nincs ugyan említés, de van a könyvben magától a szerzőtől egy kelet nélküli «Sonetto» Castaldo dicséretére, mely «még akkor iratott, midőn ő még életben volt». S végre maga a könyv Ottavio Farnese, páрмаi hercegnek, és a Sessa-i hercegnek van ajánlva 1565 október 4-iki kelettel, melyben Castaldo fia, Signor Ferrante Castaldo, van «Marchese di Cassano»-nak czímezve és egyéb vonatkozásokban is a mi Castaldonkról már mint olyanról van szó, ki nagy vezér «volt». D'Ayala továbbá idézi Thuanust, az ismert francia történetírót, ki szerint Castaldo 1562-ben Milanóban halt meg.

¹⁾ Castaldo tábornok keresztnéve Baptista János volt és nem János Alfonz. Dr. Szádeczky (*Isabella es János Zsigmond*) a tábornokot összetéveszti unaköcscsével, Ioannes Alphonsus Piscara Castaldo-val, amint erre már Huber Alfonz is (*Ferdinand I. und Isabella von Siebenbürgen*) figyelmeztette őt.

²⁾ *Venetian. Depeschen* II. 519.

³⁾ Castaldonak egy életrajza még 1867-ben az *Archivio Storico Italiano* 5. seriesének 3. kötetében jelent meg da Mariano d'Ayala tollából, de rendkívül gyarló czikk. Csakis azon adatait használom föl, hol forrást idéz. Így pl. szerinte Monsignore Lunadoro, Nocera püspöke 1602—1610 közt egy nyomtatott levélben azt állítja, hogy Castaldo az ő székhelyében született.

⁴⁾ *Descrizione istorica della città fedelissima di Cava* (Napoli 1716—1727) és mások. — Idézve u. o.

Végrendelete szerint holtteste először ideiglenesen a S. Vitore al Corpo egyházban tétetett le, de későbben Nocerába lett áthelyezve és ott a végrendelezőtől alapított kolostor templomában¹⁾ eltemetve, hol sírja és cenotaphiumja mai nap is láthatók. A sír a templomban van,²⁾ a cenotaphium pedig az előtornácban. Ez utóbbi emléket saját fivére, «Joannes Matheus Castaldus», előbb ugyanazon kolostor apátja, később Puzzeoli püspöke, emelte emlékére. Az emléket Castaldo mellszobra díszíti és egy hosszú latin fölíratban föl vannak sorolva hőstettei; de egyetlen dátum sem fordul elő benne s még születésének vagy halálának éve sincsenek megemlítve.

E fölírat szerint Castaldo a híres Pescara marquis alatt szolgált kora ifjúságában. Carbonarenál szétugrasztotta a svájcziaikat,³⁾ «Venascum»-nál megverte a francziákat,⁴⁾ Bicoccánál a megérkező ellenséges hadakat legyőzte és Lodit az ostromzár alól fölmentette.⁵⁾ Genua ostrománál a várkapú bevérese után (effractus portis) ő volt az első, ki a várba behatolt.⁶⁾ Carpi-t bevette⁷⁾ és az afrikai háborúban a mórokat egy hídnál egymaga tartotta vissza (solus contra Mauros pontem sustinuit).⁸⁾ Barcelonánál (Barchino)

¹⁾ A «Szent Szűznek az olajfák hegyéről elnevezett szerzete» kolostorához tartozó templomban. E szerzetnek hazánkban, Dömösön, is volt kolostora. Az első szerzeteseket Zsigmond király hívta Magyarországba.

²⁾ A sírirat a következő: — Ioa. Bapt. Castaldo Prostratae Daciae Restitutori Opt. Livia neptis F. MDLXXV. Az említett Livia Castaldo tábornok fiának volt leánya.

³⁾ D'Ayala szerint ez állítólag 1521-ben történt volna; de téved, mert az általa említett «Renato, bastardo di Savoia,» csak 1522. év tavaszán jelent meg Lombardiában. V. ö. Leo, *Geschichte v. Italien* V. 327.

⁴⁾ «Ad Venascum», mondja a fölírat. De Venasque nevű hely tudtommal csak egy van még pedig Aragonban, közel a francia határhoz és Cataloniához. Alkalmassint Binasco-t kell értenünk, Milano és Pavia közt.

⁵⁻⁶⁾ Épúgy mint a két előbbi, úgy a jelen két hadi esemény is úgylátszik a Lombardiáért 1522 és 1525. évek közt vívott harcok folyamában történt. A sírirat közlött szövege szerint «a *Landis* expugnatione repressit», de ez világosan sajtóhiba a *Laudis* helyett és Lodi-Vecchio-t érti a sírirat.

⁷⁾ «Carpos expugnavit». Ez bizonyára a Modenához tartozó «Carpium»-ot jelenti s nem vonatkozik Podoliára.

⁸⁾ D'Ayala nem kísérti megoldani a kérdést, hogy vajjon az 1535-

egy kis járművel elfogott egy nagy francia hadi hajót.¹⁾ A páviai csatában (1525-ben), melyben I. Ferencz francia király fogolyul esett, ő szalasztotta meg a király hadosztályát és a király koronáját s zászlóját zsákmányul ejtette és a zászlótartóját is elfogta.²⁾ Navarra királyát is ő fogta el (ugyanazon alkalommal) és ennek kardját és keztyűjét elvette.³⁾ A schmalkaldi liga elleni háborúban az ő tanácsával élt a császár és az ő hadvezéri ügyességével és vitézségével verte le V. Károly Frigyes szász fejedelmet, Fülöp landgrófot és a többi lázadókat.⁴⁾ A sírirat ezután röviden elsorolván Castaldonak Erdélyben viselt dolgait és szerzett érdemeit,⁵⁾ még fölemlíti, hogy (Noceraban) a Monte Albinon a Szűz Mária

ben Tunis ellen vezetett, vagy pedig 1541-ben az Algiers elleni szerencsétlen expedicióban aratta-e Castaldo babérait. Csak annyit kockáztat, hogy az Erdély elfoglalásának emlékére vert érmen a «Mauruscus» névvel, melyyel egy folyó (a Maros) van megjelölve, «az Afrikában, Mauritániában (!) aratott diadalokat» akarja a művész megörökíteni.

¹⁾ Nem sikerült fölkutatnom, hogy mikor történt e hőstett.

²⁾ A francia király elfogatásának történetét, mint tudjuk, különféleképen adják elő a különböző források. — Maga Ferencz király is versekben örököltette meg csatavesztését. Lásd M. Aimé Champollion-Figeac *Captivité du Roi François I.* p. 123. a *Documente Inédits* sorozatban (Paris 1847). — A csata részleteit illetőleg v. ö. J. J. Hottinger *Gesch. d. Eidgenossen während d. Kirchentrennung* I. kötet. — Tinódy szerint gróf Salm Miklósunknak «régén atyja Neuburgi gróf Miklós vala, Jelős hadnagya Károl császárnak vala. Ki hadakozásban igen böles vala, Franczai királt hadban megfogta vala.» (III. 209. 210.) A «ki» itt mindenesetre a grófra vonatkozik, mert Károly nem volt jelen Páviánál. — V. ö. amit Brutus is ír róla (II. 163. 367.), ki azt állítja Salm e híres fegyvertényéről, hogy «et illius literæ, recenti re ad amicos scriptæ hoc affirmant.»

³⁾ «Manupolam» azaz helyesebben «manipulum». — D'Yala azt írja továbbá, hogy «il Castaldo in premio di aver fatto prigione il re, n' ebbe la corona d' oro reale, della quale formo una collana, ingiungendo ai discedenti di serbarla a eterna memoria.» (p. 92.) Champollion-Figeac a bevezetésben elbeszéli a francia király kardjának és páncezéljának történetét melyet ezelőtt Innsbruckban őriztek, de I. Napoleon ismét visszavitte Párisba, hol jelenleg is őrzik; de a koronáról mitsem tud.

⁴⁾ Castaldot többször említi Aloise Mocenigo, a császári udvarnál időző velencei követ. L. *Venetian. Depeschen* II. passim.

⁵⁾ A sírirat szerint «Misiae regnum» foglalta el a törököktől. Dácia-ról vagy Transylvániáról hallgat. Az ellene százezer (!) emberrel vonuló moldva vajdát megszalasztotta. Gyula-Fehérvárt elfoglalta.

tiszteletére díszes templomot emelt és az Olajfák hegyéről nevezett fehér barátok részére kolostort alapított. Centorio irataiból¹⁾ pedig tudjuk, hogy Erdélyből visszajövet, 1554-ben, a II. Henrik francia király elleni háborúban Doria Antallal együtt Savoya hercege, V. Károly hadvezére, mellé lett hadi tanácsossá kinevezve a császár részéről; azonkívül még Namur ostromában is részt vett. Dinant fölszabadítására sereget vezetett és más helyeken is kitüntette magát. A következő évben Olaszországban találjuk a kegyetlen Alba herczeg oldalánál és később mint ennek helyettese (luogotenente) Piemontban. Végre Thuanus szerint 1562-ben II. Fülöp egy spanyol hadosztály vezérévé nevezte ki, de mielőtt az expedícióba elindulhatott volna, Milanoban lázba esett és meghalt.²⁾

Mint látjuk, tehát jó katona volt ugyan Castaldo és sok fegyvertényben vett részt.³⁾ De nemcsak jó katonára volt szüksége Ferdinándnak, hanem egyszersmind ügyes administratorra, körmönfont élesszemű diplomatára és simulékony angolna természetű impostorra, egyszóval Fráter György töről szakasztott hasonmására, hogy ennek befolyását és hatalmát a fejedelemségben ellensúlyozza. Már pedig e rövid életrajzi vázlatból is kitűnik az, hogy Castaldonak az említett mesterségekben és tudományokban nem volt semmi előleges iskoláztatása vagy gyakorlottsága. Erdélyben viselt dolgai után ítélve, pedig majd kiderül, hogy még a lelegelembb dolgokat sem sajátította el belőlök.

A mi pedig a földolog volt, az Afrikában tett rövid, jelentéktelen expeditio kivételével török ellen soha sem hadakozott. Már pedig miután az új hadvezér fő feladatául az vala kitűzve, hogy Erdélyt a szultán hadereje ellen megvédje, hasznavehetlenebb embert Castaldonál még Ferdinánd sem találhatott volna.

Volt széles Magyarországon elég katonai tehetség s azért ha Ferdinánd a keresett fővezértől csak azt kívánta, hogy ügyes vezér

¹⁾ *Seconda parte de' Commentarii di tutte le guerre successe nell' Europa 1553—1560.* Vinetia. MDLXVIII (sic!). 54. 55. 57. 68. 92. és 94. ll.

²⁾ Jac. Aug. Thuani: *Hist. sui temporis*, tom. 2. lib. XXXIII. c. VII.

³⁾ Contarini Lőrincz írja róla, hogy ő «e tenuto de' migliori soldati, che vivano oggi» (1548-ban) Alberi, I. Ser. I. 422 — Lásd eulogiumját Brutusnál is III. 385 és Ascanio Centorionál, passim.

és jó katona legyen, nem kellett volna Németországba küldeni érte.¹⁾

Sok egyéb dolgot mesél róla életírója, d'Ayala, de miután forrást csak ritkán idéz,²⁾ nem tartottam érdemesnek figyelemre méltatni állításait, mert úgy látszik nem igen éles kritikai acumenel használta föl adatait. Csupán azon egy állításával van szándékomban foglalkozni, hogy állítólag Castaldo volt szerzője a *Cinque discorsi sopra l'Ufficio d'un Capitane Generale di Essercito* című munkának,³⁾ és nem Ascanio Centorio, kinek neve fordul elő a czímlapon. E merész állítást az életíró két körülményre alapítja, még pedig először arra, hogy egy bizonyos régész egy más bizonyos egyén okiratgyűjteményében talált egy régi codexet, melyben az volt följegyezve, hogy Giambattista Castaldo híres fővezér szekretáriusával, Ascanio Centorioval, egy hadtudományi munkát íratott, mely azonban a szekretárius neve alatt jelent meg. Másodszor pedig arra, hogy Centorio szépirodalommal foglalkozott. D'Ayala egy lépéssel tovább megy és azt állítja, hogy Centorio még a *Commentarii*-nak sem volt szerzője, hanem ezeket is Castaldo diktálásából írta meg. Persze bizonyítékokkal nem szolgál; ezeket, úgy látszik, fölöslegesnek tartja. Neki elég az, hogy Centorio verseket írt⁴⁾ és novellákat és hogy egy teljesen ismeretlen codexíró állított olyas valomit, melynek épen ellenkezőjét hirdette adig a történetírás. Úgy látszik azonban d'Ayala nem igen nagy figyelemmel forgatta Centorio könyveit. Thuanusra hivatkozik

¹⁾ Helyesen írja azért Brutus, hogy Castaldo «dignus visus (et) ad Ferdinandum missus (ut gerendo in Transylvania bello) dux praeeset, non obscura Ungarorum principum offensione, in quibus multi erant, qui non sua solum, sed aliorum etiam opinione pares, omnibus pacis et belli artibus superiores, multo nobilitate et generis splendore haberentur. III. 385.

²⁾ Egy helyen (109. l.) elmondja ugyan, hogy «queste notizie abbian noi potuto raccorre dalla dotta allegazione di Carlo Franchi pel duca Bovalino Giovan Battista Pescara Diano, il quale discendeva da Roberto Pescara marito d'Isabella sorella di Giambattista Castaldo.» De hogy vajjon egykorú följegyzések után vagy pedig ú. n. családi hagyomány útján beszéli el a dolgot, azt nem árulja el az olvasónak.

³⁾ Az öt discursus külön-külön Velenczében 1558 és 1562 közt jelent meg.

⁴⁾ *Amorose rime* di Ascanio Centorio.

azon állításáért, hogy Centorio a Flavius nevet is használta és nem vette észre, hogy maga Centorio használja a Castaldo «Elogium»-ának aláírásánál. D' Ayala továbbá egyetlen bizonyítékot sem közöl arra nézve, hogy Centorio csakugyan szekretáriusa volt Castaldonak, de még arra sem, hogy a két egyén találkozott-e valaha egymással.

A mit a *Commentarii* forrásairól tudunk, azt nagyobb részben maga Centorio mondja el a «Proemio dell' Autore» fejezetben. Ebben egyetlen szóval sem említi, hogy ő valaha Erdélyben járt volna, vagy hogy Castaldo neki a könyv megírásánál valamiképen segélyére lett volna. Összesen csak azt állítja, hogy sokan szolgáltattak neki anyagot, kik maguk szemtanúi voltak az általa leírt eseményeknek, különösen pedig «Signor Giuliano Carleval gentil huomo e Cavaliero Spagnolo», ki személyesen részt vett a leírt eseményekben. Elbeszélése folytán Carleval nevét azonban csak egyszer (a 115. lapon) találtam fölemlítve. Műve megírásánál felhasználta azonkívül még, mint már láttuk, Ferdinánd király leveleit is; de azt nem árulja el, hogy ezek hogyan kerültek kezébe. Brutustól tudjuk azonban, hogy alkalmasint Castaldo révén kerültek hozzá. E történetíró ugyanis azt írja, hogy Castaldonak «leveleiben azt olvassuk», hogy ez maga írt részletes kommentárt az erdélyi eseményekről, melyeket Centorionak engedett át s ez utóbbi ezek alapján írta meg könyvét.¹⁾ Tehát d' Ayala ezúttal csakugyan talált szemet, de csak véletlenül, mint a közmondásbeli vak tyúk.

Ascanio Centorio azt a gyöngéjét, hogy hébe-hóba verseket is faragott, kegyesen elnézhetjük már csak azért is, mivel mint ezt d' Ayala kimutatta, Castaldo maga is vétkezett ebben az irányban. Midőn ugyanis Lodovico Dolce versekben magasztalta a tábornok érdemeit, a megénekelt öreg harczos szintén versekben felelt a költő ömlengéseire.

KROPF LAJOS.

¹⁾ «Atque quominus audeam Centorio temere abrogare fidem, Gastaldii auctoritas facit, qui mox Ferdinandi dux, gerendis rebus in Transilvania praefuit. Ejus quidem litterae leguntur, in quibus ait, se plenum commentarium de iis ipsis rebus Centorio tradidisse, unde, quae scripsit, est mutuatus.» Lib. XIII. 375. — Újabban, mint látom, Czimer Károly aknázza ki e gazdag adattárt «Temesvár ostroma» című művének megírásában.

A SZÉCSENYI ÁRULÁS.

A mily könnyen elfoglalta Báthory Gábor, Ilyésházy István nádor, Forgách Ferencz esztergomi érsek kiváltképen pedig a hajdúk segítségével Erdély fejedelmi trónját, ép oly nehezen tudta magát elösmertetni az udvar által, a hol barátja úgyszólván senki, de annál több ellensége vala. Mert régi jóakarója, a nádor, csakhamar meghalt, a kardinális pedig, látván hogy a fejedelem előbbi fogadása daczára szívvel-lélekkel a protestánsokhoz állott, sőt megígérte a hajdúknak, hogy a pápistákat kiirtja Erdélyből, atyafiságos jóindulatát haraggá, majd gyűlöletté változtatta, végre II. Mátyás király sem úgy gondolkodott már akkor, mint *Mátyás főherczeg* és csak az alatt a föltétel alatt volt hajlandó megerősíteni Báthoryt, ha elősmeri a magyar korona felsőségét, évenként bizonyos *honorariumot*, mondjuk ki őszintén *adót* fizet neki és háború esetén még a török ellen is segíteni fogja.

Magától értetődik, hogy Báthory nem fogadta el a föltételt, ragaszkodott Erdély önállóságához, *felséges* titulust követelt magának, arról pedig épenséggel hallani sem akart, hogy a töröktől elszakadjon. Megindultak tehát a diplomatai alkudozások, egymást érték a követek, oklevelet irtak alá, szerződéseket pecsételtek meg, az aprólékos ügyeket hamarosan el is intézték, de a földologra nézve sehogyse tudtak megállapodni. Végre az 1609. pozsonyi országgyűlésen azt határozták, hogy *Thurzó György* nádor személyesen keresse föl Báthoryt és fejezze be vele a tanácskozásokat. Tavasz nyiltával meg is indult a nádor Bicsé várából s április elején már Kassára érkezett. Itt azonban olyan gonosz híreket hallott, hogy tanácsosabbnak tartá megállapodni. Mert az erdélyi urak, Kornis Boldizsár két testvérével, Kendy István, Sennyei Pongrácz, szóval

a mint híresztelték a *pápista rendek* — összeesküdtek Gábor fejedelem ellen s 1610 márczius 20-án éjjel reá támadtak, hogy meggyilkolják. De a merénylet nem sikerült és Báthory híu szolgái *Kornis Györgyöt* ott a helyen levágták, *Boldizsárt* elfogták, a többi pedig lóhalálban menekült, ki Magyarország, ki Moldva felé.

És mialatt Báthory rettenetes inquisitiót tartva, a jogügyek igazgatóját, a ki szintén részes volt az összeesküvésben, ítélet nélkül felakasztatá, az alatt Kendy István és Sennyei Kassára futottak, s még ők panaszkodtak Thurzó nádor előtt a fejedelemnek *ellenök való méltatlan haragjára*.

Mikor Báthory megtudta a dolgot, nagy haragra lobbant s ápril 9-én kelt levelében arra kérte a nádort, hogy fogassa meg az *árulókat*, hogy gonosz szándékukban elő ne mehessenek. De Thurzó mentegette magát, hogy ő törvénytelenül senkit el nem fogathat, különben pedig azt tanácsolta: béküljön ki a fejedelem az urakkal és oltsa el az ártalmas tüzet.¹⁾ Titokban pedig hadat gyűjtetett, parancsot küldött a vármegyékre, hogy minden perczben készen legyenek, sőt még a hajdú vitézek között is zenebonát indított, hogy pártoljanak el a fejedelemtől. Viszont Báthory is táborba szállította minden hadi népét, *Nagy András* és *Rhédey Ferencz* felültette a hajdúságot, azt híresztelvén, hogy Radul vajda ellen készül, voltaképen pedig Magyarország ellen fegyverkezett.

Természetes dolog, hogy ilyen körülmények között a nádor és a fejedelem személyes találkozásának semmi üdvös eredménye nem lehetett. Báthory haraggal tért haza és legelsőben is Kornis Boldizsáron töltötte bosszúját: irgalmatlanul leüttette a fejét; Thurzó pedig Kassán országgyűlést tartott s a rendek azt határozták, hogy 15 nap alatt minden nemes ember táborba szálljon: ki kell vetni Báthoryt a fejedelmi székből. De míg a vármegyék ősi szokás szerint késedelmeskedtek — nem is sok kedvük volt Erdélyre támadni — addig a hajdúk nagy hamarsággal fegyvert ragadtak s a kapitányok alig tudták már féken tartani a zsákmány után sóvárgó, vérszomjas tömeget.²⁾

És mialatt az erdélyi fejedelem biztosai a rendekkel a békes-

1) Országos Levéltár Act. Thurz. fasc. 95. m. 4.

2) U. a. fasc. 95. m. 10. 12.

ségről tanácskoztak, a nádor pedig, a ki még nem készült el a háborúhoz, megíratta a hajdú vitézeknek az ország nevével, hogy ha szép szabadságukat, jó híroket, nevöket, örökségüket szeretik, maradjanak nyugton, míg az urak minden jót végeznek: ¹⁾ azalatt Báthory *Kovács Demetert* és *Némethy Gergelyt*, Bocskaynak ezt a régi hires vezérét, titkon Magyarországra küldé, azzal az utasítással, hogy fogadjanak hadat, lázítsák föl a végbelieket és nyerjék meg a basákat, épen mint Bocskay idejében.

Kovács Demeter Szolnoknál átkelt a Tiszán, tanácskozott a hatvani béggel s onnan *Bujákra* indúlt, hirdetvén mindenütt, hogy *Nagy András* már táborba szállott a hajdúkkal, *Némethy Gergely* ezer lóval közeledik, *Bucsy Benedek* Budára készül. Mutogatta az erdélyi fejedelem *aranyos zászlaját*, üzengetett, leveleket küldözgett a végbeli vitézeknek, hogy álljanak hozzá és nyissanak kaput a hajdúknak. Csak azt várják, hogy mit végeznek Kassán az urak és ha meg nem kötik a békességet, tüstént megindúl a fejedelem személye szerint Nagy Andrással, meg azzal a 4000 főnyi haddal, a mit a havasalföldi vajda ígért neki.

Ezek hallatára megzendültek a vitézek, különösen *Szécsény* várában, melynek egyik tisztje *Ujváry Miklós*, Kovács Demeternek sógora volt s már azon tanakodtak, hogy a «*csonka ágyúnál*» behozzák a hajdúságot mint az 1607-ki lázadás idejében szándékozták s a ki nem akar velök tartani, azt levágják vagy megkötözik. Ujváry borital közben dicsekedett, hogy milyen nagy jóakarója neki az erdélyi fejedelem s *Ecsedy Benedeknek* ezer lóra való kapitányságot, *Virág Ferencznek* pedig hadnagyságot ígért, s a többit is biztatta, hogy ne búsuljanak, majd jó világ lesz akkor, ha kijönnek az erdélyiek. Annak utána *Kovács Demeterrel* egyetértve, a *bujáki* őrseget is magukhoz eskették s nagy örömmel várták Báthory indulását.²⁾

De azt ugyan hiába várták, mert az urak 1510 aug. 15-én megkötötték a békét, a hajdúságot vérontás nélkül leszállították,

¹⁾ Történelmi Tár, 1880. évf. 326. ifj. Kubinyi Miklós: Thurzó György levelei II. k. 271.

²⁾ Dr. Komáromy András: Kollonics Siegfried életéből. *Hadtört. Közl.* 1895. évf.

melynek öröme a nádor a kassai szentegyházban *Te Deumot* tartatott és ugyancsak lövetett.¹⁾ Hazaérkezése után pedig, *Forgách Miklós* szécsényi főkapitány meg *Kollonics Sigfrid* dunáninneni generális följelentése következtében, *Ujváry Miklós* ellen elrendelte a vizsgálatot, a ki azonban — bár a tanúk igen terhelően vallottak — addig árulkodott *Forgáchra* és a vitézekre, míg utoljára is tisztára mosta magát a nádor előtt, *Ecsedy Benedek*, *Alföldy György* és *Keczeli Vincze* nyakába hártván a dolog odiumát. Ezeket aztán *Forgách*, a nádor parancsára letartóztatta, bár a főkapitány eleget törekedett mellettük, hogy kár volna olyan vitézembereket a végházból *kiírtani*, mivelhogy úgy is ártatlanok.

Jellemző, hogy mikor *Ujváry* azt követelte, hogy a tanúkat újlag megeskessék, a vitézek kijelentették, hogy noha szegény legények, de azért *elhányó hitők nincsen*, mert lelköket az Istennek tartják és a vicekapitány, hadnagyok, vajdák, porkolábok inkább el akarták hagyni a szolgálatot, mintsem másodszor is megesküdenek.

Forgách Miklós pártjukat fogta s megírta a nádornak, hogy *nem jó az embernek hitével játszani*, máskülönben majd bebizonyítja ő az igazságot, ha velök együtt fölmegy *Pozsonyba*.

Az erdélyi fejedelem csak nagy nehezen írta alá a kassai szerződést, nem bízott Magyarországbán, mindenfelől ellenséges indulatot tapasztalt, s tudta hogy előbb-utóbb kardra fog kerülni a dolog. Látván pedig, hogy *Kendyt* az udvar már nyíltan pártfogolja s elnézik neki, hogy Magyarországon hadat gyűjtet: maga is fegyverkezett, híresztelvén, hogy *Kendy* szövetségesének *Radul* vajdának megfenyítésére indul, de az emberek azt beszélték, hogy lengyel király akar lenni, sőt a magyar koronát is keresi. *Mátyás* a kassai szerződés jóváhagyását csakugyan megtagadta, de már akkor közhír szerint 35 ezer embere volt *Báthorynak*, a hajdúk felültek s az egész székelység hozzá állott.

«*Egy úr sem pártolt el tőle — írja Perneszy Gábor — hanem esznek isznak, lakoznak, tánczolnak, mondván: Ez országot pusztítsuk el s az scithiai magyarokként menjünk más országokért s azt éljük, míg ez az ország megépül.*»²⁾

¹⁾ Thurzó György levelei id. h. 276. l.

²⁾ Orsz. Levéltár Act. Thurz. fasc. 34. m. 42.

Ez alatt történt, hogy *Gyotay Benedek* gyarmati vitéz felajánlotta szolgálatát Némethy Gergelynek, a ki szorgalmasan gyűjtötte a hadat Báthornak s 1610 december 7-én azt is megírta neki, hogy *Kornis Zsigmond* az elmúlt napon indult el Szécsény várából. Némethynek se kellett több, összetanakodott a gyarmati vitézekkel, éjszakának idején lesbe állottak, hirtelen megrohanták, elfogták, kirabolták Zsigmond urat és megindultak vele *Hatvan* felé. Mátyás király december 14-én már tudta a dolgot és keményen ráparancsolt *Bosnyák Tamás* füleki kapitányra, hogy Némethy Gergelyt és társait, mint nyilvános békeszegőket, útonállókat mindenfelé üzze, kergesse és elfogatván, egyenesen hozzá küldje.¹⁾ Úgy látszik, Bosnyák Tamás el is járt a dologban, mert Kornis csakhamar kiszabadult, *Gyotay Benedek* és *Fejérváry István* pedig fogságba kerültek.²⁾

E mozgalmas idők történetére, az alább következő levelek és okiratok érdekes világosságot vetnek.

Anno 1610. 8 novembris Palatinus urunk ő nsga parancsolatjából vice ispány uram commissiója mellett szettünk bizonytságot mi Voxith Horváth György Nógrád vármegyének szolgabirája esküttjével Péchy Györggyel itt Zéchényben Ujváry Miklós ellen.

1. Testis *Jelesich Miklós* Zécsényben ő felsége fő porkolábja az ő igaz hiti után ezt vallja: Tudom azt egykor vice kapitány uram az kis kapuról jön vala mondván, Porkoláb uram gonosz híreink vadnak, *Ujváry Miklós* beszéli, hogy Kovács Demeter itt kinn vagyon és az hajdúság erre akar jönni, ő maga Kovács Demeter Csábrágban ment. Mondám én erre az szóra vice kapitány uramnak: Miért nem viselnek gondot reá, hogy efféle embert meg nem fogtok. Mondá vice kapitány erre az szóra: Kicsoda viselne gondot? Én mondom, kegyelmed és az gyarmathi kapitány viselnétek gondot reá, már afféléket megfognátok. Én azonközben

¹⁾ Gróf Károlyi Oklevéltár IV. 2. 70. 71. Orsz. Levéltár Act. Thurz. fasc. 99. m. 9.

²⁾ U. o. fasc. 99. m. 33.

kapitány uramtól elváltam és hogy megyek vala azon útamban találta reám Ujváry Miklós. Ott is beszélni kezdem Ujváry Miklóssal és mondá Ujváry énnem: Porkoláb uram, gonosz híreink vadnak, az hajdúság reánk akar jönni; *Bucsy* akar az Dunán túl Budára menni, *Némethy Gergely* ipenig erre, *Nagy Andrást* nem jut eszemben, melyre mondá. Kérdem én erre az szóra Ujváry Miklóstól: ki hozá közénk ez híreket? Mondá Ujváry, hogy Kovács Demeter. Mondám én: Ím vice kapitány uram is jelenté nekem ezt az dolgot és én vice kapitány uramnak azt adám tanácsul, hogy reá vigyázzanak mind ő kegyelme mind az gyarmathi kapitány és megfogják. Azt mondá Ujváry: Vajjon ugyanazt adtad-e tanácsul? Ezt háromszor is kérdé Ujváry tőlem és mondá énnem: Hát én bizony megüzennem Kovács Demeternek, hogy őrizze meg magát.

2. *Daniel Lipcsey*, király urunk ő felsége szécsenyi harminczadosa az ő igaz hite után ezt vallja: Ezt hallottam Ujváry Miklóstól ő magától, beszélvén nekem mondván és az mellén az köntöst magának megfogván: Isten engem úgy segéljen, elküldtem volt Szabó Imrét és Deli Jánost Komárom felé és Győr felé, hogy az én számomra öt avagy 600 hajdúkat szerezzenek. Akkor az mikor *Nagy András* az hajdúsággal feltámadott volt és Filekig jöttek volt és az pesti, hatvani és egri törökökkel elvégeztem volt, hogy azon fogadott hajdúsággal az kikért Győr felé külttem volt, ide jőjjenek Szécsény alá és az, hol az csonka ágyú vagy az bástyán, onnan hágják meg és az ki meg nem akarna hajlani, az helyben azokat mind levágják.

Azt is hallottam maga szájából Ujvárytól, hogy Kovács Demeterrel . . . beszélt és hogy mondta volna neki, Kovács Demeter, hogy az erdélyi fejedelem Ujváryhoz jó akarattal volna. Azt is hallottam magam asztalánál házamban, hogy az mit tudott és értett volna Kovács Demetertől, legsúlyosabbat meg nem mondotta volna az vice kapitánynak, mert nem tartozott vele, nekünk se mondotta meg mi legyen az a súlyos dolog. Ezeket pedig mind maga jó akaratjából beszélgette az én asztalomnál.

3. *Bencze Balázs* ő felsége szécsenyi gyalog-hadnagya hiti után azt vallja: Tavaly esztendőben mikor Gyöngyösről az dézmárról haza jöttünkben Terényen az Mátra alatt megszállottunk volna, Ujváry Miklós is velünk lévén, hozánk *Nagy Andrást* elő beszéd

közben. Monda Ujváry Miklós, mikor Nagy András Filekig jött volt az hajdúsággal eddig az faluig jöttem volt én is, Nagy Andrásához indultam volt, Szabó János itt talált elő engem és ide hozta meg az választ Nagy Andrásról, de hogy semmi jó fundamentumot nem beszéllett, mert ha oly fundamentommal jött volna Szabó János az kihez bíztam volna, szándékom az volt te Bencze Balázs, hogy mind Ujvár felé s mind Komárom felé elég hajdúim voltak és hadnagyim, Deli János megszerzette volt. Immár én mondám arra az szóra Ujvárynak, hogy bizony soha te Ujváry Miklós azt véghez nem vihetted volna, úgy mint az németek dolgát. Ő azt mondá, bizony úgy véghez vittem volna szándékomat, hogy különben eszetekben nem vettétek volna és úgy bevittem volna az csonka ágyúnál, hogy csak akkor vettétek volna eszetekben, mikor az piacon voltak volna, ez alatt osztán azt cselekedtem volna, az mint szerettem volna. Irtam volna az budai passának és az hatvani béknek, tudván tudom, hogy mellém jöttek volna, abba bizonyos voltam. Ismét ez nyáron ugyan Ujváry Miklós házánál iszunk vala, mondá *Ecsöd Benedeknek*: Te Ecsöd Benedek! még egyszer fel-emellek, meghiggyed azt. Viszont mondá énnekem: No Bencze Balázs, valamit mondanék én neked, ha veszteg lennél és megállana nállad, — *ezer lóra való kapitányságot adok neked*. Az alatt, hogy jól kezdénk az borba innya, mondá Virág Ferencznek: *te bestye kurva, neked ötszázra adok hadnagyságot!* Ám nagyon az ládámban tíz zászló, azt közitekben osztom. Ezeket tölle én megértvén, mingyárást mentem az vice kapitányhoz, *Szőgyiny Gergelyhez* és az, mit Ujváry Miklóstól hallottam, az szerint megmondottam.

4. *Fegyverneky János* ő felsége szécsényi gyalog hadnagya, az ő hite után azt vallja: Az vice kapitány hívá egyszer ebédre Ujváry Miklóst és engemet is, többekkel egyetemben, eszemben jól nem jut, kik voltak mind. Monda vice kapitány uram: immár nem felek semmit, mert palatinus urunk ő nsga leszállította az hajdúságot s megbékéltettek, de az előtt igen félttem. Mondá Ujváry Miklós erre az szóra: bizony meghidgyed kapitány uram — úgy-mond — hogy oly szándékban voltunk, el is végeztük vala, hogy az csonka ágyúnál behozzuk az hajdúságot és engemet megragada Ujváry, mondván: ez ilyent csak megfogdostuk volna s ti is mit

tehattetek volna osztán mi ellenünk? Én mondtam, én tudom, hogy énnekem fejemet vették volna s vice kapitány urunknak s egy nehányunknak.

5. *Tar Gergely*, Forgách Zsigmond ő nsga szabadosa, az ő hite után ezt vallja: Ez elmúlt nyáron lovaim veszték vala el, mely lovaimnak elveszése felől gyanakodtam, hogy Hatvan felé vitték volna, ezzel keresni mentem volt Hatvan felé, az vice kapitány uram úti levele mellett. Mentem Páztóhrra és ott értekezvén és tanácsot kérvén, ha mehetek-e Hatvan felé avagy nem? csak azt adták tanácsul, hogy be ne menjek, mert az törököknek most gyűlésök vagyon, hanem küldöttem osztán az magam vejét, az söczi bírót Söczi nevű faluból. Azért el menvén az vóm, megmondotta Hatvanban az törököknek, hogy az apám is Tar Gergely be akart jönni, az lovait kapták el, mondván erre az szóra az vómnek vak Huzajn aga: jól tette az jó apám, hogy be nem jött, mert azt tutták volna az vitézek, hogy kémelni jött be. Im most ment Kovács Demeter Bujákban, és az itt való vitézek is kísérték, onnan nem tudom hová megyen, Csábrágban vagy hová? Kovács Demeter itt azt beszéllette, hogy Szolnoknál költözik az hajdúság *Réday Ferencz* és *Némethy Gergely* által a Tiszán és ezen fog felmenni az haddal, de nem tudom, ha Vác felé megyen-e, avagy Palánk felé. Azt mondotta Huzajn aga az vómnek, az zöcsi birónak, hogy Ujvárynak szép zászlót is visznek; hogy ha kevés néppel vagyon Bujákban, innét segítséggel lesznek neki, úgymint Hatvanból.

6. *Zabó György* Szécsényben lakozó, hiti után ezt vallja: Az elmúlt nyáron ruhát csináltam Ujváry Miklósnak, oda vittem az ruhát neki, mondván nekem Ujváry: György uram mi híred vagyon? Én mondtam, nem hallok semmit, kegyelmetek fő emberek, jobban tudgya kegyelmetek mi legyen az hír; erre az szóra monda: im azt mondgyák, hogy az hajdúság által költözött volna az Tiszán, de én nem hiszem, te se hidd.

7. *Tornyóssy András*, király urunk ő felsége szécsényi lovas hadnagya, hiti után azt vallja: egyszer az kis kapu előtt valék és ott egy katona, ő felsége szolgája Baranya Máté, monda énnekem: Komám uram, mi hírt hall kgd? Én mondtam, hála Istennek semmit nem hallok jónál egyebet, mert megbékéltek az erdélyi fejedellemmel. Mondá Baranya Máté, hála Istennek, mert ha meg nem

békéltek volna az fejedelmek s az urak, nyilván elhigyjed azt, hogy két avagy egy hét mulva pártütés esett volna itt mi közöttünk ez helyben, ha által léphetnek vala az Tiszán az hajdúságok. Én mondtam, miképen lehetett volna, mert mi köztünk nincs oly ember, nem is aránzok. Monda Baranya Máté: gondolkodgyál felölle, magad eszedben veszed, kik lehetnek. Ujváry Miklós, Ecsöd Benedek és Alföldy György azok elvégezték volt Kovács Demeterrel, ők tudgyák mit végeztek.

Egykor ismét az harminczadosnál lévén együtt Ujváryval, szóbeszédben indulván, monda Ujváry: Mi annak az oka, hogy én reám ilyen szörnyen haragszik az úr? Mondám arra az szóra: barátod vagyok, megbocsáss, örömet mondának valamit. de ember jószántából néha gonoszt talál magának. Ez után kérdé: mi legyen az? Ujváry Miklós, mondván nekem. Én úgy mondek osztán: Ilyen félfő hírek vadnak felölled, azért még körül nem vesznek az gonosz hírnevek, vedd eleit. Monda Ujváry: az nagy hatalmú Isten tudgya, az kit illett mindeneket megmondottam az vice kapitánnak, az kik penig nem illettek, azt magamnak tartottam.

8. *Szögyény Gergely* ő fsge vice kapitánya Zécsénben, hiti után ezt vallja.

Egyszer Tornyossy András jöve hozzám, mondván: vagyon-e híreddel ez a dolog, hogy Ujváry Miklós és Ecsöd Benedek naponként az kapu alá mennek és úgy tanácskoznak együtt Alföldy Györggyel? nyilván vadnak valami végezésben, sőt az mint értem, *Ilyinből* gyalog is eljö Alföldi Györgyhöz Ujváry és úgy tanácskoznak egymással. Azt is hallottam, hogy Ujváry minden ezüst marháját elküldte Bujákban.

Mondám én arra, hogy hallom, hogy az emberek beszélgetnek felölök.

Viszont egykor az búzámat hordottam. Jöve hozzám Bencze Balázs, mondván, az kisebbik dolgot elhadnád és az nagyobbikhoz kezdenél. Mondám arra, énnekem most ennél nagyobb dolgom nincsen. Monda arra Bencze Balázs, eszedben sem veszed, hogy egy nap megkötöznek és úgy hordoznak, mert Ujvárynak zászlót hozott Kovács Demeter, ha most házára mennénk, fogadom, hogy ládjában találnánk az zászlót. Én arra mondtam: én nem tudom, hogy vagyon-e az ládjában vagy nincs, azt sem tudom,

miért kötözne meg, mert hiszen sekinek sem vétettem semmit is. Én senki házára nem mehetek, hanem im megírom fő kapitány uramnak.

Az után ismét Tar Gergely jöve hozzám, ő is mondá, hogy Ujvárynak zászlót hozott volna Kovács Demeter, hogy azt hallotta volna, mikor oda alá jött Hatvan-felé. Ezt hallván tőle Tar Gergelyt főkapitányomhoz küldöttem Kassára, hogy mindeneket bizonyosabban megbeszéljen Kassán, az mit hallott.

Ismég egy katona ment volt Csábrágban hírem nélkül, melyet Ujváry Miklós küldött volt el. Azon katonát is felküldöttem Kassára Tar Gergellyel fő kapitányomhoz. Ujváry Miklóstól megint én hallottam ő magától, mondván, Kovács Demeter ihon most jött. Azt mondgya, hogy Szolnokra jött által az Tiszán, Szolnokról Hatvanra és az bujáki bég akart késérőt adni melléje, de ő maga nem akarta, mivelhogy azt monta, hogy ő tudná az útat erre és hogy *Némethi Gergelytől* hozott volna leveleket Csábrágban, és hogy ha meg nem békéllenek, tehát Némethi Gergely ezer lóval jön és Csábrágban megyen. *Bucsyt* is elválasztották, hogy Budára az Dunántúl mégyen hadat gyűjteni. Azt is monta Ujváry, hogy Kovács Demeter akart menni *Bujákban*, de nem bocsátották be és hogy igen haragutt volna Kovács Demeter, hogy be nem bocsátották. Ezeket pedig megértvén, fő kapitányomnak megírtam.

9. *Baranya Máthé*, ő felsége szécsényi lovas szolgája, hite után azt vallja, hogy az mikor *Nagy András* Filekig jött volt az hajdúsággal, ismét Szécsényből küldöttenek volt minket seregestől Filek felé, hogy az mi oltalommal avagy segítséggel lehetnénk. Akkor találánk Ujváry Miklósnak két szolgáját *Keszy* nevű faluban és kérdéink, hogy hová indultok? avagy hol jártok? mondának azok az Ujváry szolgái, minket az Urunk küld Nagy Andrásához, de mi innét addig el nem megyünk mig kgték meg nem indul. Azon faluból aztán, hogy megindultunk, ők is úgy mentek Nagy Andrásához, az miért oda mentek azt én nem tudom. Ismét ez elmúlt nyáron nyomtatunk vala, Alföldy György is nem messze töllem nyomtatott. Láttam, hogy Ujváry Miklós oda ment hozzája és félre vivén egy hajtásnyi földön, beszélgetett vele, de azt nem tudom mit beszéllettek és mit végeztek.

10. *Kalmár András*, Szécsényben lakozó, hite után azt vallja,

hogy semmi bizonyost nem tud egyebet, hanem az mit ezen felül megírt harminczados az mint vall, az szerint vallja ő is, hogy halotta volna az harminczadostól.

11. *Virág Ferencz*, ő fsge szécsényi lovas szolgája, hiti után azt vallja: Ez elmúlt nyáron egykor házánál lévén Ujváry Miklósnak, bor ital közben azt mondotta énnekem, Bencze Balázs is ott lévén: No bestye kurva, még ez idén viceséget adok te neked.

12. *Jánossy Fábrián* ő fsge szécsényi lovas szolgája, hiti után ezt vallja. Az Nagy András mikoron fel jött vala az hajdúsággal Filekig, innen vice kapitány uram bocsátott vala bennünket sereggestül, úgy mintegy nyolczvan lóval Fülel segítségére. Mentünkben értünk Kezy nevű faluban, tehát Ujváry Miklósnak két szolgálai, Szabó János és Deli János ott vagyon és kérdénk, hogy hová mennek? Mondának ők: szolgálak vagyunk, el kell mennünk. Im az urunk — úgymond — Ujváry Miklós küld levelekkel Nagy Andrásához, némi nemű dolgai felől, de mi nem tudgyuk mire való levelek, mindazonáltal tartozunk mi Szécsénnek annyi igazgal, mint Ujváry Miklósnak, azért mi innen addig el nem indulunk az mig kgtek innét el nem megyen és kglmeteknek kárt nem teszünk, de ez leveleket nekünk oda kell vinnünk.

Item az Szécsénnek meghágása felől azont vallja, mit Bencze Balázs, mert ugyan ő tölle hallotta, Baranya Mátétól ezt is hallottam és ő mondotta, valamennyiszer ki megyen Ujváry Miklós, mindenkor Alföldy Györgyöt félre viszi és úgy beszélget s tanácskozik vele, de azt nem tudom, miről.

13. *Ecsöd Benedek*, ő felsége szécsényi lovas szolgája, hiti után ezt vallja, hogy *Penczen* voltam az dézmán, onnan megérkezvén az elmúlt nyáron, házam népétől értettem, hogy Kovács Demeterrel Ujváry Miklós szemben volt volna Ilynben. Ismét más nap hozák az hírt, hogy Szolnoknál által költöznek az hajdúság tatárral együtt. Az kapu előtt ismét az szénben lévén, hallottam, hogy Ujváry Miklós ő maga beszéllette az vice kapitánnak, hogy Kovács Demeterrel szemben volt volna Ilynben, és Kovács Demeter azt beszéllette volna neki, hogy két urat küldöttek volna az erdélyiek *Kassára* palatinusurunkhoz az frigytractálás felől, ha azok elvégezhetik az frigyet jó módgyával elvégezik, ha pedig el nem végezhetik, tehát szándékjok az volna, hogy *Némelhy Gergely*

ezer lóval jön erre és Csábrágban menne és Bucsy Benedeket Budára bocsátának, hogy az Dunán túl valókkal tractálná az dolgot, és hogy Havasalföldből négy ezer embert ígértek volna az erdélyi vajdának segítségére, csak azokat várta, azok elérkezvén, az erdélyi vajda is úgy indúlt volna meg Nagy Andrással és úgy keresték volna meg az palatinust, ha az frigyét véghez nem vihették volna.

Ezeknek utánna ismét magán beszélgetvén Ujváry Miklóssal, kérdözkedtem tőle, ha valami olyast mondott e Kovács Demeter neked? mondd meg nekem. Monda Ujváry énnekem: Bizony megmondom, mert hogy Kovács Demeterrel elsőben szemben jutottam, kívánt hitet töllem, hogy megesküdjem és ő énnekem valamit mond, de én nem esküttem. Azt is kérdé töllem, ha hites vagyok e ez helben? Én mondam neki, hogy még nem vagyok egyébnek, hanem az urnak *Nyáry Istvánnak*. De Kovács Demeter énnekem még sem mondott semmit is, sőt még mikor az hitet töllem kívánta Kovács Demeter, azt gondoltam felőle, hogy netalán valami ember halálban részes és azért kívánja töllem a hitet. De hogy ő ismét kérdé tőlem, ha én ez helhez vagyok e hites? úgy vevém eszemben, hogy mit akarna mondani. Ezek után az dolgot énnekem megbeszélgette úgy mondam neki, hogy bizony én megmondom ott benn az vice kapitánnak, mert te igen jót nem beszéllesz. Ő is monda, no én is addig Csábrágban leszek.

14. *Somogyi János deák*, Forgách Zsigmond uram ő nsga szécsenyi tiszttartója, hiti után ezt vallja:

Anno 1610. 13 die Augusti voltam uram ő nsga szécsenyi major házánál, az holott járok vala az búza asztagok közt, kiket mint raktanak légyen, jöve hozzám *Tar Gergely*, uram őnsga szabadossa, ki jött meg Hatvan felől, elveszett lovait oda keresvén. Mondám én Tar Gergelynek: Mi dolog apa, hogy ilyen hamar megjöttél, megtalálád-e elveszett lovaiddat és voltál-e Hatvanba?

Monda énnekem: Jere félre fiam, beszédem vagyon magadnak, ketten menénk félre magunknak és így kezdé el az beszédet énnekem, Kovács Demeter és Ujváry Miklós felől:

Én — úgymond — fiam, elmegyek vala Hatvanba, lovaimat keresni. Beüzentem vala vak Huzajn agának és hogy az aga értette, hogy ott vagyok, Lőrinczinél szekeresekkel, mindgyarást egy bizott

embere által oda énnékem kiüzené, ez szerint: Ha Istent szereti Tar Gergely apám, semmit se késsék, menten menjen haza Szécsényben, mert rosszul lesz ott az dolog, szintén úgy járnak mint Bocskay idejében elatták Szécsényt. Mongya meg János deáknak, viseljenek gondot magokra az fő emberek, mongyák meg az kapitánynak, im itt harmad napig volt Kovács Demeter, Szolnoknál jött által az Tiszán, ott *Nagy András* táborban, onnan Kovács Demetert ide török kísértette, itt az bég vendéglette. Innen megyen Ujváryhoz, az hol megtalálja és láttam — ugymond — az zászlót az béknél, melyet mutatott aranyast, kit viszen Kovács Demeter Ujvárynak az erdélyi fejedelemtől, mint hogy ő nem eskütt meg az felső királynak. Azért az jó apám semmit ott az palánkban Szécsényben ne hagyjon, mert az mind elvész, ha felmegyünk.

Ezeket hallottam mind Tar Gergeltől, hogy elveszett lovait kereste és meg jött Hatvan felől, Kovács Demeter és Ujváry uramék felől, az melyeket mind megmondottam mindgyárást vice kapitány Szögyény Gergely uramnak ő kglmének. Tudgya jól, hogy Tar Gergely meg jött Hatvan felől, maga is beszéllett ezekről Tar Gergellyel.

Anno eodem harmad nappal ezek után hivattam vala fel uram ő nsga ecseki jobbágyit dologra, kikkel mikor beszélgettem volna és kérdezkedtem, mi hírrel lehetek oda jámborok? mondák az jobbágyok énnekem: Uram, — ugymond — kapitány uram is ez szerint tudakozék, mi semmit most mást nem tudunk, mondani kgdnek, ez estve jövének meg népeinkben Buják várából, kik látták, hogy ott az sarampó közt, az kapu előtt Kovács Demeter törökökkel együtt évének tyukmonyat, turót és egymás eledelt. Láták az kender között kender nyövő népeink is, hogy Kovács Demeter azon ment el törökökkel az kender mellett Buják vára felé.

Anno eodem egynehány nappal ezek után, mikor uram ő nsga Forgách Miklós fő kapitányunk közinkben jött vala Kassáról, és voltunk volna egy nehányan fölöstököm ételben ő felsége harminczadossánál Lipcsey Dániel uramnál, ott az sok szók után Ujváry Miklós és Tornyossy uramék közt fordula sok dolog elő beszédben. Monda Ujváry uram: Engemet el attanak az urak előtt, nem tudom mi az oka, és még ez a kapitányunk is haragszik reám.

Monda Tornyossy: Könnyű volna azt megmondani kgdnek, de hallottam azt, hogy ha barátjának ember igazat mond, megharagszik érette. Én is minthogy barátjának tartott kgd, sokszor megakartam mondani kgdnek, most is megmondhatnám de sokan vagyunk.

Uyváry uram mingyárást monda: ne gondolj édes rokonom vele, mondd meg valamit tudsz és hallottál, ezek mind barátim és némelyik jó akaró komám, hadd halljam, ne fájjon az szivem rajta és ne busuljon miatta, mert némely részét immár hallottam és értettem mit kötöttek reám.

Uyváry Miklós uram beszéde után ugy kezdé Tornyossy uram beszélleni, im megmondom — ugymond — kgd felől Uyváry uram ez a hir, hogy az erdélyi vajda Kovács Demeter által küldött aranyos zászlót és magadat, hogy hites ide nem vagy, oda adtad magadat, minden ajánlásoknak hittél és Bujákhöz akartad magadat kapcsolni.

Mind ez szók után Uyváry Miklós uram monda: Im tölled hallom ezeket, annak okáért kitől hallottad, emberit agyad Tornyossy uram, mert ezekért törvény nélkül nem hadlak, ti kgttek előtt, kik mind itt vattok, tudománt teszek.

Tornyossy uram mind ezek után monda: lássad barátom, szándékomat hátra ne hadd, de mind ez hírek vadnak felölled.

Monda ezek után Uyváry Miklós: azt nem tagadom, hogy Kovács Demeter sógorommal Ilynben nem voltam volna szemben, hogy Toldy László által kihivatott innen és nem beszéllettem volna vele, de én zászlót nem láttam sem mást.

Monda Tornyossy: Uram nem kellett volna hír nélkül oda is kimenned, mert szabad voltál vele mit mondottál meg kapitányodnak s mit nem.

Monda Uyváry uram: azt nem tagadom, hogy Kovács Demeter sógorom azt énnekem nem mondotta volna, hogy mind az erdélyi vajda és az odavaló urak jó akarattal hozzám nem volnának, és jelentett is valamit, de azt nem szükség volt senkinek is megmondanom, zászlót én nem láttam, de jelengetett valamit, mind ezek közül, az melyet illet, megmondottam Szögyény uramnak, az melyeket nem illet meg nem mondottam, minthogy én közitekben hites nem vagyok.

Mind ez időközben Uyváry és Kovács Demeter uramék közt látást semmit nem láttam, de hallomással mind ez felül megnevezett személyektől hallottam ezeket.

15. *Alföldy György*, Szécsényben király urunk ő felsége hites szolgálja, hiti után ezt vallja: egykor az kapu között ülök vala, szólítván, monda énnekem Uyváry Miklós; im Kovács Demeterrel szemben voltam Ilynben. Nám régen mondod, bestye kurva, hogy te szegény vagy, azért ihon jönnek az erdélyiek, majd eleget nyerünk tőlök. Ugyan bizonynyal eljönnek, csakhogy két urat bocsátott az erdélyi fejedelem Kassára Palatinus urunkhoz az békesség felől, ha valami jót végezhetnek, tehát végeznek, de ha nem végezhetnek, általán fogva erre jönnek. *Némethy Gergely* erre jó ezer lóval, mert ide választották, *Bucsy* pedig Budára, hogy az Dunántúl ismerői között hadat gyűjtsön.

Tudom azt is, hogy Ujváry Miklós valami adósságért Csábrágban küldte Keczely Vinczét. (További vallomása semmi ujat nem tartalmaz.)

16. *Géczy Péter*, Szécsénben nemes személy, Ujváry Miklós inasától hallotta, hogy Némethy Gergely és Bucsy Benedek Magyarországra készül és az erdélyi fejedelem Kassa felé akar indulni hadával.

17. *Varsányi Dorkó* hallotta mikor Ujváry azt mondá a maga feleségének, hogy megjelenti az vice kapitánynak, mit beszélt neki Kovács Demeter. De az asszony az Istenre kérte, hogy ne cselekedje, mert veszedelmet hoz a bátyjára.

18. *Bán András*, Földessy Mihály jobbágya, azt vallja, hogy Uyváry Miklós tőlle küldött levelet Kovács Demeternek Hatvanba, de nem tudja mit írt benne.

19. Ns. *Földes Mihály* Pethe szolgálja, mikor Buják várában járt, a porkoláb beszélt neki, hogy Kovács Demeter Hatvanból magához hívatta Ujváryt mint sógorát, de nem tudja, hogy mi végre. Panaszkodott a porkoláb, hogy *Nyáry* nem visel gondot Bujákra, pedig a törökök igen szeretnék azt hatalmukba keríteni.

Anno 1610. 17 die novembris. Mi *Voxith Horváth György* Nógrád vármegyének szolgabírója és esküdt *Péchy György*, szedtünk Bujákban bizonyoságot vice ispán uram commissiója mellett Uyváry Miklós uram instancziájára.

1. *Romhányi György* porkoláb azt vallja, hogy ő Szécsényben volt, mikor Kovács Demeter a várban járt, sőt Ujváry sem volt akkor Bujákban.

2. *Gedey Tamás* mivel, hogy az porkoláb itthon nem volt akkor, hanem én voltam képében, Kovács Demeter felől azt tudom mondani, hogy itt volt az vár alatt, az csárdáig jött volt, de be nem bocsátottuk, török sem volt vele. Engemet alá hívatott az kő kapuhoz, úgy kérte magamtól, hogy ha Ujváry Miklós hitese Szécsényhez? — Én azt mondom, hogy bizony nem tartanak hit nélkül az végekben stb. Egy embertől üzent valamit Kovács Demeter Ujvárynak, de ő nem tudja, hogy mit.

3. *Gazdagh Tamás* akkor bujáki kapus lévén, nem bocsátotta be Kovács Demetert a várba.

4. *Szarvas Pál* vallja, hogy Kovács Demeter Hatvanból jövet a bujáki sorompókon kívül szállott meg harmad magával, török nem volt vele. Őket küldték Szécsénybe hírt adni és azt monda Ujváry, hogy jól cselekedték, hogy Kovács Demetert be nem bocsátották a várba. Hallotta, hogy Kovácsot Szolnoktól Hatvanig a török kísértette.

A többi tanúk, szám szerint 21 — részint nem voltak odahaza, mikor Kovács Buják alá jött, részint azt erősítik, hogy nem bocsátották be őt a várba. *Romhányi György* a porkoláb és *Csongál Balázs* olvasták azt a levelet, a melyet Ujváry Kovács Demeternek küldött Hatvanba, de abban nem volt semmi egyéb, minthogy az országban csendesség s a fejedelmek között szép béke van, maga pedig háza népével együtt egészséges.

(Orsz. Levéltár Act. Thurz. Fasc. 99. m. 1.)

Gyarmat, 1610 decz. 7. Gyotay Benedek levele Némethy Gergelyhez.

Éltemig való szolgálatomat ajánlom Nsgodnak, mint kegyelmes Uramnak, az nagy hatalmú Isten kívánsági szerént való sok jókkal álgya meg Nsgdat teljes életének rendiben.

Kornicz Sidmond felől azt írhatom Nsgdnak, hogy tegnap 11 órakor ment ezen el maga koczin, volt lovas is vele, az mint értetem 16, mikor tér meg, nem tudom. Az mely György deák *Sarma-*

ságival az 6000 arannyal az fejedelemhez ment vót, azt mondá az szécseni kapitány *Forgács Miklós*, hogy ott vót *Széchenben* Korniczal, együtt megyen fel vele. Az mint értem Sarmasági is csak *kémelkedik* az fejedelem környül. Azt beszéllette Szécsenben Kornicz, hogy csak azt nem tuggyák, hány falatot eszik az erdéli fejedelem, de minden titkát, mind hadát, az portán való titkait is mind értik és mennyi értéke lehet, mindent értnek. Kendi István is lengyel királyhoz ment, azt beszéli, hogy ők nem akarnak semmit, de az erdéli fejedelem nem nyughatik. Azt is monta, hogy noha lengyelekre készül, de az mint érti, a magyar koronát akarná keresni.

Ezt is akarám Nsgdnak tuttára adnom, hogy az katonák némelyek azon tudakoznak, hogy Nsgd egy lóra mit ad? és gyalognak is mit ad? Én arról semmit sem tuttam mondani, minthogy nem is tudakoztam Nsgdtul felőle. Agya tuttomra Nsgod, mit kellessék mondanom. Azt beszélük némelyek, Kendi István lovasnak 6 forintot ígért, gyalognak 4 frtot. Én azon könyörgök Nsgdnak ha lehetséges, ne hagyjon Nsgod valami költség nélkül, mert most csak patkoltatni való költségem sincsen. Azon is könyörgök Nsgdnak, mint kegyelmes uramnak, hogy adasson Nsgod egy napra 4 szekeret, Nándorból szénát hozatnék velek, mert csak egy marok szénám sincsen itthon. Azt is agya tuttomra Nsgod, Pribelben *Géczy András*hoz, ha ki megyen-e Nsgd? *Ujvári Miklós* is oda menne Nsgdhoz beszélgetésnek okáért.

Horvát Mikola, az Nsgod inasa ki vala, az kékői Horvát Györgynek az fija, kére, hogy irnék Nsgdnak, hogy vissza menne Nsgdhoz, ha Nsgod venné szolgálatját. Mind ezekről választ várok Nsgdtul. Ezzel az nagyhatalmú Istennek oltalmában ajánlom Nsgdat. Irtam Gyarmaton 7 die decembris Anno 1610.

Nsgdnak szeretettel szolgál míg él

Giotay Benedek s. k.

P. S. Azt is beszélük Szécsenben, hogy *Betlen Gábor* hetedmagával beszökött volna Kendi Istvánhoz. Ezt *Bay Mihály* beszéllette, az Tiszántúl lakik, ide fel ment valahová. Én még fel nem mehettem Jó Mátéhoz, hanem immár elmegyek, csak az kevés szénát hozathassam haza, mert mind el lopják oda ki. Azt is agya tuttomra Nsgd, ha vót-é Jó Máté Nsgdnál.

Kívül: Az tekintetes és nagyságos *Némethy Gergely* uramnak, Bátori Gábor ő Felső tanácsának, Belső Szónok vármegyének főispánynak, Udvarhely székének főkapitányának és lugasi bánnak, nekem régi jóakaró kegyelmes uramnak adassék híven.
(Orsz. ltár. Act. Thurz. Fasc. 99. nr. 2.)

*Szécsény, 1610 január 13. Forgách Miklós szécsényi kapitány
Thurzó György nádorhoz.*

Illustrissime domine patrone et affinis mihi gratiosissime salutem etc.

Megértettem az Nsgod parancsolatját, Nsgd mit írjon Eceseödi Benedek felől s Alfeöldi György felől, Keczei Vincze felől. Azért itt erős kezesek alatt vannak és im Nsgdhoz ő magok szegények fölmentek könyörgeni, hogy Nsgod szegényeket ne bántassa, mert nem tuggyák semmi vétkeket. Én is könyörgök Nsgdnak mint uramnak és patronusomnak, az én éltig való szolgálatomért legyen kegyelmes Nsgd nekik, mert én bizony nem tudok semmi czégéres vétkeket. Kár is volna Nsgos uram ilyen vitéz embereket egyszersmind egy végházból kiirtani. Nsgdat azért fölötte kérem, alázatosan, én érettem szegény szolgáljéért cselekedgyék kegyelmesen ezzel az három legénnyel, ha Isten éltet Nsgdnak meg igyekezem szolgálnom, az mi kegyelmességet Nsgd vélek cselekeszik. Éltesse Isten Nsgdat sok esztendeig jó egészségben. Datum Szechin 13. die januari.

I. M. D. V.

servitor et affinis addictissimus
Nicolaus Forgách de Gyemes mpr.

*Kívül: Illustrissimo domino domino Comiti Georgio
Thurzo etc.*

(Orsz. ltár. Act. Thurz. Fasc. 99. m. 5.)

Szécsény, 1611 január 13. Ugyanaz ugyanahhoz.

Illustrissime domine patrone et affinis mihi gratiosissime salutem etc.

Az Nsgd levelét énnekem meghozák, melyből megértettem

az Nsgod parancsolatját, Nsgd mit irjon és hogy Nsgdat valamely nem barátom úgy informálta, hogy *Feirvári Istvánt* én elbocsátottam volna. Az mint Nsgdnak meg is irtam, nem hogy elbocsátám volna, értvén az Nsgd parancsolatját, de csak egy szempillantásig sem volt ki az szécheni kapun, azért im mind az többivel együtt Nsgod parancsolatja szerint mindeniket, oda kültem Nsgdnak, abbul is megtetszik, hogy Nsgdat sinistre informálták és az Nsgd haragját ártatlanul szenvedem, oly uramnak és patrónusomnak esmerem lenni, hogy azt az nem barátomat, az ki Nsgdat informálta *Feirvári István* felől, ha Isten Nsgddal szembe juttat, megnevezi Nsgd énnekem. Minthogy énnekem becsületem ellen informálta Nsgdat, azt akarom, hogy Nsgd előtt megtessék, hogy én is ő felségének s Nsgdnak, hazámnak vagyok oly igaz hű szolgája, mint az, a ki ő felségét és Nsgdat reám haragította. Nsgdat kérem, Nsgd ne nehezteljen reám, mert nem ismerem semmi vétkeket, az mint Nsgod raboktul is megértheti. Én Nsgd szolgája vagyok, míg élek. Éltesse az Isten Nsgdat sok esztendeig jó egészségben. Datum Szechen 13. die januarii Anno 1611.

III. D. V.

servitor et affinis addictissimus
Nicolaus Forgách de Gyemes mpr.

P. S. Gyotay Benedeknek az minémű levele tanálkozott Némethi Gergelnél, Nsgdnak im in specie oda kültem mint hogy e minap én magam el felejtettem Nsgdnak megmondani, Nsgd megérti belőle ő neki is mi szándéka volt.

Kívül: *Illustrissimo domino domino Comiti Georgio Thurzó etc.*

(Act. Thurz. fasc. 99. nr. 4.)

Széchény, 1611 martius 8. Forgách Miklós a nádorhoz.

Illustrissime domine stb.

Nagyságotat fölötte kérem, mint uramat és patronusomat, Nsgd ne nehezteljen reám, hogy ad decimum tertium diem Martii Nsgd parancsolata szerint ha ott fönn nem lehetek Posonban, de

semmit sem késem Ngos uram, hanem fölsietek az Nsgod parancsolatja szerint Nsgdhoz.

Oka pedig mi legyen ngos uram, hogy ott fönn nem lehetek arra az napra, semmi nem egyéb, hanem az Palánknak az vár mellett nagy darabja mind ledőlt tegnap előtt. Tugya Nsgd pedig, hogy azt nem jó úgy tartani, hanem meg köly csinálni, és az mint lehet hozzá keztem mingyárt az csinálásához. És bizony nsgos uram az vármegeye igen lassú segítséggel vagyon, ehhez az romlott helyhez, ha nsgd kegyelmesen nem provideal a hely felől, az egyik bástya és az kapu isbizony ledől rövid nap. Én eleget irok s kérem az vármegeyét, hogy fát hordanának, de mind avval mentik magokat, hogy mind Fülelkehez rendelték őket, hanem Nsgdnak én is könyörgök azon, hogy Nsgd ehez az helyhez rendeljen, valami *gratuitus labort*.

Tudom Ngos uram, hogy *Ujvári Miklós* Nsgdat sok különböző féle információkkal bántja és busítja most én felőlem és az itt való vitézlő rend felől, hogy mi az Nsgd parancsolatjának engedetlenek voltunk volna, de ha az Ur Isten azt adgya, hogy Nsgddal szemben lehetek, bőségesen megmentem Nsgd előtt magamat.

Nem tudom Ngos uram, Nsgd parancsolatjából cselekszi avagy nem? itt az vitézlő népet, az kiket nsgd attestáltatott ellene igen vexalta az Nsgd parancsolatja mellett, azt kívánta, hogy azok az kik immár egyszer Nsgd parancsolatjából meg esküttek, hogy megint újabban megeskügyenek és az esküvés után personaliter megint Posonban föl menjenek, ott meg *harmadszor* megint megeskügyenek. *Uyvári Miklós* azt mondá Ngos uram itt, hogy az előbbeni (?) hűtek az vitézeknek mind semmi és Nsgd azokat az assestatiokat föl szakasz- és ő azokat mind jól tugya s általment rajta. Ezen Nsgos uram az szón az főemberek, kik megesküttek, igen busult elmével hallották ezt azt dolgot Uyváritul, hogy hiteket semminek állította és hogy ő magának Nsgd előtt több hitele volna, hogy sem mint ennyi vitéz embernek. Holott Ngos uram ő felsége az mi kegyelmes urunk, királyunk, Nsgd, az ország minket meghitt ebben az helyben és az végházat reánk bizta ő felsége és Nsgd, hogy azok ellen megoltalmazzuk, az kik ártani akarnak az helynek. Az Nsgd parancsolatjára azért az vitézek egyszer megesküttek és most is minnyájan ide

jöttek hozzám, azt monták, hogy valamint egyszer megesküttek az Nsgd parancsolatjára, most sem mondnak egyebet. *Mert noha szegény legények azok, az kik letették az hitet, nincsen elhányó hitek, hanem lökőket ők is Istennek tartják és ő felségének s az országnak s Nsgdnak igaz hü szolgálai, úgy is akarnak szolgálni.* Ha Ngos uram ezeket personaliter mind föl kívánná Nsgd se vice kapitány, se hadnagy, se vajda, se porkoláb, se fő legény nem marad itt az helyben, gondolhatja Nsgd. Nsgd böles itéleti rajta, miképen hagyom ezeken kívül csak magokra az fizetetlen hajdúkra és közlegényre az helyt, hun én magamat is fölkíván Nsgd. Tugya penig Nsgd azt, hogy embernek nem jó hitivel jáczani, mert az kinek egy hite nem igaz s egygel meg nem elégesznek, nem tudom mi szükség másodszor is annak esküdni. Nsgdat oly igaz uramnak és Patronusomnak esmerem eleitől fogva lenni, hogy Nsgd engemet is szegény méltatlan szolgáját az vitézekkel együtt kegyelmesen meghallgat igazságunkban. Az Nsgd parancsolatja szerint ezt a három szegény legényt is magammal együtt felviszem, úgy mint Echeodi Benedeket, Keczei Vinczét, Alföldi Györgyöt. Éltesse az Ur Isten Nsgdat sok eszten-deig jó egészségben. Datum Szechen 8. die martii A. 1611.

Illustrissimæ D. V.

Nicolaus Forgach de Gyemes mpr.
servitor et affinis addictissimus

Kívül: Illustrissimo domino Comiti Georgio Thurzo etc.
(Act. Thurz. Fasc. 99. nr. 7.)

Pozsony, 1611 mártius 20. Kezes levél Gyotay Benedekért.

Mi Horváth Mihály fileki vice kapitány és Balogh Boldizsár palánki lovas hadnagy, Csehy Miklós, Horvát István, Bory István, Kencsy (?) András és Kalmár István Palatinus urunk ő nsga szolgálai. Adgyuk tuttára mindeneknek az kiknek illik, hogy mi *Gyotay Benedekért*, kit Palatinus urunk ő nsga ez elmúlt napokban, bizonyos dolgokért megtartóztatott volt, löttünk kezesek ilyen ok alatt, hogy valamikor ő nsga és valahová kívánnya törvényre, elő állítjuk Gyotay Benedeket. Hogy ha penig, kezességünk szerént elő nem állathatnók, mi magánk tartozunk érette törvény eleiben állani és

törvényt is várni. Kinek nagyobb bizonyosságára ez mi pecsétet, kezünk írása alatt való levelünket attuk. Palatinus urunknak ő nsgának. Actum Posonij die vigesima Martii Anno Domini 1611.

Balogh Boldizsár, s. k. (p. h.) Chehy Miklós s. k. (p. h.)
Horvát István s. k. (p. h.) Bory István s. k. (p. h.) Kalmár
István s. k. (p. h.)

(Act. Thurz. fasc. 99. nr. 8.)

Dr. KOMÁROMY ANDRÁS.

SZIGETVÁR ÉPÍTÉSZETE ÉS OSTROMA 1566-BAN.

Két szövegbeli rajzzal és egy melléklettel.

Szigetvárnak Zrínyi Miklós által végrehajtott védelme a férfias kitartásnak és hősiességnek oly kimagasló példája, amilyen nemcsak hazánk történetében, de az egész világtörténelemben párját ritkítja.

Ezokból, bárha különben jól tudom, hogy Szigetvár védelme — legalább fővonásaiban — minden magyar ember előtt ismeretes, s azt nem ismerni valóban szégyen is volna, továbbá mivel a szigeti vár mintájának az ezredéves kiállítás számára történt elkészítéséhez tett tanulmányaim közben némely érdekes erődítési adatra tettem szert, úgy vélem, nem lesz fölösleges, ha e remek katonai cselekmény emlékét az ezredéves ünnep évében e b. folyóirat hasábjain felújítom.

Szigetvár Somogy megye keleti határán, Pécestől mintegy öt mértföldre fekszik, oly területen, mely a hajdan nagy kiterjedésű mocsaras lapályból valóban szigetszerűen emelkedett ki. E sajátos körülmény folytán Szigetvár — kivált nedves időjáráskor — úgy szólván megközelíthetetlen vala s így a természet által megerősítve, kiváló fontossággal bírt, főképen a török foglalások kezdetén és azok folyamán.

Hogy mikor épült Szigetvár, arra adataink nincsenek; a mód azonban, amiképp épült, meglehetősen biztossággal megállapítható.

Az első építmény a mocsárból kiemelkedő sziget legmagasabb pontját elfoglaló nagy gömbölyű torony volt, melyet gátakkal, mellvédekkel és árkokkal vevén körül, evvel a vár alapját megve-

tették. A megerősített torony azonban rövid idő múlva szűk lett a menekülőknél, kik magukat a mocsár által körülvett s megerősített erődben biztosságban érezték, s az erősséget bővíteni, az új épületeket ismét árkokkal mellvédekkel biztosítani, a bejárókat kapukkal, tornyokkal, a sarkokat bástyákkal erősíteni kellett. Ily módon, a szükséghez képest és fokozatosan jött létre a *belső vártól* délre telepített *külső vár*, mely ugyan jóval terjedelmesebb és erősebb vala mint a belső vár, de a belső vár ennek daczára még továbbra is, mint a vár magva, elkülönítésénél és uralkodó helyzeténél fogva a vár menedékhelyét (reduit) képezvén, annak igen fontos része maradt.

Jóval később, már a kettős vár oltalma alatt, jött létre a vártól délre, előbb az *Óváros*, s legutoljára az *Újváros*. A városok közül az Óváros volt a nagyobb s valamint a várak, úgy a városrészek mindegyike szintén *külön* meg volt erősítve, gátakkal árkokkal, mellvéddel és a sarkokon a San Michæli rendszer szerint bástyákkal volt ellátva, mi e részeket önállókká tette s a várnak illetve városnak erősítési szakaszonként való védelmezését tette lehetővé.

A földből készült gátak a várban, továbbá az Óvárosban hat m. magasak valának; a mellvédek egészen, a gátakhoz csatlakozó árkoknak pedig belső falai (escarpe) 2—3 m. vastag téglafalból készültek; a gátok magas és széles volt, nagy siklókkal ellátva. Az Újváros ellenben csak futólagosan volt megerősítve, a gátak alacsonyak valának s földből, falazat nélkül, készültek.

Úgy az Ó- mint az Újvárost nagy, széles és mély árok vette körül, mely az Almás folyó két ágából vízzel volt megtölthető.

A vár ellenben, mely az előadottak szerint emelkedett helyen feküdt, az Óvárostól ugyan a már említett nagy árokkal volt ellátva, de önmaga vizes árokkal körülvéve nem volt s csupán a belső és külső vár közt húzódtott egy mély, de keskeny árok. A várarkot azonban bőségesen pótolta a várat az akkori lövegtűz távolságát meghaladó kiterjedésben körülvevő posványos talaj, mely az Almás folyónak megdagasztása által járhatatlan, sőt áthatatlan mocsárterületté volt átváltoztatható.

Ez a mocsárterület volt háborús időkben a különben elég szerényen megerősített vár tulajdonképeni erőssége; ámde más-

részt a vár védő és ellenálló képessége az évszaktól és időjárástól függött, mert ezek határozták meg, lehet-e, mily mértékben és mennyi ideig, a vár környékét a kis folyócska megdagasztásával vízzel borítani.

A törökök, kik az ellenkirályok harczi alatt Magyarország déli vidékeit előzönlötték, a többi erős helyeken kívül különösen vágytak Szigetvár megvételeére s azt több ízben megtámadták. E támadások közül legnevezetesebb Ali budai pasa ostroma 1566-ban, melyet azonban a vár hős védője, *Horváth Márk*, sikerrel vert vissza, daczára annak, hogy Ali pasa a vár kézrekerítésén a legnagyobb erőfeszítéssel fáradott, s a mocsárterület kiszáritására, vagy legalább egy irányban járhatóvá tételére terjedelmes intézkedéseket tett, s erre roppant munkát fordított.

Az erősség legellenállóbb részét ekkor is a tulajdonképeni vár képezte, mely a felsorolt természeti viszonyainál fogva, de a gátak védőképességénél fogva is, mintegy fellegvárként szerepelt s nagyobb ürméretű ágyúkkal is föl lévén szerelve, a török ostrommal bátran daczolt.

A vár ezen és a következő időben, tehát a várnak Zrínyi Miklós által történt védelmezése idejében is, az Óvárossal, ennek vizes árján és az ahhoz csatlakozó terepmélyedésen át egy hosszú, körülbelül 100 lépést meghaladó fahíddal volt összekötve. A hid a város északi kapujától a vár főkapujához vezetett, s közepén védőtoronnyal volt elzárva, mely talán az ott elhelyezett egyik zsilipet is befoglalta.

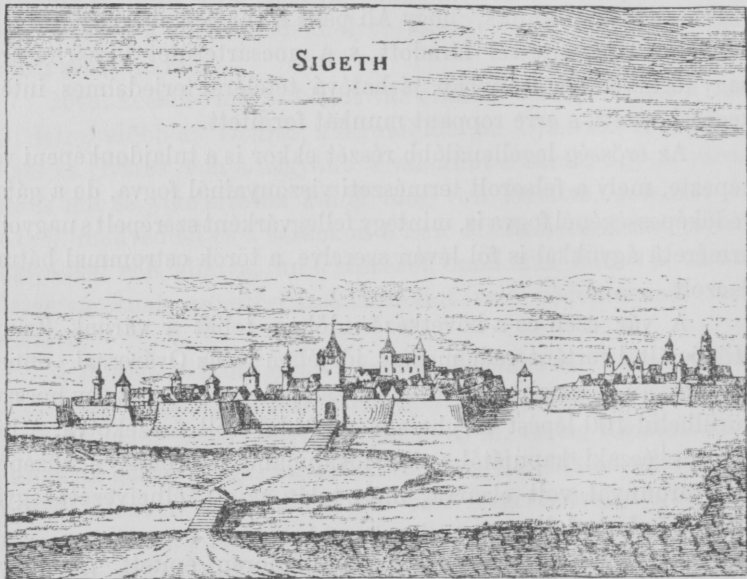
A külső vár ekkor egy magas, tömören épített, gömbölyű tornyokkal ellátott, téglapületeből állott, mely a várparancsnok lakása volt, továbbá még néhány lakóházból és raktárból, melyek egy meglehetősen tágas szabad tért foglaltak be. E tér volt a vár-örség gyülekező és szemle helye.

A belső vár ellenben, melynek legnagyobb részét a nagy gömbölyű torony foglalta el, felette szűk volt; maga a torony a szűk feljárt és a sötét helyiségek miatt lakható nem volt s lőpor-főraktárul szolgált. Ott, hol a vár két részét a keskeny, de igen mély árok elválasztotta, a belső vár erős gáttal bírt, a külső vár azonban csak alacsony fallal. Az árkon egy kicsi, keskeny fahíd vezetett át.

Az Óvárosnak három bástyája vala (az északnyugoti sarkon,

mely leginkább biztosítottnak látszott, bástya nem volt), melyekről úgy az előtérp, mint az árkok pásztázhatók voltak; a külső gátak (keleti és nyugoti) falában voltak a kirohanó kapuk és tornyaik beépítve, melyek egyszersmind a gátak védőképességét is emelték.

Az Óvárosnak majdnem közepében, kissé emelkedettebb helyen, volt a kiterjedelmű, de magas plébánia-templom, mely

mai nap is fennáll; csakhogy 1566-ban a templom két kőtoronnyal bírt, melyek egyszersmind az ellenség megfigyelésére szolgáltak, míg ma a templom középvonalában csak egy torony emelkedik, mely körülbelül a 18. század elején épülhetett.

Az Újvárosnak csak délkeleti és délnyugoti sarkán volt egy-egy bástyája; a keleti és nyugoti gátak szintén toronnyal védett kirohanó kapukkal bírtak. Az Óvárossal — úgy mint ez a várral — a széles és mély árkon át fahíddal volt összekapcsolva. Az összekötő kapuk sem itt, sem az erősség többi részeiben, tornyok-

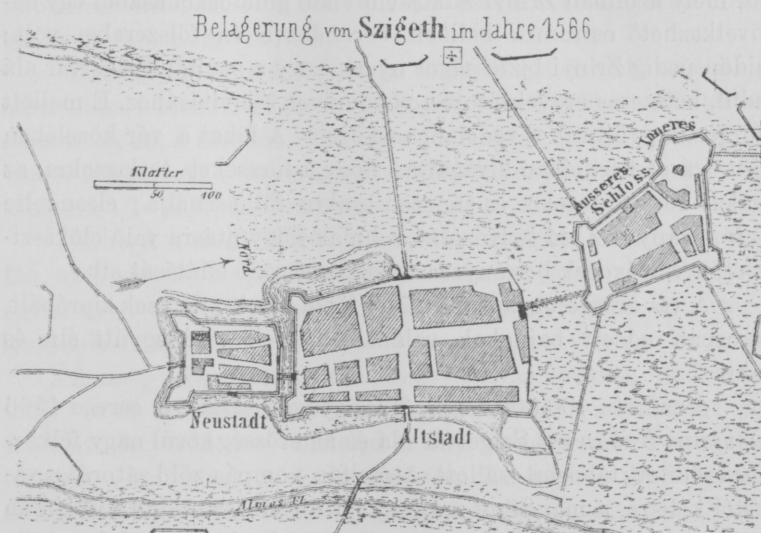
kal ellátva nem valának, hanem a gáton szög alatt vezettek át és alagútszerűen, téglafalakkal és boltozattal, valának építve.

E kapuk egyike, az mely az Óvárosból a várba vezet, ma is épiségben fennáll.

Külső védőművekkel az erősség nem bírt.

Ilyen volt Szigetvár építészeti állapota és berendezése, midőn azt Zrínyi Miklós a nagy Szulejmán ellen védelmezte.

* * *

Szigetvár védelmének körülményei eléggé föl vannak derítve és sokkal ismeretesebbek, semhogy azokat újból s részletesebben előadni szükséges volna, de a tulajdonképeni várharcz részleteinek megértéséhez az események fölemlítése mellözhetetlen s így azokat — bárha új dolgokat mondani módunkban nem áll — mégis kénytelenek vagyunk, bárha csak röviden is, ismételni.

Zrínyi Miklós, mint Szigetvár parancsnoka, az 1566-ik évi hadjárat elején Miksától azon feladattal bízott meg, hogy a szultán Nándorfehérvárhoz érkező seregének viszonyait megtudni, portyázó csapatainak kiterjeszkedését megakadályozni, s amennyiben

lehetséges, a szultán előnyomulását késleltetni igyekezzék, hogy a király a hadak összegyűjtésére időt nyerjen.

E feladatból kifolyólag a szigetvári parancsnok portyázó me-
neteket rendelt és hajtott végre Pécs és Eszék felé; ezek egyiké-
ben történt, hogy némelyek szerint Zrínyi maga, mások szerint
alvezérei Alapi Gáspár és Verebélyi Mihály által vezetett hada
Szulejmán egyik kedvenczét, Mohammed Kilergi pasát és tirhalai
szandsák-béget Siklósnál meglepte és csapatával együtt felkon-
czolta. E véletlen eset hozta Szulejmánt és hadseregét Szigetvár
alá, mely azonban Zrínyi Mikós előrelátó gondoskodásából egy be-
következhető ostromra kellően berendezve és fölszerelve volt;
midőn pedig Zrínyi biztosságot nyert, hogy a szultán Szigetvár alá
indul, kétszeres erővel látott a védőművek kijavításához. E mellett
szorgosan gyűjtötte a védelem eszközeit. A fákat a vár közelében
és a város kertjeiben kivágatta, hogy a törzseket torlaszokra, az
ágakat rőzsekötegekre és sánckosarakra fölhasználja; elrendelte
az ingovány viz alá helyezését, a hidak fölgyűjtásra való előkészí-
tését, a várlovegek beirányzását, lőszerrel való ellátását stb.

A vár őrsége ugyan csak 2500 főből állott; de ezek kipróbált,
harcban edzett bajnokok valának, készek vele együtt élni és
halni.

A szultán 100,000 főnyi, 300 ágyúval fölszerelt serege 1566
augusztus 6-ikán ért Szigetvár alá és az erősség körül nagy félkör-
ben erődített táborba szállott. A szultán pompás zöld sátorát a vá-
rostól keletre, a mai Síbot majornál ütötték föl, s midőn Szulejmán
a táborba érkezett, a földet megreszkettető diszlövésekkel fogadták.

A portugalli származású *Ali* pasa, tüzérségi parancsnok bi-
zatosított meg a szultán által az ostromunkálatok vezetésével.

Ali mindenekelőtt a rajtaütést kísérte meg, olykép, hogy az
erősség hozzá férhető részeit még a megszállás napján hirtelen és
váratlanul megrohantatta, azt remélvén, hogy evvel a védőket
meglepi s az erősség valamely részébe bejuthat. Az erőfeszítés
azonban teljesen kárba veszett; a védők Zrínyi első szavára a gá-
takon termettek, s a törökök rohamát könnyen visszaverték.

A törökök tehát a rendszeres ostromhoz valának kénytele-
nek folyamodni, melynek első tárgya az aránylag leggyöngébb s
legkönnyebben hozzáférhető Újváros volt.

De még az Újváros ellen is nehéz volt az ostrom, mert a felásott föld lövegsánczok és közeledő árkok készítését meg nem engedte, a szabadon előnyomuló csapatok pedig a magyarok tüzétől nagy veszteségeket szenvedtek. Végre azonban mégis sikerült az Újvárost az ütegekkel megközelíteni; az újvárosi alacsony, gyöngé gátak a török nehéz lövegeknek alig számbavehető ellenállást képeztek s azok nagy része csakhamar leromboltatott, miközben a védők is érzékeny veszteségeket szenvedtek. Zrínyi megkísérelte ugyan a török lövegsánczok elrombolását s e célból több kirohanást intézett, de e kirohanások csak a veszteségeket növelték és célhoz nem vezettek.

Három nap mulva, *augusztus 9-én*, Szigetvár védő őrsége egy harmadára leolvadt, s Zrínyi látván, hogy az Újváros tarthatatlan, elhatározá az a törökök rohama előtt föladni, minélfogva az Újvárost felgyújtatta s bajnokaival, kiknek száma most már alig volt több mint 7—800, az Óvárosba vonúlt.

Mihelyt a törökök ezt észrevették, az árkot azonnal áthidalták, az Újvárost megszállották s miután a tüzet eloltották, az ágyúk egy részét a romok közt elhelyezvén, nyomban az Óváros lövetéséhez fogtak.

A magyarok azonban nemcsak hogy az Óvárost védték vitézül, de sőt *Szecsődi Máté*, a gyalogok vajdája — állítólag egy földalatti folyosón át — hirtelen és nagy merészen az Újvárosban termett, a janicsárok közt roppant vérontást hajtván végre, miután az ágyúk nagyobb részének gyújtólyukát beszögezte, az Óvárba ismét, alig üldözve, visszavonúlt.

Zrínyi Miklós jól tudta, hogy most, midőn a törökök az Óvároshoz oly közel férközhettek s annak gátait, mellvédeit a legkisebb távolságról lövették, e városrész sem lesz képes soká ellenállani s fölvetette a kérdést, nem volna-e czélszerűbb az Óvárost is föladni és az erősebb, sikeresebben védhető vár védelmére szorítkozni? De Szecsődi és vitéz társai kérték, engedje az Óvárost tovább is védelmezni. Zrínyi nem szívesen egyezett ebbe, mert bizonyos volt, hogy az időnyerés a szenvedendő veszteségekkel arányban nem áll, de nem akarván a védő őrség önbizalmát és harcckedvét csökkenteni, kénytelen volt az Óváros további védelmezését megengedni.

A törökök különben nem szorítottak csupán az Óváros ostromára, hanem roppant erőfeszítéssel, az anyagot nagy távolságokról összehordva, azon működtek, hogy magát a várat is megközelítsék. Nem kevesebb mint *négy* töltés készült, jelentékeny hosszúságban a mocsáron át, melyek fatörzsekből, rőzsékből, homokzsákokból stb. hordattak össze. E közben a nehéz ostromlővegek is szakadatlanul működtek s a vár összes épületeit megrongálták. Különösen sokat szenvedett a belső vár nagy, gömbölyű tornya, mely kitűnő célpontot szolgáltatván, annak felső része csakhamar leomlott.

Az Almás folyót a víz alá borítást szabályozó töltés elérése után az ostrom viszonyai még kedvezőbbek lettek, egyrészt az által, hogy a víz a mocsaras területről elvezettetett, s így az Óváros, de különösen a vár, könnyebben volt megközelíthető, másrészt pedig hogy a töltésen új lövegsáncz emeltetvén, a vár gátjai és falai most még nagyobb eredménnyel voltak lehetőek.

A magyarok csakhamar érezték e töltés elvesztésének hátrányait s a gyalogok vajdái közül *Rudován* és *Dando* engedélyt kértek Zrínyitől, hogy a töltés visszafoglalását megkísérthessék. Zrínyi jól tudván, hogy minden ily kirohanás az ellenség tömémentelen számánál fogva eredménytelen s csak a védők amúgy is csekély számát apasztja, másrészt pedig a töltést, még ha az vissza is foglaltatnék, megtartani, megvédelmezni nem lehet, a kérelmet megtagadta; hosszas unszolásra azonban végre is engedni volt kénytelen. Radován és Dando 200 főnyi csapattal kora hajnalban törtek ki, a janicsárokon rajtütöttek, azokból sokat levágtak, több ágyút beszögeztek; de a felriasztott táborból a segítség gyorsan érkezett, a magyarok körülfogattak és csak nagy ügygyel bajjal, tetemes veszteséggel menekülhettek vissza a városba. Radován és Dando elestek s fejeiket a török póznára tűzette.

Ezután Zrínyi több kirohanást meg nem engedett.

Miután a közeledő töltések egyikének faanyagát a védők felgyújtották, a törökök most tömérdek követ, homok- és gyapjúságot stb. hordtak a töltésekre s ezekkel hosszabbították azokat meg; midőn pedig azok egyike a vár falai alá ért, kísérletet tettek a várnak rajtaütés általi elfoglalására, mi ha sikerül, az Óváros sem

lesz tovább védhető. A kísérlet azonban meghiusult és a törökök nagy veszteséggel verettek vissza.

Tíz napi szakadatlan ágyúzás és munka után az Óváros oly állapotba jutott, hogy az többé védhető nem volt. A töltések az árkokig jutottak, azok egyrésze betöltve volt, a gátakon pedig óriási, többé el nem torlaszolható rések tátongtak.

Zrínyi tehát elhatározá a visszavonulást a várba. De bár ez a legnagyobb elővigyázattal történt, a törökök oly gyorsan nyomultak be az Óvárosba, hogy még a vár bejáratának egy részét is elállván, az őrég egy része kint rekedt. Heves küzdelem után még néhány, köztük a súlyosan megsebesült Szecsődi is, bejutott, a többi ott hullott el a bejáratnál.

Szigetvár védelmére Zrínyi Miklós most már csak 600 bajnokkal rendelkezett.

Szulejmán szultánt a vár hosszú ellenállása, még inkább pedig a nagy veszteség, melybe az ostrom került, nagyon elkedvetlenítette, s betegségében talán már végét is érezvén közeledni, Ali pasát újabb és hathatósabb kísérletekre ösztönözte. Zrínyinek pedig a vár feladása esetére fényes ajánlatokat tétetett, majd pedig fejére 1000 arany jutalmat tűzött ki.

De Zrínyi az ajánlatokat elutasítá, áruló nem találkozott, Ali pasa pedig már a következő napon az ostromnál elesett.

Az ostrom vezetését most *Szeifeddin* pasa vette át s a vár falait aknákkal támadta meg; de ezek idejekorán észrevétetvén, e kísérletek is meghiusultak. Nem arattak nagyobb sikert a rohamok sem, bár augusztus 26-ától szeptember 1-éig nem kevesebb mint 7 roham intéztetett a vár ellen. A rohamokat Zrínyi, ki szünet nélkül a gátakon állott s vitézeit szóval és példával lelkesítette, s nem egy vakmerő törököt sajátkezűleg szúrt le s vetett le a falakon, mind szerencsésen visszaverte.

A 74 éves szultán bösz haraggal fogadta a balsiker híreit s midőn a *szeptember 4-én* végrehajtott főroham is visszaveretett, e fölötti haragjában gutaütést kapott, mely a nagy hódító életét kioltá.

Ismeretes, hogy Szokoli Mohammed nagyvezír a szultán halálát, mi kétségtelenül nagy lehangoltságot támasztott volna a seregben s tán az ostromot is megszünteti, eltitkolta, sőt a holt.

szultánt körmenetben trónon ülve körül is hordoztatá, hogy a szultán haláláról szóló híreket megczáfolja.

A vár sorsa azonban már csak hajszálon függött. A lövedékek és aknák számos épületet gyújtottak meg a várban s a tüzet oltani majd lehetetlen volt; e zürzavarban a törökök megmászták a délnyugoti bástyát s a vár hős védői a belső várba szorultak. A külső vár, az erősség legfontosabb része, minden készletével és fölszerelésével a törökök kezébe jutott. Ugyancsak zsákmányul estek a sebesültek, az asszonyok és gyermekek, kiket a belső várba vinni lehetetlen volt. A törökök a sebesülteket, köztük a vitéz Szecsödi Mátét is, kivétel nélkül felkoncizolták.

A törökök most már a külső vár ágyúit is a belső vár ellen fordíták s a két erőd az alig pár lépés széles árok által levén csak elválasztva, a rombolás munkája gyorsan haladt.

Az ostrom 34-ik napján, *1566 szeptember 8-án*, a belső vár épületei is lángokban állottak, s a csekély számú védők a terjedő tűz által mindig szűkebb téren összezsúfolva, szüntelen löve, végső szükségbe jutottak. A törökök pedig rohamra készültek.

De Zrínyi Miklós ezt be nem várta.

Minden gyermek tudja Magyarországon, de az egész művelt világ ismeri a fenséges jelenetet, midőn Zrínyi Miklós fényes ünnepi öltözetben, halálra szánt maroknyi csapatával és a király zászlójával, melyet Juranics Miklós vitt mellette, a felnyitott kapun át a törökre kirohant, hogy a hősies védelmet dicső halállal koronázza.

A hősök elhullottak, s evvel Szigetvár védelme véget ért; de még — mintegy a hősök tiszteletére — utolsó pillanatban felrobant a kerek torony lőportára, 3000 török halálát okozván, minden magyar után még 10 pogányt küldve a másvilágra.

Szigetvár ostroma Szulejmán szultánnak 20,000 emberébe került s ezek közt voltak a janicsárok s általában a török sereg legkítünőbbjei. A török megvívta ugyan Szigetet, de evvel a hadjárat is véget ért, mert a nagyvezír az erősen megtizedelt és betegségek által is megfogyott sereggel további hadműveletekbe nem bocsátkozhatván, vele Nándorfehérvárra vonúlt.

Szigetvár a törökök által újból fölépítettvén, 125 évig maradt

a pogányok kezében s 1689-ben, két évi körülzárás után, került ismét a magyarok birtokába vissza.

Ezután, a török a határokra szoríttatván vissza, Szigetvár jelentősége megszűnt. A vár ugyan még ma is fennáll, de megváltozott alakban. A régi hegyes szögű bástyák helyén gömbölyű, üres bástyák állanak, magas falazattal; a lövegek lőrései a falba vannak vágva, míg Zrínyi idejében a tüzelés a mellvéd fölött történt. Ez átépítés a 18-ik század elején ment végbe. Az erőd belsejében gróf Andrássy Tivadar gazdasági épületei állanak. A hajdani mocsár és ingovány lecsapoltatván, helyét most dús rétek, buja legelők foglalják el.

A hajdani Óvárost védő gátak, mellvédek összeomlottak; a város a keleti és északkeleti oldalon tovább épült, az Újváros ellenben, melynek nagyobbára fából épült házai az ostrom alatt megsemmisültek, hamvaiból föl nem éledt; hajdani területének nagy részét ma a vasuti pályaudvar foglalja el.

A város szebb része a régi Óváros középső és északi részén van, központján a piacczsal, melyen Zrínyi Miklós hősiességének emlékére egy kő talapzaton nyugvó, szintén kőből faragott oroszlán tartja fenn és hirdeti az utókornak. Szigetvár védelme a városi plébánia-templom mennyezetén festményrel is meg van örökítve, ezenkívül pedig a város nyugoti szegélyén, az Almás folyó hídján mellett egy Zrínyi halálának emlékére alapított kápolna áll. A város birtokában van Zrínyi Miklós igen jó olajfestésű arcképe, egy Zrínyi emlékére 1567-ben készült, arannyal himzett, gyöngyökkel és drágakövekkel díszített királyi zászló és számos, a vár hősiességének idejéből származó, magyar és török fegyver.

A folyó évi millenáris országos kiállításon Szigetvárnak a csatolt rajzok alapján általam készített mintája fog bemutatni.

STEPHANIE ADOLF.

TÁR C Z A.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁBÓL.

A Magyar Tudományos Akadémia hadtudományi bizottsága tavaszi ülését f. évi április hó 20-án tartotta meg.

Az ülésen, melyen *Hollán* Ernő altábornagy elnökölt, bemutatottak az évi zárószámadások, az akadémia több leirata és a folyó ügyek.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

*Egy történelmi nevezetességű, négyszázados facsoport.*¹⁾ A magyar határ közelében, a Lajta melletti Brucktól mintegy 5—6 kilométerre, a Stixneusiedl-Schwechat felé vezető műúttól délre, Wilfheinsdorf és Sarasdorf helységek határában, osztrák területen, három szilfa áll, mely az új részletes térképen (1:75,000) «*Drei Rüsten*» névvel van megjelölve. A három fa közül a középső a legnagyobb és legvastagabb s törzse az ott álló határkövet úgy körülötte, hogy a fából csak a határkő feje látszik ki.

¹⁾ Források: Diarium Joannes Cuspiniani, De congressu Maximiliani cæs. cum Ulad. Ludovicus et Sigism. Hung. Boh. ac Poloni regibus et inita ex gemine fœdere matrimoniat. Anno 1515 ad 22. Julii ad finitate. Edidit Math. Bél in Appar. ad Hist. Hung. Dec. 1. Mom. VI. Pag. 280—302. Hegewisch, Geschichte Kaiser Max I. Homburg 1782. Joh. Christ. Wagner, Beschreibung des Königreiches Hungarn 1685. Hormayr, Archiv für Geschichte etc. XXV. Bd. Gyurikovich, Die drei Rüstenbäume.

A brucki táborban évenként megjelenő magyar tisztek közül bizonyára sokan látták már e három, észak-déli irányban egy sorban álló fát, talán nyugodtak is e facsoport árnyékában, nem is gondolva arra, hogy e facsoport egy nagyjelentőségű, Magyarország és a Habsburg-dynastia sorsára századokra kiható találkozás színhelyét jelzi.

Itt találkoztak ugyanis az 1515-ik év július 16-án,¹⁾ tehát több mint 380 évvel ezelőtt, Miksa német-római császár, II. Ulászló magyar király és testvére Zsigmond lengyel király, s a három szilfa e találkozás emlékére, állítólag a fejedelmek parancsára, ültettetett.

Miksa ugyan már 1506-ban szerződést kötött Ulászlóval, melyben az unokája, Ferdinánd és Ulászló leánya Anna, továbbá másik unokája, Mária és Ulászló netán születendő fia közt tervezett házassága révén magának, illetőleg unokájának Ferdinándnak, a magyar trónt biztosítani igyekezett; a trónöröklés azonban ez által még korántsem látszott biztosítottnak, mert Anna hercegasszony kezére Szapolyai János, Zsigmond lengyel király sógora is vágyakozott, a magyar rendek pedig a szerződésről hallani sem akartak. Miksa tehát 1515-ben Ulászlóval és Zsigmonddal személyes találkozást sürgetett, melyen Ferdinánd főherceg és Anna hercegasszony eljegyzése tényleg végrehajthatnék s a trónöröklés kérdése, most már Ulászló fia, Lajos, igényeinek számbavételével is, új szerződések által megoldatnék. Szapolyai ugyan mindent elkövetett, hogy Zsigmondot a találkozástól visszatartsa, de e törekvése nem sikerült.

Ulászló márczius 18-án érkezett Pozsonyba gyermekeivel, Annával és Lajossal, továbbá az országtanáccsal; Zsigmond egy héttel később. Miksa, a német birodalom ügyei által lekötve, egyelőre Lang Mátyás gurki bíborost²⁾ és Cuspinián Jánost³⁾ küldte Pozsonyba, kik a tárgya-

¹⁾ A három fejedelem találkozásának hagyományát megőrökíti a trautmansdorfi levéltár. Egy más forrás, az egykorú és fölötte ritka: «Die Vereinigung der kays. Majestät, mit den Künigen von Hungarn, Pohlen und Behmien» a találkozás napját július 17-ikére, a bevonulást Bécsbe július 18-ára teszi.

²⁾ Lang Mátyás egy ágostai ev. lelkész fia volt, s katholizálván, augsburgi prépost, gurki püspök, Miksa császár tanácsosa, végre salzburgi érsek és bíboros lón.

³⁾ Spiesshammer János, latinizálva Cuspinián, schweinfurti származású volt; Bécsben tanult s Celtés Conrád halála után császári könyvtáros és udvari történész, titkos tanácsos, koszorúzott költő, udvari orvos, bécsi városi ügyész volt; Pozsonyba, mint rendkívüli követ küldetett.

lásokat Ulászló megbizottjával, Bakács Tamás érsekkel és bíborossal megkezdették.

Miksa csak június végén érkezett Innsbruckból Linzbe, július 10-én St.-Veitbe s a július 11-éről 12-ére következő éjjel Bécsbe, hova a magyar és lengyel királyokat is meghívni szándékozott.

A további eseményeket Cuspinián, ki a találkozásnak rendezője és szentánúja volt, következőkép adja elő: Ulászló és Zsigmond július 12-én követeket Bécsbe küldötték Miksa üdvözlésére, mit Miksa két követséggel viszonzott; az egyiket Köpcsénybe küldötte Ulászlóhoz, hol a király gyermekeivel együtt időzött, a másikat Hainburgba Zsigmondhoz, a fejedelmeknek július 16-ára a trautmansdorfi mezőn, Bruck és Stixneusiedel közt, találkozást ajánlván.

A július 15-éről 16-ára következő éjjelt Zsigmond a lengyel, litván és orosz urakkal Hainburgban, Ulászló Bruckban, Miksa a trautmansdorfi kastélyban töltötte. Éjfélkor érkezett Cuspinián, Miksa bizalmas tanácsosa Bruckba, hogy Ulászló tanácsosaival a találkozás ünnepélyességét megállapítsa. A találkozás színhelyéül a trautmansdorfi mezőnek az akkori Harterwaldhoz (most Gottlee-erdőske, de részben kiirtva) csatlakozó része határozatott meg, hol egy hatalmas, magas fa emelkedett az ég felé s messze földre látható volt.

Július 16-án ment végbe a találkozás, nagy fénynyel és ünnepélyességgel.

Előbb a két király érkezett a találkozás színhelyére.

Ulászló, ki öreg és törődött volt, egy hordszéken, a 12 éves Anna hercegnő egy pompás, allegorikus díszítésű, nyolcz szürke által vont díszhintón.

Zsigmond piros skarlát ruhában, fehér bársony barettel, vele a kilencz éves Lajos herceg, magyar és csehországi trónörökös, mindkettő lóháton, Lajos herceg egy aranynyal, ezüsttel, gyöngyökkel és drágakövekkel díszesen felszerszámozott szürkén.

A királyok kísérete részint gyalog, részint lóháton, nagyobbára égszínkéek ruhákban jött oda; a tanácsosok, püspökök, magyar, lengyel, cseh, litván, orosz és tatár főurak festői csoportozatokat alkottak. Számuk, a lengyel királyt követő tatár és orosz hadi foglyokkal, a 4000 főt meghaladta.

Alig érkeztek meg a királyok, a harti halmon feltűnt Miksa császár és fényes fegyveres kísérete. A császár Trautmansdorfról reggel hat óraker indúlt el; kíséretében valának: a spanyol és angol követek, a bajor, württembergi és mecklenburgi hercegek, számos fejedelem és főúr a német birodalomból, s számos fegyveres nemes az osztrák tarto-

mányokból; a császár kísérete közel 5000 főből állott, a legfényesebb ruházatokban és fegyverzetekben.

A császár maga bíborral kárpitozott, arannyal gazdagon díszített gyaloghintóban ült, s midőn a királyok közelébe ért, a hintóból kiszállva, azokat s Ulászló gyermekeit melegen megölelvén, következőkép kiáltott föl: «Ez a legszebb nap, melyet az Úr nekünk adott; töltsük örömmel és vígsággal».

Zsigmond válaszában azon kívánságának adott kifejezést, vajha e találkozós reájuk, családjaik, birodalmaik és alattvalóik és az egész kereszténység számára üdvöt hozó legyen.

Ulászló annyira elérzékenyült, hogy alig volt képes néhány szót szólani; ezután Lajos herczeg mondta el lóhátról betanult rövid üdvözlét, melyben Miksát második atyjának nevezte. Anna herczegnő kocsiájában felállva, üdvözölte a császárt, kevés szóval, de örömteljes tekintettel.

Az egész nagy gyülekezet zajos örömkialtásba tört ki.

Az üdvözletek után a gurki bíboros ékes szavakban hívta meg a királyokat, hogy a fenforgó fontos ügy végleges elintézésére kíséreteikkel együtt Bécsbe fáradsanak, hol fogadásukra és ellátásukra minden intézkedés meg van téve.

A Bécsbe menetelt a magyar főurak, kik Miksa iránt nem nagy bizalommal viseltettek, ellenezték, de Zsigmond szavára végre ők is beleegyeztek.

Az első értekezés mintegy fél óráig tartott, melyet a szomszédságban vadászat követett.

Zsigmond király még aznap Enzersdorfra ment (a Fische mellett), Ulászló Trautmansdorfon szállott meg, a császár pedig Laxenburgban. Bakács bíboros az éjet St.-Margarethenben, a többi püspökök és magyar urak Schwaadorfban. A császár kíséretének legnagyobb része Bécsbe ment.

A bevonulás Bécsbe július 17-én ment végbe, nagy fényvel, s majd egész napon át tartott.

A helyen, hol a három fejedelem egymást üdvözölte, még ugyanazon év őszén három szilfa ültetett, hogy a találkozás helye örök időkre megjelöltessek.

*Ha a százados hagyományoknak hihetünk, a stixneusiedeli út mellett levő három fa még ugyanaz, melyet 380 év előtt oda ültettek s még ma is hirdeti ama világtörténelmi nevezetességű találkozást, mely a Habsburg-dynastia nagyságának alapja lön. Mert a kötött szerződések alapján Ferdinánd főherczeg nőül vette Anna herczegnőt, Lajos pedig

Mária főhercegnőt, s e kettős házasság szerezte meg a Habsburgoknak Magyarország trónját; már pedig a számos viszontagság közben, mely az uralkodó családot érte, mégis Magyarország volt a Habsburg-dynastia legfőbb támasza s a magyar nemzet marad a jövőben is a legbiztosabb alap, melyre az uralkodó család jövőjét építheti.

Gömöry Gusztáv.

Még valami a Bástia emlékérmekről. E folyóirat m. évi 4. számában, az 554-ik oldalon adott közleményünk végén, azt hangsúlyoztuk, hogy az említett Bástia-érmek valószínűleg különféle érc-nemekben verettek és hogy azok talán több éremgyűjteményben is feltehetően lennének. Eme föltevésünk alaposnak bizonyult. Először is Bécsben Trink Vilmos éremkereskedésében találtam egyet, mely ezüstből volt, megaranyozva, hosszúkás medaillon formában.

További kutatásaim folytán arról értesültem, hogy a megholt Montenuovo herceg lovassági tábornoknak volt egy éremgyűjteménye, melyet Hess Adolf, éremkereskedő, Frankfurtban vett meg és 1880-ban annak ismertetését is kiadta.¹⁾

E gyűjteményben négy darab Bástára vonatkozó érem volt, mind a négy különféle eltérésekkel. Leírásuk a következő:

1. Hosszúkás érem 1603-ból. Előlapján: Georg Basta* D. N. S. Sult. Equ. Aur. felírás. A kép vértess mellkép, rövidre, lépcsőszerűen nyírott hajjal, bajuszzsal és hegyesre csavart kecskeszakállal, nyakán keskeny, sima, lehajtott gallérral. Hátlapján: S. C. M. Ac. cath. Reg. Hisp. Consil. Bel. Et In Trans. Capit. Gener. felirat. A mezőben pedig egy három pálmaággal átszúrt babérkoszorú alatt négy sorban még a következők állnak: Vall. Prof. Sic. Dev. Dac. Rec. 1603. Ez érem pontos leírása a «Tabulæ Numismaticæ pro catalogo numorum Hungariæ ac Transilvaniæ Instituti Nationalis Széchenyiensis 1807»-ben van meg.

Második érem. Előlapja, mint az előbbié. Hátlapja szintén, azon különbséggel, hogy Gener. helyett General. van írva, és hogy a körirat két kettős hosszúdad vonal között van.

Harmadik érem. Előlapja a másik kettővel megegyezik. Hátlapja némi csekély eltéréseket mutat; nevezetesen Consil. helyett CONSIL, t. i. az i betűt az L-en lévő pont helyettesíti, továbbá a mezőben lévő Vall. és Prof. szavak mindegyike fölött egy csillag van, így Vall. Prof. ; a babérkoszorú is gömbölyűbb s így annak felső szélé a kettős hosszúkás vonalhoz, mely azt a körírástól elválasztja, közelebb esik.

¹⁾ Ez a gyűjtemény időközben teljesen szétszóródott.

Ez az érem Weszerle József hátrahagyott érmészeti tábláiban (Tabulæ numorum Hungaricorum) Pest 1873, van ismertetve.

Negyedik érem. Hosszúkás korcs-érem (Zwitter-Medaille¹⁾ 1603-ból (1605). Előlapján: Georg Basta * D. N. S. in Sult. eq. Aur. felírás, A mellkép teljesen olyan, mint a megelőzőkön, csak a karvágatnál N. W. 1605 (és nem, mint a Széchényi-féle éremtáblázat²⁾ állítja, 1603) felíráttal.

Hátlapja az előbbiekhöz hasonlít, csak a C. O. N. S. L szónál az L betűn a pont hiányzik, továbbá a felírás két kettős gyöngyvonal között van, míg a többiekén síma vonalak futnak körül. Ezt az érmet dr. Erdy János «Erdély érmei képtársa, Pest, 1862» című művében említi meg.

Ezek azok a kiegészítések, melyekkel előbbeni ismertetésemet kibővíteni kötelességemnek tartottam. G. G.

*Az 1604-ik évi Győr és Moson megyei nemesi fölkelésre vonatkozó két levél.*³⁾ I. Spectabilis ac Magnifice Dne mi semper confidentissime salute et servitij mei commend. Istentől kívánok Nagyságodnak az mi tiszta jó egészséget, hosszú életet és minden dolgaiban szerencséltesse Ngdat Ő Felsége, és hogy szolgálhasson Ngod az szegény megromlott Magyarországnak.

Vette herczeg urunk Ő Felsége parancsolatját, mind az Ngod levélével egyetemben; megértettem az Ngod kívánságát, hogy mennyi lovas és gyalog kellene innen az mi vármegyénkből. Mivel hogy ez Győr vármegyébe, mióta fogva Isten keresztény kezekbe adta Gyórt, még igen kevesen jöttek meg az nemes uraimból, az parasztságiak is igen kevesek az kik megjöttek ide Győr vármegyébe lakni, mert az mit egy esztendőben épülnek, aztat ismét más esztendőben az hadnak alá esik. Ez eljárás miatt, mint hogy jobb rossz, mind víz mellett laknak, és annak kívül is, azok, kik távol laknak az víztől, azokat is szintén úgy elpusztították az német és Balon (Wallon). Mind az által Ngodnak azt adhatom tudására, hogy innen az vármegyéből öt lovas ha lehetett volna, ha minden húsz háztól csak egy lovast kértünk volna, hanem a mi kevés lehet gyalogok lesznek; azok között sokan pénzes drabantok is lesznek, kiket magok váltságáért fogadtak. Az gyalog pedig ebből az vármegyéből leszen 50 avagy 60; ezeknek is az nagy pusztaság miatt

¹⁾ Így neveztetnek azon érmek, melyek a poncznak vagy szándékos vagy pedig véletlen elcserélése folytán keletkeznek.

²⁾ Tabulæ Numismaticæ, pag. 23. tom. III.

³⁾ Udvari hadi tanács, titkos iratok; 1604 október, Nr. 95.

nehezen tehattuk szerit; ezeknek pedig már vajdát és előttök járótt szerezünk, ha pedig azonközben az nemes emberek és parasztság, kik más békességes vármegyébe mentenek lakni, ha történnének haza jönniök vagy jószágukról valamit vehetnek rajtuk, azon leszek Nagyságos Uram, hogy az mivel megtöbbsíthetném, nagy örömet megtöbbsíteném. Ezek pedig most itt Győrött készen vannak és az Fejedelmet várjuk velük egyetemben. Ezt írhatom Ngodnak.

Az Komárom vármegyének szóló parancsolatot ugyanezen mai napon megküldtem az vármegyének, kit Ngod nekem kezembe küldött volt. Isten éltesse Ngdat jó egészségben sok esztendeig.

Datum Jaurinj 10. octob: anno Dni 1604. V. S. ac mag. D. per additissimus *Blasius Vincze de Felpécz* Vice Comes Comitatus Jaurini m. p.

Spectabili ac. May. Dno. dno. Francisco de Battian, Partium Regni Hung. cis Danubiar. Capitaneo Generali.

Domino patrono gratiosisso.

II. Spectabilis ac. Mag. Domine et patrone obsiol. Servitiorum meorum.

Az nagyságod levelét 6. Sept. Sopronból emanáltatta mind az Ő Felsége parancsolatjával egyetemben tegnapelőtt vettem el, melyben Nagyságod parancsolja, hogy Nagyságodnak tudására adjam az ország végezése szerint az husz házasul egy lovas, mind pedig az personalis Insurectio az mi vármegyénkben mennyit constitual és hogy azokat az mikor és hova Ngod parancsolja, készen tartván, elküldhessem.

Nagyságodat ezekről így informálhatom, hogy ez az mi kicsiny vármegyénk csak 16 faluból constal, annak is harmada pusztá és ezekben az falukban olyan is vagyon, úgy kiben 6 és 7 háznál föllebb nincsen.

Az óvári tartományt ezelőtt 10 esztendővel (1594) elszakasztották az Ő Felsége tisztartói az vármegyénktől, és possessionem contributioban, az egy Dicatól megválva, kezeinkbe contribual; azért az mi ez urak és nemesek jószágát az 16 faluból illeti, gyűléseinkbe vármegyénken limitatioja és recuperationia szerint 20 lovast constitualt, személyünktől is az urak és nemesek, az kik itt ez vármegyében resideálnak azok is 20 lovast adtak, és így mindenestül 40 lovast teszen; felles ez az ezelőtt való czehenderekhez képest, mivelhogy az vármegye is kicsiny volt, az lovast is egyszerre vagy későre föl nem találhatták, s így csak gyalogosokat kültünk; sőt szegény megholt Nádasdi uram ugyancsak gyalogosokat kívánt túlnk. De mivel hogy ez idén az lovasnak szerét tehatték, főképpen, mert hogy az vármegye hadnagya annak gondja viselését.

magára vette volt, az vármegye is alkalmasnak ítélte lenni, hogy most lovast küldjünk.

Azért ezeket imár nagyon kérheti, hogy az Rápeza mellé külték volt a végre, hogy addig ott legyenek, míg Ő Felsege parancsolja, hogy hová küldjük ezeket; és a mint immár mind Ő Felsege, mind Nagyságod parancsolatját értjük, valahova és valamikor Nagyságod parancsolja, oda küldjük.

És Istentül kívánok Nagyságodnak egészséges hosszú életet sok jó szerencsékkel megadatni.

Datum in Rayka 1-o octobris Anno 1604.

Ejusdem Splis ac Mag. Dom. Ura. Servitore deditissimus *Georgius Zombath*¹⁾ m. p.

P. s. Nagyságod levelét az győri vicispánnak bizonyos emberünkkel megküldtem és viszont gyors választ írt Nagyságodnak.

Ezen két levelet Batthyány Ferencz, Német-Újvárról 1604 okt. 17-én Mátyás főherczegnek küldte el, avval a megjegyzéssel, hogy a vasmegyei főispánság ismét egy gyűlést tartott, melyben elhatározták, hogy mind személyesen fognak fölkelni és jövő szerdáig gyűlekezni, hogy pünkösdtől megmustráltathassanak.

A mosoni vármegye tudatja, hogy ők hasonlókép személyesen fognak jönni, de alázatosan kérik, hogy vagy a Rába melletti szorosnál, vagy pedig a hol legszükségesebb, maradhassanak. Mire nézve Batthyány a főherczeg kegyes elhatározását kéri.

Közli: *G—y.*

Adalék a Bocskay-fölkelés történetéhez. Eperjesi Melczér János levele 1605, szeptember 11-ről, Lithvániában lakó nagybátyjához, Eperjessy Jánoshoz. Edler, threuester, grossgünstiger Herr Vetter! Nach Erbietung meiner gehorsamen und stäts bereitwilligen Dienst, auch Wunsch von Gott den Allmächtigen aller-aller glückseligen Wohlfahrt Leibes und der Seelen, Ew. Liebden, dero viel tugendreichen Hausfrauen meiner grossgünstigen Frau Schwägerin, vielgeliebten Kinder und der gantzen Freundschaft Gesundheit und Wolstand zu vernehmen wäre mir eine hertzliche Freudt. Vor mich sag ich Gott dem Herrn, der mich in so mancher grosser Gefalr gnädiglich erhalten hat, ewig Lob und Dank. Er verleihe seine Gnadt ferner auf beyden Theilen,

¹⁾ Itt a papirból egy darabka hiányzik, úgy hogy talán Zombathelyi is lehet.

erbarme sich unser und seiner Christenheit, wende ab die wolverdiente Strafen, und gebe unserm betrübtten Vaterlandt den lieben Frieden.

Von 4. April her, da ich an Ew. L. geschrieben, habe ich keine Gelegenheit gehabt, E. L. irgends einen Brief zuzuschicken, darin ich Ihnen unsern hochgefährlichen Zustandt angedeutet hätte.

Den 7. April, als kein Kriegsvolk weder zu Ross noch zu Fuss, wegen der Bezahlung so nicht angelanget, in Landt sich länger nicht halten liess, Herr Graff *Basta* auch darumb aufbrechen von hinnen musste, hab ich mich zwar sambt ettlichen Edelleuten und vornehmen Burgern Ihr. Kays. Matt. Getreuen, nach Liblaw, Polen, Schlesien oder andere nahe und sichere Örter schon auf die Reise gefasst gemacht, allda bis auf bessere Zeit zu verbleiben, wie auch die Rosse schon eingespant gestanden, und Schwager *Seb. Rosenman*, ausgenommen der grössten Tochter welche er hier verlassen und nicht fast gescheidt, sambt den andern Kindern und ettlichen Burgern in die Schlesien nach Troppen sich begeben. Aber Herr *Basta*, der da wol abmercket, dass die Stadt, ja das gantze Landt, so die Inwohner und Soldaten nicht allhier verblieben, leuchtlich in der *Rebellischen* Gewalt gebracht würde, hat er durch vielfeltig Bitt und kläglich Protestiren, das *Bucheimisch* Regiment sambt zweyen Freyfändeln bewogen, dass sie in der Besatzung noch verharret, bei seinem Eid und Christlichen Glauben versprechend, innerhalb 14 Tagen fünf Monat-Sold von *Teschen* zu lieffern. Darfür ist ihnen die Stadt Bürg worden. Nur ist die Bürgschafft schwer fürgefallen. Viel schwerer aber kam es, da H. *Basta* wegen der nachstreiffenden rumorenden Heyducken das Geldt allheer nicht überschicken kundt, sondern wir uns selbst schätzen und fast all unser Bargeldt dargeben musten. Und obwol über die 60,000 Fl. nun ausgezahlt sein, jedoch restiret noch in die 30,000 Fl., darumb sich die Stadt hart genug bei Verpfändung aller liegenden und fahrenden Güter obligirt und verschrieben. Unsern Läger sind der *Heyducken* ja auch *Türcken* eine grosse Anzahl auf der Fersen nach, verhörten alles, zumal was sich nicht ergab, wo sie ankommen sein, ja auch den Läger fürnemblich aber den Krancken so nicht schnell fortkommen können, Abbruch gethan. Jedoch sind sie auch ettlichmahl bei der *Wag* in *Mehrern*, bei *Zakolcza*, *Preszburgk* da sie zwen Sturm verlorn, *Ödenburg*, *Neuheusel* greülich geschlagen und erlegt worden. Was sie aber einbekommen haben, ausgenommen *Kremnitz* und *Neüsol* ist durch Schrecken und Dreüen ihnen zutheil worden. *Kálló*, *Zenderew*, *Zackmár*, *Zádvár*, *Fileck*, *Casch*, die Bergstädt, haben sich selbst ihnen ergeben, wie auch nach des Lagers Abzug *Bartfeldt*, *Zeben*, *Sáros*, *Zipserhaus*, *Galgócz*,

Trencsin, Tyrna, Keismarkt, und vor wenig Tagen *Leutsch*, den *Tolway Mátyás* und *Fizi István*, durch Brief, so *Thurzó Christóf* und *Segney Miklós* von *Geörgeö*, da sie mit 700 sein gelegen, an sie geschrieben, schändtlichen und spöttlichen abgefallen. Allein diese Stadt, sambt *Tokay*, und *Wardein* (welches doch die Heyducken fürgeben es wehre auch schon ihr,) halten treulich neben Ihr Keys. Matt., und sind rings umbher mit Feüden umbgeben, lassen uns gleich keine Kundschaft zukommen, ja unser eigene Bauern müssen wider uns streitten. Derowegen wir unser Meyerhöff und Vorstädt sebst ganz und gar abgebrochen, die Gärten und schönsten Obstbäum von Grundt ausgehauen, zween Basteyen oder Kazen gebaut haben, wie auch die Stadtgraben gebessert, und alles was zu unserer Verbleibung nothwendig war, mit Fleiss ins Werk gerichtet worden. Also ist unserer Feundt Anschlag, — ob sie uns die Belägerung, ja unsern endlichen Untergang oft angekündigt, und mit Macht gleichsam uns zu belägern angelanget — mit Gottes Hülff verhindert. Fürnemlich den 10. 27. Juny, da sie die Stadt auch berennt und gänzlich zu belägern vermeint. Item den 6. July, da sie auch Leiter mitgebracht und bei der Nacht das Wachthäusel sambt den Schrancken des Stadthors abbrennt; den 4. Augusti, da sie mit 6 Fahnen zu Ross und 13 zu Fuss von dreien Orten zugleich unser Wach und Schnitter angegriffen, mit schlechten Mitz abzogen. Ja weil ihrer viel sowol von Ross als Man beschädigt und todt blieben, haben sie sich an unsern Getreidt gerechet, und über etlich hundert ja tausend Schöber auf den Feldt verbrannt. So doch wir ihnen schriftlich und mündlich angeboten, wo sie uns mit Frieden das unsere einerndten lassen, sintemal, weil die Stadt zimlich profiantirt, sie uns nicht aushungern können, so wollen auch die unserigen sie nicht hindern, und nicht ein Garb von den Ihrigen nehmen. Aber hirüber haben sie das Unsere verbrennt, auch guttwillig erboten, so wir sambt Ihnen consentiren, undt neben der Religion, das Landt, und des Landts Freiheit (als sie es süsse fürgeben) streitten wollen, sonst würde auch des Kindes in Mutterleib nicht verschonet werden, auch ein Stein an den andern bleiben. Es gehet doch erbärmlich zu, ein Christ ja ein Bruder ist wider den andern, ein Christ hält es mit den Türken wider den andern, ja wider seinen Blutfreundt, nimmt den gefangen, schlägt ihn, erschlägt ihn, rantzionirt ihn aufs höchst, ja ist unbarmherziger als die Türcken laut der Gefangenen Aussag. Und was ist Ihnen das Getreide schuldig, die Gersten (deren nur 7 Mandel Ich hereinbracht hab von - 8 Al) und Habern obwol nur gar ein wenig am Galgenberg geseet ist und noch grün gewesen, haben sie auch an etlich Orten angesteckt, so

doch wegen der viel Hayducken so drauff hertschirt, es fast gar zertreten, und weniger weit, als geseet worden, wiedergeben wird. Von Geträude zwar, obwohl nasser zum Theil und ausgewachsener, hab Ich 160 Schöber einbracht, geschnittenes bei 20 Schöber sein in Rauch aufgangen, wenn man es rechnet, zweifel ich, so es viel über den Unkosten geben soll. Von einen Ersatz, ohne Essen und Trinken, das vollauf hat sein müssen, haben wir fast 2 Fl. müssen geben, von 1 Schöber herein zu führen, auch zur Halben zahlen. Von einen Tag zur schneiden 20—25 d. Und wenn man Arbeiter nur bekommen hätt mögen. Und sollte einer die Pauern nicht zum Vortheil haben, sollte Einer viel lieber der Arbeiterländer abstehen, wenn es länger so soll zugehen. Unsere Pauern haben sie fein ausgetheilt; *Jakabfalva* und *Som* hat *Bocskay* einstweil for sich behalten, hernach den *Segney Miklós Caschaer* Capitan geben, *Schlanck* den *Bornemissza Miklós*, das *Rátker* Gütchen den Caschaer Bapst *Vedány Ferencz*, *Alpár* sammt den Kerer Weingarten hat *Véchy Mihály* unser Schwager; *Jánosd Merten* Söltner. Der *Thályer* mein Weingarten weiss nicht, wem er zur Theil geworden. Schaff ohne der Pauern in die 1200; Ochsen 20. Melk-Khüe aus der Stadt und Dörfern etlich und vierzig, von Dörflern alles Gekürn, Ross, Knecht, Wägen sind mir weggenommen worden. Und hab gar schwer 4 Wagenross und 2 Reitross zu kaufen bekommen wieder. Sie machen uns alle Tag, ja oft 5- oder 6-mal in einem Tag lermen, zerhauen das Flueder, graben den Mühlgraben zum sechstenmal ab. Vermeinen also durch solche Bedrängnisse, Hintreibung Menschen und Vieh, Ermordung Mann und Weib, Verhärung alles des Unsrigen Uns von Ihr kais. Mjstet abzuwenden. Aber haben wir so lang durch Gottes Hilfe ihnen Widerstand geleistet und das unsere eingebüst, auch jetzt geängstet sein, indem kein Wein vorhanden, Rindfleisch 1 Pfund umb 6 d., wenn es nur zu bekommen wer, so hoffen wir, Gott werde auch ferner uns gnädiglich beistehen. Ich hab noch Gott Lob zwei Khüe, wird es noth sein, müssten sie auch darüber. Es ist aber auch nicht Wunder, dass des *Bocskay* Volk uns so artig das Vieh kann hinwegtreiben, sintemal er die vornehmsten Räuber zur Hauptleut gemacht, als *Tolway Mátyás*, *Dúló Gergely*, *Bilistetz* etc.; zu Obristen aber die, so das Land proscibirt und zum Thürken gefallen sind, als *Segney Rédey* etc. Jedoch vertröst man sehr, der Friede soll zum Ende gereichen, weil *Bogrányi Benedek* von Ihr. Mjstet mit einer Resolution auf des *Bocskay* conditions, deren etliche dem Land zum besten inseurret, fürtragen sollen. 1. Dass Ihr. Mjstet Jederman bei seinem Glauben bleiben lasse, fürnehmlich aber bei der Augsburgischen, Schweize-

rischen und Römischen Religion. Den letzten Artikel sammt den andern *ut lutherani comburantur* etc. durch einen sonderlichen *annihilare* und aufhebe. 2. Dass sie uns in unseren Gebräuchten und Freiheiten schuldig sein handzuhaben, *per defectum seminis aut aliter qualitercumque in Regem devoluta bona non pecuniis vendat, sed bene meritis personis Hungaris donet*. 3. Weil dieser Empörungs und Verderbens die Bischoff, Pfaffen und Jesuiter Rath- und Angeber sein, sollen die Bischoff *in saecularia officia nunquam eligirt*, auch in keinen Rathgebungen sitzen, und die viel Bischoffs, Pfaffen, Münnich und Nonnen Güther *in utilitatem regni convertat*. Es solle auch nur ein Bischof jenfall der Donau sein, und ein Erzbischof zur des Königs Krönung, doch mit limitirten Einkommen, und angeordneten Sitz und Stelle. *Pro conservatione privilegiorum et litterarum Regni*, sollen anstatt der Capitel eigentliche Personen erwählt werden. Keine Jesuiter sollen nimmermehr in Ungarn unterhalten werden oder einige Güther besitzen. Die Ämter sollen weltlichen Personen ertheilt werden, das auch ein Comes Palatinus sei, und wie in Böhmen, bei des Ziska Aufstande, *officia Regni praecipua saecularibus personis* austheilt. 4. In des Königreichs Gränzheuser soll Ihr. Mjstet einerlei Kriegsvolk, ja auch den Rath aus ungarischen Volk halten, dass des Landsvolk Sachen durch ungrische Rätthe dirigirt, und *in Grenzhäusern die Obristen samt anderen Amtern aus dem Ungarlande nicht einer fremden Station bestellt werden*. 5. Weil die Kammerrätthe die Landstände in ihren Freiheiten und Gütern turbirt, und entzogen haben dieselben, sollen sie künftig nicht sein, sondern ein thesaurarius mit zugeordneten eigenen Personen, welche des Königreichs und Königs Einkommen empfangen und *in usus regni* convertiren. 6. Soll der Landsfürst keinen Herrn oder Edelmann weder an seiner Person oder an seinen Güthern keinen Schaden zufügen können, sondern *ex integri Consilii Hungarici determinatione* entweder in ausgeschriebenen Landtag, oder sonsten *servatis juridicis processibus* trachten und procediren. 7. Solle der Kaiser das Fürstenthum Siebenbürgen Ihr. Fr. B. dem Stephanus Bocskay *bis an die Theisza* geben, Ihn zum Fürsten creiren und alle Hilfe leisten und guten Willen erzeigen, *officiumque palatini, si assumere velit, tribuat*, auch zum Sitz, als seinem Gubernatori, *Cascha* gebe, *ea conditione, dass Siebenbürgen von der ungarischen Krone nicht abgesondert sei*. 8. Soll Ihr Fr. B. Stephan Bocskay mit den Fürsten ein ewigen Fried nicht allein mit den Ungarn sondern der ganzen Christenheit bonis et æquis conditionibus machen, also dass so die Fürsten denselben brechen wollten, dass alsdann die anderen christlichen Fürsten dem Ungarlande Hülfe leisten und sie in ihren Kriegen wieder den

Türken beschützen. 9. Ihr. kais. Mjstet soll sich obligiren, solche be-
trübte Empörung nimmermehr zur gedanken oder an ihnen zur rech-
nen. 10. Dass er mit den Benachbarten des Königreichs schliesse, wie
viel jedweder zur Erbauung der Gränzhäuser, Erhaltung des darin lie-
genden Kriegsvolkes, und Beschützung derselben Hilfe leisten wolle.
Denn weil das Königreich verwüzt, für sich selbst nicht genugsam ist
zum obbemelten und darüber, welches Gott gnädiglich verhüthen wolle,
ins Verderben gerathen möcht, könnte leichtlich auch den benachbar-
ten Ländern ihr Verderben drausz erfolgen. Gott lenke beider Herz, dass
es dem Lande zum Besten gereiche, und dass wir darüber nicht ver-
gehen, bis uns Hilfe geschickt, oder der Friede geschlossen würde. Und
in der Wahrheit, wo Bocskay den Türken nicht zur Hilfe hätte ange-
nommen, und erstlichen begehrt alle Deutschen auszurotten: wäre seine
Sache schleiniger vortgangen; denn auch die Deutschen, so sie ihm
nicht geholfen hätten, würden sie ihm doch keinen Widerstand nicht
gethan haben.

Báthory Istrán der alte ist die Tag zu *Ecsed* gestorben und zu
Báthor begraben worden. Sonst wäre sein Guth Ihrer Majestät heim-
gefallen, so hat es des *Báthory Istváns* von *Somlyó* sein Sohn, der bei
Ihme gewesen, innen.

Man hat uns vertröstet, Erzherzog *Maximilian* solle herein kom-
men, dessen Obrister Lieutenant H. *Rosswurm*, Marschalk aber H. von
Herberstein. Aber was dazwischen bis dato kommen, ist ungewiss. Des
gewesten Obristen des *Belgioso* sein Bruder habe den *Rosswurm* fūrge-
wart, glaub dass er ihnen fūrgeworfen, sein Bruder wär Ursacher, All.
Ich Ew. L. formals angedeiet, so ist aber H. *Rosswurm* ob er wohl un-
versehens von ihm überfallen, auch ettliche Stiche bekommen, den
Belgioso erstochen. Daher er, sambt den gewesten *Obristen zu Cascha*,
verarestirt zu Wien. Und wird H. *Kolnits*, der die Pass wieder öffnet
und nur ettlich kleine Schlössel einbekommen, allheer kommen.

In *Csallóköz* sind 3000 Heyduken den unsern zugefallen, und ha-
ben zu mehrern Glauben ihr Weib und Kind nach *Preszburg* geschickt.
Preszbürger Stuhl lässt sich auch schon lenken.

Die *Horwáten* halten fest bey Ihr. Majtt.

Des *Rédeys* sein Volk, so sie Gnadt erlangen, wollen sie auch
wieder fromm werden. Gott bekehre alle, so zu bekehren, — die hals-
starrigen wolle er stürzen.

Nádasdy Tamás mit dem *Német Gergely* als der Heyduken Obrist,
haben auch mit den Croaten tractirt; aber als die *Horwáten* ihre List

gemerket, haben sie sich ihnen so widersetzet, dass sie keine über die *Rawa* entrinnen, er auch *Nádasdy* daher zum *Türken* gefallen.

Ich kann Ew. L. auch nicht bergen, dass obwol die unzähligen Schaden, so ich schon erlitten, wie auch die grosse Gefährlichkeit, darin wir alle Augenblick stecken, mich nicht wenig schmerzen. Jedoch viel mehr das, dass mein Bruder, den Gott in Welschland for der Papstenlehr behütet, und frisch und gesund hat lassen nach Wien anlangen, — allda durch den Doctor *Joan. Adami*, Georg Adamers Sohn, verführt ist worden, und hält darzu drüber (als mich gewisslich glaubwürdige Leut berichtet) gar eiffrig. Ich glaub es ist H. Vatter Sr. vor seinen Tod vorgangen, sintemal er kurzumb gewollt, er solle keine Gefahr ansehen, sondern alsbald hereinkommen; wo nicht so solle er allhier nichts zu suchen und ganz und gar enterbt sein.

Und ob ich wol H. Vattern solches hab wollen aus den Sinn reden, die Gefährlichkeit meldend: jedoch hat er sich gar nicht lenken lassen, und davon abwenden; sondern er soll alsbald fortkommen. Gott bekehre ihn, aber solche Mammelucken, zumahl die so hitzige, sind viel erger als die im Papsthum geboren und erzogen sein. So er nicht ablesst, wird er einen Bruder an mir wol schwerlich haben. Er schreibt, ich sollte ihm Zerung hinaus schicken, so ich doch den Kauffleuten ettlichen geschrieben, dass sie ihn mit Notturfft versehen, sie es auch zugesagt, aber jetzt zweiffeln, ob es mir möcht gefallen oder nicht, weil er abgefallen. Er will nur auf *Liblau* kommen, und von dannen in *Polen* oder zu Ew. L. Aber ich will ihn wenig nach Liblau schicken. Kom er herein, will ich das so hinderstellige für sein Theil herausgeben, da mach er mit, was er will.

Es wär auch sonst zu schreiben; aber die Zeit und Gelegenheit gibts nicht. Wollt auch herzlich gerne der Frau Schwägerin geschrieben haben; aber indem ich ungewiss wie auch dieses fortkommt, bitt mich für entschuldigt zu halten, — beinebenst sie, meine grossgünstige Frau Schwägerin, sambt Ihren vielgeliebten Kindern, wie auch meinen grossgünstigen Herrn *Crispin*, H. Peter *Nauhart* H. *Dziewaltowski*, mit ihren Hausfrauen, dienstlich und freundlich zu grüssen. Gott verleihe dass ich Ew. L. sambt ihnen frisch und gesund sehen möcht, dem ich E. L. und uns alle sambt treulichen bevehle.

Dat. *Eperyes*, den 11. Septembr. A. 1605.

Ew. L.

g. D. u. V.

Joan. Melezer Eperieszy m. p.

(*Czimirat*: Generoso Domino Eperieszy &c. &c. Domino atque Patruo observandissimo.

Poniemoniam in Lithvaniam.)

(*Eredetiről. A kismartoni főlevéltárban.*)

Dr. Merényi Lajos.

Magyar várkapitányok szerződései 1634—1661.

I. Röthi Orbán kövári vár és őrség kapitányának szerződése, január 1. 1634.

Évenként:

Fizetessék készpénzben ezerforint	---	---	---	---	---	---	---	---	---	fr. 1000
Bor huszonnyolcz gönczi edény	---	---	---	---	---	---	---	---	---	" 28
Buza, négyszáz kassai köből	---	---	---	---	---	---	---	---	---	" 400
Szalonna tizenkettő	---	---	---	---	---	---	---	---	---	" 12
Efelett tizenhat ölő vagy levágni való disznó	---	---	---	---	---	---	---	---	---	" 16
Ürü v. berbécs negyven	---	---	---	---	---	---	---	---	---	" 40
Vágó bárány száz	---	---	---	---	---	---	---	---	---	" 100
Vágó tehén tizenhat	---	---	---	---	---	---	---	---	---	" 16
Tyúk háromszázötven	---	---	---	---	---	---	---	---	---	" 350
Liba száz	---	---	---	---	---	---	---	---	---	" 100
Vaj, nyolcz erdélyi veder	---	---	---	---	---	---	---	---	---	" 8
Méz, nyolcz erdélyi veder	---	---	---	---	---	---	---	---	---	" 8
Káposzta fő, kétezeröttszáz	---	---	---	---	---	---	---	---	---	" 2500
Borsó, tiz kassai köből	---	---	---	---	---	---	---	---	---	" 10
Köles, husz kassai köből	---	---	---	---	---	---	---	---	---	" 20
Kemencze v. tűzifa harminczhat öl	---	---	---	---	---	---	---	---	---	" 36
Zab, négyszáz kassai köből	---	---	---	---	---	---	---	---	---	" 400
(Kósó) négyszáz kassai kósó	---	---	---	---	---	---	---	---	---	" 400
Lencse, hat kassai köből	---	---	---	---	---	---	---	---	---	" 6
Fűszerre száz forint	---	---	---	---	---	---	---	---	---	flor. 100
Rókabőrt köntösbérlésnek	---	---	---	---	---	---	---	---	---	" 20
Granat posztó 10 öl a kincstárból	---	---	---	---	---	---	---	---	---	fr. 10

Efelett, ha még valami jövedelmei és járuléakai voltak a kapitánynak a vár javaiból, az elhunyt fejedelem régi idejétől fogva, azok is a vár és nép javainak kára, vesztese, kisebbitése és hiánya nélkül, megadasanak.

Kelt Gyula-Fejérvártt az előlirt évben és napon.

Rákóczi Gy. mpr.

Eredetije a Teleki-levéltárban, Missilisek 760. sz.

II. Győrőmonostori Ebeni Istrán, Szamosújvár és örsege főkapitányának szerződése (Conventio), kinek éve kezdődik január 1-én, 1661-ben.

Leszen per annum integrum (egy egész évre) készpénzfizetése ő Kglmének ötszáz forintja flor. 500

Buzája cub. saxonicales száz nro. 100

Zabja száz köből cub. sax.... .. " 100

Háromszáz veder bora urn. " 300

Fœni orgiæ (husz öl széna) " 20

Száz ludja " 100

Száz tyukja " 100

Hat vágó marhája... .. " 6

Harminczhat báránya " 36

Tíz veder ecetje " 10

Vaja négy veder... .. " 4

Két veder méze " 2

Lenese két köből " 2

Borsó két köből " 2

Ezer fő káposztája " 1000

Négy köből kása " 4

Nyolcz verő disznója porximaetables " 8

Datum in oppido nostro Szász-Régen die et anno ut supra. Mind-ezeket ő Kglmének szamosújvári udvarbiránk angariatim szolgáltatassa ki, több parancsolatunkat nem várván praentuim paribus quietoltatván is róla, acceptáltatik ratiojában. J. Kemény mpr.

Másolatban a Teleki-levéltárban 762. sz. a.

K. J.

Adalékok a bujdosók küzdelmeinek történetéhez.

I. Ispán Ferencz levele Telekihez Penigéről, 1669 aug. 21. . . . Bizony dolog csak nekem is savanyú híreket ír Keczer uram. Elhiszem Kgldek bővebben mikor többi között azt olvastam a Keczer uram irásából, hogy Zrínyi Péter uramnak conferalták a kassai generálisságot. Akkor megint eszembe jut a Kálmáncsai Eperjest Kgldek mondott szava. De mikor azt olvastam, hogy Zrínyi uram Erdélybe bémegyen, akkor is bezzeg eszembe jut, a Kgl Csekében tett erős esküvése. B. Akkor válik meg az erős férfui s egyszersmind keresztyén resolutio etc. KglDET igen bizodalmasan kérem erre a levelemre tegyen mennél hamarább választ s írja meg tetszését, nem volna-e nekem jó együtt Zrínyi urammal Erdélybe bemennem. Egyébiránt a KglD tetszését fogom cselekedni. A több nekem irt hireiről Keczer uramnak nem írok Kgldek, mert tudom, mint feljebb is íram, azokrul bővebben irt Kgldek, csak kérem Istenre

is tartsa meg azt a sententiát: *Melius est prævenire, quam præveniri* Soti uram is adott róla Kglđnek szóló levelet kezembe im azt is elküldtem. Adja is Kglđ felől hallhassak örvendetes hírt, lássam is hama. időn Klgdet jó egészségben.

Penige, 21. aug. Ao 1669. Igaz szolgálja míg él Kglđnek Ispán Ferencz mp. u. i. A Keczer uram hiszi, mind igen fontosok, bizony gondolkozásra valók is.

Eredetije Teleki-levéltár, 1032. sz. u. v.

II. Csuthi levele 1670 ápril 28. Huszt. Ez órában érkező meg Szinnyeiné asszonyomat kereső étekgók Késmárkról, kik által mi híreim jöttek, kötelességem szerént tudtára adni Kglđnek el nem mulathattam, ismeretlen betűkkel levén írva a czédula, in specie be nem küldhettem. Continentiája azon írásnak ez:

A lengyelek bizonyosan megegyeznek s az országgyűlése végbe megyen köztök, kik ezután mi szándékkal lesznek könnyű által érteni; lássa, ki mint örül neki ő tudja. Római császárnak valóban nagy intenciója s készületi a hadakozásra, aligha Nádasdi és minden a tájon levő rendek nem segítik Ő Felségét azon igyekezetében, alig tudnám a ki Zrínyivel egyértelemben kívánna lenni s tartani, hanem ha Rákóczi Ferencz és azon a renden feljül és alól levők, sed quid hi inter tam multos. Elég bizonynyal beszélük Csáktornya már nincs szabadon. Patakon neheztelik, hogy Csuthi Benedek békével bocsátattott be Erdélybe, mivel az csak prætectus volt, a mivel ment, mert Nádasdi Tököli Istvánnal arra intendálna, hogy az erdélyi fejedelem hozatnék a magyar korona alá Magyarországbán kiért nem, hogy miben respectáltatnék Tökölyi István, de inkább semmivé tegyék, feltett szándék, kire Isten ne segítse. — Ambrus (Keczer) uram egyéb privatumokról is nekem mit irt, levelének valóságos pariját megküldöttem uram Kglđnek mind azokban várván Kglđ böles tetszését s parancsolatját tovább mihez képest alkalmaztatni a temetés dolgát, teljes bizodalma lévén Gróf uramnak a Kglđ atyafiságos jó akaratjába a kisasszonyt állapotjában is, kirül úgy hiszem már is irt Kglđ udvarhoz, hogy in tali casu felbocsáttassék és mig a dolgok valamennyire csendesednek, itt is tartathassék. Mi válasza lett vagy leszen udvartól Kglđnek azon materiában, gratiaul veszem, ha velem is alázatos szolgáljával közleni méltóztatik, tudhassuk provideálni a dologrúl, ha meg nem engedtetnék itt lakása ő Nagának.

Az asztalnokot tegnap bocsátám fel, ki mint viheti meg a levelet nem tudhatom, eléggé búsulok rajta, mivel mindenütt őrzik s állják a Rákóczi emberei az utakat. Ezen étekgók is megvizsgáltattak tőlük; de szerencsére a nekem szóló levelet a nyereg vánkosába csináltuk

volt. Kün nem hoztak semmi oly féltő leveleket a kisaszonkának írott Gróf uram levelét is felszakasztották. a Branicska alatt, de abban semmi olyan nincs.

Szinnyeiné asszonynak is le kell vala most jőni, de ezen zür-zavar időre nézve, a mint ő Kglme írja, még csak Eperjesig sem jöhetett ember a Rákóczi uram katonái háborgatása nélkül, mivel a vármegyék sem egyfelé, sem másfelé nem hajlottak. Mitevők lesznek tovább, megmutatja a 12 máji Eperjesen leendő terminus. Eperjest kívánnák azon hadak megnyerni, mint bocsátja Isten őket, áll Ó Felsege titkaiban. Alázatosan várván uram Kgldtül, mint Uramtul, ha mi olyvalami közölhető hírei volnának, ha valahány betű írással tudósítana. Tartsa Isten. Huszt, 28. ápril, 1670.

III. Farkas László tudósítása többeknek, Bécsből, 1670 máj. 21. Illustrissimi, Reverendissimi, admodum Reverendi etc. ! Alkalmatosságom adatván, nem akarám elmulatnom, hogy Nagtokat s Kglteket az idevaló állapotokról ne tudósítanám. Itt a mi állapotunk igen-igen nyomorult. A mint eszembe veszem, úgy látom, ha Isten nem könyörül rajtunk féltő, utolsó romlása s veszedelme ne következék szegény nemzetünknek s hazánknek.

A német nemzet innen feljül minden bizonynyal megindult és semmi titokban nincsen, hogy a rebelliseknek (azok kicsodák legyenek ugyan nem tudom ; hallom sok emberséges emberek neveit, hogy feltöt-ték) rontásokra s büntetésekre megyen. Itt oly boldogtalan állapotban vagyok, hogy csak egyetlenegy magyar sincs, a kivel a dolgokat communicálhatnám. Ó Felsege Máriacellbe ment bucsujárásra. Mikor leszen megjövése bizonytalan. Itt várakozásom igen unalmas, mivel a mint látom, csak szemeket sem akarják fordítani reánk, nem hogy jó szót adnának. Gyakran nyomom a Rottal uram Ó Nsga küszöbét. Egyébiránt utamban találtam Ersek és Cancellarius uramékat ó Nagokat, a Nagtok s Kglmetek leveleit ó Nagoknak megadtam, szóval is a mint Isten tudnom adta volt, a dolgokat ó Nagoknak detegáltam s minémü válaszszal bocsátottak el Isten Nagtoknak s Kglmeteknek kezibe vivén oretenus referálni fogom Nagtokunk s Kglmeteknek. A postákra feles pénzem ment és megyen, mivel három-három tallért vesznek a postákon, itten penig három polturát kell egy garasért adni, mivel a poltura pénz külömben nem kél el. Nagtok s Kgltek azért jól eszében vegye és provideáljon a pénz felől, mert ha itt sok időig való várakozásom leszen, költségből nagy fogyatkozásom fog lenni. De reliquo Deus servet etc. Viennæ, 21. maj. Ao. 1670. Prætitularum Dominationum Vestrorum semper paratissimus
Ladislaus Farkas mpr.

Eredetije a Teleki-levéltárban 863. sz. u. v.

IV. Kende Gábor tudósítása a bujdosó magyarok ügyeinek állásáról Teleki Mihályhoz, 1672. Egy nap két vagy három rendbéli levelét Kgdnek elvettem, de ebben és hogy a tályai dolgokról irjak Kgdnek bizony dolog az intentiók azon gyűlési alkalmatossággal másképpen lettek volna, a mint elintézték volt, sokaknak közülünk compelle intrare, de a Bánnak bolondsága miatt való gyalázatos esetinek ide az embereket megbotdétván változtatták szándékjokat némelyeknek. A Bánnak semmi fundamentoma nem levén a portán, gondolván világra jön cselekedeti a nemes nemzet előtt, mint olyan desperatióban levő ember R. F. (Rákóczi Ferencz) uramhoz szolgálit küldvén, a török végekben majmoskodván a török vélle, mint ki a keresztyén vért szomjuhozza, igaz az a török végeken jött le egy törökül tudó Horváth szolgálját felberetváln (bérelvén?) le küldötte csauzi nevezet alatt; azt írja a fiának, melyet is láttam, s többeknek sőt nekem is, de nekem meg nem adták volt a levelet, mivel pápista volt nevem előttök, hogy a dolgok jól véghez mentenek, az atnamét meghozták. Azért Istenért is fogjanak a dologhoz mentől hamarább. Ezek a bolondok néhányan mellé csatolván magokat Rákóczi Ferencz uramnak, úgy fogták meg a németeket és a pataki tractán ott levén Gyulafi Váradí Jonás uram is, itt is minden tanács nélkül még utjokban fogdosták a császár szolgálit annyira, hogy Debreczeni Ferenczék egy szekerem szaladtak ki, mindenek odamaradt s veszett s többeknek is eszerént. Már Tályán sok főrend összegyűlvén féltekben megértették ezen dolgát Zerényinek (Zrinyinek) s reinfecta hazamenteknek. Némelyek meg sem várták a gyűlés végét, már örömet revolutiot csinálnának, de úgy látom arra nem veszik őket ezen formában, hanem féltik a hazát, hogy a Rákóczi Ferencz alkalmatosságával németet hoznak be és a várait megrakják vélle, attul veszünk el; arra képest a kis fegyvert nem teszik le kezekbül, noha Császár manifestuma jött, melyet be is küldtem, kinek a continentiaja az, álljunk el Rákóczi Ferencz mellől, gratia leszen és ülünk fel ellene a lejövő hadai mellé, úgy látja Kgltek már azok confundálódnak, mint ilyen magánosan hagyatott emberek. Elég szó vala olyan, ha akkor titkolták tőlünk a dolgokat, ezt is magokban igazítsák és megis mondották, ha az előtt munkánk mellől el nem mentek volna, kire hittel voltak kötelesek, mi is készek volnánk egyetérteni, de violatis conditionibus, violantur pacta ehez mi kötelesek nem vagyunk, csak a volt válaszuk: együtt veszünk vélek, kitől is félhetünk. Eléggé szemére hányók az erdélyi Méltóságos Fejedelemnek adott hitünket, követünknek odabevaló tételet, megnémulván, nem tudták mit felelni, hanem mint a tékozló fiu vétkét megvallotta az atya gratiáját kívánta, csak azon reménkedtünk vagy bemenjek vagy irjak. Istent, ke-

resztyénséget tekintvén urunk ő Nsga szánja meg ezt a hazát és ily veszedelemben ne hagyja s több becsületes emberek penig, kiknek hírek e dologban consensusok nem volt, azok ugyan reménkedtek ő Nsgának egy hazát két három, öt bolond ember cselekedeteiért el ne hagyjon ő Nsga, mert mindnyájan veszünk, átkozzuk magukat, hogy ezeknek cselekedetekben nem részesek, sőt nem is tudták. Magam is sokszor irtam bizony, jó terminusban voltak, vannak ma is emberek és felső vármegyék még Beszterczén megmondották, hogy a Zrínyi dolgába nem elegendnek, hanem ha fegyverrel hajtjuk reá őket. De ha Erdélyből kezdik, készek mindenre, kik ma is abban a terminusban vannak. A 13 vármegyében levő lator atyafiak is, kiért a két öcsém Keczer csaknem halált is szenvedének, a vármegyék is a szerént nem mentek el céljok mellől. Két-három ember sem ország sem vármegye. Krisztusnak 12 tanítványiban volt mégis férges, hát annyi ember között? Merő historia mint vették reá őket, kivált azt a jámbor, simplex vén urat. Valamelyféle leveleket folytatták, mint Bocskai inscriptioja alatt voltanak, hogy abból hitették el rebellis voltát több számtalan — Im hát ugy akartak élni vagy fogni, kit is ugy érdemlett volna, magok közt hárman az elsőségen összeveszvé. De ha Isten két, három igazért országot vagy tartományt megszokott tartani, többen vagyunk még ebben igazok és gondolkozzék Kgltek józanon és disponálja a mi Kglis urunkat, maga nemzetét, hivét s tagját ne vesse el és ne hagyjon e veszedelemben azoknak cselekedetekért, mert bizony duplás leszen azokon a büntetések. Isten is a hitszegésért megbünteti őket. Bizony mi tőlünk is emberektől, ha egyéb büntetése nem lenne is, ha egyébbel nem is, gyalázattal eszik kenyereket és koporsójokba is ugy mennek bé. Mert elfutunk mi magyarok, kiváltképpen a keresztyén vallásúak, ha a veszedelem mi rajtunk kezdődik, Kglmetek is gondolkozhatik maga intercessioja forogván Kglteknek benne; azok a gyalázatos emberek is bizony megbánták azt, mert mi helyt eszekben veszik, Erdély kezét elvette rólunk, csak a kell a mi veszedelmünkre, mi bizony másképpen jól volnánk. Sok szép had, kit alig hihetett volna ember, pénz is készen kétszázézer tallérnál több, kire induló félben voltak, a hajduság felült vala, a Felső bányákra akarván menni Barkoczi vélek. De Isten bizony a maga elvégezett szándékát akarta azok által végben vigye. És bizony noha nem jó véget vettek volt fel ebben az emberek, de bizony jól esett elsőbben Isten maga dicsőségére cselekedte azután Urunknak jó Istene levén ő Nsga halhatatlan emlékezetire. Mert bizony ha azelőtti formában lesz vala a sok conditionon alig mehetünk vala által. De már talám más praescribál, a kik, nem ók másnak, ha Istennek ugy tetszik, Istennek mindenben van modja,

ebben csak az a haszon, a magyar vér a mit kapott az bizony annyira contemnálná a németet, hogy semmiben hajtja. Ellenben a német is elhitette magával, nem olyan rossz a magyar, mint ők hitték, úgy áldjon meg Isten, hogy több ezer nemes jóne csak fejünk és egészségünk volna, semmiben tartanók a kevés idő alatt. Félő onnan Győr-Putnokból, Károlyból oda a német számra behodolt Szathmárról, ki rab s elesett több harmadfél száznál. A szathmári generális is azt mondotta, ha az erdélyi fejedelem elérkezik, gondolkozik, tractál Szathmár megadásáról. De ha csak nekünk adja meg, hogy adhasson számot? Az egész felső végbeli katonák ide fordultak, emberi módszerint szólván, ha lesz valakinek, ehhez hamar hozzájutunk vala. Kitudhatjuk vala őket közülünk, mivel országul akarták őket kitudni. Igaz odafelvaló leveleket láttam, kikben írják, még a magyarok gratiát találnak, mert a Bán váraiban a ki kis had volt, eloszlott, hanem — adott öt ezer embert Francia ellen 4 ezer horvátal, azt kell leküldeni ennek a tűznek megoltására, melyre nagykötelesség viszi Ő Felségét, mivel a Francia ellen adták volt, tartassék is fogva a Bánnál Tipendorph nevű német, kinek a ládájában százezer aranyat találtak, úgy vallotta a Francia pénze volt. Nem tudom, ha reménségek nem leszen, a tractához fognak és engedvén minden rosszra mennek. Én is sopánkodám Barkoczi István előtt Tályán, azzal vigasztal, ebéd után volt már, na félj Bátya, mert bizony nem bántnak benneteket, de pápistává kell lennetek. De sok jelek mutogatják lator practicájokat. De Isten a veszedelemnek közepiből szokta gyakran az embereket kivetni, ebben is lehet reménségünk.

A mi a Huszti állapotot illeti más valóságot nem irhatok, mivel nekem csak ily formában mondották. Egy barátom ki R. F. (Rákóczi Ferencz) addictusféle szólita, mondván: Tudom az erdélyi fejedelemhez addictus vagy, ird meg, Husztra vigyázzanak, mert szájából hallottam R. F. hogy ma-holnap övé leszen, hiszi Istent, noha pénz nélkül nem lehet. Az a barátom is hittel mondja, tovább nem tudja világosítani edolgot, hanem annak menjenek végire, Besenyei Mihály volt-e ott, kikkel tractált, mit csinált, hogy gondolja Kglmetek eltitkolván. Bizony azután is eléggé tudakoztam affelől, de tovább nem érttettem, legkevesebbet értenék is megírnám, mert több reménségem van nekem Erdélyhez, mint ide, noha úgy boldogítson Isten, soha ezeknek a dolgoknak ebben a formában tudója sem voltam, nem hogy javallója voltam volna. De tudom nem kevesebb jut nekem benne. Mert mikor a kapitányságokat osztották is, azért hagytak ki, hogy hidastól állék Erdélyhez. Mostan is a tanácsban azért nem admittáltak, hogy mindent megírok Erdélybe. Én a táboron sem voltam egy nap is, hanem estve hozák, hogy a német

ötszázán ki akar jőni, hogy elégeesse a vármegyét és a hadat felverje, ugy mentem oda; a csata meg lévén, hazajöttem, ugy mentem fel Tályára. Nem kívántam közikbe elegendni, látván roszt utra indultak. Akár árkusokat irnék be ezen materiában, de ez a merituma eddigvaló dolgunknak. Már ezután mik lesznek, a jó Isten tudja, és tovább is mit érthetek, éjjel-nappal tudósítom Kglteket róla, kérem is még is KglDET, kérje urunkat ő Nsgát és az urakat is, a mit csak e földnek megmaradására valót feltalálhatnak, cselekedjenek ő Nsgok. Ha nem változott, bizony Nádasdi uram is jó terminusokban vala Beszterczén csak tegnap hallám, Szuhai Kaposi gratiáért küldetett volna oda fel. Még bizonyosan nem tudom, de lehetetlennek nem hiszem, semmi elméjékhez képest. R. F. uram beküldött volt Egerre, azt kezdette Kaia Ibrahim, ha ezeket a dolgokat tudják-e az Urak, egyetértenek-e veletek? Mondotta Kubini a követ, nem mindnyájan tudják, nagy titok ez. Azt felelte neki: Ő dolog az, de ti németek meglássátok, ha egyszer hatalmas császár köntöséhez ragaszkodtatok, meg ne csaljátok, mert elvesztek. A váradi pasa azt írja, tudakozván tőle van-e parancsolatja, R. F. mellé felüljenek? nincs, de van a készületről, készen is vagyunk, hová hatalmas császárunk parancsolja. Bezzeg édes öcsém uram, ha Isten Erdélyből boldogítaná e dolgokat, a R. F. dolgait nem vennék conditiokba ugy hiszem.

Másolatban a Teleki-levéltárban 1131. sz. u. r.

Teleki Mihály e széljegyzése rajta: Kende Gábor levele pariaja.

V. *Barkóczy Ferencz levele Fesner János Antalnak, Magyar ügy-
nöknek az Udvarnál, 1681.* Isten sok jokkal és jó egészséggel áldja meg Kglmedet! Tudhatja Kglmed, odafel létemben is eleget sollicitáltam hadaim fizetéseket, de abban is kevés effectumom lött, mert csak négy hópénzt adtak meg. Mindazonáltal én mindeddig is mintegy kétszáz lovassal itt az ő Felsőge táborán nyomorgok nem kicsiny kárvallásommal. Most is Vásárhely felé jüvén Strassoldo generális Urammal ő Nsgával, Vásárhelyen feljül az erdőben két száz válogatott kurucz lévén, reájok ütöttem, a holott derék paripámat ugy lötték, hogy meg kellett dögleni belé, magam is sebben esvén, most is sebben nyomorgok. Kállóból is a kik velem kijöttek és most is itt nyomorganak, feleségeket, gyermekeket és minden jószágokat az ellenség torkában hagyván. Kihez képest KglDET kérem a M. Ministerek előtt alázatosan referálja és detegálja ennyi számtalan nyomoruságimat, mind magam s mind mellettem levő katonáim kárvallását, hogy lehessen valami refusiom. Immár tiszteomból is exturbáltattam, hogyha a M. Ministerek rólam provideálni nem méltóztatnak, lehetetlenség, hogy subsistálhassak. A hírek állapotjárul egyebet nem irhatok, hanem az erdélyi és török hadak el-

oszlottak, Tököli általment a Tiszán, mink kétfelé szakadtunk : Kaprára generális Uram ő Nsga Zemplén táján van, mink Strassoldo generális urammal itt Abaránál vagyunk. Ezek után éltesse Isten KglDET.

Datum ex Castris ad Abara positis, die 30. octobris 1681.

Jó akaró barátja Barkóczy Ferencz m. pr.

Külczim : Generoso Dno Joanni Antonio Fesner, apud excelsam Aulam Hungarico agenti etc. Posonii.

Eredetije a Teleki-levéltárban 266. sz. Új rendezés.

VI. *Tököliről s a kuruczok vad tetteikről tudósítják Teleki Mihályt Vajda Péter és Szekhalmi András. Huszt, 1684.* Mint urunknak alázasos szolgálatunkat ajáljuk Uram kglDnek, Isten kgDET örvendetes állapotban éltesse sokáig ! Bizonyosan írhatjuk uram kglnék Tökölyi Uram Ungvárt kezéhez vévén, Munkácsra ment, most ott van. Tegnap nagy pompával lett szemben a lengyel követtel. Kedden onnan kiindúl Beregszász felé, a hadak is mind Szathmár felé nyomulnak. Ilosvai Ferencz írja a feleséginek, hogy magára gondot viseljen, mert ma-holnap más hírt hall. Azon mitt kelljen érteni, mi nem tudhatjuk. Azt is bizonyosan értettük, hogy már a kuruczok, mikor eleven ellenséget nem látnak, a holtakkal is harcznak. Egynehány becsületes embereknek sirjokat felhányták, a mit a koporsóban — nemcsak ezüst, arany marhákat ha kaphatnak, vesznek el, de csak keszkenőket, dirib-darab gyolcsokat, köntösöknek részecskéit elviszik, a testeket a földszínén hagyván. Madács Uram dolgának bizonyosan végére mentünk Uram, de nem lett labanczczá. A szathmári Commendansnak a sadáni földről hetven kaszását s 24 németjét (egyet megölvén) vitték el a törökök. A Szathmáriak bementek, sánczokat elbontották. A praesidium fizetése felől uram régen irtunk volt kapitány Frater István uramnak, de ő kglme semmit sem ira felőle, Udvarbíró uramtól eleget kértünk, de azzal menti magát, nincsen, mert a ki volt, ő magának administralta. Csak tegnap kellett volna fizetni, mégis zugolódnak ; hátha sokáig halad, mit remélhetünk ? ezek bizony uram nem szoktak a várakozáshoz, mivel eddig fogyatkozás nélkül megvolt fizetések minden primis diebus. Kérjük alázasatos kglDET orvosolja meg azt a fogyatkozást késedelem nélkül. Adja Isten láthassuk kglDET hamar időn jó egészségben. Huszt. 2. julii 1684.

KglD alázasos Szolgái Vajda Péter mpr. Szekhalmi András mpr. U. i. NB. A kaszálás uram majd elmulik, az aratás szintén következik, nekünk bizony megesik.

Teleki Mihálynak.

Eredeti Teleki-lyvtár. 1661 sz. a. Új rendezés.

VII. *Inczédi Mihály értesíti Teleki Mihályt útjáról Kővárból, 1685 decz. 3-án.* Mi ¹⁾ uram ide még pénteken érkeztünk, itt találván urunk ő Nga arról való commissioját, itt vártuk ő Nga újabb parancsolatját s kglđ informatioját. Ma jövén Kolozsvárról Bálintit uramék levele, már holnap Isten kglméből megindulunk, utunkba lévén a német tábor vice colonellus Sawon uram hívására ebédre oda megyünk, hálni szándékozunk Totfaluban. Itt uram valóban uralkodnak. Ma Strásáját a téglacsűríg hozta, beljebb is szándékoznak, a vár utját obsideálta, valakik idehozták volna pro securitate kevés javokat, szekeresül, marhástül elvették. A tisztek a sorompó ajtajánál mulattak, estvefelé a várkapuig jöttek, ott beszéltek kapitány urammal s kértük csendesedjenek addig, míg mi Szathmárra Karaffa uramhoz megyünk, utoljára ugy csendesedtek. Már a mint ők írják, Mármaros megalkudt vélek. A pátert szidják. Azt mondják, mind a német mind az Erdélyi udvart megcsalta, méltó volna egy fára felakasztának, mert ő Felségének nem igaz hive, melyért, ha kézben kerül, rosszul is jár és nem jó többször Erdélybe. Már ezt a vidéket felosztották, melyről kapitány uram (a kővári kapitány) bővebben fogja Uram, kglđet tudósítani, stb. Kglđ mindenkori igaz szolgálja Inczédi Mihály mpr. Kővár, decz. 3. 1685.

Eredetije a Teleki-levéltárban 1025. sz. u. r.

VIII. *Inczédi Mihály értesítése Bécsből Teleki Mihálynak, 1686 junius 10.* Kegyelmed levelét uram nagy becsülettel vettem, A mikkel kglđ. az udvar előtt vádoltatott, már látják magok is nem volt igaz. Isten jó voltából már én is lábra állván Ujhelybe (Bécsujhely) magam is kimentem volt, ott lévén ő Felsege s ki által s mi módon lettek azon vádak, igyekeztem kitanulni. Az aulæ Cancellár mondta nekem, csak valami magyar katonák informatiojából írta volt Karaffa General. Setétszínű granatot itt nem kaphatni. A skárlátot, tetczint igen jót megvettem 8 talléron refit. Kerecsen tollat is szerzettem valami nagybajjal. Kolozsvári uramnak eddig is adtam pénzt, tovább is, míg leszen, ő kglmét jószivel segítem, kglđ parancsolatja szerint. Mindeddig is semmi új híreket nem hallunk. Már a hadak mind letakarodtak Esztergomhoz. Talám Isten jóvoltából már innen kiszabadulunk nemsokára. A hadakba küldetvén az Aula Cancellár, míglen megjő, válaszunk halad. Istennek ajánlom kglđet. Viennæ, 10 junii. 1686 Inczédi Mihály mpr.

Kívül rájegyezve: Az aula Cancellarius ezen órában megjött,

¹⁾ Inczédi Mihályt, Haller Jánost, Pernyeszi Zsigmondot és Miles Mátyást követeknek küldi Bécsbe az erdélyi fejedelmi tanács.

melyből reméljük hamarább való szabadulásunkat (t. i. Inczedi és Perneszi). Eredetije a Teleki-levéltárban, 1026. sz. U. r.

IX. *Diószegi István levele Pécsai Ferencz és Szöcs Ferencznek, 1686 febr. 1. Kővár.* Ajánlom kglteknek Szolgálatomat. Levelét kglteknek vettem, mindazóta s mind azelőtt eleget vigyázok e megbodult és tovább már itt nem előldhető had mit akarjon. De nehéz őket kitanulni igen. A mint végére mehettem, a gyalogja ma elmegyén innen, egy része szólván be N.-Bányára, más része Tothfaluba. Innen conjiciálom, hogy a lovassa is talám nem kgltek felé igyekezik, hanem másfelé. Egyébaránt legyen jó vigyázásban, mert alias a gyalogját nem hagyná el. Veteráni Kapnik felé jött volt ki s Lápos felé ment bé azt úgy ismerem az utakat járta meg, melyiken leszen jobb kijőni (mert'bizonynyal kijön minden hadával). Ha a Láposit fogja választani, félő, hogy kgltek felé is elhat, bár ne legyen is beljebb menő szándékuk. Mit akarjanak, merre mennek, nem tudom, elég, hogy a Máramarosi kővárvidéki és hunyadi hadak mind meg akarnak egyezni és a mint látom, ezek várván ma s hónap a máramarosit, vasárnap és hétfőn indulnak Szurdok felé czélozván menésekkel, vagy Aranymezőnél vagy Szurdoknál kelnek ezek által a Szamosan, onnan merre fogjanak, nem tudja ember. Nem árt, ha kgltek Szamosujvárra (ha hadak vannak, Bonczidára, Zsukra) és Kolozsvarra e szerint ad tudósítást, lehessen mindenütt vigyázás, de a tudósítással sietni kellene. Én eddig tudom most a dolgokat, successive ha mit érthetek, szorgalmatosan tudósítani kglteket el nem mulatom ismét. Van emberem minden órán köztök Kováron és Szatmárra is tudom értetnek újabban is valamivel. Követem kglteket külön nem tehetek választ, sok foglalatosságom bizony. Isten kgltekkal.

Kővár, 1. Február, 1686. hora 10-a antemeridiana. Kgltek igaz atyjafia, kész Szolgája Diószegi István mpr.

P. S. Talám jobban esik, ha kgltek ezen irásomat is elküldi Szamosujvárra és másuvá is, mert bizony írnék, de nem érkezem ily hirtelen, ezt is sietve irom. Külezím: Nemzetes Pocsai Ferencz és Szöcs Ferencz uraiméknak etc. Deésen.

Eredetije a Teleki-levéltárban 814. sz. a. U. r.

Ligne herczeg véleménye a törökökről 1788-ban.¹⁾

«Az 1788-ik évi hadjárat a császáriakra nézve általában kedvezőtlenül végződött s a téli évszakra fegyverszünet köttetett.

¹⁾ De Ligne Károly József herczeg tábornagy, II. József császár alatt tűzészégi felügyelő volt s 1788-ban Ocsakow, 1789-ben Nándorfehé-

A császári csapatoknak a törökök ellen az 1788-ik évi hadjáratban követett harczmódja fölötté nehézkes vala. Mert eltekintve attól, hogy a lovasság nagy gyalogsági négyzögek közé volt szorítva, a gyalogság vonalában, továbbá a négyzögek sarkain lövegek állottak, melyek ismét spanyol nyársbakok által voltak biztosítva. Ez alakzat pedig nemcsak gátolta a mozgást, még pedig majd teljesen, de lehetetlenné tette a lovasság fölhasználását.

A török gyalogság a támadásban vad és fanatikus; a sík terepen való védő harczban ép oly gyöngé, mint vitéz, szívós és kitartó helyiségek, erősített helyek védelmezésében. A török lovasság kitűnő volt s a császáriak lovasságát számra meghaladta.

A törökök harczmódja, írja tovább Ligne herczeg, inkább ösztön-szerű, semmint módszeres; nagy gonddal és óvatossággal kerülik el azt, hogy zárt alakzatokban az ellenség tüzének kitéve legyenek s ha mégis megesik, hogy ily alakzatban az ellenség tüzébe kerülnek, soraik azonnal szétbomlanak s a törökök mély utakban, szakadásokban, cserjékben húzódnak meg, vagy a fákra is felmásznak és onnét tüzelnek, elég jól célözva.

Mezítelen karokkal harczolnak, hogy az ellenséget ijessék s hogy azok fejreit könnyebben lekaszabolhassák. Sem inget, sem harisnyát, sőt néha még lábbelit sem viselnek s ruhájuk gyakran nem egyéb, mint a bő nadrág és egy mellényféle.

A töröknél alig lehet lovasságról és gyalogságról beszélni; mert a lovas, ha lovát elvesztette, azonnal a gyalogság soraiba megy s ott harczol tovább, a gyalogos pedig, ha lovat zsákmányol vagy vesz, lóra ül és a spahikhoz csatlakozik. Ez utóbbiak igen jól vannak lovasítva s különben is jeles csapat.

Hogy a törököknél a vitézség oly sok jeles példáját látjuk, talán onnét ered (?), mert a török csak akkor harczol, ha erre kedve van; fegyveréhez csak akkor nyúl, ha szokásainak, kényelmének már megfelelt; gyakran csak azért késik a támadással, hogy előbb kávéját megigya, vagy míg szebb idő következik be stb.

Egy ostromlott várban a törökök gazdagabb része, mely jobb, gazdagabb ruházatán, szép lovain, azonnal fölismerhető, d. e. tíz óra előtt szolgálatban nem igen látható.

Ostromoknál a lövegeket bármelyik oda vetődő török kezeli; a ki

vár ostromában tünt ki, mint a tűzéréség parancsnoka. Jeles katonai író volt; franczia nyelven írt.

fekvő helyét előbb elhagyta, gyakran csupán időtöltésből hozzáfog a lövöldözéshez.

Az ösztön, mely a töröknek gyakran jobb szolgálatokat tesz, mint a keresztényeknek az ész, minden a háborúban előforduló cselekményre képessé teszi őket. Az ész ritkábban működik s azt nem ritkán elég gyorsan az esztelenség követi.

A veszély növekedtével emelkedik vallásos buzgalmuk, s bátorságuk, vitézségük, szívósságuk egész a hősiességig fokozódik. Harckialtásuk «Hechter Allah» napról napra sürűbben hangzik föl s ha katonáink pl. egy vívóárok megnyitásánál még oly nagy lármát csapnak is, az okozott zajt a törökök kiáltásai mégis felülműlják.

A török katona csupa ellentétekből áll; vitéz és csüggeteg; a bűnnek még legocsmányabb alakjában is martaléka, de máskép jámbor; kemény és gyöngéd; még a legszegényebb katonánál is, a kik testét ruha alig fedi, értékes, arannyal és drágakövekkel ékes fegyverek láthatók. Többször voltam tanúja annak, hogy egy ily félmeztelen katona a fegyverért kínált 200 piasztért visszautasította, mert az éhségtől sokkal kevésbé fél, mint a szégyentől.

A háladatosságot és a jó bánásmódot a török sokra becsüli. Az adott szót úgy háborúban, mint más alkalommal mindig megtartja, mint nekem egy török magyarázta, annál is inkább, mert írni igen kevesen tudnak.

Kétségtelen dolog, hogy a törökök, mint katonák vitézséggel és heves bátorsággal tűnnek ki, mely tulajdonságok a vallási fanatizmus szülöttei. A török sokat tart a fátumra, a végzetre, s meg van győződve, hogy ha a hitetlenek ellen harczol, a paradicsomot bizonyosan elnyeri. E vallásos meggyőződésben keresendő a török minden cselekményének oka.»

A Ligne herczeg által kezdetben említett hibák a következő 1789-ik évi hadjáratban Hadik András tábornagy, az udvari hadi tanács elnöke és Laudon tábornagy által megszüntetettek. A nagy négyszögek helyett kisebb négyszögek alkalmaztattak, melyek a lovasságnak mozgásszabadságot engedtek, a spanyol nyársbakok egészen elhagyattak, s a lövegek a gyalogság szárnyai közt levő térközökön helyeztetek el. Rövid idő múlva a francia háborúk még nagyobb változásokat idéztek elő.

HADTÖRTÉNETI IRODALOM.

A MAGYAR HADTÖRTÉNETI IRODALOM
REPERTORIUMA.

HUSZONNYOLCZADIK KÖZLEMÉNY.

I. FERDINÁND KORA (folytatólag) 1564-IG.

Martinuzzi-irodalom. Fráter György levelezése. (Codex Epistolaris. 1535—1551.) Kiadja Károlyi Árpád. (Történ. Tár 1878. és külön lenyomatban.) A pótlékokat I. a T. Tár következő (1879—1882.) évfolyamaiban. — *Martinuzzi regestrum*, De nonnulis negociis, (Történ. Tár. Új foly. 1893. 250. l.).

A források közül I. különösen *Verancsics* műveit (Monum. Hungar. Histor. IX. 183. l.) *Verantius*, De Georgii Utissenii fratris appellati, vita et rebus commentarius (Opera I. 1857 és Martinuzzi levelei a II. kötetben). — *Ascanio Centorio degli Hortensis*, Commentari della guerra di Transilvania 1566—70. (2 köt.), Castaldo tábornoknak ajánlva.

Marc Antonio Ferrari vallomása (Castaldo titkára. Kiadta Nyáry b. a Magy. Történ. Tárbán. Régi foly. XXIII. köt.).

Kemény János vallomása 1553-ból, kiadta Szathmáry. (Történ. Tár. XVIII. 1871.)

Más tanúvallomásokat I. *Buchholz*-nál, Gesch. der Regierung K. Ferdinands I. a VII. és IX. kötetben. (Urkundenbuch); továbbá *Pray*-nál (Epist. Proc. II. 36. és 338. l.) I. Ferdinánd levele fiához, Miksához, 1553-ból, megjel. az Archiv für Geschichte Siebenbürgens 1853. 280. l.

L. tov. a Nuntiaturberichte aus Deutschland cz. kútfőgyűjteményt, kiadja Friedensburg (kül. a II. köt.), a Görres-társulat által kiad. Forschungen auf dem Gebiete der Geschichte cz. kútfőgyűjteményt, szerkeszti *Dittrich Fer.* és a *Stich* és *Turba* által kiadott «Venezianische Depeschen vom Kaiserhof» cz. publikációt. Kiadja a bécsi akadémia. (II. köt. 1893.)

Theiner, Monum. Slavorum meriodal. (II. köt. 1875.) a pápai levéltárból közöl az 1551—53. évekből jelentéseket; (9—42. l.).

Mehemed begler bég Martinuzzi ellen mondott beszéde. 1550. (Történ. Tár. Régi foly. I. 237.).

- Podhraczký*, Két eredeti magyar krónika (Pest 1833) is közöl adatokat Martinuzzi megöletéséről.
- Barabás Samu*, Regesták Erdély történetéhez. (Történ. Tár 1892. Castaldo és I. Ferdinánd levelezése.)
- Egykori «ujságok» és «jelentések» I. *Kertbeny*-nél I. 123. I. Köztük *Speltacher*, Ein schön new Lied vom Zug aus Siebenbürgen 1551. Lippa ostroma. (1551.)
- Monográfiák*. *Bechet*, Histoire du ministère du Cardinal Martinusius. (Paris, 1715.)
- Kazinczy Ferencz*, Martinuzzi Gy. élete. (Tud. Gyűjtemény 1820.)
- Strázsay*, Martinuzzi és időkora. Pécs. 1829. (Kézirat a Magy. Nemzeti Muzeumban 4-o. 769. sz. alatt.)
- Podhraczký József*, Martinuzziának. (Történ. Tár. Régi foly. I. 235.)
- Tomek*, Über das Leben u. die Ermordung des Cardinals Martinuzzi. (Prágai akad. értekez. 1851—52.)
- Hatrani (Horváth) Mihály*, Fráter György élete. (Megjel. a Történeti Zsebkönyvben, 1859. és a Kisebb tört. munkák IV. kötetében.) — Ezen alapszik: *Schwicker J. H.* dolgozata a Zeitschr. für Realschulen u. Gymnasien 1863. évfolyamában. Ugyanott található *Schmidt Vilmos* polemikus czikke.
- Schwicker J. H.*, Cardinal Martinuzzi. (Österreich. Vierteljahrsschrift für kathol. Theologie XVII. évf. 1867.)
- Druffel*, Der Mönch von Siebenbürgen und Kurfürst Joachim von Brandenburg. (Forschungen zur deutschen Geschichte. VII.)
- Schuller F.*, Die Verhandlungen zu Mühlbach im J. 1551 und M.-s Ende (Nagyszeben 1862.)
- Utiesenovič*, Das Leben des Kardinals Georg Martinuzzi. 1881. (V. ö. Századok 1881. 48. l.) E munka VII. és köv. sz. függelékében Ferdinánd király a pápához intézett levele is megvan, Castaldo instrukciója és több M. megöletésére vonatkozó hivatalos irat.
- Barabás Samu*, Martinuzzi György. («Magyar Helikon». Pozsony. 1885.)
- Huber Alfons*, Die Erwerbung Siebenbürgens durch K. Ferdinand I. und Bruder Georgs Ende. (Archiv für österr. Geschichtskunde. 75. köt. 1889. V. ö. Századok 1890. jun.)
- Ledniczky Ipoly*, Fráter György. (Magyar Állam. 1885. 63. és 64. szám.) V. ö. *Szilágyi Sándor*: Erdélyi Országgyűlési Emlékek (I. és II. köt.).
- 1542—1550. *Geöcze Istrán*, Várkocs György és Salm Miklós levelei Bártfa és Lőcse városokhoz. (Hadtört. Közlem. IX. 1896. 119. l.)
1545. *Matunák Mih.*, Érsek-Újvár alapítási éve (Századok XXX. 1896. 338 l.).

1551—1553. *Szádeczky Lajos*, Magyar levelek a XVI. század közepéről. (Történ. Tár 1880. 597.) Vonatkoznak Becse, Csanád, Becskerek elfoglalására, Szeged visszavételére és Temesvár ostromára.

1552—1562. *magyarországi vár-háború.*

1552—1553. V. ö. *Szádeczky Lajos* fent. eml. közleményét.

1552. *Temesvár eleste.* A korírók közül: Istvánffy, Tinódy (Katonánál XXII), Forgács Ferencz, Oláh és mások.

Sambucus (Zsámboki), Expositio obsidionis Temesvari (Bonfinius függelékében).

Pesty Frigyes Temes vármegyéről írt monografiája és *Pesty* közleménye a Történ. Tárban. (Régi foly. XII. 237.)

Károlyi Arpád. Losonczy Istv. magyar levelei 1550—52. (Tört. Tár 1881. évf.)

Czimer Károly, Temesvár megvétele. (Hadtört. Közlem. 1893.)

1552. *Drégely vára.* Dobó I. és az egri vár ostromlásai (Pest. 1809).

Die Belagerung von Erlau (Hormayr's Archiv 1826. XVI. évf.)

Rakovszky Istv., Drégely várának emlékezete. (Magyar tudom. Értekező. Szerk. Knauz N. és Nagy Iv. I. 1861.)

R. Horváth J., Szondi Gy. (Ludovika Akad. Közl. 1885. XII. 861. 1.)

Höke Lajos, Drégely ostroma. (Nemzet 1884. jul. 6. szám.)

Knauz Nándor, Drégely vára (Akad. értek. 1894.)

Wagner J., Emléklapok Drégelyről. (Ipolyság 1894.)

Pongrácz Lajos, Szondi-Album (1886. 2. kiad.)

Acsády Ign., Drégely vára és hőse (Századok 1887.)

Borovszky S., Szondi két apródja (Libárdy és Sebestyén.) V. ö. Századok 1891. 852. 1.

Veress József, Szondi emléke (Ország-Világ 1885. 31. sz.)

1552. *Szolnok eleste.* Korírók (mint fentebb).

Szendrey J., Szolnok eleste (Hadtört. Közlem. 1889.)

Illéssy J., Adatok a szolnoki várhoz. (Hadtört. Közlem. 1893.)

Gyárfás, A jászok és kúnok története. (IV. köt. 1542—1686.)

1552. *Eger ostroma.* Eger fontosságát, mint a környékbéli nemes ifjak tanuló iskoláját kiemeli kül. *Balassa Bálint* (Költeményei. Kiadta Szilády Áron). V. ö. Turul. I. 1883. 128. 1. — *Tinódy Seb.*, Katonánál. XXII. Istvánffy és Forgács.

Zsámboki (Sambucus), Expositio obsidionis Agriæ (Bonfinius függelékében).

Gyárfás Istv., Dobó Istv. Egerben. (Akad. értek. VIII. köt. 5. sz. 1879.) V. ö. *Kápolnai* cikkét a Ludovica Akad. Közlönyében VI. 1879. 551. 1.

- Szederkényi Nándor*, Heves vármegye története. (II. 1890.)
- Gömöry G.*, Eger ostroma. (Hadtört. Közlem. III. 1890, 613. l.)
- Szádeczky L.*, Adatok Eger vár ostromához. (Századok 1880. 487. l.)
1552. Az úgyn. *füleki csatát* helyesebben *palásti csatának* kellene elnevezni; a palásti csata ugyanis három nappal előbb történt, mintsem Fülele elesett. L. *Gömöry G.* megjegyzését (a Hadtört. Közlem.-ben III. 1890. 617. l.).
1552. *Thaly Kálmán*, Ismeretlen históriás énekek. (Századok 1871. 31. lap).
1552. *Czímer Károly*, *A szegedi veszedelem*. (Hadt. Közlem. IV. 1891. 242. és 374. l.)
1552. *Kropf Lajos*, Aldana versiója a szegedi veszedelemről u. ott. IX. 1896. 106. l.
1553. Utasítás *Castaldo* tábornok számára. (Kézirat a Magy. Nemz. Muzeumban. 4-o. 485 sz.)
1553. Oklevelek Gyula végvár történetéhez. (M. N. Muzeum német kézirat, folio. 660 sz.); Csábrágh várat illető oklevelek 1551-ből. (u. o. német kézirat folio 651. sz.); Devecser, Csejthe és Lakompák várat illet. (u. ott 1551-ből).
1553. *Sambucus*, Expositio obsidionis Szigethi (Bonfinius függelékében).
1554. *Segéd György*, szigetvári kapitányt illető oklevelek. Kézirat a Magy. Nemz. Muzeumban. (Németül folio 836. sz.)
1556. *Weli-bég* török parancsnok levele. Magyarból ford. (Streffleur's Zeitschrift 1811. VII. 108. l.)
1556. *Szilágyi Sándor*, Szigetvár 1556. évi ostromához, (Századok 1876. 255. l.) és *Szádeczky Lajos* (Történ. Tár 1881 268. l.)
1556. Instrukció a *kassai vár kapitánya* számára. (Latin kézirat. Magy. Nemz. Muzeum. Folio. 374. sz.)
1556. *Illésy J.*, Egy magyar hadi fogoly levele (Történ. Tár. XVII. 1894. 189. l.)
1556. *Lazius*, Rerum contra Turcas in Pannonia ad Baboczam et Sigethum anno 1556. gestarum narratio. (Schwandtner I. köt.)
- 1557—1558. *Illésy J.*, A végvárak állapota 1557—58-ban. (Hadtört. Közl. VII. 1894, 57. és 216 l.)
1557. *Kemény Lajos*, A kassai vár inventariuma. (Történ. Tár. Új foly. XIII. 1890. 377 l.)
1559. *Szabó Károly*, Szinyér várának leltára. (Tört. Tár. 1878. 663. l.)
- 1560—1570. *Thallóczy L.*, A magyar hadi szervezet átalakulása történetéhez. (Századok 1877. 674. l.)

- 1560—1570. *Thaly Kálmán*, Villongások elintézése Kassa polgárai és a vitélő rend között. (Történ. Tár. 1882. 368. l.)
- 1561—1563. *Thallóczy L.* Levelek a Heraklides Jakab moldvai vajda és Zay, kassai kapitány közötti viszony történetéhez. (Történ. Tár. Új foly. XIII, 1890. 209. és 456. l.)
1562. *Szabó Károly*, Az egri vár felszerelése 1562-ben. (Tört. Tár. Régi foly. I. 4. füz.)
1563. A murányi és szathmári várórség fentartásának költsége. (Kézirat M. N. Muzeum folio 745. sz.)
1563. *Pettkó Béla*, A Tiszántúli vármegyék, várak birtokosainak följegyzései 1563-ból. (Történ. Tár. 1884. 391. l.)
- A XVI. század első felében, ill. 1560-ig történt háborúkhoz l. *Komáromy Andr.*, Thelekessy Imre 1497—1560. (Hadtört. Közl. II. 1889.) és Thelekessy J. kassai kapitány czimeres levele 1560. (u. o. II. 1889. 164. l.)
- A magyar nemzet katonai tulajdonságai.* Szolimán szultán korából származó török kézirat. Ismertette *Gömöry G.* a Hadtört. Közl.-ben (III. 1890. 569. l.)
- Erdélyi események Martinuzzi halálától kezdve 1551—1564-ig.* Ascanio degli Hortensi eml. műve. — Barabás Samu eml. regesta-közleményei.
- Csanády Demeter* Historia de vita et morte Joannis II. (Debreczen 1577).
- Germo András*, követi jelentése Medici Cosimo-hoz (Archiv für Gesch. Siebenbürgens 1855. 1—74. l.)
- Übersicht des ganzen im Besitz König Johannis II. befindlichen Reiches (u. ott).
- Dobó Capitanei in Transylvania militaria stipendia, emerita 1554-ből. Német kézirat a M. N. Muzeumban. 4-o. 148. sz. alatt.
- Szabó Károly*, Az János király fiáról való krónika szerzőjéről (Századok 1871. 180. l.).
- Horváth Mihály*, Erdély állapota Martinuzzi megöletése után. (Kisebb tört. munkái. IV.)
- Gromo E.*, János Zsigmond testőrkapitánya jellemzéséhez (Archiv d. Vereins für Siebenbürg. Landeskunde. Új foly. II. köt.).
- Jakab Elek*, János Zsigmond vál. magyar kir. és erd. fejedelem élete és uralkodása. (Keresztény Magvető 1863.)
- Szádeczky Lajos*, Izabella és János Zsigmond Lengyelországban 1552—56-ig. (Akad. értekezés 1888.)
- Huber Alf.*, Die Verhandlungen Ferdinands I. mit Isabella 1551—55. (Archiv für österr. Geschichtskunde 1889. 77. köt.)

Kropf Lajos, Castaldo Erdélyben. (Hadtörtén. Közlem. 1895), II. sorozat u. ott. 1896.

Szilágyi S., Erdélyi Országgyűlési Emlékek. (I. és II. köt.)

Összeállította: *Mangold Lajos*.

MAGYAR HADI SZABÁLYZATOK GYŰJTEMÉNYE.

Hadi edictum Rákóczy Györgytől. 1660 május 15. a szamosfalvi táborból.

1. Valaki nemes ember házára, papéra, falura megyen koborlani, praédálni, meghal érette.

2. Valaki pénzt oroz tolvajul, meghal.

3. Valaki tiszte, kapitánya hírek nélkül zászlójok alól elmegyen, meghal.

4. Valaki «ördögadta», «ördögteremtette» a rettenetes rut szitkoknak nemével szitkozódik, elsőben szörnyen megpálczáztassék, azután ha abban találtatik, megköveztessék.

5. Valaki táborra vive élést, pénz nélkül elveszen, annál inkább felveri, meghal érette.

6. Ha valaki hamis hírt költ, ellenséggel beszél, ellenség közé irogat, embereket küldöz, megbizonyosodván, meghal érette.

7. Valaki erőszakot tészén, meghal érette.

8. Kardvonásért keze vágatik, vérbocsátásért meghal.

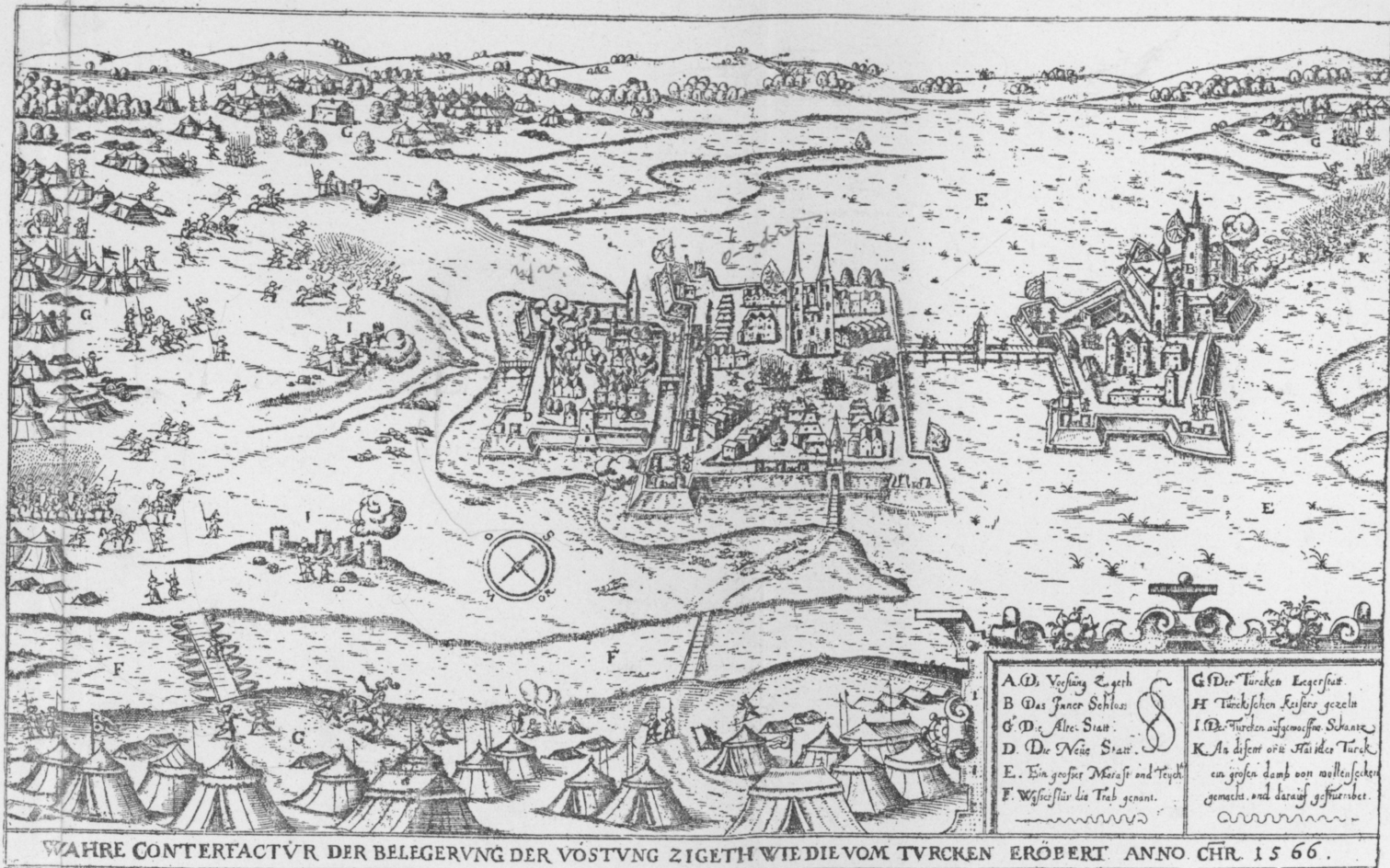
9. Jézus kiáltás után ha ki lövöldöz, megpálczáztatik.

10. Strásalást ha ki az ő rendiben véghez nem viszen, elmulatván meghal érette.

11. Valaki harc vagy csatázáskor Isten szerencsét adván, vétkezik, megöletessék. — Datum in Castris nostris ad Szamosfalva positus die 15. Máji, Anno 1660.

G. Rákóczy mpr. (p. h.)

Eredetije a Teleki-levéltárban 321. sz.

A. D. Vestung Lager
 B. Das Janer Schloss
 C. D. Altes Stätt
 D. Die Neue Stätt
 E. Ein großer Markt und Tisch
 F. Was für die Trab genant.

G. Der Türcken Lagerstat
 H. Türkischen Kaiser's gezelt
 I. Die Türcken aufgeschosse Schwanz
 K. An diesem Ort ist Kaiser's Türck
 ein großer damb von wallischen
 gemacht, und darauf geschribet.

WAHRE CONTERFACTVR DER BELEGERVNG DER VOSTVNG ZIGETH WIE DIE VOM TVRCKEN ERÖBERT ANNO CHR. 1566.

SZIGETVÁR 1566-BAN.

Gabriel Bathory.

BÁTHORY GÁBOR.

EZREDÉVES ÜNNEPSÉGEK ÉS EZREDÉVES KIÁLLÍTÁS.

Folyóiratunk ez évi első füzetében már megemlékeztünk a nagy ünnepről, melyet a magyar nemzet ez évben ül. A tulajdonképeni ünnepségek mindazonáltal május 2-án, az ezredéves országos kiállítás megnyitásával, indultak meg s bár a lefolyt és még bekövetkezendő ünnepségek a napisajtó közlései folytán eléggé ismeretesek, történelmi folyóiratnak mégis kötelességeül tudjuk, hogy a nemzet e nagy ünnepével a legelső alkalommal foglalkozzék, az ünnepi hangulatot, mely itt az ország szívében sokkal magasztosabb, terjeszteti, az ünnepségek főrése, a kiállítás, iránti érdeklődést pedig fokozni igyekezzék.

És van-e magyar széles e hazában, a ki ez ünnepélyekről, ha azoknak részese volt, szívesen ne beszélne, ha nem volt, azokról szívesen ne hallana? Mert nemcsak a szemet kápráztató, de egyszersmind lélekemelő, szívet, lelket megragadó volt a látvány, midőn Magyarország apostoli királya, a legszeretettebb fejedelem, s a magyarok által bálványozott, oly rég nélkülözött királyné, környezve a dynastia fenséges tagjaitól, az ország főméltóságai, a nemzet színe, java előtt megjelent, hogy a magyarok örömeiben való részvétét a legünnepélyesebb módon, a világ hatalmasságainak képviselői jelenlétében, kinyilvánítsa.

Viszhangzott a főváros a nemzet örömétől és lelkesedésétől s ez öröm, e lelkesedés, mint a villamos áram terjedt szét az egész országban, behatolva a legrejtettebb zugba, a legfélreesőbb kunyhóba, mindenüvé, hol magyar él, hol magyar szív dobog. A külföldi fejedelmek küldöttei, idegen országok képviselői pedig szerte vitték a hírt, a tanúságot Magyarország hatalmáról, jólété-

ről, de még inkább az egyetértésről és szeretetről, mely a királyt és nemzetet összefűzi, a lelkesedésről, melylyel a magyar nemzet koronás királyát körülvette, s levonhatják belőle a következtetést, hogy a magyar nemzet, ezer éves múltja daczára erőtől duzzad, s királyát, hazáját, utolsó csepp vére hullásáig megvédelmezni kész.

De ha szép, lélekiemelő és magasztos volt az ünnepség első napja, még szebb és magasztosabb volt a második nap, midőn a nemzet, királyával és annak családjával, a legfényesebb magyar nemzeti díszben járult Isten oltárához, hogy meghajtott fővel, alázatos szívvel hálát adjon a teremtő Urának és Istenének, hogy a magyar nemzetet egy évezreden át, annyi balsors, vizály és veszedelem daczára megtartotta, és a második évezred küszöbéhez számban és erőben, dicsőségben és jólétben meg nem fogyatkozva elvezette.

A legdíszesebb, a legfényesebb gyülekezet, a melyet az ország és tán az egész világ, Hunyady nagy fia, Mátyás király óta soha nem látott, áhítatos szívvel mondta el hálaadó imáját s hallgatta a bíboros érseknek, Magyarország fenkölt lelkű főpapjának örök időkre emlékezetes szavait, melyekben felsorolva ezeréves multunk főbb mozzanatait, fedett és oktató, de egyszersmind buzdított és biztatott bennünket, hogy a második évezredbe tiszta, áhítatos szívvel, erős reménnyel, fokozott munkakedvvel lépünk át.

A fény és a dísz, melyet ez alkalommal a király és a nemzet kifejtettek, még a mesés képzeletet is meghaladta s míg szemünk a pompában gyönyörködött, lelkünk visszaálmódta magát a rég elmúlt időkre, a mikor a magyar nemzet dicsősége, hatalma tetőpontján állott. Károly Róbert, Nagy Lajos és Mátyás királyok idejében lehetett ilyen a gyülekezet, mely ezen, IV. Béla király által épített, és annyi viszontagság után új életre, új fényre kelt templomban összegyűlt; talán midőn benne Károly Róbert 1309-ben magyar királylyá koronáztatott meg, vagy a mikor Mátyás király mennyegzője falai közt végbement, talán akkor látott az egyház, mely nemzeti multunk fél ezer évének volt tanúja, *ilyen* dísz, *ilyen* pompát.

Mert a kifejtett pompa nem közönséges fény volt; magyar

volt az minden részletében. Király és királyné, az uralkodó család tagjai, az ország méltóságai, főrendei és képviselői, a közélet kitünőségei és mindezek *női családtagjai is*, magyar nemzeti díszben jelentek meg a templomban, a gyülekezetnek káprázatos fényt, mindenek fölött pedig *magyar jelleget* adva. A templom előtt pedig végtelen sorban állottak a magyar díszfogatok, a legszebb, a legfestőibb látványt nyújtván.

Nem az ünnep fénye, nem ragyogása, *magyarsága* volt az, mely lelkünket megragadta, mely szíveinkben ama vágyat kelté: vajha vissza tudnánk varázsolni ama szép időket, a mikor Magyarországon mindenki csak *magyar* volt s mindenki büszke volt arra, hogy magyar. Örömmel láttuk, hogy e gondolatok nem egyedül bennünket foglalkoztattak; sok, sok ezerre ment azok száma, a kik az ünnepélyt a templomban vagy az utcákon hasonló gondolatokkal, hasonló érzelmekkel szemlélték, s jellemző, hogy a fényt, a gazdagságot kivétel nélkül mindenki irigység nélkül, örömmel, sőt büszkeséggel nézte; gyönyörködött benne nem azért, mert fényes, hanem azért mert magyar.

Vajha előidéznék az ezredévi ünnepélyek, hogy a magyar nemzet főurai, polgárai jövőben minden ünnepélyes alkalommal nejeikkel és leányaikkal együtt magyar díszben jelennének meg; nem kételkedünk senki hazafiságában, de meggyőződésünk, hogy a nemzeti érzést a nyelv után az öltözék segíti leghathatósabban elő, mert külső jele, bizonyítása annak, hogy magunkat magyaroknak érezzük és magyarságunkra büszkék vagyunk.

A megnyitó ünnepélyek e két fényes napját ez év folyamán még számos ünnep követi, s mire e sorok világot látnak, már lezajlik a koronázás évfordulójának ünnepe is, mely a bandériumok díszmenetével és a parlament mindkét házának közös ezredéves díszülésével bizonyára ép oly világra szóló fényes ünnepség lesz, mint volt a kiállítás megnyitása és a hálaadó isteni tisztelet.

Ezt megelőzik még az új királyi palota alapkövetétele s Árpád szobrának felavatása Pusztaszeren; végbementek már: a negyedik nagy állandó magyar színház és az új műcsarnok megnyitása. Követik: az ezredéves emlékek felavatása Munkácson, Pannonhalmán, Brassóban, Nyitrán, Dévényben és Zimonyban; a budavári Szent István szobor alapkövetétele és a Mária Terézia

szobor felavatása Pozsonyban; 500 új népiskola felavatása, a kir. Curia palotájának, a kassai domnak, az iparművészeti múzeumnak felavatása, a vámháztéri Ferencz József híd és a Vaskapu-csatorna ünnepélyes megnyitása.

Ime, nemcsak látványosságokból állanak az ezredéves ünnepek, hanem fontos, az ország, a nemzet kulturális haladását tanusító és előmozdító nagy alkotások teszik a millenniumi évet nevezetessé, örök emléküvé, azon biztos reményt keltve bennünk, hogy a mely nép ezer éves fennállását *így* ünnepli meg, annak létjoga kétségtelen, az az európai kulturnemzetek közt helyét méltóan tölti be, annak jövője a második évezredben is biztos.

Az ezredévi ünnepek e futólagos vázлата után, vissza kell térnünk az ezredévi országos kiállításhoz, melynek csak megnyitására emlékeztünk meg, de a melylyel, mint az ezredéves ünnepek egyik legfényesebb és legtartósabb részével még tüzetesen foglalkoznunk kell. Hiszen bajtársaink között alig lesz egy is, a ki a hat hónapig tartó kiállítást meg ne látogatná s így a tájékozás e tekintetben csak hasznos lehet.

Ritka szép látvány is ez az ezredéves kiállítás, mely 520.000 négyszögméternyi területen 200-at meghaladó kiállítási épületet számlál, s melynek költségei a 4 $\frac{1}{2}$ milliót megközelítik — nem számítván a magánvállalkozás által létrejött csarnokokat, melyek felállítása tulajdonosaiknak szintén egy milliónál többe került.

A kiállításra vonatkozó korábbi közleményeinkből¹⁾ ismertes dolog, hogy az két főrészből áll: a *történelmi* kiállításból és a *jelenkori* kiállításból. Az elsőből a *hadtörténelmi*, a másodikból a *hadügyi* kiállítás érdekel bennünket közelebbről.

Miután a hozzánk legközelebb álló *hadtörténelmi kiállításról* e folyóirat egy más közleménye fog beszámolni, ez általános szemlénkben a hadtörténelmi kiállítást csak az általános történelmi kiállítás keretében vázoljuk, s ugyancsak rövid vázlatot adhatunk csupán a jelenkori hadügyi kiállításról, mely egyébként inkább a nagy közönség és a külföld számára új és meglepő, a katonák e csarnokokban többé-kevésbé ismert dolgokat találnak.

A történelmi kiállítás palotáit, melynek keletkezéséről fen-

¹⁾ 1893-ik évfolyam 509. s a k. ll. 1895-ik évfolyama 114. s a k. ll.

tebb idézett korábbi közleményeink bőséges adatokat tartalmaznak, a városligeti tó Széchenyi szigete foglalja magában.

A Széchenyi-szigetre a Nádorszigetről egy középkori széles fahídon át jutunk.¹⁾ egy ódon várkapun át, melynek hatalmas nyílása fölött egy a djakovári vár mintájára készült lőrészekkel ellátott folyosó van, két oldalán pedig egy-egy kaputorony. E tornyok közül a magasabbik felső-magyarországi minta szerint készült, saroktornyoeskákkkal és erkélylyel a vajdahunyadi erkély mintájára; a kisebb torony a segesvári vár régi bástvatornyának másolata, kapuja fölött Magyarország védasszonyát ábrázoló festett falképpel és Szt. Istvánnak a budavári főtemplomból ide helyezett szobrával.

A kapun át tágas udvar következik, balra a román, jobbra előbb a csúcsíves (góth) és tovább a renaissance stílusban készült épületekkel; előbbi a vezérek és az árpádházi királyok, a második a vegyes házból származott királyok, utóbbi a Habsburgok korából származó történelmi emlékeket foglalja magában.

A román csoport egy benzésrendi monostort ábrázol, mely a díszes palotából (az apát lakása) egy keresztfolyosóból és a kápolnából áll. A palota kívülről Szt. István és Szt. Adalbert domború képeivel van díszítve; főbejárata a torony csarnokából nyílik az Ő Felsége számára fentartott helyiségekbe. Ezek állanak a kíséretnek szánt előszobából, a pécsi dom kápolnáihoz hasonló mennyezettel bíró váróteremből, üvegfestésű ablakain Szt. István, II. Endre és Nagy Lajos korából vett történelmi jelenetekkel, Ő Felsége fogadó szobája és dolgozó szobája, ez utóbbi erkélylyel és kilátással a tóra. A keresztfolyosóban kezdődik a tulajdonképeni kiállítás. Itt látjuk mindenekelőtt a honfoglalásnak Pauler Gyula és Szendrei János által Béla király névtelen jegyzője nyomán tervezett térképét, a pogány magyar sirleleteket, Magyarország térképét Szent István korából, a székesfehérvári, pécsi, szegzárdi román stíliú templomok faragott maradványait. A kápolna a jaáki benzés apátság templomának kisebbített másolata, különösen szép főkapu-

¹⁾ A történelmi kiállítás következő leírásánál dr. Czobor Béla t. barátunk, a történelmi főcsoport előadójának, a kiállítási kalauz számára készült leírását követjük.

val. A három hajós kápolna belsejében láthatók Árpádházbeli királyaink oklevelei, érmei és pecsétai, az előbbieik közt II. Endre és IV. Béla aranypecsétetes oklevelei (ilyen volt az «aranybulla»), Gizella királyné síremlékének gipszmásolata, Salamon király eredeti vörös márvány sírköve, III. Béla király és neje sírjaiban talált ékszerek, egyházi szerek, a legrégebb magyar irat: a halotti beszéd, s más egyéb az Árpádok korából származó emlék.

A *góth vagy csúcsíves csoport* négy részből áll: a korai góth épületből; a vajdahunyadi várból, a közbe ékelt «Nebojsza» toronyval, a csütörtökhelyi kápolnából, végre a szárnyat befejező segesvári toronyból. Az ezen csoport által befogott udvar főfalát az ország Mátyás korabeli címere, Bakács Tamás, Garay Miklós, Hunyady János, Vitéz Mihály és Szilágyi Erzsébet festett címerai ékesítik; Mátyás király Bautzenben levő szobrának gipszmásolata a segesvári torony egyik oldalán van; az udvar közepén a pozsonyi városház terén levő XVI. századbéli kút másolata áll. E csoport, mint említettük, a vegyes házbeli királyok korából származó emlékeket foglalja be, a mohácsi vészig.

A *korai góth épület* előcsarnokában és két folyosóján középkori építészeti és szobrászati emlékeink vannak. A *földszinten* tovább haladva a *vajdahunyadi vár lovagtermébe* jutunk, melyet öt vörös márványoszlop két hajóra oszt; az oszlopfőkön, a mennyezeten és a padlózatán a Hunyadi- és Szilágyi-család címerai, a falakon hadi jelenetek vannak festve; így a cserhalmi csata, egy perdöntő párbaj, egy tornajelenet stb. E terem teljesen a hadtörténeti emlékeknek van szentelve, a XIV. századtól a mohácsi vészig s e dicsőséges időszaknak számtalan emlékét foglalja magában. A lovagterem végében van a *csütörtökhelyi templom szentélye*, a káposztafalvi szárnyas oltárral. A lovagteremből balra nyílik a *bártfai városház terme*, mennyezete alatt az ország nevezetesebb városainak címereivel; e teremben a középkori városi életre vonatkozó emlékek, számadások, jegyzőkönyvek, privilegiumok, hatalmi jelvények, köztük számos hóhérpallós stb. vannak összegyűjtve. Tovább a *segesvári torony* aljában, a középkori hiteles helyek kamráját látjuk, a vasrudakon, zsákokcsákban függő okiratokkal, ezek közt egy 47 m. hosszú tanuvallomási jegyzőkönyv.

Az *emeleten*, az épületek fenti sorrendjét követve, előbb

Károly Róbert, Nagy Lajos, Mária és Zsigmond korának emlékeit találjuk; ezek közt Szt. Simon próféta zárai ezüst sarcophagjának galvanoplastikai másolata, okmányok, pecsétek, érmek, képek és ötvösművek. A csarnok másik felét Mátyás király korának emlékei töltik be. Itt vannak: a Mátyás korabeli paizsok és más fegyverek gazdag gyűjteménye, remek trónkárpítja, világhírű könyvtárának, a «Corviná»-nak maradványai, az ezen korbéli művészet és ipar különféle alkotásai, melyek közül kiemelkedik Mátyás király úgynevezett kalváriája, egy vaskorlátokkal körülvett üvegszekrényben elhelyezett, tömör aranyból készült, drágakövekkel gazdagon ékesített, mesés értékű, óriási arany kereszt, a kiállítás legnagyobb kincse.

A csarnok végén egy középkori lakószoba következik, majd a *vajdahunyadi vár emeleti lovagtermében* a középkori egyházi kincsek vannak fölhalmozva. Balra egy *középkori könyvtár* helyiségei, eredeti butorzata, az asztalokhoz odaláncolt könyvekkel, érdekes festményei stb. Ezután következnek egy teremben az első nyomdai termékek, az oktatás középkori eszközei, a falakon ritka térképek.

A *renaissance-csoport* az újabb kor emlékeit foglalja magában, a mohácsi véstől az 1867-ik évi koronázásig. Az épületnek a hid mellett levő legészakibb szárnya a brassói Katalin-bástya utánzatában végződik; ehhez csatlakozik a barok egyemeletes palota. A főkupola a gyulafehérvári Károlykapu motivumai szerint épült, tetején a magyar szent koronával; a csúcsíves csoport melletti szárnyát a löcsei városház tornya osztja ketté.

A palota *földszintjén*, a csarnoktól jobbra eső folyosón át, mely az Ő Felsége tulajdonát képező gobelinekkel van díszítve, az első teremben XVI—XVII. századbéli templomi fölszerelések, egyházi edények, öltönyök, főpapok sírkövei és arcképei láthatók: ehhez az esztergomi basilika Bakács kápolnájának természetes nagyságban készült utánzata csatlakozik, az üvegszekrényben Bakács érsekre vonatkozó emlékekkel. A kápolnával szemben van a gyulafehérvári székesegyház kapujának utánzata. A következő helyiség XVII—XVIII. századbéli egyházi ruhákat, ötvösműveket és sírköveket tartalmaz. Innét nyílik a melleklépcső csarnoka, melyben a Cserny Lajos hovéd főhadnagy, Ludovika Akadémiabeli

tanár, által készített Buda vára 1686-ik évi visszavételét ábrázoló gyönyörű dombormű.

Balra három hatalmas terem, a hadtörténelmi emlékek zömét, a XVI. és XVII. századbeli hadtörténelmi emlékeket foglalja magában több ezernyi tárggyal. Az első terem legnagyobb részét az Esterházy-család nagybecsű, fölötte gazdag gyűjteménye tölti be: a középső a török hódoltság korabeli emlékeket, a harmadik Batthyány-Strattmann Ödön herczeg gyűjteményét tartalmazza. Tovább, a másik melléklépcsőházban, Báthory István síremléke, tovább a hazai iparos czéhek ládái, emlékei és poharai, végre az utolsó tágas csarnokban műipartárgyak, ékszerek, arany és ezüst asztali edények, öltözetek stb. vannak. A most következő rotundóban az Esterházy-család aranyozott szánkója van, majd a nagy gobelinekkel díszített folyosó következik; a gobelinek a zentai és harsányi (mohácsi második) csatát stb. ábrázolják s szintén Ő Felsége tulajdonai.

A vármegyék zászlóival díszített s ezek emlékeit befogadó lépcsőházon át az *emeletre* érve, a középterem a XVIII—XIX. századi irodalom csarnoka, jobbra az oktatás történetére vonatkozó emlékek, tudományos eszközök, magyar felfedezők készítményei szemlélhetők. A középteremből balra az erdélyi fejedelmek korából fennmaradt emlékek, ezek közt számos fegyverek láthatók.

A főlépcsőház emeleti csarnokában az 1867-ik évi kiegyezésre és koronázásra vonatkozó emlékek és a Habsburg-család arcképei vannak; itt lesz június közepétől fogva Ő Felsége új trónja is, melyen június 8-án a nemzet hódolatát fogadja. A csarnoktól jobbra látjuk a Rákoczi-kor emlékeit, Rákoczi hadseregének izléses magyar öltözeit, fegyvereit, majd az Esterházyak fényes termei következnek, balra pedig Mária Terézia korának, a francia háborúk időszakának, végre a rotundában az 1848/49-ik évi magyar függetlenségi harc történeti emlékei. E szárnyon tovább ismét interieurök következnek, köztük egy XVIII. századbeli magyar konyha, egy alchimista labororium, egy XVII. századbeli lakószoba, a trencsényi jezsuita ebédlő s még számos interieur a század elejéről. A melléklépcső csarnokában végre a zene és színművészet történeti emlékei láthatók.

A történeti csoport kiegészítéseül a renaissance és a góth-

épületek közt a tó partján több bástya és lőrészekkel ellátott falazat készült, a lőrészekben és a falak mellett számos történeti nevezetességű ágyú és gátpuska, sátorok stb., legnagyobbreszt a fraknói várból, továbbá Betléről, Gyulafehérvárról, Krasznahorkáról stb.

E nagyon futólagos vázlat is már hosszúra nyúlt, pedig a legnevezetesebb tárgyakat is alig érintettük s egész korszak gyűjteményénél csupán csak a fölemlítésre szorítkoztunk; elképzelhető tehát, hogy a szem alig tud e nevezetességek szemléletével betelni s a kinek csak egy kis történeti érzéke van, napokig képes e csarnokokban elbarangolni, átélvén lelkében újra a nemzet ezeréves történetét.

A hadügyi kiállítás oly nagyszabású, a melyet eddig semmiféle világkiállítás sem látott s a monarchia hadügyét a nagy közönségnek és a külföldnek a legimpozánsabb módon mutatja be. A kiállítás az I. számú főbejárótól balra, a tó mindkét partján, sőt magán a tavon is, nagy területet foglal el és a következő részekből áll: a honvédség, a közös hadsereg, a haditengerészet és a hadfelszerelők csarnokából.

A *honvédség csarnoka* a kaputól balra, a második és közép részében a szervezetre, fölszerelésre és az elhelyezésre vonatkozó tárgyakat tartalmazza; itt van Szobieszki nagy festménye, a honvéd-egészségügy, a koronaórség, a m. kir. csendőrség és a vörös kereszt egylet kiállítása. A csarnok bal szárnyában a honvédgyalogság és lovasság, a jobb szárnyon a honvéd-oktatásügy van bemutatva. Ez utóbbiban a Ludovika-Akadémia és az Orczy-kert modellja, növendékek báb alakjai, fényképek, egy nagy szekrény a Ludovika tankönyveivel és a magyar hadtudományi munkákkal, továbbá az oktatás segédeszközei. Külön felszerben vannak a vonat járóművek.

A *közös hadsereg* óriási csarnoka közepén Ő Felsege szobra, magyar tábornoki egyenruhában, foglalja el a főhelyet; itt vannak a történelmi emlékek, a katonai műtárgyak, a képzőintézetek kiállítása stb. A jobb szárnyon van a gyalogság és lovasság, az az oldalszarnokban a tüzérség, balra a katonai földrajzi intézet, az utászok kiállítása és az élelmezésügy. A hátulsó oldalon a tüzérséghez csatlakozva látjuk a vasúti és távíró-ezred, tovább a vonat kiállítását, végre a csoport nyugoti részében a tábori sátra-

kat stb. Magától értetődik, hogy a tábori és várlovegek, a fegyverműszak általában, a lövészet, élelmi szerek stb. a legteljesebb módon vannak szemlélhetőleg feltüntetve.

A csarnok előtt, a tó ágán, hadihíd van verve, mellette van a léghajózási osztály, az időnkint felszálló nagy «Hungária» ballonnal.

A *hadi tengerészet* csarnoka, mely külsejében a «Budapest» partvédő hajó közép részét ábrázolja, valóságos látványosság számba megy, annál is inkább, mert kiállítása csupa oly dolgokat tartalmaz, melyek látásához a szárazföldi haderő tagjai és a nagy közönség csak ritkábban juthatnak. A tömérdek különféle hajómintákon kívül, melyeken a hajóügy egész fejlődése tanulmányozható, itt láthatók a hajók felszerelése, gépei, lövegei, a hajóvezetés eszközei, a torpedók és azok vetési módja, a tengerészelet, a matrózok foglalkozása, gazdag fegyvergyűjtemény, mentő eszközök, a villamoság értékesítése, a hajóegészségügy stb.; s végül pedig a lissai csatára, annak hőisére, Tegetthofra, a tengerjáró Ferdinánd Miksa főherczegre stb. vonatkozó történeti ereklyék.

A *hadfelszerelés* csarnokát, mely szintén igen díszes épület, a hadsereg, haditengerészet és a honvédség szállítói saját költségükön emelték s benne a nevezetesebb gyárak collectivkiállításán kívül, a posztó- és bőrneműek, fegyver és lőszer, sebészeti műszerek, bádogneműek, katonai egyenruha és felszerelés, végre a szállító-eszközök vannak izléses csoportokban kiállítva.

Evvel számot adtunk az ország nagy ünnepéről és az ünnep alkalmából létesített nagy, a nemzet multját és jelenét feltüntető, remek kiállításról; a kép azonban csak halvány képe annak, a mit Budapest, az ezeréves Magyarország fő- és székvárosa nyujtott és még hónapokon át nyújt s biztosan hiszszük, hogy bajtársaink, mihelyt viszonyaik engedik, tömegesen fognak a mi ünneplő, szép Budapestünk látogatására sietni.

RÓNAI HORVÁTH JENŐ.

HADTÖRTÉNELMI EMLÉKEK AZ EZREDÉVES KIÁLLÍTÁSON.

Az ezredéves kiállítás hadtörténeti csoportjának programját annak idejében egész terjedelmében ismertettük. Ezúttal azzal számolhatunk be, hogy e program, mely a magyar hadtörténelem egész fejlődését rendszeres összefüggésben felölelte, egész terjedelmében és minden pontjában beváltva készen áll a kiállításon.

Valóban lélekemelő látványt nyújtanak a románkori templom folyósóján fölállított sirok, honfoglaló őseink csontvázaival és fegyvereivel, majd a templom hajójában elhelyezett vezérek korabeli és árpádkori fegyverek, a vajdahunyadi vár lovagterme két tornát vívó lovasával, a renaissance épület öt összefüggő hatalmas terme, százakra menő zászlajával s ezrekre menő nagybecsű fegyvereivel, felszerszámozott lovaival és török sátraival, nemkülönben az emelet három nagy tractusa a Rákóczy korabeli, az insurrectionális és Mária Terézia korabeli és végül az 1848/49-iki hadtörténelmi emlékekkel megtöltve. Künt pedig az egész épületsorozat stíluszerű bástyasorozat veszi körül, melynek tornyaiban fölállítva találjuk az ostrom és védőszerek sorozatát nem kevesebb, mint 58 ágyúval és 60 gátpuskával felszerelve. A hadi zsákmányból eredő két színes török sátor, mely itt áll, csak még festőibbé és igazabbá teszi ez eleven hadi képet.

A magyar hadtörténelem örök hálára van kötelezve az ezredéves kiállításnak, mert emlékei ily teljes sorozatban soha sem voltak tanulmányozhatók, — sőt bátran kimondhatjuk, hasonló teljes és gazdag hadtörténelmi gyűjtemény soha nem volt sehol együtt még

a világon. Ezt bizonyára a körünkbe érkező külföldiek is el fogják ismerni.

Elismerés és köszönet illeti a hadtörténelmi csoport bizottságot, annak buzgó és erélyes elnökét, Gromon Dezső államtitkárt és a honvédelmi minisztert, a ki a csoport rendezőjét és előadóját dr. Szendrei János miniszteri titkárt szabadságolva, lehetővé tette, hogy három éven át kizárólag ezen ügynek szentelhesse tevékenységét. Csak így volt lehetséges, hogy minden hadtörténelmi emlékünk az egész országból, Ausztriából és egész Európából összegyűjtessék, fölkutattassék és tudományos rendszerbe foglaltassék. Sokszor és sokat fogunk még e kiállítással folyóiratunk hasábjain foglalkozni, most csak áttekintést, rövid ismertetést, inkább csak mintegy figyelmeztetőt kívánunk arról nyújtani.

Az egész történelmi kiállítás vezéreszméje volt, hogy a cultura emlékei, a honfoglalás korától egészen 1867-ig történelmi és korrendben mutattassanak be. E cél szempontjából a kiállítást befogadó épületek és a történelmünknek megfelelő stýlokban, illetőleg létező műemlékeink hű másolatai gyanánt készültek. Így a románkori épület főrése a jáki templom, a csúcsíves a vajdahunyadi lovagvár s a renaissance a brassói Katalin-bástya, a bártfai városház és a löcsei torony motivumai után készült. A tornyok, védbástyák már hadtörténetünk emlékei, a lovagvár kapuzatával együtt, melynek lőrési már meg vannak rakva várfal-puskákkal.

Némi fogalmat szerezhethünk megtekintés nélkül is kiállításunk ezen csoportjának gazdagságáról, ha megemlítjük, hogy 205 kiállító kerekszámában 6400 fegyvert és hadtörténelmi emléket állított ott ki. A nevezetesebb kiállítók I. A külföldről: A német császár a berlini Zeughausból, az olasz király a turini armeria realéből, az orosz czár a szentpétervári udvari fegyvergyűjteményből, a török szultán a konstantinápolyi arsenalból és a szt. Iréne bazilika fegyvergyűjteményből, a svéd király a stockholmi kir. fegyvergyűjteményéből, karlsruhei, badeni nagyhercegi muzeum, Bath marquis Angliából, Hg Czartoryszki-fele muzeum Krakó, gráci tartományi hadszertár, Bécs városi történelmi muzeum, Bécs-ujhely városi muzeum, a bécsi cs. és kir. hadi levéltár.

II. Hazai kiállítók. Ő cs. és ap. királyi Felsége udvari gyűjteményei, a hazai törvényhatóságok legnagyobb része, hg Eszter-

házy Pál fraknóvári és kismartoni fegyvergyűjteményeivel, hg Batthyány Strattmann Ödön körmendi gazdag fegyvergyűjteményével, gróf Teleki Sámuel, továbbá gróf Pálffy János, gróf Wilczek János, gróf Szirmay Alfréd, gróf Andrássy Géza és gróf Andrássy Dénes Krasznahorkáról, valamint gróf Batthyány Iván a német-ujvári várból egész gyűjteményekkel, Almásy Ede Borostyánkői várából, Asbóth János, Apponyi Sándor, Alsó fehérmegyei régészeti egylet, Batthyány Béláné grófnő, Batthyány József gróf, Bezerédi István, Butykay József, Bartalos Gyula, brassói gymnasium, győri benzések gymnasiuma, Bethlen András gróf, Berchtold Arthur gróf, nagyenyedi Bethlen collegium, nagyszebeni bró Bruckenthalfele muzeum, Fülöp szász Coburg-góthai herczeg, Csoma József, özv. Csáky Kálmánné grófnő, hódmezővásárhelyi collegium, Darnay Kálmán, Dillesz Sándor, O'Donell Henrik gróf, Ernst Lajos, Erdélyi muzeum-egylet, Erdődy Ferencz gróf, egri érseki lyceum, Forster Gyula, Festetich Tasziló gróf, Felsőmagyarországi muzeum, Felkai muzeum, Fejérmegyei muzeum, gyulafehérvári cs. és kir. tüzérszertár, m. kir. honvédségi Ludovika Akadémia, Kornis Viktor gróf, Kárpát-egyesület poprádi muzeuma, Lichtneckert József, Migazzi Vilmos gróf, Majláth Béla, Nyáry Jenő báró, Ondrejovich László, Ócskai István, Pekovich Sándor, pozsonyi lyceum, Pozsony városi muzeum, Pálffy István gróf, Pálffy Miklós herczeg, Péchy Tamás. Rédl Béla báró, Reiner Zsigmond, Radvánszky János báró, Sermage Arthur gróf, Széchényi Ödön gróf, Spitzer Mór, Székely nemzeti muzeum, Sepsi-szt.-györgy, segesvári gymnasium, Szivák Imre, Szeged városi muzeum, Szendrei János dr., ungvári gymnasium, Varju Elemér, Vay Ádám gróf.

A románkori épület keresztfolyósóján első sorban a honfoglalásnak dr. Pauler Gyula és dr. Szendrei János által készített térképe fogad bennünket. E térképen a névtelen jegyző nyomán be van rajzolva a honfoglaló csapatok útja, azután pedig fel vannak tüntetve a honfoglalás korabeli régészeti leletek, köztük különösen a lovas-sirok. És ez teszi különösen érdekessé e térképet, mert világosan látni, hogy a régészeti leletek mindenütt az Anonymusféle utakat kísérik s ez által a sokat kritizált kútfőnek fényes igazolást nyújtanak.

Mindjárt mellette találjuk két üvegszekrényben elhelyezve a

kecskeméti és törteli honfoglaláskori leleteket. A csontvázakat és leleteket akként elhelyezve, a mint a sírokban tényleg találtattak. Az ily módon való bemutatás rendkívül tanulságos. Mindakettő lovas-sír volt, de e sírok azt bizonyítják, hogy gyakran nem az egész lovat, hanem annak csak fejét és lábait temették el gazdájával.

A román kápolnában foglalnak helyet a szegedi és demkő-hegyi honfoglalás korabeli leleteken kívül árpádkorbeli régészeti leleteink; a Lehel vezérnek tulajdonított híres jászberényi kürt, középkori kard, kengyel és sarkantyú, lándzsa és nyilhegy típusaink és egy XI-ik századbéli sisak, melyet Hollitzer bécsi gyűjtő állított ki. Ugyanitt a falakon szerény kinézésű, de reánk nézve nagybecsű képeket találunk. Ugyanis az Árpádház kihaltáig nem birunk őseinktől sem teljes hadi öltözetet, sem annak valamely egykoru hiteles képét. Csak egy forrás maradt meg, a függő pecsétek, melyeken az akkori szokás szerint a tulajdonos lovon van híven ábrázolva. Ezekről a pecsétekről készítettett a hadtörténelmi csoport nagyított hű másolatokat és ez által sikerült ifj. István királynak 1257-ből, László somogyi főispánnak, Opoj bánnak stb., ugyancsak a XIII-ik századból hadi öltözetét elénkbe állítani, melyek egyszersmind azon kor egész lovag világának is képét nyújtják.

A csúcsíves épülecsoporthoz vannak kiállítva hadtörténelmi emlékeink az Árpádház kihalásától a mohácsi vészig (1301—1526). Itt találjuk a folyósón elhelyezve a zólyomi Bors kora középkori vár nagy arányú modelljét, továbbá a muhi csata, a Nagy Lajos olaszországi hadjáratai, Nándorfehérvár ostroma és a mohácsi csata hadtörténelmi térképeit, melyeket mind legkiválóbb szakembereink készítettek.

Majd *belépünk a vajdahunyadi vár lovaqtermébe*. Hatalmas helyiség ez, melyet öt nyolczszögű vörös márványoszlop oszt ket hajóra. Az egész csúcsíves boltozatrendszer s az oszlopfők lehető híven vannak utánozva. Az egyik oszlopfőn mondatszallagon olvasuk, hogy: «Hoc opus fecit fieri. Magnificus dominus Joannes de Hunyad regni Hungariæ gubernator anno Domini 1452. (Ezen művet nagyságos Hunyadi János, Magyarország kormányzója készítette 1452-ben). A többin ott látjuk az ő és neje (a Szilágyi család) czímerét. Hasonló czímerek ékesítik a padlózatot is és az ablakok festett üvegeit. A falakon csupa hadi jelenetet találunk festve. A tó

felőli részen szt. László király cserhalmi ütközetének jeleneteit a templom falképei után, a bejárati oldalon pedig perdöntő párbajt (a marci Chronica miniaturje után) és az ajtó felett egy XVI-ik századbéli tornajelenetet a bécsi udvari gyűjteményben őrzött tornakönyvből másolva.

Itt első perczben a két vértezett lovas vitéz ragadja meg figyelmünket, mely a jobb oldali sarokban tornaszerezélékekkel, előre szegezett gerelylyel egymásnak rohan. A XIV-ik század végéről való két tornaszerezélék Ő Felsege ambrasi gyűjteményéből való s olyan, a minőket abban a korban hiteles források szerint a tornákon nálunk is használtak.

E teremben találjuk Wilczek János gróf gyűjteményét a Magyarország területén talált középkori szálfegyverekből, számszeríjakkól és XV-ik századbéli álló paizsokból. Az oszlopok közeit tölthetik ezek ki, úgy a mint azt középkori fegyverkamrákban volt szokás felállítani. A középen álló üveges szekrényekben a sisakok különböző formáit látjuk a XIV-ik századtól a XVI-ik század közepéig. Ott van felállítva hg Batthyány híres középkori faragott elefántesont nyerge, a bécsi udvari fegyvergyűjteményből, Skander bégnek (Hunyady János fegyvertársának) sisakja és kardja, Kálmán püspöknek, Róbert Károly fiának kardja, a XIV-ik századból, II-ik Lajos király teljes vértézete és nyerge, Zrínyi Miklós szigetvári hős sisakja és kardja, Thury György kapitány kardja a XVI-ik századból.

A Bécs városi történelmi muzeum ugyanitt több álló paizsot állított ki, melyek I. Mátyás testőrségének tulajdonát képezték.

Az oldal szekrényekben szépen festett, részben aranyozott magyar tárcsa paizsokat találunk a XVI-ik századi magyar tornák idejéből, a bécsi, ambrasi és gráci gyűjteményekből és Batthyányi Iván gróf németujvári várából.

Ugyanitt van elhelyezve az a két sodronyöltözet és aranyozott vörös réz sisak, a melyet a török szultán küldött a kiállításra s a minőket a XVI-ik századi janicsárok viseltek.

Az egyik falon nagyérdékű kép köti le figyelmünket. A bécsi udvari könyvtár egyik török kézirati codexében, melyben az egykorú történetíró a mohácsi csatát írja le, a csata le is van festve. Ott látjuk magát II. Lajos királyt is pánczélos testőrségétől kör-

nyezve. Ennek a képnek nagyított hű mását mutatja be a hadtörténelmi csoport.

A csücsíves épület emeletén vannak elhelyezve az I. Mátyás királyra vonatkozó emlékek. Ezek között találjuk a nagy király kardját, a bécsi udvari gyűjteményből és egyik testőrének paizsát a király hollós czímerével.

Kilépve a csücsíves épületből, a segesvári torony falába beillesztve látjuk Mátyás király budisszíni emlékének hű másolatát, melyen a királyt teljes vértetben látjuk előállítva.

A renaissance palota lépcsőházában gazdagon felszerszámozott paripák, fegyvertropheák s a régi lobogók egész erdeje fogad bennünket. A két oldali hosszú folyósó falán vannak elhelyezve a bécsi burg híres gobelinjei, melyek Buda 1686-iki visszavívásából, a II-ik mohácsi csatából és az eszéki csatából mutatnak jelenségeket.

Ezen épület földszintjén öt összefüggő óriási teremben van elhelyezve, a hadtörténelmi kiállítás zöme egy 69 méter hosszú vonalban.

Itt találjuk összehalmozva a XVI-ik század második felétől a XVIII-ik század első feléig terjedő időszak emlékeit.

Itt már a szoros történeti fejlődés sorrendjét kénytelen volt a rendezőség megszakítani s több esetben feladni. E csoport tárgyainak zömét ugyanis két nagy gyűjtemény képezi. Az egyik Eszterházy Pál herceg Fraknóvári s a másik Batthyány Strattmann Ödön herceg körmendi gyűjteménye. Mind a két gyűjteménynek együttesen leendő kiállítását kívánták a tulajdonosok. E miatt azután a XXII. és XXIV-ik termekben a XVI—XVIII-ik századbeli tárgyakat együtt találjuk.

Az első terembe lépve először ötlik szemünkbe Budavára 1686-iki ostromának nagyarányú modellje, mely 25 □ méter területet foglal el s melyet Cserny Lajos m. kir. honvédfőhadnagy az összes egykoru források felhasználásával készített. Érdekes tudni, hogy 77 ezer apró emberi alak van elhelyezve e modellen.

Ugyane teremben vannak kiállítva a régi Buda tervrajzai és egykorú látképei s azon lobogók és hadiszerek, a milyeneket Buda visszavívása korában használtak.

A következő óriási nagy terem tulajdonkép az Eszterházyak

terme, a mennyeiben az itt levő fegyverek nagy része az ő gyűjteményükből került ki.

A terem közepén hosszú sorban állványokon felállítva találjuk a legkülönbözőbb rendszerű lőfegyvereket elkezdve a XVI-ik század elejéről való kanóczos puskákon, a kerekalakatos és kovás szerkezeten át egészen a revolver puskákig.

Ugyanitt vannak külön állványokon felállítva a különböző szálfegyverek. Kopják, alabárdok, lándzsák, cousok stb. A falakon a vezekényi csatában elesett négy hős Eszterházy életnagyságú képe, odébb magának a vezekényi csatának nagyarányú képe, majd a négy hősnek Nagyszombatban történt temetése látható. Ugyane teremben egy külön szekrényben vannak kiállítva gróf Teleky Sámuel XVI. és XVII-ik századbéli remek nyergei és kardjai s elefántcsonttal kirakott puskái.

A középen álló tárlókban drágaköves és zománccos kardokat és buzogányokat látunk csillogni. Itt van az a kard, melyet Bethlen Gábor erdélyi fejedelem ajándékozott Gusztáv Adolf svéd királynak, s a melyet a svéd királyi muzeum állít ki Stokholmból, itt van egy erdélyi zománccsal diszitett kard a Czartorysky-féle muzeumból Krakkóból, itt van Bocskay István és Barcsay Ákos buzogánya.

A másik szekrényben ismét gyönyörű magyar sisakokat és Savoyai Eugén félvérezetét és pisztolyait látjuk, melyeket az «Armeria Reale» olasz királyi fegyvergyűjtemény állít ki Turinból.

A falak mentén XVI. és XVII-ik századbéli magyar huszáros félvértek és sodronyöltözetek között ott áll I. József remek félvértje és Schwarzenberg Adolf gróf, győri kapitány vérezete.

A menyezetről és falakról, mindenütt szebbnél szebb és többnyire történelmi becstű lobogók csüngenek alá. E teremben vannak elhelyezve a Vezekénynél elesett Eszterházyak temetési zászlói.

A középső nagy teremben jobbra török fegyveremlékek állanak. Itt áll két szép himes török sátor, két keleti szerszámmal öltöztetett paripa, két hosszú fegyverállvány gyöngyházzal kirakott, arannyal bevert keleti puskákkal. A két sátor előtt Dobó István, egri hős vörös márvány síremlékét látjuk, melyet Egerből eredetiben szállítottak ide fel.

Ugyancsak a középső terem két nagy szekrényében áll az

Ő Felsége udvari gyűjteményéből beküldött fényes fegyverek és lőszerszámok sorozata, s a német császár által a berlini Zeughaus-ból és a badeni nagyhercegi carlsruhei muzeumból való magyar hadtörténelmi emlékek fényes sorozata, közöttük Báthory István két kardja és tarsolya, valamint Bethlen Gábor erdélyi fejedelem udvarmesterének Ujlakinak ezüst puzdrája.

A XXIV-ik terem tárgyainak nagy része herczeg Batthyány Strattmann Ödön gyűjteményéből került ki, de ugyancsak itt vannak elhelyezve a gróf Pálffy család hőseire vonatkozó emlékek is, valamint a gróf Erdődy Ferencz gyűjteményének egy része és gróf Andrassy Géza fényes buzogány- és kardgyűjteménye is.

E terem bejárójában áll egy üvegszekrényben a remek zománcozott mivű s nyolczszáz aranyat nyomó Pálffy-serleg, melyet Pálffy Miklós hadvezér, Győr várának 1598-ban történt bevételéért az osztrák rendektől kapott. Ugyanitt van a kard is, melyet Schwarzenbergtől ugyanez alkalomból kapott emlékebe. Ugyane szekrényben van kiállítva Akbar szultán kardja, melyet a triesti Lloyd-társulat drágakövekkel felékesítette 1857-ben O'Donell grófnak ajándékozott, mikor ez Ő Felsége életét egy merénylőtől megmentette.

A XXIV-ik terem kiváló érdekességét képezik még a nagy számban levő apró ágyúmodellek a XVI—XVII-ik századból, valamint ugyane századokból a becses régi nyergek sorozata, II. József játékszere, mely az akkori katonaság apró modelljeiből áll, ugyane király kicsiny kardja gyermekkorából, mindannyi a herczeg Batthyány Strattmann Ödön gyűjteményéből.

A következő teremben ismét egy nagybecsű és nagyarányú modellt látunk, mely Brassó városát ábrázolja XVII-ik századbéli erődítményeivel. Itt van egy 12 képből álló sorozat, mely a XVI-ik században készült és a németeket gúnyolja ki, mikor azok magyar tornát lovagolnak. Ugyanitt látjuk egy ritka rézmetszetről készült nagyított rajzát a XVI. és XVII-ik században még dívott daliás párviadalnak.

A termekben több nevezetes csata hadtörténelmi térképével találkozunk kor szerint beosztva.

Két kisebb oldalteremben Stephanie A. százados sikerült reconstructionális modelljei láthatók a budai vár királyi palotájáról

Mátyás király korában, a pozsonyi, a szigetvári, a dévényi és árvai várakról.

Innen az emeletre menve a lépcsőházban felszerszámozott lovakat, a falakon régi vitézek halotti címereit, fegyvercsoportokat és zászlókat látunk. Az emelet erdélyi termében találjuk a többek között az erdélyi fejedelmekre vonatkozó hadi emlékeket is. Ott van Báthory István feketén futtatott s arannyal gazdagon kiverteremk vértézete a bécsi udvari gyűjteményekből, Apaffy Mihály sodrony pánczélingje, ugyanonnan, Báthory István szertartásos kardja a stockholmi svéd királyi muzeumból, Rákóczy György kardja a szentpétervári orosz császári fegyvergyűjteményből s három pazarul díszített remek nyereg Teleky Sámuel gróf gyűjteményéből.

A hadtörténelmi emlékeket tartalmazó legközelebbi terem a Rákóczy-terem, mely a II. Rákóczy Ferencz fejedelemre vonatkozó emlékeket tartalmazza. Itt látjuk a címérével díszített kardot gróf Andrássy Géza gyűjteményéből, több szép arczképét s az azon korbeli fegyvereket, köztük Halász Péter kurucz ezredes lószerszámját is.

Hatalmas termet töltenek meg az 1791-iki és 1809-iki insurrekciók emlékei. Egész tömeg hadi lobogó, fegyver és az akkori hadi viselet alkatrészei. Igen tanulságos képet nyújtott e teremben a rendezőség az által, hogy a különböző ezredek és fegyvernemek képeit részint régi egykorú metszetekben, részben hű másolatokban itt egybeállította. Ugyane terembe kerültek a III-ik Károly és Mária Terézia korára vonatkozó emlékek is. Itt látható az 1809-iki győri csata hadtörténelmi térképe.

A történelmi korrendben az 1848/49-iki szabadságharc emlékei következnek, melyek egy kerek termet egészen megtöltenek. Egyes magán gyűjtőkön kívül különösen a m. n. muzeum, a kolozsvári erdélyi muzeum s a székely nemzeti muzeum szolgáltatják ennek anyagát. A használt fegyvereken és zászlókon kívül ott látjuk a nevezetesebb hadvezérek arczképeit és emléktárgyait, mint Damjanich kardját, Bem híres lovaglő ostorát és rendjelét stb. Ugyanitt látható az isaszegi csata hadtörténelmi térképe.

Az épületekből a szabadba lépve a renaissance épületet környezve s egész a csúcsíves kápolnáig elnyúlva látjuk a bástyákat

és bástya-tornyokat közel hatvan várlöveggel és védelmi eszközzel felszerelve. Látjuk a mozsarakat a XIV-ik századtól kezdve, a fraknói vár szép ágyúit, Oláh Miklós esztergomi érsek az Eszterházyak, Bebekek, Batthyányiak és Kéryek ágyúit. Báthory Zsigmond ágyúját, melyet a szultán küldött Konstantinápolyból, a gyulafehérvári és krasznahorkai vár ágyúit, a régi szurok koszorúkat és rőzsekötegeket, több ágyút végül a konstantinápolyi tophanei arsenálból és a berlini Zeughausból. Felötlenek e sorozatban az orgonalövegek és hátultöltő ágyúk már a XVI. és XVII-ik századokból. A tornyokból mindenütt fölszerelt várfal- és gátpuskák kandidatek ki s az udvaron két szép török sátor díszelég, melyeket a XVII-ik században Batthyány Károly tábornok zsákmányolt.

Csak így futva is mennyi emlék tolul elénk, dicső hadi multunk csaknem teljes képe. Lehetetlen, hogy bárki is közülünk ne azzal a vágygyal hagyná el e helyet, hogy bárha csak sikerülne mindezeket egyszer egy hadtörténelmi muzeumba gyűjtve a nemzet közkincsévé tenni.

N.

BÁTHORY GÁBOR TÖRTÉNETÉHEZ.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Mikor *Serban Radul* oláh vajda 1611 július 10-én Brassó alatt megverte és szétszórta Báthory seregét,¹⁾ Forgách Zsigmond kassai kapitány már útban volt Erdély felé a magyar király hadaival és Thurzó György nádor, a győzelem hírére, kiáltványt intézett a rendekhez, fölszólítván őket, hogy szakadjanak el Báthorytól és térjenek Mátyás hűségére, a ki atyai oltalmába és pártfogásába veszi a szerencsétlen országot. Biztosította az erdélyieket, hogy a király régi szabadságukat szentül megtartja, és csak azt kívánja tőlök, hogy ezentúl *ne fejedelmet, hanem vajdát* válasszanak maguknak, a ki a magyar koronától való függését ünnepélyesen elismerje. Írt Báthorynak is, hogy bűneit megbánván, térjen eszére és előbb mondjon le Erdélyről, annak utána pedig boruljon a király lábaihoz, a ki vele született kegyelmességénél fogva, bizonyára könyörületes lesz hozzá.

Mert *Radul* jelentéktelen győzelmét olyan fontosnak tartották, s Nagy Andráséa hajdúk átpártolása olyan vérmes reményekre jogosította az udvari pártot, hogy már Erdély jövődöbeli kormányzása felöl tanácskoztak. Váradot a *Részekkel* együtt vissza akarták kapcsolni Magyarországhoz, a vajdára nézve pedig abban állapodtak meg, hogy legjobb lesz, ha a rendek 3—4 embert *kijelölnek* és felterjesztik a királyhoz, hogy tetszése szerint válasszon közülök. Így értelmelte Thurzó György nádor a «*libera electio*»t.

¹⁾ Történetíróink a brassai csatát általánosan július 9-re teszik, de *Radul* a nádorhoz szóló levelében határozottan azt írja, hogy *július 10-én* történt. (Orsz. Levéltár. Act. Thurz. fasc 94. m. 19.) L. *alább*.

Annyi bizonyos, hogy a fejedelemnek rosszul állottak a dolgai, mert Forgách diadalmasan nyomult előre, Kolozsvárt, Gyulafejérvárat könnyű szerrel elfoglalta s augusztus 4-én *Szász-Sebesről* hódolásra hívta föl az erdélyieket. Onnan pedig Szeben ostromára indúlt, erősen bizakodván, hogy a várossal együtt Báthoryt is hatalmába kerítheti. Thurzó nem győzött elég hálát adni az Istennek a jó szerencséért s bizonyosra vette, hogy rövid időn megálázza, semmivé teszi Báthory Gábort, *ezt a kevély, felfuvalkodott, gonosz életű ifjút*, a kit szíve mélyén mindig gyűlölt. Intézkedett is jó előre, hogy ki ne szökhessék Váradra vagy Ecsedre.¹⁾

De sehogy sem tetszett neki, hogy Forgách, utasítása ellenére, tüzzel-vassal hódoltatni akarja Erdélyt, mert mint tapasztalt államférfi attól tartott, hogy az erőszak utoljára is rosszra fog vezetni s a rendek a helyett, hogy az uralkodóház hűségére térnének, önállóságukat féltvén, Báthory körül csoportosulnak. Úgy is történt. A fejedelem, a ki mióta a hajdúk elárulták, minden reményességét a törökbe vetette s mint közhírrrel beszélték, megiratta a portára, hogy ha ebben a szükségében megsegítik: *«hát hitére fogadja, hogy maga is törökké lesz és az császárnak az hitére áll. Erdélyt, Havasalföldet, Moldvát kezében adja s még meg is metszeti magát . . . »*²⁾ — addig futtatta, szóval, ajándékkal és ígéretekkel biztatta a basákat, míg ezek, nem is várván a szultán határozott parancsára, segítséget küldtek Báthorynak és megfenyegették a nádort és Forgáchot, hogy üljenek veszteg, mert különben felbomlik a szent békekesség.

«Nagyságtoké a bűn — írja Ibrahim egri pasa 1611 aug. 3-án Thurzónak — mert Báthory Gábor ő hatalma és ő felsége ellen nem vétett semmit . . . sőt vétett volna is valami dologból, ő hatalma híre nélkül nem kellett volna Nsgtoknak az mostani hadakat föltámasztani rája . . . Ha Báthory Gábornak havasalföldi Radul vajdával valami dolga volt ennek előtte . . . mind ez két ország ő hatalmához hallgató, ismét lecsendesítetté ő hatalma».³⁾

Mikor pedig a nádor meghallotta, hogy török tatár hadak

¹⁾ L. alább.

²⁾ Országos Levéltár Act. Thurz. fasc. 88. m. 13.

³⁾ Orsz. Levéltár Act. Thurz. fasc. 77. m. 13.

jönnek a fejedelem segítségére, és ezért szemrehányást téve a budai pasának, kijelentette, hogy a hatalmas császár, megszegvén a békét, az egész kereszténységet magára zudítja: az egri pasa össze tanakodott a budai vezérrel és következőképen válaszolt:

«Erdélyország ő hatalmának eleitől fogván való nemzetségétől maradt szintén olyan országa s öröke, mint . . . az több, legkedvesebb országi. Valaki az ő hatalma akarátja ellen arra s abban lévő híveire foltamad, akár Raduly vajda légyen, akár az Nsgd akarattyából *Forgáchi Zsigmond*, akár egyebek azokon kívül is: ő hatalmának erős parancsolatja szerint . . . attunk segítséget . . . többet is adunk Erdély oltalmazására.¹⁾

De mielőtt a török fegyverek bele avatkoztak volna a dologba, olyasmi történt, a mire Forgách épenséggel nem számított. *Nagy András*, a hajdúk generalisa, tapasztalván, hogy a nádor nem tudja, sőt nem is akarja őt megvédelmezni jószágaiban és tartván attól, hogy Báthory visszanyervén hatalmát, árulását boszulatlanul nem hagyja: hirtelen, váratlan köpenyeget fordított s nagy hamar-sággal összeszedvén a hajdúkat, 1611 augusztus 15-én *Diószegnél* megverte a Forgách segítségére siető végbeli vitézeket, annakutánna beszökött Báthoryhoz *Szebenbe* és üldözőbe vette Forgách seregét. Ennek azonban nem volt bátorsága szemben fogadni a feldühödt, vérszomjas hajdúkat és Radul vajdával együtt megkezdé szégyenteljes visszavonulását s bár az udvar elhatározta, hogy német zsoldos hadat küld segítségére, szeptember közepén már kitakarodott Erdélyből.²⁾

Thurzó nádor, a ki a hajdúk elpártolása és a diószegi vereség következtében minden reményét elvesztette, már 1611 aug. 18-án azt tanácsolta a királynak, hogy egyelőre mondjon le Erdélyről és parancsolja vissza Forgáchot, mert a végbeliek elfutottak, a hajdúság mindenütt feltámadt, a nemesség késlekedik, a zsoldosok fizetetlenek, az élelem elfogyott, a várakban nincs őrség s attól lehet tartani, hogy ha Báthory török segítséget kap: elvész az ország, mint Boeskey idejében.³⁾

¹⁾ U. o. fasc. 77. m. 16.

²⁾ U. o. fasc. 1. m. 107.

³⁾ A nádornak 1611 augusztus 18- és 22-én kelt jelentései a királyhoz. U. o.

De Mátyás és az udvari párt — legkivált pedig *Forgách Ferencz* cardinalis, a kit azzal gyanusítottak és volt is valami a dologban — hogy öcsésének akarja megszerezni az erdélyi vajdaságot — kedvetlenül fogadták Thurzó tanácsát, elhatározták, hogy tovább folytatják a háborút és nem nyugosznak addig, míg Báthoryt ki nem vetik székéből. Mátyás különösen sokat várt Bethlen Gábor támogatásától, a ki titkos szerződésre lépett *Forgách Zsigmonddal* és bizonyos föltételek mellett megígérte, hogy elszakad Báthorytól és leteszi a hűségesküt a királynak. Ez volt egyik fő oka — a mint a nádorhoz írott levelében olvassuk — a miért a hadakat semmi áron sem akarta kivonni Erdélyből, mert ebben az esetben — úgymond — Bethlen Gábor ismét visszapártolt Báthoryhoz.¹⁾ Thurzó György félt a német katonaságtól és örömet kikerülte volna, de az udvar akaratával nem mert nyíltan dacolni s maga is belátta, hogy idegen segítség nélkül az országszerte rabló, égető, pusztító hajdúságot leverni, most már teljes lehetetlenség. *Kassára* gyűjté tehát a magyar tanácsosokat, a kik a vármegyékkel egyetértőleg azt végezték, hogy befogadják az idegen katonaságot, következő feltételek alatt:

1. Hogy ha ide jönnek az németek az mi hírünk és akaratunk nélkül avagy ezen a földön való generális uram híre és akaratja nélkül semmit se cselekedjék.

2. Hogy se végházakban se kerített városokban, se nemes emberek házaira ne szálljanak, hanem vagy mezőben vagy valahová szállítják, ott maradjanak.

3. Hogy pénzekben éljenek és az szegénységet ne rójják és ne erőltessék semmire.

4. Hogy mindjárt, mihelyt ez mostani dologban, ugymint *az hajdúk compescálásában* vég leszen, az mint ide jöttek, úgy ismég vissza menyenek.²⁾

Szó sem volt tehát arról a kassai tanácskozásokban, hogy a németek Báthory ellen induljanak, mert a nádor nagyon jól tudta, hogy ezt a török nyílt békeszegésnek fogja tekinteni és büntetlenül nem hagyja. De az udvari pártnak ez volt a titkos célja. Szeren-

¹⁾ A király leirata 1611 aug. 31-én a nádorhoz. (*U. o.* fasc. 18. nr. 15.)

²⁾ *Szerény*: Emlékek Bars vármegye tört. 29. l.

csére, mielőtt az idegen hadak Felső-Magyarországba érkeztek volna, Forgáchot már kiverték Erdélyből s Thurzó tapasztalván, hogy a külső segítség beavatkozása mily nagy fölháborodást okozott,¹⁾ és másfelől látván, hogy Báthory tisztességes föltételek mellett hajlandó a békességre: hazájához való szeretete erősebb volt a fejedelem iránt táplált személyes gyűlöleténél és anélkül, hogy erre a királytól fölhatalmazást kapott volna, alkudozásokba bocsátkozott Báthoryval.²⁾

Csakhogy nehezen ment a dolog, mert a fejedelemnek minden nyílt és titkos ellensége föltámadt, hogy a nádort békeséges szándékáról lebeszélje. «Mutassa meg Nagyságod — írja az Oláhországba menekült *Sarmasaghy Zsigmond* 1611 október 27-én Thurzónak, — *hogy nagyobb Mátyás király ő felsége egy olyan felturalkodott ifjunál . . . Egész Erdély kívánna megszabadulni az Báthory Gábor inségéből . . . ha ebbe maradna immár az erdélyi dolog, nagy szarvat emelne Nsgd Báthorynak, azt tulná, hogy tölle való feltében hatta félbe az dolgot Nsgd . . . Kigyót tartana ő felsége király urunk és Nsgd kebelében mindenkor*».³⁾

Sokan gondolkoztak így, nem csak Forgách táborában, *Kendy* és *Kornis* hívei között, hanem a nádor környezetében is, de Thurzó inkább kitette magát annak, hogy ellenségei rágalmazák, gyanusítsák; elviselte barátjai, rokonai neheztelését, az udvar elégedetlenségét, a király rosszul palástolt gyanúját: még sem állott el attól, a mit hazájára nézve jónak, üdvösnek tartott.

Mátyás király végre is beleegyezett abba, hogy békességre lépjen az erdélyi fejedelemmel, ámbátor nyiltan kijelentette, hogy nincs megelegetve a dolgok folyásával és nem bízik a béke tartós voltában. Mert — úgymond — meggyőződött arról, hogy Báthory

¹⁾ Thurzó feleségének arra a tudósítására, hogy az emberek igen megháborodtak, mert Komáromba *németek* érkeztek, azt válaszolja, hogy nem kell tőlük tartani, kevesen lesznek és az ország mindig bírhat velök. (Thurzó György levelei II. k. 292. l.)

²⁾ Már 1611 szeptember 17-én azt írta feleségének, hogy hamarosan le fog csenedesedni minden «az mint immár is jó és alkalmas módot adott az Úr Isten benne, kirül most levelemben nem írhatok». (U. o.)

³⁾ Sarmasaghy levelét L. alább.

esküdt ellensége Magyarországnak és a hajdúsággal együtt keresi az alkalmat, hogy az ő híveinek árthasson.¹⁾

Az udvar hangulatára nézve jellemző az, a mit a nádornak Bécsben tartózkodó követe *Abaffy Miklós*, 1611 december 11-ről ír: «*Felette nagy jó akarattal volt ő felsége hozzám, sőt a tanács urak is, de hogy Kornis ide érkezett és Radul emberei, azótától fogva letett ember vagyok . . . most immár csak süveg vetéssel sem tisztel némelyi*».²⁾

Thurzó György még az 1611 év végén megkötötte a békét Báthoryval, de az ellenpárt, kiváltképen a két Forgách és *Dóczy András* szatmári kapitány vádaskodásai miatt, hogy Báthorynak eszeágában sincs a hajdúkat megzabolázni és fejedelemsége veszedelmet hoz az egész keresztyénségre: Mátyás király csak a következő év április havában erősítette meg a tokaji szerződést. Annyi bizonyos, hogy a hajdúk, különösen *Nagy András*, a ki nem fért a bőrében és fejedelemségről álmodozott, sok méltó panasza adtak okot és egy alkalommal a nádor komolyan megintette Báthoryt, hogy parancsoljon nekik, mert különben nem lesz a békességből semmi s a király új hadat indít Erdély ellen. A fejedelem, a ki most igazán ártatlannak érezte magát, mert mindent elkövetett, hogy a békességet föntartsa, csakhogy már a hajdúk úgy elhatalmasodtak, hogy senki sem birt velök, — Thurzó fenyegetésére következőképen válaszolt:

— Nem gondolná — úgymond — hogy Mátyás király ő felsége, minden igaz ok nélkül, rajta akarná megmutatni erejét és hatalmát: «de ha valaki minket háborgatni akar, holott ennél több hazánk nincsen, magunk oltalmáért mindent cselekedünk, az Úr Isten pedig nem az nagy erőben, hanem az igazságban szokta hatalmát megmutatni és híveit megsegíteni, kit az Úr Isten távoztasson, mert mi soha több békességet sem hadakozást kiváltképpen az magyar nemzettel nem akarunk s nem kívánunk szerzeni, hanem ezt akarjuk végig megtartani».³⁾

Báthory Gábor ígéretének, fogadásának őszinte voltát a kö-

¹⁾ Orsz. Levéltár Act. Thurz. fasc. 89. m. 25.

²⁾ L. alább.

³⁾ Báthorynak 1612 márczius 20-án kelt levele. U. o. fasc. 95. m. 19.

vetkezmények igazolták és itt kezdődik politikájának az a fordulata, mely csakhamar bukását okozta. Kibékült a szászokkal, kegyelmes volt Brassóhoz csak azért hogy a nádornak kedvét keresse és az udvart meggyőzze arról, hogy szívvvel lélekkel fenn akarja tartani a szövetséget. Elszakadt a töröktől, mert be akarta bizonyítani, hogy a magyar nemzetnek és a kereszténységnek tökéletes, igaz szolgálója, és mert gyűlölte a portát, tapasztalván, hogy hűségét, sok hasznosságát semmibe vesziks előbb *Nagy Andrást* bolondították, majd az annál hitványabb *Géczy Andrást* támogatták fejedelemségre való törekvésében. Nem hallgatott *Bethlen Gáborra*, a ki számtalanszor ismételte előtte, hogy a némettel való szövetkezés veszedelembé sodorja Erdélyt és mikor legnagyobb szüksége volt volna erre a kipróbált, sokat tapasztalt, bölcs államférfiúra, gyanújával, bizalmatlanságával, fenyegetőzéseivel oda kényszerítette, hogy nyílt ellensége, versenytársa lett és utoljára is kiforgatta őt székéből.

Megtanulhatta akkor, de már későn, hogy mennyit ér Mátyás királyljal való szövetsége, a szászok hűsége, régi ellenségeinek színes barátsága. Mert alighogy a török hadak előzönlötték Erdélyt, elárulta, cserben hagyta őt mindenki és Thurzó nádor, az egyetlen, a ki — bár nem szíve szerint, de fontos politikai okokból — védelmére kelt, nem birta kieszközölni az udvarnál, hogy derekas segítséget rendeljenek mellé, valaminthogy *Rhédey Ferencz* váradi kapitány, a ki utolsó pillanatig híven kitartott mellette, — sem volt képes megakadályozni az 1613 október 27-iki véres tragédiát, melynek értelmi szerzője *Ferdinánd* főherceg, végrehajtói pedig *Abaffy Miklósnak* orgyilkos hajdúi voltak.¹⁾

¹⁾ Történelmi Tár 1879. évf. 359. 365. l. *Századok* 1896. évf. 128 l. Abaffy Miklós Thurzó nádornak vér szerint való rokona és Tokaj várának kapitánya volt. Hogy Báthory meggyilkoltatásának ő volt a főszerzője, Ferdinánd herceghez írott jelentésén kívül *Bethlen Gábornak* 1621 május 25-én *Thurzó Imréhez* intézett levele is bizonyítja, melyben ezt olvassuk: „mivel egy oly meghitt, hasznos főemberre vagyon szüksége kődnek, én jobbat nem gondolhatok *Abaji Miklósnál*, ki mind hittel köteles kegyelme-teknek s' mind atyafi fog lenni, ha azért tetszik, írjon felőle kőd s magának is írasson, én ellent nem tartok alámeneteliben s ha hadat kelletik expediálnom, ő reá bízom; felette örömet tartanám magam mellett, *de szégyény Báthory fejedelem haláláért rettenetes dolog a mint ellene iyyekeznek*

Kassa, 1611. július 5—6. Thurzó György nádor jelentései a királyhoz.

Hálát ad az Istennek, hogy minden dolgok jól folynak s a megrémült hajdúk seregestől térnek a király hűségére. Kemény föltételeket szab nekik és azt akarja, hogy a pórokat mind kivessék maguk közül és csak azok maradjanak meg hajdúságban, a kiknek *Bocskay* fejedelem szabadságot adott. Hittel kötelezteti őket, hogy a fő és a végbeli kapitányokra hallgassanak, ne gyülekezzenek és engedelem nélkül ne csatázzanak. Vezérüket és minden gonoszságok szerzőjét, *Nagy Andrást* kiszolgáltatták Forgách Zsigmondnak.

(Fogalmazvány az Országos Levéltárban. *Acta Thurz.* fasc. 1. nr. 99.)

Diószeg 1611. július 10. Miskolczi Nagy András Thurzó nádorhoz.

Megértették a hajdúkra való haragját, de ők ártatlanok Imreffy János volt az oka mindennek. Forgách Zsigmonddal keresztény módon megegyeztek, mert bennök sem hült még ki a régi magyar jó hír s név. Ő már a kapitányokkal együtt megesküdött a király hűségére, és szolgálatában feje fennállásáig meg nem fogyatkoznak. Kéri a nádort, hogy erősítse meg őt *Bajom vár* és *Nádudvar* birodalmában, annak felette küldjön hitlevelet neki, mert az emberek ijesztgetik, hogy nagy haragot tart rá. (U. o. fasc. 37. m. 17.)

Tokaj, 1611 július 14. Thurzó nádor levele Erdélyország rendjeihez.

Mátyás király mindent elkövetett, hogy a békességet fön-
tarthassa és a keresztény vért kimélje. De Báthory Gábor fejedelem fölzaklatta Erdély nyugalmát s a mellett Lengyelországot,

az vitézlő rend, kiket bizony immár száma nélkül megfenyegettem rólla»
(Bethlen G. levelei 305. l.)

Moldvát, Havasalföldet tüzzel-vassal pusztította. Ezért a király elhatározta, hogy megszabadítja őket Báthory zsarnokságától és az országot atyai kegyelmébe, pártfogásába veszi. Kéri tehát a nádor a rendeket, hogy *Forgách Zsigmond* bemenetelét semmi rosszra ne magyarázzák, hanem tanácskozzanak és maguk megmaradása felől minden jót végezzenek vele. A szabad választás jogát a király meghagyja a rendeknek és csak azt követeli, hogy a kit maguk közül választanak, az ne fejedelemnek, hanem csak *vajdának* nevezessék s ő felségétől való függését nyilván elősmerje. Az adót ezentul is fizessék meg a töröknek, nehogy haragjában megrontsa az országot. (U. o. fasc. 94. m. 17.)

Kassa, július 14. Thurzó nádor a királyhoz.

Tudatja, hogy az erdélyiekhez nyílt levelet bocsátott s Báthoryt is megintette, hogy mondjon le a fejedelemségről és a király kegyelmességére bízza magát. Fölszólitotta a Báthory zászlója alatt szolgáló magyarországi nemeseket, hogy térjenek a király hűségére és adják föl az erősségeket, különben jószágvesztéssel bűnhődnek. Pénzt kér, mert a végbeliek és Rákóczy vitézei fizetetlenek és megtagadták az engedelmességet. — (U. o. fasc. 94. nr. 13.)

A brassai táborból, július 14. Radul vajda Thurzó nádorhoz.

Értesíti, hogy a brassai mezőn *július 10-én* d. u. 3 óra tájban megharczott Báthory Gábor seregével és Isten segedelméből, fényes győzelmet nyert felette. A futók közül *tíz ezerig való embert* levágott.¹⁾ Rövid időn követet küld a királyhoz és kéri a nádort, hogy promovealja ügyét az udvarnál. Gondoskodjanak Erdély jövődjé kormányzása felől. (U. o. fasc. 94. m. 19.)

Kassa, július 17. Thurzó nádor a királyhoz.

Küldi *Forgách Zsigmond* és *Czobor* levelét, melyben írják, hogy *Radul vajda* Báthoryt megverte, a ki a csatából *Szebenbe*

¹⁾ Alaptalan dicsekvés.

futott. Nehogy az oláhok és lengyelek elfoglalják Erdélyt, Forgáchot haladéktalanul megindítja, addig is Cesare Gallót a vajdákhoz küldi.

A köznép és a nemesség, nem tudván az expedíció valódi okát, sok mindent beszél. Azt hirdetik, hogy az Erdélyvel fennálló szövetség megsértetett és a jövő országgyűlésre nagy vihar készül. Jó volna tehát, ha a király felsorolná a támadás okait, hogy a hadsereget nem Erdély elfoglalására, hanem csak azért küldi, hogy Báthorytól megszabadítsa az országot, mielőtt a lengyelek és oláhok, a kiknek sokat vétett, bosszút állanának a nemzeten. (U. o. fasc. 94. m. 15.)

Kassa, július 17. Thurzó utasítása Cesare Gallo számára.

Födolog, hogy a vajdák Forgách Zsigmonddal egyet értsenek és különös gondjuk legyen arra, hogy Báthory ki ne szökjék Váradra vagy Ecsedre. Az erdélyiek szabadságát ne háborgassák. Jelöljenek ki 3—4 vajdának való embert, a kik közül ő felsége tetszése szerint választhasson. Figyelmeztesse Radult, hogy Erdélyhez nincsen joga, és tartozik átengedni a királynak. A várakat és kastélyokat hittel kötelezzék Mátyás hűségére. Az erdélyiek küldjenek követeket a szultánhoz vagy a budai pasához, kijelentvén, hogy nem akarnak elszakadni a portától, de Báthory zsarnokságát és kegyetlenségét tovább nem tűrhetvén, más vajdát választanak. Ha Erdély meghódol — a miben nem kételkedik — a hozzá csatolt negy vármegyét, úgy szintén *Váradot* a többi végházakkal együtt kapcsolják vissza örökösen Magyarországhoz. A jövődöbéli vajda soha többé ne éljen a *fejedelmi* címmeel és a királynak hűséget fogadván, ennek jeléül a magyar országgyűlésre követeket küldjön. Az arany-, ezüst- és sóbányák jövedelmeiből a király katonáit fizessék. (U. o. fasc. 94. m. 14.)

Kassa, július 30. Thurzó nádor a királyhoz.

Ezen a napon értesült, hogy Kolozsvár meghódolt Forgách Zsigmondnak. Gratulál a királynak és az ő bölcsességének tulajdonítja, hogy Erdélyt vérontás nélkül elfoglalhatják. Mindenre

gondot visel, erősen gyűjti a hadakat és *Nyír Bátor-hoz* szállítja. Megtudván, hogy három hajdú kapitány az erdélyi fejedelemnek katonákat fogad, parancsot adott Bosnyák Tamás füleki kapitánynak, hogy verje szét őket. Váradot és Ecsedet hódolásra szólította. Mint-hogy a nemesség, a törvényre való hivatkozással, insurgálni nem akar, mert sem a király sem a nádor nincs a táborban, derekasabb segítséget még eddig nem küldhetett Forgáchnak. *Cesare Gallo* nagy betegen fekszik Szathmáron, tovább nem mehetett, Thurzó Kassáról küldött hozzá orvost (U. o. fasc. 94. m. 16.)

Eger aug. 3. Ibrahim pasa Thurzó nádorhoz.

Szemrehányást teszi neki, hogy noha a békesség 20 esztendőre kötött, Magyarország már is fegyverkezik. Eleinte azzal hitegették a törököt, hogy a hajdúság megfenyítésére gyűjtik a hadat, de ez csak ürügy volt, mert a hatalmas császár országára és vasallusára támadtak. Most tehát parancsot kaptak a pasák, hogy minden más dolgot hátra hagyván, menten menjenek Báthory Gábor segítségére, a kinek semmi vétke sincsen s annak okáért a császár meg is fogja oltalmazni. (U. o. fasc. 77. m. 13.)

Kassa aug. 5. Thurzó nádor a budai pasához.

Megértette, hogy a török császár parancsára Erdélynek segítséget küldött s július 16-án kelt levelére következőképen válaszol:

«Ebben vagyok azért az dolog, hogy a hajdúságot jó módgyával leszállítván és csendesítvén, az mikor immár az ő felsége hadait mindenfelé haza akartuk volna bocsátani, találának meg bennünket az erdélyi atyánkfiai, jelentvén, hogy Báthory Gábor az lengyelek ellen és egyéb szomszéd országok ellen nyughatatlanokdván és sokképen vétvén, nem kevés hadakkal Radul vajdával együtt reá mentek és megütköztvén egymással, hadát Báthorynak igen megverték, ki miatt igen félelmes lött volna, hogy mind Erdély s Havasalfölde az lengyel királysághoz ne szakadjon, kiből sok zűr-zavar és veszedelem és romlások is következhetnek. Kérének azért bennünket, hogy most kész hadaink lévén, azok ellen megoltalmazzuk őket, *sőt nagy siralmas szemmel és szívvel pana-*

*szolkottanak azon is, hogy Báthory Gábor minémü nagy nyomorúságban és inségben tartja őket. Sokaknak feleségeket megfertőztetvén, jószágokat, marhájokat elvevén, városokat feldúlván, sokakat közülök rabságban vetvén és iszonyú halállal is megöletvén, annyiban hozta volna igyöket és az ő nyughatatlanságával annyi ellenséget szerzett volna nekik, kik ellen nem állhatván és magokat nem oltalmazhatván, mind utolsó veszedelmek és romlások következnek. Lehetetlen dolog volna azért, hogy tovább már fejedelemsége alatt megmaradhassanak, hanem magoknak mást, olyat akarnak választani, az ki őket igazságokban megtartsa és oltalmazza és az *Zsitvatoroknál* való végezés szerént az hatalmas török császár erős frigye és hitleveléhez tartván magát, az hatalmas császár hűségétől teljességgel el nem szakadván, kedvét keresse ő hatalmasságának és az fényes portán lévő vezéreknek.**

Látván tehát igazságukat, hogy Erdélyt megmenthessék, hadakat bocsátottak oltalmazására, de ezzel a fennálló békesség ellen semmit sem vétettek. Kéri tehát a pasát, hogy Báthorynak többé segítséget ne adjanak, hadd válaszszanak az erdélyiek magoknak olyan *gondviselőt*, a kiből a portának is több haszna lesz. (U. o. fasc. 77. m. 14.)

A lippai vitézlő rend levele Thurzó György nádorhoz, 1611 aug. 8.

Illustrissime domine domine semper observandissime etc. Az Úr Istentől kívánunk Nsgdnak jó egészséges hosszú életet megadatni.

Meghozák minekünk az Nsgd levelét die septima Augusti Vasárnapon estve, melyet azon napon meg nem olvastathatánk, hanem másnap Hétfőn, közönséges helyen összegyűlvén, az Nsgd levelét fölszaksztván, az egész lippai vitézek előtt megolvastatók.

Az Nsgd írását megértettük, hogy Nsgd bizonyos számú lihető embereknek írásából nyilván megértette volna, hogy Báthori Gábor urunk ő felsége Lippát és Jenőt az töröknek ígerte volna, de mi még ez óráig azt az ő felsége akarattját és igyekezetit soha nem vettük eszünkben s nem is értettük, hogy ő felsége ilyen szép végházakat mind feleségestül, gyermekestül török kezében akart volna ejteni, hanem Radul vajdának országára való jövetelét tud-

ván, mind minket, mind az törököket reá indított vala ő felsége, minthogy Radul vajda ő felségének országára is jött, de király urunk ő felsége ellen és az kereszténység ellen való igyekezetit soha mi nem értettük ő fsgének, sőt mi azt tudtuk, hogy az szép conföderatió ő felségek között szépen megegyesedett és véghez ment, kinek mind fejenként felette igen örvendeztünk és az Úr Istennek is azon nagy hálákat adtunk, hogy ő szent felsége keresztýen nemzetségünkkel egyessé tött bennünket. Hanem csak nagy későn meghallván generalis urunknak ő Nsgának haddal való indulását Erdélyre, vélekedvén azon, hogy ha ő Nsga urunk ő fsge segítségére megyen é, avagy pedig ellene? az mikor megtudtuk volna az ő nsga bemenetelit, higye Nsgd mi is nem kicsint szomorkodtunk rajta.

Az mi az Nsgd írását illeti ez helnek török kézben való ejtése felől, arról Nsgdnak mind kicsintől fogva nagyiglan, ilyen választ írhatunk, hogy az mely szép végházakat az mi régi jó hírű, nevű eleink sok vérek hullásával megvöttek s mind ez óráig meg is tartottanak az keresztýénségnek, mi is azokat valámig az Úr Isten megtart bennünket, fejünk fenn állásáig az török nemzetnek nem adgyuk, sőt ha ellenünk való igyekezetit értjük, szinte úgy vívunk ellenek, mint szintén az természet szerint való ellenség ellen. Nsgdat azért s mind az egész keresztýenséget azon kérünk, nsgdnak ne legyen ilyen vélekedése mi felöllünk, hogy mi az keresztýen nemzetségnek árulói lennénk s ez helyt török kézben adnók, sőt mi ez Nsgtok írásán mind fejenként nem keveset szomorkodunk. Mert Nsgtok meghidgye, hogy mi igaz keresztýének és igaz magyarok vagyunk, de Nsgd, elhisszük, hogy tudhattya és jól értheti ez helnek minemű vég voltát, minekünk ahhoz képest kell magunkat viselnünk.

Az hol minket Nsgd arra int, hogy az mi kegyelmes urunk mellől elálljunk, nyilván lehet az Nsgdnál, hogy minden helekben mindenek az régi jó szokás szerint hittel kötelesek ő felségéhez mind kicsintől fogva nagyiglan, mostanis pedig azon hittel vagyunk mi is kötelesek ő felségéhez s mind pedig Erdélyországhoz. Urunkat ő felségét pedig székiben és országában tudgyuk bizonyosan lenni.

Mi csoda móddal illenek azért hozzánk Nsgos uram, ha mi a mi urunk, s fejedelmünk mellől el állanánk? Mindgyarást az

élő Istent megtagadnók, az kinek szent nevére megesküdtünk. Király urunk ő felsége előtt s mind pedig Nsgtok előtt micsoda hitelünk és tisztességünk lenne, ha az mi urunk, fejedelmünk mellől most elállanánk, az kinek mind fejenként hittel köteleztük magunkat és kinek immár sok javaiban is részesültünk. — Az Úr Istennek szörnyű büntetését soha mi el nem kerülhetnők, kapunkon is micsoda szívvel mernénk ki járni, retteggetvén bennünket az hitetlenség. Sőt mi Nsgdat azon kérjük mind fejenként, hogy mi maradgyunk békességesen, ez ideig az török nemzetnek ha mi igyekezeti, szándéka nem volt is reánk, immár annál is inkább ne legyen valami reánk való indulása és igyekezeti. Mivelhogy mi király urunknak is ő felségének az törökkel való frigyét, kötését értettük lenni, mi most is azképpen úgy tudgyuk, hogy ő felségének kötése, frigye volna velek.

Nsgdat ezenis kérjük, hogy az kiknek közülünk az ő felsége birodalmában jószági vadnak, azok ne foglaltassanak el Nsgd, mert csak immáron is sokan megszorodtanak jószágoknak elfoglaltatása miatt és marhájuk elvétele miatt. Minekünk Nsgos uram nem kicsin gondviselés ez végházakat az keresztyénségnek megtartanunk, kiért az egész keresztyénségtől dicséretes jókat és érdemes nevet remélnünk mindenkor.

Nsgd generális urunknak is ő nsgának írja, hogy ő nsgtól ne bántassunk meg jószágunkban, marháinkban, ő nsga ne foglaltassa jószáginkat, hanem kinek-kinek jószági, marhái maradhassanak meg, az kiket sok jámbor szolgálatunkkal és az véghelyeknek hiven való őrizésével találtunk. Az kiknek házacskáink oly helyeken vadnak, azok is az mostani hádak miatt ne pusztíttassanak el.

Az hul pedig Nsgd arra int bennünket, hogy mi Nsgdat hirekkel értessük, Nsgd bölcsi ítélete lehet azon, hogy mi akar az kicsinyben s akár az nagy dologban szegjük meg hitünket, az mindegy. Mi elhittük azt Nsgos uram, hogy az mi hír írásunk nélkül is Nsgd mindeneket ért mindenkor és jól is tud Nsgd. Sőt mi Nsgos uram oly reménségben vagyunk, hogy az Úr Isten ő felségek között ez mostani fölindult háborúságot minden szép egyeségre és békességre hozza, kit ő szent felsége teljesítsen meg és engedgyen, hogy az idegen nemzetségek ne örvendezhessenek az keresztyénségnek egymáson való üldözésén és vérek kiontásán.

Nsgdat kérjük mint urunkat, hogy ha mi fogyatozás ez mi Nsgd-nak való irásunkban volna, azt minékünk Nsgd megbocsássa és semminek Nsgd ne tulajdonítsa, hanem az mi *deáktalan voltunknak*. Ezeknek utánna az Úr Isten . . tartsa meg sok esztendeig jó egésségben. Datum ex arce . . . die octava mensis Augusti 1611.

Illustrissimæ M. V.

servitores paratissimi

Michael Dengelegi capitaneus Lippaienses ac universitas tam equestris quam pedestris ordinis militum et nobilium inhabitatorum Civitatis Lippaiensis.

Illustrissimo domino domino Comiti Georgio Thurzó sacre Regiæ majestatis suppremo Consiliario, Palatino Hungariæ, nec non Comiti perpetuo Comitatus Arvensis, domino domino nobis semper gratiosissimo.

(Eredetije az országos Levéltárban Act. Thurz. fasc. 36. m. 11.)

Kassa, augusztus 18. Thurzó nádor a királyhoz.

Forgách Zsigmond gondatlansága miatt veszedelem támadt. *Nagy Andrást*, a nádor tudta és beleegyezése nélkül nem csak szabadon bocsátotta, hanem még a hajdúserég élére is állította. Az álnok ember pedig csak leste az alkalmat, hogy ismét rabolhasson, kárt tehessen. Beszökött Báthoryhoz Szebenbe, és nagy hamarsággal visszatérvén, *Bajom* várát elfoglalta. Annak utánna összegyűjtötte a hajdúságot és a végbeli vitézeket *Diószegnél* aug. 15-én szétverte. Egy részük Báthoryhoz állott. Forgách az oka mindennek, mert ha Erdélyben nem erőszakoskodik, hanem *Kolozsvárott* megállapodva békességesen tanácskozik a rendekkel, az ország önként hódolt volna a királynak. Legnagyobb hibája az, hogy *Nagy András* által rászedette magát. Most már a végbeliek elfutottak, a várakban nincs őrség, a pénz és az élelem elfogyott, a nemesség nem akar felülni, a hajdúk mind elpártoltak, a török segítség útban van, a nádornak tehát az a tanácsa, *hogy le kell mondani Erdélyről*, mert különben ismétlődni fog, a mi Bocskay

alatt történt és elvész az ország. *Keczer Andrást* mint futárt küldi a királyhoz. (U. o. fasc. 1. m. 107.)

«*Ex castris ad Crasna positis*» augusztus 30. Nagy András hajdú generalis Thurzó nádorhoz.

«Szolgálatom után adgyon Isten kegyelmednek az jókban jó szerencsét. Az kgd ennehány rendbeli álnok, hitegető, hamis leveleit minden részeiben láttam és olvastam, de nem én vagyok az hitetlen, hanem ti vadtok, mert meg sem fogtatok vala s, immár mint *Bajont* s mind az debreczeni harminczadomat elvetted vala és másnak adtad vala. Hitetek ellen az én elválásom Mátyás királytól ez volt, hogy Füzy István Erdélyben mind az hirdeté, hogy kgd neki attá az nádudvari kapitányságot, és azt harminczadot Tokajban Öze Demeternek. Az ti álnok leveleitekből minden *zigánságtokat* megértettem, de nekünk igazságunk vagyon, mert *mi inkább egy lábíg mind meghalunk, sem hogy mi bálcánt imádjunk*, de az Isten titeket semmi útatokban meg nem áld, mert látja az Isten, hogy az ő tisztességében akartok practicálni, kiért az Isten fejetekre vonja az ő ostorát. Ám szépen járt Bosnyák uram is az pápista urakkal. Elsőben is megmutatta az Isten rajtatok esett haragját, azért honnét vagyon ez az ti hitetlen, hamis praktikátok, hogy te azt írtad az király képének, hogy engemet behivasson és *magamat az kapitányokkal együtt elolcson és az hajduságot mind le rágassa*. Mit vétett az én kegyelmes uram, avagy én kegyelmeiteknek, hiszen nem ugy esküdt meg Mátyás király s kglmetek az én kegyelmes uramnak, hogy ti Erdélyre jőjjetek, és magatok hitlevelit visszük arczul ő felségével együtt ez napokban, az Isten az hamis hitetekért megver. Az holott azt írod az levélben, az kit az vitézeknek ír kgd, hogy én vagyok állhatatlan, hamis hitű, látja Isten, hogy minden zür-zavarnak az fő okai ti vattok, az élő Isten előtt is adjatok számot minden keresztyén atyánkfiaiának vérek hullásáról. Értem minden *zigánságtokat*, de nem segít meg az Isten benneteket. Ilyen jó hírt írhatok kgdnek, hogy Szeben alatt addig hántatá Forgách uram magát, hogy ennehány száz keresztyén atyánkfíát, az maga hadabelit, hagyott ott az mezőn, elnem állhatta az sárt, hanem nagy szégyenére elszaladt Medgyesben.

Minthogy hivatja az ország népét az gyűlésre, magam is ihon megyek, az foglalókkal bizony szemben is leszek ha Isten erőt ad reá, mátul fogva negyed napig Forgách urammal. Azért az élő Istent hívjuk segítségül, mert mi igaz magyarok és keresztyének vagyunk, *de ti az sok jószágért, kincserít az Isteneteket is megtagadgyátok*, kiért az élő Isten szégyenitsen meg benneteket. Kegyelmednek barátja *Nagy András generalis capitaneus mpr.* (U. o. fasc. 36. m 10.)

Szathmár, szept. 14. Kis Lukács Thurzó nádornak.

Az a hir, hogy Forgách hada a Székelyföldre szállott és csak *Petrasco* vajda maradt Szeben alatt, de a székelyek hódoltatásával fölhagytak, mert a hajdúk Erdélyre törtek. Most Szász-Megyesnél táboroznak Radullal és *Kendy Istvánnal*, a ki három ezer lengyel kozákkal csatlakozott hozzájuk. Nagy András Fejérvárról izenget Báthorynak, hogy jönné ki hozzá, mert a hajdúk fizetetlenek és szökdőznek mellőlle. De Báthory azt felelte, hogy Szebent pusztán nem hagyhatja, mivel 5—600 embert a város népe könnyen levághatna. Azt beszélük közhírrrel, hogy Báthory tanácskozik Forgách Zsigmondal és Radul vajdával. Ha megértik az hajdúk, hogy mi készül ellenök Magyarországon, futvást jönnek majd ki feleségük, gyermekük oltalmazására. (U. o. fasc. 39. m 6.)

Szathmár sept. 19. Cesare Gallo Thurzó nádornak.

Nagy András Szász-Sebeshez szállott, mindössze 800 török és tatár van táborában. Báthory kegyetlenül megsarczolta a szebenieket. Forgách, Radul és Kendi Brassóban időznek. Nagy András Báthory hűségére hódoltatja a nemességet. Úgy kellene ártalmatlanná tenni, hogy a hajdúk lakóhelyét fölégetnék, feleségüket, gyermeküket fogságba hurczolnák. Akkor aztán kitakarodnának Erdélyből, a rendek pedig a királynak hódolnának, de így azt beszélük: mi tévők legyének, ha Forgách bezárkózott Brassóba és nem gondol velük? — Radul is haza készül, mert a török Oláhországot meg akarja támadni. (U. o. fasc. 87. m. 23.)

Szathmár, szept. 22. Ugyanaz a nádorhoz.

Károlyi Mihály elbeszélése után jelenti, hogy Báthorynak 20 ezer embere van a törökkel együtt. A minap 500 török ment Debreczenbe, a hajdúk megvendégelték és zsákmányra indulván, Böszörmény táján valami 200 embert vágtak le a király hadából. Örvend az idegen katonaság befogadásának, mert csak azok segítségével lehetne a hajdúságot leverni, de attól fél, hogy a sok disputatio és tanácskozások miatt utoljára is kárt vallanak. Épen most érkezett hozzá egy paraszt, a kit ő Forgáchhoz küldött, de útközben török kézbe került és alkalma volt körül nézni a táborban. Beszéli, hogy Báthory Nagy Andrással és a törökkel Fogaras felé indult, *Bethlen Gábor*, több urakkal együtt mellette van. (U. o.)

Szathmár, okt. 2. Ugyanaz a nádorhoz.

Forgáchtól két hónap óta nem kapott tudósítást. Örvend, hogy a nádor 4 ezer embert küldött át a Tiszán, hogy a hajduk lakóhelyeit elpusztítsák. Thurzó személyes táborba szállásától minden jót remél, mert a királyi hadak között fönntartja a fegyelmet és az ellenség meg fog rémülni. Báthory Brassó alá szállott, de táborában nagy szükség uralkodik. Az a fődolog, hogy a hajdúságot leverjék. A szathmáriak 200 lovagot és 200 gyalogot kérnek a nádortól, mert Dóczy mind egy szálíg elvitte a vitézljő népet. (U. o. fasc. 87. nr. 27. 28.)

Jászvásár okt. 27. Sarmasághy Zsigmond a nádorhoz.

Illustrissime Domine domine patrone gratiose etc. Az úr Istentől minden jókat kívánok Nsgdnak kívánsága szerént adatni.

Az király urunk ő felsége hadai Erdélybe érkezvén, hozzák elsőben is én kezemhez az Nsgd és Forgách uram leveleit, kikbe int és parancsol vala Nsgtok minden rendeknek köztünk, hogy király urunk hűségéhez hajoljunk és ő felségének s generalis uramnak is engedelmesek lennénk. Annak okáért mind én magam mingyárást engedelmes löttem mindenbe, mind az leveleket mindenfelé elküldözvén, intettem egyebeket is hasonló hűségre. Foga-

nattya is volt az Nsgtok parancsolatyának mert minden városok és sokan az országbeliek közül jó kedvvel ragaszkodának ő felségéhez. De az mint rész szerént valami változások történének Erdélybe, az sem gyógyulhatatlan seb vala, sőt ezután is könnyű mód lehet benne hogy egy értelemre jöjjenek minden rendek Erdélybe, csak Báthory Gábornak kevés pártartóinak (kik inkább mind magyarországiak) mutassa meg Nsgd és ismertesse meg vele, *hogy nagyobb Mátyás király ő felsége egy olyan felfuvalkodott ifjunál.* Most is mind Brassó, Segesvár, Medgyes, Colosvár és a többi király urunk hivei, szívvel pedig egész Erdély kívánna megszabadulni az Báthory Gábor inségéből. Minthogy pedig én lő jó példaadó az Nsgd parancsolattyának megfogadásában, minden szerencsétlenség és nyomorúság mindenek felett engemet találá. Seregét reám küldvén Báthory, feleségemet gyermekinkkel és minden házunk népével nem kevés ezer forintot érő marhájjukkal együtt véletlenül Szamosujvárba vitette, marháink praedára jutván, házam népe még most is fogságban vagyon mind. Én magam ellen is népét bocsátván véletlenül útamba környül fogának, egy erdőbe egy dolmánba, egy szablyával szaladtam és gyalog mentem Medgyesbe az táborba Forgách uramhoz. És így feleségem, gyermekink, minden házunknépe, jó szolgálk, marháink, szép jószágink töllem elkelének, hazámból is kibúdotam. Ezzel bizonyítottam hűségemet király urunkhoz és szófogadó voltomat Nsgdhoz.

Megítélheti bölcsen Nsgd mint kellenék hadni az erdélyi városokat, sok főnépet s mindnyájunkat ilyen állapotunkban, kik az ő felsége és Nsgtok parancsolattyára mindenünket sőt életünket is devoveáltuk. Ha Erdélyt Báthorynak engedi, mely szörnyű romlásunk következék? Az egész szászságnak, sok főnépek bizonyos veszedelme lenne az Tyrannus miatt. Mit gondolhatna minden ember arról, hogy az kik ő felségéhez bíztak és ragaszkodtak, elhagyatván, hűségeknek ilyen keserves fructusát vennék? Erdéllyel pedig Havasalfölde és Moldva ő felségétől elidegenülne mindenképpen. Mind Báthory, mind külső nemzetek sőt az pogánság is nagy erőtlenségének vagy felettébb való egyéb fogyatkozásának király urunknak, fognák azt tulajdonítani.

Nagyságod megbocsássa: simplex est oratio veritatis, bátran de igazán is írok Nsgdnek, ha ebbe maradna immár az erdélyi

dolog, nagy szarvat nevelne Nsgd Báthorinak, azt tudná, hogy tőlle való féltébe hatta félbe a dolgot Nsgd. Ő nem mulatná el valamikor alkalmatossága lehetne. Kigyót tartana ő felsége király urunk és Nsgd kebelében mindenkor. Az hajdúknak is mind szarvok s mind insolentiájok nevedeknél nem sokára. Könyörgök ezért Nsgdnak és velem együtt mind az erdélyiek: ne szerezzék békességet (ki soha állandó nem lehetne) Báthoryval. Az indisciplinatus seditiosus, álhatatlan hajdúságnak is nevét is tegye semmivé, mely hajdúság bizonyos veszedelmére támadott, mint az pestis az magyar nemzetnek.

Azon is könyörgök Nsgdnak, ha Bogdány János vagy Bogdányi Ferencz Nsgdat az én kövesdi és sarmasághi ős jószágom felől valami formán megtalálja és magának kívánná valamelyik: semmi jó választot ne adgyon Nsgd nekik. Mert halhatatlan csalárdsággal cselekedtek velem, életemet is kicsin hogy el nem fogyatták. Magam bővebben arrul való dolgunkat megbeszéllem Nsgddal rövid nap. Az Úr Isten Nsgdat mindennemű dolgaiban tegye jó szerencsésé és tarcsa meg minden jókban. Datum Jassy in Moldavia die 27. octobris 1611.

Illustrissimæ D. V.

servitor perpetuus devinetissimus

Sigismundus Sarmasághy mp.

P. S. Ez az moldovai vajda is boérival egyetemben szüből kíványa az Báthory Gábor ellen való progressusát király urunk hadainak. Segítséggel is ígérük magokat.

Thurzó lt. fasc. 94. m. 22.

Illustrissimo Domino Domino Comiti Georgio Thurzó de Bethlenfalva etc.

Bécs, 1611 december 14. Abaffy Miklós Thurzó György nádorhoz.

«Az Nagyságod levelét, melyet 6. napján ennek a hónapnak írt Tokajból, ma adák kezemhez, melyből értem, hogy tanácsurakkal egyetemben írt Nsgd ő fölséginek az erdélyi állapotról és hadakozásunkról. Mely íráshoz képest itt az udvarnál megcsendesettek az Nsgd felől való szállásba, gondolom, ha az Úr Isten Nsgodat közzéek hozza, annál inkább befogják szájokat. Az erdélyi fejedelem

követeit nem akar addig ő fölsége expediálni, míg Nsgd ide nem érkezik, elég busulásban vadnak, holott immár sem követséget nem mondhatnak ő fölséginek, mivel eljövetelek után nagy változások lének. Radul vajda e héten bejő, Kornis Zsigmond itt vót és kardinál szállásán öszve szállalkoztam vele. Az papi rend felette pártját fogja Radulynak, sőt ugy értettem, hogy Radul nevével leveleket iratott itt Bécsbe Cornis az pápa és spanyor király követeinek, hogy azoknak intercessiójokra királyunkat inkább Radul akaratjára hajthassák. Magam felől azt irhatom Nsgdnak, ő fölseginél audientiam vót, még lakodalma előtt. Felette nagy jó akaratral vót ő fölsége hozzám sőt az tanácsurak is, de hogy Kornis ide érkezett és Radul emberei, azótátul fogva letett ember vagyok, a kik ez előtt nagy becsülettel vótak hozzám, most csak süvegvetéssel sem tisztel némely. Ma negyedik supplicatiót attam, szóval is megmontam ő fölséginek, hogy ő fölsége tovább ne tartóztatna, mert köcségem elfogyott. Hónapig elvárom, de tovább immár nem várhatok, annyi köcségem nem maratt hogy postán mehessek vissza, hanem más atyámfiái segítségek által kelletik haza vontatnom. Ő fölsége ma vadászni ment az királyné asszony is vele, egyéb hírt Nsgdnak nem írhatok». (U. o. fasc. 38. m. 14.)

Várad, 1612 január 8. Báthory Gábor fejedelem a nádorhoz.

Biztosítja, hogy a békességet és a magyar nemzettel való szép egyetértést szentül megfogja tartani és egyenes, igaz jó akaratnál egyebet Thurzó sohasem fog benne tapasztalni. Intézkedett, hogy a hajdúk közül a parasztot és jobbágyot kiválogatván, régi földesuraiknak adják vissza.

A levél utóirata a fejedelem saját kezével: «Kérjük azért Nagyságotat, mint immár jó akaratból megessmertetett jó akaró urunkat, atyánkfiát, hogy Nsgd mint igaz magyari és ilyen nagy hivatalban lévő tekintetes keresztyén ur, az magyar nemzetnek megmaradását viselje és hordozza úgy szemei előtt, hogy mindenemű ellenségei ellen szép szabadságában, örökös békességében sok háborúságok után jam tandem respirálhasson és az köztünk mostani véghez ment szent békesség örökké maradhasson. Mi részünkről pedig bizonyos legyen ebben Nsgod, édes hazánk mellett

sem kárunkat sem értékünket sőt ha kivántatik életünket is hazánknak szabadságáért nem szánnyuk elfogyatni. Az . . . szolgálatban vagyon is módunk, mert valamit mi akarunk Havasalfölde is azont, ez az mostani moldovai Stépán vajda is azont, mert én szerzettem neki az hatalmas császártul, csak vegye ő felsége az magyar király illendőképen szolgálatunkat, megmutatom, hogy az magyar nemzetnek igaz szolgálója vagyok. (U. o. fasc. 95. nr. 18.)

Ecsed vára január 19. A fejedelem a nádorhoz.

«Nem tudgyuk mi okból, Nsgdnak felmeneteli után Forgách Zsigmond (a ki sem minékünk sem az magyar nemzetnek, így cselekedvén, jó akarója nem lehet) *Fekete Pétert*, több ahhoz hasonló latrokkal az Tiszán ide mi felénk által küldte egynehány kapitányság aljával és az mely jobbágyságot az mi commissariusink az hajdúság közül kivettenek, azokat zászlója alá fogadgya, esketi és oltalmazza, sőt azzal biztatja, hogy az mely helyeken most vadnak, csak mi mellőlünk elálljanak, nem csak megtartja . . . de királlyal ő fölségével ismég megerősítetteti és privilegiumosítottatja őket». Minthogy pedig ez a cselekedete a tokaji végzés ellen van és nyilvános békerontás, kéri a nádort, hogy ne hagyja annyiban a dolgot, mert Dóczy és Forgách azt hirdetik, hogy ők csak a királytól függenek és nekik sem az ország sem a nádor nem parancsol. Ha minden áron háborút akarnak indítani, a fejedelem nem lesz oka semminek, és eddig is csak Thurzóra való tekintetből tartotta vissza hadait. (U. o. fasc. 93. nr. 10.)

Szeben, márczius 5. Ugyanaz a nádorhoz.

Tudja, hogy rossz akarói Forgách és Dóczy örökösen ingerlik a nádort ellene, de csodálkozik, hegy hitelt ad nekik, holott ő többször kijelentette, hogy a szent békességet, a mire megesküdött, fentartja és pórázon nem akar hitet hordani. Nem tartja magát Dóczyval és Forgáchcsal egyenlőnek, barátságukra sincs szüksége, azoknak a szívét csak a gyűlölség és *rancor* viseli. Kéri a nádort, hogy ne kételkedjék benne, hanem küldje emberét a Tiszához és győződjék meg arról, hogy a hajdúk közül már kihányatta a póro-

kat, a többiek pedig békességben vannak lakóhelyükön. Gondot visel arra, hogy a ki az elmúlt romlásnak és veszedelemnek *egyik fő oka* volt¹⁾ érdeme szerint bűnhődgyék. De a nádor is büntesse meg az olyan felfuvalkodott, visszavonó embereket, kik miatt «az magyar nemzet egymás vérét nádály módra szíván, az egész világ csúfja ne legyen». (U. o. fasc. 93. m. 12.)

Vác, márczius 15. Dóczy István kapitány a nádorhoz.

«Nagyságodnak azt akarám értésére adnom, az gyulai bék két törököt küldött az budai bassához, kiktől azt izente, hogy *Gábort*²⁾ valami asszonyállat késsel verte volna által, és így megholt volna, kik csak tegnap estve érkeztenek az bassához, igen nagy híre vagyon Budán. *Nagy András* is két kocsin küldötte embereit az bassához, ő is vajdaságot kíván, az kin, mondgyák, *igen nevetköznek az törökök*. Ezt csak ma estve felé hozák az hírt, röggel mindgyarást bekültem, hogy valóságosképen végire menjenek az Nagy András követi is mi végre vadnak Budán, előljáróban ezt akarám Nsgdnak értésére adnom». (U. o. fasc. 57. nr. 13.)

Gy.-fejérvári, 1612 jun. 10. Báthory a nádorhoz.

Illustrissime domine affinis nobis observandissime salutem etc.

Az Nsgd becsületes levelét Fejérvárott létünkben adák meg, melyből értjük mind királynak ő fsgének mind penig Nsgdnak intercessióját az közönséges Szászság mellett. Nsgdnak talám az dolgot sinistre atták eleiben, mert az az dolog nem illeti közönségesen az szászságot, mert azok közül sokan vadnak, kik mi ellenünk nem véttenek, sőt sok kegyelmességünket mutatván hozájok, mi sok hasznokat vöttük.

Hogy penig Nsgd az szászság dolgát bizonyosan ércse, az mi Szeben állapottyát illeti annak occupálását sem csak magunktól hanem az egész ország akarattyából cselekedtük. Egy város

¹⁾ Kétségtelenül Nagy Andrásra czéloz.

²⁾ T. i. a fejedelmet.

penig nem is praescribálhatna fejedelme ellen, de az szebeniek be sem akartak bocsátani bennünket. Báthory Andrásnak is halála az miatt történt volt, hogy ők nem bocsátották volt be. Akarván azert jövődő megmaradásunkról gondot viselnünk, az ország akarattya-ból azért cselekedtük, kinek csak immár is hasznát vettük.

Beszterczének penig, Segesvárnak, Medgyesnek, Szász Sebesnek, és Colosvárnak mostan is semminemű bántási nincsenek, nem is voltak, az mint Nsgd az Kamuthy Farkas uram Nsgdnak küldött mostani articulusinkból megértheti, tudván mi is azt, hogy országunknak egyik része (az mint Nsgd is írja) az Szászságbul áll. Csak hadnának békét efféle sok fele való tévelygésnek, nem hogy háborgatnók őket, de vérünk hullásával is igyekeznők oltalmazni, az mint eddig is azokat, kik az hűség mellett megmarattanak, oltalmaztuk.

Az mi az brassaiak dolgát illeti, Nsgdnál nyilván lehet, ez ideig is minemű sok practicájok volt azoknak mi ellenünk, nem annyira az német nemzetséghez mint az lengyelhez, de kiváltképpen az törökhöz confugiálván, sok practikákkal minket is vádolván, kötötték magokat és veszedelmünkre igyekeztenek volna, ha az Úr Isten elővitte volna igyekezetekben őket. Mind ennyi vétkeket is azért nem tekéntvén, az mint nsgd az articulusból is megérti, mostan is bizonyos választott emberink vadnak hozzájuk, kik által intjük őket, hogy minden ezideig való rebellióknak békét hagyván, térjenek az elébbeni hűségek szerint hozzánk, melyet ha megeselekesznek, mind királynak ő felségének mind penig Nsgdnak mi is kedveskedni akarván, megkegyelmezünk nekik, így hogy ezután ne újicsák afféle dolgokat, és ne találtassanak semminemű vétekbén és practicalásban ellenünk. Ha penig meg nem akarnak térti, nincsen mit tennünk, fegyverrel is meghódoltatjuk őket.

Nsgdat azért kérjük szeretettel minden ellenünk való informatióknak Nsgd hitelt ne adgyon mingyárást, hanem ércse magunktól is meg, ő fsgét is penig Nsgd úgy informálhatja felőle, hogy az ő fsge tekintetiér ennél nagyobb dolgot is megeselekednénk, ki magunk ártalmára nem lenne és ő fsgének mindenkoron szolgálni igyekeznünk.

Török hireket mostan Nsgdnak nem írunk, minthogy még csak közönséges hírrel halljuk, mindenfelé emberink lévén, ha

bizonyosan végére mehetünk, Nsgdnak mingyárást éjjel nappal értésére agyuk. Hadainknak behozását pedig semmire Nsgd egyébre ne véllje, hanem hallván az közönséges hireket, idején gondot akarunk viselni magunkra és országunknak megmaradására. Mindazáltal Nsgdnak sem árt az confederatio tartása szerint parancsolni az vármegyékre mindenfelé, lennének készen ha kívántatnék valamiféle ellenség ellen. Szegény megromlott országunknak és az egész magyar nemzetnek megmaradására viselhetnénk idején gondot, mert félő hogy az töröknek az kazullal való megbékélése az magyar nemzetnek meg ne árcson.

Az mi az pasák dolgát illeti, arra is szorgalmatos gondunk léssen, im mingyárást parancsolunk Tasnádra és bizonyos postákat szeresztetünk. Az salvus conductust pedig ítéljük, hogy eddig Nsgdnak régen megatták. Nsgdat kérjük, Nsgd ne késlelje az követekeket, henem mennél hamarabb bocsássa alá. Nsgdnak mi is ennek utánna is minden dolgokban kedveskedni igyekezünk. Isten éltesse jó egészségben sok esztendeig Nsgdat. Datum in Civitate nostra Alba Julia die 10. mensis junii Anno domini 1612.

Illustrissæ D. V.

servitor et affinis addictiscimus

Gabriel princeps.

Illustrissimimo domino Comiti Georgio Thurzó de Betlehemfalva etc et.

(A nádor Bicsén jún. 22. kapta.)

(Act. Thurz. fasc. 93. m. 15.)

Szeben, június 21. Ugyanaz a nádorhoz.

Teli torokkal hirdeti az áruló Géczy András, hogy az dolgát a portán a lengyel és a magyar király támogatja, de Báthory nem akarja hinni, hogy olyan méltóságos keresztény király, mint Mátyás, a fennálló szövetség ellenére, azt az árulót, a ki a fő végházakat a töröknek ígérte, promoveálta volna. Különben Géczy András mellett csak magyar *Ogli* basa van, mintegy 4—5 ezer törökkel és bár Radulnak is megparancsolták, hogy segítse, Báthory épenséggel nem tart tőle. Megkereste a basákat, hogy addig míg a portára

küldött követei vissza nem érkeznek, vesztég maradjanak. (U. o. fasc. 95. nr. 23.)

Bicse vára, június 25. A nádor utasítása Csuthy Gáspár és Litassy István számára, kiket az erdélyi fejedelemhez küldött.

Jelentsék, hogy a nádornak sok fáradsága után sikerült a tokaji végzéseket megerősíttetni a királlyal és adják át a fejedelemnek másolatban. Az eredeti szerződést akkor fogja megkapni, mikor a hajdúkat kitelepíti Magyarországból és Egry István, Nadányi Gergely, meg Fekete Péter jószágait vissza adja. Legnagyobb akadálya Báthory dolgainak a szászokkal való egyenlensége, mert az egész imperiumbeli fejedelmek közben járnak a császárnál a szászok érdekében «holott azt itélik, hogy ő felsége csak az német nemzetnek gyűlölségiért persequálván, exterminálni akarná őket». Ezt pedig el nem tűrik. Béküljön ki tehát Báthory a brassaikkal és a többivel, adja vissza szabadságukat, mert különben teljességesen meggyűlölteti magát. (U. o. fasc. 96. m. 23. Töredék.)

DR. KOMÁROMY ANDRÁS.

CASTALDO ERDÉLYBEN.

ÖTÖDIK KÖZLEMÉNY.

XVI.

Castaldo számára az utasítást Ferdinánd április 27-én állította ki. Ez érdekes okmányt történetíróink eddig nem méltatták arra a figyelemre, melyet megérdemelt volna. Hivatalos szövegét először Utieshenović tette közzé 1881-ben.¹⁾ Annakelőtte csak a Bucholtz adta rövid hézagos kivonat után²⁾ ismerték nálunk. Úgy látszik sem Brutus paraphrázisait³⁾ sem az ennek forrásúl szolgáló Ascanio Centorio olasz fordítását⁴⁾ nem igen tanulmá-

¹⁾ Urkundenbuch 24—32. ll.

²⁾ VII. 253.

³⁾ III. 386—395. — A következő lapon a tokaji (értsd nyirbátori) találkozás van elbeszélve.

⁴⁾ *Commentarii* 59—65. Olaszból azután lefordította francziára Martin Fumée, Seigneur de Genillé (Paris 1594) és francziából angolra R(obert) C(hurche) *The Historie of the Troubles of Hungarie* cím alatt (London 1600). Fuméének eredeti kiadása igen ritka és úgy látszik csakhamar elfogyott, mert 1608-ban egy újabb, még pedig két kötetre kibővített és csataképekkel ellátott kiadás jelent meg Párisban. Az első kötet címe *Histoire Générale des troubles de Hongrie et Transilvanie* és főforrásai Brodarics emlékirata a mohácsi csatáról, «Castaldo könyve» (értsd Ascanio Centorioé) és persze az 1560. év utáni dolgok elbeszélésénél mások. A második kötetet, mely az egyetemes világtörténetre terjeszkedik ki ugyan, de a fősúlyt mégis Magyarország történetére helyezi, N. de Montreulx írta és az 1605. évig terjed. Fumée első kiadása nyomán egy rövidített német kiadás is jelent meg Kölnben névtelenül, *Historia von den Empörungen so sich im Königreich Ungarn, auch in Siebenbürgen Moldau zugetragen* cím alatt térképekkel. Ez azonban az állítólag Castaldonak adott utasítást nem

nyozták át íróink; a mi különben nem nagy baj, mert teljesen más dolgokat tartalmaz, mint a hivatalos üggyirat. Meg kell engednünk azonban másrészt, hogy sok érdekes dolgot tanulhat Centorio versiójából a hadtörténelmet tanulmányozó katona-ember, mert a *Cinque discorsi* szerzője megfelelkezik történetírói szerepéről és hosszasan theorizál arra nézve, hogy mint kellett volna Castaldónak szerveznie hadseregét, mint gondoskodnia ennek ellátásáról stb. Legalább a Ferdinánd kiadta ismert hivatalos utasításban nincsen semmi nyomuk azon aprólékes intézkedéseknek, melyeket Centorio közöl.

A hivatalos üggyiratban mindenekelőtt fölemlíti Ferdinánd, hogy a magyar hazában és társországaiban a katonai ügyek vezetésével fiát, Miksa királyt, bizta meg. Ferdinánd távollétében tehát Castaldo Miksától kérjen utasításokat. Ha pedig Ferdinánddal együtt Miksa is távol van az országból, úgy Castaldo, mint Miksa «vice-gerens»-e álljon a katonai ügyek élén.

Utasítja továbbá a tábornokot Ferdinánd, hogy haladék nélkül induljon Magyarországba új hivatalának elfoglalására, inspicziálja útközben a győri és komáromi várakat s ez utóbbinak várnagyától, «Raimpert ab Eberstorf»-tól, «Supremo exercitus in Hungaria Marschalco», tudja meg az ama várak és más helyekre vonatkozó tudnivalót. Menjen el azután Egerbe és ott Aldana Bernáttól, a spanyol csapatok «magister campi»-jától és Teufel Rézmántól, a könnyű lovasság parancsnokától, kik Salm halála óta az ottani katonai ügyek vezetésével valának megbízva, szintén tudja meg a további tudnivalókat. Az instructióval együtt át lett adva a tábornoknak a különböző pontokon elhelyezett csapatok lajstroma és létszáma, mely azonban vagy elveszett, vagy Utiešenović véleményében nem érdemelte meg a közzétételt.

Sok más dolgot tartalmaz a hosszú üggyirat, a mit azonban vagy már ismerünk, vagy pedig tér szűke miatt el kell hallgatnunk. Jelen czélunkra elég lesz fölemlíteni, hogy Castaldo utasítva lett Erdélyt még azon esetre is elfoglalni, ha Izabella királyné és fia párthíveikkel együtt az osztrák házzal egyezkedni vonakodná-

közli. Ámbár 1596-ban jelent meg, fölemlíti Hatvan ostromának megkezdését u. a. év aug. 10-én.

nak és Ferdinándnak az ország üdve és fönmaradása s az egész (!) kereszténység érdekében elvállalt tervének végrehajtásában ellenszegülni vakmerősködnének.¹⁾ Bajos az embernek magát ama kor sophisticájába annyira beleképzelnie, hogy megítélhesse, vajjon miféle érdeke lehetett például a nyugoteurópai kereszténységnek abban, hogy az erdélyiek véres verejtékével összekuporgatott portai adót Ferdinánd vagy Izabella embere vitte-e el Konstantinápolyba. De erre nézve majd Ferdinánd híres exposéjának bonczolásánál kockázatok további megjegyzést.

Egy más figyelemre méltó pont a szerfölött hosszú utasításban az volt, hogy meg lett hagyva Castaldonak, miszerint az ország meghódolása vagy meghódítása után ő a katonai ügyek kivételével az ország kormányzásába és igazgatásába ne avatkozzék, hanem hogy ezt teljesen az újonnan kinevezett két vajdára, t. i. Fráter Györgyre és Báthory Andrásra bizza és nemkatonai dolgokban magát nekik teljesen alárendelje.

Egy bizonyos eshetőségre nézve azonban nem adott útmutatást az instructio és erre nézve Castaldo még Bécsből való eltávozása előtt külön utasítást kért a királytól, hogy t. i. oly esetben, ha vagy olyas valamit rendelne el a barát, melynek végrehajtása a hadsereget veszedelembe ejthetné, vagy ha annak véleményében szükség leendene az összes haderőt igénybe venni Erdély elfoglalására (si totis copiis confligendum ei viderit), ilyen vagy hasonló esetben kell-e majd Castaldonak föltétlenül engedelmeskednie, vagy pedig a parancs teljesítésére nézve Ferdinándnak külön szentesítését bevárnia.²⁾ Mint látjuk, tehát a tábornoknak volt magánértésülése arról, hogy nem épen tárt karokkal vártak reá az erdélyiek, mint azt Ferdinand remélte, kinek legjobban tetszett volna az, ha az ország egy szívvel, egy lélekkel hódolt volna meg neki (omnes se unanimiter — id quod nobis omnium gratissimum esset — in fidem et obedientiam nostram contulerint).³⁾ Egy kevés ellent-

¹⁾ A Ferdinánd erkölcsstanában beállott lényeges változást illetőleg lásd «Hofmann beszéde» című cikkemet a *Századok* idei folyamában.

²⁾ Utiesenovíc id. m. 87. l. ²⁾ jegyzet. — Ferdinánd válasza megvan a bécsi levéltárban, de Utiesenovíc, épúgy mint Óváry is (Id. m. II. 102. l. 488. sz.) röstelték azt közölni.

³⁾ U. a. Urkundenbuch 30. l.

állásra el volt ugyan készülve (vel si aliquos renitentes stb.)¹⁾ de az erdélyiek többsége, úgy látszik, számba sem vala veendő, mert a barát úgy akarta, hogy Erdély az osztrák házé legyen (nos ad fidelem diligentemque instantiam petitionem et sollicitationem . . . fratris Georgii . . . consensimus . . . eandem provinciam . . . ad manus et in potestatem nostram recipere.)²⁾ Hogy maguknak a legjobban érdekelt feleknek t. i. az erdélyieknek, mi volt véleményük vagy kívánságuk ezen fontos ügyben, avval nem törődtek Bécsben és ezért arról hallgat az instructio.

XVII.

Bármennyire igyekezett Fráter György egyelőre eltitkolni a dolgot, az erdélyi rendek magának Ali csausznak szájából hallották a fejérvári gyűlésen, ha előbb már nem tudták, hogy a barát német uralmat akar az ország nyakára hozni. A hír nem-sokára Petrovics füléhez is eljutott, ki egy Temesvárból márczius 16-káról kelt levélben, melyet Mahmut csausz vitt el magával, újra figyelmeztette a portát a veszélyre. «A barát — ezt írta — be akarja hozni az országba Ferdinánd embereit, hogy ezek a szultán rabszolgáit (értsd az erdélyieket) leverjék, a várakat elfoglalják és az országot, melyet a szultán a királynénak és fiának kegyteljesen ajándékozott volt, földüljék. Ő fölbujtogatta továbbá a karánsebesi és lugosi népeket a szultán rabszolgái ellen, hogy így ezek Petrovicsnak hasznára ne lehessenek a királyné és fia védelmében. Egyébiránt a királyné egvenes parancsára teljesen bizonyos hírgyanánt tudatja a portával, hogy György barát az egész országot (Erdélyt) el akarja idegeníteni a szultántól és a németek hatalmába ejteni; István herczegnek (János Zsigmondnak) pedig kárpótlásul Németországban Würtemberg (?!) herczegségét akarja megszerezni.»³⁾

¹⁾ U. a. Urkundenbuch 30. l.

²⁾ U. o. 25. l.

³⁾ Bucholtz VII. 257—258. — L. azonkívül Izabella levelét Szász-Sebesből 1551 márczius 2-áról Óvárynál *Az akadémia oklevél- másolatai* II.

Ugyanazon forrásból arról is értesülünk, hogy Malvezzi 1551 április 8-án azt írja haza Drinápolyból, hogy a barát is írt ez időtájt a portára és harmincz ezer aranyra rúgó évi adót ajánlott Erdélyért, megigérvén egyszersmind, hogy azon esetre, hogy ha a szultán a jövőben Ferdinánd vagy más keresztény fejedelem ellen háborút készül viselni, ő (a barát) bármikor kész lesz egész vagyonával a törökök segélyére menni. Ezt az álhírt azonban, úgy látszik, Drinápolyban gyártották, hogy Malvezzi útján Ferdinándot a följánlott évi adó fölemelésére bírják. Malvezzi föl volt hatalmazva (a magyar részekért?) húsz ezer aranyat ajánlani, de Rusztem pasa negyven ezret követelt. «De György püspök nagy kópé (giot-tone)» — így szól az idézet — «és gonosz színlelő, ki kész szemeknek egyikét kitépni, ha ily módon felebarátját mindkét szemétől megfoszthatja». Bucholtz azonban nem árulja el, hogy ez vajjon Rusztem pasának vagy Malvezzinek volt-e magánvéleménye a barátról.

Petrovics levelére azonban, úgy látszik, ezúttal sem hederítettek a portán.¹⁾ Ennek valószínűleg az volt az oka, hogy Petrovics új dolgot nem közölt velük s hogy másrészt a barát, alkalmasint szokása szerint, írt Konstantinápolyba fűnek-fának egy jó csomó hazugságot és esküdözött, hogy a róla terjesztett hírek mindannyian gonosz rágalmak; és ilyképen sikerült neki némileg eloszlatni a törökök gyanúját. Így pl. a szultánnak azt írja, hogy ellenségei «csak azért vádolják őt avval, hogy németté lett, hogy őt kitérjék hivatalából, melyben a leghűségesebb módon szolgálta

97. Ebben kéri Rusztem pasát, eszközölje ki a szultánnál, hogy Becse vagy a királyné kezei közt maradhasson; vagy pedig ha nem, úgy rombol-tassék le.

¹⁾ Aramon még 1551 január havában elutazott Törökországból s így tőle mitsem tudunk meg a török udvarnál ez időben történetekről. L. Chesneau id. m. p. XLVII. — A követ 1551 április 7-én személyesen adott át II. Henrik francia királynak egy emlékiratot a portával folytatott tárgyalásairól, de sok új dolgot ez okmány nem tartalmaz. L. szövegét Ribiernéi II. 294 és köv. ll. — A Konstantinápolyban székelő velencei bailo jelentései is hiányoznak ebből az időszakból Alberi gyűjteményében. A Bucholtznál és Hurmuzaki gyűjteményében közölt kivonatok pedig Malvezzi leveleiből rendszertelen és fölületes módon vannak közölve s több a hézag bennük mint a történeti anyag.

eddig a nagyúrt. Azért a legalázatosabb módon kéri a szultánt, hogy őt, az igénytelen, vegye föl ismét hűségesen szolgáló rab-szolgái közé, oltalmazza meg őt vádlói ellen, ne adjon hitelt azoknak, kik őt elveszteni akarják és ne hallgasson azokra, kik őt gyűlölik, még pedig csupán csak azért, mivel hívebben szolgálja a hatalmas császárt, mint ők. És így ír tovább ad infinitum ugyan-ebben a csúszó-mászó alázatos modorban a «nagy státusférő»¹⁾.

¹⁾ *Epist. Proc.* II. 369. — Dr. Károlyi e leveleket *en bloc* az 1551 április havába helyezi (363. l.), még pedig azért, mert a Rusztem pasához írott levélben említett országgyűlés véleménye szerint a márcz. 15-iki enyedi volt és mivel «a basa» (értsd «a barát») megerősítése kormányzó-i hivatalában az április 10-ki segesvári gyűlés folyamában történt. Azt, hogy ez utóbbi gyűlésen egy csausz megjelent a szultán fermánjával, melylyel ez a barátot régi hivatalaiba visszahelyezi, csak Ostermayer krónikájából tudjuk, melynek időmeghatározásai, mint már alkalmam volt kimutatni, mindig nagy óvatossággal veendőek. De eltekintve ettől, a barátnak a szultánhoz írt levele nagyobb örömujjongással lett volna megírva, ha a barát a fermánt csakugyan kézhez vette volna és a Rusztem pasához írt levél sem kezdődne oly alázatos, siró-rivó hangon avval, hogy értesült a barát miszerint a kegyelmes úr haragszik silány szolgáljára s ez utóbbi nem tudja miért. «Egeni servitoris sui propositum est (?) dominum meum gratiosum mihi iratum esse, cum tamen causam intelligere nequeam». Midőn tehát a barát később azt írja, hogy «cum autem nunc intelligam quod potentissimus dominus et specialis gratia me derelinquere nolit, sed mihi totum regnum Transylvaniae committi mandavit adeoque filio regis me tutorem dederit», úgy ez bizonyára arra vonatkozik amit a barát hallott az Ali csausz által küldött fermánról, melyet ez azonban neki Izabella tanácsára át nem adott; mert nyomban utána a barát kéri Rusztem pasát, hogy engesztelje meg a szultánt. — A Rusztemhez írt levél nem egy, hanem két gyűlésről emlékezik meg, ugymind a gyulafejérváriról, melyen a barát nem volt jelen és az enyediről, melyre a barát azonban csak akkor jött el, midőn Mahmut csausz elutazott volt; mert azt írja a barát a szultánhoz, hogy «sed tantum interpretem Mahmuth interroget, qui hic apud nos fuit, quem licet ad me vocavissem, ut cum ipso colloqui potuissem, tamen non venit». *Epist. Proc.* II. 373. Rusztem pasához pedig azt írja, hogy «deinde jam primum intellexi, quod regina me denuo per interpretem Mahmuth detulerit quod in congregationem non comparuerim, et me ipsi anteposuerim, puerumque vi eripere voluerim.» (U. o. 377.) — Írt azonkívül Hajdár pasának (u. o. 375), Rusztem pasa «magister curiae»-jének (u. o. 379), «Durmisch Zeleby»-nek és Akhmet pasának (u. o. 380, 381), Ibrahim pasának és másoknak (u. o. 382.) — Az Akhmet pasához írt levélben egye-

Rusztlem pasához írt levelében pedig a barát halálbüntetést kér saját fejére, ha ellenségeinek vádjai valóknak bizonyulnának be («ac moriar, nisi compertum fuerit, quod adversarii mei injuste me accusaverint, et delationes eorum falsæ deprehensæ fuerint».)

Tehát a barátnak saját feje forgott veszélyben s ez volt az ok, mely őt oly lázas sietségre nógatta Erdély átruházására, nem pedig magának az országnak veszedelme. A barát maga is kezdette belátni, hogy mézes szavaival a törököt többé el nem ámíthatja és jól tudta, hogy ha a szultán csapatai hamarabb érkeznének Erdélybe, mint a bécsi király zsoldosai, úgy ő neki az országban nincs többé maradása. Erdélylyel együtt odavesz majd a vörös kalap is, odavesz az ő hatalma és vetélytársra, a halálosan gyűlölt Petrovics, fog zavartalanul tovább kormányozni a királyfi nagykorúságáig. Mindaz, amit a barát a kereszténység javáról papolt, az talán nem is volt érzelmeinek őszinte kifejezése, hanem csak hiszékeny híveinek és az osztrák párt szemébe szórt por vagy kábító szer saját lelkiismerete furdalásainak eltompítására.

A barát helyzete ezalatt mindinkább veszélyessé vált. Petrovics május 7-én már képes vala részletesebb jelentést küldeni Musztafa bégnek, melyben értesíti ezt, hogy Ferdinánd Nádasdy Tamásnak és egy más német embernek, «kik most a tokaji révnél állanak», utasítást adott, hogy követséget küldjenek Izabellához, kik a királynét engedékenységre bírják és őt a barát és Salm gróf között Nyír-Bátorban kötött szerződés elfogadására rávegyék. Ha

nesen meg is nevezi a forrást, honnan tudja, hogy a szultán ismét kegyébe akarta fogadni, midőn írja, hogy «nunc autem ex mandato, quod Haly Chiausius regnicolis attulit, intellexi, felicissimum dignissimum Imperatorem, ex summa liberalitate mei misertum esse, mihi que servo suo hujus regni gubernacula concredidisse, atque demandasse . . . Sed timeo, quod regina potentissimum Dominum rursus contra me commoverit quia per nterpretem (Mahmut) nunciari fecit me ad conventum non venisse, sed ipsi me anteposuisse, puerumque vi eripere voluisse». — Bajos volna elhinni, hogy a porta, be nem várva Ali és Mahmut visszatérését, egy harmadik csauszt küldött volna el az Alival küldött fermánban adott parancs ismétlésével. — Mindebből világos az, hogy Ostermayer ismét botlik s összetákolja Ali csausz küldetését februárban a Ragusai Antal által Konstantinápolyból hazahozott válaszszal (júniusban) és az így összeférczelt parancsot külön csauszszal elhozatja a vásárhelyi gyűlésre.

a királyné beleegyezik a dologba, úgy fiával együtt vigyék ki őt az országból s ezt a baráttal együtt foglalják el Ferdinánd számára. Ha pedig Izabella vonakodnék egyezkedni, úgy az említett német ember (Herberstein) vigye vissza a hírt Ferdinándnak; Nádasdy Tamás, Báthori András és a barát pedig mindazon csapatokkal, melyek jelenleg Bátornál és a Meszesen és Debreczen közelében táboroznak, törjenek be Erdélybe és vegyék Izabellát és fiát azonnal ostrom alá ott és a hol találandják őket, legyen tartózkodási helyük város vagy vár.¹⁾ És amint az ország el van foglalva, azt híreszteljék Ferdinánd követei, hogy az ország birtokát maga a szultán engedte át Ferdinándnak és hogy magának a nagyúrnak akarata az, hogy Izabella adja át az országot a bécsi királynak. Petrovics levele szerint továbbá egy a barátot fölötte compromittáló levél lett elfogva, a mely saját aláírásával és pecsétjével vala ellátva s melyet Izabella királyné már elküldött volt a szultánnak, vagy ha még nem, úgy haladéktalanul meg fogja küldeni. E levélben a barát sürgeti Károly császárt, hogy siessen teljes seregével (Erdélybe) és koronáztassa meg Miksa főherceget, Ferdinánd fiát.²⁾ Az elhunyt János király — a barát levele szerint — olyan áruló volt, ki kész lett volna az egész kereszténységet a törököknek föláldozni és fia, ki több tehetséget mutat apjánál, egészen ennek nyomdokába fog lépni. Miután pedig a magyarok a királyfihoz szítanak, néhány év múlva nemcsak hogy lehetetlen lesz őt a királyságból erővel elmozdítani, de viszont ő török segélyvel Ferdinánd fiait fogja kiverni országaikból és az egész kereszténység nyugalmát megzavarni. Petrovics azért kéri a béget, hogy minél nagyobb lovascsapatot pontosítson össze Szegednél és a hadi naszádok számát is szaporítsa, miután eddig is ama területet az a folyón jött naszádraj védelmezte meg.³⁾

¹⁾ Petrovics e tudósítása, mint láttuk, teljesen megegyezik a Castaldonak április 27-én adott utasítással.

²⁾ Sir Richard Morysine, az angol követ, is azt írja Ágostából 1551 jan. 7. Cecilhez, hogy szó van arról, miszerint a császár Magyarországra készül menni. *Cal. of Statepapers. — Edward VI. Foreign. —* A Miksa főherceg tervezett megkoronáztatásáról elterjedt hírt illetőleg pedig emlékezzék meg az olvasó, hogy a Castaldonak adott hivatalos utasításban ő Miksa főherceg «vice-gerens»-ének van címezve.

³⁾ Temesvárból 1551 Urunk mennybemenetele napján. *Ep. Proc.* II.

Bucholtz zavaros előadásából bajos megtudni, hogy tulajdonképen mint folyt Erdély és a barát ügye Konstantinápolyban és csak annyit értek meg belőle, hogy még Petrovics levelének vétele előtt, május első felében, egy fermán lett küldve a fejedelemségbe, melyben meghagyatott az erdélyieknek, hogy más egyént mint «Istvánt», az elhunyt János király fiát, fejedelmükül el ne ismerjenek és hogy a budai pasa rendeletet kapott, miszerint magát egy erdélyi hadjáratra készen tartsa.¹⁾ «Már akkor is» — így folytatja elbeszélését Bucholtz — «Malvezzi igyekezett mindenképen «valami nagyobb eredményt» elérni diplomatiái úton és sikerült megnyernie Rusztem pasa három «barátját» azon terv támogatására, hogy Miksa, Ferdinánd legidősebb fia, kapja Erdélyt s midőn e trio 1551 május 14-én fölemlítette a dolgot a pasa előtt, ez elszólta magát és azon jelentőségteljes nyilatkozatot tette, hogy «a dolog nem volna olyan nagyon nehéz, mert Erdélyben nincsenek mecseteink és ha úgy akarná az Úristen, hogy e két hatalmas császárt (a szultánt és Károlyt) egymással kibékélthetnők, lám minden jobban menne ezentúl.» Malvezzi azonban hozzáteszi, hogy Rusztem pasával nem beszélhet személyesen mindaddig, míg Károly császár követe meg nem érkezik. Rusztem pasa, mint tudjuk, Malvezzinek jóakarója volt és az osztrák testvérpár hű pártolója a portánál.

Június 9-én azonban Rusztem pasa maga elé idéztette Malvezsit a divánba s megmutatta neki Petrovicsnak imént idézett, vagy valami hasonló tartalmú levelét²⁾ és fölvilágosítást követeltőle. A válasz, melyet Bucholtz Malvezzi szájába ad, egy a dodonai berkekben adott oraculumhoz hasonlít és ezért kénytelen vagyok azt németül idézni. Der Gesandte antwortete: «Jene³⁾ würden so viel machen und sagen, dass Ferdinand senden würde, Sieben-

252. A levél azon másolata, melyet Pray fölhasznált, elkorhadt és legérdekesebb részletéből elpusztult 7 sor.

¹⁾ VII. 258. — A dátumot az olvasónak a következő passusból kell megértenie «als . . . die Sachen in Siebenbürgen zweifelhafter für die Pforte wurden».

²⁾ Ez világos a Bucholtz adta kivonatból. VII. 259.

³⁾ Egyetlen egy megfejtést sem kockáztatok a «Jene» alatt értett egyének identificatiojára.

bürgen vom Sultan zu begehren wie es auch ehrbarer und schicklicher sey, dass dieses Land in den Händen eines der Söhne Ferdinand's sey, als in denen des Sohnes des Waiwoden Johannes». A «többi három pasa» figyelemmel hallgatta a követ válaszát és úgy látszik, a humor érzéke nem volt egészen eltompulva bennük, mert Bucholtz szerint mosolyogtak. Rusztem pasa azonban komolyabban vette a dolgot és a május 14-iki jelentőségteljes nyilatkozattal éles ellentmondásban azt jelentette ki a követnek, hogy sohasem lesz lehetséges az, hogy a nagyúr Erdélyt a római királynak adja és emlékeztette őt arra, hogy Lasco (Jeromos) egy évig börtönben sínylődött, mert Budát Ferdinánd részére követelni merészelte vala. Egyébiránt úgy nyilatkozott «ismét» Rusztem, hogy nem hiszi el Petrovicsnak, a mit ez György barátról írt (hogy t. i. magát Ferdinandnak alávetette és hogy ez utóbbinak fegyveresei, Nádasdy és Báthori vezérlete alatt már útban vannak Gyulafehérvár felé), mert ő a törökök hű szolgája. Tehát egyelőre sikerült a barátnak Rusztem pasa gyanúját elaltatnia.

Amit Bucholtz tovább ír, az szintén nem igen érthető meg, hogy t. i. Malvezzinek 1551 június 15-éről kelt jelentése szerint Antonio di Ragusával, Izabellának hazatérő követével, parancs küldetett a királynénak és Petrovicsnak, hogy «béküljenek ki a baráttal és éljenek vele egyetértésben, különben a nagyúr hadseregét elküldi és oly módon fog békét köztük létesíteni, a hogy az nem lesz inyükre! Egyszersmind Rumili «összes szandsákjai, bégjei és szpáhijai» a Szerémségbe lettek rendelve, hogy ott a szultán további parancsait bevárják.¹⁾

«Nemsokára ezután» — így folytatja Bucholtz — Petrovics újabb jelentést küldött az ügy fejlődéséről és értesítette a portát, hogy az a hír szállong Erdélyben, hogy «mindez»²⁾ (a barát gazdálkodását kell mindenesetre értenünk) a szultán beleegyezésével történik és utasítást kért további magatartását illetőleg; «és mintha tervben volna Miksát Magyarország királyává koronázni.»³⁾

¹⁾ A további kutatásnak kell földerítenie, hogy ez a levél csakugyan megküldetett-e az erdélyieknek, vagy pedig csak Malvezzit ámitották-e el a törökök.

²⁻³⁾ «Bald nachher meldete Petrowyt die weitere Entwicklung der

«Egy későbbi kihallgatás» alkalmával pedig Ruzstem újra felelőre vonta Malvezzit, ezúttal Khászim budai pasától¹⁾ vett tudósítások következtében. Malvezzi feleletével meg akarta nyugtatni a pasát, hogy «Ferdinánd Erdélyt illetőleg bizonyára csak oly megállapodásra fog jutni, mely a nagyúr előnyére és becsületére fog válni» és a király barátilag fog ez ügyben a szultánnal egyezkedni. Ruzstem pasa azonban haragra lobbánva elkáromkodta magát s kijelentette Malvezzinek, hogy «ha van oly vakmerő ember, ki bennünket Erdély föladására fölszólítani merészkednék, úgy ki fogjuk vágatni nyelvét.»

Hogy mindez mikor történt, az a bécsi levéltár titka, melyet sem Bucholtz, sem számos utódja a kutatásban el nem árulnak.

Sache, und das Gerücht, als geschehe es mit Einwilligung des Sultans, worüber er sich Auskunft erbitte; und als ob Maximilian König von Ungarn werden solle». VII. 259. — Malvezzi aligha írta azt ez időtájtban, hogy a francziák minden 100 arany után, melyet ő kiad, ezeret költenek.

¹⁾ «Reinpertus Comes a Tyrnstein» 1550 decz. 18-án azt a rémhirt írja Komáromból, hogy Khászim pasának a szultán még az erdélyi táborba egy herélt vezérlete alatt 1500 lovast küldött és egy szablyát oly utasítással hogy evvel vagy a saját torkát szelje vagy pedig Egert és Szolnokot foglalja el. *Epist. Proc.* II. 222. — Mint tudjuk, a pasa egyik utasításnak sem felelt meg s valószínűleg azért nem is kapott ilyféle parancsot. — Hammer szerint Khászim pasa hivatalából azért lett letéve és Ali Khádím ki-nevezve helyébe, mert megengedte Ferdinánd csapatainak, hogy Szolnok várát fölépítsék. (VI. 21.) Forrását nem idézi, de ez valószínűleg az említett «Reinpertus Comes à Tyrnstein» említett levele. — A velencei követelek jelentése szerint azonban a budai pasa csak meg lett pirongatva a szultántól azért, mivel Ferdinánd embereit meg nem előzte és Szolnokot el nem foglalta ő maga és meg nem erősítette. *Venetian. Depesch.* II. 471. — Bucholtz szerint a pasa két ízben (1551 április 29. és május 7-én) is mentegetődzött Ferdinándnál, amiért Erdélybe vonult fegyveres erővel; és azért lett Budáról elmozdítva, «mert *engedély nélkül* fegyverezett föl népet». Hogy azonban a pasa mikor lett elmozdítva, azt nem említi Bucholtz. VII. 258. — Szilády Áron szerint Khádím Ali 1551 május közepén lett budai pasa, de forrást nem idéz. *R. M. K. T.* III. 422.

XVIII.

Mint láttuk az enyedi gyűlés végzéseiből, Izabella a szent György napja utáni 15. napra, azaz május 8-ára, Thordára vagy Maros-Vásárhelyre gyűlést vala hirdetendő. Amennyire az események folyamából következtetnünk lehet, a királyné az illető napra csakugyan meghívta az ország rendeit tanácskozásra, még pedig Thordára.

A nyughatatlan, hetvenkedő barát azonban már április 10-ére, még pedig Segesvárra hívta meg a rendeket.¹⁾ Miután azonban a királyné eltiltotta őket a megjelenéstől, a gyűlés nem igen volt látogatott²⁾ és úgy látszik, a barát újabb meghívókat küldött szét, még pedig ugyanazon napra, mint a királyné, de nem Thordára, hanem Vásárhelyre.³⁾ A rendek többsége azonban Thordára gyűlvén, maga a barát is híveivel idejött.⁴⁾

Még a segesvári gyűlésből követséget menesztettek a három nemzetből a rendek a királynéhez és a barát azonkívül még elküldötte hozzá meghitt emberét, Pesty Imrét, ki április 27-én érkezett Gyulaféjérvárra, hol Kendy Ferencz követtársaival (dominus Franciscus Kendi et alii nuncii regnicolarum) már szintén el-

¹⁾ *Erd. Orsz. Eml.* I. 276 és köv.

²⁾ Ostermayer 43. Dicséretükre legyen mondva, különösen a szászok maradtak el. — A krónikás szerint állítólag egy csausz is jelent meg e gyűlésen, de mint ezt már fönnebb okadatoltam, ez tévedés. A barát április 27-én írja, hogy «Turcae quoque cum videant se opera reginae id quod cupiunt, assequi non posse, alia via rem agressi sunt, nunciumque suum Ali chauz nunc Caesar cum mandato ad me misit, quem hodie aut cras apud me futurum spero». Károlyi 223. l.

³⁾ Még május 2-án is azt írja a barát Dátosról, a Maros mellől, hogy «comicie . . . ad feriam sextam post festum Ascensionis Domini (május 8.) ad Wasaarhel sunt indicte». *Erd. Orsz. Eml.* I. 322.

⁴⁾ *Epist. Proc.* II. 256. — A barát panaszkodik Báthori Andrásnak április 27-én, hogy «regina enim et sui complices et censum et diem comitiorum de quibus in Segeswariense conventu decretum erat, invertere conantur, quod regnicolae nulla ratione fieri patiuntur». Károlyi 223. Mutato nomine de te fabula narratur — a farkasról és bárányról.

érkeztek volt, de még nem kaptak volt kihallgatást a királynétól.¹⁾ Izabella azonban még az nap maga elé bocsátotta őket és kihallgatta Pesty Imrét is, ez utóbbit Kendy Ferencz jelenlétében. Meghallgatásuk után Izabella csak sóhajtott és csak annyit válaszolt: hogy majd meggondolja a dolgot.

Másnap reggel azután újra kihallgatta Kendy Ferenczet, kivel majdnem két óra hosszáig tanácskozott a kertben. Csak Kendy Imre főesperes és a királyné olasz házi orvosa, Blandrata, voltak jelen. Ez utóbbi gyűlölte ugyan a barátot, de rendkívül fogékony volt az osztrák irányában. Kendy Ferencz kérve kérte a királynét, hogy «a barát szolgálatait fogadja el». Hogy a fölajánlott szolgálatok miben állottak, azt nem említi a levélíró, de könnyen kitalálhatjuk. A bécsi királynak fáj a foga a szép Erdélyországra és a barát kész volt a szenzál szerepét elvállalni az alkunál. A főesperes elbeszélése szerint Kendy Ferencz röviden megmagyarázta Izabellának a helyzetet. Szerinte «a királyné a barát nélkül nem maradhat meg az országban, de meg kényelmesen el sem hagyhatja azt; saját és az ország veszedelme nélkül, továbbá, a barátot el nem nyomhatja, mert *hamarabb veszne el Izabella — és fia — és az ország, mintsem a barát.*» Ajánlom ezt Fráter György a nagy erdélyi hazafi és hazafias erényei magasztalóinak kegyes figyelmébe!

Kendy Ferencz szerint, továbbá, maga Izabella is úgy nyilatkozott, hogy a barát már mindent elvégzett a németekkel és hogy az ország átadásának ügye már annyira előrehaladott, hogy annak további fejlődését még maga a barát sem akadályozhatná meg, ha akarná is.

Más dolgokat is tudunk meg Pesty jelentéséből, de bennünket e helyen főleg azon szavak érdekelnek, melyekkel Izabella befejezte az azon napi kihallgatást. «Én, úgymond, tudom és jól ertem, hogy a kincstartó úr nélkülém mindent saját akarata szerint intézett el a németekkel és csak azért akarja velem az országgyűlést egybehivattatni, hogy egyszerűen tudomásukra adhassa a rendeknek azt, hogy az egész ügy már be van fejezve.»²⁾

¹⁾ Pesty jelentését lásd Károlyinál 224. l.

²⁾ «Postea conclusit: ego, inquit, scio et bene intelligo dominum thesaurarium sine me omnia quae voluit cum Germanis perfecisse et nullam

A barát egy leveléből arról is értesülünk, hogy a királyné eltiltotta volt a rendeket a barát részéről május 8-ára meghitt országgyűlésen való megjelenéstől.¹⁾ Ha pedig az enyedi gyűlés végzéseinek értelmében a királyné csakugyan meg is hívta volt őket, a gyűlés határidejét valószínűleg bizonytalan időre elhalasztotta.²⁾

Hogy a szerencsétlen királyasszony helyzetét helyesen megítélhessük, nem szabad elfelednünk, hogy majdnem teljesen magára volt hagyatva és hogy oly körmönfont gazember fonta körülötte a hálót, mint György barát. Egyetlen hű embere, Petrovics, távol volt hadat gyűjteni. Konstantinápolyban a ravasz barát bőségesen terjesztette a hamis vádakát, rágalmakat és legszemtelenebb hazugságokat ellene és pártja ellen. *Audacter calumniare, semper aliquid haeret!* Lengyelországban, a mint értesültek rokonai és barátai Izabella kényes helyzetéről, futárt indítottak hozzá, de ezt útközben a barát bérenczei fogták el.³⁾ Házi orvosát, Blandratát,

ob aliam causam cupere me convenire (dominos regnicolas) nisi ut coram dicere posset, negocim istud conclusum esse». Károlyi 225. — Huber nem tartotta érdemesnek a királyné e nyilatkozatát figyelemre méltatni. Ő az egész dolgot úgy adja elő, mintha Erdély átadásának ügye valami potom magán ügy lett volna Izabella és a barát közt. S azért folyvást «von einem Frieden mit Bruder Georg»-ról és «die Kluft zwischen der Königin und Bruder Georg»-ról papol. Egy alkotmányos fejedelemasszony és regens erélyes törekvései az országot fia és a nemzet számára megmenteni, az Huber szemében csak «ein gegen Bruder Georg gesponnenes Netz», azaz ármányszövés. A jött-ment kalandor, György barát, merényletei az erdélyi alkotmány ellen és jogtiprásai tehát egyszerűen a királyné szötte ármányok széttépése. Az egészből az a tanulság, hogy az osztrákok még mindig nem pirulnak az «Erwerbung Siebenbürgens» miatt, pedig elég okuk volna reá.

¹⁾ L. a már idézett passust a barát ápr. 27-ki leveléből Báthory Andrásához.

²⁾ Mert csak így érthetőek Pesty Imre azon szavai, hogy: Dominus Kendi Emericus archidiaconus et alii sunt in ea spe, quod regina ad comitia generalia annuet et permittit dominos regnicolas convenire.

³⁾ V. ö. pl. a lengyel király és a krakkói palatinus leveleit Károlynál 208 és köv. ll. — Gramatockj elfogatását illetőleg pedig u. o. 226. — L. azonfelül Ferdinándnak rendeletét május 9-éről és az Erdély átvételére küldött biztosainak utasítását Werner Györgyhöz, hogy jövőben minden Lengyelországból Izabellához érkező vagy ettől Lengyelországba induló követet tartóztasson le. (Óváry II. az 508. 515 és 516 számok alatt.) Június 18-án azután a kétszínű Ferdinánd panaszkodik a szultánnál, hogy a len-

Ferdinánd megvesztegette.¹⁾ A hozzá eddig híven maradt szászok közt is akadt áruló, Haller Péter, nagyszebeni polgármester személyében, kinek befolyása alatt a szászok lassankint az osztrák párt táborába szállingóztak át.²⁾ S e gyöngge, magára hagyatott asszony ellen szövetkeztek a hatalmas német császár és fivére Ferdinánd az erdélyi honárulókkal. És — *to add insult to injury* — akad még erdélyi szász, osztrák, de még magyar történetíró is, kik az annyi ármány és cselszövés és ezernyi ellenség ellen férfiasan küzdő hős asszonyt ingatagsággal merészlik vádolni! Eheu, charta non erubescit! A német írók persze *in usum Germanorum* írnak, de magyar írótól ez megfoghatatlan.³⁾

gyel királynak nem sikerült az Izabella és a barát közötti viszályt kiegyenlíteni (Schuller id. m. 38. l.) Huber, úgy látszik, nem emésztette meg az általa fölhasznált történeti adatokat, mert a föntebbiekkel szemben alig irhatta volna azt, hogy «einer solchen Heuchelei aber war König Ferdinand nicht fähig». (Id. m. 37. l.)

¹⁾ Jó szolgálatai fejében július havában Ferdinánd 200 aranyat és 100 arany évdíjat adományozott Blandratának («torquam 200 aureorum et praeterea annuales 100»). Igy idézi Schuller (10. l.) és azután az aranyat «forint»-nak fordítja le. Azonkívül Ferdinánd augusztusban még «ampliora beneficia et ornamenta»-kat is helyez kilátásba a doctornak. Hogy ez az olasz kakukfi mily kevés rokonszenvennel volt fészektársai irányában, kiténik abból, hogy Castaldot szerfölött dícséri Ferdinándnak s őt «unicus et dianantinus Hungarorum malleus»-nak nevezi. — A márczius 30-ki instructioban Blandrata megvesztegetése külön volt felemlítve. Úgy látszik ismerték jellemét Bécsben.

²⁾ «Über sein treues Wirken im Jahre 1551. bewahrt das k. k. geheime Haus-, Hof- und Staatsarchiv eine Reihe von werthvollen, zum Theil schon veröffentlichten Dokumenten». Schuller 11. l. — L. pl. Károlynál 219. l. és Óvárynál II. 108 hol Ferdinánd azt írja, hogy soh'se törödjék Castaldo a faltörő ágyúkkal, ott van a hü (!) Haller Péter szebeni polgármester. Ő és cimborái majd kinyitják a kapukat. 518. sz.

³⁾ Ellenben igen rokonszenves hangon ír «a szegény asszonyról» kortársa, Frey Juan Villela de Aldana, «Nagy Kampó» édes bátyja egy levelében. «Fray Jorge, obispo de Varadino, que . . . haviendose tanto ensenorado de aquel reino (Transylvania) y en tel manera que la Reina y el Principe (János Zsigmond) eran del gobernados mas como subditos que como senores; y en tel manera, que la pobre senora era forzada á quejarse à algunos principales que tenian la parte della, y especialmente à un caballero viejo pariente de su marido, llamado Pedro Vich persona muy principal».

Petrovicsen kívül Izabellának legőszintébb híve Balassa Menyhért volt. Ezt, miután Ferdinándot urául elismerni nem akarta,¹⁾ 1549-ben Salm Miklós gróf kiforgatta várából Csábrágból; s ámbár utóbb Fráter György mind levél, mind pedig Nyir-Báthorban Salm gróf révén szóbelileg is, megengesztelni igyekezett a királyt a bukott főúr irányában, Ferdinánd engesztelhetlen maradt és persze Balassa Menyhért az osztrák párt esküdt ellenségévé lön.²⁾ Pesty Imre azt jelentette április végén, hogy a hír szerint Balassa 600 válogatott lovassal a királynénak ajánlotta föl szolgálatait s fogadalmat tett, hogy a barátot élve vagy halva hatalmába keríti.³⁾ A barát ámbár megveté az őt fenyegető veszélyt és kicsinylőleg írt róla, mégis félt az erdélyiek állhatatlansága miatt és április 30-án siettetni Báthory Andrást és kéri, hogy röpüljön (non tantum properandum, sed etiam volandum . . . censeo) mert értesült arról, hogy már Petrovics és Patócsy is megindultak seregeikkel és a királyné segélyére sietnek.⁴⁾

Akár megadta beleegyezését Izabella, akár nem, az ország-

Memorial Histórico Espanol (de la Real Academia de la Historia) tomo X. p. 498. Madrid 1857.

¹⁾ Úgy látszik, csak ez volt bűne s azért midőn Szilágyi Sándor úgy emlékszik meg róla mint «a rabolni mindig kész Balassá»-ról (*Erd. Orsz. Eml.* I. 279), valószínűleg Basó Mátyásra gondolt. Tinódy igen rokonszenves hangon ír az előbbiről. Szerinte «nagy haragja (vala) Balassira királynak, Csábrág várát hogy nem adá királynak, semmi lön szolgálatja ez urfinak; tudjátok jól szolgált ő ez szegin országnak». (210. l.) Más helyen pedig Csábrág megadását «eszeveszés»-nek és «nagy bolondság»-nak tartja (216. l.). — Gróf Salm Miklós is csak azt írja, hogy Balassa ellen karhatalommal fog élni. «Si is retinere arcem Chabragh et suae Majestatis justitiaequae contra latas sententias repugnare perget». Károlyi 183. l. — Aldana is hosszasabban emlékezik meg róla (39. és köv. ll.) Hosszú beszélgetése volt vele, mielőtt ostrom alá fogták volna, «para si le pudiera reducir al servicio del Rey».

²⁾ Károlyi 187. l.

³⁻⁴⁾ Károlyi 226. 227. — Tinódy is azt írja, hogy «megeskevék barát ez országnak, hogy négy főtanácsát királyné asszonnak, Balassa Minyhártanak, és Kendi Antalnak, fejök esnék, Kis Pétörnek, Csáki Mihálynak». (29. l.) — Istvánfi szerint nem Kis Péter, hanem Kis Ambróz. — Csáki Mihály Veráncsics elpártolása után is barátja maradt ennek és levelezett vele.

gyűlés a kihirdetett napon (május 8) megnyílt Thordán.¹⁾ A királyné nem volt jelen. A gyűlés végzéseit ismerjük,²⁾ de a be nem avatott olvasó ezeknek elolvasásából aligha gyanítaná, hogy az ország egy oly fontos esemény küszöbén állott e pillanatban, mint az uralkodó dynasztia bukása. E végzésekben ismét minden egyéb dologról van szó, csak az osztrák ház trónrajutásáról nem; s van még oly dolog is bennük, mely még inkább elaltatja egy eshetőleges trónváltozás iránti gyanúkat, t. i. az, hogy folyton a hatalmas császárról, azaz a török szultánról van szó bennük, mintha az ő kegyuraságát nem fenyegette volna veszély e pillanatban. Ez utóbbi körülményt Fráter György további magatartásából könnyen megmagyarázhatjuk magunknak ugyan, de van több furesa pont a végzések közt, melyek nem egészen világosak előttünk. Így például az országgyűlés hadfölkelést rendel el tizednapra, azaz május 22-ére (ad decimum diem, hoc est at feriam sextam proximam ante festum Trinitatis), de a csapatok gyülekező helyét nem említi.³⁾

A fölkelt csapatok rendeltetése constatálva van ugyan, t. i. «azon gonosztevők megbüntetése, kik ezen zendüléseknek okozói az országban» (punicio malefactorum qui has turbas in hoc regno concitarunt), de a «has» szó vonatkozását nem a megelőzöttekből tudjuk meg, hanem abból, a mi ezután következik, amit t. i. elszórva találunk az articulusok közt, a fölkelés módját leíró pontok stb. közepette, genialis zagyvalékban. Így pl. egy czikk azok ellen van intézve, «kik az ellenséget tavál nyakunkra hozták s okai voltak, hogy az ország tüzzel-vassal pusztult és a mieinkből sokan rabszolgaságba hurczoltattak.» Másoknak elrettentő példájául ezek bűnhődjenek a hatalmas császár (értsd a szultán) parancsához képest. Egy ily rendeletről emlékezik ugyan a szultán levele július elejéről,⁴⁾ de a barát összes sophistikája volt volna szükséges

¹⁾ Ostermayer szerint «am Sonntag vor Pfingsten» azaz május 10-én.

²⁾ *Erd. Orsz. Eml.* I. 323 és köv. ll.

³⁾ A végzés egyszerűen így szól «ad castra ubi . . . Thesaurarius futurus erit». Tinódyból tudjuk, hogy «Tordán barát érté, (hogy az Izabella párti főurak ellene támadának haddal), izene uraknak Nagy erével Keresztes mezőre (az Aranyos mellett Erdélyben) szállának (29. l.) — Thamás deák is a «Keresztes Mezeu»-t említi május 19-én. Károlyi 231. l.

⁴⁾ «Nam a nobis quoque mandatum prius habebatis, ut contra turbatores vestros insurgere, eosque punire debeatis». *Epist. Proc.* II. 267.

arra, hogy ebből a rendeletből azt az értelmet lehessen kicsavarni, hogy valaki azért büntettség meg, mert a «hatalmas császárhoz» folyamodott tavai segélyért s mivel ez a budai pasát és a két vajdát beküldötte az országba. A valódi turbatorok ez alkalommal, mint láttuk, maga a barát volt és párthívei.

Egy más czikk a Hunyadmegyében garázdálkodó «rabló-gyilkosok»¹⁾ ellen van intézve, kik fosztogatják és sanyargatják testvéreinket és — a mi földolog volt — a barát orra elől fölszedik a portai adót. *Ez* fájt a barátnak legjobban! Ostermayer írja, hogy a thordai gyűlésen a barát hangosan követelte a királynétól a már behajtott török adó átadását.²⁾ Más forrásból tudjuk azonban, hogy a hunyadmegyei zavarokat maga a barát is szította. Így pl. egy embere, Kabos Mihály, rábeszélte Tamás deákot, a hunyadi vár provisorját, hogy Izabella ellen föllázadjon s e miatt urának (Enyingi Török Jánosnak) birtokai Morsyna és Monostor el lettek foglalva és legközelebb a vajdahunyadi vár is ostrom alá kerülend.³⁾

Két más czikk elrendeli, hogy a királyné emberei takaródjának ki az enyedi kastélyból és Szászsebesből. «Különbén úgy vélik a rendek, hogy az említett (enyedi) kastély a földig leromboltassék.» Hasonló sors vala érendő némely újonnan emelt váracso (castella noviter erecta). Mely rendeletek, tekintettel a fenyegető török veszélyre, nem igen tanúskodnak a haza bölcséinek éleselméjűsége mellett és egyszerűen az Izabella-párt ellen voltak irányozva. Az ország biztonsága persze mellékes dolog volt ezen urak szemében.

Ostermayer azt írja továbbá (44. l.), hogy a rendek oly célból szavazták meg a barátnak a hadakat, hogy ezekkel a még szent György napja előtt Moldvába rablás végett betört székelyeket fenytse meg. De a gyűlés végzéseiben e moldvaországi portyázásról nincsen említés téve.

Egy pont a végzésekben különös figyelmet érdemel. T. i. az, melyben a rendek meghagyják, hogy ha a barát a hadakat el-

¹⁾ T. i. Balassa Menyhárt, stb. ellen.

²⁾ 44. l. — Ugyanő azt írja, hogy az enyedi gyűlésen az adót a királynénak adták át. Ezt az enyedi végzések is megerősítik.

³⁾ Károlyi 230. 233.

bocsátaná, anélkül, hogy valamit végzett és a zavarok okozóit megbüntette volna, úgy semmiféle felhívására többé föl ne keljenek. Ebből eléggé világos az, hogy saját párthívei sem helyeztek föltétlen bizodalmat a barát becsületébe.

Azalatt, hogy Fráter György a thordai gyűlésen el volt foglalva, Balassa Menyhárt feldúlta az osztrák párti Kendy János várkastélyát Hunyadmegyében és elfogta ennek anyját és nejét és Izabella nevében és részére fölszedte az országgyűlés által neki megszavazott adót a megyében.¹⁾ A barát közeledtére azonban visszavonult.²⁾ Petrovics pedig Temesvárból fölkerekedett seregével, állítólag közel³⁾ tizenkét ezer emberrel és Lugosig nyomult előre.⁴⁾ Az itteni ráczok ijedtükben visszapártoltak hozzá és félni lehetett, hogy a karánsebesiek követni fogják példájukat, de ezeknek főemberei hívek maradtak a baráthoz.

Petrovics pedig annak hallatára, hogy a barát már megindult hadával ellene és hogy már Gyulafejérvár alá érkezett, visszavonult.⁵⁾ A barát pedig meghagyta csanádi várnagyjainak, hogy ha a ráczok feltámadnának ellene, hátba támadják meg őket⁶⁾ s Enyingi Török Jánost és Palaticst Csanád védelmére küldötte, melyet a hír szerint Petrovics ostrom alá készült venni.⁷⁾

Azalatt, hogy Enyingi Török János Csanádra ügyelt, Petrovics egy más hadosztálya, mint már hallottuk, még május 19-dike előtt elfoglalta e fő úr két kastélyát, Monostort és

¹⁾ L. a barát május 17-ki levelét a királyi biztosokhoz. *Epist. Proc.* II. 256. — Ugyanaz nap ő Ferdinándnak is megírta a dolgot. Károlyi 234. — V. ö. *Epist. Proc.* II. 267.

²⁻³⁾ «Duodecim fere millibus hominum» írja a barát. Károlyinál 233. — Martinengo levelében pedig «da dieci in dodeci milla Rasciani, quali condotti dal Conte Petrovicchi venivano in difesa della . . . regina». Theiner, *Vet. Mon. Slavorum merid.* II. 12.

⁴⁾ Ezt a barátnak május 22-éről kelt leveléből tudjuk meg, de dátumot nem ad. Még április 30-án azt írta, hogy értesülése szerint Petrovics és Patócsy Erdélybe készülnek törni.

⁵⁾ A barát levelei május 22-éről az enyedi táborból és ugyanazon hó 24-éről Gyula-Fehérvár alól. Károlyinál 232 és köv. — A barátnak azonban csak 6000 embere volt.

⁶⁻⁷⁾ U. o. 233. 234.

Morzsinát s lerombolván ezek egyikét vagy mindkettőjüket,¹⁾ a család fészket, Vajda-Hunyadot fenyegette.²⁾

A mint előre elvárni lehetett, az enyedi őrség nemis hederített a thordai gyűlés végzéseire és nem vonult ki. A barát tehát készült ostrom alá venni őket, minek hallatára azonnal föladták a kastélyt, a nélkül, hogy a barát csapatainak megérkezését bevárták volna.³⁾

Izabella pedig május 21-én Gyulafejérvárból elment összes podgyászával Szász-Sebesbe,⁴⁾ hová elkísérték őt Bank Pál, Balassa Menyhárt és több más pártján álló főúr.⁵⁾ A barát már május 23-án vagy 24-én⁶⁾ ostrom alá vette Gyulafejérvárt; de a vár, ámbár őrsege csekély volt,⁷⁾ vitézül tartotta magát és csak két heti ostrom után adta meg magát.⁸⁾

¹⁻²⁾ Károlyi 230. 233. «Duo quoque castella domini Joannis Therek Monostor et Morsina . . . expugnata sunt, quorum alterum demoliri fecit». — «Castellum . . . Joannis Therek in finibus regni situm per gentes comitis (Themesiensis) distractum est». Más helyen azonban azt találjuk, hogy «Petrovichius . . . cum expeditione regnum invasit, duoque castella expugnare et demoliri fecit». Erről a szultán az erdélyi rendeknek hozzá intézett leveléből értesült. (*Epist. Proc.* II. 266.)

³⁾ Károlyi 232. — Még május 22-e előtt hódolt meg és nem június 9-én amint ezt az *Erd. Orsz. Eml.* állítja. I. 28. l.

⁴⁾ A barát azt írja (máj. 22.) az enyedi táborból, hogy «Regina heri ex Alba Julia una cum omnibus rebus suis ad Zázsebes se contulit». (U. o.) — Több forrás, mint pl. Aldana is, tévesen azt állítja, hogy a királyné Fejérvárban maradt. «Ella se hizo fuerte en la ciudad . . . Albajullia, donde el frayle (Jorge) la tenia cercada quando nosotros llegamos». *Mom. Hist. Esp.* X. 498. Csak a «conciertos» (tárgyalások) megkezdése után megy el «Sacebes»-be. Utiesenovic téved továbbá, midőn azt állítja, hogy Gyula-Fejérvár ostroma május 19-én kezdődött. (84. l.)

⁵⁾ Ostermayer 45 l., ki azt is írja, hogy Izabella Gyula-Fejérvár védelmét Horváth Ferencz (csak ezt említi Tinódy), Kapitány Pál, Pap György és Kis Ambrusra bízta. — Utiesenovic folyvást botlik és a vár védeül Petrovicsot állítja. (Id. h.)

⁶⁾ Május 22-én azt írja a barát, hogy még az nap indul Fejérvár ellen és május 24-én már innen keltezi levelét.

⁷⁾ «Alba Giulia . . . dove havendo lasciato la detta regina un piccolo presidio di fanti et di cavalli» írja Martinengo id. levelében.

⁸⁾ Tinódy azt írja, hogy «az Fejérvárát barát megszállatá, huszad napig vivá, lötteté, rontatá. De népét ostromnak ő ott sem bocsátá, királné

A mit a barát a törökök közeledtéről írt¹⁾ a biztosoknak, az a saját gyárában gyártott rémhír volt.

Még az ostrom folyamában, május 26-án, a barát szétküldte meghívóit egy ugyanazon hó 28-án Gyulafehérvár alá egybe-
gyülendő tábori országgyűlésre.²⁾ Ez, úgy látszik, csak a látszat megmentésére czélzó formalitás volt, mert aligha remélhette vagy óhajtotta azt a barát, hogy két nap alatt az ország távoli részeiből összegyűjteni képes legyen a rendeket. Az ő igényeit teljesen kielégítette az a válogatott fölkelő banda, kik vele együtt a főváros falai alatt már összegyűltek volt.

A barát vér után lihegett és kiszemelt prédái közül néhányan a várban voltak elzárva.³⁾

asszonnak azzal kincset megtartá. (31. l.) Szerinte ugyanis Izabella «az Maroson könyű terhével szalada . . . Több kincse, marhája Fejérvárban marada». — Erre nézve azt jegyzem meg. hogy az erdélyi rendek követ-ségének nyilatkozata szerint is a királynénak némi holmija (res quoque reginalis Majestatis) csakugyan a várban maradt. *Erd. Orsz. Eml. I. 329.* — Ha igaz az ami e paragraphusban állítatik, úgy — becsületére legyen mondva — humánusabb ember volt a barát, mint az a német ember, ki Strassburgot 1871-ben bombáztatta és így : z ott fölhalmozott irodalmi kin-cset fölpörzsöltette. — Gyula-Fehérvár június 6-án vagy 7-én kapitulált (l. a barát levelét Károlynál 237) és nem június 9-én mint ezt a *Brüssz. Okm.* (II. 256.) állítja. Tehát Tinódy nem járt nagyon közel a valósághoz. Az ostrom kezdetének idejét illetőleg is botlik, midőn azt állítja, hogy «akkor királ hada Almásvár alatt vala, Fejérvár alá az Fráter György indula».

¹⁾ Május 31-én írja, hogy «intelligimus et Turcas in Hungaria mo-vere et congregare». Károlyi 237. Martinengo június hó 5-én azt írja, hogy a barát levele szerint «non vedesi moto alcuno de Thurchi per quel conto» (Erdély elidegenítése miatt.) — V. ö. továbbá *Brüssz. Okm.* II. 257.

²⁾ L. a meghívót *Erd. Orsz. Eml. I. 326.*

³⁾ «Alia vero ratio (obsessionis civitatis Albae Juliae) est, ut homines illos qui facinora patrarunt ac rebus illegittime usi sunt, quorum aliqui in Albam introclusi sunt, ut meriti sunt, impunitos evadere non permittant». Ezt a barát párthívei írják (U. o. 329.). — Erre vonatkozólag írja Tinódy, hogy megeskevék a barát az országnak, hogy négy főtanácsát királyné asszonyoknak, Balassa Minyhártnak és Kendi Antalnak fejük esnék Kis Pé-törnek, Csáki Mihálnak. Sőt Fejérvárat is ő kezökbe adja». stb. 29. l. — A nekik betudott «facinus», mint tudjuk, az volt, hogy a királynénak adott esküjökhez hívek maradtak és a barát hetvenkedésének fegyveres erővel álltak ellen.

Maga a meghívó a barát határtalan arczátlanságának ríktó példánya. Ő, ki éveken át a királyné és a rendek tudta nélkül, sőt ezek határozottan kifejezett akarata ellenére kupeczkodott az osztrákokkal, most, midőn tudta, hogy az országba rontó idegen csapatok már közel jártak a határhoz, képmutató, szinleg alázatos pofával tudtára adta a rendeknek, hogy az ország és a három nemzet szabadságának ügye forog kérdésben. Ferdinánd biztosai megfognak jelenni a gyűlésen és a királyi csapatok sincsenek már messze. Miután pedig — így folytatja az arczátlan ember — ő maga nem érzi magát elég erősnek szabadságaik megvédésére és még azon esetben, ha magát valóban elég erősnek érzene a föladata sem akarna valamit az ő tudtok és akaratok nélkül végezni, ne mulasszák el a rendek a hirdetett gyűlésen megjelenni.

A rendek kebelükből «Ewdemfi» (Ödönfi) Lászlót küldötték Ferdinánd biztosaihoz. Az ennek adott utasítás is rendkívül furesza okirat.¹⁾ Ebben ismét elmondják a régi történetet, hogy az Izabella-párti bárányok mint zavarták föl az osztrák-párti farkasok ivóvizét. Elmondják továbbá, hogy mennyire szivükön viselik a királyné és fiának ügyét és mennyire féltik az ő biztonságukat. A német császár és Ferdinánd kegyes pártfogásába ajánlják az özvegyet és árvát. Hallgassák meg ezek végre a barát hosszú évi rimánkodásait vigyék ki a János király részéről gondjaira bizott anyát és gyermekét az országból és oldják föl ily módon a rendeket hűségi esküjök alól, melyet a királyfinak esküdtek félelmükben akkor, midőn János király halála után a hatalmas szultán rengeteg sereggel a moldvaországi és havasalföldi vajdák kíséretében megjelent az országban. Azt, hogy e hűségi esküt több ízben megújították azóta, persze a rendek teljesen elfelejtették. Szabadságukat és az ország békéjét oly módon vélték megőrizni, hogy az előbbit Ferdinánd királyra, ez utóbbit pedig ugyanarra és a nagy-pipájú, de kevés dohányú német császárra bízta, ki, mint láttuk, mértéktelen életmódja miatt podagrában szenvedett s ezért fölötte szeszélyes természetű volt, különösen a magyar és erdélyországi ügyekben. Ő meglegedett avval, hogy a magyar korona országairól vett címeket a már anélkül is szerfölött hosszú czímsoroza-

¹⁾ Közölve *Erd. Orsz. Eml.* I. 327.

tába fölvegye, épúgy mint már fölvette volt több előde a császári méltóságban, kik az évek hosszú során át már egészen hozzá szoktatták magukat ahhoz, hogy a magyar szent korona tartományait az ő családi birtokuknak, t. i. «örökös tartományaik»-nak tekintsék. Hogy a törökkel ki végezzen és mint végezzen, avval, úgy látszik, az osztrák párti erdélyiek közt senki sem törődött.

XIX.

Castaldo május 1-én indult el Bécsből¹⁾ és egyenesen Egerbe utazott, hol megérkezésekor Teuffel Rézmán a magyar és Aldana Bernát a spanyol csapatokkal már menetkészen állott.²⁾ A fővezér csak addig vesztegelt a vén vár falai közt, míg a Ferdinánd részéről küldött német csapatok³⁾ is megérkeztek Eger közelébe és pünkösöd előestéjén, azaz május 16-án,⁴⁾ fölkerekedett maroknyi seregével és forcirozott marsokban Debreczenen át⁵⁾ Erdélybe sietett. Debreczennél Nádasdy Tamással találkozott, kinek egy 500 lovasra rügó csapata már elfoglalta volt az Erdélybe vezető szorosok egyikét⁶⁾ és Castaldo kardcsapás nélkül bevonult Kolozsvárbá

¹⁾ Károlyi, 228. Centorio 65.

²⁾ Aldana 75. — Teuffel maga azonban egyelőre Egerben maradt.

³⁾ Károlyi 227—228.

⁴⁾ Aldana 77. — Horváth Mihály egy névtelen németnek (*Brüssz. Olim.* II. 252.) utána regéli azt, hogy «Castaldo a sereggel május elején Egerbe érkezvén, Fráter György kívánatára néhány napig ott vesztegelt». (285. l.) Bajos ezt elhinni, mert a barát ez időtájt írt leveleiben folyvást rimánkodik segélycsapatoknak minél gyorsabb küldéseért. Lásd pl. az ápr. 30. és május 22-én írottakat Károlyinál és u. a. hó 17. és június 5-éről az *Epist. Proc.* II. kötetében. L. továbbá Ferdinánd levelét Óvárynál II. 525. sz. az Erdélybe küldött biztosokét u. o. 500. sz.

⁵⁾ Centorio 69. — «Con muy grandes calores» (azaz «igen nagy hevénnyében») írja Aldana. — Ez utóbbi szerint, midőn Castaldo az erdélyi határhoz ért, a barát fölkérte őt, hogy egyelőre ne nyomúljon tovább; de a fővezér nem hederítve a barát kívánságára. seregével bevonult a fejedelemségbe. 78. l.

⁶⁾ Centorio úgy meséli a dolgot, mintha Debreczen e szoros közelében feküdnék. Debreczenben megpihenteti a csapatokat és azután elviszi őket — a szolnoki (!) várbá. Ugyanide marsiroztatja őket Egerből Károlyi is, félre-

június 1-én, hol ugyanazon hó 4-én a rendek követsége az ország nevében meghódolt Ferdinándnak.¹⁾

Valószínűleg ez alkalommal szólta el magát a tábornok. Feleletében, melyet a rendeknek adott, beszélt nekik azon ótalomról, melyet «a birodalom szárnyai alatt» találni fognak, a miért azután Ferdinánd őt megpirongatta, figyelmeztetve őt, hogy a magyaroknak az ilyen beszéd nincsen inyükre, mert szabadok akarnak maradni saját királyuk alatt.²⁾

értvén Fráter György egy levelét 269. l. — Czimer Károly, nem tudom mily forrás alapján, Egerből nagy kerülővel Tokajon át viszi Castaldot Debreczenbe. Tinódy szerint Castaldo a Meszes hegységen át hatolt Erdélybe. Mint tudjuk az almási várat újtökba ejtették.

¹⁾ Czimer szerint Castaldo május 26-án indul el Egerből és állítólag csak június 3-án ér Debreczenbe; Erdélybe érve pedig főhadiszállását «június közepén» Kolozsvárra teszi. Ez utóbbi állítását illetőleg hivatkozik az *Erd. Orsz. Eml.* I. 281. lapjára, hol azonban az áll, hogy Castaldo az erdélyi rendeket már június 4-én fogadta Kolozsvárott. — Május 26-a mindenesetre toll- vagy sajtóhiba Centorionál (66. l.), mert Aldana félreismerhetlenül május 16-át említi («vispera de Pascua de Spiritu Sancto à los 16 de Mayo 1551.») és Castaldo május 22-én már Mátáról (Matta), Debreczen határáról, ír Ferdinándnak. L. Óváry 520 és 525, számok alatt. — Hogy pedig június 1-jén Castaldo már Kolozsvárott volt és június 4-én a kolozsvári táborban fogadta a rendek követségét, azt a *Brüssz. Okm.*-ből tudjuk. (II. 255.) — Ha pedig június 1-jén már Kolozsvárott volt, úgy bizonyára már május 16-án indult el Egerből, mert marsirozó gyalogságával teljes fegyverzetben és tűzértségével alig haladhatott többet 24 kilométernél naponkint és nem röppülhetett, úgy amint a barát megvárta Báthori András katonáitól. Károlyi 226. — Sajátságos módon Frey Juan Villela is azt írja, hogy június 7-én vagy 8-án érkeztek Erdélybe (fue á 7 ó á 8 dias del mes de Junio del ano pasado de 1551). *Mem. Hist. Esp.* X. 498. Kneissl tábori szekretárius azonban június 4-én már a kolozsvári táborból keltezi levelét. (Huber, id. m. 27) és június 13-án már Bécs-Ujhelyből gratulál Ferdinánd Castaldonak az erdélyi rendek meghódolásához. — Az idézett névtelen német azt regéli, hogy Castaldo épp asztalnál ült a barátal Kolozsvárott (gleich als er bey dem Herrn Münich zu tisch gesessen), midőn az erdélyi rendek négy tagból álló követsége megjelent. (*Brüssz. Okm.* II. 255.) Mint azonban tudjuk, a barát nem mozdult el Gyula-Fejérvár alól s Losonczy útján értesült, hogy Castaldo már Enyedig jött volt.

²⁾ Schuller, 12. l. — «Unum hoc te elementer admonitum volumus, ut si in posterum te de protectione et defensione regni et regnicolarum

Meghódoltak pedig az erdélyi rendek Ferdinándnak, kit legkegyelmesebb uroknak czímeznek, mielőtt Izabella királyné és a királyfi őket hűségi esküjök alól föloldotta volna.¹⁾ Tinódi e miatt ilyképen fakad ki:

Vajh! magyarok möly igen ti lám bolondok vagytok
Hogy ti magyar fejedelmet soha nem uraltok
Mikor magyar királytok volt, ti jobban voltatok.

Sőt mindenkor vendég királynak ti örültetök
Hogy ki miatt csak romlátok és kevesödétök
Ingyen majdan mind elfogytok és semmivé léstök.²⁾

Az Erdély elfoglalására Castaldo vezérlete alatt megindult csapatok létszáma, Centorio szerint, (66. l.) a következő volt:

Az előhadban

hét zászlóalj spanyol gyalog	1200
magyar hajdú	500
magyar huszár egy Kristóf nevű sziléziai ember vezetése alatt	1000
könnyű tábori ágyú	4

A derékhadban gróf Arco Bódog és Baptista testvérek vezérlete alatt:

egy német gyalogezred	3000
lovasság, hosszú kopjákkal	300
« vértések ³⁾	100
könnyű tábori ágyú	4
félsugár ágyú (azaz 12 fontos)	2

verba facere contigerit, te (igy) protectione et (igy) sub alis imperii mentionem facere omittas» stb. Ferdinánd Castaldonak Bécsből június 20.

¹⁾ Két okmányt közöl Szilágyi, mindkettőt május 31-éről *Erd. Orsz. Eml.* I. 327—331. Az egyikben hűségi esküjök szentségéről beszélnek a rendek, a másikban pedig megszegik. Hogy a XVI. számmal jelölt okiratban előforduló számos hazugság a barát tollából eredt, az alig vonható kétségbe.

²⁾ Tinódy R. M. K. T. III. 369.

³⁾ Obersdorf még május 13-án is Troppauban volt. L. Óváry, id. m. köt. 520 sz.

Végre az utóhadban a podgyászszal

magyar gyalog	---	---	---	---	1000
könnyű lovas	---	---	---	---	300
könnyű táborigyű	---	---	---	---	3

vagyis összesen 7400 ember (5700 gyalog és 1700 lovas) és 13 ágyú.¹⁾

¹⁾ Czimer Károly szerint (5. l.) összesen 7200 ember (5400 gyalog és 1800 lovas), négy faltörő ágyú és 6 táborigyű. A végeredményt illetőleg közel járunk ugyan egymáshoz, de ha az általa idézett forrásokat megvizsgáljuk, nagyon is furcsa dolgokat fődözünk föl. Így pl. meggyőződünk arról 1. hogy a Brandeis vezérlete alatti 2800 cseh és német gyalog csapatot *aug. 28-án* Ferdinánd Bécsben (l. Károlyi 277) inspicziálta és csak ezután indultak el Pozsonyba. (*Brüssz. Okm. II. 264.*); 2. hogy a négy ostromágyú *Temesvárnak* volt szánva; 3. hogy Bakics Péter huszáraival majd valamikor *szeptemberben* Erdélybe *fog* menni az említett négy ágyúval; 4. hogy Ferdinánd Serotin Károlyt 500 morva-sziléziai lovas kapitányává *augusztus* végén nevezte ki; 5. hogy csak Fráter György révén tudja Czimer, hogy a hét zászlóalj spanyol gyalog állítólag 2000 főből állt. Czimer elolvasta a Centorio adta számokat. Hogy miért nem használta föl azokat, annak csak ő a megmondhatója. — Horváth Mihály egy lényeges passust a 265. l. elején csak nagyon sovány kivonatban közli a Brüssz. Okmánytárban. Itt adom teljes szövegét: «Dieses Fendl seindt der khuen. Mt. gethanen Verordnung nach von hinan strackhs auff Presburg getzogen, da sy das gweltig geschütz, so Ihr khuen. Mt. kurtz (vor) Ostertag gegen Tomaschwar verordnet, und von hinnen auf dem wasser stram hin abfueren lassen, finden unnd neben einer anzal husern biss gen Neitra etc. belaitten sollen von dannen des Herrn Erasmi Teuffls etc. unnd Herrn Wackhitsch polers husern von yedem Hauffen 500 dasselb geschütz biss auf das Sybenburgisch conduceiren unnd verglaitten werden, von dann die Lanntschaft Sybenburgen befelh hat, dasselb verrer gar gen Tomaschwar zu liferen, Aber das egemelt teutsch volckh *wurd* ausserhalb des Khuenen fendl von Neitra strackhs auf das fest hauss Leiva ziehen unnd allda beleiben, so lanng bis man sich auff erliches emndt sich die Feindt allenthalben auss thaylen unnd wenden *woellen* alsdann *wirt* die Khün. Mt. sich nach der Gelegenhayt der Sachen auch verrer verorden Aber des Khuenen fendle knecht, dieweil es das sterckst ist hat die Khun. Mt. auf Raab ziehen lassen da es bey Herr Errenreicher von Khunigsperg rittern unnd obristen wber 800 pferdt daselbs bleiben *wirt*». — Egy pár a jövő számban előforduló ígét aláhúztam és ajánlom Czimer úr figyelmébe. — Az említett négy faltörő ágyút illetőleg Ferdinándnak május 21-ki leveléből tudjuk meg, hogy ezek egyelőre visszamaradtak és Castaldo utasítást kapott azok fődözésére kellő számú csapatokat hátrahagyni. Károlyi 231. l. és Óváry 513 sz. és másutt. — Husvét ezen évben igen korán t. i. márcz.

És «e maroknyi sereggel indúlt útnak Castaldo oly föladattal, hogy Erdélyt a hatalmas török császártól elfoglalja», mely csekély seregről, nézetem szerint, «— írja Centorio — ugyanazt mondhatjuk el, a mit Tigranes király állított a Lucullus vezérlete alatt ellene vonuló római hadseregről, hogy t. i. követségnek sok, hadakozásra pedig kevés.» Mint látni fogjuk azonban, az együgyű erdélyiek elkábitására elegendőnek bizonyúlt.¹⁾

KROPF LAJOS.

29-ére esett. — Huber is idéz (*Erwerbung Siebenbürgens* 26. l.) az Erdély invasiójára szánt seregek számára nézve néhány adatot, egyebek közt Castaldonak egy május 14-éről kelt levelét is, de úgy amint idézi, nincs benne köszönet. L. a levelet Óvárynál II. 513. sz. Castaldo szerint a spanyolok száma alig üti meg az ezeret és a németek két ezeren vannak. — Frey Juan Villela de Aldana levelében a csapatok számát így sorolja föl: 2 ezer spanyol, majdnem (casi) 3 ezer német (tudescos), 4 száz vasas német lóháton (herreruelos à cavallo tudescos), 5 vagy 6 ezer huszár (cavallos uzaros) és 2 ezer hajdú (aytones que son la infanteria ungara) 14 darab táborigyúval (piezas de artilleria de campana). *Mem. Hist. Esp.* X. 498.

¹⁾ Maga Castaldo és honfítársai, az olaszok, nagyon büszkék az Erdély elfoglalásával aratott olcsó babérokra. Érmeket veretett az esemény megörökítésére, melyeknek számos változatait ismerjük. Egynémelyikén fölötté nevenséges köriratot találunk. Ilyenek pl. «Transylvania Capta». «Optimus Dux», «Ob rem militarem feliciter gestam», «Subactæ Daciæ», «Restitutori Optimo.»

A TÖRÖK SEREG ÁTVONULÁSA MAGYARORSZÁGON 1683-BAN.

A török birodalom 1683-ban másodszer fogott ama merész hadi vállalatba, hogy Bécszet elfoglalja és Németországot meghódítsa. Eme merész, de sikertelen vállalkozás hazánk történetében is forduló pontot jelez, mivel ekkor kezdődött el a törökök kiűzetése és Magyarország területi épségének visszaállítása.

Az 1683. török hadjárat nem Magyarország ellen, hanem inkább a magyarok tetemes részének szövetségében egyenesen Ausztria ellen irányult. A magyarság egy részének a törökkel való szövetekezésére okot szolgáltatott I. Lipót kormánya, mely míg a hadi téren szokatlanul szerencsés volt, addig a politikai ügyekben egyik ballépést a másik után követte el. A tapintatlanul megkötött vasvári béke a Wesselényi-féle összeesküvést hozta létre, melyet a kormány Zrinyi, Nádasdy, Frangepán és társaiknak kivégeztetésével és üldöztetésével torolt vissza. A visszatorlás azonban nagyon soká tartott s kelletténél erősebb volt, ezért a Thököly-féle kurucz lázadásban nagy ellenhatást keltet. A szorongatott kurucz vezér az akkori időben megszokott helyre, a török Portához fordult segítségért s jelentékeny tényezője volt az Ausztria ellen megindított 1683. évi háborúnak.

A török hadseregnek e hadjárat alkalmával Magyarországon való átvonulását írjuk le e sorokban a török udvari történetíró *Rasid efendi* után.¹⁾

¹⁾ Rasid, Tarikhi I. Az író személyéről és munkájáról lásd a *Had-történelmi Közlemények* 1896. évi I. füzet 74. lapját. Rasid efendi munkájának első kiadása már 1740-ben megjelent. Az általam használt kiadás a

I.

A háború kitörésének közvetlen okát nem csupán Thökölynek a Portához intézett gyakori sürgetései képezték, hanem okot adott erre a Magyarországon állomásozó császári hadsereg is. Az eseményekkel egykorú Cserei szerint: «a német császár részéről is szolgáltaték egy kis alkalmatosság a török insurrectiójára, mert Böszörményben, Kállóban, Füleken híres vitézekből álló nagy praesidium levén, noha a békesség még durál vala, meg is vala parancsolva a német császártól, hogy okot ne adjanak a töröknek a garázdára, de avval nem gondolván, gyakran Váradig, sőt épen Budáig is nagy excursiókat tettek és feles törököket levágván a török hódoltság alatt való falukat is égetik s felprédálják vala. Erről szüntelen megyen vala panasz a portára.»¹⁾ A vasvári békeszerződés ellenére a császári őrség különösen 1680-tól kezdve mind gyakrabban háborgatta a határszéli törököket, pedig a konstantinápolyi államtanácsban *Kara Musztafa* nagyvezírsége alatt már a harcziás párt kerekedett felül. Ez események következtében a Porta parancsára *Ibrahim* pasa, budai kormányzó, Thökölyvel szövetkezve, már 1682-ben megkezdte Magyarországon a hadjáratot, mely mintegy előjátéka volt a következő évi nagy háborúnak.

Ibrahim pasa rövid hadjáratát a hivatalos török történetíró a következőleg adja elő: «Hire jött, hogy a német császár néhány várat, melyek régóta Felső-Magyarországhoz tartoztak, már korábban elfoglalt s a lakosokat erőszakkal meghódoltatta, a mult évben pedig a *kurucz királytól*²⁾ *Kálló* nevű várat is elvette s ellenséges szándékát napról-napra kimutatta; azonkívül a gonosz császár a közte és a magas birodalom között szabatosan megállapított békefeltételekkel ellenkezően újonnan egy-két várat és hidat építtetett s a határszéleken némely rakoncátlan csapatainak rablásai miatt a határszéli lakosok biztossága kárt szenvedett; ezért a budai hedsra 1282. évében (1865) jelent meg Konstantinápolyban a császári nyomdában.

¹⁾ Cserei Mihály históriája. Pest 1852. 129. l.

²⁾ Törökül: *قرص کرال* (*kurusz kral*).

parancsnok, *Uzun Ibrahim* pasa szeraszkerre¹⁾ neveztetett ki s melléje rendeltettek a boszniai tartomány kormányzója *Abdurrahman pasa* és a rumili bejlerbej *Kücsük Haszan* pasa tartományaik katonaságával, a *szandsák-bejekkel*, a *ziametok*²⁾ és *timarok*³⁾ tulajdonosaival, továbbá a temesvári bejlerbej *Szidi-zade Mohammed* pasa, az egri bejlerbej *Ozman pasa*, a váradi bejlerbej *Mavrul-oglu Mohammed* pasa, a szilisztrai kormányzó *Musztafa* pasa s a nikápolyi pasa tizenhatsz ezred janicsársággal s a *szipahik*⁴⁾ egy hadosztálya és ezekkel együtt *Erdély királya*⁵⁾ *Apafy Mihály* az erdélyi sereggel.⁶⁾

Ezek a *pesti síkon* gyülekeztek össze és *Keresztes*⁷⁾ mezeje felé indulván, elsőben *Ónod várát*,⁸⁾ melyet a gonosz szándékú császár a kurucz királytól elvett, az említett év *Redseb* havában⁹⁾ három napig ostromolván, elfoglalták és lerombolták, azután pedig Isten segítő kegyelmével a szeraszker *Fülek* és *Kassa* nevű várakat és még mintegy *negyven erődítvényt* meghódított. A felső-magyarországiak kívánságára Thököly Imre kurucz király számára megíratott az *ahdname*,¹⁰⁾ mely némely föltételek és kikötések mellett még magában foglalta, hogy évenként negyvenezer *kara gurus*¹¹⁾ adót fizessen s *Fülek vára* alatt az említett Thököly Imrének a szeraszker átadta a királyság jelvényét s a *tugrát* és zászlót. *Ónod* és *Fülek várak* leromboltattak, *Kassa* a pedig kuruczoknak adatott át.

¹⁾ *Szeraszker*, háború alkalmával a fővezért nevezték így. Jelenleg a hadügyminisztert nevezik szeraszkernek.

²⁾ *Ziamet*, nagyobb katonai hűbérbirtok, melynek tulajdonosa háború esetén jövődelme arányában kisebb-nagyobb számú katonaságot állított ki.

³⁾ *Timar*, kisebb katonai hűbérbirtok hadi kötelezettséggel.

⁴⁾ *Szipahik*, a lovas csapatok.

⁵⁾ Törökül: *اردل کرای* (*Erdel krali*). Az erdélyi fejedelmeket a törökök rendszeren királynak czimezték.

⁶⁾ Cserei szerint: A fejedelemnek is megengedteték, hogy az erdélyi hadakkal együtt kimenjen *Filek* alá. I. m. 129. l.

⁷⁾ Törökül: *قرستوس* (*Keresztosz*).

⁸⁾ Törökül: *حونوت* (*Honot*).

⁹⁾ Ez esemény a hedrsra 1093. évében volt, a mi megfelel a keresztény időszámítás 1682. évének. Ez évben *Redseb* hava június órá esett.

¹⁰⁾ *Ahdname* vagy *athname*, írásbeli szerződés.

¹¹⁾ *Kara gurus* vagyis fekete piaszter, értéke egy német tallér volt.

a többi erődítményeket pedig a szükségesek kivételével elpusztították. A hitvány császár haragja a kurucz király ellen most meg nagyobb lett s bosszúálló szándékkal csapatait felkészíteni kezdte.

A török író által elbeszélte eme hadjárat még a vasvári béke tartama alatt történt, mivel annak ideje csak 1684-ben volt lejárandó; köztudomásu volt azonkívül még az is, hogy a törökök az 1683. évre valami nagyobb hadi vállalatra készülődnek. A bécsi udvarnál jól sejtették, hogy eme vállalat Magyarország vagy épen egyenesen Ausztria ellen irányul¹⁾ s e miatt még az 1682. év elején elküldték Konstantinápolyba *Caprara Albertet* követül, hogy a béke felbontását akadályozza meg. A követ működése azonban sikertelen volt. Az ázsiai és európai török csapatok már az 1682. évben mindenfelől mozgósítva lönek s ki volt adva a rendelet, hogy Nándorfehérvárra gyülekezzenek. Ibrahim budai pasa a télre visszavonult ugyan Budára, de csapatait a többi magyarországi bejlerbejekkel együtt készenlében tartotta. *IV. Murad* szultán a telet Drinápolyban töltötte, maga ügyelt a hadi készülődésekre s mikor seregei már együtt voltak, kora tavasszal megindult velük Nándorfehérvár felé s ezzel megkezdődött az 1683. évi hadjárat.

II.

A török sereg útját Magyarországon át s az útban történt eseményeket Rasid efendi a következőkép írja le:²⁾

Ő felsége elindulása Drinápolyból a német háborúba.

Miután a hitetlen németek ellen a hadjáratot elhatározták s a hadi készülődéseket befejezték, ő felsége a padisah a világok királyában Allahban bízva az összes muszulman harcsokkal együtt a Drinápoly közelében fekvő *Csukur-csajri*³⁾ nevű gyönyörű síkon sátort ütött s még egyéb fontos ügyek siettetése végett ott néhány

¹⁾ Histoire d'Emeric comte de Teleki. Cologne, 1693. 107. l.

²⁾ Tarikhi I. 391—488.

³⁾ *Csukur-csajri*, magyarul annyit jelent mint gödrös rét.

napi pihenőt tartván *Rebi-ül-akhir* hó 3-án ¹⁾ csütörtöki napon reggel onnét elindult. Diadalhirdető tudósításait előre küldvén, a legnagyobb sietséggel érkezett *Filippopolba* és *Szófiába*, mely állomásokon egy napi pihenőt tartván *Dsemadi-ül-errel* hó 6-ik napján ²⁾ a *belgrádi* síkon állították fel a dicsőséges zászlót.

A Belgrádba való érkezés a rétek virulásának idejére esett, ezért az összes teherszállító állatokat és barmokat itt legelőre hajtották. Mivel az ügyeket értő, dicsőséges *schinsah* ő felségének fensőbb sugalmazástól fénylő s világot látó tekintetén és tiszta szívéen a dolog kimenetelének alakja látható volt, elhatározták, hogy ő Belgrádban maradjon, a nagyvezir ő magassága pedig az összes muszulman harczosokkal a hit ellenségei ellen induljon.³⁾

A szerdar ekremnek a hitetlenek országába való indulása.

Dsemadi-ül-errel hó 15. napján ⁴⁾ Musztafa pasa nagyvezirt a padisah a pokolra való hitetlenek országának feldulása és elpusztítása végett *szerdar ekremmé* nevezte ki s a dicső profétának, — Allah áldja és szentelje meg őt — zászlaját a legnagyobb tisztelettel régi szokás szerint fővezéri kezébe adta.

Az iszlam sereg megérkezése az eszéki síkra.

A szerdar ekrem ő magassága az említett hó 16-án, szombati napon a muszulman harczosokkal s egyistenhívű csapatokkal a belgrádi mezőről elindulván a *Száva* folyón készült hídon átment s miután a szükséghez mérten a *zimonyi* mezőn néhány napi pihe-

¹⁾ A keresztény időszámítás szerint 1683. márczius 31.

²⁾ Május 1.

³⁾ A török sereg száma *Esterházy Pál* nádor feljegyzése szerint 247,000 emberből állott. L. Thaly, Az 1683-iki táborozás történetéhez. Esterházy Pál nádor kiadatlan kéziratai nyomán. Budapest, 1883. 33. lap. — Caprara jelentése szerint 275,000 emberből állt a török sereg. Geschichte der zweyten türkischen Belagerung Wiens bey der hundertjährigen Gedächtnisfeyer von Gottfried Uhlich Wien 1783. 19. l.

⁴⁾ Május 10.

nőt tartott, elhatározta a tovább menést és *Dsemadi-ül-akhir* hó 6-ik napjára ¹⁾ az *eszéki* sikra érkezett.

A kurucz királynak a táborba való jövetele.

Thököly Imre kurucz király eljött, hogy a szerdar ekrem ő magasságával az eszéki síkon találkozzék. Barátságos fogadtatást és királyi tiszteletet mutattak iránta s czobolyprémes mentével díszítették fel őt. A nikápolyi bejlerbej *Huszeïn* pasa az egri bejlerbejségre neveztetvén ki ez alkalommal, parancsot kapott, hogy *Gure* bej társaságában egy sereg katonával *Pozsony* várához induljon. ²⁾

* * *

Thökölynek a nagyvezirrel való eme találkozását, melyet a török történetíró csak röviden említ fel, részletesen leírja egy Thökölyről szóló egykorú francia emlékirat. ³⁾ A török író által említett «barátságos fogadtatás és királyi tisztelet» a táborban jelenlevő német követ szemeláttára történt s a nagyvezir valójában tüntetni akart azzal. Thököly a török táborból távozván, Kassa alatt gyűjtötte össze csapatait s onnét bocsátotta ki nyílt levelét, melyben azon felszólítást intézte az ország lakosaihoz, hogy hódoljanak meg a töröknek s a szultán védelme alatt szabadságukban és vagyonukban megmaradhatnak, az ellenszegülőket s a király iránt való hűségben megmaradókat pedig tüzzel, vassal fenyegette. Hasonló tartalmú felhívást bocsátott ki a nagyvezir is *dárdai* táborából. A meghódolók számára az oltalomlevelek kiadására Thököly teljhatalmú biztosaiként a nagyvezir mellett hagyta gróf Barkóczy Ferenczet, Szepessy Pált és Szalay Pált s e biztosok által kiadott oltalomleveleket a törökök mindenütt tiszteletben tartották. ⁴⁾

Thökölynek a nagyvezirrel megállapított haditerve az volt, hogy a nagyvezir a Dunántúlon fog előrenyomulni, Thököly pedig a Duna balpartján támadja meg a császári sereget. Mikor a török

¹⁾ Május 31.

²⁾ Huszeïn pasának feladata volt, hogy Thökölyvel együtt a felvidéket s különösen Pozsonyt hódoltassa meg.

³⁾ Histoire d'Emeric comte de Tekeli. 121—123. l.

⁴⁾ Thaly i. m. 16.

tábor Belgrádba érkezett, Lipót király is megtette ekkora már előkészületeit s május elején *Köpcsénynél* a bajor választó kíséretében csapatszemlét tartott. A fősereg 33,000 emberből állott *lothringeni Károly* vezénylete alatt; egy másik 8000 főnyi csapatnak *Schultz* és *Caraffa* tábornokok vezérlete alatt az volt a rendeltetése, hogy a felvidéken Thököly előnyomulását feltartóztassa. A Rába-mentét Győr és Körmend között *Batthyányi Kristóf* és fia *Ádám* vezérlete alatt 6000 főnyi magyar sereg lett volna hivatalra védeni; az *Alsó-Vágvonalt* védelmét pedig *Esterházy Pál* nádorra bízta, kinek 9000 főnyi magyar serege volt. Ezeken kívül kisebb csapatok álltak még készen a Szávamentén és a stájer határon.

Ha elfogadták volna *Esterházy* nádornak már az előző évi agusztus 25-én előterjesztett s részletesen megokolt ama haditervét,¹⁾ hogy a háborút a török hódoltság területére vigyék át, e haderő talán elegendő lett volna a törökök visszaverésére és Magyarország felszabadítására, ámde e helyett midőn a törökök Eszékről kiindultak, a császári sereg, mely előbb *Esztergom*, utóbb *Érsekújvár* vívását kezdte meg, félbehagyva e várak ostromát is, június 8-án visszavonult a *Csallóközbe* és *Töközbe* s háborítatlanul engedte a törököket előnyomulni és az örökös tartományok megmentése végett védtelenül hagyta Magyarországot az ellenség pusztítására.

III.

A török seregnek Eszékről való továbbvonulását Rasid efendi a következőkép beszéli el:

A hadsereg elindulása az eszéki síkról.

Az összes hadi nép zsoldjának kifizetése és szokás szerint az élelmiszerek kiosztása végett az eszéki síkon tizenkét napig tartózkodtak s miután további ottmaradással az időt elvesztegetni nem találták czélszerűnek, ezért a hatalmas *Kara Mohammed* pasa,

¹⁾ Esterházy nádor említett haditerve közölve a *Győri tört. és rég. füzetek II. kötet* 337. l.

diarbekiri válit az előcsapathoz, a tiszteletreméltó *Szári Huszein* pasa damaskusi válit a hátsó csapathoz kirendelvén az említett hó 19-én,¹⁾ keddi napon a *Dráva* folyón készült hídon átmentek s a legnagyobb sietséggel haladva a huszonnyolczadik napon végre az iszlam határon levő *Székesfehérvár* előtt elterülő smaragdszínű mezőn ütötték fel sátorukat.

A székesfehérvári mezőn való tartózkodás meghosszabbításának oka.

Krimia uralkodója a felséges *Murad Geraĵ khan* a padisah részéről korábban küldött császári levél meghívásának engedelmeskedve szélgyorsaságú tatár seregével sietve jött s a nagyvezir tudomására jutott, hogy akkor már azon vidékhez közel fekvő helyre érkezett, ennélfogva a regebbi háborúk alkalmával az előbbi oszman szultánok részéről a krimi khánokat megillető szokásos fogadtatás elrendezése végett szükséges volt néhány napra Székesfehérvárott megállapodni. Azonkívül mivel a *szerdar ekrem* ő magassága a határszéli lakosoktól arról értesült, hogy a négy órányi távolságra fekvő *Veszprém*²⁾ nevű híres erős várban levő hitvány hitetlenek nagyon ravaszok s folytonosan zavart és háborgást támasztanak, ezen ügy miatt tehát *Kara Mohammed* pasa, diarbekiri válit, a ki az előcsapatot vezette, néhány ágyúval és vártörő bombával ellátva azon irányba *szeraszkerré*³⁾ rendelte ki s a szivaszi bejlerbej *Khalil* pasa háromezer janicsárral, ötszáz *dsebedsivel*⁴⁾ és más hadi népek közül egy sereg katonával az említett vezér rendelkezése alá adatott.

Előzetesen a székesfehérvári várnak bégje *Atlu-bejzade* kétszáz főnyi csapattal az említett várhoz küldetett követségbe s ő tudatta velük, hogy ha a harc és ütközet nélkül a várat a padisahnak átadják és a *rájaságot*⁵⁾ elfogadják, vagyonuk és életük

¹⁾ T. i. Dsemadi-ül-akhir hó 19-én, a mi megfelel június 14. napjának.

²⁾ Törökben: *پسپریم* (*Peszprem*).

³⁾ Fővezér.

⁴⁾ *Dsebedsi*, gyalogos katonák, kik leginkább a hadiszereket gondozták.

⁵⁾ *Rájaság* vagyis a török uralom elfogadása. A keresztény török alattvalókat nevezték rájáknak.

kegyelmet nyer, ellenkező esetben pedig a hódítás és rombolás fegyvere zuhog reájuk. Az említett küldöttet a várba vezették s a várban levő tévelygő ellenség a hitharcz hevességének félelmétől szerződésre lépett, hogy a várat harcizolás nélkül átadja, ez okból tehát abban lehetett hagyni a seregnek ellenük való kiküldését.

Székesfehérvár *ulemái*, előkelői, gazdagjai és szegényei a *szerdar ekrem* elé járulván, előadták, hogy a megvédelmezés nehézsége miatt nagyon czélszerű lesz e várat¹⁾ lerombolni és elpusztítani. A *szerdar* ezen ügynek, a mint kell, mélyére hatolni s vizsgálatot eszközölni óhajtván, az értelmes embereket megkérdezte s ezek véleményének és tanácsának tiszteletben tartásával kényszerült azt választani, a mit ezek helyesnek találtak, ennélfogva az említetteknek kérelmét nem teljesítette, hanem a *simontornyai*²⁾ béggel négyszáz székesfehérvári katonát helyezett abba őrségül, a lerombolási és elpusztítási tanácsot pedig mellőzte.

*Battyáni-oglu*³⁾ és *Zerin-oglu*⁴⁾ meghódolása.

A magyar bejek között híres *Battyán-oglu* és *Zerin-oglu* az örökkétartó magas birodalom iránt engedelmességet és hódolatot mutattak s meghódolási szerződésük előterjesztése végett embereik a *szerdar ekrem*hez jöttek.⁵⁾ Követeiknek kérelme kedvező fogadtatásra talált.

¹⁾ T. i. Veszprém várát.

²⁾ Törökben: شمطورنه (*Simtorna*).

³⁾ Törökben: بكان اوغلي (*Bakján-oglu*), *Battyán-fi*, ez alatt Batthyányi Kristóf dunántuli főkapitányt érti az író, a ki a törökökhöz csakugyan átpártolt.

⁴⁾ Törökben: زرین اوغلی (*Zerin-oglu*), *Zerin-fi*, Zrinyi Ádám, Ilonának az öcsese.

⁵⁾ Esterházy Pál nádor feljegyezte ama dunántuli főnemesek neveit kik a török közeledtekor Thökölynek és a törököknek meghódoltak. A feljegyzettek közt találjuk Batthyányi Kristóf nevét is, Zrinyi Ádám neve azonban nem fordul elő Esterházy jegyzéseiben (L. Thaly i. m. 16.) s így a nádor valószínűleg nem értesült az ő meghódolásáról. Zrinyiről annál kevésbé gondolhatták, hogy a törökökhöz pártolt, mivel nem sokkal utóbb már Bécsben találjuk őt Lipót király környezetében. Bécsben azonban

A krimi khán őfelségének fogadtatása.

A khán őfelségének fogadtatására kirendelt *Musztafa* pasa szilisztriai váli, *Haszan* pasa rumili bejlerbej, *Ozman-pasazade Ahmed* pasa anatóliai bejlerbej a fogadtatásnál a szolgálatot teljesítvén a kirendelt zászlóaljjal őt a *szerdar ekrem* sátorába vezették s régi szokás szerint, miután a szerdar sátorában leült, ez egy prémes és egy prém nélkül való arannyal átszőtt díszöltönyt adott neki s egy drágaköves törrel s egy aranyozott tegezzel, valamint egy gyönyörű paripával megajándékozta; *két jeles fia, a két szultán,*¹⁾ egy-egy czobolyprémes mentét, a többi előkelők, a tiszték és kiséretük pedig díszruhákat kaptak ajándékba.

Tanácskozás a nagyvezír jelenlétében.

A táborban levő főbb vezírek, *mir-i-miranok*, tiszteletreméltó emírek, a janicsárok agája s más *odsak agák* a hadjárat ügyének megbeszélése végett a *szerdar ekrem* sátorába hivatván, összegyűltek s egy kis beszélgetés után a *szerdar ekrem* óhajta szerint elhatározták, hogy a német császár székhelye, Bécs vára felé fordítják menetük irányát.

Nagy tűzvész Esztergom várában.

Jelentették, hogy a fölséges Allah rendeléséből az iszlám háttáron levő *Esztergom* várában pokoli nagy tűzvész lángjai gyuladtak ki s a vár kívül-belül leégett. A vár kijavítása végett a táborból megbízott emberek rendeltettek ki.

Zrinyi gyanuba került, hogy Lipót úti tervéről s általán az udvarnál történő dolgokról értesíti a törököket és sógorát Thökölyt. Hogy a gyanu nem volt alaptalan, ezt a török író elbeszéléséből kétségtelenül látjuk. Lipót a törökkel való szövetkezés gyanuja alapján elfogatta Zrinyit s börtönbe záratta, hol utóbb megőrülve nyomorultan veszett el. Ő volt a Zrinyi család utolsó férfisarjadéka. (Cserei i. m. 136. l. Uhlich, Geschichte etc. 38. l.)

¹⁾ A tatár khán fiai szultán címet viseltek.

A budai válnak a táborba való megérkezése.

A budai tartomány *müteszarrija*,¹⁾ az öreg, világos ítéletű vezir *Ibrahim* pasa a korábban kibocsátott magas ferman értelmében a budai tartomány *ziamjai* és *tímarjai* s más vitéz hadi nép kíséretében a táborba érkezett s a *szerdar ekrem* elé járulván, szokás szerint díszruhával lön kitüntetve.

A sereg elindulása Székesfehérvárról.

A hadsereg *Redseb hó 3-án*²⁾ Székesfehérvárról elindulván, azon napon *Bez*³⁾ nevű síkságon szándékoztak sátorukat felütni, melynek átellenében *Szentmárton*⁴⁾ nevű erődítmény és kolostor van s mivel a tévelygő hitűek évenként nehányszor azon a helyen össze szoktak gyűlni, azért nagy tiszteletben álló helylyé lett. Mikor az oda menekült és ott tartózkodó hitetlenek értesültek, hogy a félelmes és dicsőséges iszlam sereg azon helyen fog átvonulni, életük megmentésének szándékával a várból kimentek s egyenesen Győr vára felé futottak, ámde a fölséges Allah rendeléséből a portyázó *Kara Mohammed* pasa előőrseivel találkoztak. Az alkalomra leső ellenségvadászó vitézek az átkozott hitű hitványokat villogó karddal támadták meg s legtöbbjét megölték, egy csapatot pedig hadi fogolyként elfogtak s eme foglyokat a szétvert és megölt zászlóalj szerencsétlen főnökével a *szerdar ekrem*hez küldötték; az erődítmény és monostor lerombolását és elpusztítását is elhatározták s miután a *szerdar ekrem*től az engedély erre megérkezett, aláaknázással az egészét lerombolták és elpusztították.

* * *

A törökök közeledésekor, mint fönnebb említettük, a császári sereg Érsekujvár ostromát félbenhagyva, Csallóközbe és Tóközbe

¹⁾ *Müteszarriif*, teljhatalmu tartományi kormányzó.

²⁾ 1683. június 27.

³⁾ Törökben: *بز* (*Bez*), a mi alatt valószínűleg a györmegyei pusztai járást kell értenünk.

⁴⁾ Törökben: *شمارطون* (*Semarton*).

vonult vissza s a had zöme *Győrnél* foglalt állást. Győr vára, melynek megerősítésére a kormány már a XVII. század elejétől kezdve mindent megtett,¹⁾ nemcsak Magyarországnak, hanem egész Európának egyik legjelentékenyebb erődítménye volt. Úgy látszott, hogy a császári sereg bízott abban, hogy Győr feltartóztatja az ellenséget, ámde midőn az ország védtelenül maradt területén a nemesek úgy, mint a városok egymásután sietve meghódoltak Thökölynek, sőt felfegyverzett csapataikat is a törököknek és Thökölynek rendelkezése alá adván, megkezdték Lipót hadai ellen a háborút:²⁾ a császári sereg Győrnél sem fejtett ki kellő ellenállást, hanem visszavonult a törökök elől. A magyar nemeseknek és a városoknak Thökölyhöz való átpartolásáról Esterházy nádor jelentést tett az udvarnak s nagyon helyesen úgy ítélte meg a dolgot, hogy ha a király kellő segítséget nem nyújt, akkor nem veheti tőlük rossz néven, *«ha időkhöz szabván magokat s a kénytelenség tanácsára hallgatván — Thököly hatalmának hódolnak.»*³⁾

IV.

A törög seregnek győri tartózkodása és további útja az ország határáig *Rasid* efendi elbeszélése szerint a következőkép történt:

A hadseregnek Győr várához való megérkezése.

A tenger mozgalmú iszlam csapatok az említett helyről⁴⁾ megindulván, *Győr* vára elé érkeztek. Az iszlam vitézek a nevezett várral szemközt fekvő téren a czifra hitetlen csapatokkal megütöközni óhajtottak. A hitvány pogányok közül egy csapat pokolra való hitetlen a várból ki is jött s úgy mutatták, hogy az ellenségtörő

¹⁾ Lásd Villányi, Győr vár és város helyrajza. Győr, 1882. 41—57. l.

²⁾ Különösen Batthyányi Kristóf dunántúli főkapitány és Draskovich Miklós gróf kezdték meg nagyobb erővel a császári hadak ellen a támadást. Thaly i. m. 17. l.

³⁾ Thaly i. m. 19. l.

⁴⁾ T. i. Székesfehérvárról.

harczosokkal találkozni akarnak. Két oldalról az ütközet tüze ki-
gyuladt s némi csatározás után a kijövő tévelygő hitetlenek látván,
hogy a hitharczosoknak ellen nem állhatnak, a várba való zárkó-
zás szükségét érezve, a harctérről megfordultak s futva a vár felé
mentek.

A győzelmes csapatok összes sátorai a várral szemközt dicse-
kedve állottak s a hit ellenségei, hogy a vár előtt folyó *Rába* folyón
a győzelmes csapatoknak a tulsó partra való átmenetelét megaka-
dályozzák, a *Rába* és a *Rubeza* folyók között elterülő győri sikon
tábort ütöttek és a táboron kívül a folyó partján elhelyezett néhány
ágyúval lövöldözvén, az átmenni óhajtó muszulman harczosokat
különféle módon eltávolították és visszaverték. Ez okból tehát
*Kara Mohammed pasa csarkhadsit*¹⁾ nagyszámú csapatával s a
melléje rendelt halebi bejlerbej *Bekir* pasát, az adanai bejlerbej
Szeid Mohammed pasát s a szivaszi bejlerbej *Khalil* pasát tartomá-
nyaik katonaságával, valamint *Nureddin* szultánt nyolcezer ellen-
ségtörő tatárral és más *mir-i miránokat* húszezer főnyi vitéz sereg-
gel elküldötték, hogy a tábor helyétől fölfelé három órányira a *mér-
ges-i átjárónál*²⁾ menjenek át s a hitvány hitetleneket hátul fogva
a fölséges Allah segítségével zavarba hozzák és minden lehetét el-
kövessenek arra, hogy saját fejük bajával legyenek kénytelenek
vesződni.

Nureddin szultán a mint megérkezett a *mérges-i erődtményt*
Isten kegyelmével még abban az órában bevette s a benne talált
átkozottakat a kard eledelévé tevén, a *Rába* vizén átmenni töreke-
dett. Ámde a vizen sehol gázlót nem találtak s épen nem volt az át-
kelésre hely, noha a kalauzok ezt hirdették, ennélfogva úgy kellett
azt átúsztatni. *Mohammed* pasa és *Bekir* pasa azon napon a *Rába*
folyón csakugyan átúsztatván, egy csapat katonával átkeltek. *A mold-
vai vajda* pedig kiadta a rendeletet, hogy a folyón sietve hidat verje-

¹⁾ *Csarkhadszi*, portyázó, könnyű lovas.

²⁾ Törökben: *مرکز کچیلدی* (*Merkez gecsilü*). *Mérges* jelentéktelen
kis falu Győrme gyében a *Rába* mellett. A győrme gyei nemesség 1582-ben Tó-
köz védelmére *Mérgesen* egy kis erődtményt építettett, melyet mint a
török író elbeszéléséből kitűnik, *Nureddin* tatár csapatai dúltak fel ez át-
vonulás alkalmával. E század elején az erődtmény kőfalai és árkai még
láthatók voltak, ma már alig található némi kis nyoma.

nek s a hidat még azon éjjel el is készítették s reggel egy csapat katonára ezerféle igyekezet és baj között keresztülment. Nureddin szultán tatár csapatai is egyik közeleső helyen keresztülmenvén, a környékbeli falvak lakóseit úgy ellepték mint a darázsok. A következő napon az egész győzelmes sereg a szemtelen tábor ellen rohamot intézett s mivel a szembejövő tévelygő ellenségek a hitharczosok bátor rohamának az első összeütközéskor ellen nem állhattak, táborukba visszafutottak. Az ellenségtörő harczosok nyomom követtek őket s egy részüket kardra hányva elvesztették, némelyeket pedig foglyokká tettek. A megrohanástól megrémülve és megijedve táborukban sem mertek megmaradni, azért gyalogságuk a győri várba menekült, lovasságuk pedig a saját tartományuk felől levő *Rábca* folyón még azon éjjel keresztülment s az üldöztetéstől való felelmükben a folyón átvezető hidat is felgyújtották s egyenesen haza futottak.¹⁾ A tatár népnek egy csapat gyors lovassága a folyón átúsztatván, a menekülő átkozottakat üldözte s egész *Magyar-Óvárig*²⁾ elment és a visszamaradókat a szabadulás kegyelmétől megfosztotta.

A következő napon *Kara Mohammed* pasa saját zászlóaljait a melléje küldött iszlám sereggel egyesítvén, egészen a *várossal*³⁾ szemközt azon a helyen állította fel sátorait, hol egy nappal előbb az a tábor volt. Némely bátor iszlám harczosok s a város felgyújtására törekedtek, s mivel éppen erős szél volt, az egész nagy várost egészen a várig elpusztították és hamuhalmazzá tették. Mikor a várbeli hitetlenek ezt látták, átkozott kapitányuk⁴⁾ a *szerdarhoz*

¹⁾ Július 4-ére a császári hadsereg Esterházy nádor és a többi magyarok bosszúságára és csodálkozására kardcsapás nélkül feladva Magyarországot, Győr alól teljesen elvonult s az osztrák határokhoz huzódott. Thaly i. m. 14. l.

²⁾ Törökben: *النون برداق* (*Altun Bardak*), a mi a német *Altenburg* elferdítése.

³⁾ *Város* alatt Győr külvárosát, a mai Győr-Ujvárost érti az író, mely a Rába és Rábca között terül el. Győr-Ujváros már 1550 előfordul, mint Győr külvárosa s lakossága folyton növekedett a törökök által elpusztított falvakból oda menekülő népekkel. A császári tábor Győr-Ujváros előtt volt felállítva a Rába és Rábca között.

⁴⁾ Győr várának főkapitánya ekkor Hermann badeni örgróf volt, ki 1682—1692. viselte a főkapitányi hivatalt. Villányi i. m. 93. l.

követet küldött s ilyféle ravaszságot és csufszágot gondolt ki: «Ha az a tervetek, hogy e várat meghódítsátok, küzdés és harc nélkül ezt semmiesetre sem adhatjuk át. A várban levő temérdek katonaság okvetlen harcot kezd s minden két kar egy-egy fejért készen van s a hadi eszközök a lehetőségig működésbe hozatnak. Mivel a várban sem a felszerelés, sem a sereg fölött önkényes rendelkezésünk nincs, ezért harc és ütközet nélkül ezt átadnunk nagyon nehéz és így nyilvánvaló, hogy mindkét részről sok ember elpusztul. Ámde mivel ismeretes, hogy ti Bécs ellen indultatok, ha pedig e vár elpusztításával és ostromával foglalkoztok, időtököt elvesztitek és szándékotok meghiusul, ez okból e vár ostromlásával való időpazarlásnál sokkal helyesebb lesz, ha eredeti tervetek szerint Bécsbe mentek, mert ha Bécs várát elfoglaljátok, ezen várat mi harc és ütközet nélkül átadjuk nektek». ¹⁾ Eme tudósítás a *szerdar ekrem* ö magasságának véleményével is megegyezett, azért a továbbindulásra határozta el magát.

Tanácskozás a szerdar ekrem sátorában.

A Bécs ellen való indulás ügyének megbeszélése végett a következő napon a bölcse véleményű *Ibrahim pasa* budai váli, a kegyes *Szári Huszein pasa* damaskusi váli s a táborban levő többi főbb vezírek, a fényes *mir-i miranok*, a tiszteletreméltó *odsak agák* valamennyien a nagyvezíri sátorba hivattak s a tanácskozás megkezdésekor *Musztafa pasa szerdar ekrem* így szólt: «Ily temérdek katonasággal e helyre jöven, mint látjátok nagy számú sátorainkat felállítottuk. Győr vára most előttünk áll, hanem mindnyájan tudjátok, hogy a hitvány hitetlenek harmincz-negyven év óta gondjukat és törekvésüket mindenkor eme vár megerősítésére s a hadiszerek és fölszerelések felhalmozására fordították. Mint hallottátok, igen sok hitetlen várór van benne. Ha most az ostromhoz kezdünk, könnyű szerrel a várat nekünk semmi esetre sem adják át, hanem hosszú ideig tartó háboruskodásra leszünk kényszerítve. Katonaságunknak harcolni kell, a míg ennek meghódítása sikerül s igen

¹⁾ Ennek a furfangos izenetnek a nyomát a magyar kútfőkben nem találjuk.

sok muszulman vitéz elvész és mivel kevés idő marad, Bécs ellen való indulásunk terve meghiúsul. E tekintetben a megfontolt helyes vélemény abban áll, hogy a Rába folyón azonnal hidat veressünk s míg a hit ellenségei gondatlanságban vannak, Bécs várát ostrom alá vegyük. Ha a felséges Isten Bécs várát nekünk adja, ez a vár ugyanis a mienk. Azt hiszem, hogy Allah akaratával minden harc és ütközet nélkül jutunk e vár birtokába».

E szavak után, mivel mind tudták, hogy a *szerdar ekrem* ezen vélemény mellett foglalt állást, azt gondolták magukban, hogy az ellenkezésnek mi haszna sem lenne, azért így feleltek: «Téged illet a parancsolás»; s gondolataikba mélyedvén ¹⁾ a gyűlésből a nagyvezir véleményével ellenkező szó nem hallatszott, s a rendelkezésben véleményeltérés nem látszott. Azonban a *budai váli*, a bölcs itéletű öreg *Ibrahim* pasa, mivel nagy tapasztalású ember volt, a vallás és a birodalom javát maga elé állítván, így szólt: «Uram! ha kegyes lesz megengedni, én szolgád egy történetet mondanék el. Nincs ugyan a világon olyan, a mit te ne hallottál volna, de ennek felidézése e helyen mégis czélszerű lesz s nem marad minden haszon nélkül». Mire a nagyvezir mondá: «Szólj pasa apó! a tanácskozás czélja az, hogy a dolog előnye és hátránya megbeszéltessek s a mi valamennyi előtt legkedvezőbb véleménynek látszik, a szerint kell eljárni». Erre az Aristoteles bölcseségű vezir bölcs beszédét így adá elő: «A régi uralkodók közül egy nagy kegyességű padisah környezetének okosságát, belátását, találékonyságát és értelmességét kipróbálni akarván, a tanácstermében elterített nagy szőnyeg közepére háromezer darab szép aranypénzt helyezett s azt mondá, hogy a ki azon aranyat onnét elveszi a nélkül, hogy a szőnyegre lépjen, az azé lesz. Szavaira mindegyik azt felelte: «Vajjon mi módon lehet ez?»; — s miután értelmességük foka szerint gondolkodtak s képzelőtehetségük és elméjük erejéig a dolgot találgatták, nem remélvén annak lehetőségét, így válaszoltak: «Erre a kívánságra vállalkozni nagy esztelenség és képzelgés volna». Ámde egyik közülök a természetében rejlő nagy leleményességével és okosságával a padisah szándékán átesillámló dolog mivoltát megértvén, engedelmet kérve így szólt: «Ha a padisah megengedi, én szolgája parancsa

1) Törökben: A gondolkodás függőnye alá hajták fejüket.

szerint hozzákezek a pénz felvevéséhez». Az engedély megadtván, a szőnyeg egyik sarkát megfogta s azt összehajtogatván az aranyat felvette s azután ismét visszahajtogatván helyére ment. Az uralkodó nagyon helyeselte ez éleslátású találékonyságot és egyenes okosságot s királyi kegyelmének kimutatásával őt társai és sorsosai között irigylésreméltóvá tette. Fenséges Uram! ¹⁾ hogy magas színed előtt eme történetet elmondani bátorkodtam, ennek a célja legrövidebben a következőkben foglalható össze: Gondoskodásunkat és igyekezetünket czélszerűen jelenleg eme vár ostromára és elfoglalására fordítván, az ellenségtörő tatárokat egy csapat bátor sereggel küldjük ki portyázásra, hogy a hitetlenek országát elpusztítsák. Mihelyt a felséges Allah segítségével eme vár elfoglalása sikerül, a hit ellenségeinek országa pedig köröskörül feldúlva és elpusztítva lesz s ez által őket a bekövetkező nehéz évektől a mint kell elremítjük, méltóztassál akkor e vár őrizetére elegendő katonaságot kirendelni, magad pedig a téli napokat töltsed Budán s ily módon a hitvány átkozottakon nemcsak kellőkép bosszút állunk, hanem még kedvünk szerint a békére is hajolnak s azért könyörögnek is; ily módon a vallásnak és a birodalomnak nagy szolgálatot tesz. Ellenben ha Bécs irányában ezen vár és jobbra-balra más erődítmények is az ellenség kezében maradnak, s azokat magunk mögött hagyva azon szándékkal megyünk előre, hogy Bécsset ostromoljuk, ez semmikép sem lesz okos és czélszerű. Különben te jobban tudod». Ezeket mondván szavait befejezte.

Midőn a nagyvezir hallotta Ibrahim pasának eme szavait, melyek az ő véleményével ellenkeztek, nagy felhevüléssel haragját mutatva és nem tetszését jelezve ezen ócsárló szavakat mondta: «Nyolczvan esztendősnél idősebb ember létedre az okosságban ugyancsak hátramaradtál». A bölcs vezir erre így válaszolt: «Noha én vén fecsegő vagyok is, de ha azon módon járunk el, ez a vállásra és a birodalomra hasznos dolog lesz. Különben a hogyan te véled, akként is tehetsz». Erre *Huszein pasa* damaskusi váli is közbeszólt, mondván: «Uram! czélszerű lesz a pasa apó helyes véleménye szerint cselekedni». Mire ő így szólt: «A pasát nem viszem

¹⁾ Törökben: Szultánom, a mi itt udvariassági megszólítás.

magammal, itt fog maradni¹⁾ és gondoskodjék számunkra katonaság és élelmiszerek küldéséről;» — s így magától értetődve az említett pasának kislelkűségét, valamint saját elhatározásában való szilárdságát mutatta és bizonyította. Ibrahim pasa látván, hogy helyes véleménye nem hat a nagyvezir szívére, így felelt: «Akár itt hagyj, akár magaddal vigy, a parancsoló te vagy és parancsodon kívül semmi egyebet nem teszek;» — s ezzel elhallgatott.

Miután a Bécs ellen való indulás ügyét elhatározták és elfogadták, tanácskoztak arról is, hogy a hadseregnek a Rába folyón való átvonulása végett a hidak építéséhez kell kezdeni. Ennek értelmében azon a helyen, hol a folyó partján az őrház volt, a janicsár aga a rumili sereggel a sánczokra helyezkedett s arra is parancsot kapott a janicsár aga, hogy arról a helyről átvezető hidat készítsen. Ezután egyik híd építésére kirendelték a volt defterdare Ahmed pasa temesvári *muhafizt*, egy másik híd építésére pedig a tisztas *Khazir* pasa boszniai *muhafizt*, *Musztafa* pasa szilisztriai válival együtt. Az építendő hidak mindegyikének helyénél az átellenben fekvő partra tutajokon egy csapat gyalogos *szezbant*²⁾ vittek át, kik a sánczokban³⁾ elhelyezkedvén a hidak építésével foglalkoztak. Hogy a *boszniai váli* által kezdett híd minél előbb elkészüljön sátorának a hídhoz közel eső helyen való feállításáról gondoskodott.

Tata és Pápa várának elfoglalása.

Tata és *Pápa* nevű két vár közel esvén e helyhez s parancsnokaik meg voltak felemlítve, azért a megadásra hajlottak s a várat sietve kiürítették és átadták. *Tata* várának kapitánya kegyelemkéréssel kivonult s a várban levő tizenhét muszulman foglyot a nagyvezir lábai elé hozván, hódolatát bemutatta. *Pápa* várában a hit ellenségei erősen daczoltak, ezért *Huszein* pasa damaskusi váli

¹⁾ A nagyvezir Ibrahim pasát csakugyan Győrött hagyta az erdélyi hadakkal együtt, hogy Győrt ostromzár alatt tartsák.

²⁾ Szezbant, a janicsárok egy hadosztályát nevezték így.

³⁾ A török szöveg a perzsa *سایندگان* (*szajeban*) szót használja itt, ami tulajdonkép ernyőt, menyzetet jelent.

s *Ali* pasa az egri tartomány műteszarifja tartományaik katonaságával, néhány ágyúval s egy csapat hadi felszereléssel a vár ostromára kiküldettek. Midőn ezek megérkeztek, egy óra alatt a külvárost elpusztították s a benne levő átkozottakat kardra hányták. A várba zárkózott tévelygő ellenségek látván ez állapotot, kegyelemkérő kezükkel az irgalom kapuján kopogtattak, mely nekik meg is nyitattott. Tata várába *Mohammed* csanádi bej rendeltetett várőrnek a temesvári gyalogságból négyszász vitéz katonával, Pápa várába pedig a *szigetvári* bej ötszáz fehervári lovassal s e várban talált negyvenhét muszulman hadi fogoly a rabság bilincseiből kiszabadított.

Nureddin szultán kiküldetése a császári tábor felé.

Redseb hó 12-én ¹⁾ híre terjedt, hogy a hitvány hitetlenek vert tábora előre jön, azért Nureddin szultánt tizenöt ezer szélgyorsaságú tatárral eléje küldötték. Ugyanazon napon az elébb megkezdett hidak is mind elkészültek s a következő nap *Ibrahim* pasa budai muhafiz és *Musztafa* pasa szilisztrai váli néhány ezer katonával s egy csapat janicsárral, tüzérrel s elegendő mennyiségű ágyúval és hadikészlettel a folyó partján a hidak őrizetére hátrahagytak, a többi iszlam csapatok pedig valamennyien a túlsó partra mentek és a Rábezánál állottak meg.

Magyar-Óvár bevetele.

Ezen helytől két órányira van *Óvár* nevű erős vár, mely a gonosz császár örökölt birtoka s Komárom és Győr várakhoz közel eső gazdaságaiból és malmaiból a jövedelemkép befolyó búzát és más élelmi szereket az ott épített magtárak hombáraiba gyűjtik össze és ott őrzik. Mivel tehát e helynek elfoglalásra nagyon hasznosnak ígérkezett, ezért annak elfoglalását elhatározták s erre a győzelmes sereg előcsapatát vezető *Kara Mohammed* csarkhadsit választották ki. Ő a melléje rendelt *Abu-Bekr* pasa aleppoi váli és *Mohammed* pasa adanai váli seregével, valamint más hadi

¹⁾ Július 6.

népekből összeszedett nagy csapattal a vár ellen nyílt rohamot intézett.

A sátán fajához tartozók az átható tűzü puskagolyókat mint a hulló csillagokat szórták, s a mellett, hogy várárkaik is tele voltak vízzel, a hitvány átkozottak még ki is rohantak s ütközettel védték magukat. Ámde az iszlám csapatok az aljas hitetlenekre utóbb szemüket sem nyitották ki, hanem vitézül harczolva, egy oroszláni rohammal a vár közelébe jutottak s a vitéz hitharczosok a vár szélébe kapaszkodtak. A várbeli hitetlenek ugyan makacsul felkelve a hitharczosok támadásához alkalmazkodtak, ámde három-négy órai harc után a felséges Allah kegyelmével a hitharczosok győztek s ily erős várnak ily módon nyílt rohammal való bevétele sikerülvén az iszlám hősök a kincseket és élelmiszereket elfoglalták, a benn levő hitvány átkozottakat pedig kardra hányták. A várban talált élelmi készletet a hódítással megbizott csarkhadsík azután közmegegyezéssel az egész tábor népe között kiosztották s mivel még így sem fogyott el, harmincz-negyvenezer *keilnél* ¹⁾ több búzát hagytak ott; nehogy azonban a hitvány sereg visszatérvén azt elvigye, ez okból a fölösleges gabonát s a várban és a váron kívül levő házakat és épületeket felgyújtották. E helyen egy napi pihenőt tartottak, a mely után *Kara Mohammed* pasa eme hőstettével a *szardar ekremhez* jött és ez czobolyprémes mentével ajándékozta meg őt. Ezen vezér gondjaira bizatott egész Bécs váráig az úttól jobbra és balra utbaeső váraknak, erődítményeknek falvaknak s városoknak elpusztítása és feldúlása, s ő az engedelmesség gyeplőit azon irányba fordította.

A császári tábor elvonulásának örömhíre.

A tábor állapotának megvizsgálására korábban kiküldött *Nureddin* szultán a tévelygő ellenség táborához közel eső helyen ötszáz főnyi őrséggel találkozott s midőn ellenük rohamot intézett, ők gonosz táboruk felé futottak; a szélgyorsaságú tatárok nyomukban levén, nagyobb részüket kardra hányták. Mikor a táborban levő hitvány hitetlenek a tatár sereg rohamát látták, félelem szállta meg

¹⁾ *Keil*, török gabonamérték, nagysága vidékek szerint változó volt.

őket, a tatár sereg pedig darázsok módjára meglepte őket, úgy hogy végre az ellenállás lehetőségéről kétségbe esvén, futva Bécs felé vitték felforgatott zászlóikat.

A hitetleneknek elfoglalt és elpusztított városai.

A *Rába* folyó innenső és tulsó részén *negyvenkilenc* részint vár, részint erődítmény, részint sziget, részint nagy, részint kis város került a győzelmes szultán uralmának körébe és pedig némelyike ostrommal, némelyike önkénytes feladással. Azok, melyek meghódolásukat siettek kijelenteni a *magyar király* ¹⁾ megbizottainak, kezeseket adtak s őszinteségük kimutatásával megmenekültek, s azok, a kik katonák voltak, Thököly Imre kurucz király csapataihoz csatoltatván, azokkal együtt a hadjáratra küldettek.

Az említett folyón való átkelés előtt elfoglalt és feldúlt várak és *palánkák* nevei a következők: ²⁾ Várak: *Veszprém*, ³⁾ *Tata*, *Pápa*. Palánkák: *Tihany*, ⁴⁾ *Vázsony*, ⁵⁾ *Csobáncz*, ⁶⁾ *Keszthely*, ⁷⁾ *Szigliget*, ⁸⁾

¹⁾ Thököly Imre.

²⁾ A helyek megnevezése néhol teljesen kimagyarázhatatlan. Az idegen neveknek arab betűkkel való kiírása különben is nehézkes, Rasid efendi pedig még arab betűkkel is hibásan írta ki a magyar helyneveket, vagy legalább értelmetlen másolói és művének kinyomtatói teljesen elferdítették azokat. A mennyire lehet megkíséreljük a török író által említett helynevek magyarázatát.

³⁾ Törökben: *پسپریم*, *Peszprem*.

⁴⁾ Törökben: *طیکون*, *Tihon*.

⁵⁾ Az általam használt török kiadásban így van: *وارون* (*Varon*), a mi nyilván sajtóhiba e helyett: *وازون*, *Vazson*.

⁶⁾ Törökben: *جومانجا* *Dsomandsa*, a mi helyesen *Csobáncz*, Zala-megyében.

⁷⁾ Törökben: *کستل*, *Kesztel*.

⁸⁾ Törökül így van: *شعاسمت* (*Seaszmet*), a minek semmi értelme sincs ez alakban. Ha az egymáshoz hasonló s ennélfogva könnyen felcserélhető betűket vesszük figyelembe, akkor így igazítható ki: *سغلیغت*, *Szigliget*, s akkor meg is találtuk e szónak helyes értelmét. *Szigliget* vár romjai ma is megvannak.

Devecser,¹⁾ *Csesznek*,²⁾ *Jánosház*,³⁾ *Karakó*,⁴⁾ *Simonyi*,⁵⁾ *Somló*,⁶⁾ *Vath*.⁷⁾ Városok: *Tuskevár*,⁸⁾ *Vásárhely*,⁹⁾ *Tapolcza*¹⁰⁾ és *Szent-Márton vára*.¹¹⁾

A Rába-folyón való átvonulás után lerombolt helyek ezek: *Óvár*¹²⁾ és *Hainburg*¹³⁾ várak. *Újvár*¹⁴⁾ város, *Rábca-sziget*¹⁵⁾ és *Rábaköz-sziget*.¹⁶⁾ E két sziget egymás mellett fekszik s környékük folyókkal van kerítve és bennük számtalan erődítmény, város és

1) Törökben: *دودجي*, *Devedsi*.

2) Törökben: *خشيتق* (*Khesitak*), a mi nyilván hibás pontozás e helyett: *چسنق* s így *Csesznek* névre magyarázható. *Csesznek* veszprémmegyei hely, várának romjai maig láthatók.

3) Törökben hibás pontozással: *ياتوش خاس* (*Patoskhasz*), a mi kiigazítva így lesz: *يانوش حاس*, *Jánosház*, mezőváros Vas megyében.

4) Törökben így van: *فردقو* (*Farakó*), a világosan sajtóhiba e helyett: *قردقو* *Karakó*, vas megyei falu a Marczal mellett.

5) Törökben: *شموني* (*Simoni*).

6) Törökben: *شوملق* (*Somluk*); Veszprémmegyében a Somló hegyen épült várat jelenti, melynek romjai maig megvannak.

7) Törökben: *واد* (*Vad*). *Vath* veszprémmegyei falu.

8) Törökben: *وشغوار* (*Vesgevar*); a szó elejéről a *ت* betű valószínűleg elmaradt, ha ezt hozzáteszszük lesz: *Tuskevár*; veszprémmegyei mezőváros.

9) Törökben: *وشاديل* (*Vasadil*); e szóban a *و* helyett valószínűleg *ر* betű volt s akkor olvasása így lesz: *Vásáril*, a mi nem más, mint *Vásárhely*; teljes neve ma *Somló-Vásárhely* Veszprémmegyében.

10) Törökben: *طاپوچه* (*Tapocsa*).

11) Törökben itt: *صمارنين* (*Szemartin*).

12) *Magyar-Óvár*.

13) *Hainburg* Alsó-Ausztriában.

14) *Győr-Újváros*.

15) Törökben: *جزيرة رايچه* (*Dsezire-i Raicsa*), melyben a *ي* betű nyilván sajtóhiba a *د* helyett.

16) Törökben: *جزيرة رابةثوس* (*Dsezire-i Raba-i kösz*).

falu van. Ezeket, valamint a *Fertő vize*¹⁾ partján fekvő *Valla*²⁾ és *Féltorony*³⁾ nevű palánkákat a tatár sereg megtámadván, felégette s összes lakosságukat elfogván rabszolgaságba vitte.

Az Óvár várának elpusztítására kiküldött izlam csapatok a csatorna és az átjárók baloldalán kirabolták és felégették: *Szent-János* (?),⁴⁾ *Apetlan*,⁵⁾ *Parndorf*,⁶⁾ *Védeny* (?),⁷⁾ *Nezsider*⁸⁾ és *Kímle*⁹⁾ nevű hat palánkát; a Lajta folyó túlsó oldalán pedig *Köp-*

¹⁾ Törökben így van: *دفرخو صوبی* (*Deferkho szuji*), a mit bármennyire eltérő hangzása legyen is, csakis a *Fertő* vizére lehet magyarázni.

²⁾ Törökben: *واته* (*Vata*) van ugyan, de mivel ilyen nemű hely nincs a *Fertő* mellett, azt hiszem itt ismét betűcsere történt s igazi neve *Valla*, mely Mosonmegyében van a *Fertő* mellett.

³⁾ Törökben ezt a szót találjuk: *مارچون* (*Marsun*), melynek helyes értelmét csak sejteni lehet. *Marsun* nevű hely nincs a *Fertő* mellett, azért úgy hiszem, hogy az a német *Halbthurm* szónak hallás után való helytelen leírása. *Halbthurm*, magyarul ma *Féltorony*, régi német község Mosonmegyében. Annál is inkább ezt kell értenünk alatta, mivel ez az uralkodóház családi birtoka s a törökök különösen ezeket és az Esterházy birtokokat iparkodtak feldulni.

⁴⁾ Törökül *پولاده* (*Polada*) van írva; azt hiszem, hogy a német *Johann* szónak téves leírása ez, s ekkor e hely *St. Johann*, magyarul *Sz. János*, mosonmegyei német falu lenne. E hely jelenleg nagy népes község s már régi falu.

⁵⁾ Törökül: *پنلان* (*Ponlan*); azt hiszem, hogy a német *Apetlan* (magyarul ma *Bánfalu*) helység ez Mosonmegyében.

⁶⁾ Törökül: *دیدووق* (*Bekendruk*); úgy gondolom, hogy *Parndorf*, mosonmegyei helység ez. Az arab betűk pontozásának változtatásával ez ki-magyarázható.

⁷⁾ Törökben: *دیدن* (*Diden*), az első betűnek *و* vagy *ل* betűre változtatásával *Weiden*, illetve *Leiden* szónak olvasható s e szerint *Védeny* illetve *Lebeny* mosonmegyei helységet jelezné.

⁸⁾ Törökül ugyan *تشید* (*Tesid*) van, de ez bizonyára sajtóhiba *نشید* (*Nesid*) helyett s ez csakis *Nezsider*, mosonmegyei mezővárost jelentheti.

⁹⁾ Törökben: *کولا* (*Kula*), a mi a *و* betűnek változtatásával *Kímle* szónak olvasható s akkor a mai *Horrát-Kímle*, régi mosonmegyei helységet jeleli.

csény,¹⁾ Oroszvár²⁾ (?), Rajka,³⁾ Berenye,⁴⁾ Gáta,⁵⁾ Moson (?)⁶⁾ és Herilvekre⁷⁾ nevű hét palánkát.⁸⁾

* * *

A török hadsereg a fennebb említett helyeket elfoglalván átment a Lajtán s megkezdte Bécs ostromát; ennek leírása azonban nem tartozik felvett tárgyunk keretébe. Mint ismeretes dolog, e háború a császári hadseregre nézve szerencsés eredményű lett, ámde ma, midőn az eseményeket elfogulatlanul vizsgáljuk, méltán felmerül az a kérdés, hogy a bécsi haditanács azon haditerve helyett, mely egyedül az örökös tartományok megvédését tartotta szem előtt, Magyarország sorsával keveset törődött,⁹⁾ nem jobb lett volna Esterházy nádor haditervét elfogadni s ez által a királyához hű Magyarországot megkímélni a török hadak átvonulásakor szenvedett nyomortól?

Dr. KARÁCSON IMRE.

¹⁾ Törökül: كيدسه (Kidse) a mi nem más mint a német *Kittsee* vagyis *Köpcsény*.

²⁾ Törökben így van: كيرجوك (Kerjuk), a minek így semmi értelme sincs; talán *Karlbürg* helytelen leírása ez s akkor a mai *Oroszvár* (*Karlbürg*) helység Mosonmegyében.

³⁾ Törökben: از ايفه (Azajka), a mi nyilván sajtóhiba e helyett ارافجه (*Arajka*) vagyis *Rajka*, Mosonmegyében; az ا betű a szó elején csakis prostethikon.

⁴⁾ Törökben: بنداشدورق (Bendasdurk); úgy hiszem a német *Palesdorf* helytelen leírása ez. *Palesdorf*, magyarul Bezenye, horvát lakosságú hely Mosonmegyében.

⁵⁾ Törökben is: غطه (*Gáta*). Gáta mosonmegyei horvát falu.

⁶⁾ Törökben: رزديبرق (Rezseburk) van, a mi az arab betűk némi kis igazításával *Weiselburg* szóra értelmezhető s ekkor *Mosonyt* jelelné.

⁷⁾ Törökben: هريل و دكرب, ilyen vagy hasonló nevű hely sem a magyarországi, sem az osztrák határszéli falvak közt nincs, hacsak nem az osztrák *Mädchenburg* vár ez, melynek romjai ma is láthatók.

⁸⁾ A török író feljegyzése az elpusztított helyekről nem teljes, mivel az említettekén kívül számos hely volt még Sopronmegyében is, melyet a tatárok felégettek. L. Hanns Tehány's *Ungrische Chronik vom Jahre 1670—1704*. Magyar Történelmi Tár V. Pest 1858.

⁹⁾ Thaly i. m. 15.

TÁR C Z A.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁBÓL.

A hadtudományi bizottság ápril 20-iki ülése a szünet előtt az utolsó volt, miután a millenniumi ünnepek a bizottság tagjait sok irányban lekötik.

Ez ülés tárgyai közül figyelemre méltó a bizottság azon elhatározása, hogy az akadémiánál lépéseket fog tenni arra nézve, miszerint az akadémia pályázatai jövőre a hadtörténelmi szakra is kiterjesztessenek.

A bizottságban végre munkálkodás folyik arra nézve, hogy az ezredéves kiállításon levő tömérdek hadtörténelmi emlék közül minél több megszereztessek és evvel a *Magyar hadtörténelmi Múzeum* alapja megvettesék.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

Még egyszer a Básta-érmekről. E folyóirat olvasóit, különösen pedig Gömörý őrnagy urat érdekelni fogja a hír, hogy, mint dr. Hampeltól még tavaly levél útján értesültem, a Magyar Nemzeti Múzeum a Básta-féle ovális emlékéremnek mintegy tizenegy változatát bírja, melyeket annak idején egy specialistánk, Dobóczky Ignác gyűjtött össze. Ugyancsak ő az *Archaeologiai Értesítő* régi folyamában közölt Bástáról és emlékérmekről egy cikket, melyben az összes európai múzeumokban őrzött Básta-fémerekről ad fölvilágosítást. A dátumot illetőleg, az utolsó szám gyakran annyira el van rontva, hogy bajos eldön-

teni, vajjon az 1603. vagy pedig az 1605. évből van-e az illető példány. A fémerek technikája is különös és hosszabb, figyelmes megvizsgálást igényel, mielőtt ítéletet mondhatnánk róla.

Kropf Lajos.

*Zrínyi Miklós gróf jelentése Kanizsa élelmezéséről és Dobry erődnek a törökök által történt bevételéről 1604-ben.*¹⁾ Zrínyi Miklós gróf helyzete a Muraközben 1603-ban eléggé válságos volt; e folyóirat hasábjain 1893-ban már közöltük Zrínyinek néhány erre vonatkozó levelét, most ismét sikerült egyet fölfedeznünk, mely Miksa főherczeghez van intézve és a következőképen hangzik:

«Mindenkor kész vagyok, Fenségednek legalázatosabb és leghűbb szolgálataimat följajlani.

Nem mulaszthatom el, Fenségedet alázatosan arról értesíteni, miszerint hitelesen megtudtam, hogy az ide való török határőrök lóháton és gyalog négy nappal ezelőtt (tehát 1604 május 18-án) egy nagy élelem-szállítmányt vittek és kísértek *Kanizsára*. Miután azt a várban biztosságba hozták, fölkerekedtek, hogy *Szécsi-Szigetet* — egy zalamegyei várost — meglepően megtámadva, azt elfoglalják.

A törökök úgy vélték, hogy ez könnyen megtörténhetik. De miután a víz, mely a nevezett várat körül folyja, nagyon megáradt és igen mély volt, szándékuktól el kellett állniok, és így minden eredmény nélkül visszafordultak.

De visszavonulásuk alkalmával *Dobry* erődöt támadták meg, mely szintén Zala megyében fekszik, és azt teljesen és egészen elpusztították, nagyszámú keresztényt hurczolva fogságba.

További menetük alatt azt tervezték, hogy *Zemenje* várával hasonlókép fognak elbánni. De miután ebben szép számú gyalog helyőrség volt, mely a támadásnak hevesen ellent állt, semmi eredményt el nem érhettek és kénytelenek voltak *Kanizsára* visszatérni.

Jelenleg *Kanizsa* körül állítólag igen sok török tartózkodik, kiknek, ha a vizek áradása megszűnt az a szándékuk, hogy a többi erődöket, de különösen az én szigetemet megtámadva, azokat elpusztítsák.

Hogy a pogányok eme szándéka megakadályoztassék legalázatosabban kérem Fenségedet, méltóztassék kegyelmesen arról gondoskodni, miszerint nemcsak a Muraközben fekvő várak, hanem az én jóformán már elpusztított szigetem is, mely nem bír kellő előnnyel, az

¹⁾ Cs. és kir. udvari hadi tanácsosi Expedít Akten, Fasc. 97. Nr. 25.

ellenség erőszakoskodásai és rablásai ellen, megvédvé és megoltalmazva legyenek.

Én részemről, Isten látja lelkemet, mindent megtennék, ha volna arra módom, de egy ilyen erős ellenséggel egyedül, csak az én emberimmal szembe szállni, az teljesen lehetetlen, annál is inkább, mert a szigeten lévő hadi népem, miután *sehonnán* sincsenek biztos fizetéssel ellátva, én pedig nekik már előleget nem adhatok, lázadásra kezd hajlandónak mutatkozni, és jóformán még csak nem is parancsolhatok nekik, annál kevésbé számíthatok reájok szükség esetében.

A mit mindent Fenségednek legalázatosabban tudomására hozni és magamat Fenséged fejedelmi jó indulatába ajánlani akartam. Csáktornya, 1604 máj. 22-én. Fenséged legalázatosabb szolgája, Nicolaus Comes de Zrinio.»

intergo. describ. pro Imperat:
factum 3. Juni 1605.

Közli: Szepessy F.

*Jegyzetek Sutoris János naplójából a XVII. század végéről.*¹⁾ Habár szervi összefüggésben nincsenek is, e főljegyzések, mégis oly adatokat is tartalmaznak, melyek a magyar hadi történetírásra érdek nélküliek nem lehetnek. A három különböző nyelven írt naplóból sehol sem lehet kivenni, hogy annak írója tulajdonképen milyen minőségben követte a császári hadsereget, de úgy látszik, hogy mint hírszerző tett fontos szolgálatokat. A főljegyzések közül csak azokat akarjuk idézni, melyek Magyarországra vonatkoznak.

«Ma 1677 márczius 9-én a mi hajdúink a magyar elégületlenek egy kémét fogták el a pusztnán, ki azonban, a mint meglátta, hogy meg nem szabadulhat, a nyakát kardjával elmetszette, nehogy kínzások által talán vallomást tehessen, és titkát elárúlja. Ha ezt más, és nem épen egy kém cselekedte volna, úgy őt hősnak kellene neveznünk, de így csak csodálkozunk fölötte.»

«Azt a hírt is vettük, hogy a hajdúk az öreg Suhay-t Mármarosban egy házban megtámadták, mikor ő 16 emberrel 200 ellen vitézül védekezett. Midőn aztán a házat fölgyújtották, csekély számú embereivel kitört, kiknek mindegyike jobbájában a kardot, baljában pedig egy pisztolyt tartott. Miután Suhay hangosan fölkiáltott: «Itt van az öreg Suhay Mátyás, ki a fejét koczkaztatja, habár azt egy pipa dohány árán is megmenthetné!» nemsokára holtan esett össze.»

¹⁾ Cs. és kir. hadi levéltár.

Kassai tábor 1678 július 23-án. «A mai napon Diepenthal ezredes feleségét az a szerencsétlenség érte, hogy midőn, mint az egész idő alatt szokása volt, a magyar elégületlenek ellen egy ágyút elsütött, ez szétrobbant és jobb karját szétronsolta.»

Ugyanazon év október 8-án. «Most Josua p.¹⁾ elfogatása és bekísérése nagy gondtól szabadított meg bennünket. Ő tudniillik egy dragonyos parancsnok által egy közel eső faluban kedvese házában támadt meg, hol is aztán egy farakás alá rejtve találták őt meg. Ezután pedig még nyolcz társával fogságba ejtve, Kassára hozatott, hol börtönbe vették.»

1679. «P. Josua egy evőkés segítségével ágya alatt hatalmas lyukat vágott a falba, de a mint ezt észrevették szigorúbban láncolták meg. Midőn ma reggel — a kelt hiányzik — az ápoló a börtönbe lépett, az asztalon ezek a szavak voltak krétával fölírva: «Itt fekiüdt eltemetve, de föltámadt és elment!» A fogolynak nyoma sem volt. Alkalmasint kassai asszonyok szabadították ki, kik közül igen sokat ismert, és a kiknek meg volt engedve, hogy őt meglátogassák.»

Ugyanannak a Josuának sorsáról később, *szeptember 18-án* így ír: «Derék dragonyosaink Josuának a Szepességben már annyira nyomában voltak, hogy egy napon kénytelen volt meleg ebédjét az asztalou hagyni és az ablakon kiugorva menekülni.»

Október 11-én olvassuk: «Végre ő (Josua) is végére járt; átlépett a császáriakhoz, de az elégületlenek rajta érték, elfogták és lefejezték.»

Bécsben 1683 márczius 10-én keelve azt írja: «Néhány nap előtt az érsekujvári pasa fiát kísérték ide be és bemutatották a mi császárunk fiainak, de ő nem is pillantott reájuk, hanem folyton lehajtott fővel állt előttük, míg csak szeretetteljesen nem szólították meg őt, hogy a főhercegeket török módon üdvözölje; mire ő turbánját a földre dobta s aztán megcsókolta, de föl mindaddig nem pillantott, míg a dragonyosok, kik ide hozták, őt ismét el nem vezették.»

Május. «Tegnap Krause százados, Taxis gróf és Kotzianer gróf Érsekujvárnál elestek. Ők t. i. 30 emberrel megrohanták a külvárosban levő templomot és az azt megszállva tartó 100 törököt onnan kiűzték; de ezek nemsokára 500 főnyi segítséggel jöttek vissza. Csak Krause volt még ott kilencz emberrel; hiába kért segítséget két századtól is. kik a folyó árkokban egészen közel hozzá néhány száz emberrel állottak. Török kardjának markolatával Krause ekkor egy óriási törököt, ki őt

¹⁾ Josua pater a félkelők legravaszabb és legügyesebb emberei közé tartozott.

nyakkendőjénél fogva tartotta, leütött, a mikor is egy ágyúgolyó őt is, ellenfelét is egyszerre szakította szét.»

Ma 1684 június 27-én. Vác előtt voltam a keresztény seregnél, midőn Stahrenberg Rüdiger tábornok azt csatarendbe állította. Vele lovagolt Lothringeni Károly herceg és Aviano Márkus pater. Stahrenberg semmi egyebet sem mondott katonáinak, mint azt: «Küzdjétek vitézül a kereszténységért — akkor mienk a győzelem!» Márkus pater pedig a keresztet mutatta nekik e szavakkal: «E jelbe vessétek bizalmatokat». Ezután egy fél órán át vígan muzsikáltak és különösen a magyarok énekeltek, szent László tiszteletére, kinek éppen ma volt ünnepe, víg hazafias dalokat. A csata alatt sok török levelet kellett lerínom, melyeket egy Metternich ezredbeli dobos vett el egy holt töröktől.»¹⁾

1685. «Häusler ezredes a törököket Érsekújvárt jól megtréfálta. Hogy megtudja, vajjon sok élelmi szerük van-e még a várban, egy ravas magyar parasztot néhány kenyérral küldött be a várba, a kinek aztán 6 kenyérért 17 forintot fizettek. Most a parasztnak még egyszer be kellett mennie s azt mondania, hogy majd megmutat nekik egy gabonavermet az erdőben, mire aztán 80 török 6 fogattal indult vele utánuk, kiket aztán a keresztények megrohantak és őket mind lekasabolták. A paraszt, kit a törökök őrizet alatt tartottak volt, csak a legnagyobb életveszéllyel tudott megmenekülni. Miután pedig minden jutalmat visszautasított, Häusler ezredes becsületes szolgálatairól írásbeli bizonyítványt adott neki.»²⁾

Április 30-án nyomorúlt látványnak voltam szemtanúja, melyhez híva lettem.³⁾ Czobor gróf alezredes t. i. Losenstein gróf századossal, ki nevének utolsó viselője volt, egy zsákmányul esett birkanyjá miatt összeveszett és őt párbajban lelőtte.

1687 április 10. «Tegnap finkensteini Fink, Salm ezredbeli hadnagyot itt lefejezték. Egy porosz százados fia, és igen derék katona volt, de merénylete folytán négyszeres halált érdemelt. A dolog úgy történt: Fink Budán volt szálláson és két török rabszolganő volt vele, kik közül az egyik ezelőtt a székesfehérvári pasa tulajdona vala. Alkalmasint ezek

¹⁾ Úgy látszik itt Sutoris mint tolmács szolgált.

²⁾ Nem lehetetlen, hogy ez a bizonyítvány Érsekújvár környékén valamely parasztházban most is megvan; a derék ember nevét megtudni érdemes lenne.

³⁾ Sutoris, úgy látszik, orvos vagy kuruzsló is volt, s e minőségben hívták a súlyosan megbesbesülthöz.

által félrevezetve, elcsábítva, egy rácز által a pasának azt az ajánlatot küldte, hogy 2000 aranyért Budát a pasa kezeibe fogja játszani, de rabszolgáira többé nem szabad igényt tartania, és neki (Finknek) a török hadseregnél jó állást kell szereznie. A rácз minden örségen szerencsésen átbújdosott és a pasához ért, ki midőn elolvasta a levelet, mely csak «egy császári százados» aláírást viselte, a rácзot azonnal a legbelsőbb szobáiba vezette, ott tovább kikérdezte és végre 100 asper ajándékkal bocsátotta el. Véletlenül egy keresztény rabszolga fütötte be a kályhát a pasa szobájában, anélkül, hogy valaki észre vette volna. Magam beszéltem ezzel az emberrel, ki Pistorsky császári ezredes szolgája volt, és panaszkodott, hogy az árulás, melyet meg nem akadályozhatott, éjjel-nappal bántja őt, míg véletlenül kiszabadulva, februárban ezredeséhez Győrbe jutott. Az ezredes szolgájának fölfedezését az udvarral tudatta és február 5-én Budára jött, hol a szolga Buda akkori parancsnoka, Beck báró tábornok előtt minden körülményt részletesen elbeszélte. A parancsnok már-már kétségbeesett, hogy az árulót fölfedezhesse, miután az egész helyőrség kapitányai elismert becsületes emberek voltak és a szolga semmi közelebbi meghatározást nem tudott. Ekkor Fink hadnagy után küldött, ki mindenféle török asszonyokat tartott magánál és megkérde őt, vajjon talán nem-e írt Székesfehérvárra rabszolgái szabadonbocsátása érdekében? Ezt ő oly becsületes arccal tagadta, hogy Beck tábornok közeli kiszabadulásához már reményt is nyújtott és Pistorsky szolgája, ki a mellékszobában volt elrejtve, keservesen sírt, hogy vádja most egy ártatlant hozott veszedelembe.

Ámde Finknek időközben kihallgatott háznépétől és rabszolgáinól megtudták, hogy a rácз titkos küldetésben most már harmadízben van távol. Midőn eme körülmény felől Finket kikérdezték, az végre nem tagadta a tettet, de esküdzött, hogy a törököket csak meg akarta csalni és a parancsnok lábai elé borúlva, azt mondta: «Mit használna Nagyméltóságodnak egy becsületes katona vére, — mit egy régi család gyalázata?» Beck tábornok így válaszolt: «Mit használt volna 2000 arany, a melyért el akarta ön adni egy egész királyság jólétét, sok ezer ember életét és saját lelkiismeretét?»

Február 12-én a kiküldött rácз ismét visszatért, kit átkutatva, harisnyáiban elrejtve török leveleket találtak.

De még botütések és hüvelykesavarok alkalmazása után sem, melyeket Fink is kapott, a két áruló semmi újabb körülményt sem vallott. Fink 24 éves korában halt meg.»

«1689 augusztus havában a Stahrenberg ezred egy századosa különös cselt beszélt el, melyet Nándorfehérvár bevétele után a belső

várba menekült törökök alkalmaztak, hogy életüket a dühös katonák ellen megvédhessék.»

«A fogoly keresztényeket ugyanis három sorban maguk elé állították, aztán a földre feküdvé, kegyelemért kiáltottak, mit meg is kaptak, de a kiszabadított keresztények volt parancsolóiknak a tőlük kapott ütlegeket oly búsásan fizették vissza, hogy a törökök majdnem mind vértől csepegvé, bekötött fejekkel jelentek meg a bajor választófejedelem előtt; mint mindenkor, most is csak azt kérték, hogy ne a magyarok vagy a hajdúk, hanem a német seregek kezeibe kerüljenek, mit a választófejedelem meg is ígért.»

«Nemkára ezután a győzelem után Lajos badeni herceg a törökökkel heves ütközetet vívott, melynél én is ott voltam. Soha sem láttam nagyobb erőlködéseket, miután a herceg 3000 emberrel küzdött 15,000 ellen; a kézi tusa órákig tartott és még a lovasok is 9—10-szer sütötték el pisztolyaikat. Lajos herceg maga három törököt lőtt le, míg másik hármat kardjával vágott le. Egy német százados 11 törököt szúrt agyon, egy francia önkéntes meg épen 14-et. Egy más francia Lopal pasa ellen, ki dühösen védte magát tíz német lovas ellen, lovagolt, de attól olyan vágást kapott sisakjára, hogy avval a kiáltással: *le diable!* messze repült a harcmezőn. Lopal elvesztette kardját, kését meg egy lovas testébe döfte, s végre egy golyótól találva, elesett.»

1690 márcziusban. «Zichy István gróf a Kanizsában lévő ellenségnek nagy ijedelmet okozott. Huszárjai egy előkelő, parasztruhába öltözött törököt fogtak el, kit a nagyvezírhez küldtek volt, hogy szorongatott helyzetükben segítséget kérne. Miután kikérdeztetett, Zichy fejét vétette, míg törzsét a következő török nyelven írt czédulával a vár elé akasztotta: «Te kanizsai aga kiküldtél engem, hogy a szorongatott várnak segítséget hozzak. Miután ezt e földön találni nem lehet, elmentem a túlvilágra azt megkeresni». Néhány napra rá a törökök megadták magukat. Az őrség kivonulása alkalmával néhány keresztény nőt találtak, kik a győző tábori lelkészének megesküdtek ugyan, hogy vallásukat soha sem fogják elhagyni, de egyszersmind makacsul vonakodtak, férjeiket — török katonákat — kikkel akkor keltek egybe, mikor azok szerencsések voltak, most szerencsétlenségükben elhagyni. Zichy gróf azonnal megparancsolta, hogy elvonulásukat meg ne akadályozzák.»

1690 október. «Ma láttam a Szt. Ferencz rendbeli Gábrriel patert a péterváradai táborba megérkezni. Ó jó tábori szónok, mellékeve «*Tűzes Gábor*», mit lövészetheli és tűzmesteri ismeretei révén kapott és ő vezeti az egész ostromot.»

November 30-án. «Soha sem láttam a vakmerőség olyan példáját,

mint egy káplárét, ki ma éjjel három sor ellenségen keresztül mászva a nagyváradi résig jutott, ott kabátjából és egy pár ócska cipőből egy emberkét állított föl és aztán ismét visszament, míg a törökök az éj homályában száz puska lövést is küldtek utána.»

1701-ben. Olaszországban lévő hadseregnél történt szeptember 27-én, hogy Chanoti alezredes 200 emberrel a 900 francia, spanyol és olasz katonával megszállt Canatto városkát megtámadta, az őrséget a várba szorította, aztán pedig csekély veszteséggel visszavonult, miközben egy *Nagy Miklós* nevezetű huszár tizenkét embernek fejét levágta és midőn a 13-iknál kardja eltörött, hadi szekerczéjével egy ellenséges vasas páncélját átvágva szerencsésen elmenekült.»

1701 novemberben. «A huszárok a francziák egy esteli mulatságot megrontották. A francziák az ezredes tiszteletére nagy táncmulatságot rendeztek, melyhez Milánóból ötven hölgy érkezett kocsikon a táborba. Az éj folyamán egy 300 lovasból álló császári csapat jelent meg, a francia és spanyol vendégeket lekaszabolta, az olasz hölgyeket pedig ruháiktól megfosztotta. A győzők gazdag zsákmánnyal megrakodva távoztak, de nem igen dicsekedhettek a tettükkel, mert az egész császári táborban senki sem tudta nekem vezetőjük nevét megmondani.»

«*1702 szeptember 26-án* történt a legvakmerőbb huszárcsiny az egész hadjárat folyamán.¹⁾ Davia márki, Ebergényi és Deák Pál ezredesek 500 emberrel a császári táborból a teljesen nyugodt, helyőrséggel megszállt Milano városa ellen vonult. Útközben egy spanyol segédtsíztet fogtak el, kinek vörös kabátját ráhúzzák egy huszárra s ezt a leggyorsabb rohamban Milanónak úgynevezett Porta Romanája felé indítják el, míg a csapat maga is vágatában követi őtet.

A kapuőrség, miután a vélt spanyolnak tisztelgett, meglepően megtámadtatott, a császári lovasság a híd előtt állt fel, néhány dragonyos a kapút szállta meg, míg hatvan huszár kivont karddal pénzt dobálva a nép közé, folytonos: «Éljen a császár!» kiáltás között a városba nyargalt. Itt egy koresma elé lovagoltak, s míg a megrémült lakosok ijedségükből fölocsudtak és az elszórt pénzt fölszedték, bort adattak maguknak, s bár a francia helyőrség folytonos riadót veretett, majdnem egy órán át ott tartózkodtak. Azután a kapuhoz visszatérve, a főcsapat-hoz csatlakoztak, mely elvonulva, Vaudemont herczegnek kis órányi távolságra fekvő nyaralójában nagy banketre gyűlt össze. Ez alatt a

¹⁾ Tudunkkal az 1702-ik évi hadjárat ez eseményét a hadi levéltárnak Savoyai Jenő herczegről kiadott könyve is elbeszéli, habár nem olyan részletesen.

francia helyőrség néhány embere egy fiatal márki vezetése alatt az osztrákok után vágatott. A zene hangjai Bellignera nyaraló elé vezetik őket, honnan több huszár, egyik kézben karddal, a másikban pohárral, vakmerően gyalog jön eleibök. Erre a francziák visszavonultak, míg a császáriak csak este felé ültek ismét fel lovaikra, és a nélkül, hogy csak egy embert vagy egy lovat is vesztek volna, visszatértek a táborba.»

«Hasonló tettet vitt végbe ugyanezen év december 13-án a császári sereg néhány huszárja a Rajna mellett. Ezek ugyanis bozótokon és bokrokon át, kúszva Trier város kapujáig mentek, lovaikat kantáron maguk után vezetve. A hídhöz érve, gyorsan felültek és dél tájban a polgárokból álló helyőrséget megtámadva, azt fegyverétől megfoszták és szétverték. Ezután néhány huszár a kapúnál maradt, míg mások a hídon kívül álltak; a még hátralevők pedig, néhány kitünő lovas, a városon keresztül száguldott, mindama házakat gyorsan átkutatva, hol francia tiszteteket sejtettek.

Ámbár a polgárok legnagyobb része föl volt fegyverezve, a szakállas lovasok megpillantása, kik úgyszólván álltak a kengyelben, a kardot szájukban és a pisztolyt markukba szorítva, vágattak a városon keresztül, annyira megijesztette őket, hogy a szt. Martin erőd parancsnoka alig tudott néhány spanyol katonát összegyűjteni, kiknek a huszárok visszavonulását kellett volna elvágniok, de e helyett céltalan lövöldözéssel érték be. A derék huszárok némi zsákmány után minden veszteség nélkül tértek vissza a táborba.¹⁾

«Ha magam nem éltem volna meg és nem láttam volna, nem is hinném, hogy az alsó-ausztriai rendek fiatal, gyakorlatlan katonái oly hidegvérű ellentállást tudjanak kifejteni :

1704 június 15-én Drösingnél a Morvamezőn három ellenséges század állott az alsó-ausztriaiak 200 emberével szemben. Este, midőn a legénység részben már szétment, hirtelen borzasztó láрма, lódobogás hallatszott és íme a felkelő magyar lovasság mintegy 1000 emberből álló csapata megtámadta előőrseinket és a különféle mély úton át minden oldalról oly erővel törtek elő, hogy az előørs parancsnok, Königseck alezredes, alig birt időt nyerni, hogy az előörsöket rendben és gyorsan összegyűjtse és fölállítsa.»

«Ama kevés régi katona, a kik e csapathoz be voltak osztva, a védelem reményét is nemsokára föladta; mindennek daczára az említett

¹⁾ Hogy a huszárság eme szelleme, vakmerő vállalkozó kedve később sem aludt ki, azt a későbbi hadjáratok folyamán egész a mai napig számtalan példával lehet bizonyítani.

alezredesnek mégis sikerült embereit kitartásra bírni és este 9 óráig a vad magyar lovasok ellen a szabályszerű tüzelést föntartani.

A fölkelők közül alkalmasint több száz ember vesztette életét; mi császáriak csak csekély veszteséget szenvedtünk és később a megerősített Jedenspeugen várba vonúltunk vissza.»

Az itt fölhozott hadi események, melyeket Sutoris híven és igazán látszik leírni — nagyobb része magyar területen folyt le, vagy pedig magyarok által vitetett véghez, a mi azoknak nyilvánosságra hozását kívánatosná tette, csak az kár, hogy a napló írója a neveknek oly kevés fontosságot tulajdonított.

Gömöry.

*Az osztrák-magyar cs. és kir. hadak egy ételmezési tervezete 1673-ból.*¹⁾ E tervezet szerint a cs. kir. csapatok ételmezése és lótápjá évenként 4.150,224 frtba került, és pedig:

13 gyalogezred à 2540 fő = 33,020 ember	1.542,762 frt
12 lovasezred à 10 század = 10,680 ember	1.068,763 „
2 dragonyos ezred à 10 század = 1760 ember	170,928 „
A friedbergi helyőrség	4,560 „
Bécs város őrsége	23,012 „
Két morva helyőrség	10,972 „
Alacsony zsoldban álló legénység	48,352 „

A fölemelt vezérkar és tüzérség. továbbá az újonnan toborzottak ételmezése és pedig:

A fölemelt vezérkar	130,716 „
A fölemelt tüzérség	140,544 „
Grana marquis Kölnben 1540 ember	78,354 „
4 új gyalogezred 8000 „	388,296 „
Pálffy horvátjai 880 „	85,464 „
3 lovas ezred à 10 század 2670 „	267,182 „
2 dragonyos és horvát ezred 1760 ember	170,928 „
1 gyalog század Leopoldstadtban 254 ember	11,376 „
Összesen	4.150,224 frt

Közli: G. G.

A kurucz háborúk befolyása Fürstenfeldre 1704—1706. Már ismételen adtunk a folyóirat hasábjain annak kifejezést, hogy az Ausztriában és Stájerországban a magyar határszélen fekvő vá-

¹⁾ Cs. és kir. hadi levéltár okmányai 1673.

rosok, falvak és kastélyok levéltárai sok oly okiratot tartalmaznak, melyek habár gyakran egyoldalú fölfogásról tanúskodnak, részleteikben a magyar hadtörténelemre nézve sok érdekes és becses adatot tartalmaznak. E városok közé tartozik *Fürstenfeld* is, hol a kurucz háborúkra vonatkozólag akadunk értékes adatokra.

A városi levéltár egy eredeti kéziratot őriz, melyet *1704 július 28-án* a kuruczok vezére, *Károlyi Sándor* gróf, két követtel küldött volt a városnak, s mely következőleg hangzik: «Miután Burgau 1000 frtot, 2 darab selyemkendőt és 1 font aranyszálat adott, *Fürstenfeld* városa is adhat 1000 forintot, 1 darab hollandi vásznat, valamint 1 font aranyszálat is.»

«Az Ágostonbeli szerzetesek is adjanak 3000 forintot, 3 darab bíborszínű selyemkendőt és 3 mázsa karmazsinpiros selymet.»

«Ezért aztán megmenekülnek először a tüztől és a fosztogatástól; másodsor pedig küldjenek ki két embert, hogy szabad vásárra és szabad közlekedésre, oltalomlevelet adhassunk; harmadszor a helységek hol szabadon kereskedhetnek: *Pinkafő* és *Vörösvar* Magyarországon.»

A kért dolgokat 24 óra alatt kellett szállítaniok.

A következő nap, július 29-én a városban tanácsülést tartottak. Az ülésen részt vettek a császári városparancsnok *Minich* kapitány, az *augustinus* klostrom főnöke *Maister*, egy *Ebner* nevű úr *Pollau* helységből, a *Sauer* száadtól egy császári hadnagy, a városgazda *Huber*, *Karlsdorf* kastély tisztartója és a *sóchauti* plébános.

Kropf György városbíró fölolvasta *Károlyi* levelét és tudatta azt is, hogy *Károlyi* a környékbeli majorságokra és falvakra szintén vetett már ki hasonló adót.

Egyidejűleg *Gráczból*, a kormánytól is beérkezett egy levél, melyben biztosították a várost, hogy segíteni fognak rajta és hogy a horvátok már útban is vannak; a polgárság tehát maradjon állhatatos és tartson ki híven.

A gyűlés azt határozta, hogy meg kell kérni *Károlyi* grófit, hogy engedje meg, miszerint a követelt dolgokat csak néhány nap múlva kelljen szállítani. *Károlyi* ezt meg is engedte és megígérte, hogy addig a város minden fosztogatástól ment fog maradni.

Hogy az egész ügybe némi történelmi bepillantást nyerjünk, kissé hátra kell mennünk azokhoz az eseményekhez, melyek itt ezelőtt lezajlottak.

A magyar fölkelők *1704*-ben *Fürstenfeldnél* nemcsak az osztrák, hanem a stejer határokat is fenyegették. Ennek következtében a város őrségét *Stadel* kapitány alatt *176* fővel megerősítették, s mivel a belső-

ausztriai kormány határait a legnagyobb buzgósággal igyekezett megoldalmazni, Fürstenfeldre nézve is körülményes intézkedéseket tett; a városnak ennek folytán magát mindenek előtt hosszabb időre élelemmel kellett ellátnia, az elhanyagolt erődítéseket kijavítani stb. A városbeliek tehát védő palánkokat építettek és azokat arra való helyeken alkalmazták, a várarkokat kimélyítették, az őrséget megszaportították és a Laffnitzon — a malomnál — átvezető hídát már márczius hóban lefordták. A város polgárai pedig magukat a fegyverfogásokban szorgalmasan gyakorolták.

Hogy továbbá Fürstenfeld és Grác között gyors összeköttetés létesüljön, Gleisdorf és Ilz községekben küldönczállomást rendeztek be.

A tavasz beálltával, 1704-ben, mint már említettük, az egész vidék nagy rettegésben volt.

Május 26-án a városbíró már írásbeli értesítést kapott, hogy Szt. Gotthardnál 2000 főnyi magyar sereg van gyülekezve, kik alkalmilag Stiriába akarnak betörni.

A gráci várkapitány, Rabatta gróf tábornok néhány kipróbált századdal és mintegy 1000 ujoncczal, útját Fürstenfelden át véve, ellenök vonúlt, de Mogersdorfnál megveretett, legénységének legnagyobb részét és 6 ágyút is elveszítvén.¹⁾

A fürstenfeldi polgárok eme következményekben gazdag vereségnek szemtanúi valának, mert Rabatta keresztülvonulása alkalmával Kropf városbíró, továbbá 30 polgárt gyalog és 60-at lóháton, mint főhadiszállásának fedezetét vitte magával. A mogersdorfi ütközet után a fürstenfeldiek dicsőség nélkül, s bizony nagyon lehangoltan tértek ismét a városba vissza.

A vereség híre az egész környéken nagy izgatottságot okozott és mindenki a legvégső védelemre készült. Szigorú parancs volt, hogy egy polgárnak sem szabad a várost elhagynia. A környékbeli parasztok a város közelében akartak táborba szállni, hogy a Laffnitz átjáratot védelmezzék.

Nagyon rosszul álltak azonban a dolgok a városi lőszertárban, hol sem lőpor, sem ólom nem volt található.

A magyar csapatok további előnyomulásuk közben Rudersdorft és Kaltenbrunn is megszállták. Vezetőjük Károlyi Sándor gróf is az utóbbi helyen tartózkodott.

Július 25-én a kuruczok Bierbaum falu felé portyáztak, minden

¹⁾ Mittheilungen des historischen Vereins für Steyermark, 15. füzet, pag. 171.

marhát elhajtottak, aztán ismét Rudersdorfra és Kaltenbrunnba tértek vissza.

Károlyi már néhány nappal elébb *Burgau* ellen menetelt volt, és az ott lévő, kevésbé megerősített várat körülzártta. Az urasági tiszttartó a várat meg akarta ugyan védelmezni, de az őrség csak néhány szolgából állott, kik csupán vadászfegyverekkel voltak ellátva. Károlyi felszólította a tiszttartót, hogy azonnal 1000 forintot, két darab selyemkendőt és egy font aranyszálat tegyen le, ellenkező esetben a kastélyt és a várost öflgyújtja. Hogy urának birtokát megmentse, a megijedt tiszttartó mindenbe beleegyezett és a kastély kapuit a magyarok előtt kinyitotta.

Károlyi ezután seregével fosztogatva elvonúlt, Neubaut, Obermayerhofent, Hainersdorfot és Ilzet útjába ejtve, az akkori szokások szerint mindenütt rabolva és gyűjtogatva.

A burgauai tiszttartó a kastély feladása után azonnal jelentést küldött Fürstenfeldre, melyben szerencsétlenségét hirdeté és egyúttal a városi hatóságnak azt tanácsolá, hogy legokosabban cselekszik, ha megteszi, amit Károlyi akar, különben megtörténhetik, hogy a város tűz áldozata lesz.

Ezek után az események után történt július 28-án, hogy Károlyi követei a fent említett követelésekkel Fürstenfeld város hatóságához küldettek.

Károlyi a várost bántatlanul hagyta ugyan, de csapatai sokkal kevésbé voltak fegyelmezettek, sem hogy azokat könnyen féken lehetett volna tartani; így tehát Fürstenfeld környékét, egész az Augusztinusok majorságáig, mely közvetlenül Fürstenfeld mellett feküdt, teljesen elpusztították. Különösen Speltenbach, Altenmarkt, Dietersdorf, Söchau, Loipersdorf és Hillersdorf helységek szenvedtek sok kárt.

Szomorú, de igaz, hogy Rubersdorf és Dobersdorf magyar lakosai, a kuruczok fosztogatási dühétől szintén elkapatva, nagy csoportokban a határon szintén átvonultak és a stiriiai földön garázdálkodtak.

Augusztus 5-én a Gross-Petersdorfi plébános, ki a stiriiaiak, pártján állott, a Burgauban levő tiszttartónak azt jelentette, hogy falujában még 1000 kurucz tartózkodik, kik Bärnegg, Thalberg, Aspang és Hartberg helységeket akarják megtámadni. Ezt a kissé túlzott jelentést a burgauai tiszttartó azonnal Fürstenfeldre küldte és az illető községeket szükségtelenül felriasztotta, miután a kuruczok ez évben egyszer sem törtek be oly mélyen Stiriába és Ausztriába.

Augusztus 6-án a várva-várt horvátok végre Fürstenfeldre érkeztek, és a külvárosokban helyezkedtek el. De Károlyi időközben a kisza-

bott sarcz beszoigálását be sem várva, a környéket egészen elhagyta és Sopronba vonúlt.

A horvátok vitézségéről és tevékenységéről csak annyit tudunk, hogy Kaltenbrunn magyar helységet leégették. Továbbá, hogy a fürstenfeldi polgárok, valamint a parasztok is, vérszemet kapva, meg akarták a magyar falvakon magukat boszulni, hasonlót hasonlóval viszonzva. Így a polgárok és a sóchauti parasztok Dobersdorfra mentek és visszahajtották elrabolt marháikat, egyúttal magukkal vivén a helység templomának harangját is. Továbbá pedig a város birája Kropf vezetése alatt a horvátok és a fürstenfeldi polgárok Rudersdorfra mentek és majdnem az egész falut kifosztották.

Itt ismét csak azt látjuk, hogy háborús időkben barát és ellenség alkalmas pillanatokban ugyanazon barbár eljárást követi, melyet előbb mint kárhozatost elítélt.

A fürstenfeldieknek eme fosztogató menete folytán, a belső-ausztriai kormány nem ugyan humanismusból, de politikából, hogy a fölkelő hadak ne ingereltesse, az ily visszatörásokat betiltotta, a fürstenfeldiek ellen vizsgálatot indított és a város biráját, Kropfot, bizonyára rossz sors érte volna, ha a halál idejekorán, 1704 december 13-án az ítéletet meg nem szünteti.

Hogy hasonló rablójáratok megakadályoztassanak, a Laffnitzon lévő hidaknál és átjáróknál őrségek állítottak fel.

A kuruczok látogatása Fürstenfeld városának elhajtott marhák árában 1740 forint kárt okozott, miután sok polgár marhája a városon kívül volt elhelyezve.

A következő évben 1705-ben a várost a kurucz háborúk csak annyiban érintették, hogy a császári tábornok, ifjabb Heisler gróf, 3000 horvátal teljes 4 hónapon át tartózkodott a városban, úgy hogy a rendes őrségen kívül minden polgárnak 12—15 embert kellett ellátnia, amiért aztán a város 2847 forint kártérítést igényelt. A védelmezők tehát többre kerültek, mint amennyi kárt a kuruczok okoztak.

Magyarországban a harc még 1706-ban is tartott, és a mozgalom hullámai elcsaptak ismét Fürstenfeldre is, amennyiben a horvát bán, Pálffy gróf, 9000 emberrel a város előtt a polgárok földjein nyílt táborba vonúlt, anélkül hogy a polgárok gabonájukat behordani és a réteket kaszálni tudták volna. E végett kártérítést is kértek, de eredménytelenül.

Hasonló nagy számú helyőrség még teljes 6 éven át nyomta a város polgárságát.

Eunek következménye a lakosság teljes elszegényedése volt, úgy

hogy például 1706-ban már a városi pénztár egy krajczár vagyont sem tudott felmutatni.

Végül megjegyezzük még, hogy 1705 július 15-én egy kormányparancs jött Fürstenfeldre, mely szerint «Rabatta tábornok a Mogersdorfnál szenvedett vereség ügyében teljesen fölmentetett, amit a városban ki kellett hirdetni». ¹⁾ G—y.

III. Károly seregének hadi létszáma és zsoldja.

«I principini hanno palazzi e giardini, Má i principoni hanno armate e canoni». Egy olasz író eme mondását nem is alkalmazhatnánk jobbkor, mint midőn III. Károly római császár és magyar király hatalmas hadi erejét, melyet uralkodása alatt fenntartott s melylyel úgy keleten mint nyugaton ismételt győzelmeket aratott, beszéljük meg.

A XVI. század elején V. Károly spanyol király, ki egyszersmind német császár is volt, is olyan sereggel rendelkezett, melylyel egész Európát korlátok közt tartotta; de itt megfontolandó az is, hogy a császárságon kívül még a spanyol királyságon is uralkodott és ezért volt oly hatalmas, míg III. Károly a spanyol királyságból már csak a németalföldi és olasz tartományokat bírta.

A római császár és magyar király hadi ereje nemcsak hadserege nagy számában, hanem annak minőségében, nevezetesen a benne működő kiváló vezérekben, ²⁾ általában a jeles tisztikarban és a jól kipróbált katonákban rejlett, kik már a XVIII. század eleje óta fegyveres kézzel küzdöttek és Németalföldön, valamint Magyarországon és Sziciliában hősiességüknek számos bizonyosságát adták.

Ha III. Károly seregeit békében más hatalmasságok seregével összehasonlítjuk, úgy azt találjuk, hogy a külföldi seregekben a legénység alig 50 százaléka volt háborúban, míg a tisztok nagyobb része ellenséget alig látott. Egészen máskép volt ez III. Károly seregénél, mely mindjárt az 1714-ik évi badeni (rastadti) béke után a több éven át tartó török háborúk és a szicíliai kemény vállalkozások által volt igénybe véve.

Különösen a törökkeli háborúk voltak veszedelmesek és bajokkal terhesek. A nemesség akkor még nem szolgált oly általánosságban mint később. Nagyon gyakran előfordult az a szomorú eset, hogy nagy urak,

¹⁾ Az e közlemény alapját képező okmányok a fürstenfeldi városi levéltárban vannak. L. ezenkívül: Mittheilungen des historischen Vereins für Steyermark XXX. füzet, pag. 120.

²⁾ A Lothringeni herczegek, Savoyai Jenő herczeg, a Badeni örgróf, a Württenbergi herczeg, Mortecuoli, Stahremberg stb.

hercegek gyermekei, mint ezredesek kezdték meg pályájukat, hogy császári apródok, alig hogy kiléptek, századokat kaptak vétel útján és így a hosszan szolgáló tisztek körében elégedetlenséget keltettek.

Ami ez időben III. Károly hadseregében legfontosabb és megemlítendő, az, hogy a legénység kioktatása és nevelése még nem volt rendszeres és egyáltalán nem volt szabályozva. Ez csak lassankint, a hadjáratok folyamán, történt. A vezérlés meglehetősen, ha úgy a tisztek, mint a legénység vitézek, határozottak voltak, engedelmesen tūrtek minden szükségét; Khevenhüller Montecucoli, Savoyai Jenő herceg, stb. erre vonatkozó tervezetei eléggé ismeretesek.

Akkoriban a gyakorlat, a harcászati kiképzés abból állott, hogy a legényt lövésre és néhány fegyverfogásra megtanították, aztán a kipróbált, már ellenséget látott katonát az első sorba, az ujonczokat a második és harmadik sorba állították, míg a régi öregek a negyedik sorba kerültek, hogy előre tolják, buzdítsák az ujonczokat, és így mentek aztán Isten nevében előre!

A tisztek a jó példán kívül azon csaták és ütközetek emlékének felidézésével igyekeztek reájuk hatni, hol a csapat már győzött azelőtt és magát kitüntette.¹⁾ Legfőképen pedig azért győzött a hadsereg, mert kitűnőek voltak hadvezérei.

Hogy a különböző fegyvernemek akkori állomány-viszonyairól helyes nézetet nyerjünk, szükséges, hogy először a hadsereg régibb létszámát főlemlítsük s csak azután vegyük tekintetbe az 1727-ben történt hadsereg létszám főlemlését.

A hadsereg, létszámát illetőleg, régebben a következőképen volt beosztva :

Egy gyalogezred 15 zászlóból vagy ugyanennyi füsilier századból állott századonkint 140 fő =	--- --- --- --- --- ---	2100 ember
Ehhez jött még a minden ezrednél lévő 2 gránátos század á 100 fő =	--- --- --- --- --- ---	200 ember,
így tehát az ezred tényleg számlált.	--- --- --- --- --- ---	2300embert

Ilyen ezredet a császár és király összesen 46-ot = 105,800 főnyi gyalogsággal birt.

Egy vértés ezred 12 századdal vagy zászlóval (etendarts)²⁾ birt, mindegyik 84 fővel = --- --- --- --- --- --- 1008 ember.

¹⁾ Így Höchstädtnél Zentára, Turinnál ismét Höchstädtre emlékeztették a legénységet.

²⁾ Az (escadron) svadron, kifejezés későbbi keletű.

Ide tartozott még minden ezrednél egy karabélyos század á 100 lovas. Így tehát minden vértés ezred 1108 embert számlált; volt pedig 21 vértés ezred összesen 23,268 lovassal.

A dragonyos ezredek létszáma az előbbiekével megegyezett; összesen 11 dragonyos ezred volt 12,188 lovassal.

Ezenkívül még 3 huszár ezred is állt fenn: a Splényi ¹⁾, Babocsay ²⁾, és Csáky ³⁾ ezredek, melyek mindegyike 800 lovast számlált, összesen = 2400 lovas.

Továbbá felszámítandó a Gyulai ⁴⁾ magyar hajdú gyalog ezred = 2400 fővel.

Tehát a császári hadsereg régebben 146,056 fő gyalogságból és 37,856 lovasból állott.

De midőn 1726-ban a politikai állapotok Európában kedvezőtlenekké váltak és a háború kitörését mindenki alháríthatatlannak tartotta, III. Károly szükségesnek látta eddigi hadi erejének megnagyobbitását.

A bécsi császári udvari hadi tanács tehát elhatározta, hogy minden Erdélyben, Magyarországon, Szerbiában és a bánságban, valamint a német örökös tartományokban levő gyalog ezrednél 5 századot toborznak, úgy hogy ekkor minden ezred 3000 embert számláljon. Miután az említett országok és tartományokban 30 ezred állt, az összes létszám-emelés 21,000 főre rúgott.

A vértés és dragonyos ezredek mindegyike az udvari hadi tanács rendelete szerint 2 svadronnal vagyis 4 századdal á 84 fő volt felemelendő. Miután pedig az említett helyeken akkor 28 ezred állt, a német lovas ezredek létszámának felemelése összesen 9408 embert, és körülbelül ugyanannyi lovat tett ki. 93 huszár ezred 800 főről 1000-re emeltetett fel, ami 600 embert és ugyanannyi lovat tett. A hajdú ezred hasonlóképen 600 fővel szaporítottatott.

A hadsereg szaporítása tehát 31.608 embert tett, 10,000 lóval, úgy hogy az új létszám tényleg 177,664 ember és 47,856 ló volt.

¹⁾ Mihálydy Splényi László János báró tábornagy ezrede 1696-ban Deák Pál által állítottatott fel; jelenleg a 8. számú ezred.

²⁾ Babocsay Pál báró ezrede 1702-ben Forgách Simon gróf által állítottatott fel; jelenleg a 2. sz. ezred.

³⁾ Csáky György gróf tábornagy ezrede 1688-ban Czobor Ádám gróf által állítottatott fel; jelenleg a 9. sz. ezred.

⁴⁾ Gyulai Ferencz gróf altábornagy ezredét Bagossy Pál ezredes 1702-ben mint hajdú ezredet állította fel; ma az 51. gyalog ezred.

E számhoz jött még :

A külön helyőrség	Bécsben	2000 ember
»	» Grácban	200 »
»	» Komáromban	450 »
»	» Szigethen	150 »
»	» Nagyváradon	100 »
»	» Szolnokon	50 »
	Összesen	2950 ember

Az hadsereg teljes létszáma tehát 180,614 emberre és 47,856 lóra rúgott.

Ez a létszámemelés csakis a legénység és loállományra vonatkozik. A továbbiakban a tisztek létszámáról akarunk röviden megemlékezni.

Minden gyalog század — a tiszteket és altiszteket beleértve — 140 emberből állott, és pedig : 1 százados, 1 hadnagy, 1 zászlótartó, 1 őrmester, 1 szakaszvezető, 1 számvivő, 1 irtok, 1 tábori sebész, 6 tizedes, 4 furirschütz, köztük kettő lovasítva, 4 dobos, 12 őrvezető és 106 közember. A lovasságnál minden század 84 főt számlált; és pedig : 1 százados, 1 hadnagy, 1 zászlótartó, 1 őrmester, 1 számvivő, 1 tábori sebész, 3 tizedes, 1 trombitás, 1 kovács, 1 szijgyártó és 72 lovas.

A gyalog gránátos század 1 századost, 1 főhadnagyot, 1 alhadnagyot, 1 őrmestert, 1 számvivőt, 3 tizedest, 2 furirschützet, 4 hangászt és 86 gránátost számlált.

Az ezred törzse az ezredes, alezredes, őrnagy, ezredszállásmester, hadbíró, ezred lelkész, segédtsizt, ezred sebész, ezred kocsimester és ezred foglárból állott.

Az ezredesek ezredeikben teljhatalommal bírtak és saját belátásuk szerint rendelkeztek az összes az ezrednél lévő tisztek fölött, még az alezredes fölött is, anélkül, hogy az udvari hadi tanács őket jogaikban korlátozhatta volna. Ezredeiket tetszésük szerint szerelték föl és olyan egyenruhát csináltattak, a milyen nekik tetszett; számláikat azonban az udvari hadi könyvvezetőséghez nyújtották be folyósítás végett.

Egy gyalogos egyenruhájáért 20 forintot fizettek, és minden 3 évben a nagy, évenként pedig a kis felszerelést (t. i. mellényt, nadrágot és harisnyát) adták nekik.

Minden 9. hónapban kapott a katona 1 pár cipőt és évenként 2 inget és 2 nyakkendőt.¹⁾

Az ujonczozásra az ezredes fejenként 42 császárforintot kapott, melyért nemcsak meg kellett az ujonczot fogadnia, hanem teljes felszereléssel, fegyverzettel ellátni és a toborzási díjat is megfizetni.

¹⁾ Alsó-nadrágot nem kaptak.

Ha egy kapitány századát másnak akarta eladni, a mi gyorsan megtörtént, úgy ahhoz csak az ezredes beleegyezése volt szükséges.

A vallást illetőleg nagyon elnézőek voltak, mindegy volt akár katolikus, akár protestáns volt valaki. De egy protestáns ezredesnek nem volt szabad ezredénél evangélikus lelkészt tartani.

Most még néhány szót a *fizetésekről* és *zsoldokról*: Egy közönséges gyalogos havonkint 4 császárforintot kapott, melyből szintén havonkint egy császárforintot az egyenruházat koptatásáért, egy fél forintot a hadbiztosság (?) és 9 krajczárt az ezred kezelési pénztárába kellett adnia. Ellenben a helyőrség olcsóbb vagy drágább volta szerint étellemezésére 3—5 krajczár pótdíjat kapott naponkint. Azok, kik Magyarországon állomásoztak, csak 2 krajczárt ¹⁾ kaptak, míg a többi az ezredpénztárban maradt és szükség esetén az illetőnek kiutalványoztatott. Ezért is minden közembernek külön fizetési és számla könyvecskéje volt.

A tizedes havonkint 8 forintot, az őrmester 12 frtot, a zászlótartó 22 frtot, 1 hadnagy 26 frtot, 1 százados 69 frtot kapott, míg a törzstisztek: ezredes 236 frtot, alezredes 76 frtot, őrnagy 38 frtot, ezred szállásmester 25 frtot, hadbíró 34 frtot, és az ezred lelkész 16 frtot kapott.

A gránátos közlegények havonkint 2 forinttal többet kaptak, mint a muskétások. A tisztek fizetése a gyalogságnál lévőkkel teljesen megegyezett.

A *lorasság* következő zsoldot kapott:

A vértés havonkinti étellemezésére 5 forintot, lótápra 3 frtot kapott. De a fölszerelés használatáért, csizmakért és lószerszámért valamit kellett fizetnie; maga fizette továbbá a vasalás költségeit is.

A tizedes ennek kétszeresét, 16 forintot, kapta. Az őrmester 3 élelem és 3 lótápadagot kapott, de megjegyzendő, hogy néha egy élelemadag csak 4 forinttal volt számítva és így havonkint csak 21 frtot kapott. A zászlótartó 5 élelem és 3 lótápadagra csak 29 forintot, a hadnagy 7 élelem és 4 lótápadagra 40 frtot, a százados 19 élelem és 6 lótápadagra 94 frtot, az őrnagy 5 élelem és 8 lótápadagra 44 frtot, az alezredes 13 élelem és 10 lótápadagra 82 forintot, az ezredes 50 élelem és 17 lótápadagra 251 frtot kapott havonkint.

A törzsbeliek közül az ezred szállásmesternek 28 frt, a hadbíróknak 35 frt, a tábori lelkésznek 14 frt járt és így tovább. Tehát a gyalogságnál lévőkötől teljesen eltérőleg.

¹⁾ Magyarországon 1729—1731-ben az árak oly alacsonyok voltak, hogy például 1 forintért 1 akó bort lehetett kapni, 1 font marhahús 1 vagy 1½ krajczárba, 1 kakas 7 krajczárba került, míg 1 tehenet borjastul 2—3 forintért lehetett kapni. Kuehelbäcker. Hofnachrichten Cap III. pag. 62.

Megemlítendő még, hogy a karabélyos századok, melyekből minden lovas ezrednél egy volt beosztva, legénysége és altisztjei kissé magasabb zsoldot kaptak, mintán egy élelem adag náluk 5¹/₂ forintot tett ki; de a főtisztek a többiekkel minden tekintetben egyformán álltak.

Mellesleg megjegyzendő, hogy a tisztek fizetésükön kívül indirecte még sok pénzt szerezhettek; például az ezredes a folszerelésnél, az őrnagy a fegyverzet beszerzésénél stb., úgy hogy az ezredes gyakran 10,000 forintnál többet is bevett.

A mi a lövegeket illeti, azok a különböző várak és városok lőszer-táraiban voltak elosztva. A tüzérség csak polgári czéh volt, nem számított a hadsereg létszámába, és a szolgálatára való legénység szükség esetén Németországban toborzás által lón beszerezve. Ugyanígy volt ez az utászokkal, aknászokkal és a szekerészettel is. Csak sokkal későbbben lépett fel Lichtenstein herceg, mint a «rei tormentaria» megújítója.

A hadsereg létszámának egy további fölemelése az 1734-ik évbe esik.

Az első sziléziai háború kitörésekor, tehát III. Károly halála után, történt a hadsereg további nagy átalakulása, mit egy későbbi czikkben szándékozunk tárgyalni.

Gömöry Gusztáv.

Székelyek Siralma.¹⁾

Szőrnyű nagy bánattal meg terhelt Székelység

Ki valál hazádban fénylő szép Nemzetség,
Környűl vett most téged a nagy keserűség,
Szivedet felettébb fonyasztó epedség.

Ezer hét száz után hetven Nyolczadikban,

Kemény Parantsolat érkezik hazádban
Martius Havának harmadik Napjában,
Hogy Senki marad többé hazájában.

Mint hogy ez holnapnak kilenced Napjában,

Gyalogságot gyűitnek *Árkos* Falujában,
Nagy szomorúságban lévén ott hállásban,
Más reggel állítyák e' szomorú Marsban.

Ugyan negyedik Nap más éjji Hállásban,

Lovasokat gyűitnek Szent-György-Várossában,
Ahol második Nap állítyák Gledában,
És Nyolcz Óra tájban indulának utban.

¹⁾ Eredeti egykorú kézirat Marosvásárhelyről.

Sok eszes Vitézek alázatos Szivel,
 Az Obester Urhoz szép engedelemmel,
 Butsujokat nyútyák keserű Lélekkal,
 Az Ur is felele kalap le vétellel.

Indult Utyokban már lévén szórnyú Buban,
 Fordétván Butsujok szomoru Bánatban,
 Attyokhoz, Annyokhoz nyögő siralomban
 Életek párvájához sűrű kőny hullásban.

Némellyek pediglen kedves Rokonokhoz,
 Szivek szerint való kedves Baráttokhoz,
 Igaz tőkélletes hiv jó Szomszédokhoz,
 Némellyek el maradt kedves Mátkájokhoz.

Lőn a Szülőkötől is szomorú ohajtás
 Romában nem volt nagyobb kiáltozás,
 Mint minémű folya ez helyben Siratás,
 Jaj, jaj! raitok esett véletlen Aratás.

Óh fájdalom! nints már egyéb tsak Siralom
 Olyan ti Hazátok tsak, mint egy sir halom,
 Olyan az hazátok, mint Néma Tzimbalom,
 Nem hallatik benne zengő nyugodalom.

Mint Aratás után Mezőben a Tarló,
 Szöllő szedés után puszta Pásztor kunyhó,
 Hazátok tér nélkül puszta, mint őz-olló,
 Maradt gazda nélkül el foszta a Duló.

Régi Atyák, s Anyák Hold világ Határát,
 Siratták, jajgatták az Halmok pusztáját,
 Most Székelly Nemzetség Sirattya hazáját,
 Csik, Gyergyó, Háromszék el hagyta hazáját.

Mondhatták Deákul: Lugete Sodales,
 Plangite Pivavos, Patres Charissimos,
 Estote flebiles Vos Castæ Virgines,
 Abducti Juvenes, valde Spectabiles.

Gyászolhattok Tiis Leányi Seregség,
 A' kikben még buzog a tiszta Szűzesség,
 Butsút vett tőletek az ékes Legénység,
 Férhez Mentetekben tsonkul az reménység.

Óh az után látnak olyan Nemzeteket,
 Akiknek nem értik ő Szöllő Nyelveket,
 Izetlen ehetik azoknak étkeket,
 Nem mondhatnak vélek Sioni éneket,

Nem tehetünk rolla Isten Decretuma,
 Felséges Királyunk Ő Parantsolattya,
 De nagy Szükségekben ő magát ajálja,
 Hogy az ő Zsolgyokat soha meg nem únya.
 Bátoritsd hát magad bánatos Székellység,
 Verjen fészket benned a régi Vitézség,
 Buzogjon te benned Királlyhoz az hűség,
 Te hozzád is úgy tér a királyi Felség.
 Tövis Szúrás nélkül rosát ő nem Szedhet
 Mézet fulánk nélkül enni alig lehet,
 A ki fél a' Vitztül, az halat nem főzhet,
 Félelmes Vitéz is koronát nem nyerhet.
 Bizzál hát Istenben Szomorú Székellység,
 Kit most még bokrozott a nagy keserűség
 Biztasson tégedet az hívő reménység,
 Birja te Lelkedet az igaz kegyesség.
 Meg kegyelmez Néktek az Isteni Felség,
 Tsak hogy legyen benned tökéletes hűség,
 Meg nem gyöz tégedet, kegyetlen Elenség,
 Hazádban sem botsájt a királyi Felség.
 Ejajos Siralmat minden Öreg Atya
 Kinekis az Szivet az éles kard hattya,
 Egyes indulatbul Nékiek ajánlya,
 Hisziis, hogy Isten még meg szabadította :
 Kériis az Istent Tőredelmességgel,
 Mint hogy telyes Szive nagy keserűséggel,
 Szívét királyunkk birja nagy hűséggel
 Visellye Gondgyokat egész kegyességgel.

Lovassági támadás egy hajóraj ellen. Olvasóink bizo-
 nyára ismerik a világtörténelemből azon esetet, midőn 1795-ben
 Pichegru huszárjai és lovas tüzérei a Zuyder tó jegén állítólag megtá-
 madták és elfogták a befagyott hollandi hajórajt Texel szigetének köze-
 lében. Ez Legrand Louisnak egy múlt nyáron a párisi akadémia előtt
 tartott felolvasása nyomán, ha nem is legenda, de legalább történelmi
 nagyítás. Mint ez a Hágában székelt francia követnek számos jelenté-
 seiből kitünik, a hollandi hajórajnak hivatalos utasítása volt, hogy min-
 den ellentállás nélkül adja meg magát s azért, midőn 1795 január 23-án
 a francia huszárok és tüzérek megjelentek, minden lövés és vérontás
 nélkül foglalták el a hajórajt s a francia tiszteket még meg is vendé-

gelték a hollandi hajókon. Legrand értekezése, tudtommal, még nem jelent meg nyomtatásban.

HADTÖRTÉNETI IRODALOM.

I. ISMERTETÉSEK.

Török történetírók. A török-magyarokori történelmi emlékek második osztályának, az íróknak, II. kötete. A Magyar Tudományos Akadémia történelmi bizottságának megbízásából fordította és jegyzetekkel kísérte: *Thúry József.* Budapest, 1896. 8-adr. 426 lap. Ára 4 frt.

Ezen a magyar történetíráásra nagyfontosságú gyűjtemény első kötetének megjelenése alkalmából jeleztük már, hogy a török írók munkái, melyek nagy részét eddig éppen nem, vagy csak Hammer és mások hiányos közléseiből ismertük, ép a *hadi* történetíráásra igen hasznosak, mert általuk módot nyerünk a hadviselő másik fél előadását, felfogását, intézkedéseit stb. megismerni, s ily módon a hadi eseményeknek eddig sokszor egyoldalú előadását helyreigazítani. Igaz ugyan, hogy a török írók virágos stylusa, homályos előadása, gyakori önhittsége, az igazság kihámozását néha igen megnehezítik, mindazonáltal mégis számos esemény csak az ő segítségükkel válik megérthetővé, s bizonyos, hogy sok hézagot töltenek be, melyet a mi forrásaink üresen hagytak.

E második kötet a következőket tartalmazza: *Lufti* pasától, az Oszmán ház történetét, mely a birodalom megalapításától 1554-ig terjed. Thúry a bennünket közel érintő, mások által még nem közölt részt adja, 1521-től kezdve, mely időre Lufti mint szemtanu hiteles forrás. *Ferditől*, a törvényhozó Szulejmán szultán története; szintén szemtanúja Szulejmán hadjáratainak, s 1521-től 1542-ig követhetjük, a mikor a kézirat megszakad. *Dselälzáde Musztafától*, az országok osztályai és az utak felsorolása. Hasonlólag Szulejmán szultán idejét tárgyalja, kinek hadjárataiban hivatalosan részt vett; az 1555-ik évig terjed, valamennyi közt a legerjedelmesebb s annál értékesebb, mert a későbbi íróknak, nevezetesen Pecsevinek és Szolakzádénak is főforrása. *Szinán Csaustól*, az 1543-ik évi hadjárat története; igen becses munka, a hadjáratnak valóságos monografiája. *Kotib Mohammed Zúimtól*, a történetek gyűjteménye; kevésbé bő adatok Mohácsra, továbbá az 1543-ik és 1566-ik évi hadjáratokra.

A függelékben több érdekes oklevél található.

Thúry József e kötetet is ama nagy gonddal és lelkiismeretességgel állította össze, mely az I. kötetet jellemezte s részletes név- és tárgy-mutatóval látta el.

II. IRODALMI SZEMLE.

MAGYAR MUNKÁK.

Dr. Illéssy János és Pettkó Béla: A királyi könyvek. Jegyzéke a bennük foglalt nemesség, cím, czímer, előnév és honosság adományozásoknak 1527—1867-ig. Összeállított a m. kir. országos levéltár felügyelete alatt. Budapest, 1895. Ára 2 frt 50 kr. E nagybecsű könyv közel 7000 magyar család nemessége felől ad felvilágosítást és így igen hasznos mindazoknak, kik nemességüket keresik, vagy családjuk múltját kutatják, vagy egyáltalán a nemesi ügyek iránt érdeklődnek.

B. Madarasi Kiss Bálint: Az Árpádok királyi vére Magyarország családjaiban. 57 nemzedékrendi táblával. Budapest, 1895; ára 6 frt. Azon magyar családokkal foglalkozik, a melyek házasság révén a királyi családdal rokonságba jutottak s melyek száma ezernél több.

Barabás Samu: A római szent birodalmi gróf széki Teleky-család oklevéltára. A hat kötetre tervezett nagyszabású oklevélgyűjtemény első két kötete jelent meg, mely 70 nyomtatott íven a családnak a mohácsi vész előtti okleveleit foglalja magában, 676 oklevéllel; ára 6 forint.

Dr. Karácson Imre: Szent László király élete. A nagy király halálának nyolczszázados évfordulója alkalmából a Szent László-Társulat által kiadott derék könyvecske, mely a magyar ifjúságnak van szánva. Ára 40 kr.

Fraknoi Vilmos: A magyar királyi kegyúri jog, szent Istvántól Mária Teréziáig. Budapest, 1895. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Ára 5 frt.

Mangold Lajos: A magyarok oknyomozó története. Budapest, 1896. Harmadik kiadás. 308 lap. Ára 1 frt 60 kr. Nagy örömünkre szolgál, hogy Mangold e derék munkája, melynek már első és második kiadásáról is annak idején megemlékeztünk, oly nagy pártolásnak örvend s mind szélesebb körben terjed el. Ezen különben csodálkoznunk annál kevésbbé lehet, mert Mangold könyve a kútfők kritikai ismerte-

tésénél, a minden fejezethez és minden szakaszhoz csatolt bő forrás-jegyzéknél fogva, mindenki számára, a ki magyar történelemmel foglalkozik, a ki magyar történelmet tanít, vagy tanul, megbecsülhetetlen, fölötte hasznos kézikönyv.

Békety Remig: Emlékkönyv, melyet Magyarország ezredéves fennállásának ünnepén közrebocsát a hazai cisztercezi rend. Budapest, 1896. A magyar cisztercezi rend beszámolója a rend nyolczszázados történetéről s kivált az ifjúság nevelése körül kifejtett működéséről. Jelesen szerkesztett és igen díszes kiállítású munka.

Várady Gábor: Hulló levelek. A nevezetes múlttal bíró, a közéletben sokat szerepelt, az 1848/49-ik függetlenségi harcban mint őrnagy résztvevő író naplója, számos érdekes visszaemlékezéssel.

Fraknói Vilmos: Mátyás király levelei. Külügyi osztály. Második kötet; magában foglalja az 1480-tól 1490-ig keletkezett leveleket. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1896. Ára 4 frt.

Elemér Oszkár: Görgey Arthur 1848/49-ben. A szerző, a ki nyilván álnév alatt ír, már csupán ezen körülménnyel is kockáztatja az ügyet, a mely mellett lándsát tör s a mi nem kevesebb, mint hogy Görgey nevééről — a bizonyára méltatlanul — reátapadt *áruló* jelzöt, ezt a csúf szennyet, lemossa. Ép olyan kísérlet ez, mint volt egy évtizeddel ezelött, midön nem tudom hány száz ember összeállott, hogy Görgeyt rehabilitálja, és a sok száz ember közt alig volt tíz, a ki Görgeyt, akár mint politikust, akár mint hadvezért, *megítélni illetékes lett volna*; mert bizony csak oktalan dolog az, midön őrmesterek, tizedesek és közkatonák egy hadvezér hadászati műveleteiről ítéletet akarnak mondani. Elemér Oszkár úr is ilyen nyomon jár s nem utolsó, midön érvei közt olvassuk, hogy Görgey az osztrák kormánytól közel 20 éven át 4000 forint évi nyugdíjat húzott. Minden katonára végtelenül fájlalhatja, hogy egy ily *jeles hadvezér*, mint Görgey volt, mert hogy az volt, ahhoz kétség nem fér, ily szomorú sorsra jutott s életét erkölcsileg megsemmisülve kénytelen tölteni. De ennek oka ő maga volt. A mit sem sok száz, vagy sok ezer aláírás, sem egy szekér könyv létre nem hozhat, azt előidézhette volna ő maga. Ha Görgey az aradi katasztrófa hírére bajtársai sorsában *önként* osztozik, ma nemzeti hős s neve fénynyel van környezve, mint egy oly tragikus hőse, a kinek szándékai tiszták és nemesek valának, de a ki reményében megcsalatra, azok által, a kikre saját és bajtársai sorsát bízta, kijátszva, e nagy szerencsétlenségből a reá eső consequentiát levonta.

Rózsa Vitál: Az esztergom-vidéki régészeti és történelmi társulat első évkönyve. Esztergom, 1896. A nagy történelmi múlttal bíró Eszter-

gomban, melynek környéke is historiai terület, végre valahára, bizonyára nagyrészen Pór Antal fáradozásai következtében, megalakult a régészeti és történelmi társulat, melynek a munkálkodásra ugyancsak tág tere van. Reméljük, hogy nem szorítkozik, mint akárhány más, csupán csak évkönyvírásra.

Dr. Karácsonyi János: Békés vármegye története. Magyarország ezredéves fennállásának ünnepére kiadja Békés vármegye közönsége. I. kötet. Gyula, 1896. Nygd 8-adr. VIII. és 522 lap; számos illusztrációval és több térképpel. A jövő füzetben fogjuk ismertetni.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

21-ik szám.

I. Rákóczi György az általános fölkelésre kiadott parancsa gyors teljesítésére megsürgeti a megyéket és székeket. 1644 szept. 9.

Georgius Rákóczy dei gratia etc.

Spectabiles, Magnifici etc. Salutem et gratiam Nostram!

Elhittük kglmeteknek a generalis insurrectionioról emanáltatott parancsolatunk eddig nem csak megadatott, hanem eddig meg is indulván honjából, igyekezi is útját s mellénk való jövetelit valamint lehet admatúrálni. Mindazonáltal akarók mégis kglteket abbeli kgts parancsolatunknak effectualására e levelünk által is serkentenünk, igen-igen serio parancsolván kglteeknek s intvén is kglteket, se órát se napot eziránt való kgts parancsolatunk dolgában ne várjon, hanem hozzánk jövő felvett útját szorgalmatosan continuálja és a közönséges jóra nézendő szolgálatra nekünk tartozó kötelessége szerint mellettünk hová-hamarább jelen lenni el ne mulassa.

Secus sub poena in constitutionibus regni expressa nulla tenus facturi, quibus in reliquo gratiose propenti manemus. Datum in Curia nostra Tokaiana, die 9. mensis Septembris Anno Domini 1644.

G. Rákóczy.

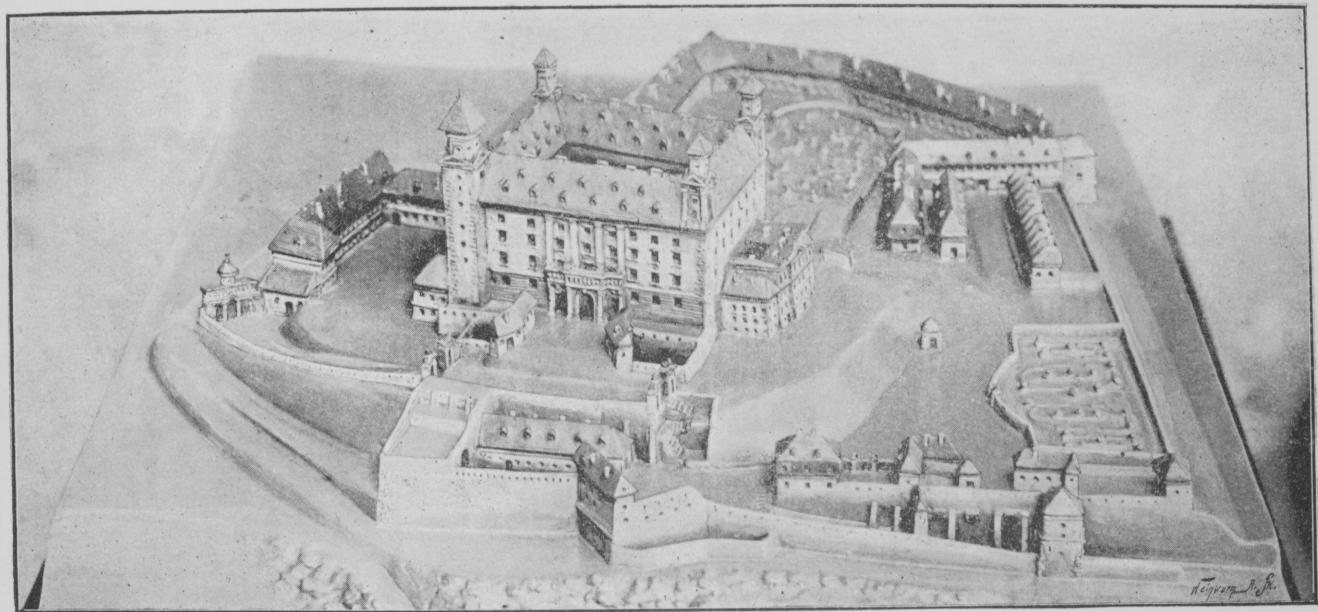
Külczim: Spectabilibus Magnificis gener. egr. et Nobilibus supremis et Vice Comitibus, iudicibus Nobilium Jur. Assessoribus, sedis

judiciaria, ac toti Universitati dominorum Magnatum et Nobilium Comitatus Albensis Transilvaniae etc. fidelibus nobis syncere dilectis.

Eredetije a Teleki-levéltárban 1523 sz. a. Új rendezés.

Megjegyzés: I. Rákóczy György fejedelem vezére Kemény János az 1644-ik év nyarán III. Ferdinánd hadait egész a Vágig visszanyomta, de azután a hadjárat folytatásához újabb erők kellettek volna, a mik pedig rendelkezésre nem állottak, mert a porta a fejedelemnek hathatósabb segítséget adni vonakodott. Kemény tehát kénytelen volt visszavonulni, Rákóczy pedig Erdélyből igyekezett hadait szaporítani, melyek késlekedő bevonulását, a fentihez hasonló levelekkel sürgette. A hadak beérkeztek végre, de ekkor a hadjáratot a nagyszombati alkudozás egy időre megszüntette.

A POZSONYI VÁR MÁRIA TERÉZIA IDEJÉBEN.

Stephanie Adolf mintája szerint.

A BUDAI KIR. PALOTA, A POZSONYI ÉS DÉVÉNYI VÁRAK A MULTBAN.

A Magyarország ezredéves fennállása emlékére rendezett ünnepségek között előkelő helyet foglalnak el az új budai királyi palota alapkövetétele, a pozsonyi Mária Terézia szobor leleplezése és az ország hét pontján elhelyezendő ezredéves emlékek felavatása, melyek egyike a dévényi várhegyre állíttatik.

E körülmények aktuális érdeküvé teszik az alább következő dolgozatokat, melyek egyike a budai királyi palotának Mátyás király idejében való állapotával ismertet meg bennünket, másodika a pozsonyi, legutóbb Mária Terézia által helyreállított s általa nagyon kedvelt királyi várkastély átalakulásait tárgyalja, míg a harmadik Dévény határvárral, melynek csak festői romjait ismerjük, foglalkozik.

I.

A BUDAI KIRÁLYI PALOTA MÁTYÁS KIRÁLY IDEJÉBEN.

A budai királyi palotának alább következő leírása egyrészt Schedelnek, a Corvin várról 1493-ban nyújtott leírásán és rajzán, mely kisebbített alakban a 381-ik lapon látható, alapszik, részint Rabatta gróf császári vezérhadbiztosnak 1687-ből származó és e füzet végéhez csatolt tervrajzán; ezek szolgáltak ama modell elkészítéséhez is alapul, mely az ezredéves országos kiállítás történelmi csarnokában látható.

A volt budai királyi várpalota régibb részének (A) ¹⁾ építése,

¹⁾ A betűk a füzet végén levő Rabatta- féle tervrajzra vonatkoznak

melyet IV. Béla király a XIII. század közepén kezdett volt meg és melyet Anjou- házbeli utódai folytattak, alkalmasint Nagy Lajos király uralkodása alatt nyert befejezést. A várpalotának eme része egy igen magas, középkori modorban épített épülettömbből állott, mely rövid idővel a tatárok betörése után magas fallal véttetett körül.

A vár eme régibb részének, mely körülbelül a mostani királyi palota helyén állott, legkiemelkedőbb épülete ama híres, góth modorban épült torony (a) volt, melyet Lajos király egyik fivére, István herczeg emeltetett, s melyet a nép szája ezért «István toronynak» nevezett. A torony eredetileg kaputoronynak volt építve és a régi vár déli lejtőjén a bejáratot képezte; később egy magas épület hozzáépítése folytán a torony beljebb került, minek folytán, úgylátszik mintha az I. udvarba be lenne építve.

A régi vár ellenkező — északi — oldalán lévő, hasonlóképen csúcsíves modorú, de kevésbé magas koputorony (b) később építetett, és a nem egészen pontos írásbeli hagyományok szerint valószínűleg Zsigmond király alatt lőn befejezve.

A volt királyi vár keleti oldalán a régibb vár-kápolna (c) szintén már igen régi keletű; keletkezésének tulajdonképeni idejét nem ismerjük pontosan. Zsigmond király bővítette és szépítette azt, míg Mátyás király az I. Szelim török szultántól ajándékba kapott alamizsnás Szt. János csontjait ajándékozta a kápolnának, melyek jelenleg a pozsonyi székesegyházban vannak.

A délkeleti sarkon (e) egy magas ház állott, meredek ereszes tetővel, mely alkalmasint a régi vár legrégebb épülete volt és talán raktárul szolgálhatott, míg a délnyugati sarkon (d) egy szilárd épület volt magas, gömbölyű erkélytoronnyal, melyben annak idején a koronázási jelvények őriztettek és a melyben egyszer Mátyás király is, akarata ellenére, tartózkodni volt kénytelen.

E házhoz nyugatra egy valamivel alacsonyabb épület (e) támaszkodott, kettős oszlopsorral, melynek udvarában egy monumentális kút állott. Azután egy magas ház, hasonlóképen magas meredek tetővel (f), továbbá még két épület, (g és h) következett, melyek másodika a régibb vár északnyugati sarkán kiugró szögletet képezett.

A volt királyi vár már leírt régibb részének a magas, közép-

kori erkélyek, melyek majdnem a tető alatt futottak végig, különös jelleget adtak.

A régibb vár keleti oldalán lévő épületek Mátyás király uralkodása alatt részint átépítették, részint kiegészítették, és így ezeket Mátyás király építkezései között külön fogjuk megemlíteni.

A régibb várnak (A) két udvara volt; egy nagyon keskeny (I) és egy tágabb, szabálytalan négyszögű (II).

Midőn Zsigmond magyar királylyá megválasztatott, a királyi várat észak felé egész sor épülettel és erős tornyokkal bővítette ki, melyek a volt királyi vár újabb (B) részét (Zsigmond palota) képezték. A régibb vár védő falát Zsigmond egy fából épített, kis saroktornyokkal ellátott, üvegezett folyosóval látta el, melyet Mátyás később tovább folytatott, úgy hogy az a váron majdnem egészen körül futott. A belső várfalak ezáltal nyerték ama rendkívüli magasságot, mely a királyi vár előbbeni építkezéseit annyira jellemezte.

Az újabb várrész legnagyobb épülete, az úgynevezett «Új palota» (i), főrészevel északnak volt fordulva. Kortársak mint tömör épületet írják le, melynek külseje kevésbé az építés szépsége, mint nagysága által tűnt fel. De Zsigmond azt bevégtetlenül hagyta hátra és Mátyásra maradt a feladat, hogy a Dunára néző keskenyebb részt felépítse.

Az ehhez csatlakozó igen magas, bástyaszerűleg épített épület (s) és a szomszédos nagy, félgömbölyű bástya (r) szintén Zsigmond építkezései közé számítandók.

A Zsigmond által emelt épületek főtömege tulajdonképen a belső vár északkeleti részét (B) foglalta el; a legnagyobb épületek (j) és a hatalmas, híres csonka torony (k) azonban hasonlóképen befejezetlenül maradtak.

Zsigmond a királyi vár megerősítésére különös gondot fordított és azt tervszerűleg hajtotta végre. Az egész várat több egymást követő vonalban várfalakkal, árkokkal és mellvédekkel övezette körül, melyek oldalt hatalmas rondellák által voltak védve, s melyeknek alapja és maradványai a mai napig is láthatók.

Budának Szulejmán szultán által 1541-ben történt elfoglalása után a törökök ez erősítéseket kibővítették és megerősítették és a régi királyi várat a budai vár fellegrárává tették, mely

hosszú éveken át (145 évig) minden visszafoglalási kísérletnek ellenállt.

A nyugoti várfalaknak a legújabb időkben történt lebontása, a Zsigmond által megkezdett várépítkezés hatalmas voltát a mai napig is tanúsítják.

Bonfin és Velius írásbeli hagyományai szerint, Zsigmond a már említett Csonka-tornyon kívül az új várrészben még több, védelemre szánt tornyot is épített volna, melyekhez leginkább a szoroson az északi lejárathoz épített úgynevezett börtön-torony (l) lenne számítható; ellenben ama négy kis tornyocska és két nagyobb csúcsán koronával ellátott torony, melyek a Corvin várnak *Schedel* által készített rajzán (lásd a melléklapon) a keleti homlokzat előterén lévő, már korábban említett félgömbölyű bástyán (r) mintegy rátéve látszanak, alkalmasint Mátyás királytól származnak és valószínűleg az (m)-el jelölt nagy épületen lévő összekötő folyosó erkélyeit, melyet az említett illusztráció Mátyás idejében még mint nem egészen készet tüntet fel, díszítették.

Mátyás királyra maradt tehát a feladat, hogy az elődeitől megkezdett és ámbár lassan, de folytonosan haladó építkezéseket befejezze és a volt királyi vár régibb részének helyreállítását megkezdje. Halála bekövetkezésekor azonban csak a Duna felé fekvő keleti homlokzat átépítése volt készen, melyet utána «*Corvinvár*»-nak neveznek, amint azt a már többször említett *Schedel*-féle kép is, mely 1493-ban a nürnbergi kronikában jelent meg, elötünteti.

Bonfin és Velius, nemkülönben Komald és Tuber, a volt királyi vár pompás helyiségeit és a belső berendezés fényét egyetértőleg írják le, de annak külső alakjáról csak hiányos felvilágosítást adnak.

A Mátyás király által a vár keleti oldalán tett építkezések egész sor, elég keskeny ugyan, de ékes és szép, erkélyekkel és tornyocskákkal díszített, épületekből állottak. Ezek közül kiemelendők:

A Mátyás által épített második várkapolna, papi collegiummal összekötve, melyet minden közelebbi adat hiányában abban a magas, hegyes csúcsíves tetővel ellátott épületben (n) vélünk feltalálhatni, mely *Schedel*-nél a tetőn egy kereszttel látszik megjelölve.

A budai királyi vár és Buda város Schedel krónikája szerint.

A papi collegium helyiségei fölött volt Bonfin szerint Mátyás híres könyvtára (n), az ehez nyugotra csatlakozó épületben gondoljuk, hogy a szintén híres csillagda (o) volt elhelyezve, melyről a kortársak azt mondják, hogy a könyvtárral határos félgömbölyű teremben állott, melynek tetejéről a szabad eget jól meg lehetett figyelni. A Schedelnél kitüntetett félgömbölyű épület (o), melynek terasse-án egy házikó áll, volt tehát a legnagyobb valószínűség szerint csillagászati célokra felhasználva.

A keletre ide csatlakozó épületben, (p) melyet az átépítés nem érintett, voltak a nagy dísz- és ünnepi termek, melyeket Zsigmond építtetett, míg Mátyás azokat pompával szerelte fel.

Különös figyelmet fordított Mátyás a nagyobb belső várudvar (II) monumentális díszítésére.

Egy Pallas Athene érc szobrával díszített márvány kúton kívül, ebben az udvarban, mely körül kettős oszlopsor vonult, voltak még Hunyady János, László és magának Mátyásnak, valamint még 12 magyar vezérnek kőből faragott szobrai.

A belső vár kapui elé Mátyás két ércbe öntött mythologiai alakot állíttatott fel, melyek a csatabárdal fenyegetve, a királyi várat úgyszólván őrizték.

Midőn II. Szulejmán 1541-ben Budát elfoglalta és Magyarországot birodalmának mintegy tartományául tekinté, a nemzet történelmi emlékei iránt semmi kegyelettel sem viseltetvén, a királyi várat minden monumentális díszétől megfosztotta.

A régi János kápolna melletti, a belső vár északkeleti sarkát képező épület (q) kétségtelenül lépcsőháznak szolgált. Bonfin is megemlíti és azt mondja, hogy kívülről egy szép márványlépcső közvetlenül vezetett fel a király belső helyiségeibe.

A Zsigmond király építkezései közt már megemlített félgömbölyű bástya (r) fölött Mátyás egy fa galeriát építtetett, mely a régi várfalon lévő üveg folyosóval közvetlen összeköttetésben volt. Még Mátyás idejében azonban ezt az épületet alapjában támogatni kellett, amint azt Schedel képe is mutatja és a kortársak is írják.

Egy nem rég napfényre került régibb alaprajz e bástya belső részébe helyezi a Mátyás által a várban nagy költséggel berendezett vízvezeték gyűjtő medenczéjét. A törökök később ezeket, valamint a szomszédos épület helyiségeit is (s) lőpor- és fegyverraktá-

rul rendezték be és ez a hely volt az, mely 1686-ban számukra oly végzetessé vált, amennyiben július 22-én az ostromlók egy gránátja az egyik épület tetejét és boltozatát áttörte és az ott felhalmozott lőporkészletet felgyújtva 16 lábnyi rést szakított.

Az utóbb leírt bástya, valamint a keletről szomszédos épületek egyrészt és a Zsigmond-féle építkezések másrészt, egy nagy négyszögletes udvart, a harmadik vagy külső várteret (III) vették körül. Ennek északnyugati végén volt a főbejárat (l) a várba, mely előtt egy igen széles és mély árok (t) — külső várárok — húzódott, melyen át Mátyás idejében híd vezetett át. Egy második, kisebb várárok (t_1) régente a külső és belső vár választó vonalán volt. A szemközt lévő kaputoronyról (b) leeresztett felvonó hidon át lehetett a második, belső udvarba jutni.

A külső várárkon kívül, azon a helyen, melyen ma a fegyvertár áll, igen nagy előtér volt, (IV) — a Györgytér — melynek közepén eleinte Herkules szobra, később azonban, Mátyás parancsára, Zsigmond király ércszobra állt. Ezt a szobrot is a törökök később győzelmi jelvényül magukkal vitték hazájukba. A törökök uralmuk idején ez előtérén két nagyobb raktárt építettek és egy újabb, külső várfalat (u) emeltek, úgy hogy abban az időben a királyi palota a vártól háromszoros várfallal volt elválasztva.

Nem kevésbé erős volt a királyi palota nyugati homlokzata is. Itt a régi, magas védőfal és egy két soros, lépcsőzetesen menő várfal kisebb és nagyobb tereket képezett, melyeket Mátyás király kerteknek használtatott fel.

A királyi palota hozzáférhető részén, a déli oldalon, állt a Zsigmond által épített hatalmas, magas palota-rondella (x), mely előtt keskeny, de igen mély várárok vonúlt el.

A törökök később ezt az oldalt egy védőfal emelése, valamint egy második, igen széles árok által megerősítették; az árkot még ezenkívül rohamkarókkal és többszörös palánkokkal is ellátták.

A keleti védőfalról, mely után kissé mélyebben egy második magas várfal következett, két egymással párhuzamos, a Duna partja felé a meredek hegylejtő irányában lefelé vezető várfal ágazott ki, mely szorosan a part mellett egy hatalmas, magtárszerű épületben (z_1) végződött.

A két lefelé húzódó várfal közül a nyugoti sokkal szélesebb

volt mint a keleti, és az ennek belsejében húzódó kőlépcsőkön a királyi palota belsejéből egy kijárókapun át egyenesen a Dunaparton épített vízitoronyhoz (y) lehetett jutni. Az említett falaknak nyomai mai napig fennmaradtak.

Az imént említett, úgynevezett vízi rondellához egy nagy, szögletben épített épület (D) csatlakozott, mely, miután a nagy palotarondellával falazott közlekedéssel volt összekötve, szintén a palotához tartozónak tekinthető. Ez az épület külseje után ítélve semmi esetre sem volt lakóház, hanem a sok kis ablaknyílásnál fogva, melyek a Meldeman-féle, a királyi palotát a hegyoldalról bemutató képen láthatók, Mátyás királynak soká keresett istállóépülete lehetett, a mely a krónikások jelentése szerint a Duna parthoz közel feküdt, de már a török időkben nem állt fenn többé.

Végre még azt a várfalat kell megemlítenünk, mely a Corvin-féle építkezéseket a Duna felé elzárta. Egy abban lévő kapun, a meredek lejtőn és egy második, a belső védőfalon lévő kapun át egyenesen a belső palotába lehetett jutni.

A királyi palota déli és nyugati oldalán a királyi kertek (D₁) terültek el; ezeket többszörösen megtört védőfal vette körül, és bennük a legritkább növények gazdagon voltak képviselve. A kertekben Mátyás király a melegházakon és szép pavillonokon (E) kívül nagy madárkalitkákat is tartott, valamint egy oroszlan-ketreczet is; végre pedig a kert falain belül (E₁)-el jelzett helyen egy mesés fénynyel berendezett kerti pavillon-t építtetett, mely azonban a király halála után igen rövid idő múlva teljesen elpusztult.

A török uralom kezdetén, Mátyás halála után alig 60 évvel, egy Budán dühöngő tűzvész a nagy király alkotásainak legnagyobb részét elhamvasztotta. Zsigmond és Mátyás remek építkezései helyén a törökök csupa új várépítményeket emeltek, és a dicsőséges királyok székhelye nemsokára egy jól megerősített seregtáborhoz hasonlított, mindaddig, míg végre a törökök uralmát teljesen megtörni s őket az országból kiűzni sikerült.

II.

A POZSONYI KIRÁLYI VÁR, KELETKEZÉSÉTŐL ELPUSZTULÁSÁIG.

A királyi vár a középkorban. A volt királyi várlak, a mostani várrom, egy a Duna felé meredeken aláeső, a többi oldalakon lépcsőzetes fensíkon, az úgynevezett várhegyen fekszik, melynek magassága a Duna felszínétől számítva 76 méter.

A mily kevéssé lehet kipuhatolni, hogy mily népfaj telepedett le e vidéken legelőször, ép oly kevéssé lehetséges a vár keletkezésének idejét meghatározni. Csak midőn a római világalom a Dunáig kiterjeszkedett, a Kr. u. első évszázadokban, tesz Tacitus egy boji nevű, kelta népfajról említést, melylyel a rómaiak kereskedelmi összeköttetésekbe léptek. Nagyon valószínű tehát, hogy a rómaiak, midőn Carnuntum-ot kereskedelmi tekintetéből oly nagyfontosságúvá emelték, a mai Pozsonyt, mely a hatalmas dunai vízi út mentén feküdt, sem hagyták figyelmen kívül és ott a hadászatiilag fontos várhegyen figyelőhelyet létesítettek, mely a közeli hainburgi várral és ez által Carnuntum-mal is összeköttetésben állott.

Ebből a rómaiakra nézve aránylag békés időszakból származhatnak az itt-ott Pozsony környékén, Dévény-Újfalun, Maas-ton és Stomfán fölászott római emlékművek is.

A rómaiak tulajdonképeni tartománya — I. és II. Pannonia inferior — a Kr. u. 330-ik évben történt beosztás szerint északon és keleten a Dunáig, délen pedig a Dráváig terjedt. A mai Pozsony tehát a római birodalom határán kívül feküdt, a mi azonban, mint már említettük, nem zárja ki azt, hogy a rómaiak a Dunától északra is bizonyos pontokon kereskedelmük biztosítására le ne telepedtek volna.

A bojiak után jászok és quádok következtek, mely utóbbiakkal azonban a rómaiak folytonos háborúságban éltek és a változó szerencsével folyt harcokban a Dunán innen fekvő területeiket is alig voltak képesek megvédelmezni. A jászok Claudius idejében vándoroltak be Magyarországra és a keleti Kárpátokon, valamint a Duna és a Tisza közti nagy síkságon telepedtek le.

A népvándorlás korszakában, a hunok betörése idejében, a rómaiak egészen eltűnnek e vidékről. Markománok, góthok, longobárdok, herulok és avarok követik egymást gyors egymásutánban és a megelőző népek alkotásait oly alaposan pusztítják el, hogy később azoknak még nyomait is alig lehetett fölfedezni.

Csak 526 körül jött ismét egy műveltebb népfaj, a nagy-morvák, a helyenkint elnéptelenedett országba és ott állandóan megtelepedett. Így keletkezett Dévény határvár, Wratislaburgum és Wratislavia név alatt a mai Pozsony, Visegrád, Nyitra és még több más erősség is Felső-Magyarországon.

A magyarok bejövetelükkor, a IX. század végén, ezeket a helyeket már megerősítve találták.

Wratislavia, a mai Pozsony, melyet Aventin szerint *Wratislaw* morva herczeg (842—869.) egy a herulok által elpusztított, a rómaiaknál *Anductna* nevezett, telepítvény romjain épített, alatta virágzásnak indult és tulajdonképeni keletkezését vagy legalább is újjászületését kétségtelenül e szláv uralkodónak köszönheti. Ugyancsak *Wladislaw* volt az, a ki a keresztény hitet fölvevén, e vidéknek első keresztény uralkodója lőn és mint ilyen az első, a pozsonyi várban levő keresztény templom alapítójának is tekinthető.

Legkésőbb a IX. század közepe avagy vége felé tehát, a midőn a román építészet az országban terjedni kezdett, a pozsonyi várhegyen, mely akkor még nehezen volt hozzáférhető, egy kőből épített vár és abban templom emelkedett és miután a magyarok az országban talált szláv lakóhelyeket egyáltalán el nem pusztították, sőt ellenkezőleg azokat, mint a krónikások bizonyítják, föntartani igyekeztek, kétségen kívül áll, hogy a pozsonyi vár alapformája, mely a hegy sziklás alapzatát követi, eredeti alakját egész a mai napig föntartotta.

A pozsonyi várnak eddig ismeretes legrégebb képe az, a mely az 1358-ik évi képes krónikában a bécsi udvari könyvtárban van.

Az itt közölt kép (1. ábra.) alapjában és tagozásaiban az első német lovagvárak jellegét viseli, a milyenek hazánkban is a XI. század elején leggyakoribbak valának.

A sarkain kiugró tornyokkal fedezett falazatból egy erkélyes magas torony szabadon emelkedik ki; ez a fő-, vagy őrtorony,

melyet Németországban «Bergfried»-nek szoktak nevezni. A síma, terraszszerű saroktoronyok ép úgy, mint maga a fal is, a védelem szempontjából lőrésekkel vannak ellátva. Az őrtorony mögött a szintén szabadon álló magas templomtetőn úgynevezett «Dachreiter» látszik; e tető kétségtelenül az 1222-ik évig a várban magában létezett káptalani templom teteje.

A vár mostani legerősebb és legrégebb részének, az úgynevezett *korona-torony*-nak, figyelmes szemlélője előtt nyilvánvaló lesz, hogy az ezelőtt nem állhatott szabadon, a mint ezt a tornyon belül körszkörül alkalmazott kidomborodó kockakövek is bizonyítják, hanem az a várnak kijáratát és egyszersmind fő támpontját is képezte, s ezt annál is inkább, miután sziklás talajon van építve. Ez a

1. ábra. Pozsony vára a bécsi krónika szerint.

torony lehetett tehát a régi várnak a képen föltüntetett fő- vagy őrtorony; ellenben a képen előtte látható alacsony, négyszögletes tornyokkal határolt falrészlet semmi esetre sem felel meg a mai várnégyszögnek, hanem a mostani, egész a várfalközbe lenyúló, oldalpillérekkel támogatott várfalakkal azonos.

A volt vár eme tagozása arra mutat, hogy e vár a legtöbb nagyobb német várak mintájára két részből, az úgynevezett elő- vagy alsó-várból és a hátsó vagy felső várból állott.

Az alsó vár, vagyis a várnak alacsonyabban fekvő része, a mai várnégyszög előtt volt, a mai feljárás helyén, és egészen a külső várfalakig terjedt, míg a várnak magasabban fekvő része az őrtornyot és az azt környező lakóhelyeket, valamint a vártemplomot vette körül.

Ezt a föltevést a pozsonyi ferenczrendiek klostromában legújában fölfedezett két igen régi templomi kép is igazolja, melyek

Szent Istvánt és fiát, Szent Imrét ábrázolják, s melyek, a mint azt később még kimutatjuk, egykor a régi vártemplomban voltak. E képek mindegyikének egyik sarkában a régi vár képe látható, mely a képes krónika képével összehasonlítva, a még mai napig is álló, egész a külső várfalakig érő várfallal sok hasonlatosságot mutat.

Az érintett képeken látjuk a feltűnően magas, de már nem szabadon álló főtornyot, melynek keleti oldalára egy alacsony épület — a mai várnégyszög eredete — kezd támaszkodni, látjuk továbbá a főtorny előtt levő alsó-vár falát is, melynek tetemes magassága a képes krónika ábrázolásában is feltűnik.

Az említett képek szerint az alsó-vár külön védő toronynyal bírt, mely az őrtoronyhoz hasonlított, de alacsonyabb és karcsúbb volt és körülbelül a mai északi feljárat kapuja (porta triumphalis) helyén állott.

Megemlítésre méltó itt egy krónikás jelentése, mely szerint a vár egyik tulajdonosa rövid idővel a tatárok betörése után (1241) a várban tornyot építtetett, a mi, miután abban az időben a főépület csak egy toronynyal, az őrtoronynyal bírt, valószínűleg az alsó-vár említett tornyára vonatkozhatik.

Az említett XIII. századbeli képeken a mai déli, a kaputorony közelében támpillérekkel támogatott, körfalat is feltaláljuk.

A hatalmas kockákból épített és a jellemző pupokkal ellátott kaputorony csakis külső díszítését illetőleg származhatik Corvin Mátyás idejéből.

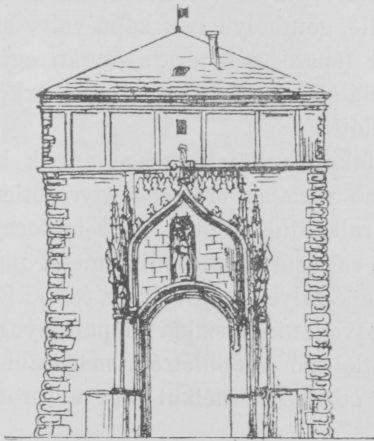
Az alábbi (2. ábra) az 1863-ban Schmidt építőmester által kiegészített várkaput ábrázolja, mely Pozsonynak egyik legnevezetesebb késői góth izlésű műemléke.

Különösen hatásos a lapos boltozatú és finoman tagozott kapuív fölött fekvő csúcsív, mint a Mátyás király idejében emelt renaissance épületek jellemző sajátága, és az ahhoz csatlakozó finom díszítmények. Az egykor szép portálét a kapuív két oldalán karcsú, gömbölyű oszlopokon álló szobrok — pánczélos zászlóvivők zászlóval és czimerrel — díszítették, valamint egy angyal szobra is, mely egy mennyezettel ellátott mélyedésben, a csúcsíven belül, állott. E szobrok ma már nincsenek meg; a volt díszes kapu különben jelenleg őrszobává van átalakítva.

A vár felé fordított hátsó kapuhomlokzaton, a bemenet fölött egy még jó állapotban maradt díszes góth ablak van, alatta pedig szépen faragott kőoszlopok, melyek régente egy itt létezett erkélyt tartottak.

E díszkapun felül egy ehhez hasonló, de kevésbé díszes második kaputorony állott, mely a déli várfalakat zárta el.

A vár a legrégibb időkben alsó szélén északon és nyugaton hatalmas gáttal volt körülveve, mely előtt széles árok nyúlt el, míg a hegynek, régente sokkal meredekebben aláeső, a város felé lévő keleti oldalát magas bástya határolta, a mint az még a mai

2. ábra. A pozsonyi várkapu.

napig is fenmaradt. A déli, legmeredekebb oldal azonban a mai külső várfal irányában csak palánkok által volt védve.

A két kaputorony között és az említett bástya mentén vonuló falat külső galériák vagy védő folyosók védelmezték, melyek fából voltak készítve és kőoszlopokon nyugodtak, a mint az itt-ott még ma is szemlélhető.

A külső bekerítés támpontját a vár északi és keleti részén néhány abból kiugró rondella képezte, melyek leghatalmasabbika a város felé volt fordítva. Ez szintén a vár legrégibb részei közé tartozott és déli oldalán figyelemre méltó csúcsíves díszítményekkel és egykor félgömbölyű erkélylyel bírt, mely a város felől ide

vezető második feljáratot, melynek kapuja később befalaztatott, védelmezte.

A várat később még ezen kívül a leggyöngébb oldalán, vagyis a város felé, több sor, egymást magasságban szögben felülmuló, falsor övezte; ez azt bizonyítja, hogy a vár körül önálló, a város-tól független védő vonal húzódott.

A XVIII. század elejéig a vár főépülete, melynek mai négyszögletes alakját már korán kellett fölvennie, széles és mély árokkal volt körülveve, melynek méretei a mai nap is kivehetők.

A vár bemenete a már többször említett képes krónika szerint az alsó várban volt. A víz felőli falazaton hatalmas, négyszögű kövekből álló, gömbölyű íves kapu volt; az út egy meredek síklón az alsó vár lépcsőzetére ért, s onnan egy felvonó hídon a várárkon át a portáléhoz, mely előtt magas, erkélylyel is megerősített építmény állott.

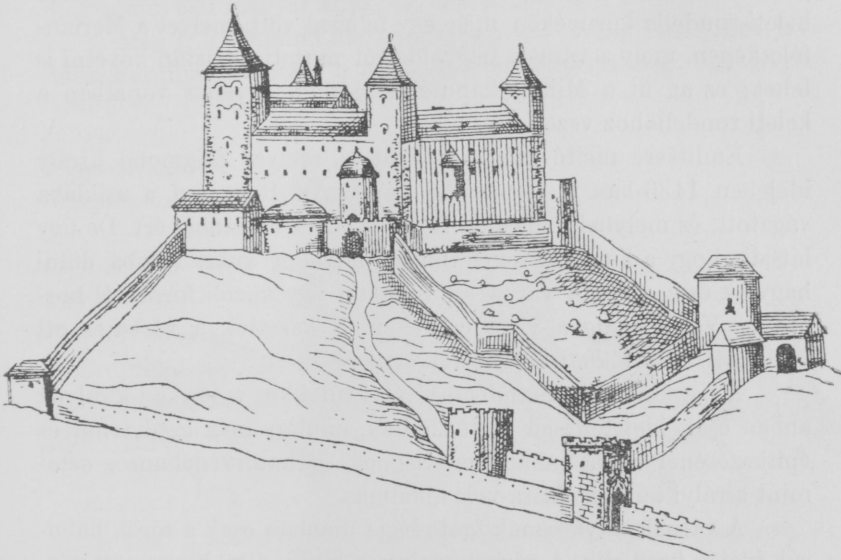
A vár alapfalainak hatalmasága annak korai keletkezését bizonyítja; a külső várfalak erőssége egyenlőtlen; nyugaton, hol a közeli hegyek uralkodtak fölötte, az öt méternyi rendkívüli szélességet érte el és ezt egész a második emelet magasságáig meg is tartja; majdnem épen ilyen erős volt az északi főfal is. A fő- vagy korona-torony közvetlenül a szikla alapon nyugszik és miután a keleten hozzá csatlakozó fő-épületrész magasabban fekszik, a várudvarból minden emelkedés nélkül már a torony első emeletére lehet jutni.

A fal minőségét illetőleg ki kell emelnünk, hogy az kitünő anyagból volt. Gránitkövek és kőkemény kavics-malter tömör, elpusztíthatatlan anyagot képeznek, mely az idővel századokon át képes volt dacolni.

A felső vár négyszögletes alakzatával és a jellemző sarok-tornyokkal először egy 1578-iki képen (3. ábra) találkozunk, tehát abban az időben, midőn a tűzi fegyverek behozatala a várak megerősítésére Magyarországon is befolyást kezdett gyakorolni.

De a román modorban emelt épület még évszázadok mulva is, daczára az idők folyamán végbement nagymérvű változásoknak, melyeknek nyomai máig is láthatók, megtartotta eredeti jellegét, a mi azt bizonyítja, hogy alap-formáján nem sokat lehetett változtatni.

Az alábbi ábrában, egy hatalmas négyszögű épület, a volt örtorony a vár délnyugati sarkában mintegy beépítve látszik, de magában egy teljes tornyot képez, míg a másik három kisebb torony a falazat többi sarkain csak áltornyoknak tekinthetők. A két emeletnyi magas főépületet nagy, négyszögletes udvar veszi körül, melynek hátsó részén a magasabb templomtető ismét látható, míg a többi tetőzet laposabban van tartva.

3. ábra. A pozsonyi vár a XVI-ik században.

A homlokzat, a keleti rész ablakai és erkélyei, valamint az alsó vár kapuja is a román körívet megtartották. De az alsó vár lényeges változáson ment keresztül. A régebben magas falazat tetemesen alacsonyabbnak látszik; e helyett négyszögletes és fél-gömbölyű fedett épületek emelkedtek, melyek lőrésekkel vannak ellátva és a vár alsó falazatában már kazamata-szerű helyiségekkel és ágyú-lőrésekkel bír. A vár főépülete az előtérben homlokzatával szabadabban áll. A feljárát a vár belsejébe csak keveset változott.

A várhoz kocsit egészen az első nagyobb átépítésig alig létezhetett, miután a várhegy, mint azt a kép is mutatja, a régebbi időkben minden oldalról sokkal meredekebb volt, semhogy azon

út vezethetett volna. Csak midőn helyszűke miatt a vár alsó szélén ásatásokat és terepegyengetéseket kezdtek eszközölni, miáltal a mai nyugati előtér keletkezett, csak akkor vezethetett fel a hegy északnyugati oldalán egész az előtérig egy út, mely középszerű emelkedéssel a felső vár terrasszával is össze volt kötve.

Az alsó várfal mentén, az alsó terrasszig vezető várlépcső volt tehát a legrégebb időben a városba vezető egyedüli közlekedési út. De a XVIII. század elején, mint már korábban említettük, a mai keleti rondella környékén még egy feljárat volt, melyet a Merian-féle képen, mely a várat a hegyoldalról mutatja, tisztán követni is lehet; ez az út a Mihály-kaputól majdnem egyenes vonalban a keleti rondellához vezetett.

Említésre méltó még a várkút is, melyet Zsigmond király idejében 1436-ban a vár akkori kapitánya, Rozgonyi, a sziklába vágatott, és melynek feneke állítólag a Duna felszínéig ért. De úgy látszik, hogy a kút vize nem volt jó, mivel a kutat romba dőlni hagyták és a vizet a várba szamarakon egy közeli forrásból hordták. Végül pedig a vizet csöveken át vezették a várba és ott földalatti víztartókban gyűjtötték össze.

A pozsonyi vár állandóan királyi tulajdon volt, de a királyok abban csak ideiglenesen tartózkodtak, miután már eredeténél és építkezésénél fogva inkább erősségnek és határvédelemre, semmint királyi tartózkodásra volt alkalmas.

A várnak és városnak fontossága újabban csak a török háborúk idején kezdődik. A várban eleinte a király által kinevezett várispánok parancsoltak; 1599-től ez a tisztség örökösen a Pálffy-család tagjaira szállt, kik mint várkapitányok a várat és ahhoz tartozó 17 helységet bírták és ezzel az örökös főispáni méltóságot is.

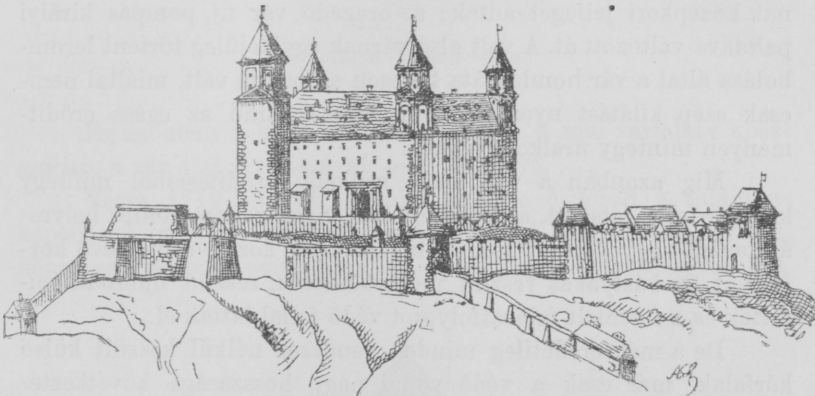
A vár a XV. század vége felé, midőn Mátyás király a várost és a várat lényegesen szépíttette, volt legerősebb. De a nehézkes harceszközök tünedezésével, mikor is a sokkal hatásosabb lőpor alkalmazása a támadást nagyban elősegítette, a vár védőképessége falainak roppant vastagsága daczára lényegesen kisebbedett és az egykor oly erős vár a következő három évszázadon át már csakis kisebb támadásoknak volt képes ellentállni.

A vár restaurálása Pálffy Pál nádor alatt 1635-ben. A Bocskay és Bethlen fölkelései alkalmával többszörösen szenvedett ostro-

mok, valamint ismételten előfordult tüzesetek okozták, hogy a már régi vár pusztulni kezdett.

A török háborúk folyamán, különösen pedig miután II. Szulejmán 1541-ben Budát elfoglalta, Pozsony lett az ország Habsburgok által bírt részének fővárosa és a kormány székhelye, és I. Ferdinánd a várost a Habsburgházbeli uralkodók szék- és koronázási helyévé is tette. 1563-ban, II. Miksa császár volt az első, a ki Pozsonyban magyar királylyá koronáztatott.

Még I. Ferdinánd alatt megkezdetett a vár belsejének javítása. Ferdinánd először is a várkapolnát újíttotta meg; udvari fes-

4. ábra. A pozsonyi vár Pálffy nádor által történt újjáalakítása után.

tőjével, Giulio Licinioval új templomi képeket festetett, nemkülönben szobordíszítményeket is alkalmaztatott, magának és utódainak pedig a várban királyi lakosztályt rendeztetett be, melyet szép falfestmények díszítettek.

De a vár újjáalakítása csak 1635-ben, Pálffy Pál gróf kamarai elnök és várkapitány kezdeményezésére ment végbe.

A 200.000 forintos építési költséget az országgyűlés már a mondott évben engedélyezte, de az építkezés teljesen csak több év múlva készült el, még pedig úgy, hogy Pálffy gróf a még hiányzó költségeket sajátjából fedezte.

A vár építésében eszközölt változások azonban első sorban nem a tulajdonképeni várépületekre, hanem különösen az előre-

haladt hadi technika következtében már meg nem felelő erődítésekre terjedtek ki.

Mindenekelőtt a főépületre még egy emelet építettett, miáltal az azelőtt kiemelkedő templomtető eltűnt.

A várépület teteje, mely ezelőtt lapos volt, magasabbra emeltetett, és az eddig egyenlőtlen tornyok és ablakok, valamint a homlokzat is az akkor divatozott barokk-modorban átépítettett.

Lényegesen megváltozott a bemenet, a mennyeiben annak ősi előre tolt épületét lerombolták, és e helyett magas, szabadon álló oszlopos portálét építettek.

Eltűntek mindama hozzáépítések és erkélyek, melyek a várnak középkori jeleget adtak; az öregedő vár új, pompás királyi palotává változott át. A volt alsó várnak egyidejűleg történt lerombolása által a vár homlokzata teljesen szabaddá vált, miáltal nemcsak szép kilátást nyert, hanem egyszersmind az egész erődítményen mintegy uralkodóvá vált.

Míg azonban a vár maga szűkebb erődítéseiből mintegy kivetkőzötten látszott, a külső erődítmények rohammentes helyreállítására nagy gondot fordítottak, az alsó körleten meglévő körfalakat és bástyákat részint megerősítették, részint újonnan építették és a fölemelt falazatfolyosót védő fallal látták el.

De a már eredetileg minden rendszer nélkül készült külső körfalak, már csak a védő vonal nagy hosszúsága következtében, még mindig sok hiánynyal bírtak, úgy, hogy már 1672-ben a török veszedelem közeledtével az akkori várkapitány, Strozzi tábornok, indítva érezte magát, hogy a vár megerősítésére új tervet dolgozzon ki, mely szerint a régi körfalakat lerombolni és a külső gátat csillag-redoute alakjában újjáalakítani kellett volna; de a jóváhagyott terv kivitele mindjárt a munkálatok kezdetén terep-nehézségek miatt fennakadt, mert alig néhány lábnyira kemény szikla alapra jutottak. Ámde a törökök Bécs ellen vonulván, a Győrön át vezető rövidebb utat választották és így a vár és város veszélybe nem jutott.

Már kiemeltük, hogy a vár a legrégebb időkben csak a város felől volt megközelíthető és hogy a hegy meredeksége következtében kocsiúttal nem is bírt, ámbar kirohanó-poternák még a körfal legmeredekebb oldalain és a rondellákon sem hiányoztak. A már

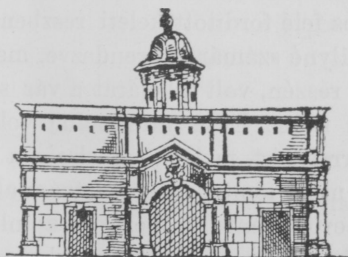
említett Szent Istvánt ábrázoló régi képen a későbbi Lipót- vagy Terézia-kapu (5. ábra.) helyén egy gátmélyedés látszik, de I. Lipót az utána nevezett kaput (később Terézia-kapu lett belőle) erre a helyre csak 1674-ben építtette.

5. ábra. A Terézia-kapu.

Ez azonban a kocsiközlekedést csak a mai várfalköz hosszában, a vár alsó terrasszával, tette lehetővé.

Végre 1712-ben VI. Károly építtette e fölött a tulajdonképeni feljárókaput, a bécsi kaput (6. ábra.), melyen át a feljárt, közepesen meredek emelkedőn, a várútról a felső terrasszig vezetett.

6. ábra. A bécsi kapu.

Mindkét barokk-modorban épült kaput császári czímerrel ellátott felirat ékíti. A jelenleg befalazott Terézia-kapun nemesen tartott homlokzata még mindig fölismerhető, a bécsi kapu pedig, majdnem eredeti alakjában, a közlekedést ma is közvetíti.

A vár alsó terrasszán, még pedig a várfalközben, nagy gabonarakktár is volt, míg északon és keleten kaszárnyák és istállók gya-

nánt szolgáló épületek állottak. A mai nyugati rondella löporonynak szolgált.

A vár belsejében lévő helyiségeket Bél Mátyás: «Notitia hungariæ novæ anno 1736» című művében írja le. Különösen a király és királyné számára a vár délnyugati és északi oldalán az első emeleten fentartott lakosztályt ismerteti részletesen.

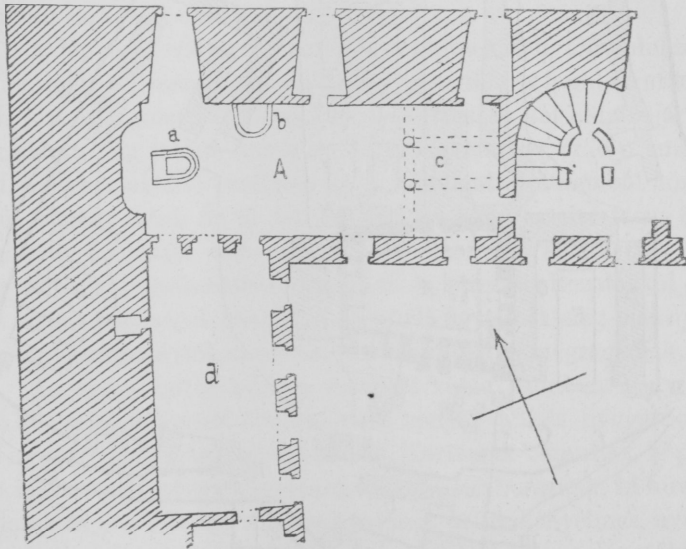
Bél szerint a magyar szent korona és a többi magyar koronázási jelvények a korona-toronyban, a volt őrtorony első emeletén, mint a vár legerősebb részében voltak elhelyezve és két koronaőr által őriztettek. De az országban kitört zavarok alatt a korona többször külföldre is került; volt Bécsben, Prágában, Trencsénben, Erdélyben, sőt Bajorországban és Törökországban is, és koronázások alkalmával azt nem egyszer csak diplomatiái közbenjárás és tetemes pénzáldozatok árán lehetett visszahozni.

A pozsonyi vár kisebb és nagyobb megszakításokkal Szent István koronáját több mint 200 éven át őrizte.

Közvetlenül ama hely mellett, hol a koronázó jelvények őriztettek, volt a koronaőr szobája, melyet a többi helyiségek a következő sorrendben követtek: a tanácskozó-terem, a kihallgatási szoba és az étterem a vár déli részében, míg a király magánlakosztálya, köztük a buen retiro (mulató-szoba) is, valamint a háló-szobák a város felé fordított keleti részben voltak. Ezek után jött öt szoba a királyné számára berendezve, melyeknek legutolsójából, a vár északi részén, volt a bejárat a vár szentélyébe, melyet Bél sacarium-nak nevez. Ez a várkáporna volt, melyről Bél azt írja, hogy két oltárral bírt, melyeknek elseje a vár nyugati oldalán lévő sarokban mint főoltár Szent Istvánnak, míg a második, az északi oldalon levő, Szent Imrének volt ajánlva.

A kápolna kiterjedése nem volt nagy, hossza mintegy 35—40 lépés, szélessége 10 lépés lehetett. A vár első emeletén lévő kápolna magassága egy emeleten felül emelkedett. Megemlítésre méltó, hogy a kápolna Sanctuariuma nem kelet, hanem nyugat felé volt, ezzel szemben volt a kórus és a nyugati oldalon az oratorium, hol a király a szent misét hallgatta. Az oratorium falai és mennyezete, mint már korábban említettük, I. Ferdinánd udvari festője Giulio Licinio által új templomi képekkel voltak díszítve.

Nem valószínűtlen, hogy a dr. Illéssy által az Archeologiai közleményekben 1892-ben leírt képek, melyeknek okmányyszerű följegyzését a magyar udvari kamarai számadásokban találta, a pozsonyi, az ország egyik legrégebb Ferenczrendi klostromában föl lehetnének találhatók. Így a nagy és szép kép «Krisztus a keresztfán», «Krisztus halála és feltámadása», «A pásztorok», «Szent Erzsébet látogatása», «A körülmetélés», «Menekülés Egyiptomba», különösen pedig a nagy mennyezet-festmény: «Az utolsó

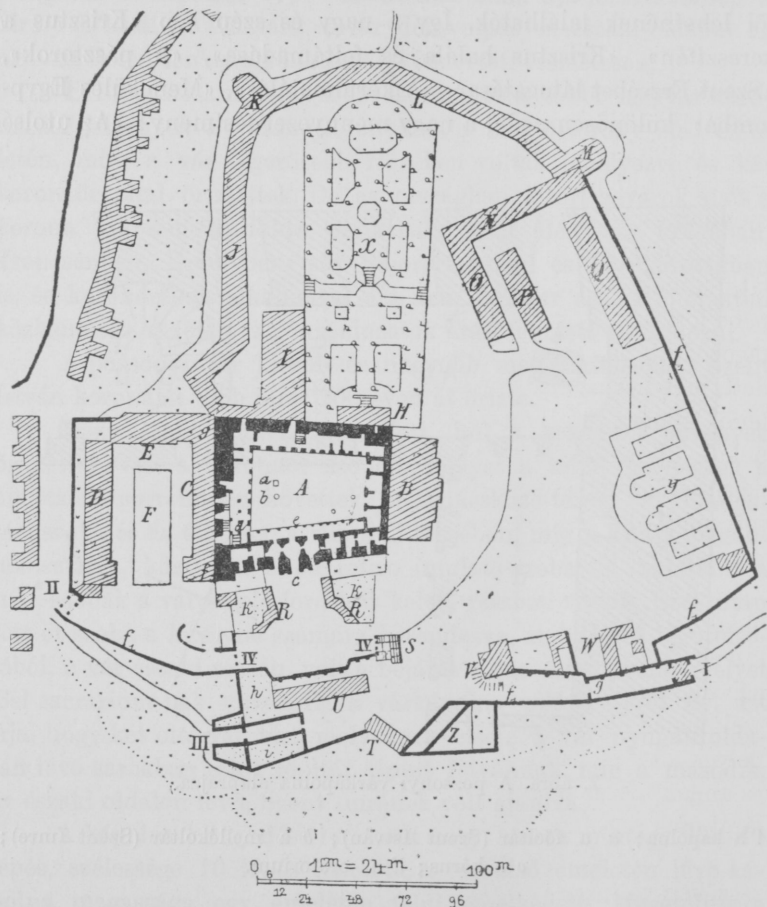
7. ábra. A pozsonyi várkápolna alaprajza.

A a kápolna; a a főoltár (Szent István); b a mellékoltár (Szent Imre);
c a kórus; d az oratorium.

ítélet.» Mind újabb olasz mesterek művei, melyeknek azonossága a várkápolna eredetiével azonban még megállapítandó volna.

Ugyanaz áll a Bél által leírt oltárképekről is, melyek, mint azt már kiemeltük, különös jelként az akkori várnak kis látképével is el voltak látva.

A vár restaurálása 1760-ban. A vár eredeti építkezése óriási falaival és tágas csarnokaival, melyek a restaurálás minden időszakát túléltek, királyi tartózkodásra aránylag kevésbé volt alkal-

8. ábra. A pozsonyi vár alaprajza az 1760-iki utolsó újjáalakításakor.

mas; ebből magyarázható az a körülmény, hogy a királyi ház tagjai ismételen kénytelenek voltak a váron kívül szállást venni.

Midőn Mária Terézia uralkodása alatt a gyakran Pozsonyban tartott országgyűlések következtében az udvar a várban többször

tartózkodott, ennek lakosztályai pedig az igényeknek már meg nem feleltek, de meg azért is, mert a királyné vejét, a Szász-Tescheni herceget magyarországi helytartójává nevezte ki és székhelyül Pozsonyt rendelte, a várnak alapos újjáalakítása és kibővítése vált szükségessé.

Az építkezések 1760—1765-ig Römisch udvari építész által eszközöltettek és az akkori viszonyokhoz képest őrjási összegbe, 1,300.000 forintba kerültek.

A túldali alaprajz, valamint a füzet elején lévő, egy mintáról vett távlat-kép a volt királyi várat a régi körfalakon belül, az újonnan eszközölt építkezésekkel mutatja.

A lényeges változást ismét a várépület déli főhomlokzatán látjuk, mely teljesen újjáalakított. A portále a homlokzat középebe jött és a középső széles kapubejáratba és két oldalbejáratba tagozódott, míg fölötte hatalmas kőpillérek egy erkély emelkedett, melyhez az első emeleten lévő kihallgatási teremből közvetlenül lehetett jutni. Az új három nyílású kapu az alsó tágas csarnokok új tagozását tette szükségessé. Ez által keletkeztek ama nagyszerű, kupolaszerű boltozatokkal és keresztboltozatokkal ellátott magas helyiségek, melyek a szemlélő figyelmét még mai nyers, minden díszítménytől megfosztott alakjukban is megragadják.

Az egész építés legnagyobb szerű része azonban a nyugati oldal belsejében épített fölépcső volt, mely a déli és nyugati oldalon az összes emeletekre közlekedett. Kortársak bámulták a pompás márványlépcsőzetet, melynek fokai 14 láb hosszúak, 14 hüvelyk szélesek és $3\frac{1}{2}$ hüvelyk magasak valának és így kényelmes, nyugvó helyek által megszakított fölmenetet engedtek. Ma a lépcsőházon és annak főoszlopain kívül már egyetlen lépcső sincs meg és a feljárat csak a gyenge boltozaton és csak rövid darabon lehetséges.

A második, nagyobb lépcső, egy csigalépcső, a vár északi részében volt, melyről a kápolnába is lehetett jutni. Ezen kívül volt még több régebbi lépcső is, köztük egy igen keskeny kő-csigalépcső a korona-toronyban, mely utóbbi részben még ma is fennáll.

A hozzá épített részek is a várral minden oldalról összeköttetésben álltak, és azt a főhomlokzat kivételével három oldalról vették körül.

Az újonnan épített részekhez tartozott a keleti oldalon az

úgynevezett Theresianum, három tagú renaissance-épület, melynek középső két emelet magas részét lapos olasz tető fedte, melyen, miután az egész épület a várudvar színén két öllel alacsonyabban feküdt, a főépület második emeletének ablakaiból keresztül lehetett látni.

A középrészhez hozzáépített két oldalépület, mezzaninon kívül csak két emelettel és közönséges sátortetővel bírt. Mindkét épületrésznek külön bejárata volt.

A külsőleg egyszerű, nemes épület belseje pompásan volt kiállítva és a császárné-királyné lakosztályait tartalmazta.

Az északi oldalon egy magas kerti ház volt, a téli kert, melyhez egy szintén magas, hosszoldalán a kert felé kiugró épület, a téli lovarda, csatlakozott. A három utóbb említett épületet egy a főfal hosszában vonuló folyosó kötötte össze.

A főépület nyugati oldalához, és pedig a főhomlokzat színétől két emelettel mélyebbre, az udvari istállók voltak hozzá építve. Ezek közepén szép oszlopos portále és tágas lépcsőház volt, mely a fölépcsővel közlekedett. Az épület földszintje mintegy 30—40 ló befogadására volt alkalmas; az emeleten több kisebb helyiség volt a személyzet és raktárak számára.

Az istállók mellett lévő nyugati előtéren még két, a teret derékszögben határoló, emeletes épület állott, melyek részint konyhákat tartalmaztak, részint pedig az udvari személyzet lakásául szolgáltak.

A főhomlokzat előtt két arányos, egyenlően ívszerűen emelt épület állott, melyek a boltozattal ellátott árok két oldalán emelkedtek. Ezen épületek egyik szárnya, bár homlokzata később egy oszlopcsarnokkal kibővített, még mai nap is fenn van tartva. Ez épületek hátsó részén, egy alacsony, gömbölyű torony belsejében, figyelemre méltó régi kő-csigalépcső vezet az árokba le. Ez épületekben mindenkor egy német és egy magyar őrség tartózkodott.

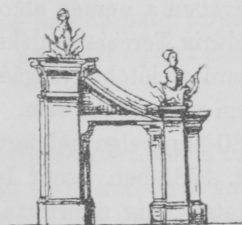
Az alsó lépcsőzeten még számos, részben a régi körfalra támaszkodó, épület volt, melyek a királyi testőrségnek, valamint a vár őrségének kaszárnyául szolgáltak és részben még mai napig is csapat-elhelyezésre szolgálnak.

A régi várfalközben, a déli körfalhoz derékszögben épített

épület tiszt-pavillonnak, míg az előtte lévő épület kocsiszíneknek szolgált.

Az ároknak részben történt beboltozása lehetővé tette, hogy kocsival egész a vár-bejáratig lehetett jutni.

Végre pedig a felső terasz déli zárófalát határoló, még az előbbi restaurálásból származó tornyocska helyén két egyenlően barokk-modorban tartott diadalkapu, porta triumphalis, emelkedett, mely két egymással szemben álló szárnyból, oldalbejáratokkal, állott. Míg azonban eme kapuk egyike, a nyugati, tényleg átjárónak szolgált és még ma is használatban van, a keleti a magas belső várfal végét képezve, a legrégebbi nagy, nyitott várlépcsőre támaszkodott és azt mintegy teljessé tette.

9. ábra. A diadalkapu egyik szárnya.

A 84 gránit fokból álló lépcső négy rövid, nyugvó helyekkel megszakított fordulóban a diadalkapu oldalbejáratához vezetett, miáltal a vár alsó és felső teraszát a legrövidebb úton kötötte össze. Ez a nyitott lépcsőzet a legutolsó tűz után egészen lehordatott.

Megemlítésre méltó még a várkert is. Az udvar számára fenntartott kert az északi terasz nagy részét foglalta el és több árnyas sétányon kívül néhány nagyobb, Le Notre modorában körülvelt gyepágyat és virágágyakat, ritka szép növényekkel, tartalmazott. Egy másik kert, a mai ültetvények helyén, az udvari személyzet számára volt, melynek keleti falsarkában egy kerti ház állott.

A vár belsejében lévő helyiségek sorrendjéről és rendeltetéséről közelebbi adataink nincsenek és csak annyit jegyezhetünk meg, hogy a Szász-Tescheni herczeg magánlakosztályai a második emeleten voltak, míg az első emeleten a nagy fogadótermek, a

déli részben a tükör kihallgatási terem, továbbá a hercegi képtár és rézmetszet-gyűjtemény (Albertina), valamint a könyvtár volt elhelyezve, míg a város felé fordult földszinti helyiségekben a nagy fegyvergyűjtemény és több régiséggyűjtemény, végre pedig a konyha, fürdőhelyiségek és éléskamrák találtak elhelyezést.

Magyarország királyi helytartója, a Szász-Tescheni herceg és neje Krisztina főhercegnő 1766 január 1-én vonultak be a királyi várba, hol 14 éven át laktak.

A hercegi pár eme tartózkodása a városra egész áldássá vált. Mária Terézia gyakori látogatása a várban, az udvar kifejtett pompája, nemkülönben a legmagasabb méltóságok és a nagy hivatalnoki kar élénk forgalmat és a város gyors felvirágzását idézték elő. (Rakovszky.)

Pozsony város szívében a nemes alkotásai folytán mindenki által tisztelt királynő, Mária Terézia emléke örökké fog élni, valamint nem fog elenyészni a jótékonyágáért áldott és leereszkedéséért szeretett hercegi pár emléke sem.

A hercegnek 1780-ban belga helytartóvá történt elhelyezése után a vár elcsöndesült. 1784-ben Szent István koronája Bécsbe, a királyi kincstárba vitetett, míg a primás, a nemesség egy része és a legfelsőbb hatóságok a várost már korábban elhagyták. A királyi vár és a város egy csapásra elcsöndesült és egykori fontosságát soha sem nyerte többé vissza.

Még ugyanez évben a Pázmány által alapított országos papképző intézet vonult be az elhagyott várba és egész Nagyszombatra történt áthelyezéseig, 1802-ig, ott is maradt.

Egész addig a vár pompás helyiségei lényeges változást nem szenvedtek.

Csak 1802-ben, midőn egy legfelsőbb elhatározás a pozsonyi várat egy 16 századból álló ezred elhelyezésére jelölte ki, alakult a vár újra át, miután a csapatelhelyezésnél a régi királyi lakosztályokat tovább megkímélni nem lehetett.

A pompás szobrok és falfestmények lassanként elpusztultak. A kápolna, a vár régi szentélye, kiürített, közbeneső tetővel látatott el és legénységi szoba lett. Ez által a kápolna nyomai annyira elenyésztek, hogy későbbi kutatások már ennek helyét sem fedezték fel.

1805—1809-ig a francia háborúk idejében a vár ismét katonailag fölszereltetett; különösen 1809-ben, midőn az ellenség a Dunán való átkelést Pozsonynál akarta kierőszakolni, a vár arra volt kiszemelve, hogy a nyílt város védelmezésének fontos tényezője legyen. De a vár cselekvő képessége a hídfő melletti sánczok által korlátozva volt, s a fegyverszünet következtében a város és vár a Duna bal partján kifejett sikeres védekezés daczára, idegen helyőrséget volt kénytelen befogadni.

Az 1811. év május 28-án a vár belsejében tűz ütött ki. Vízhiány miatt lehetetlen volt a lángoknak határt szabni s a királyi vár hamuba dőlt.

Evvel aztán sorsa, teljes pusztulása meg lőn pecsételve; a mit a pusztító elem még megkímélt, emberi kezek rombolták szét. A vár kiürített, a még használható anyag elvitetett és a legtöbbit igérőnek eladatott; az óriási épület maradványai teljesen pusztulásnak indultak.

A fenti leírás bevezéseül röviden meg akarjuk még említeni amaz eseményeket, melyek a várra vonatkoznak.

1042. III. Henrik császár első hadjárata Magyarország ellen; Pozsony város és vár elfoglaltatott és felgyújtatott.

1052. III. Henrik második hadjárata. Gebhard püspök a várost és a várat hajórajjal ostromolja, de nyolcz heti sikertelen ostrom után elvonulni kénytelen.

1074. Salamon király Géza és László elől Pozsonyba menekül, és a várat és várost megerősítteti.

1100. V. Henrik a várost és várat sikertelenül ostromolja.

1189. I. Frigyes császár a pünkösdi ünnepeket Pozsonyban tölti.

1211. Hermann thüringeni és hesseni örgróf fiát Lajost a pozsonyi várban jegyzi el II. Endre magyar király leányával, a későbbi szent Erzsébettel.

1241. A tatárok betörése; a vár és a falon belül lévő város a támadásnak ellent állanak, de a külvárosok leégnek.

1245. A vár védelmére egy torony épül.

1271. II. Ottokár cseh király a várost és várat elfoglalja, az utóbbit megkíméli ugyan, de annál inkább elpusztítja a várost és annak egész környékét.

1273. Egidius mester a várat a magyarok számára visszafoglalja, de Ottokár ismét visszaveszi.

1285. Albrecht osztrák herceg elfoglalja a várat és a várost.

1287. Csák Máté visszaveszi.

1302. I. Albrecht császár a várat és várost elfoglalja.

1432. A hussiták Prok alatt a várost felgyújtják és gazdag zsákmánnyal vonúlnak haza.

1435. Zsigmond király a várat megerősíti.

1439. Rozgonyi védelmezi a várat a város királyi érzelmtű őrsége ellen.

1458. Mátyás király a várat és várost szépíti.

1527. A mohácsi csata után I. Ferdinánd az összes kormányhivatalok székhelyeit Pozsonyba teszi át.

1529. Mária özvegy királyné Pozsonyba menekül és azt, valamint a várat megerősítetteti.

1536. Ferdinánd Pozsonyt fő- és székvárossá teszi és koronázási várossá nyilvánítja.

1552. Szent István koronája, valamint a koronázási jelvények a vár korona-tornyában helyeztetnek el, hol azok, időnkinti megszakításokkal, 1784-ig őriztetnek.

1563. Miksa király Pozsonyban megkoronáztatik.

1605. Básta 10.000 emberrel Pozsony alá érkezik és Bocskayt elűzi.

1619. Bethlen Gábor erdélyi fejedelem elfoglalja a várat és várost és elvonulása alkalmával a koronát magával viszi.

1620. Dampierre megszállja a várost és a várban Bethlen csapatait ostromolja, de ott elesik.

1621. Bouquoi császári tábornok a várost és várat elfoglalja.

1635. A vár Pálffy Pál gróf által újjá építettetik.

1645. A közeledő svédek elől a magyar szent korona Győrbe vitetik.

1647. A korona ismét a várba visszajut.

1648. Lipót Vilmos főherceg a várat és várost megerősíti.

1663. A törökök egész Pozsonyig portyáznak, de innét visszahúzóztatnak.

1672. Strozzi tábornok a török veszedelem közeledtére Pozsonyt megerősítetteti.

1683. Tököli beveszi a várost, de a várat nem bírja elfoglalni; később a várat a Lothringeni herceg fölmenti.

1741. Mária Terézia magyar királyllyá koronáztatik.

Az örökké emlékezetes év szeptember 11-én a királyné a mágnásokat és az összegyülekezett rendeket a várba hívta; a «Vitam et sanguinem pro rege nostro Maria Theresia!» jelenete.

1760. A királyi vár a Szász-Tescheni herceg számára teljesen átalakíttatik.

1766. A herceg Pozsonyba költözik és nejével, Krisztina főhercegnővel 1780-ig a pozsonyi királyi várban lakik.

1784. A magyar szent korona Pozsonyból Bécsbe vitetik.

A várat a Pázmány által alapított papnövelde foglalja el.

1802. A papnövelde Nagyszombatba költözik, s a vár egy gyalogezred kaszárnyájává alakíttatik át.

1805. A vár a francia háború alkalmából védképes állapotba helyeztetik.

1809. A várat és várost francziák szállják meg.

1811. A királyi várat a tűz elpusztítja s az rommá válik.

III.

DÉVÉNY VÁRA A XVIII. SZÁZAD ELEJÉN.

Közvetlenül Magyarország határán, egy a dévényi csúcs előtt lévő sziklán és a hegy lépcsőszerű bemélyedésén fekszenek a régi dévényi vár festői romjai.

Tetemes kiterjedésénél fogva, mert erődítményei, melyek fokozatosan emelkedve, a 80 méter magas, három oldalán majdnem egyenesen fölemelkedő sziklakúpon terültek el, és domináló helyzete folytán, a Duna és az itt beömlő Morva lábainál, a dévényi vár a legrégebb időktől fogva mint a két hatalmas folyó fölött uralkodó hegyi vár, Magyarország kapuja — porta hungarica, — nemkülönben pedig mint a közel fekvő helység védelmezője nagy fontossággal bírt.

A vár, kétségtelenül az ország legrégebb várainak egyike, keletkezése abba az időbe esik, midőn az ország nagyjai lakó-

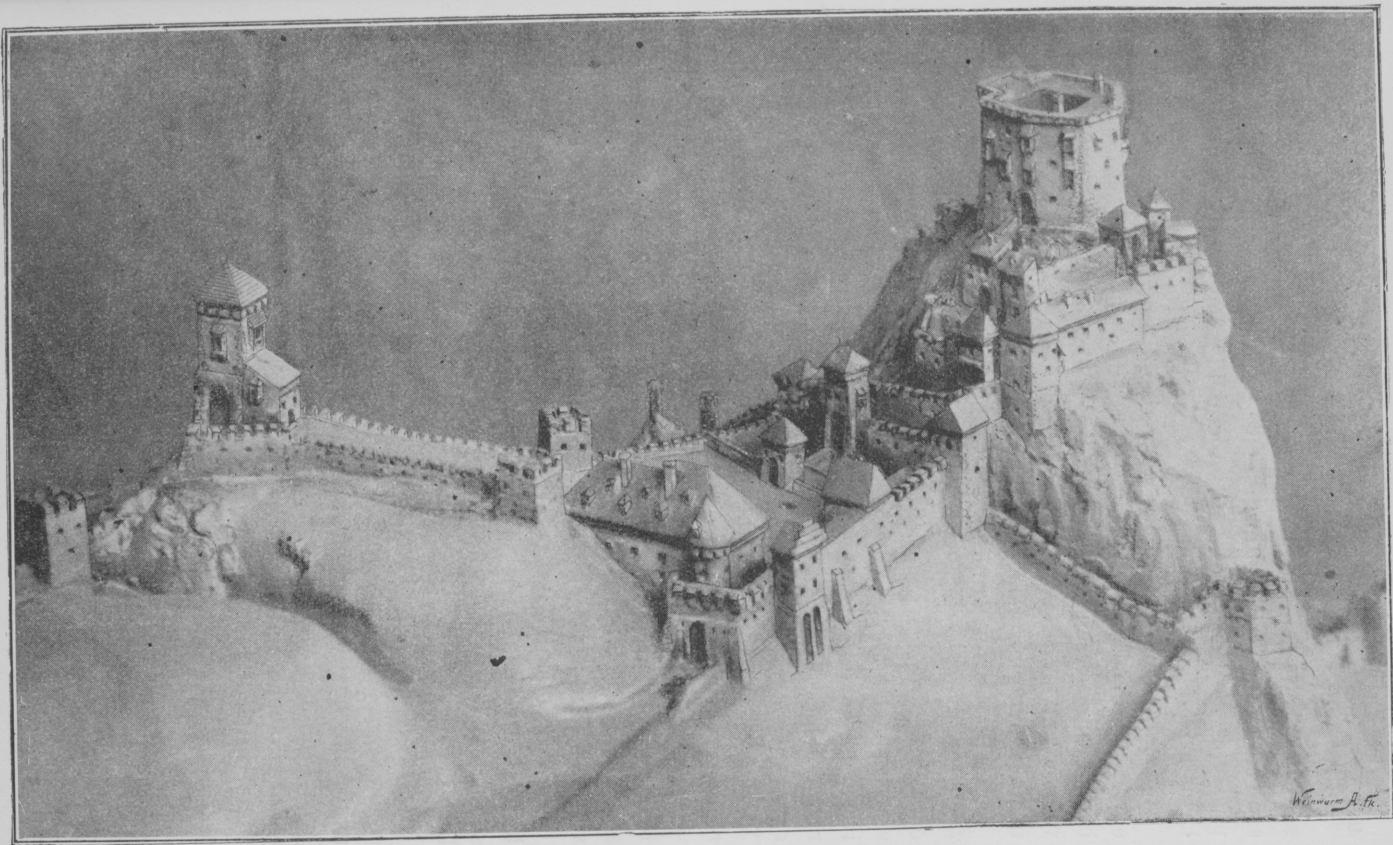
helyeiket, melyeket előszeretettel helyeztek magas hegyek kúpjaira, falakkal megerősíteni kezdték. A VI. században lehetett, hogy a szlávok a környéken megtelepedve egy már itt talált quad váracstól kibővítve, azt a németek ellen való harczaikban mindinkább megerősítették, míg az 846-ban, mint a krónikások írják, Ratislav vagy Wratislav herceg alatt már hatalmas várrá és az ország határerősségévé fejlődött ki. De csak a XI. század kezdetén, tehát a honfoglalás után, a tulajdonképeni lovagvárak keletkezése a szomszédos Németországban hozta azoknak rendszerét a mi hazánkban is érvényre és csak ebben az időben vált a dévényi vár szabályszerűen megerősített helylyé, melynek maradványait ma már csak alapvonalaiiban ismerhetjük fel.

Hogy a rómaiak Carnunt közelsége folytán régente a dévényi és pozsonyi várhegygyel is összeköttetésben állottak, és ott ideiglenes figyelő helyeket létesítettek, az valószínű; de ezek építészeti dolgában csak mulékonyak lehetnek, mert azokon a helyeken, hol a rómaiak állandó erődítéseket emeltek, mint például a hainburgi várhegyen, még falaiknak elpusztulása után is felismerhető azoknak római eredete, a mit hazai várainkon még sehol sem lehetett feltalálni.

A dévényi várnak jelenleg helyenkint alapjáig romba dőlt falai inkább a legkezdetlegesebb nyers építkezés nyomait viselik, a mint hogy a kétségtelenül szláv eredetű név Dévény, Dovina = szűz-ből keletkezett, és így a szlávok tekinthetők annak eredeti építőiül is.

A már említett Ratislav szláv herceg alatt a régi szláv vár 864-ben Lajos német király ellen sikeresen tartotta magát, de Szvatopluk halála után nemsokára, 903-ban, Árpád vezérének adatott át és már akkor mint az új ország egyik legerősebb vára szerepelt.

A mily kevéssé ismeretes a vár keletkezése, ép ily homály fedí annak további középkori építkezéseit is. Sem a várról, sem pedig a helység régi templomáról okmányokkal nem birunk, és feltűnő, hogy míg a legtöbb német lovagvárról a középkorból többé vagy kevésbé jó képek maradtak fenn, a mi legfontosabb régi várainkról ilyenek sehol sem találhatók; de sőt még a romba dőlésük előtti újabb időszakból is csak hiányos és rossz képek

Dévény vára a XVIII. század elején.

vannak, a minek magyarázata talán az, hogy a metszetek általánosabb elterjedésekor a mi váraink már nagyrészt romban álltak vagy pusztulni kezdtek és csak a legújabb időkben, mint festői romok kezdtek ismét vonzerőt gyakorolni.

Az egykor oly hatalmas vár mai építkezési maradványai nem egyebek, mint egy egymásra torlódott faltörmelék összevisszasága; bár figyelmes szemlélés mellett annak alapformája még kivehető, valamint az erősítésnek még egyes fönmaradt részeiről az egésze nézve is némi következtetést lehet vonni.

Mint a középkor minden nagyobb és régibb vára úgy a régibb felső vár is magán viselte a román korszak jellegét, míg a többi építkezések részint az átmeneti korszakból, részint újabb időkbeli származnak. A Morva oldalán még fönmaradt egyetlen kapu csúcsíves, s ez, valamint még több más jellemző diszitmény, melyek a régibb képeken, de sőt a romok boltozatán is fölismerhetők, minden egyéb adat híján azon következtetést engedik, hogy a vár a XIII. században épült, akkor, mikor talán egyidejűleg az eredeti régi vár tökéletességének legnagyobb fokán állott.

A vár korábbi erőssége mellett szól, hogy Dévény 1233-ban Frigyes által hiába ostromoltatott és 1241-ben is, falainak erőssége folytán, a tatárok által megkíméltetett. Ottokár cseh király volt az első, a ki Dévényt 1272-ben elfoglalta.

A vár eleinte évszázadokon át királyi tulajdon volt és a körülötte levő fekvőségekkel együtt az ország nagyjainak, mint hűbér adományoztatott, úgy, hogy azoknak családtagjai azt tovább örökölték.

Így Zsigmond király 1420-ban a várat a hozzátartozókkal együtt Gara Miklós nádornak adományozta, ki a hasonnevű nádornak és nejének, Cilley Hermann gróf leányának, fia volt.

1468-ban egy Corvin Mátyás által kiadott régibb rendelet és ebből kifolyólag történt meghatalmazás folytán, mely Pozsonyban 1468 április 8-án van keltezve, a vár e fekvőségekkel a Garák kezeiből a bazini és szentgyörgyi grófok kezeibe került.

Mint a dévényi vár tartozékai abban az időben a következő helységek számlálatnak föl: Dévény mezőváros és Récese fele Pozsony megyében, Potzneusiedel, Lajta-Ujfalu és Parndorf Mosony megyében, végre Sövényháza, Ménfő és Szemere Győr megyében.

1578-ban a várat Báthory Miklós országbíró kezeiben találjuk, ki is ottani várkapitányának Bay Mihálynak hűséges szolgálataiért Rudolf király beleegyezésével a dévényi vártulajdon néhány részét Dévény-Ujfaluban és Hidegkúton adományozta, mi később annak nejére, született Czobor leányra, is kiterjesztetett. Bay utódjai vagyonuk és hatalmuk révén később a vár és az uradalom birtokába is jutottak.

1608-ban Rudolf király a várat akkori fekvőségeivel együtt 60.000 forintnyi értékben, mint katonai kiadásaira való fizetményt, trakostváni Draskovich János bárónak, Horvátország, Szlavonia és Dalmátia bánjának kötötte le. Még ugyanebben az évben Mátyás főherceg, Csehország kiszemelt királya és Magyarország helytartója, az egész 17.000 forintnyi fölött kölcsön fejében Keglevich Jánosnak és nejének Bay Zsuzsánnának adta zálogba, kik Draskovich protestációja daczára annak birtokában maradnak.

Végre III. Ferdinánd alatt 1642-ben megtörtént az egésznek a Keglevich-család férfiutódai részére való adományozása, miután ezek a Draskovichokkal kiegyezve, azok igényeikről lemondtak.

A Bocskay- és Bethlen-harcok alatt a fontos vár ismételten szerepelt. 1620-ban Bethlen zsoldosai szállták meg, míg 1621-ben Buquoi császári tábornok ostromolta azt.

1650-ben a nádor, Pálffy Pál gróf kapott királyi adománylevelet a vár összes tartozékairól is, miután a Keglevich-család fiágon kihalt, a néhai Keglevich Ferencz által nőutódai számára leköötött 98.000 forintot pedig Pálffy gróf azoknak kifizette. Evvel aztán a gróf Pálffy-család a vár és fekvőségei tényleges birtokába jutott.

Ugyanez a Pálffy gróf alapította a még ma is fennálló elsőszülötti hitbizományt Detrekőre (ma e hitbizományi uradalom főhelye Malaczka), melyhez a volt dévényi vár és birtokok is tartoznak, s melyek a fennálló elsőszülöttségi örökösödési szabályok szerint, mindig az idősebb ág elsőszülöttjét illetik, ki hercegi czímet visel. A jelenlegi tulajdonos Pálffy Miklós herceg, néhai Pálffy Pál grófnak és nejének Károlyi Geraldinének, Károlyi István leányának, fia.

Mint a legtöbb középkori vár, a túzi fegyverek elterjedésével a dévényi is elvesztette fontosságát, annál is inkább, mert az alsó vár kiterjedt építkezései a közeli dévényi kúpról nemcsak jól belát-

hatók voltak, hanem a tűzi fegyverek hatásának ellentállani már képesek nem voltak.

A régi várnak most már csak az a szerep jutott, hogy kisebb ellenséges portyázások és támadások ellen védekezzék, mely feladatának a kurucz háborúban, valamint a török időszak alatt meg is felelt. 1683-ban egy Bécs felé vonuló török portyázó had dicsőséges visszaverése volt a várnak utolsó tényleges hadi eseménye.

1809-ben a francziák megszállták a vár területét, és elvonulásukkor úgy az alsó, mint a felső várat is légbe röpítették. Ezután a vár elpusztult, rommá lett.

A később majdnem az alapfalig lehordott felső vár helyén emelkedik ma a honfoglalás 1000 éves emlékére egy magas dóriai oszlop, tetején egy Árpád-kori harczos szobrával.

A várnak romba dőlte előtti képei alig vannak. A kitünő tájkép- és várfestő Canaletto egy nagy fali képe körülbelül az 1760-ik évben a várat a hegyoldalról mutatja; ez a kép a bécsi műtörténelmi muzeumban van; továbbá Mednyánszky báró folyóiratában a «Tudományos gyűjtemény»-ben 1820-ban ad egy képet, mely a várat az 1809-iki pusztulás előtt mutatja; végre pedig még Engelbrechtől van egy metszetünk, mely a várat a XVII. század elején ábrázolja.

Mielőtt az alapterv vagy minta alapján a várnak részletes leírásához látnánk, még a mai kis, barátságos fekvésű Dévény városkáról akarunk néhány szót előre bocsjítani.

A várhoz hasonlóan a kis városka is alkalmasint rég túl van ezredéves alapításán. A középkorban, sőt még hosszabb idővel utána is, a régi krónikások, de még Bél Mátyás és Korabinszky is, Dévényről mint saját törvényhatósággal bíró városról emlékeznek meg. A város régente egy püspök székhelye is volt,¹⁾ mi a helység korábbi fontosságát eléggé bizonyítja és azt a föltevést engedi meg, hogy a nagy-morva hercegek alatt ezen a helyen gyökerezett volt meg először a kereszténység Magyarországon és innen terjedt el lassanként az egész országban. A mai kis plebániatemplom, mely ugyan többször lőn átalakítva és egy nagy tűzvész alkalmával sokat szenvedett, nagy korát mégis magán hordja. Itt

¹⁾ Ezt a helység esperes-plebánosától hallottam, de erre vonatkozó okmányok feltalálhatók nem voltak.

a középhajó két oldalának egyikén még megtaláljuk a XII. század eredeti átmeneti stílusát, a már kifejlődött csúcsíves keresztboltozatot, melynek szépen tagozott bordái a sarkokon díszített pillérekben nyugosznak és a tetőn közös zárókövé — a címerre — egyesülnek. Míg a templomnak ezen magasabb oldalrészze a középhajóval egy magas, csúcsívű nyílás által van összekötve, a másik alacsonyabb és a templomnak valószínűleg régibb oldalrészze, egy körívű nyílással csatlakozik a templom középhajójához. Mindkét oldalrész ablakai körívesek, befelé mélyen behúzóttak, míg ellenben a sekrestye és a jelenlegi halottas kamra ablakai ismét csúcsívesek, a góth építészetet jellemző kivágott lóherelevél-ívvél.

A vár és város, melyeknek létföltételei azonosak valának, haladásukban is lépést tartottak, a minthogy a vár elpusztulásával a város fejlődése is megakadt. A város a középkorban körfallal volt körülvéve és ezáltal a várral is összekötve, bár mindkettő magában is önálló védelemre volt berendezve; de veszély idején a város lakosai mégis inkább az erős vár tágas helyiségeiben kerestek menedéket, a mit a több helyen a vár felé levő pinczékben fölfedezett földalatti utak és folyosók is bizonyítanak.

A város egykor három kaputoronnyal is bírt, melyek közül a nyugoti bejáratnál volt toronyból egy köríves boltozat fenn is maradt. A városon keresztül vonuló széles és mély ároknak, mely régente a Morva egy ágát vette föl, körülbelül a közepén egy a vár felé fordított, hiddal ellátott, kaputorony állott; ennek egészen közelében áll még a volt régi és erős kastély, az épület sarkain támasztó falakkal ellátva. — Térjünk most át a várhoz és kezdjük annak nyugoti, vagy Morva-kapujával.

A hatalmas kockakövekből épült góth kapuívén, a régibb erődítés egyetlen maradványán, még látjuk a magasban a vas hengereket, melyek a híd fölvonására szolgáltak, a mi azt bizonyítja, hogy ott ároknak is kellett lennie. A kapuívén túl látható hézag az esőrács befogadására szolgált. A kapu két oldalt kiálló félgömbölyű tornyok által van határolva, melyeknek belsejében, valamint a hozzá csatlakozó körfalon is egyforma közökben négyszögletű lyukak vannak, melyek részint lőrések lehettek, részint pedig az egykor annak belsejében volt fa védőfolyosók tartóinak támpontjaiul szolgálhattak; ezek voltak a középkornak úgynevezett «gyilkos-

útjai», melyeket magas falakon, azoknak jobb védelmére alkalmaztak. A szemben lévő keleti körfal végén még teljes magasságában fennálló rondella e szerint legalább tíz méternyi, a mellette lévő fal 8 méternyi magas és $2-2\frac{1}{2}$ méternyi széles lehetett, lapos tetőzettel és széles közökkel ellátva. A tetőzet alatt, az egész körfal, valamint a rondella mentén is magas, de keskeny fali út vezetett. Ez a körfal az alsó várat határoló szakadéktól kezdve, egyrészt a keskeny fensík szélét, másrészt pedig a város felé ellapuló északkeleti hegyoldalt hosszan elnyújtott ívben vette körül és nyugaton ismét fölfelé menve, a szikla alsó tornyához csatlakozott; körülvette a várnak legalsó, legkiterjedtebb részét, mely a terep változatos alakulásainál fogva elsánczolásokra igen alkalmas volt; ilyenek nyomai láthatók is és ezek a földalatti, ma szabadon álló ma maradványok szerint, egykor önálló, harmadik védő vonalat is képezhettek.

A Morva-kapu és az északi tágas gömbölyű torony között a sarkon volt a várkert, fallal körülvéve, melynek maradványai még fennállanak. A várnak tulajdonképen legkönnyebben megtámadható oldalán, a helység felé fordított sáncz irányában, mély és széles ároknak is kellett lennie, melynek nyomai azonban házsorok és utczák keletkezése folytán teljesen elenyésztek; de helyenkint, különösen a sarokrondella környékén, egy magas escarp-fal töredékei még kivehetők. A mai úgynevezett sáncz, helyesebben gát, eredete mindenesetre későbbi, miután a löfegyverek behozatalával a vár védelmére szükségelt lövegek elhelyezésére és fölvitelére szélesebb utak kellettek, a mi csak a már meglévő körfalakhoz támaszkodó, megfelelő szélességű földhányás által volt elérhető. A sánczok üresen hangzó feneke azt gyaníttatja, hogy itt ezelőtt kazamaták is voltak.

E gátnak majdnem a közepén, a mai nyitott, mélyen bevágott bejárat helyén állott a második kapu, mely a Morva-kaphoz hasonlított és hasonló oldaltornyokkal volt ellátva; ezek alapjai még fölismerhetők. Ellenben a mai harmadik, a Duna felől vezető feljárat, mely a rondellák között az alsó várteraszra vezet, kétségtelenül régente nem volt meg, miután a falzatban kitört, közönséges négyszögletes kapu és feljárat csakis a parttal való közelebbi összeköttetés czéljából létesülhetett.

Midőn a várnak tágas, jelenleg legelőül szolgáló legalsóbb részén, annak laposabb oldalán fölfelé megyünk, nemsokára a

kelet felé fordított, az alsó várba vezető, egyetlen bejárat előtt állunk. Ezt a bejáratot régente, mint az Cavalotti képén is látható, hatalmas, négyszögletű, a római Propugnaculumhoz hasonló előretolt épület védte, mely előtt még egy árok volt. Fölvonó hídon át az előépület góth kapuján keresztül először a várfalközbe jutottak, azután pedig egy második csúcsíves kapun át, melynek alacsony fala a szomszédos, hosszan elnyúló épület erkélytornyához támaszkodott, az alsó vár fensikra. Itt van a gömbölyűen kifalazott várkút, melynek vize egykor a Dunával közlekedett, miután Bél szerint a Duna magasabb vízállása alkalmával a víz a kútban is emelkedett. Még egy különös érdekesség fűződik a hagyomány szerint e kúthoz; ennek mélyében létezett e szerint, egy vas ajtó által elzárva, a bejárat abba a földalatti folyosóba, mely a dévényi (városi) kastélyból a várba vezetett. Miután ez a kút jelenleg néhány méter híján be van omolva, ezt a tényt a törmelék eltakarítása nélkül megállapítani lehetetlen.

Az előbb említett hosszan elnyúló épület, sarkán nehézkes erkélytoronnyal, melyből ma a tornyon kívül csak a több mint $2\frac{1}{2}$ méternyi széles keleti fal áll fenn, 60 évvel ezelőtt még egy uradalmi erdész lakóhelye volt és csak azután dőlt romba. Ez az épület eredetileg kiválóan gazdasági célokra szolgált; ott volt a sütőműhely és a gabonaraktár is.

A bejárat másik oldalán, a várfensík meredek lejtőjén, kissé lejjebb két egyenlő magas kapuív ragadja meg figyelmünket. Bél ezeket az alsó vár kirohanó kapuinak tartja. De a figyelmes szemlélő észre veszi, hogy amaz egykor toronyszerű, négyszögletes épület a már itt korábban fönnállott zárófalakhoz csak később építettett hozzá és így az alsó várudvarral nem közlekedhetett, a mint az még ma is úgy van. Ebben az épületben volt a kapu és a vár őrzésére kirendelt őrség elhelyezve és az alsó, kapuknak vélt, nyílások csak nyitott csarnokok valának.

Ha a várudvartól a sziklás kúp, az alsó vár tulajdonképeni őrtornya felé fordulunk, egy hatalmas négyszögletű torony maradványait pillantjuk meg, melynek széthullott kövei szerte hevernek. Ezek a régi *alsó vár* maradványai, mely a négyszögletes, 8 méter átmérőjű, négy emeletes őrtoronyból és az ehez három oldalról támaszkodó hozzá épített részekből állott. Bél szerint a belépővel

szemben volt a pinczester ajtaja, mely nagy kiterjedésű földalatti helyiségekbe vezetett; e pinczékben volt a bor- és az eleségkészlet fölhalmozva. Régibb képekből megállapítható, hogy az őrtorony ép úgy mint a lakóház, a legmagasabb sziklakúpon emelkedett, s több erkélyvel volt díszítve, melyek részint a védelem czéljaira, részint pedig a szép kilátás végett építtettek és építésmodora nagyban a felső részével egyezett meg. Mindazonáltal a felső vár korábbi eredetű lehetett, és az alsó vár csak idők multán, a hely jobb megerősítése és kiterjesztésekor keletkezett.

Az egyik oldalán hozzáférhetlen sziklaoldal, másik oldalán hegyszakadék által határolt őrtorony magas fekvésénél fogva nemcsak a Duna felé lévő meredek hegyoldal, hanem a fokozatosan eső magaslat többi részei és az alsó tágas várhelyiségek fölött, melyek különben fekvésük és távolságuk miatt sehonnan sem voltak megfigyelhetők, teljesen uralkodott. Az uralkodó állás megteremtése czéljából keletkezhetett ama magasabb, bástyaszerű fensík is, melynek csúcsa a magaslat felé van fordítva.

A nehéz lövegek, melyeket Bél, leírása szerint, ez erősségben látott, alkalmasint e bástya falain találtak elhelyezést.

Az alsó vár északi végét egy erős, a meredekség szélét követő védő fal képezte, mely az alsó Morva-kaputól, a főárok alatt, a sziklák mellett elvonuló fallal egyesült. Ennek a jelenleg teljesen eltűnt falnak belső oldalán alacsony épületek voltak: istállók és gazdasági épületek. Hasonló volt az alsó vár déli oldala is, melynek fele épületek helyett csak egy egyszerű védőfolyosóval és egy négyszögletes oldaltoronyval bírt.

Az alsó várat elhagyva, a két várat elválasztó 15 méter széles főárkon keresztül a felső várba jutunk. A két oldalt kifalazott árok fenekéről még ma is két magas köoszlop emelkedik ki, melyen egykor a fa összekötő híd nyugodott. Ezen átmenve, következett a felső vár első, emeletmagas kaputornya; innen néhány lépcsőn át egy magas keskeny lépcsőzetre jutottak, melynek karimával ellátott falai, Bél szerint a felső vár első erősségét, helyesebben védő szakaszát, képezték. A főárok oldalait annak végén néhány alacsonyabban fekvő négyszögletes őrtorony fedezte. A teraszról egy még mai nap is fönálló, rézsutos irányú fal mentén, kigyózó uton, közepes emelkedéssel, a felső árokfaltól, mintegy 8 méter-

rel magasabban fekvő, sziklaalapon álló második kaputoronyhoz jutottak, melynek csarnokába csak rézsut leeresztett felvonó hídon át lehetett jutni. Ez a kaputorony régibb képeken szintén csücsívesnek van feltüntetve, és domináló fekvése, valamint erőssége folytán a felső vár kulcsának tekintetett.

A kaputól az út egy keskeny falak által határolt nyitott helyen kölépcsőkön át ismét egy teraszra vezet, mely bástyázott fallal volt kerítve; ez az alsó várban levő bástyázott falhoz hasonlított, és szintén lövegekkel volt ellátva.

A lépcsőfeljárattól keletre elvonuló fő- vagy alapfalon, alkalmasint csak a későbbi idők folyamán, egy egész sor magas melléképület emelkedett, keskeny tetőkkel ellátva, melyek talán a felső vár őrségének lakásai lehettek.

Az utóbb említett kaputoronytól feljebb néhány lépésnyire nyugatra a szikla egy közepes letompulásán szintén magas lakóházak álltak; ezekhez egy erős torony csatlakozott, melynek egyik rézsutos fala erőssége folytán még mai nap is fönáll. Ez a torony régente a felső vár ör- vagy börtöntornya lehetett. A felső várat, északnyugati irányban emelkedve, még egy szűkebb védő- vagy őrzőfal vette körül, melynek közepéből fölfelé menő vonalban ismét egy négyszögletes, immár a harmadik kaputorony emelkedett, melyen át a felső várudvarba lehetett jutni, mely ma faltörmelékekkel van tele. Itt az őrtorony — alkalmasint a harmadik kaputorony — bejárata mellett látott Bél egy nagy vízmedenczét, telve a legtisztább vízzel és ennek a feljáratnak közelében lehetett a Bél által említett természetes hangvezető is, mely egy falazaton vagy a sziklahasadékon belül vezetett és a melynek folytán a legfelsőbb teraszon beszélő egyéneket a legalsó várhelyiségekben lévők meghallhatták.

A várudvarban tett rövid út után a felső várnak délkelet felé fordított bejáratához jutunk, hova ezelőtt valami lépcsőnek kellett kezethetnie, miután a jelenleg oda vezető út igen meredek. Ennek a bejáratnak az alakjáról, miután belőle ép úgy, mint a felső várból, az alapfalakon kívül már egyéb nem létezik, még a felső vár legrégibb képei sem nyújtanak fölvilágosítást. A fellegrégvár maga egy 25 méter hosszú és 20 méter széles, két emeletes, kőből épült szabálytalan kastélyból állott, melynek alapja helyenkint,

mint az még ma is látható, mélyen benyúlt a szétszagattott sziklák közé. Az impozáns középkori épület felső emeletei számos, legkülönbözőbb formájú erkélyvel voltak diszítve, melyek a késő román időszakból származhattak s kilátásra és védelemre egyaránt alkalmasak valának. Jellemző sajátága volt az épületnek a sok szétszórt kis ablak, melyek Caneletto képén tisztán hivehetők, és melyek mozgó megvasalt táblákkal, mint a régi várakban szokásos vala, voltak ellátva s részben vagy teljesen elzárhatóak voltak. Nevezetes továbbá a felső köríves ereszt, mely tető helyett lapos fedéllel bírt. A kastélynak, mely egy kis, négyszögletes udvart vett körül, beosztására nézve éppen semmi adataink sincsenek.

A francziák által 1809-ben fölrobbantott várnak a váruddvarban, sőt a parton is, hatalmas darabokban heverő romjai, a durva öntött falművek, a milyeneket már a legrégebb várak építésénél használtak, kétségtelenné teszik, hogy a vár építése még ősidőkben történt, habár a hatalmas, helyenkint három méter vastag várfalak külseje az idők folytán sok átalakításon ment is keresztül. A vár kiterjedéséhez és tömegéhez képest nem túl magas épület, keletkezése idejében, talán magasabb lehetett és a legtöbb német várhoz hasonlóan, toronyszerű külsővel bírhatott.

A felső vár, ép úgy mint az alsó, egy védő falakkal elzárt önálló védő vonalat képezett, melyet a külső körfal együttesen vett körül. A szikláknak kiugró részein, északon úgy mint délen, még most is hevernek a régi várnak részben még ép maradványai; gömbölyű és négyszögletes tornyocskák, melyeknek a szikla alsó részeit védelmezni volt feladatuk. Különösen figyelemre méltó ezek közül egy kis, négyszögletű, a szikla déli oldalán egy kiálló sziklafokon nyugvó őrtorony, melyet a nép szája «apácatorony»-nak nevez. Végre a Dunapart maga is bele volt vonva a védő vonalba, a mennyiben úgy közvetlenül a Morva mellett, mint a túlsó végen, a körfalnak két keleti rondellája alatt a Dunapart közelében volt hatalmas gömbölyű tornyok és falak romjai azt bizonyítják, hogy a mai dévényi út éppen nem volt szabadon hagyva, sőt hogy korábban nem is létezett és így egy a vízi oldalról eszközölt támadás mindig a legkisebb eredménnyel járhatott.

BÁTHORY GÁBOR TÖRTÉNETÉHEZ.

MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

Báthory Gábor, erdélyi fejedelem, úgy hadi, mint politikai eseményekben igen gazdag és fölöttébb érdekes uralkodásának története még ma sincs megírva, mert sokan foglalkoztak ugyan vele s egy önálló munkán kívül több alapos tanulmány is jelent meg eddig Báthoryról,¹⁾ de hű és lehetőleg tökéletes képét még most sem ösmerjük a Bocskay halálától Bethlen Gábor trónfoglalásáig lefolyt, rövid, de igen nevezetes időszaknak.

Báthorynak nagyra törő tervei, a lengyel koronára való vágyakozása, zsarnoksága, kicsapangó, sőt erkölcstelen életmódja, a szászok iránt való gyűlölete, egyfelől a portához, másfelől a bécsi udvarhoz való sajtáságos viszonya, nemcsak hazánkban és a német birodalomban, de Európaszerte általános figyelem és érdeklődés tárgyát képezték, s az alig 25 éves, kiváló testi és lelki tulajdonságokkal megáldott ifjú tragikus halála csak fokozta azt az érdeklődést. És azt tapasztaljuk, hogy történetíróink a szigorú, de tárgyvilagos kritika, az események motivumainak, a viszonyok végzeteszerű alakulásának tanulmányozása helyett, jobbára csak magának a fejedelemnek, tagadhatatlanul erős egyéniségével foglalkoznak, az ő jellemének, jó és gonosz hajlamainak stb. a dolgok rendjére kelleténél több befolyást tulajdonítanak.

A fejedelmet tartják a központnak mindenütt, még ott is, a

¹⁾ Szilágyi Sándor: Báthory Gábor fejedelem története. Pest, 1867.
Angyal Dávid: Báthory Gábor uralkodása. Századok 1896. évfolyam.

hol rajta kívül álló tényezők működnek közre s a hol Báthory egyénisége egyáltalában nem adhat *kulcsot* a történetvizsgálónak az események megértéséhez és nem szolgáltatathat szilárd alapot azok megítéléséhez.

Az újabb kutatások igen sok, eddigelé ösmeretlen adatokat hoztak napfényre, melyekből hatalmasan domborodik ki az igazság, hogy Báthory a Habsburgok hagyományos, rövidlátó politikájának áldozata lett. Nem a váradi orgyilkosságot értem, hanem azt a szerencsétlen törekvést, mely Erdélyt minden áron vissza akarta kapcsolni Magyarországhoz, daczára a multak szomorú tapasztalatainak, s annak a temérdek magyar vérnek, mely Básta és Mihály vajda idejében hiába ontatott. Cserben hagyták, fölládozták Báthoryt a szentesített szerződések, a magyar királylyal kötött véd- és dacz-szövetség megszegésével, mert azt hitték, hogy az ő személye áll útjában mindenekfelett annak, hogy Erdély az anyaországgal egyesüljön. Elfeleadték, hogy I. Ferdinánd óta minden hasonló törekvést meghiusított a porta, és nem tudták belátni, még a magyar tanácsosok sem, hogy a nemzeti fejedelemség, Erdély önállósága a politikai és erkölcsi szabadságnak legfőbb biztosítéka.

Ennek az oktalan politikának jellemzésére s az abból támadt testvérgyilkos-harcznak történetére különösen Báthorynak a portával, Bethlen Gáborral és az udvarral való viszonyára az alább következő levelek és okiratok, élénk és sok tekintetben meglepő világosságot derítenek.

•

Kassa, 1612 márczius 15. Forgách Zsigmond a nádorhoz.

«Az Nagy András dolgát az mi illeti most ujabban ismét mit írjon az kállai Capitán felőle, kdnek im in specie oda küldöttem, talám Isten az hitván árulót kézben adgya, vagy ugyan az várbeliek kivetik az fokon az fejit és megmentik ez szegény hazát ez ártalmas lator embertől, kit azért ha eszében vehet, minthogy az két öcsét igen jártatta *Egré, Szónokba*, fejét kívánván megmenteni, el is megyen és beszökik az török közé és onnan fog mindent indítani a török segítségével Lippa, Jenő és Várad ellen, elhitem azt, az mig hasznát vehetik az törökök, horgászhatnak vele, kedvét

is keresik, de ha látják, hogy ő miatta többet vesztenek, végét érik életének, az Istennek módgya vagy benne, efféle latrokat mint extermináljon, hogy az ő fényének ne árthassanak, kikről elég példáink vadnak csak nem régi üdőkbe is.»

A nádor vesse közbe magát a királynál, hogy a végházakat lássák el haddal, élelemmel, különösen a fizetést sűrűsse. Nem igaz, hogy Báthory Gábor meghalt, csodálkozik Dóczy, hogy ilyen hamis híreket ír. A brassaiak a töröknek megüzenték, hogy Báthoryt többé nem uralják. De a török Gicz András által nagy segítséget ígért Báthorynak, csak hogy az a célja, hogy előbb elfoglalja Brassót s annak utána Báthoryt is kiveri Erdélyből és úgy megszállja mint Moldvát és Havasalföldét.

A fegyveresek miatt nagy busulásban van, mert ezeknek fizetésük nem lévén, a szegénységen élösködnek és a föld népe teljességgel meggyűlölte őket. Szállást nem akarnak nekik adni, hanem inkább mindenütt rájuk támadnak és csatáznak velök. A nép a hajdusághoz tart, tőlük vár segítséget, a hajduk pedig csak azt lesik, hogy ok adassék újabb háborúra. Nagyon szeretné, ha az idegen segítség itt volna már, mert a hajduk, a fegyveresekkel könnyen elbánnván, dulják és rabolják az országot és attól lehet tartani, hogy valami fejedelmet választanak maguknak. Megirta a királynak, hogy a veszedelemnek csak úgy lehet elejét venni, ha a végbeli katonák számát megszorítják, legkevesebb kétezer emberrel. (Thurzó-Itár fasc. 52. nr. 15.)

Kassa, márczius 22. Forgách a nádorhoz.¹⁾

A vármegyék erősen tiltakoznak a német segítség befogadása ellen, pedig ha nem jönnek a király hadai, elvész az ország. Mert a végvárok nyomorúságos állapotban vannak. *Kálló* elégett, pusztá, *Tokaj* épületlen, élelem, őrség nincs sehol. Egy *Dobos András* nevű katona érkezett hozzá *Kálló*ból, «ki azt beszélte, hogy nagy titkon egy hajdú atyafiától értette vóna, hogy *Nagy András* az fiát az török császárnak külte volna zálogul, hogy inkább meghidgyék, az török is az erdélyi vajdaságot ígerte neki és hét esztendeig való

¹⁾ Ez a két levél az első közleményből véletlenül kimaradt.

segítségét. Nagy András azért ahhoz képest igéri magát az hajduknak, hogy kit urrá, kit nemessé téssen benne, ahhoz képest immár Beszerményből is szöktek *Bajomban*, mert ez bizonyos hogy Bajomban vagyon és hogy oda szállott volt *Németi Gergely*, ki ütött volt Nagy András és az *Németi* hadába le is vágott, de amazok is másszor lesre mentek és mind az kapuig vágták őket. Ha azért Nagy András felyül kezd fordulni, bizony gondot ad *Báthorynak* s talán nekünk is jut benne . . . (U. o. fasc. 55. nr. 17.)

Gálffy György követ jelentése Géczy András árulásáról. (1612, jún.)

«Ő felsége Nsgdnak erről izene: Nyilván lehet Nsgdnál is, hogy az elmúlt esztendőben bocsátotta volt ő fsge az portára *Géczy Andrást*, hogy az országnak régi szokása szerint a császárnak és az vezéreknek tartozó ajándékokat be vigye és az ország dolgaira gondot viseljen. Mikor pedig ő felsége Váraddá ki jött volna, az végre hogy ha Istennek kedves akarattja leszen, király urunkkal ő fsgvel és az egész Magyar Nemzettel ő fsge az elébbi confoederatiót in perpetuum megerősítse, és minden háboru ő fsgek között le tétessék, ezt az Ur Isten az magyar nemzetnek örömére véghez vivén, ő fsge mingyárást ujobban informálta levele által *Géczy Andrást*, hogy immár az Ur Isten tökéletesen véghez vitte az szép békességet az magyar nemzet között, azért úgy viselje magát ott benn, hogy mind az Császárnak s mind az vezéreknek értésére adgya, hogy ő fsge király urunkkal ő fsgével és Magyarországgal meg békéltett, sőt ha mi nehézséget Császárnak s' mind az vezéreknek is az királyra ő fsgére vagy Magyarországra azért ismerhetne lenni, hogy Erdélyre hadat bocsátottanak ő fsge ellen, abban megenyhicse a császárt és az vezéreket és az király ő felsége agensivel egyetértesen minden Magyarország javára nézendő dologban és szolgáljon az magyar nemzetnek.

Az én kglmes uram ő fsge ilyen jó végre bocsátván *Géczy Andrást*, ez mint im Nsgd érti, ő sokkal különben cselekedett, mert az mostani portára való küldésből alkalmatosságot vevén az ő természet szerint való áruláságának megmutatására mind ő fsgét s' mind Erdélyországot elárulta, nagy erős panaszt tévén ő fsge ellen az egész ország neve alatt az portán és valamit megtudott

gondolni mindennel vádolván ő fsgét mind az országnak gubernálásában s' mind azzal hogy király urunkkal ő fsgével és Magyarországgal az végre csinálta ő fsge az mostani uj confoederatiot, hogy az török ellen kardot vonjon és az keresztyénséggel egyet értsen ellene.

Ezt sok hamis hitivel igyekezett megerősíteni és elhitetni az portával, sőt ez igen bizonyos hogy mind Váradot, Lippát, Jenőt, Karánsebest, Lugast, Aradot sok egyéb erősegekkel császárnak ígérte csak ötet promoveallja az erdélyi fejedelemségre. Ez mellett arra is kötelezte magát erős hittel, hogy valamikor vagy maga az császár személye szerint indul vagy szerdárját bocsátja Magyarországra vagy valamelyik országra, de ő is minden erejével kész lévén felülni és mindenben kedve szerint szolgálni az császárnak.

Mely sok álnok vádolásával, hamis hitivel és maga szolgálatjának ígéréssel az portát arra birta hogy megígérték neki az hadat és az fejedelemséget is, és mihelt jó válasza lött az portáról, azonnal irogatni kezdett titkon *Barassóba* és az ő fsge árulóit erőssen megbiztatta és meghadta nekik, hogy meg ne hajoljanak az fejedelemnek, mert rövid nap sok törökkel, tatárral jő be és más fejedelmek lészen, melyet az császár adott nekik.

Ezeket penig mikor ő felségének az portáról titkon megírták volna, ő fsge hirtelenséggel meg nem indult rajta, és idő nap előtt Nsgdot sem akarta megtalálni, hanem az országbeli három nemzétből bizonyos fő embereket választván megtalálta ő fsge országaival együtt az brassaiakat, intvén őket az hűsége hogy ércsenek egyet az országgal és vegyék az ő fsge gratiáját.

De nem hogy megtértek volna Istentelen magok viseléséből sőt nagy *felfuvalkodással tettenek választ hogy adott török császár ő nekik fejedelmet és ők abba tartják magokat.* Ő felsége sok szóval intette őket hogy az keresztyénségnek romlására ne hijják be az törököt, mert ha ő fsgén és az országon valami szerencsétlenség esnék az törökkel való megvívásban, soha innen az török ki nem megyen, hanem Erdélynek minden erősségit be tölti törökkel és mind magokat örökké való rabságba ejtik s' mind az keresztyénségnek szörnyü busulását de kivál képpen Erdélynek, Magyarországnak vég képen való romlást szereznek.

De erre azt felelték hogy ők avval semmit nem gondolnak

ha mind az egész magyar nemzet el vész is csak ők állhassanak boszut az mogyarokon, az ő flsge követi előtt szidalmazván az keresztyén fejedelmeket, hogy onnat reminlettek segítséget, de hogy az keresztyénségben megfogyatkoztanak, ők immár az törökhöz kötötték magokat és semmi veszedelemmel nem gondolnak.

Igy lévén az dolog, ő fsge ezt semminek nem ítélhette, hanem megparancsolta hogy mind erdélyi, magyarországi hadai mingyárt fel ülljenek és Szeben mellé ő fsgéhez gyülljenek. Jenőre, Lippára és az több végházakra is ő fsge gondot viselt és Nsgdnk is akarja ő fsge idején értésére adni, kéreti is ő fsge Nsgdat hogy Nsgd is mint hazája szerető keresztyén fő ur, ilyen nagy árultatást és hazánk ellen való indulását az töröknek, kicsinynek ne tartsa sőt erről igen hamar ugy provideálljon hogy az töröknek az persákkal való megbékélése és ez mostani megindulása noha toti Christianitati imminet, de kiváltképen az szegény magyar nemzetnek nagy romlására néz, mert ez bizonyos, hogy ismervén az török ő fsgét és országának oltalmára való kész voltát, kevesen Erdélyre nem megyen, hanem ugy igyekszik menni, hogy ha ő fsgét megverheti Erdélyben maradgyon és onnat oppugnálhassa kedve szerint az keresztyénséget és kiválképen Magyarországot.

Mivel pedig ő fsge mind ez ideig az mint illettt török császárhoz az hűséget megtartotta mind országostól soha semmire okot nem adott neki, látván pedig ő fsge hogy igaz igye vagyon ellene és az egy árulónak hamis vádolására (ki mind ő fsgét mind hazáját elárulta) mingyárást kész lött hadat bocsátani ő fsgére, azt mondgya az én kgylmes uram, hogy ha három vagy négy annyin jó is mint ő fsge de meg vi vele, ha pedig király urunk ő fsge és Nsgod is mind az confederationora nézve s mind maga hazájának megmaradására nézve ő fsgét idején elegendendő hadával meg nem segíti, és ha azért ő fsge szerencsétlenül jár és az török benn marad az országban, nem ő fsge lészen az oka, mert erre ő fsge sem az töröknek, sem Brassónak, sem Géczy Andrásnak semmi okot nem adott, mert az töröknek igaz hive volt, Brassót megkinálta az gratiával, Géczynek pedig sok jókat adván, erős hittel volt köteles ő fsgének.

De megítélheti Nsgd hogy az töröknek az ő természeti eleitől fogván ez volt, akármely nemzetnek is csak addig kedvezett, ő, mig abban nem lött módgya hogy meg ne ronthassa. Példa lehet

ő fsge minden keresztyén fejedelmeknek és országoknak. Ha az én kglmes Uramnak hűségét így akarja megfizetni egy áruló szavára, hát mit hihessenek azok neki, az kik soha hivei nem voltak, hanem ellenségi? — Noha mind Magyar és Lengyel országokkal frigye vagyon, de mostan az lengyel királynak is hadat indicált és erőssen fenyegeti, melyet eddig Nsgd is megérthetett. Azért ő fsge mind az lengyel királyt s mind az Respublicát megakarja mingyarást találni és azokkal is conföderatiót akar csinálni és az egész keresztyénséggel egyet érteni. Ugyan mostan király urunkat ő fsgét is megtalálta volna ő fsge, de értvén ő fsgének távolý létét, Nsgdat akarná ő fsge megtalálni és kéreti ő fsge Nsgodat, hogy az ország hadait Nsgd mingyarást szállítsa táborban, oly alkalmas helyre, hogy ha ő fsgének meg kellett Nsgdat találni segítségért, hamar bocsáttassa el Nsgd az segítséget ő fsge mellé.

Interim ő fsge az portát sem negligálja, hanem mingyarást megtalálja az császárt követi által s' mind azokat a passákat kiket Géczy mellé rendeltének, kik hárman vadnak. Egyik Magyar Ogli, az az szerdár, másik Ali passa, ki Budán is lakék, harmadik ekmekcsi Ogli Ali passa, ugy értette ő fsge hogy Havasalföldében az Duna mellett volnának. Ha ő fsge követi által megcsendeítheti az császárt, érette léssen, de ha ugyan perseveralni akar ez mostani igyekezetiben, az menyire az Ur Isten módot mutat ő fsgének azon leszen totis viribus hogy ellene álljon. De szükség hogy Nsgd is az közönséges tüznek oltására oly gondot viseljen, hogy valóba markába szakadjon a töröknek ez hiti ellen való cselekedeti.

Ha peniglen Nsgdnak követi mennek ő fsgéhez, ő fsge kéreti Nsgdat, hogy ne késlelje Nsgd ő kglmeket, hanem bocsássa el. Az salus conductust Dóczy uram által régen megküldötte ő fsge Nsgdnak, az mint Nsgd kívánta ő fsgétől. Ha pedig az Nsgd követit Isten beviszi ő fsgéhez, ugyanakkor ő fsge is fő követit bocsátja Nsgdhoz, ki által Nsgd az ő felsége jó akarattyát kedvesen compe-riálhattja etc.»

Thurzó nádor válasza a követnek.

«Palatinus uram ő nsga az fsgd ízenésit megértvén, fsgdnk válaszul én általam azt üzeni:

Nagy szive fájdalmával értette fsgdnek ujonnan való nem

kicsiny háboruságát és az Erdély országnak is periculumban való létét, mely következett Géczy Andrásnak árultatásából, törökkel való fsgd ellen practicalásából és az töröknek is álhatatlanságából.

Csudálkozik azon ő nsga hogy fsged idején végére nem ment fsgd és országa ellen Géczynek az portán való practicalásáról, *holott ő nsgának egy néhány héttel ezelőtt meghozták*, de remélvén, hogy fsgdnk hirivel vagyon, azért nem atta tuttára fsgdnek.

Látván azért ő nsga az dolognak nagy és veszedelmes állapotját, császárnak és magyarországi királynak ő fsgének mindeket nagy hamarsággal értésére adott, maga is penig azon gondolkodik és mindenképen arra igyekezik, mint segíthessen fsgdnek ilyen nagy szükségében és ügyében.

Az vármegyéknek mind az egész országban valóknak irván és intvén hogy készen legyenek, most ujabban értvén az fsgd üzenését ismét irat az vármegyéknek leveleket ő nsga, de fsgdet tudósítja felőlle, hogy az mely de insurrectione et equitum ac peditum a portis subministracione végezése volt az országnak, az két esztendőnél tovább nem tartott, az elmulván és gyűlése az országnak nem lévén, nem tartoznak az vármegyék az vitézlő népek subministrációjával. Gyűlést penig császár ő fsge mint magyar országi király hire nélkül nem hirdethet ő nsga, táborban sem szállíthatja az vitézlő népet ő fsgének consensusa nélkül.

Mindazonáltal úgy irt ő nsga ő fsgének hogy pro rei magnitudine úgy resovállja magát ő fsge hogy Erdélynek utolsó veszedelme és török kezében való jutása romlást és veszedelmet ne hozzon főképen Magyarországnak és az szomszéd keresztyén országoknak is. El hitte ő nsga hogy ő fsge mindenekről hamar-sággal informálja ő nsgát. Addig penig ő nsga mindenképen igyekezik az vármegyéknél való persvasioival is efficiálni, hogy mennél több vitézlő népet egyben szerezhessen és ő felsége császár resolutiója megérkezvén bizonyos helyre táborban szállítson és mind felségednek s' mind Erdély országnak segítsen.

Tetszenék penig ő nsgának hogy felséged semmiképen az ellenséggel ha szintén be jönne is Erdélyben, derekasan meg ne vivjon, holott minden okos hadakozó emberek legutolsó szükségre és mikor szintén egyéb nem lehetne benne szokták hadni az viadalt, mert minthogy igen dubius exitusa vagyon, kitől Isten óltal-

mazz, ha fsgd az ellenségtől meg győzöttetnék, akkor történhetnék mind országának mind fsgdnek az egész keresztységnek kárával utolsó veszedelme és romlása. Hanem valahunn mennyi erős hely vagyon Erdélyben és Erdélyhez Magyarországnak való vármegyékben, azokat éléssel, munitióval és elegendő néppel rakatná meg fsgd, azokból az mit aprónként az ellenségnek árthatnának. fásasztván őket és csatáztván reájok, ártanának neki. Azonban mind Magyar országban s' mind egyéb confederatus országokban a hadakat egyben szerezvén és táborban szállván, az fáratt ellenséget könnyebben és nagyobb securitással verhetné ki az országból.

Ez idő alatt penig fsgd az mint maga is resolválta magát requirállja egyéb szomszéd keresztvény fejedelmeket is segítséget kérvén tüllok, holott ha Erdélnek veszedelme történék, azoknak is nagy romlásokra és veszedelmekre következhetnék. Ha penig fsged az brassaiakkal és egyebekkel az kik az törökhöz adták magokat componálhatná az dolgot, legjobb volna, ugy aztán az portán is könnyebben vegezhetne fsgd török császárral.

Fsgdet ő nsga azon kéri, hogy fsgd mindenekről gyakorta certificallja ő nsgát, tudhassa ő nsga is magát mihez alkalmaztatni és tartani és fsgdnek azonképpen Erdély országnak is ily szükségében segíteni és szolgálni.

Az fsgedhez választott követeket szintén elakarja vala bocsátani ő nsga, hogy bizonyosan meghozák mind Zakmár, Kálló és Tokaj felől hogy az hajduság és egyéb lézengő gonosz emberek miatt semmiképen el nem mehetnének békével fsgedhez, sőt meg engemet is féltene attól ő nsga hogy békével nem kezdénék jöhettnem fsgdhéz, nem akarván azért ő nsga az követeknek némelyeket, azonképen a nállok való leveleket és egyéb reájok bizott dolgokat periclitaltatni, fsgedhez való küldéseket halasztani kellették, mig az beküldésekben jobb módgya és alkalmatossága lehet. Fsgd azért semmi idegenségre sem semmi egyéb dologra ne véllje, hogy az követeket mostanában be nem küldhetett fsgdhez ő nsga, az mint ezen dolog felől ő maga is irt fsgdnek levelében.

Act. Thurz. fasc. 95. nr. 21.

Buda, 1612. július 8. Gázy Hasszán basa szerdár Báthory Gáborhoz.

«Szerelmes fiunk, az ide küldött leveledben jelentetted azt minekünk, hogy mi innét az hatalmas császárnak levelet irtunk volna Giczy András mellett, hogy ő neki kívánsága szerint ez megadassék, melyet bizonyára nem vártam volna felségedtől, mert én felségedhez mindenkor tiszta szívvvel voltam s' ennek utána is penig úgy ítéljen felséged felőlem. Ez felől penig én ugyan hitem szerint is felelek, hogy az én hiremmel és akaratommal nem lött. Akkor, mikor az fsgd követe ide jött volt, irta vala fsgd hogy becsülettel tarcsuk és fogadgyuk. Arra való képest tisztességgel tartottuk és az vezéreknek is úgy irtunk volt mellette.» Végül ismételten biztosítja a fejedelmet jó akaratáról és barátságáról. (U. o. fasc. 93. nr. 20).

Gy.-Fejérvár, 1612 jul. 12. Báthory a nádorhoz.

Tudatja, hogy Géczy András mellé a törökök valami kevés hadat adtak, melylyel Havasalföldére szállott. De mostanában a lengyelek győzelmének hírére a segítséget elvonták tőlle. Nem örömet emelne fegyvert a hatalmas császár ellen, de ha bántani fogják, bizony vére hullásával is megoltalmazza Erdélyt. Különben azt hiszi, hogy a török Géczy árulását csak arra szeretné fölhasználni, hogy némely végházakat kicsikarjon tőlle. A nádor követei bátorságosan jöhetnek, mert Erdélyben semmi zür zavar nincsen. Engedje meg Thurzó, hogy a magyarországi vitézek fizetésért Erdélyben szolgáljanak, mert ő már *zsoldot kiáltatott*, mivel hogy nem tudhatja a jövőndöt. Végezetre kéri a nádort, hogy mindenképen segítségére legyen, hiszen — úgymond — egy haza nevelt fel bennünket, egy nemzetek s' vérek vagyunk, hazánkért, nemzetünkért méltó edgyütt élnünk, halnunk. Mert ha Erdélynek, kit Isten ne adgyon, veszedelme történik, *jaj Magyarországnak s' keserü bu az egész keresztyénségnek.* (U. o. fasc. 93. nr. 18.)

Szeben, jul. 22. Zombathelyi Márton a nádorhoz.

Az áruló Géczy nem mehet elő dolgában, mert a török, látván Báthory készülődését, megzabolázta gonosz szándékát. «Ha az keresztyének (kit én soha nem érek) mind egyet értenének: innét egyfelől mi is megtazithatnánk török uramnak az oldalát.» *Mert igaz az, hogy a ki ördögnek szolgál, kinnal pokollal fizet neki.* Soha egy erdelyi fejedelem sem volt olyan hű a portához, mint Báthory, csaknem minden hónapban követet és ajándékot küldött, de nem használ ördögnek a tömjén füst. Giczzy mellé rendelték a két oláh vajdát, a dunamelléki végbeli sancsákságokat és a Fekete tenger parti tatárokat. De minekutánna Báthory *Némethy Gergelyt* elibök küldte, a lengyelek pedig Moldovára törtek: észbe kaptak a portán és elvették Giczzytől a sereget. A fejedelem már eddig is kézrekerithette volna az árulót, de nem akar egyben veszni a törökkel. A lengyel királyhoz főkövetet küldött, szép ajándékokkal és örökös confoederatiót szerzett vele. (U. o. fasc. 93. nr. 19.)

Gy.-Fejérvár, julius 29. Báthory a nádorhoz.

Kedvesen vette, hogy a király birodalmában lévő hajdukát megengedte Erdélybe hozatni. *Rakamazra* Thurzónak igen szép örökös donatiót adott és ezután is szive szerint szolgál neki. Géczy 32—40 szolgájával Brassóba ment, az áruló szászok befogadták, de most már ő is összegyűjtötte hadait, hogy érdeme szerint megbüntesse a várost. Azt hiszi, hogy Géczy ügye a portán csak némely rossz emberek praktikája volt, mert a császár nem tud felőle semmit s a basák és bégek igen szép kedveskedő leveleket irogatnak neki. A moldvai vajda követe érkezett és segítséget ígér. A havaseli vajda követei Fogarasban vannak. (U. o. fasc. 95. nr. 24.)

Gyula-Fejérvár, jul. 30. Kamuthy Farkas a nádorhoz.

Másolatban küldi a fejedelemnek a magyar királyhoz írott levelét. «Mennél szebben, becsületesben, kedvesben és alázatosban

tudott irni egy irt, én ő felségének az én kegyelmes uramnak eleiben attam vala az Nsgd kivánságát, az én itéletem szerint mindenek asszerént löttének, az mint Nsgd kívánta. Ennek utánna is meglátja azt Nsgd, sem becsületben, sem kedveskedésben semmi fogyatkozás nem lészen.» Különben reményli, hogy a nádor is gondot fog viselni a fejedelemnek állapotjához való illendő böcsületire. (U. o.)

Gy.-Fejérvár, július 30. A fejedelem a nádorhoz.

«Értjük atyafiságos szeretetiből Nsgd mit irjon. *Nagy András* felől, kire nekünk is szorgalmatos gondviselésünk és vigyázásunk vagyon, mert még ennek előtte is értettünk mi is afféle híreket felőle, de gondolván azt, hogy ha az török közt marad, netalán mind minekünk mind penig Magyarországnak nagyobb ártalmára lészen, ha penig meg jó is itt is félnünk kell tőlle, gondolván azt még is, hogy inter duo mala minus est eligendum, úgy küldénk egy *salvus conductust* neki ki mellett bejött, de semmi assecuratoriánk nincsen nálla. Itt benn mostan magunk mellett azért tartjuk, hogy jobb módgyával vigyázhassunk reá, sőt itt benn egy néhány falut is azért attunk neki, hogy inkább kegyelmességünkhöz ragaszkodgyék, míg Isten dolgunkban alkalmatosságot ad. Mind feleségestül, gyermekestül itt vagyon mellettünk. Az mi hada volt penig, azt is elvettük tőlle, csak mintegy tizenhatod magával vagyon. Nsgdtul felette szeretettel vettük reánk való atyafiságos gondviselését, kiért hálaadóképen is igyekezünk Nsgdnek szolgálni.» (U. o. fasc. 93 nr. 20).

*Gyula-Fejérvár, augusztus 8. Miskolczi Nagy András Géczy András*hoz.

«Szolgálatomat ajánlom Nsgdnek mint Uramnak, Istentől ő szent felségétől kívánok Nsgdnek ez mostani igyekezetibe sok jó szerencséket és előmenetelt, adgya az Ur Isten, hogy én is Nsgdnek több jó akarói között kedvesen szolgálhassak.

Nsgdnek két rendbeli leveleit atták meg nekem, melyekből megértettem, hogy az hatalmas török császár az erdélyi fejedelem-

séget Nsgdnak adta, kin én is igen örülök, tudván Nsgd is minémű állapotban, sok javaimtól megfosztatván vagyok én is Bátori Gábor miatt. Nsgd a portáról küldött első levelében kéret azon engemet, hogy az hajduságot Magyar országban fel vevén, Nsgdnak valakik ellenségei lesznek, azoknak én is ellene álljak, hogy pedig az Nsgdnak való szolgálatomban jobb módom lehessen, és az dolog kezünkben ne szakadgyon, én ilyen módot kerestem benne, hogy az budai vezért ő nsgát megtalálván, Báthori Gábort megtaláltatta felöllem, onnét mindgyárást hihetőképén való *salvus conductust* küldvén, im bejöttem melléje. Ugy vagyon, hogy bizony nagy vigyázás vagyon reám ittbenn, annyira, hogy ki járnai is nem igen merek, de várok csak az időtől és alkalmatosságtól, elhidgye Nsgd bizonyosan, hogy vagy mezőn lészen vagy mint, módot keresvén benne *Szent Mihály napig véget akarok életének vetni*. Nsgdat az Istenért kérem, ez levelemet mindaddig se mutassa senkinek, mig az dolgot meg nem érti nyilván, Nsgdnak pedig erre szorgalmatos vigyázása legyen, mihelt én véghez vihetem itt az dolgot, mentest megyek ki Magyarországba, ott mind szép szóval, mind fegyverrel az hajduságot fel vevén, *valahol mi urat és fő embert találok mind levágatom*, Nsgd is onnét azt cselekedgye mingyárást, mert soha különben az bestye lélek kurvák miá meg nem maradhatunk és dolgunkban elő nem mehetünk. Ha pedig az dologban, látván, hogy valami fogyatkozásunk esnék, minthogy most *Szolnokban és Gyulában* kevés török vagyon, nekem pedig azok felette jó akaróim, egyik várat én kezemhez vehetem, s azzal is kedvet nyerhetünk az magyarországi királynál. Ha pedig előmehetünk dolgunkban, az magunk életének megtartásáért *jobb hogy Erdély is mind törökké legyen, nem csak azok az várak kiket Nsgd ígért nekik*, hogy sem mint ebben immár hátra álljunk. Ugy vagyon, hogy Báthory Gábor igen bizik az magyarországi segítséghez, de az mint én reménlem abban is igen megfogyatkozik. Nsgd pedig az dolgot meghallván, hogy itt véghez ment, mind Moldovából, Havasalföldéből mingyárást több hadakat hivasson, mert ennek most az ideje. Én bennem Nsgd itt meg nem fogyatkozik. Ez előtt is egy nehányszor irtam, nem tudom, hogy vihették e meg Nsgdnak vagy nem. Ezt is bizony nagy félelemmel és csak titkon írák. Csodálkozom azon, hogy mióta Fejérvárott vagyok csak egy levelét sem

láttam Nsgdnak. Nsgd azért immár ezt értvén, legyen vigyázásban reá és mindeneket bizvást cselekedgyék, mert ha azelőtt Erdélyt és Magyarországot egyedül megtudtam zavarítani, menyivel inkább Nsgddal együtt. Híszem Istent, hogy minden dolgunkban jó módot ad. Agya Isten láthassam jó egészségben és szolgálhassak Nsgdnak. Datum Albae Juliae die 8. augusti anno 1612.

Nsgdnak jó akaró attya fia szolgál

Nagy András Miskóczy.

P. S. Nsgd penig erre is szorgalmatosan vigyázzon, immár az levelemet megírtam vala, hogy mind az moldvai vajdának mind az havasalinak jutának levelei Báthory Gáborhoz. Akkor én házában valék, hogy az posta beszélé hogy felette jó akarattal vagon mind az két vajda hozzá, igen ajánlják magokat neki, mert félnek is tőlle, hogy megiesztette volt őket az magyarországi segítséggel. Azért Nsgd igen vigyázzon, hogy meg ne csalatkozzunk miattok. Én bennem Nsgd meg nem fogyatkozik, fogadom az én hitemre, tisztességemre, csak Nsgd miatt is ne essék valami fogyatkozás. Azért irok meg Nsgdnak mindeneket, hogy Nsgd is tudyon mindenekre gondot viselni.»

Kívül: *Az tekéntetes és nagyságos Géczy Andrásnak, az hatalmas török császártul választott Erdélyországának fejedelmének etc. nekem jó akaró nsgos uramnak.*

(U. o. fasc. 5. nr. 19. Rövid kivonatát — a fejedelem megölésére vonatkozó részt — a *bécsi titkos levéltárból* közli Szilágyi Sándor. *Erdélyi országgyűlési emlékek* VI. 65. l. 4. jegyzet alatt. A nádorhoz küldött másolat.)

Gy.-Fejérvár, szept. 3. Báthory Forgách Zsigmondhoz.

«Vöttük az kgd becsületes levelét, melyből értjük, hogy az mi irásunkat kedvesen vevén kgd, az mi áruló szolgálóknak *Nagy Andrásnak* méltó halálán és büntetésén igen örülne kgd, melyet mi kgdtül felette jó néven és kedvesen vettünk.» Tudatja továbbá, hogy nem igaz az, hogy a török és tatár hadak Brassó táján Némethy Gergelyt fölverték volna. Memhet aga Temesvárott van,

Bethlen Gábort, többekkel együtt hozzáküldötte tanácskozni «de csak Tömösvárból sem mert kijönni, az *oly desperatus ember, hogy minden nap várja nyakában az ideget*». Istennek hála, Erdély szép csendességben nagyon, sehonnan semmi bántása nincsen. (U. o. fasc. 94. nr. 25.)

Szeben, szept. 15. A fejedelem a nádorhoz.

«Az Nagyságod levelét megadák, melyből értjük, hogy Nsgd az Nagy András érdeme szerint való méltó jutalmán örült. Nsgdtól mi is kedvesen vöttük, hogy ellenünk való dolgait értésünkre adta. Kiványa Nsgd töllünk, hogy megirjuk, halála mint történt legyen. Hisszük hogy eddig Nsgdnak megatták levelének páriáját, kiből Nsgd bölcsen megítélheti, ha egyéb *practicája* nem löttének volna is, hogy csak azért is megérdemlette volna az halált. Külömben penig nem tudgyuk halálát írni, hanem vevén eszünkben dolgait bizonyosan, megfogattuk és *másnap egy cigány vette fejét*. Hisszük hogy sokképen viseltetnek oda ki az ide be való hírek, de Nsgd ne higyen minden híreket, mert Nsgdnak mi is értésére adnók. De Istennek hála nincsen mostan is semmi félelmes állapotunk, egy hitvány *kastélyból* csalárdsággal szoritották ki gondviselőinket, de annál egyéb *kastélyokat* nem vöttek meg stb. (U. o. fasc. 95. nr. 26.)

Gy.-Fejérvár, szept. 14. A fejedelem a nádorhoz.

Gondolja, hogy követe Zombathelyi Márton már megérkezett.

Nem igaz, hogy a törökkel derékképen megegyezett volna és a római császárral meg a nádorral csak tréfát űzne. Váltig biztatta ugyan a török, de ő nem hajlott szavára és meg akar maradni a *confoederatióban*. Kamuthy Farkast küldi a nádorhoz követségbe és kéri, hogy ne kételkedjék az ő tiszta szándékában.

«Bethlen Gábor, ki az keresztyénségnek egyesülését nem szeretvén, régtől fogván miképen praktikált legyen ellenünk s' mostan is amaz rossz Memhet agának, kinek Nsgd is hallhatta hírét, miként irogatott? Kamuthy uramék feljutván, Nsgd ő kgl-

mechtől világosan azt is megértheti, melynek levelei és emberei ez napokban kezünkben akadván, hivattuk hozzánk, de vévén eszé-
ben, hogy álnokságának vegére mentünk, nem mervén hozzánk
jöni, egy nehányad magával Tömösvár felé ment, kinek minden-
felé eleiben küldvén, mehetett el békével vagy nem? Nagyságod-
nak még bizonyosan nem tudjuk írni.»

Utó irat:

*«Bettlen Gábor is üttyában meg gondolván magát, im szinte
most küldé egy szép könyörgő levelet, kibén kegyelmet kér. Itéljük,
hogy Isten minden dolgunkban jó módot ad.»* (U. o. fasc. 93. nr. 21.)

Szeben, október 1. A fejedelem a nádorhoz.

September 14. napján kelt levelét igen kedvesen vette, mert
abból a nádornak hozzá való igaz, atyafiságos szeretetét tapasztalta,
és meg is fogja szolgálni, hogy a császárral törekszik mel-
lette. Sajnálja, hogy a császár az elmúlt dolgokért neheztel reá,
mert ő csak országát védelmezte. «Ha penig nem szán szándékkal
valamiben vétettünk volna is (az mint ő fsge levelének . . . párjából
eszünkbe vesszük) azt az régi méltóságos ausztriai familiát az Ur
Isten oly magna nimitással és Clementaival látogatta meg, hogy az
kik szán szándékkal ő felségeknél vétettek is, azoknak vétkeket
nem csak condonálták de sőt sok kegyelmességekben résztették. Én
is ily bizodalommal lévén, sem igazságomat, sem akármilyen állapoto-
mat, kik ekkeddig elmultanak, nem forgatván, teljes bizodalommal
(Nsgd írása szerint) várom én is az ő felsége kegyelmességét.»

«Az mi az törökök dolgát illeti, vesszük az Nsgd írásából
eszünkben, hogy követünket fel bocsátván, az törököktől való
dependentiánkról plenarie ő kglmek által resolválljuk magunkat,
sőt az töröktől elszakadván, ő fsgének submittálnók magunkat
országunkkal együtt és így az keresztyénséggel egyet értvén, ő fel-
sége kegyelmesen minden ellenségink ellen protegálna magunkat
mind országunkkal együtt. Ha szolgáltunk az török nemzetségnek
is usque ad aras de nem tovább, senki vétkül nekünk nem tulaj-
donithatja.»

Biztosítja a nádort, hogy Erdély esendes, nincs mitől tar-
tani s az oláh vajdák vesztég ülnek. Továbbá kéri, hogy «az ő fel-

sége jó egészsége felől is tudósítson bennünket, *hogy mi is az őfsge szerencsés életének örvendezhessünk*».

Utóirat, a fejedelem saját kezével:

«Nagyságodnak ilyen nagy sinceritását hozzánk megtapasztalván, nem türhetem, hogy én is rövid írásom által Nsgdhoz való igaz jó akaratomat meg ne jelencsem. Az én Nsgdhoz való jó akaratomról azért Nsgd így gondolkodgyék, valamig az magyar nemzethez, én hozzám is, mint igaz magyarhoz ezt az kijelentett nagy szeretetét comperiálom, elhigyje Nsgd akármí üdőben is soha egyebet bennünk tökéletességnél és igaz barátságnál egyebet (sic!) nem talál.» (U. o. fasc. 93. nr. 22.)

Kassa, nov. 9. Forgách Zsigmond a nádorhoz.

«Az kgd levelét . . . vettem, az tökéletlen Bethlen Gábor levele mássával egyetembe. Nám régen írjuk kgdnek, hogy Báthorinak nincs az törökkel jól dolga, azért méltó vigyázásban lennünk, mind azonáltal az Betlen Gábor levelének mint hihessünk, nem tudom. Félő, hogy csak próba képen ne írta vóna Betlen Gábor azt a levelet kgdnek, hogy expiscálhassa az kgd opinióját az erdélyi állapot felől és abból tovább is tanulhatna valamit. Ez levél írás, elhittem, nem is lett az budai pasa hire nélkül, ha kgdnek is ugy állja meg fogadását mint énnekem, ez olyan segítséggel jó . . . keveset örülhetünk neki . . .»

A végbeli vitézek fizetetlenek, pedig most nagy szükség lehet szolgálatukra. Utasítást kér a nádortól, hogy mi tévő legyen arra az esetre, hogy ha a török a király birodalmát békességben hagyja és csak Erdélyt rontja. Veszteg maradjanak e a hadak, vagy ellene álljon a töröknek? Mert ha veszteg marad, könnyen elvesz Erdély, és ha bele avatkozik, felbomlik a békesség. Két rossz közül a *kisebbet* kell választani, de bajos elhatározni, melyik a kisebb «mert ha az békesség alatt az török Erdélyt occupálja, az békesség eltelvén igen nagy veszedelme következhetik az szegény romlott hazánknak onnan, és a kevés békességnek annyi haszna nem kezd lenni a menyí kára, ha Erdélybe beférkőzhetik . . . az török. (U. o. fasc. 52. nr. 21.)

Szeben, nov. 25. A fejedelem a nádorhoz.

«Az mely levelében Nsgd azt írja, hogy *Bettlen Gábor* igen nagy készülettel vagyon és ellenünk mindent akar próbálni, kinek levelének mássát is ide küldötte Nsgd, melynek tökéletlen írására hogy megfelelünk, szükségesnek lenni nem itéljük, mert (hogy így kell írunk Nsgd megbocsássa) *az ebet arra tartják, hogy ugasson*, az áruló szolgál is csak arra való, hogy jó tött urát rágalmazza és szidalmazza, noha csak heában, *mert az mely eb az napra ugat, frustra latrat*. Principis enim est bene agere et male audire. Az mi illeti az ő nagy készületit, el hittük, hogy oda föl az ide alá való állapotok felől az hírek mindenkor sokképen viseltetnek, de *Bettlen Gábornak* semmi módgya abban nincsen, hogy minékünk árt-hasson, mert az mely kevés gyülevész pandurság mellé atta volt is magát, az budai fővezér reájok irt s' mind eloszlottanak mellöle. De ha szintén azokkal reánk indult volna is, bár jól megnézte volna az utat, melyben Erdélyben bejött volna. Azt irhatom Nsgdnek, annyira való készületi vagyon, *hogy az tömösvári hostadban tekereg egy néhányad magával*, az kik valamire való szolgálai voltanak gratiáért most küldöttek be hozzánk, azok is elállottanak mellöle s' be jönnek. Nem hogy penig az törökök *Bettlen Gábornak* suffragálnának, de inkább az előbbeni ellenünk való cselekedetokről is igen mentik magokat és mind az portai fővezér s' mind az budai azt írják s' követek által izenik, hogy ő nekik sem hírek sem tanácsok nem volt benne, meg is irták minden felé az végekben, hogy sem *Bettlen Gábor* mellé sem máshová mi ellenünk segítséget ne adgyanak, de ha szintén valami módgya is volna benne *Bettlen Gáborra* minékünk illendő gondviselésünk vagyon, nem is tartunk igen sokat tőlle. Ennél egyebet a felől az áruló felől Nsgdnek nem irhatunk.» (U. o. 'fasc. 95. nr. 29.)

Szathmár, 1613 január 10. Dóczy András a nádorhoz.

«Megadák az Nsgd levelét mind az ő felsége levelével egyben, de ő fsge engemet ad sextum Epiphaniarum hivat Bécsben, immár penig ez terminus is elmúlt, más az, hogy nem hogy Bécsbe de

csak egy mélyföldre is innét az hajduk miatt ki nem mehetek, mert mostan is mind Zathmár, Ugoesa, Beregh és Zabolcsi vármegyéknek jobb részeiben vadnak az hajduk, a hol dülnek, fosztanak, prédálnak, embereket ölnek és minden iszonyuságot cselekesznek és noha az induciák végben mentenek, de emlékezzék reá Nsgd ez levelemre, valamig ezeket fegyverrel nem szállétják le soha ennek az földnek és Nsgdnak is állandó békessége és nyugalma miattok nem lészen . . . Ezt is akarván Nsgdnak értésére adni, hogy egy barátom nagy confidenter írja *Váradról*, hogy Báthory csak neveti, csufolja az induciákat, mondván ilyen beszédet, hogy hiszem reá vöm öket, az hajduk is nyilván beszélük, hogy tavasszal ha módgyok lészen benne, más transactiót szabnak előnkben. Így lévén az dolog, Nsgd bölcsen gondolkodhat is ezeknek hírek s áthatatosságok felől. Annak felette sokszor irtam Nsgnak ez praesidiumnak auctiója felől. Nsgdat mostan is kéröm, providáljon és mivel most fel megyen Bécsben, kérje ő fsgét, hogy augeállja ez praesidiumot és fizetéseket rendelje meg, kikkel egyben szolgálhassak ő fsgének és az ő fsge hiveit óltalmazhassam. Az kevés száz lovasok mond lovakat, szerszámokat az elmúlt erdélyi expeditioban elveszték . . .» (U. o. fasc. 61 nr. 19.)

Szeben, 1613 május 10. A fejedelem a nádorhoz.

«Római császártul ő fsgétől az mi fő követink megjövé, megértettük ő kglktől Nsgd hozzánk való előbbeni jó akarattyát császár ő fsge előtt való dolgainkban mely nagy szeretettel continuálta légyen, kibin minekünk ennek előtte is semmi kétségünk nem volt. Az szent békesség és egyezés mostan immár tökéletesen végben menvén, annál is inkább várhattjuk az Nsgd hozzánk való jó akarattyát. Az mi részünkről penig mi is minden üdöbéli Nsgd hozzánk való jó akarattyának hálaadó képen hasonlatos jó akarattal és szeretettel igyekezünk megfelelni.» (U. o. fasc. 93. nr. 25.)

Szeben, julius 7. A fejedelem a nádorhoz.

«Nsgdat erről akarók megtalálnunk, bizonyos helyekről adák értésünkre, hogy római császárnak ő fsgének hadai volnának az

Wágh mellett, mely had előtt *Kolonicz* uram volna. Azt is hallók, hogy Érsekujvárbá s több végekre is nimet praesidiumot vittének volna és az többibe is akarna ő fsge bocsátani. Mely praesidiumnak bevitele felől mi ugy értettük vala, hogy ő fsge megtalálta volt ez elmúlt pozsonyi gyűléskor az nemes országot és az ország be nem vötte semmiképen, mostan pedig az gyűlés után következék ilyen dolog. Mind az által noha minekünk arra az ő fsge dolgaihoz semmi közünk nincsen, nem türhetök, hogy Nsgdnak ne irnánk felölle, kérjük is Nsgdat, hogy informálljon bennünket, miben legyen az az dolog, kíválképen hogy *Szathmár*ra és egyéb helyekre is gyűjtik az hadakat, mind lovast, gyalogot és az hajduságot is esketik az Capitán uraim. Ez felöl külömb külömb értelemben vadnak némelyek és sok hírek is viseltetnek. Hogy pedig némelyikét az híreknek aperiáljam is Nsgdnak, ez két féle hirt folytatják leginkább, egyiket ezt, hogy az töröknek mi reánk való szándékát értené ő fsge és arról akar provideálni hogy megsegíthessen, ha az szükség kévánnya bennünket. Másikat ezt beszélik, hogy Sorban vajdát akarná ő fsge Havasalföldébe bocsátani s' azért gyűjteti ő fsge az hadakat. De mind ennek az két hirnek mi semmi fundamentumát nem látjuk, kiért kevés hitelt is attunk ez ideig neki, mindazáltal, minthogy Bettlen Gábor minden ellenünk való árultatásában megfogyatkozott az portán és ez ideig semmire nem vehette az törököt, mostan egy álnok stratagemat talált volt és sok hamis hirivel eláztatott némelyeket az passákban, hogy mi római császárt ő fsgét az végre találtuk volt meg követünk által, hogy negyven ezer embert kértünk ő fsgétől, kivel az török ellen támadgyunk, és Buda táján, egy néhány török baráttyát mellé vevén, iratott velek maga mellett az vezérnek, hogy elhigye az Bettlen szavát, mert mind ugy vagyon az mint ő mongya. És az sok hamis hírekre való képest ugy értjük, igen vigyáz az török, sőt Nándor fejeváron alól, Szkender passával valami kevés török is vagyon táborba. És noha az portát mi is megtaláltuk követünk által és mind e hazugságát Bettlen Gábornak értésére attuk az vezérnek, mind izenetünk s mind egy néhány rendbeli irásunk által, mely követeinktől emberink megjövéen hozzánk, igen bizatnak bennünket, hogy minden jó akarattal vagyon az vezér hozzánk és Bettlen Gábor semmit nem efficiálhat ellenünk, sőt rövid nap jó válasszal

is jönnek meg hozzánk : de mindazáltal, tudván az töröknek természetit és halljuk azt is, hogy rezgelődnek együtt is, másutt is, ahhoz képest mi sem akarunk vigyázatlanul lenni, hanem gondot akarván mind magunkra, országunkra viselni, megparancsoltuk mindenféle hadainknak, hogy mindenütt készen legyenek és bizonyos helyekre gyűljenek, hogy ha az szükség úgy hozza az első parancsolatunkra mindgyárt indulhassanak, a mely felé kívántatik. Interim végházainkat mind praesidiummal, éléssel és egyebbképen is építettük és illendő gondviselésünk van mindenfelé. Azért az minémü hireink vadnak, ahhoz képest akarok Nsgdat requirálnunk és megtudósitanunk. Az mostani állapotunk felől, azért Isten kegyelmességéből minékünk mindenfelé vigyázásunk vagyon és ha mi oly bizonyos hirt hallhatunk, Nsgdnak mingyarást értésére adjuk. Kérjük is Nsgdat szeretettel, hogy Nsgdnak is legyen oly vigyázása és gondviselése mindenfelé s' mi felénk is, hogy ha megtaláljuk Nsgdat az segítség felől, az confoederatio tartása szerint, jó idején elegendőképen megsegithessen bennünket. Némely nap értettük vala az Dóczy uram leveléből azt is, hogy az török igen rablott volna Szécsen táján, az ő felsége birodalmában, menyiben legyen azért ez rablás dolga és miképen gondolkodgyék Nsgd mind egyik, mind másik dolog felől, certificálljon Nsgd bennünket.»

Utó irat :

«Magyar országba levő kapitányoknak azt is megparancsoltuk, hogy soldot kiáltassanak és bizonyos számú hadat fogadgyanak mi számunkra, ha penig valaki erről Nsgdat megtalálná, vagy másképen magyarázná, Nsgd hagyja meg, ne tarcsanak ellent benne, ilyen közönséges jóra fogadhassanak, az minthogy az köztünk lévő confoederatio is felszabadította, hogy az vitézlő rendnek szabad legyen egyik országbul másikba szolgálni menni.» (U. o. fasc. 21. nr. 19.)

Vizakna, jul. 22. A fejedelem a nádorhoz.

Rakamazt 10 ezer ftban Thurzónak inscribálta. Az ős jószágát mind az öccsének Báthory Andrásnak engedte, de a többiről szabadon rendelkezhetik, *Ecsedet* is akármelyik szolgájának oda

ajándékozhatja. «Az mi az Bethlen Gábor felől való híreket illeti, bőségesen értjük, kihez képest mi is minden hadainkkal táborban vagyunk.» Kéri a nádort, hogy ne késedelmeskedjék a segítségküldéssel, legalább a végbelieket bocsássa el, hadd lássa a török, hogy Magyarországra számíthat. (U. o. fasc. 93. nr. 27.)

Szoboszló, júl. 25. Fekete Péter szoboszlai kapitány Forgách Zsigmondhoz.

«Irhatom Nsgdnak mint kegyelmes uramnak, hogy az török Lippa alá akart jöni, de megtért, Uj Palánkhoz szállott, hanem vigyázóba maradt egy pasa Temesvárnál. Az erdélyi fejedelem ő maga azt írja ide ki Váradra is, hogy Havasalföldében is nagy táborral vagyon Magyar Ogli passa Oroszcsiknál, az Uj Palánkhoz ment tábor is oda akar menni ahhoz, onnan akarnak Erdélyre jöni. Avval az Uj Palánknál való táborral vagyon *Bethlen Gábor* is; ez jövő Hétfőn indul meg onnét mind az vármegye, mind pedig az erdélyi fejedelem birodalmából Erdélyre. Azt is hozák onnan alól is, hogy Szolnokhoz akar szállani az egrí, pesti és budai török, senki nem tudgya mi szándékok, tudgya Nsgd az török állhatatlanságát, hanem Nsgd mi róllunk is viseljen gondot, mihez tartuk magunkat.»

Utóirat:

«Az tatár is elérkezett Bettlen Gábor mellé, de nem tudgyuk mennyi száma lehet, mert az lippaiak harezolnak is már velek. Más is az Temesvárnál való pasa népével is gyakorta vonszák egymást. (U. o. fasc. 52. nr. 22.)

Szathmár, aug. 29. Forgách Zsigmond a nádorhoz.

Rhédey Ferencz gonosz híreket ír, bár azzal biztatják magukat az erdélyiek, hogy ellentállhatnak a töröknek, de ő nem látja módját, mert a vármegyék lassan gyülekeznek, nem is elegendők a török ellen. Az a hír, hogy Erdélyország, a fejedelem tudta nélkül követeket küldött *Magyar Ogli* vezérhez, 50 ezer frtot s azon felül *Jenőt*, *Lippát* es *Váradot* ígervén, ha békében hagyja, de Forgách nem hiszi, hogy elfordíthatnák magukról a veszedelmet.

Kéri a nádort, hogy sűrgesse a vármegyéket és a császárt is találja meg, hogy küldjön pénzbeli segedelmet, melyből valami mezei hadakat fogadhassanak, mert ha az török Várad felé száll, az egész földet bizonyára meghódítja. (U. o. fasc. 50. nr. 28.)

Kassa, szeptember 8. Forgách Zsigmond a nádorhoz.

Az erdélyi fejedelem követe *Cserényi Farkas* érkezett hozzá. Azt írja Báthory, hogy a török begler békséget akar csinálni Erdélyből Moldvával és Havasalföldével együtt. Annak okáért «nem csak imilyen, amollyan segítséget kellene adni, hanem ugyan valóba oly derekas segítséget, az kivel az ellenségnek ellent állhatnánk . . . Azért kgd találja mind az odaföl való vármegyéket s' mind egyéb szomszéd országokat, meg az derekas erő és segítség felől» mert ha Erdély elfoglalják azután Magyarországra kerül a sor. A vármegyékkel nem képes boldogulni, eszökbe sincs, hogy kiállítsák a köteles hadakat, a nádor küldjön kemény parancsolatot reájok. Az urak és nemesek is mind fejenként táborba szálljanak. Legjobb volna, ha a király pénzt küldene, legalább ötven ezer forintot, mert abból lehetne hadakat fogadni; ha pénz és fizetett had nincsen, hiába minden jó akarat. (U. o. fasc. 50 nr. 29.)

Várad, október 9. A fejedelem a nádorhoz.

Illustrissime domine affinis nobis observadissime Salu-tem etc.

Hisszük azt, hogy Nagyságodnak értésére aggyák az mi ide ki való jövetelünket, de az mint mindenütt szokott afféle állapot lenni, hogy különb különb híreket hordoznak, akarók mi is Nsgdnak bizonyosan értésére adni, látván az töröknek, tatárnak és az oláh vajdáknak Erdélyben felesen való bejöveteleket, kik ellen mi is illendő készülettel voltunk, igyekezvén hazánk és személyünk méltó oltalmazására, kinek ellene is állhattunk volna, ha az Nsgd egynehány rendben irattatott levele és izeneti nem érkezett volna, de a közben találá az Nsgd levele és izeneti is hogy mig az római császár ő felsége és Nsgdnak segítsége mellénk nem érkeznek, addig az töröknek derekas harczot ne adnánk, mely Nsgd jó teccé-

sének egynehány okokért méltónak itéltük magunkat rendelnünk. Előttünk hordozván azt is hogy az szent confoederatiónak kötelessége az fejedelmek között mit kívánjon, mely confoederatiók az Istennek színe előtt állandóképen szoktanak lenni, de az jó szomszédságnak tisztí is azt kívánnyá minden keresztyén fejedelmektül, kiváltképen mikor oly ellenségtül háborgattatik valamelyik, az ki mindeniknek ellensége, *vagy az ki ennél is nagyobb valamely keresztyén fejedelmet más keresztyén fejedelemhez való jó akaratért akar az idegen nemzetség megháborítani*: az olyant mind az keresztyén dolognak jó indulattyáért, mind penig azért, *hogy nem magáért hanem másért szenved valaki*, méltó megsegíteni teljes és derék erővel. Csak ezekért az okokért is, de az kötelesség is ugyan ezen dolgot urgeállja és méltán is, minthogy az confoederatio, jó szomszedság és keresztyén indulat azt érdemli egymástul. De az ki legnagyobb mikor a veszedelem közönségesen impediállja mindkettőt, *communi hosti communibus viribus est occurendum*. Tudván az Nsgd böles és okos ítéletét, hisszük azt hogy Nsgd elegendő ratiókkal gondolkodott és gondolkodik felöle, kiváltképen az nyilván lévén Római császárnál ő felségénél s Nsgdnál is, hogy ez az mi ellenségünk mi reánk semmiért egyébért nem jött, hanem hogy magunk keresztyén indulattyából és az Nsgd sokszori intéséből római császárral ő felségével és Magyarországgal confoederáltunk, kit Nsgd jól tud hogy valameddig minekünk római császárral ő felségével és Magyarországgal derekas confoederatiónk nem volt, nem hogy minket az török megbántott volna akármely nemzet és fejedelmek instantiájára is, de még minden ellenségünk ellen minden segítséggel volt, kit Nsgd maga is láthatott és jól tudhat sok üdötöl fogva. Tudgya azt Nsgd mint sollicitáltuk mint Nsgdat, Nsgd után való tisztviselőket és az egész vármegyeket is, idején való megsegítésünk felöl, ki hogy ennyire haladott, rajta sokat busulván nem tűrhetők hogy Nsgdnak értésére ne adgyuk.

Bizonyosan atták értésünkre mind az fővezér és utánna lévő vezérek fő követünk által s' mind penig Zkender pasa Erdélyben bejövetele után attá értésünkre, az római császár ő felsége portára beküldött főkövete Nigron, az confoederatio után mit tractált légyen az portán mind személyünk s' mind birodalmunk ellen, rövi-

deden akarok Nsgdnak értésére adnunk, hogy mélytalan szenvedő bántásokról Nsgdat certificálljuk.

Elsőben azzal kínálta Nigron az török császárt, római császár ő felsége nevével hogy csak engedgye neki Erdélt, minden esztendőnként ugy szokott adaját duplummal beszolgáltatja és Erdélyből az örökös frigyét vele megtartja, mert elsőben két esztendeji adaját egyszeremind meg aggya és egyébben is mindenekben az jó szomszédsághoz tartja magát. Erdélyért Jenőt, Lippát és Váczt is mingyarást az török kezében adgya ő felsége minden haladék nélkül, hogy penig jobban véghez vihesse azt, ő felsége az fővezérnek Nazuff passának ebben való törekedéséért az török császárnál hetven ezer tallért ígért Nigron. Csak az Nazuff passánál törekedőnek is Zkender passának ezekért hét ezer tallért ígért ugyan Nigron. Ezeknek megadására és véghez vitelére plenipotentiáját is megmutatta az fővezérnek, sőt az mely leveleket ő felsége irt volt az angliai és velencei követeknek, azt is megmutatta az fővezérnek, mely azt continentálta, hogy valamenyi pénzt kér tőlük római császár ő felsége adós levelére, az felül megirt dolgoknak véghez vitelére szintén anyi pénzt adgyanak és szerezzenek mástul is neki kölcsön, kit római császár épen és egészen megad nekik. valakiktül az pénzt megkérhetik. Kinek csak hallása is confoederatiónk ellen, az mi igaz, jó akartunkért minémü nehéz lehetett, avagy mostan is lehet Nsgd könnyen megítélheti, ezeket főkövetink által az vezérek bizonyosan atták értésünkre. Praetendálván azt is, hogy valameddig Erdélynek libera electioja fennáll és személyünk az fejedelemségből nem moveáltatik, addig az két császár között az békesség semmi uton meg nem tartathatik, sőt az egész Confoederatiót is rendszerént felvévén, mint magyarázta legyen személyünk és országunk veszedelmére, az is nyilván vagyon nállunk. De Zkender passa Erdélyben be érkezvén, ő is az szerént de verbo ad verbum ennél sokkal bővebb beszéddel adá értésünkre, sőt az mi követünknék Konstantinápolyból kiindulása után, ugyan ezen dologról az minémü levelet irt Nigron Zkender passának, az mi hozzá küldött követünknék in specie megmutatta, hogy nem csak ott benn az Császár portáján urgeállja ugyan ezen dolgot Nigron, hanem még ide az mi országunkban is sollicitálja Zkender passát, ugyan ezen felül megirt sok ígéretekkel. Ki minémü nehéz

lehesen minekünk minden okadás nélkül, keresztyének is lévén s' confoederatióink is lévén, ez széles világon minden jó itéletü emberek könnyen gondolkodhatnak felölle, holott még az török nemzet is (ki az keresztyénséghez való szeretetünkért mostan ellenségünk) lelki ismeret szerint szánakodó és idegen itéletet tött és teszen ez dolog felöl és csudával hozza elő az keresztyéneknek egymáshoz való idegen és csodálkozásra méltó cselekedeteket, holott ők ezt egymással csak az religióért sem cselekeszik, nem hogy confoederatiójok ellen cselekednék egymással. Láttja Isten Nsgdnak igaz szivbül írjuk, hogy mi errül nem hogy gondolkottunk volna, de még csak vélekedésül is elménkben sem bocsátottuk. Sőt minthogy Nsgd az keresztyénséghez való jó akaratra bennünket gyakorta kért, melyet mi megfogadván, tudgya Nsgd hozzá mint ragaszkodtunk és tölle mit reménlettünk. Azultátul fogva magunkat tisztán és makula nélkül ugy viseltük, hogy nem hogy emberek lehetnének idegen itéletet felöllünk de az Istennek szent angyali lehetnek mindon synceritásunkról való bizonyosságunk, ugy hogy az mi hitünket igen igazán és makula nélkül megtartottuk, ki ellen ha mi véteni akartunk volna, im mi Nsgdnak annak minden mód mutatását mint jó akaró atyánk fiának bizony syncere és igazán megírjuk.

Mikor főkövetünket az török császár portájára bebocsátottuk volna, az sok reánk való illetlen és hamis irásoknak aboleálása után fejedelemségünkben hittel confirmálván kirül levelünk is vagyon, ezt az mi ellenünk való hadat nem mi reánk bocsátották ki, hanem mi mellénk, ha minket az mi hittel tött confoederatióinktól és keresztyén indulatunktól elszakasztván, az császár és magok akarattyára vonhattanak volna, higye meg azt Nsgd hogy nem csak az Bocskay állapottyát de annál nagyobbat akartak és most is akarnának általunk indítani. Elsőben ugyan magunk főkövete által az portáról az fővezér az magyar királysággal kínáltak és kínálnak most is bennünket. Ennek pedig ilyen módját mutattyák, hogy se nemességet se egyéb hadakat Erdélyből ki ne hozzunk, hanem csak fizetett haddal legyünk, kiknek fizetésekre most elsőben mingyárást száz ezer aranyat adnak és az hadnak véghez viteléig mind continuállják. Ezt az két török hadat is, ki most Erdélyben vagyon, mind az moldovai és havaseli vajdákka egye-

temben mingyárást mellénk agyják. (Itt úgy látszik egy egész ív hiányzik a levélből) — — — — —

— — — — —
 hogy Nsgd ő felségének küldgye meg levelünket, melyben kérjük ő felségét hogy derekas segítséget bocsásson mellénk késedelem nélkül, az minémü dolgokat ő felsége levelében csak attingál, hogy Nsgdra bizott, arra mi Nsgdnak resolváltuk magunkat. Irja császár ő felsége hogy Nsgdnak megparancsolta az mi derekas megsegítésünket, mi is felette kérjük Nsgdat, im az vármegyéket is ujobban megtaláltuk felölle, ő kigyelmeknek szóló levelünket is küldözze meg Nsgd. Ha miben minket is Nsgd megtalál, az mi jó akaratu atyafiságunkban meg nem fogyatkozik. Minthogy penig értjük hogy mások is kívánnak császártul ő felségétől segítséget, kérjük Nsgdat hogy az mely segítséget iderendel Nsgd, azt ne mások mellé, hanem tulajdon magunk mellé rendelje Nsgd, mert az mások dolga csak reménség, de mi naponként valljuk az károkat az ellenség miatt. Ezek után éltesse Isten sok esztendeig jó egészségben Nsgdat. Datum in arce nostra Várad die 9. mensis oktobris Anno 1613.

P. s. Mivelhogy penig az dolog késedelmet nem kíván, Nsgdat kérjük, emberünket ne késlelje Nsgd. *Nádasdy Tamás* és *Teörök István* uraméknak irtunk, hogy alá jöjjenek mellénk, tudván hogy az confoederatióznak ellene nincsen. Nsgdat kérjük ne tareson ellent benne, ha penig Nsgd hadakat rendel mellénk, rendelje ugyan ezeket, minthogy ismerősink is ő kglmeket.

Illustrissime Dom. Vestrae

servitor et affinis addictissimus

Gabriel princeps mpr.

Kivül. Illustrissimo domino Comisi Georgio Thurzo de Bethlen ffalva regni hungariae palatino etc. et.

(A nádor okt. 21-én Galgóczon vette).

Thurzo lát fasc. 95. m. 35.

Várad, október 10. Báthory Gábor Dóczy Andráshoz.

Gabriel dei Gratia Transylvaniae Valachiae Transalpinæque Princeps etc.

Spectabilis ac Magnifice domine Amice et vicine nobis obser-

vandissime salutem etc. Hisszük azt hogy kgdnél nyilván vagyon minémü okokért kellett legyen minekünk országunkból ide váradi házunkhoz jönnünk, mivel hogy az ellenség hazánkban éget, rabol, kit miért cselekedgyék akarok kgdnek értésére adni. Mivel hogy minket maga akarattyára nem vehetett, az római császárral ő felségével és Magyar országgal való conoederatiókat meg akarván tartanunk, oka az hogy mi ellenünk cselekszik, mert az minémü dolgokat mi tőlünk kíván vala, azt mi sem az keresztyén jó indulathoz sem az szent confoederatióhoz illendőnek nem iteltük és római császárnak ő felségének sem az keresztyénségnek Magyarországgal egyetemben véteni nem akartunk, melyet mi tőlünk az török . . . akadályos dolgokkal kíván vala. Ezért jött ilyen okadás nélkül szegény hazánk és személyünk ellen is. Mi is azért bizván császár ő felsége jó akarattyához és ő felségével lött szent és jó végezésünkhöz is Magyarországgal egyetemben, vöttünk azért ki egészen hadainkat kár nélkül és hozván hogy az ő felsége segítségünkre rendeltetett hadait több helyünnen hozzánk igyekező hadakkal egyetemben mellénk véve, hazánkra illendő gondot viselhessünk és ellenségünkre mindgyárást megtérjünk. Mely ellenség kiváltképen mi reánk azért jött, hogy római császárnak ő felségének és keresztyénségnek és Magyarországnak jó akarói vagyunk, mert ha mi az török kívánságának az keresztyénség és kiváltképen Magyarország ellen engettünk volna, nem hogy megháborított volna de . . . pénzzel, néppel örömet segített volna. Mivelhogy azért Császárhoz ő felségéhez és Magyarországhoz való szeretetünkért szenvedgyük az mostani kárt, az mely hadakat mellénk mostan rendelt kgd egész országul és az mely fizetett hadak is azonkívül is ott kgd környül vadnak, kérjük kgdét szeretettel hogy azokat is mingyárt bocsássa mellénk hogy azt az commune incendiumot ki most az mi hazánkon vagyon olthassuk együtt. Azt bizonyosan el hívén kgd hogy az mi szegény hazánk veszedelme az egész keresztyénséget de kiváltképen Magyarországot concernálja, kinek jól végére mehetett kgd eddig bizonyosan. Az segítséggel penig kgdt kérjük semmit ne késsék, hogy idején korán viselhessünk illendő gondot az keresztyénséges jóra. Kgd is az miben minket megtalál az mi atyafiságunkban és szolgálatunkban

meg nem fogyatkozik. Éltesse Isten jó egészségben kgdet. Datum
ex arce nostra Várad die 10. mensis oktobris Anno 1613.

Spect. ac. Magn. D. V.

ad serviendum paratissimus
Gabriel princeps.

Másolat.

Thurzó lt. fasc. 94. m. 27.

Várad, október 16. A fejedelem Forgách Zsigmondhoz.

«Az kgd levelét nekünk Abaffy Miklós uram megadá, melyből megértettük az kgd felőlünk való szánakozását, kit kgtül jó néven veszünk, de itéljük ezt magunkban, hogy mi egész keresztyénséghez való állhatatos szeretünkér nem szánakozásra, de sőt méltó dicséretre méltók volnánk, holott az nyilván vagyon mindeknél, hogy mi ezeket országotól római császár ő fségeért, kgtékért és az keresztyénségért szenvedgyük, kgteknek mi igaz fœdusunkat meg nem akarván állani véteni akartunk volna, ez rajtunk és országunkon esett veszedelmet könnyen elkerülhetjük vala, sőt ha mi ezekre nem nézvéen, ellenségünk kivánságának kedvezni akartunk volna, nem kisebb de sokkal nagyobb dolog következett volna, hogy sem mint Bocskay idejében, de ne adja azt az Isten mi nekünk, hogy magunk nemzete, császár ő fsge és az keresztyénség ellen fegyvert fogjunk. Most is ha minket az az igaz keresztyénséghez való observantiánk nem viselne, dolgunkat könnyen helyben állhatnók, az mint világosan és bőségesen Palatinus uramnak is adtunk (értésére?). Hisszük pedig, hogy ő nsga mind császárnak ő fsgének mind pedig kteknek minden állapotunkat ez ideig elégségesen értésére adta. Minthogy azért immár ide ki létünkben is császárnak ő fsgének két rendbeli levele is érkezett hozzánk, kikben jelenti, hogy az confeoderatiónak continentiája szerint mind Palatinus uramnak s mind kgteknek mellénk való derekas segítség felöl immár egynehányszor parancsolt, az mint azért kgd is írja, hogy hadakkal lévén *Zerencshez* (?) szállott volna táborban, kérjük kgdt szeretettel sőt az köztünk való szent confeoderatiónak erejével kénszeritjük is okvetetlen és haladék nélkül hadait bocsássa mellénk és tovább ne késleltesse kgd. Mert hogy

mi Váradhoz szállottunk is, oka csak az, hogy az confoederatióhoz akarván magunkat tartani mind császár ő fsge akarattyából s mind Palatinus uram intésibül hogy az magyarországi segítséget megvár-
nánk és velek megegyezvén, ugy indulnánk ellenségünk ellen con-
junctis viribus.»

«Azért hogy kgd minket arra int hogy Váradrul is eltávoznánk magunk személye oltalmáért és *Huszthoz* szállanánk, azt szintén nem követhetjük, holott, az mint mondánk, ide sem jötünk volna, ha az megjelentett okok és keresztyénséghez való szeretetünk nem viselt volna. Sőt ha csak az magunk személyéről való gondviselést viseltünk volna előttünk vagy most is viselnénk és nem az confoederatiónak hivatallyát, s az egész keresztyénséghez való szeretetünket, az mint hogy az előtt könnyü volt volna, mostan is magunk személye felől könnyen gondot viselhetnénk. *Valami azért következik, az minden dolgoknak az végit itt akarjuk megvárni.* Mivel hogy azért császárnak ő fsgének is mellénk rendelt segítségének Abaffy Miklós urammal, az előljárója érkezett, lengyel hadaink is Máramarosban vannak, kgdet még is szeretettel kérjük, mindenekfelől jól gondolkodgyék, tovább immár ne halaszsa, hanem ha szinte maga személye szerint kgd nem jőne is, az hadakat mingyárást bocsássa mellénk. Mert ha kgtek miatt országostul dolgunkban mégis megfogyatkozunk, mint az szent isten én emberek előtt tudománt tészünk, se országunk se kgtek se penig az keresztyénség következő veszedelmének oka nem leszünk. (U. o. fasc. 55. m. 28. Másolat.)

Kassa, október 17. Forgách Zsigmond a nádorhoz.

Búsul, hogy az Erdélyben tartózkodó törökök Magyarországot is megrabolják. A nép megbódult, fut, költözködik, semmiféle had nincs a keze alatt, bezzeg örömet befogadnák most a német segítséget. Küldjön Thurzó legalább ezer vagy kétezer embert, hogy oltalmazzák az országot, ha az ellenségnek valami indulatja volna. Ő mindenkor kész hazájának szolgálni, ha van kivel, de most még *Nagy Sándor* is hiába támadna föl, had nélkül semmire se mehetne. «Az mi penig az táborban való szállást illeti, bizonyos dolog, hogy affelől is nem kicsiny gondolkodásban vagyok. Mert ha ki szállok

az vármegyékkel együtt, ottan mingyárást incitálljuk ennél is inkább az törököt ellenünk. Ha ki nem szállunk is, az is elég veszedelmes, mert kit Isten eltávoztasson, hazánkban ha valami veszedelem esik s' ki nem szállunk, mindgyárást reám vetnek, hogy ha kiszállottam volna s' vigyáztam volna, ez nem történt volna. Mindazáltal immáron ugyan ki szállok *Mérához*, az vármegyék hadait is odahivatván és ott beszélgetvén az vármegye főnépével s' az urakkal is kik ott lesznek, irok onnan az passáknak, hogy hallván Erdélyből való kijöveteleket nagy török haddal, nem tudtam mire magyarázni, kellettött azért össze gyülnünk, *de semmi gonoszra ezt ne magyarázzák, határunkban lévén, mert mi az békességhez tartjuk magunkat* s' talán evvel is gonosz szándékoknak elejét vehetjük. Biztosítja Thurzót, hogy az ő jószágára nem szállít hadakat, és azon igyekszik, hogy legalább a szüretet békességben végezhessek. (U. o. fasc. 50. m. 30.)

Varad, október 19. Abaffy Miklós a nádorhoz.

„Kegyelmes uram, akarom Nsgdat az itt való állapotainkról tudósitanom. Én immár *negyed napja* hogy itt vagyok ő felsége mellett, mivel maga azt kívánta, hogy mellette legyek, de azoltátul fogva én velem semmi derék dologrul nem szólt, sőt az mint eszemben veszem erdélyi híreket is nem igyekezik én velem közleni, szépitvén én előttem dolgait és biztatván magát, ha az confederatio szerint Nsgd országul nem segíti az ő előbbeni állapotjához, tehát ő is mást gondol. Én egyebet nem irhatok Nsgdnak, alig várja Nsgdtul az választ, minden igyekezeti az, ha láttja hogy az keresztyén fejedelmek mellette nem fognak, tehát töröknek keresi kedvét és ugy is be akar menni az fejedelemségre, félek attól kegyelmes uram, valahogy az törökkel való megegyezése ne legyen Váradnak veszedelmével. Azért kegyelmes uram, idején kellene azon lenni, hogy ezt az erős végházat ne ejtenők török kézben. Én azon vagyok, ha reánk jönnek az törökök, ha be bocsát hadammal a várban, be megyek s az mint az Ur Isten hozzá segítene, azon lennék hogy török kézbe ne esnék az végház, mert én által láttam kegyelmes uram, nincs semmi mód abban, hogy ezt bevitethnők, az kolcsos városok is elállottak e mellől és oly fogyatkozott

állapottal vagyon, hogy nem tud mely felé kapni. En persvadealom vala neki, hogy látván az hatalmas török császár Erdély országgal egyetemben ellene támatt, ne kapna azon az elpusztult, romlott országban, elégednék meg Magyarországi uraságán. A mint érttettem Géczy Andrástól elsőben tevezett az én tanácsadásom, de afféle rossz ifju nyalkák abból kiverték és most mind más a szándékja, a kiből országunk veszedelme következik».

«Ha penig Nsgd megsegíti, ugy is az magunk országunkra esztendőre nagy veszedelmet hozunk, nem volna jobb kegyelmes uram valami bizonyos fő emberek által ezt az fejedelmet megtalálni és lekötni, maradna magyarországi uraságában? De ahhoz is ugy kellene Nsgdnek kezdeni, hogy ha arra nem állana, az mint nehezen is hiszem, hogy arra álljon, *lenne akkor módunk, hogy ne engednénk az törökhöz állani*, mert ez az maga gyalázatját nemzete veszedelmével is helyre akarja állatni elébbi állapottyát török segítség által. Az minémü lengyel hadakat vár, azoknak Máramarost kötötte valameddig meg nem elégíti az ő szolgálattokról, mind addig birhassák.»

«Erdélyben fejedelem választásnak napja volt 17 októbris, akkorra hirdette az országot Szkender passa. A kolozsváriak az tessalonikai passát, ki zálog volt, az vezérnek ki atták, az mint beszélük azok, kik Erdélyből szaladnak, az egész Erdélyben nehezen maradt tiz falu, kolesos városokon kívül, kit el nem égettek az számtalan rabnak, asszony állatnak, gyermeknek iszonyu sikoltások, azt beszélük felyül haladgya az egyébb sokaságu egyben gyűjtött oktalan marháknak ordításokat. Most ilyen hireink vadnak, Tömösvárhoz gyülekezik a török, abban az itéletben vadnak ide az emberek, hogy mi reánk jó és felkeres itt bennünket. Én semmi jó rendtartást és vigyázást itt nem látok, félek e mellett szégyen vallástól. (U. o. fasc. 37. m. 22.)

Kassa, október 20. és 22. Forgách Zsigmond a nádorhoz.

Másolatban küldi Báthory levelét, melyben a segítséget sürgeti, de magának sincs semmi hadi népe. Különben már *Szkender pasa* is fenyegetőzik. Megirta neki, hogy az erdélyiek más fejedelmet választanak, de ő maga nem marad benn az országban, hanem

fölkeresi Báthoryt. A fejedelem lengyel segítségre is számít, de hiába, mert nem gondolja, hogy a lengyel miatta felbontaná a törökkel való békességet. Váradra minden órán várják az ellenséget. (U. o. fasc. 50. m. 31. és 55. m. 28.)

Kassa, október 26. Forgách a nádorhoz.

«Báthory mostan Váradon vagyon, nekem gyakorta irogat onnan és kér igen azon leveleiben, hogy az segítséget ne késleljem, hanem siessek elküldeni. De micsoda segítséget adhassak én innen, nem tudom, mert ő fsgének itt semmi fizetett hada nincsen, az vármegyék az kiket attak azt Abaffy urammal együtt oda küldöttem Báthory mellé, de azt igen kevesli és kevés is annyi számu és olyan derekas ellenségnek hada ellen.» Kéri a nádort, hogy küldessen a vármegyék áttal *hópénzt* az Abaffy vitézeinek, mert attól lehet tartani, hogy vissza jönnek, minthogy Báthory több hadai is eloszlottak. Akkor aztán Várad is könnyen az ellenség kezébe kerülhet.

«Báthory igen szitkozódik és fenyegetőzik, hogy ha derekas segítséget nem küldnek melléje, oly dolgot cselekszik, a melyen minden embernek gongya következik és csodálkozni fog rajta. Nem is kételkedem penig benne, hogy ex desperatione valami oly hazánk veszedelmére és romlására való dolgot ne indicson és azért én, ha volna kivel, örömet kész volnék megsegítenem, de nincsen senki. Nám eleget könyörgék, instálék, sollicitálám, hogy ő fsge külgyön vagy pénzt vagy népbeli segítséget, de sem egyik sem másik nem lön. Im mostan értem az ő fsge leveléből, hogy az ezer lovasra és ezer gyalogra való pénzt megindította ő fsge, a melyet bizony ennek előtte régen el kellett volna küldeni, mert miolta egyben gyüttettük volt ide azokat az katonákat immár vagyon egy egész hólnapja, és azt gondolván, hogy csak szóval tartjuk őket, ki imide, ki amoda széllel eloszlottanak . . . Eddig csak temporizáltam a ki szállás dolgából, akarván az töröknek reánk jövését eltávoztatni, de ha Váradhoz érkezik a török, kételen ezen kevesed magammal is ki kell szállanom, hogy vagy Váradnak veszedelme ne történjék vagy rablás miatt ez a föld el ne pusztuljon . . . Értem azt is . . . hogy . . . írja azt is kgd hogy Zkender passának semmi

lány és gyenge szót nem kell adhi, *de akárminémü haragos szókkal irunk is, avval igen keveset ártunk neki . . .*» (U. o. fasc. 52. m. 24.)

Forgách Zsigmond most az egyszer fején találta a szeget, ámbátor maga is fölöttébb szeretett *pennával viaskodni* és mikor a csatatéren kudarcot vallott — a mi bizony elég gyakran megessett rajta — *Hannibált* és a világbíró *Nagy Sándort* hívta tanubizonyoságúl, hogy ő nem oka semminek. Mert irhatott ugyan Szkender pasának a nádor és az országkapitány akármilyen dörgelemes levelet, ügyet se vetett az reá, hanem végezte a maga dolgát. De minekutánna az ország elbucsuzott Báthorytól és a rendek 1613. október 23-án Bethlen Gábort választották uruknak, az új fejedelem okkal-móddal *kibeszélte* a pasát Erdélyből, és csak annyi török-tatár had maradt mellette, a mennyivel Báthorynak szükség esetén megfelelhett. A versenytársak között azonban nem került kardra a dolog, mert október 27-én *Abaffy Miklós* és czinkostársai Báthory életét már kioltották. Dóczy András, szathmári főkapitány sietett tudatni a nádorral az *örömhirt*», Abaffy pedig személyesen kereste fel őt, és — mint *november 3-án írja* Thurzó György Dóczynak — «volta képen mindeneket megjelent. Ha az körösztyénységhez gonosz igyekezettel volt, *az magyar nemzetnek és hazánknak javára lett ily véletlen halála*, holott az Ur Isten afféle gonozságot igyekezetekben csodálatos móddal mindenkor megszokott zabolázni sőt afféle kegyetlenek életinek soha nem volt, nem is lészen jó végek.»¹⁾

A nádor most úgy írt, a mint érzett és gondolkodott. Világéletében gyűlölte Báthoryt, bár az utolsó időben szoros politikai barátságban voltak, s a fejedelem egy alkalmat sem mulasztott el, ha valamiben kedveskedhetett a hatalmas urnak, a kit Isten után legjobb akarójának tartott.²⁾ Viszont a nádor is mindenképen segítette támogatta volna, már csak azért is, mert elég eles esze és tapasztalata volt ahhoz, hogy Bethlen Gáborban fölismerje a veszedelmesebb ellenséget. De az ő keze meg volt kötve, tartott az

¹⁾ Országos levéltár. Dóczy cs. ltára.

²⁾ Gyakran ismételteti ezt leveleiben, 1612 nov. 28. írja a nádornak, hogy azon *«kisdal ajándékokskát»*, a mit küld neki fogadgya atyafiságos szeretettel. (U. o. fasc. 93. m. 23.)

udvartól, a hol a papok *Forgách Ferencz* kardinalis, meg *Khesl* hitelét és befolyását már teljességgel aláásták. *Forgách* november 2-án még nem értesült a váradi gyilkosságról és *Zsigmond* öcséséhez írott levelében a maga szokott indulatosságával, zabolázatlan szenvedélyével támadja meg a nádort, a *kinél háládatlanabb és istentelenebb nemzetséget soha nem látott.*¹⁾

«Ez az *Báthory* — úgymond — mindenkor veszedelmünkre volt és ő felsége soha gonosznál egyebet nem vett tőle, félek rajta, hogy ezután is, valamig él kárunkra leszzen, mert addig piszkálja *Palatinus* az törököt, segítségeket küldözvén *Báthory*nak, hogy reá megyen . . . és az felföldön nagy rablást tészen. *Soha bizony az rossz Báthorynak Erdélyi meg nem venném, hanem más jámbort provideálnék bele és az törökkel accommodálnám a dolgot.* *Palatinus* ex practica cum *Bathoreo* igen akarná talpra állítani és nem gondol vele, ha minket elveszt is és az törököt mi reánk convertálja.»

Irja továbbá, hogy a nádor a lőcsei gyűlésre ötet is meghívta, de bizonyosan tudja, hogy nem arról fognak tanácskozni, hogy a német hadakat befogadják, hanem másban törik a fejüket, pedig ezt a király kedve ellen cselekszik.²⁾

Abaffy Miklós *Thurzó* udvarából *Tokaj*ba indult és innen *Váradra* szándékozott, hogy azt jó szerével a királyhűsége hajtsa. De ez alatt megzendült a *Báthory* halálán szánakozó vitélő rend, fenték a fogukat a gyilkosokra, s a szerencsétlen fejedelem testvéröccse *András* megakarván boszulni bátyját, állítólag embereket fogadott, hogy *Abaffy*t útközben megöljék. De szolgálai figyelmeztették s ezért *Nagy-Lehotán* megállapodván, *1613. november 20-án* kelt levelében megírta a nádornak, hogy mi készül ellene, egyszersmind tudatta vele, hogy az a hír van elterjedve az országban, mintha *Báthory*t a király és a nádor ölette volna meg. Hanem hát — ekképpen dicsekedett tovább — majd ott lesz ő az országgyűlésen, és ha szóba kerül a dolog, be fogja

¹⁾ Különösen az fájt az érseknek, hogy a nádor adót követelt tőle a hadak tartására s mivel nem akart fizetni, biztatta a vármegyéket, hogy duljanak és birságoljanak a jószágán.

²⁾ A levél kelt *Tavarnokon* 1613 nov. 2. (*Nemzeti muzeum. Forgách levéltár.*)

bizonyítani, hogy nem a császár, nem is a nádor «*hanem az maga nyelve vallása és fenyegetése hozott veszedelmet*» Báthory Gáborra.¹⁾

De Thurzó György, a ki tökéletesen ártatlannak tudta magát, büszkén, nyugodt lélekkel visszautasította az orgyilkos pártfogását, ő róla fel sem tehető, neki nincs oly *gonosz lelkiösmerete*, hogy akárkit is, annál inkább pedig egy fejedelmet törvénytelenül igyekeznék elveszteni . . .

Abaffyt érzékenyen találta a dőfés, válaszában keservesen panaszkodik, hogy minden reménységét és bizodalját a nádorban vetette, hogy általmazni fogja azok ellen, a kik őt egy latornak haláláért, nemzetéhez megmutatott jámbor, hív szolgálatáért halálra kergetik. És ime, Thurzó, azokkal együtt, a kikkel Báthory halála felől egy értelemben volt — gonosz lelkiösmeretű embernek tartja őt. Nem érdemlik meg ezt a vádat, mert — úgymond — a kik tudták a fejedelem istentelen, gonosz szándékát,²⁾ «*azt találták és azon állottak meg, hogy jobb egy személynek, a ki nagy veszedelemben igyekezett ejteni nemzetségét és hazáját — meghalni, hogy semmint igyekeztit véghez hagyni vinni és annak utánna nemzetünk, hazánk veszedelmét nézni.*»

«*Kegyelmes uram, mind azoknak, mind énnekem jó lelkiösmeretünk ezt diktálta . . . támasztom az igazság szerető Istenre és az Nsgd bölcs ítéletire, reménlem igaz igyemben Nsgd lészen általmazmam . . .*»³⁾

Hogy az igazság szerető Isten megítélte és Thurzó György nádor legalább a világ előtt kárhóztatta a gyilkosságot, az kétségtelen, de az is bizonyos, hogy Abaffynak soha egy haja szála sem görbült meg Gábor fejedelem halála miatt, sőt jutalmat várt és alkalmasint kapott is az udvartól akkor, mikor czinkostársain (Géczy, Szilassy, Ladányi, Zámbo) az erdélyiek véres boszút állottak.

Dr. KOMÁROMY ANDRÁS.

¹⁾ Országos levéltár. Act. Thurz. fasc. 49. m. 22.

²⁾ Hogy t. i. *Váradot* átakarta volna adni a töröknek, csakhogy megmaradhasson fejedelemségében.

³⁾ Acta Thurz. fasc. 49. m. 23.

A PÁKOZDI CSATA 1593 NOVEMBER 3.

A «Hadtörténelmi Közlemények» 1892-iki évfolyamában a «Székesfehérvár visszavétele 1601-ben» című munkában a 303. lapon *Hardegg* grófnak 1593. október havában a vár visszafoglalását célzó kísérletéről csak röviden emlékeztünk meg.

Pedig *Hardegg* Ferdinánd gróf vállalata hadtörténelmileg elég fontos arra, hogy azt részleteiben is megbeszéljük.

Az 1592 és 1593-ban lefolyt török háborúk eseményeiről az egykorú eredeti tudósítás¹⁾ így kezdődik:

«*Október 24-én* csapataink Komáromnál jöttek össze és ugyanott gyülekeztek, úgy mint: *Hardegg Ferdinánd* gróf győri ezredes, ki ez alkalommal, mint vezér működött, *Pálffy Miklós*, a dunáninenni kerület főkapitánya, *Zrínyi György* gróf, *Nádasdy Tamás*, *Maray*,²⁾ *Budiszcsin*, *Corady*, *Gallew* és még több ezredes, kik tanácskozáván, egyhangúlag az ellenség üldözését határozták el».

Hardegg grófnak Mátyás főherceghez intézett emez első jelentéséből csupán a cím és a bevezetés, továbbá a gróf aláírása és egy utóiratban a pákozdi csata jelenvolt török felsőbb parancsnokok jegyzéke maradt fenn.

E hézag pótlására két írásbeli okmány szolgálhat; az egyik egy szemtanú³⁾ leírása, ki az egész eseménynek elejétől végig

¹⁾ Cs. és kir. hadi levéltár 1592 Fasc. XIII—2. Kinyomtatva Schels osztrák katonai folyóiratában 182 l. 12. füzet, pag. 313.

²⁾ Marasci, Maragkschi-nek is írva.

³⁾ Particulár, hogy mi történt Fehérvár előtt november 1-én, 2-án és 3-án 1593-ban, midőn a keresztények az ellenség ellen indultak. Cs. és kir. hadi levéltár. Kéziratgyűjtemény Codex 8966, pag. 145—146.

szemléelője volt, ki azonban jelentését névalírás nélkül fogalmazta, a másik pedig Hardegg grófnak Mátyás főherceghez intézett, Győrött 1593 november 7-én keltezett második jelentése.

Palota bevétele után, melynek őrsége az egyezmény daczára a törökök által felkoncizoltatott, az agg *Szinán* pasa nagyvezír Budára ment.

A császári hadi nép kapitányaival, és számos főúrral a Győr melletti táborba volt rendelve és ott össze is gyülekezett. A Felső- és Alsó-Ausztriából jött harcosok, valamint a többi gyalogság és zsoldosok, a magyar nemesség és a megyék hadai, összesen mintegy 12.000 főt tettek ki.

Október 22-én korán reggel kelt a sereg útra és a Duna mentén 2 mértföldet menetelve, a szabad mezőn, egy a Dunába ömlő kis patak ¹⁾ mellett töltötte az éjszakát.

Október 23-án értünk be Komáromba és itt találtuk Pálffy Miklóst az ő embereivel, valamint a Morvaországból jött katonákkal együtt, úgy hogy összes erőnk most már 18.000 főre emelkedett.

Az ezt követő tanácskozásokban, melyek *október 28-áig* tartottak, a császári vezérek abban egyeztek meg, hogy Székesfehérvárt ostromolni fogják.²⁾

Hardegg gróf a 18.000 főnyi császári sereget október 29-én a következő menet-rendben vezette Székesfehérvár ellen: Pálffy gróf képezte csapataival az elővédet, azután jöttek a német gyalogság által fedezett lőszerkocsik, parancsnokuk, Gall Bernát Leó fő-táborszernagy volt.

A sereg vonata — számszerint mintegy 2000 szekér — a sereget mindkét oldalán követte.³⁾

Azután jött Hardegg Ferdinánd gróf, ki, mint már említettük, e hadjáratban Directoriummal birt és e táborban fővezér volt,

¹⁾ A Bakony-Ér.

²⁾ A mint azt Berkha Zdenko Ő Felsőge udvari hadi tanácsosa, ki november 5-én este érkezett vissza Magyarországból Bécsbe, beszélte, kezdetben az volt a vezérek szándéka, hogy Veszprémet ragadják ki a török kezéből.

³⁾ Ez a passus érthetetlen és a dolog alig feltehető.

Nádasdy Tamás gróf és Zrinyi György gróf. Ezek az összes urak egy puszta, mocsaras talajon fekvő faluban éjszakáztak.

Október 30-án a sereg Székesfehérvártól 3 mértföldnyire a Bakony végén ¹⁾ táborba szállt.

Október 31-én, vasárnap délután 3 órakor, egy nagyon ködös napon meglehetősen észrevétlenül egészen a város elé értünk.

A sereg elővéde menetelés közben egy csorda legelő szarvas-marhára talált, melyet a főoszlophoz terelt.

Rövid időre ezután a külváros zöldséges kertjeiben egy 2—300 emberből álló török csapat tünt fel, kik azért törtek ki, hogy a véleményük szerint csak csekély számú portyázó különítmény által elhajtott állatokat ismét visszatereljék; mert úgy látszott, hogy a császári sereg közeledéséről semmi tudomással sem bírtak.

Alig hogy Hardegg Ferdinánd gróf és környezete, Berkha Zdenko ²⁾ udvari hadi tanácsos, Praun Erazmus komáromi ezredes és Gall főtáborszernagy a török csapat kirohanását észrevette azonnal ellenük vágattak és a sűrű köd födözete alatt egész a vár-³⁾kapu felvonó hidjáig jutottak.

Ennél az összeütközésnél 5 török, részünkről pedig egy olasz nemes önkéntes és több ló esett el.

Pápa kapitánya, Huszár Péter, már előbb utasított, hogy 600 magyar gyalogossal abba a városrészbe igyekezék benyomúlni, hol a bég szállása volt; hasonlóképen Jörger Hermann is, hogy német zsoldosaival a Wetschlia ⁴⁾ (talán Betschlia) kaput rohanja meg, nehogy Huszár valamiképen megelőztessék, az ellenség pedig két helyen legyen foglalkoztatva.

Időközben a lövegekkel is a külvárosok lövonalába jutottak, bár az ellenség, ki a sűrű ködben bennünket nem is láthatott, az utat, melyen át meneteltünk, kisebb ágyúkkal sűrűn lövette,

¹⁾ Bakony-Sárkány és Móor között

²⁾ Berkha néhány nappal előbb küldött ki Bécsből Hardegg mellé.

³⁾ Alkalmasint a palotai kapu.

⁴⁾ Miután Székesfehérvárnak 3 főkapuja volt, u. m. a palotai, evvel szemben a budai és a városfal déli oldalán a szigeti kapu, mely a Szigeth nevű külvárosba vezetett; ez a Wetschlia talán Szigethet akar jelenteni?

úgy hogy a golyók fejünk körül süvítettek és sisteregtek ; de sőt egészen az általunk kiválasztott táborhelyre is becsapkodtak.

Ez az ágyúkkal való tüzelés Székesfehérvárból többé-kevésbé hevesen egész éjen át hajnalig, *november 1-éig* tartott.

3 órakor reggel, még sötétlett, vezette be Huszár a támadást, 3000 harcos által támogatva, a Só-kapu ellen.¹⁾ Az ágyúk dörgése és a muskéták ropogása volt a jel, melyre Jörger Hermann 2000 harcosával a másik városkaput volt megrohanandó. A két helyen folyt küzdelem alatt a nap fölkelte.

Alig hogy Hardegg észrevette, miszerint a császári sereg a palánkok, kerítések és a várkapuk között védtelenül áll és az ellenséges lövegek által sokat szenvedve már-már csüggedni kezd, elrendelte, hogy Jörger osztályától néhány löveg kerekeken, még pedig egy egyszerű és kettős falkonett, valamint egy rövid ágyú, a várkapu elé hozassék. De miután Rottenberger Ahasverus tüzérhadnagy látta, hogy ezeket a lövegeket nem lehet jól fedezve felállítani, a löveg szolgálatára álló legénység pedig, valamint a fogatok is, a lőrésekből lövöldöző törökök által nagyon sokat szenvednek, a tüzemesterek sem akarnak már helyt állni, Gall, a tüzérség főparancsnoka azoknak visszahozatalát rendelte el ; de ez sem történhetett meg veszély nélkül, s ez alkalommal a löveg fedezésére szolgáló zászlóalj parancsnoka is elesett.

Hardegg gróf Mátyás főherceghez intézett jelentésében így ír :

«Hétfőn reggel — ez november 1-én volt — ámbár egész délig rohamot intéztettem, beláttam, hogy egy hosszantartó ostrom nélkül — mire nézve utasítással ellátva nem is voltam — Székesfehérvárnál mit sem lehet kivívni, és elhatároztam, hogy el fogok innen vonulni.»

«E közben azonban Huszár Pétertől azt az örömdetes hirt kapom, hogy azt a részt, melyet neki bevenni megparancsoltam, csakugyan be is vette ; egyidejűleg még két nagyobb löveget is kért, abban a reményben, hogy talán sikerülne neki a vár ellen is valami előnyös dolgot művelni.»

¹⁾ A terep szerint úgy véljük, hogy Huszár a várost bal oldalról, az Aszalvölgyön, körüllovagolta, miután a Sárréten áthatolni nem lehetett s így jutott a Sóstó-hoz.

«Erre azután a katonák nagy számban, a megyebéliek, valamint többen a magyar nemesség közül is, avval a kéréssel jöttek hozzám, hogy ne vonuljak el, hanem itt maradva Huszárnak a kért lövegeket elküldjem, mivel meglehet, hogy aztán 2—3 óra alatt a város elesne.»

«Bár én előre láttam, hogy ez hasztalan lépés lesz, mégis a vezetők, a magyar urak kedvéért és meglegedésükért beleegyeztem, és elvonultam a régi állásból, mely majd egy mértöldnyi kerületre volt attól a ponttól, hol Huszárnak a benyomulás megparancsolva volt. Huszárnak a kért két löveget avval a megjegyzéssel küldtem el, hogy ha éjfélig sikert tud kivívni, úgy azt jóvá hagyom, de ha nem, úgy a lövegeket visszahozva, a várost fosztogassa ki, gyűjtassa fel¹⁾ és vonuljon onnét ki.»

«De Huszár kissé elkésett, úgy hogy az éj utolérte őt és a két löveget csak nagy nehezen tudta kihozni.»

«Huszár visszavonuló útját hozzánk nem vehette ugyanazon ponton át, a hol benyomult, hanem csapatával a palotai kapun át kellett kivonulnia.»

«Én a sereggel még ugyanaznap, mely Erich napja (kedd, november 2-ika) volt, útnak indultam és Fehérvártól $\frac{1}{2}$ mértöldnyire²⁾ szálltam táborba, hová aztán később Huszár is kimerült, csekély számú embereivel, kik a fáradságtól alig mozogtak, beérkezett.»

Közelebbi részletekre nézve azt beszéli a szemtanú, hogy a lövegek, melyek Huszárnak kiutaltattak, egy Singerinből és egy Quartierschlangéból álltak, ezenkívül pedig Huszár még 8 kis ürméretű könnyű löveget is vitt magával. De a két nagy löveg sehol sem volt alkalmazva, miután nem lehetett azokat sehol sem biztosan felállítani, és azokat kihozni is, a 300 fönyi fedezet daczára, csak nagy veszedelem közt, ellenséges tűzben lehetett.

A harc alatt a katonák fosztogattak, — a mi nekik meg volt engedve — szétfutottak és végre a házakat felgyújtották.

¹⁾ Ez a rendelet, mint azt majd látjuk, a sereg harczképességére és erejére nézve nagy hátránnyal birt.

²⁾ A szemtanu. ki a vonatnál volt, 1 mértöldnyi távolságot mond nem jelzi ugyan a helyet, de annak a Móor felé vezető úton kellett lennie

A 8 könnyű lövegből 4 elveszett. A rohamnál, melyet Jörger és Huszár vezettek, a császáriak 100 embert vesztettek.

Most kövessük ismét Hardegg jelentését: «Szerdán, *november 3-án*, korán reggel, midőn huszárjaimmal épen lóra ülni akartam, az a hír érkezett, hogy «a török közeledik». Azonnal kilovagoltam a táborból, hogy lássam, honnan jön és milyen erős az ellenség. Kezdetben nem becsültem őket többre, mint 2—300 főre és azt véltem, hogy csak a fehérvári bég lesz, ki nyomaimat követi.»

«Bár az elvonulás már teljesen folyamatban volt, a lövegek és sereggocsik már messze előre mentek, mégis azonnal «állj»-t vezényeltem. Végre észrevettem, hogy a mennyire közeledik az ellenséges oszlop, annyira látszik számban és nagyságban növekedni; tanácsot tartottam tehát a vezetőkkel, hogy mit tegyünk? Nyomoljunk-e az ellenség ellen vagy nem?»

«Rövid tanácskozás után mind, különösen pedig Pálffy, azt tanácsolták, hogy ütközzünk meg.»

«Miután pedig én mindjárt kezdettől fogva az ellenség megtámadását határoztam el, nem volt sok megfontolni való, hogy az ütközet-állást a hadi rend szerint felvehessük.»

A török fölmentő sereget a Lovasberény—Pátka és a Velencze—Pákozdi felöli utakon jöve, már Székesfehérvártól keletre egy fél mértföldnyire láttuk közeledni és a seregnemeket is meg lehetett már becsülni.

Az ozmánok elővéde gyalog puskásokból állt, azután jöttek a tábori lövegek és a janicsárok gyalog csapata, kikhez lengő zászlókkal hatalmas lovas csapatok csatlakoztak. Most már kétségtelenné vált, hogy ez az a hatalmas, 20.000 főnyi sereg volt, melyet Szinán pasa arra a hírre, hogy a császáriak Székesfehérvárt fenyegetik, annak fölmentésére Budáról küldött, és a melylyel, mint fővezér a budai pasa, továbbá az esztergomi, zrinyi, pécsi, mohácsi, koppányi, füleki, hatvani, szolnoki, nógrádi, székesfehérvári bégek, Ali pesti bég és még többen is jöttek.

A császáriak hadi rendje, arczczal északkelet felé, a következő volt:

Pálffy népeivel a bal oldalon; Hardegg harczoisaival, Zrinyi, Nádasdy és Budiány (Batthyányi Boldizsár) mellette a középben;

itt tartózkodtak még St. Hillier, Merasci és Beck Miksa kapitányok zászlóaljai is, melyek mind már eleve a támadásra voltak kiszemelve.¹⁾ Nehogy azonban szükségtelen tárgyalások vagy kételyek támadjanak, Hardegg megengedte, hogy Pálffy legyen a támadás elsőse, s így ő vezesse be az ütközetet.

E közben az ellenség is jobban kifejlődött és egyik tőlünk jobbra álló csapatját mindinkább előre toltta, a mely művelet által elérulta, hogy bennünket a mi visszavonuló utvonulunkról, a moori országútról, lenyomni szándékozik; ez ellen a csoport ellenlőn most Huszár Péter a pápai huszárokkal,²⁾ valamint a sárga és vörös kabátosokkal és 200 német lövészzel irányítva, mely parancsnak Huszár azonnal eleget tett és az ellenséget föltartóztatta.³⁾

A kocsi és lövegparancsnoknak megparancsoltatott, hogy a nagyobb lövegekből egy kocsivárat alkosson, 14 könnyű löveggel

¹⁾ Ortelius pag. 55. Sendelitz nevű kapitányt is említ.

²⁾ Ortelius pag. 55 tévesen Pálffy huszárokat mond.

³⁾ Egy már évszázadok óta porló magyar hős nyugalját nem akarom zavarni, midőn újra megemlékezünk róla. Huszár nem volt közönséges, hanem annak a kornak nagyon is tapasztalt harczosa, kinek a székesfehérvárin és pákozdin kívül még ugyanabban az évben véghezvitt három hős ténylet akarjuk fölleveníteni.

Huszár már 1589-ben Pápa várkapitánya volt. Hardegg 1593 október elején avval bizta őt meg, hogy Murad szultán kincstárnokát támadja meg; ennek a parancsnak oly tökéletesen felelt meg, hogy a kincstárnok kíséretét, mintegy 1000 embert, 200 huszárával szétverte, a kincstárnok fejét, valamint fegyverzetét, a véres zászlót és 10 fogoly törököt Pápara vitt. Huszár maga 2 halottat és 4 sebesültet veszített.

Október közepén 100 gyalogossal és 72 lovassal portyázva 2000 törökkel találkozott. Frissen közibük vágott, elválasztotta őket és 150 török fejével, 16 fogoly törökkel, 30 tevével, szép lovakkal, sok birkával és néhány zászlóval tért ismét szerencsésen vissza. Midőn a budai pasa Amhád béget, ki ezelőtt Palotát bírta volt, megfojtotta és a Dunába vetette és Palotára 600 fönyi földet mellett egy új béget akartak beigtatni, Huszár lesbe állt, 400 huszárral és 60 íjjászszal megtámadta a különítményt, az új béget, miután az magát megadni nem akarta, hat mértföldön át üldözte, elfoglalta annak összes málháját és 35 főembert ejtett fogságba. Oest. Mil. Zeitschrift. XII. füzet 1821. pag. 311, 313 és 324. Bécsi tudósítások, december 24-én Codex 8966.

a sereg felállításához közelebb vonúljon, végre további 3 löveget a volt palotai tüzmeisterrel, mint tartalékot utána küldjön.

A császári sereg az ütközethez nem több, mint 7—8000¹⁾ emberrel fejlődött, s az is fődött terepen, rossz talajon, szűk utakon, lassan és nem minden nehézség nélkül történt.

A törökök, mint már korábban említettük, első harcvezonulukat csoportokkal alkották és mindkét szárnyukra 16 kereken járó löveget állítottak fel. Ez a meglehetősen kiterjedt hosszú vonal, a mi jobb szárnyunkat túlhaladta, miáltal Hardegg kényszerítve volt, állását manővrozva kiterjeszteni és kiszélesíteni.

Délelőtt 10 órakor a két seregetest harcra készen állt egymással szemben.

A keresztények lépésről lépésre lassan nyomultak előre. Alig értek lőtávolságba, az ellenséges lövegek már dörögni kezdtek és a lövedékek fejünk fölött repültek el, s így nekünk lényegesebb kárt nem okoztak.

A német zsoldosok, valamint a tüzérség is, s hullámos, fődött terepen helyenkint nem tudták a gyalogságot követni és visszamaradtak.

Ebben a nehéz pillanatban a becsületüket szerető harcosok, Gall Leó és Marasc ikapitány az alsó-ausztriai lovasokkal, gondolkodás nélkül, az Úr nevében, a barbár gyalogságot rohammal megtámadták és azt a többiektől elvágták. A bal szárnyon Hardegg gróf a morva vörös kabátosokkal ugyanígy tett, az ellenség jobb szárnyába törve be.

Huszár Péter a mi jobb oldalunkon gyalog és lovas katonáival, mint rendesen megtette kötelességét és tovább nyomúlva a törököket elűzte.

A legszélső balról pedig Pálffy gróf a veres és sárga kabátosokkal az ellenség jobb hátsó oldalába fúrta be magát.

Miután az ütközet további folyamán az ellenséges sorok gyorsan inogni és hátrálni kezdtek, Nádasdy és Zrinyi is harcra léptek és a menekülőket 3 mértföldnyire üldözték.

¹⁾ E csekély számnak oka az volt, hogy a harcosok nagy része a külváros fosztogatása után szétszaladt és elfutott, avval a kifogással, hogy szolgálati ideje már letelt.

A harc kifejlődésében most épen az ellenkezője történt annak, a mit úgy látszik a törökök terveztek, a mennyiben a törökök jobb szárnya bontatott fel, a mit ők előretolt felállításuk által épen a mi jobb szárnyunkkal akartak volt cselekedni.

Különösen vitézül és bátran harcoltak a gyalog janicsárok, kiket azonban lovasaik cserben hagytak. Számtalan hullájuk hevert a csatamezőn, mint a kévék aratás idején. Szép férfiak, egy részük szakáltalan, míg másik már szürkülő hajjal, többnyire mellettük a jó janicsár-puskákkal és a hozzávalókkal, pisztoly, töltények, sült fánkok, sajt és eféle élelmi szerekkel, hogy a szegények ne vonuljanak be éhesen és szükölködve az ő mézes egükbe.

Az ütközet Székesfehérvártól északkeletre, *Pákozdt* mellett, 1½ mértföldnyi területen folyt le.

Hardegg Mátyás főherceghez intézett jelentésében kiemeli: «hogy úgy a magyarok, mint különösen a németek becsületesen, vitézül, mint azt becsületét szerető harcosokhoz illik, viselték magukat».

A foglyoktól megtudták, hogy az ellenséges sereg közel 20.000 főnyi volt, kik közül 4—5000 embert, leginkább janicsárokat vesztek. Hardegg a törökök veszteségét csak 3000-re teszi, míg más adatok 7—10.000 emberről is beszélnek.

A császáriak vesztesége, a mi a legvalószínűbb, 1500 főre van téve.¹⁾

Elfoglaltatott 20—40 könnyű löveg kerekeken, sok szép fegyver, kardok, buzogányok és pánczélszűrők, jeléül annak, hogy sok előkelő töröknek kellett elesni, — további két fő- és 30 kisebb zászló.

Mint különös zsákmány megemlítendő egy élelmező oszlop elfoglalása, mely 500 kocsiból állott, lisztel, kenyérral, zabbal és árpával terhelve, és mely készleteket a szigetvári bég Somogy- és Zalamegyében harácsolta össze, hogy azokat tisztelete jeléül Budára Szinán pasának küldje.

¹⁾ Hihetetlenek és teljesen kizártak ama jelentések, melyek a császáriak veszteségét 30, 13, de sőt 7 emberre, habár nagyszámú sebesülten, becsülik.

A mi élelmiszer-hiányunkat pótlandó ez a fogás nagyon kapóra jött.

A budai pasa kardja ketté törve találtatott meg, míg ő maga karján és fején megsebesítve csak 100 lovassal, az esztergomi és még két más béggel (a nógrádi és szécsényi bégekkel, kik mindhárman tévesen vannak felvéve az elesettek között) élve érkezett vissza Budára.¹⁾

Hardegg a fényes győzelem után régi hadi szokás szerint harczoisaival a csata színhelyén akart táborba szállni, de a víznek teljes hiánya ezt lehetetlenné tette: így tehát a város mellett közel a Sóstóhoz vett éjjeli szállást, hol egyúttal Fehérvár hangulatát és annak további szándékait megfigyelni képes volt. Ide vonattak vissza még az éj folyamán a nebez lövegek a szekérvárból, melyek részben már útban voltak Zetaszhadzki (?)²⁾ felé.

Ekkor a magyar urak, Pálffy Nádasdy és még mások avval a véleménynyel jöttek Hardegghez, hogy most már könnyű lehet magát Fehérvárt is bevenni, miután biztosan föltételezhető s erre jelek is vannak, hogy annak őrsége a szokásos föltételek mellett a kapukat kinyitni hajlandó lesz.³⁾

Ezeket a vérmes reményeket Hardegg nem osztotta, ellenkező véleményét avval indokolva, hogy a várfalak korántsem oly roncsoltak és dűledezők, hogy azokon csak úgy könnyedén át lehetne jutni; az is valószínű, hogy az őrség az ütközetből menekült törökök által megszorodott, a mi erőnk pedig sokkal kisebb, semhogy az ostromot hathatósan megkezdeni tudnánk, a legénység meg van hajszolva, fáradt, miután 3—4 nap óta kenyeret sem látott és élelemben, ólomban és lőporban egyaránt hiányt szenved, végre pedig, hogy a huszárok a rohamra kopjájkkal, a sereg pedig elegendő élelemmel ellátva nincsen.

Könnyen megeshetnék, hogy eme sok hátrányos körülmény

¹⁾ Hardegg jelentése Gyórból november 7-éről.

²⁾ Még legtávolabbról hasonló nevű helységet sem sikerült föltalálnunk.

³⁾ Ez azonban nem bizonyult igaznak; sőt ellenkezőleg, midőn a császáriak 300 muskétás kísérete mellett követeket küldöttek a várba, azokat onnan lövésekkel üzték vissza.

mellett, ha támadásunk Székesfehérvár ellen kudarcot vallana, úgy még a győzelem által kivívott fölényt is elveszítenénk.

E megbeszélések után az elindulás *november 4-ére* határozottatott el.

Az új folyamán a két külváros: Ingován és Szigeth a törökök által felgyújtva, lángokban égett; Ő Felsege hadi tanácsosa, Berkha Zdenko, Hardegg nézeteit helyeselve, ugyancsak az új folyamán visszaindult Bécsbe, hol november 6-án este érkezett meg és Mátyás főherczegnek az összes eseményekről szóbeli jelentést tett.

Korán reggel kelt a sereg útra, és a harc színhelyéhez közel szállt táborba, ott, a hol a harc előtt állottunk volt. A menet odáig nem volt minden veszély nélkül, a mennyiben az út egy hidon vezetett át, mely a várbeli lövegek lőtávolyában állott.

November 5-én folytattuk a menetet. Győrtől 4 mértföldnyire Pálffy és Praun Erasmus elváltak a seregtől és Komáromba, míg Hardegg és Zrinyi, kik mindketten a lóról leesve megsérültek, Győrbe mentek.

Győrtől 3 mértföldnyire egy nagy pusztá falunál a sereg megállt. A beállt friss eső könnyített a nagy fáradságon, míg egy Győrből hozott 50 kocsiból álló szállítmány, kenyér, sör, bor és zabbal megrakva, az éhes katonákat és lovakat üdítette fel.

November 7-én az összes csapatok bevonultak Győrbe. Ugyan-ezen a napon Pálffy, Praun és Nádasdy urak is megjelentek Győrben, hogy a zsákmány elosztására nézve egyezkedjenek; sőt mindenkinek esküjére az elosztás oly egyformán történjék, hogy azoknak, kik kárt szenvedtek, kárjuk megtéríttessék. Az erre vonatkozó legközelebbi összejövetel — a minek lelkiismeretessége, az akkori időket tekintve, bizonyára nagyon dicsérendő — Szent Katalin napjára lön megállapítva.

Ha a különböző híreknek hitelt kell adnunk, úgy a Szpahik Fehérvárról az aranyzarvhoz mentek, hogy a fővezért Szinán pasát bevádolják, ki az egésznek kezdeményezője volt és nemcsak az országot, hanem magát is megrontotta, miután most már a határokon tovább megmaradni nem lehet.

A Székesfehérvárnál ejtett zsákmány: 5 négykerekű és 25 kétkerekű könnyű löveg, 22 zászló, 10 dob. Két pompás arabs ló Ő Felsége és Mátyás főherceg számára 1594 január 1-én Gall Leó és Praun Erazmus által Bécsbe szállíttatott, hol mindketten lánczok átnyújtásával lettek kitüntetve.

Habár Székesfehérvár elfoglalása nem is sikerült, a seb, melyet a kivívott győzelem az ozmánokon ejtett, mély és égő volt, és mintegy bevezette azokat a sikereket, melyekkel az 1593-ik évi háború Magyarországon bevégeződött.

GÖMÖRY GUSZTÁV.

CASTALDO ERDÉLYBEN.

HATODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

A barát tanácsára a csapatoknak egy része, t. i. a németek, visszamaradtak és útközben ostrom alá fogták Almás várát.¹⁾ Centorio szerint a várórség ágyúlövésekkel fogadta Ferdinánd csapatait, mire Castaldo megszállatta a várat az Arco testvérekkel, de ostromágyúk hiányában ezek e kéznél levő négy tábori ágyúval és két felsugar-ágyúval nem sokat végezhettek és inkább csak ijesztgetni akarták az őrséget.²⁾ Kolozsvárra érve, Castaldo még azonkívül 300 spanyol puskást küldött Arco segítségére.

Kolozsvárról Castaldo Enyedre ment³⁾ s a barát kérelmére egyelőre itt megállapodott,⁴⁾ mert mint ez június 7-én írta, a

¹⁾ *Epist. Proc.* II. 201. 257.

²⁾ Centorio 73. és köv. — Almás vára, szerinte, az illető szoroson átvezető út közelében egy hegyfokon állott. Castaldo eleinte rohammal akarta bevenni, de csakhamar meggyőződött arról, hogy a vár erősebb volt, mint a milyennek egy előleges kémiszemle után hitte, és sokkal fontosabb vár, hogysen elhanyagolhatta volna.

³⁾ Centorio azt írja, (74. l.) hogy Gyula-Fejérvár capitulatiója után a barát azonnal megküldte a jó hírt Castaldónak gyorsfutárral és egy «*commissarius*»-t küldött hozzá, ki kalauzúl szolgáljon a hadseregnek a szorosokon át. Fölszólítására a tábornok főhadiszállását Enyedre tette át a könnyebb élelmezés miatt. A spanyolokat Enyeden helyezték el, a többi gyalogost és a lovasságot pedig a közel szomszédságban.

⁴⁾ L. a barát levelét jun. 7-éről, Károlynál 237. és *Epist. Proc.* II. 258. — A tábornok még június 13-án is Enyeden volt. U. o. 261. — Bucholtz szerint 8 napig időzött itt. VII. 254.

királyné várnagyjai már hajlandók Gyula-Fejérvárat föladni s az nap megegyezett velük, hogy a «civitas»-t neki átadják.

Centorio szerint, Izabella látván azt, hogy barátaitól teljesen el vala hagyatva,¹⁾ csekély számú párthivei pedig nem valának elég erők az ellenállásra és hogy Ferdinánd csapataitól mindenfelől be vala kerítve, kiknek létszámát a hír is szerfölött túlzotta és attól tartván, hogy ha szép szerrel nem bocsátkozik alkudozásba Castaldóval, a bécsi király katonái a baráttal együtt majd elfogják és önkényesen szabott saját föltételeik elfogadására fogják erőszakolni őt, végre engedett Fráter György unszolásainak és hajlandónak nyilatkozott az egyezkedésre. Miután továbbá tudta azt, hogy Gyula-Fejérvár, hol egyéb értékes holmijával együtt a szent korona is őriztetett, sokáig már nem állhatott tovább ellen a barátnak, utasítást adott várnagyjainak, hogy a várat bizonyos föltételek mellett adják föl. A barát először csak várnagyjait bocsátotta be és ezeknek kivételével egyetlen katonának sem adott engedelmet a bemenetelre mindaddig, míg a királyné podgvásza el nem lett szállítva. Az átszállítás megkönnyítésére szívesen ajánlotta föl saját társzekereit és igás lovait.²⁾ A barát maga pedig fölkereste a királynét és reábeszélte, hogy az almási várat is adja át az Arco grófiaknak, szentül megígérvén neki, hogy párthiveinek nem lesz semmi bántásuk. A királyné parancsa Almás vára föladására éppen jókor érkezett meg, mert nehéz ágyúk hiányában az ostromlók aláaknázták vala a várfalakat és minden készen állott egy óriási akna fölrobbantására és az általános rohamra.³⁾

A névtelen német tudósítása szerint még Gyula-Fejérvár kapitulációja előtt Izabella üzent volt Castaldónak is és óltalmába ajánlotta magát.⁴⁾

¹⁾ Ostermayer is azt írja, hogy a királyné seregeket kért a thordai gyűléstől, de kérelmét nem hallgatták meg a rendek. (44. l.)

²⁻³⁾ Centorio 74., 75. ll.

⁴⁾ *Brüssz. Okm.* II. 256. — Sok dolgot rejt még a bécsi levéltár, a mit a kutatók eddig nem tartottak érdemesnek közölni. Így pl. Kneissl jelentését (említve Hubernél 27. l.) és egy más szemtanú, Veit Goilel tudósításait (említi Bucholtz VII. 255., 256.).

XX.

A barát nem mulasztotta el a portának az Erdélyben történt dolgokról küldött jelentésében a dolgot úgy tüntetni föl, mintha ő teljesen ártatlan volna és az Izabella-pártiak volnának a bűnösök. Levelének tartalmát a szultánnak válaszából ismerjük.¹⁾

A rendek nevében azt jelentette Konstantinápolyba, hogy épp a portának szánt adó behajtásával vala elfoglalva, midőn egyfelől Petrovics hadsereggel az országba tört, két várat elfoglalt és lerombolt, másfelől pedig Balassa Menyhárt «föllázadt», egy főúr kastélyát elfoglalta, anyját, feleségét és gyermekeit rabokúl elvitte, jószágait földülta, sőt még a porta számára behajtott adó egy részét is lefoglalta. A rendek tehát a barát fölszólítására fegyverhez fogtak és Gyula-Fejérvár alá gyülekeztek. Midőn pedig a királyné tudomást vett közeledésükről, elhagyta a fővárost és Szászsebesbe menekült. A rendek erre elfoglalták Gyula-Fejérvárt, Ferdinánd király pedig a mint értesült e belmozgalmakról, csapatainak egy részét azonnal az országba küldötte s most a rendek arra törekednek, hogy a németeket az országból ismét kitűrjék. A királynéval azóta ismét kibékültek, s ez már elbocsátotta magától azon egyéneket, kik a zavarok okozói voltak. Két hét múlva a portai adót köve- teikkel együtt meg fogják küldeni. Mint látjuk, e levélben volt egy jó csomó valóság, de a mellett még egy nyaláb hazugság is, még pedig ez utóbbinak minden fajtájából, t. i. mendacium, suggestio falsi és suppressio veri.

A levél valószínűleg július közepe felé érkezett Konstantinápolyba, mert midőn dsemada-ül-akhir havának végén (június 26.—július 5.) a szultán írt a lengyel királynak²⁾ nővérének Izabellának fenyegetett helyzete ügyében, még nem hivatkozik a rendek küldötte jelentésre és csak annyit közöl Zsigmond királylyal, hogy hír érkezett a portához, miszerint a németek Erdélybe készül-

¹⁾ *Epist. Proc.* II. 266. A dátum «in prima parte Julii. 1551.» persze «958. redseb hava elején»-nek értendő, mely július 5—15-ének felel meg.

²⁾ «Datum in civitate insigni Constantinopoli, ultimo Junii 1551.» *Epist. Proc.* II. 263.

nek törni és a baráttal kötött alkú értelmében János király fiát anyjával, országával együtt elnyomni és Magyarországnak a királyfit illető részét Ferdinánd fiának átadni.

Úgy látszik, a portán az odaérkezett sok mindenféle, egymást ellentmondó hír össze-vissza zavarta a szultán tanácsadóinak agyvelejét. Kérdőre vonták a barátnak épp akkortájt a török fővárosban megfordult emberét, ki váltig csak azt erősítette, hogy a német csapatok nemcsak hogy még nem érkeztek meg Erdélybe, de sőt még nem is voltak útban a fejedelemség felé. Malvezzit is faggatták, de miután Ferdinánd királynak június 18-áról kelt ismeretes *exposéja* még ekkor nem érkezhett meg Konstantinápolyba, ő is váltig tagadta azt, hogy Ferdinándnak tervében volna Erdélyt a portának adott előleges tudósítás vagy ennek engedelmé nélkül elfoglalni.¹⁾

Másrészt azonban «a budai pasától Petrovichtól és más szandsákbégektől is»²⁾ jelentés érkezett a portához, hogy a németek már csakugyan behatoltak Erdélybe.

Ily körülmények közt a szultán értesíti az erdélyi rendeket, hogy parancsot adott a török hadsereg mobilisatiójára. A hadi lábra állítandó csapatok, a padisah levele szerint, a következők voltak: 1. Mehmeth pasa, Rumili beglerbégje, Rumili összes szandsákbégjeivel (satrapis) és az akhindsikkal. 2. Ali budai pasa a magyarhoni szandsákbégekkel (sangiaki, qui in confinibus regni sunt). 3. Malkovics, a bodonyi szandsákbég s vele 4. a havasalföldi csapatok.³⁾ 5. A nikápolyi szandsákbég, továbbá 6. Mehmet bég a renegát moldvaországi vajda, Szilisztria⁴⁾ szandsákbégje s vele 7. az (új) moldvaországi vajda.⁵⁾ 8. A tatár khán. 9. Végre Rusztem pasa nagyvezír vezérlete alatt a porta zsoldjában álló janicsárok és szpáhik. Jó csillagának köszönheti Erdélyország, hogy a szultán e handa-

¹⁾ Közli Bucholtz. VII. 260. A rendkívül együgyű okirat tanúsága szerint, Ferdinánd kancelláriájában nem bővelkedett a diplomáciai lángész.

²⁾ Így! A baráthoz irt levelében is azt állítja a szultán, hogy «ipse etiam Petrowytech nobis est fidelis subditus begus.»

³⁾ Mircse nem pedig Éliás alatt, mint Czimer állítja. 9. l.

⁴⁾ L. Károlyi 367. l., nem pedig «Deretziliensis», a mint azt Pray olvasta.

⁵⁾ István, nem pedig Mircse, mint Czimernél.

bandája csak *brutum fulmen* maradt. Ha a fölsorolt csapatok valamennyien betörték volna az országba, még pedig rögtön, úgy a mint a nagyúr fenyegetődött, úgy a német birodalmat képviselő néhány szál spanyolból és németből talán hírmondó sem maradt volna. A török had elsöpörte volna őket, mint forgószél a polyvát.

Konstantinápolyban azonban egyelőre még mindig csak levél-írásra és fenyegetésre szorítkoztak. A szultán megüzente a rendeknek, hogy János király fia, István, az ő szandsákbégje s hogy a nagyúr akarata az, hogy anyjával együtt Erdélyben maradjon. Akadályozzák meg a németeket az országba való jövetelben. Ha pedig már bejöttek, kergessék ki őket. A némettel czimborálók fejait küldjék meg a portára. Ha mindezt megteszik és hívek maradnak a portához, a nagyúr meg fogja védeni és kegyébe fogadni őket, feleségeikkel, gyermekeikkel együtt. Ha pedig nem, csak önönmagukat okolhatandják a következményekért. Egyszersmind inti őket a szultán, hogy Ali csauzt küldjék haza minél hamarább a portai adóval, s küldjenek hű és részletes tudósítást a portára az erdélyi dolgokról, az ellenség hol van, mit csinál, mint lehetne a németet kiűzni az országból s ki volt mind e zenebona okozója? Ha a barát zsörtölődik s az ilyenképen okozott késedelemből veszély hárulhatna az országra, vegyék a rendek saját kezeikbe az ügyet és végezzenek nélküle.

A barátoknak is írt a szultán. Két levelét ismerjük ez időtájból. Az egyiknek tartalma hasonlít ahhoz, melyet a rendekhez intézett a szultán és kétségtelenül evvel egyidőben lett expedálva,¹⁾ mert az erdélyiekhez írt levélben hivatkozik reá a nagyúr, ki fölszólítja a barátot, hogy gyűjtsön sereget és védje meg Erdélyt Ferdinánd hadai ellen, ha ezek a fegyverszünetben kikötött egyezkedés daczára az országba törni szándékoznának. Ha pedig nem volna elég erős az ellentállásra, üzenjen azonnal a portára és a, névszerint is fölsorolt, török csapatok haladéktalanul segélyére fognak sietni.

¹⁾ Tehát július 5. és 15. közt és nem júniusban, mint Károlyi véli. 366. lap.

XXI.

Castaldónak Erdélybe való megérkeztével azonnal mintegy varázslatszerűen fényes világosság ömlik a történetírás lapjaira. Mint láttuk, ezen időpontig főleg krónikákra és Erdélytől távol élő egyének leveleire valánk utalva és csak itt-ott kaptunk egy kevés fölvilágosítást az országgyűlési végzésekből és egy-egy eltorzított pillanatnyi fátyolképet a barátoknak egy-egy tergiversáló leveléből. A mint azonban Ferdinánd tábornoka megérkezik az új «örökös tartomány»-ba, az ő és az új fejedelem egyéb közegei útján bővebben folynak be a bécsi levéltárba a tudósítások. A megélenkült levelezéssel fölgerjedt a történetírók erélye is, és azért a következő két év történetének majdnem minden egyes fázisa már meg lett írva részletesen. Így pl. Schuller, Utiešenović és Huber Alfonz megírták a szászsebesi alkudozásokat, Huber és dr. Szádeczky pedig azt, hogy mily híven, vagy nem, teljesítette Ferdinánd az Izabellával és János Zsigmonddal kötött alkúval együtt elvállalt kötelezettségeit. Csak arra kell figyelmeztetnem, hogy ne vezesse tévútra az olvasót az, a mit némely történetírónk állít, hogy t. i. Erdély átadásával Izabella egyszerűen elhalt férjének, János királynak, a nagy-váradi békében elvállalt kötelezettségeit teljesítette. Mert ha figyelemmel olvassuk el az 1538-ban kötött béke pontjait, úgy a mint azokat Horváth Mihály közölte ¹⁾ s összehasonlítjuk ezeket Ferdinándnak 1551-diki instructióival, úgy azt fogjuk találni, hogy a bécsi király lelkiismeretesen követelte a nagy-váradi béke foganatosítását — de csak azon pontokra nézve, melyekben János király engedményeket tett volt neki, s melyek következképpen neki előnyére voltak. A mint azonban Izabella és fia követeltek valamit a régebben kötött alkú alapján — tehát Ferdinánd kötelezettségeinek teljesítéséről volt szó — hosszú sophisticus fejtegetéssel válaszolt, hogy miért nem adhat annyit Erdélyért most 1551-ben, mint adhatott volna 1538-ban.²⁾ Instructióinak némely passusai a zsbivásár «*usance*»-aira

¹⁾ *Brüsszeli Okmánytár* II. 1.

²⁾ Lásd pl. levelét Fráter Györgyhoz 1551. jun. 21. Károlynál (id. m. 238. l.) és Ferdinánd utasításait biztosaihoz Pray *Annales*-ében id. helyen

emlékeztetnek.¹⁾ Még azt a nyomorúlt néhány engedményt illetőleg, a mit tett, sem tartotta meg, mint tudjuk, királyi szavát és — mint naivul megjegyzi Huber — bántotta, sértette őt, midőn Izabella figyelmeztette hogy pénzt még nem kapott tőle.²⁾ De hogy az erdélyi jövedelmeinek élvezetéből kitúrt szegény asszony és fia pénz nélkül miből élhettek volna meg Kassán, ha csak nem raboltak volna erőszakkal a parasztoktól, mint Ferdinánd vitézei Erdélyben, avval az osztrák történetíró, úglátszik, nem törődik.

Végre az ágyúszóval, fegyverrel kierőszakolt alkú megkötése után Izabella július 18-án elhagyta Szászsebest³⁾ és másnap az egyezés pontjai aláíratk Gyula-Fejérvárt.⁴⁾ Még az nap a királyné tovább utazott Kolozsvár felé, hova a barát ugyanazon hó 27-ére országgyűlést hirdetett volt, hogy ott a királyné és királyfi a rendeket a nekik számtalan alkalommal esküdt hűségi eskü alól föloldja⁵⁾ és az ország megvédésének ügyét megbeszéljék. Útjában (Tóvis[?]-nél) Petrovics két küldöttje érte őt utól, kik levelet hoztak öreg hivatól, melyben ez még egyszer megkísértette őt az osztrákokkal kötött alkúról lebeszélni, de Castaldo és a barát meghiúsították kísérletét.⁶⁾ Másnap, július 21-én, reggel Izabella azután átadta a szent koronát és egyéb koronázási jelvényeket Castaldónak.⁷⁾ A Kolozsvárt összegyűlt rendek pedig minden nehézség nélkül megadták beleegyezésüket az alkúhoz és az osztrák Ferdinándot elismerték új fejedelmük gyanánt.⁸⁾ Föladatuk rendkívül könnyű volt. Hiszen mindaz, a mit a barát tőlük elvárt, csak abban állt, hogy mint automaták fejüket igenlőleg bólintgassák. Petrovics ily

¹⁾ Lásd pl. Ferdinándnak az Izabellának ennek jegyajándéka fejében fizetendő összeget és a Fráter Györgytől beváltandó só-készlet árát illetőleg adott utasításait. Az előbbit illetőleg pl. Horváth Mihály azt írja, hogy Ferdinánd Izabellának «százezer aranyat fizetend». (Id. m. 282.) Az utasításban azonban egészen más valami áll, mert a király csak avval utasítja biztosait, hogy kérdezzék meg a királynét, csakugyan annyit követel-e; s ha igen, úgy alkudjanak le belőle a mennyit lehet és a mit megalkusznak, azt se készpénzen ígérjék, hanem csak hitelbe.

²⁾ «Der König fühlte sich durch die Redereien Loboczky's nicht mit Unrecht gekränkt.» *Verhandlungen Ferdinands I.* 7. l.

³⁻⁴⁾ Huber. *Erwerbung Siebenbürgens*, 32. l.

⁵⁻⁶⁾ U. o. 33. l.

⁷⁻⁸⁾ U. o. 34. l.

körülmények közt egymaga, saját úrnéja akarata ellen nem küzdhetett tovább a befejezett tény ellen és átadta Castaldónak Temesvárt, Lippát, Solymost, Becskereket és egyéb birtokait a neki ajánlott Munkácsért cserében.¹⁾ Augusztus elején azután Kolozsmonostorban dinom-dánommal²⁾ megülték a királyfi eljegyzését Ferdinánd leányával³⁾ és már 6-án Izabella trónvesztett fiával együtt megindult Kassára, hova később Petrovics is követte őt.

Aldana, mint láttuk, úgy adja elő a dolgot, mintha Izabella az ostrom alatt Gyula-Fejérvárban maradt volna és csak miután a hosszú ostrom meglágyította szívét és egyezkedésre hajlandónak nyilvánította magát és a barát az ostromot beszüntette, ment el Szász-Sebesbe.⁴⁾ De ő alkalmasint félreértette fivérét Nagy Kampót.⁵⁾ Elbeszélésén javítva tehát, midőn Izabella Szász-Sebesből Gyula-Fejérvárba ment és a spanyol csapatokon kellett áthaladnia, nagyon megtetszetek neki Aldana spanyol harcászai. Vezérük ez alkalomra legjobb egyenruhájukba bujtatta őket s fegyvereiket és hadi felszerelésüket is a legjobb rendbe hozatta. Midőn pedig a királyné megjelent közöttük, gyönyörű katonai tisztelgéssel fogadták őt és több hibátlanul kivitt harcziás gyakorlatban és csatározásban mutatták be ügyességüket, a mi annyira megtetszett a királynénak, hogy Aldanához fordulva, olasz nyelven azt mondá neki: «hogy azok után, a miket most látott, arra a meggyőződésre jutott, hogy eddig bestiák közt élt, nem pedig emberi lények társaságában». (Aver vivo entre bestias y no entre hombres.)⁶⁾ Érzékenyebb természetű, vékonyabb bőrtű hazámfiainak e nyilatkozat

¹⁾ U. o. 34. l.

²⁾ Szilády Áron azt írja, (*RMKT.* III. 404.) hogy «az eljegyzés Monostoron ment végbe, fényes szertartások és nem nagy örvendezés között». (V. ö. a 69. lappal.) De ott a szegedi veszedelemről van szó. Centurio az ellenkezőjét állítja («con non poca allegrezza») 92. l.

³⁾ Huber. U. o. 34. l.

⁴⁾ *Expedicion* 78. l.

⁵⁾ Elég furcsán azonban Castaldo is azt írja Ferdinándnak július 21. Thordából, hogy «Regina . . . heri ex *Zassebes* una cum filio recessit». *Mon. Comit. Transylv.* I. 337. A levél dátumát illetőleg l. Huber megjegyzését. Id. h.

⁶⁾ *Memorial historico* X. 499. — L. a spanyolok által rendezett táncok és mulatságok leírását. U. o.

bizonyára nem fog tetszeni, de ne feledjük el azt, hogy az elkeseredettség szólt a szegény asszonyból.

Sem Horváth Mihály, sem Huber Alfonz nem beszélik el azt a jól ismert jelenetet, mely az ország határán lefolyt, midőn Izabella elérékenyülve, késsel három betűt S. F. V. és alájuk egy Y-t (nevének kezdőbetűjét) vésett egy terebélyes fa törzsébe. Talán nem illett volna e jelenet elbeszélésük keretébe és megzavarta volna azon örvendetes hangulatot, a melybe olvasóikat ejtették s nem akarták fölkelteni ezekben a gyanút, hogy a királyné még sem úszott annyira a boldogságban, a mint ezt ők velünk elhitetni akarják. Pedig a dolog valóban úgy történt. A jelenetet részletesen beszélik el Ascanio Centorio¹⁾ és Aldana,²⁾ kinek fivére nem volt ugyan maga szemtanúja a jelenetnek, mert 200 spanyol lovasal elkísérte ugyan a királynét az úton, de Fráter Györggyel együtt, tehát Szent-Királynál³⁾ Szilágy megyében, vagy, mások szerint, Zilahnál visszafordult és azért csak másoktól hallotta a dolgot; de miután két egymástól független forrásból értesülünk róla, nincs okunk az elbeszélés valóságában kételkedni. Aldana még hozzá teszi, hogy mint beszélik Castaldo márvány emléket emeltetett a forrásnál, hol a királyné utoljára ivott és az általa fába vésett négy betűt egy magyarázó fölirattal és alkalmi versekkel ellátott márványlapra «transferáltatta» (transfirio las mismas letras).

Midőn azután a barát és Aldanáék az Izabellától való elbúcsúzás után visszafordultak, egyszerre azt fődözték fel, hogy utánuk ugyanazon az úton egy valami 30 magyar és 6 más különféle nemzetségbeli («otros seis de diversos trajés»; értsd «öltözetű») lovas haladt. E kis csapat vezetőjében Castaldo unokaöccsét, Giovanni Alfonso Castaldót ismerték föl, ki az Izabella részéről átadott magyar koronázási jelvényekkel vala útban Ferdinándhoz. E fölfödözés nagyon lehangolta Fráter Györgyöt és panaszkodott, hogy Castaldo tábornok az ő tudta és megkérdezése nélkül küldötte el a koronát a királynak, még pedig csak oly kívánságból, hogy evvel Ferdinánd kegyeit a maga számára kiérdemelje, ámbár

¹⁾ *Commentarii* 95. 1.

²⁾ *Expedicion* 79. 1.

³⁾ Tinódy. RMKT. III. 34.

csak a barátoknak köszönhette azt, hogy Izabella a koronát kiszolgáltatta. Hála helyett most a tábornok mint gyanús emberrel bánik vele. És itt Aldana ismétli azt az akkoron általánosan elterjedt vélemlényt, hogy a barát Izabellát és fiát azért túrta ki a fejedelemségből, mert tervében volt időfolytán (török segítséggel) Ferdinándnak is kitenni a szürét Erdélyből, hogy azután majd maga kormányozza az országot.¹⁾ Mint tudjuk, Izabella maga is rendkívül féltette a szent koronát és csakis oly föltétel alatt szolgáltatta azt ki Castaldónak, hogy ez nem engedendi meg azt a barát kezeibe jutni. Attól félt-e, hogy a barát maga akarta-e viselni a koronát? *Difficile est satyram non scribere.* Az ő csupasz fejére már csak druszájának, Dózsa Györgynek tüzes vas koronája illett volna legjobban.

A törökkel azonban nem oly könnyen végeztek az osztrákok és erdélyi barátaik, mint Izabellával és fiával. Huber Alfonz szerint a barát még mindig azon hamis reményben élt, hogy Erdélyt török oldal felől a jövőben is «szemtelen letagadással és a valódi tényállás eltorzításával» megvédheti. Ezért július 21-én azon ajánlatot tevő Ferdinándnak, hogy Sztambulba követséget küld az évi adóval. A követségnek ott azt kell majd mesélnie, hogy miután a fegyverszünettel békeség és barátság jött létre a bécsi királylyal, ez új viszony megszilárdítására a barát keresztül vitte azt, hogy János király fia elveendi a bécsi király egy leányát. A királyfi már el is utazott Kassára a menyegzőre. Ezen követséggel összehangzólag Ferdinánd is üzenjen a portára, hogy a barát szakadatlan sürgetéseinek engedve, ő egyik leányát János király fiával jegyezte el, továbbá, hogy evvel nem volt célja a királyfit országából kitérni és a szultánt megsérteni, mert János Zsigmond a nagyúr oltalma alatt fog továbbra is maradni s neki az évi adót, mint eddig is pontosan megküldeni. «De ily képmutatásra», jegyzi meg Huber, «Ferdinánd nem vala képes.» Hát lássuk mire volt képes. Még június 18-án elkészült a bécsi kancelláriában az a híres exposé, mely nem volt «szemtelen hazugság», nem volt «a való tényállás elferdítése», hanem «ellenkezőleg» Huber Alfonz véleményében «a valódi tényállás nyílt bevallása.»

¹⁾ *Expedicion* 79. l. — L. a «Hoffmann János beszéde» című cikket a *Századok* idei folyamában.

Az Izabella és a barát közt kitört viszályra — így kezdődik a diplomácia e remeke — az oláhok és más népek berontottak Erdélybe és a budai pasa is megindította haderejét. Mint keresztény fejedelem Ferdinánd nem nézhette ezt közönyös szívvel és oly célból, hogy az országot a kereszténység számára megmentse, kénytelen volt beavatkozni. A dolog időfolytán annyira ment, hogy az erdélyiek Ferdinándnak vetették alá magukat és ez elfogadta hódolatukat, mert ebben nem látta a fegyverszünet megsértését. Bécsben ugyanis úgy fogták föl a béke fogalmát, hogy addig a meddig a keresztények birtokában marad minden, a mi a keresztényeké volt a fegyverszünet megkötése alkalmával, és a törökökében mind az, a mi akkor a törököké volt, az egyezés nincsen megsértve. Már pedig Erdélyt a nagyúr soha sem foglalta el haderővel s másrészt az ország birtoklása a nagyváradi béke értelmében János király halála óta jogosan Ferdinándot illette. Ez utóbbi különben kész az Erdély után járó portái adót ezentúl is fizetni. Így adja elő Huber a Malvezzi számára készített utasítást s még ebben az alakban sem lát «grosse Naivität»-et; de kénytelen bevallani, hogy Ferdinánd csalódott ama reményében, miszerint képes leend evvel a sophisticával a gyanakodó törököt elámítani. Az osztrák történetíró véleményében ebben az exposéban nines «Vorspiegelung», és nem ötlük szemébe, hogy «so weit wurde der Sultan über die siebenbürgischen Verhältnisse denn doch unterrichtet, dass es ihm nicht lange verborgen bleiben konnte», hogy a török, oláh és moldva csapatok már hat hónappal előbb elhagyták volt Erdélyt. Az sem lehetett közönyös dolog a szultánra nézve, hogy az erdélyi várakban János Zsigmond katonái voltak-e, tehát a porta barátai, vagy pedig Ferdinándéi, tehát a szultán vetélytársaí. Hogy Ferdinánd az oktondi struczmadár példáját utánozta és önmagát elbolondította, azt megérthetjük, de hogy egy modern történetíró a Ferdinánd kieszelte e mentséget el nem ítéli, az nagyon furcsának fog föltünni; különösen, ha figyelembe vesszük, hogy Huber elhallgatott egy fölötte jellemző passust az instructióból, a melyben t. i. Ferdinánd azt *hazudja*, hogy csak akkor határozta el magát az erdélyi dolgokba való beavatkozásra, midőn kísérletei Izabellát a baráttal a lengyel király közbenjárásával kibékíteni meghiúsultak. Mint láttuk, nem csak hogy nem igyekezett Ferdinánd őket a lengyel király közvetí-

tésével kibékíteni, de éppen ellenkezőleg minden módon akadályokat gördített a lengyel udvar és Izabella közötti levelezés útjába. «Hazudj merészet és nagyot!» volt a bécsi király mottója is. Mint látjuk továbbá, Ferdinánd óvatosan elhallgatja azt a fontos adatot, hogy az oláh és más csapatok éppen azért törtek be Erdélybe és a budai pasa is azért indult Izabella segélyére, mert a barát a királyné akarata ellenére szándékozott osztrák uralmat az ország nyakára hozni. De ez mindenesetre Huber véleményében nem suppressio veri, a hazugság egy igen csunya fajtája, hanem — diplomacia.

Különben a barát és Ferdinánd terve, hogy a szultánt és tanácsosait tévútra vezessék, csakhamar dugába dőlt, mert Erdélyből egy szem- és fültanú, névszerint St. Aubyn gascon lovag, megillant Castaldo táborából Petrovicshoz s ennek leveleivel együtt eljutott Sztambulba, hol Malvezzivel szembesítették s itt ünneplés kihallgatásban elmesélte a dolgot, úgy a mint látta és hallotta Erdélyben.¹⁾ Szegény Malvezzi erre a Hét-toronyba került s ott tespedt, míg néhány év múlva Verancsics és Zay közbenjárására ki nem szabadították és sürgönyökkel Bécsbe nem küldötték őt. Elfogatását fölhasználta Ferdinánd arra, hogy prelegáljon a szultánnak a nemzetközi jog elméletéből, de miután a török jól tudta azt, hogy a praxisban maga Ferdinánd sem követte saját elméletét, nem sokat hederített tudákos disquisitióira. Szegény Malvezzit utóbb Ferdinánd ismét el akarta küldeni a portára, de ez súlyosan megbetegedett s Komáromból írt a királynak, kérve, hogy mentse őt föl e megbízatás teljesítésétől, melyre törődött testi ereje miatt nem vállalkozhatott. Ferdinánd helyette tehát Busbequiust nevezte ki portai követévé, ki mielőtt Konstantinápolyba elindult volna, meglátogatta a beteget s mintegy két napot töltött a beteg ágyánál, oly czélből, hogy leczkét vegyen tőle a törökökkel való diplomaciai bánásmódban. E látogatás után néhány hónap mulva Malvezzi meghalt, bebizonyítva halálával, hogy csakugyan súlyos testi baja, nem pedig, mint Ferdinánd gyanította, a török tömlöcztől való

¹⁾ Lásd a «Malvezzi elfogattatása» című cikket a *Századok* idei folyamában. Schuller rendkívüli genialitással azt gyanítja, hogy «unstreitig stellte auch der oben erwähnte St. Aubin die Sache in einem anderen Lichte dar» (értsd «als Ferdinand»). Id. m. 39. l. Risum teneatis amici!

félelem miatt mentegetődzött a Konstantinápolyba való meneteltől.¹⁾

Hogy Malvezzi elfogatása után a török mint árasztotta el a szegény magyar hazát seregeivel, azt éppen a jelen folyóirat lapjain beszélte el nem rég, még pedig nagy részletességgel több írónk s azért, legalább a jelen alkalommal, nincs szándékomban részletekbe bocsátkozni. Tudjuk továbbá, hogy mint kapkodott fűhöz-fához a tehetetlen és pénznélküli bécsi kormány, élén Ferdinánd; mint ígérte ez folyvást a segílyt és mily kevés jutott az ígértből a megtámadott országnak. Vértett mindenfelé a saját magára hagyott magyar faj, vértanú halált szenvedett sok magyar hős. Épp az 1551. és 1552-diki évek lapjain ragyognak Szondy, Losonczy, Dobó nevei! Végre aztán belátták maguk Ferdinánd és Castaldo is, hogy nagyon könnyű dolog volt Erdélyt elfoglalni, de fölötte nehéz azt a szultán ellen megvédeni. Miután továbbá a bécsi «intéző körök» belátták azt is, hogy Erdély korántsem volt az a kincses bánya, az a tejjel-mézzel folyó ország, melynek azt alkuszuk, Fráter György, leírta; hogy tehát, köznapi prózában beszélve, Erdélylyel nagyon rossz üzletet csinált Ferdinánd s azért néhány szál vitezét Castaldo, «Optimus Dux», vezetése alatt ismét kihívta Erdélyből 1553 elején. Erre az alkalomra azonban tudtunkkal nem veretett emlékérmét.

Az ország azonban meg további három évig névleg Ferdinándot uralta, mígnem végre a három nemzet, tehát maguk a szász atyafiak is, beleúntak a német kormányba és Ferdinánd, az ő «rechtmässige Herr»-jük — mint Schuller nevezi Ferdinándot — kontárkodásába s újabban megfeledezve adott esküjükről, a körükbe visszatért Petrovicsot, Izabellát és fiát tárt karokkal és jóval több lelkesedéssel fogadták, mint annak idején Castaldót.

Az álnok barátot, mint tudjuk, sokkal hamarabb érte utól a büntető Nemezis. Castaldo bevonulása után régi szokása szerint tovább folytatta ámitásait. Hiszen, mint már figyelmeztettem az olvasót, a szerecsen bőrért, a párducz szőrét meg nem változtathatja! Ámitotta tovább is Ferdinándot, Castaldót, a törököt, egy szóval mindenkit, de legjobban éppen magamagát, míg végre

¹⁾ L. Busbequius első törökországi levelét.

Ferdinánd tudtával és beleegyezésével Castaldo öt orozva meggyilkoltatta. A bécsi kormánynak nem volt többé szüksége reá és azért őt mint kifacsart citrom üres héját eldobta. Aldana fivére elbeszéli részletesen a gyilkosságot, de sok új nincs versiójában.¹⁾

Valljon igaz-e vagy nem az, a mit Horváth Mihály gyanít,²⁾ hogy t. i. «Castaldót és Pallavicinét... a kardinál kincseire való szomj» indították talán a véres tett elkövetésére, azt a kérdést csak Castaldo számadási könyveiből lehetne eldönteni, melyek talán még megvannak utódainak levéltárában. Midőn a tábornok január havában személyesen elment Szamos-Újvárra és többek jelenlétében fölnyittatta «a kardinál pecsétjével ellátott szekrényeket» azokban kevesebb kincset talált, mint a Fráter György roppant gazdagságáról elterjedt közhír szerint találniok kellett volna. Horváth szerint «a pecsétnyomó már elébb is náluk lévén, a pecsétet ismét ráüthették a szekrényekre, miután azokat elébb jobbára kiürítették». ³⁾ Mindenesetre gyanús az a körülmény, hogy midőn Castaldo elhagyta Erdélyt 1553 tavaszán, úgy látszik, jóval nagyobb podgyászszal távozott, mint a mennyivel megérkezett volt. Egy Galgóczból kelt névtelen levél szerint. Castaldo útja Erdélyből Pozsonyig 34 napot vett igénybe. E késedelmet «a meredek hegyek, a megáradt folyók» és az óriási podgyász okozták, melynek őrizetére 300 spanyol katona volt kirendelve. Némely nap azért 10—15 kilométernél többet nem haladhattak.⁴⁾ Továbbá 1553 július 18-án Castaldo Bécsből egy olaszthoni ismerősének «magyar szokás szerint» küld emléket, még pedig egy követ, a milyent Erdély folyóiban találnak, továbbá 3 arany és 1 ezüst érmet, melyeket «várárkok ásása alkalmával találtak». ⁵⁾ Nem lehetetlen az, hogy a kő és az érme Fráter György gyűjteményeiből kerültek Castaldóhoz becsületes vagy más úton, mert mint tudjuk, a barát gyűjtött érmeket és aranyérczes ásványt.

¹⁾ *Memorial histórico X.*

²⁻³⁾ Id. m. 358., 376. ll. — Aldana fivére is avval vádolja Castaldót, hogy a barát kincsein gazdagodott meg és a katonák zsoldjainak fizetésére szánt pénzből sikkasztott.

⁴⁾ Dátum «Gargotz 1553 apr. 17.» *Statepapers. Foreign. Edward VI.*

⁵⁾ *Archivio Storico*, id. köt. 603. l.

De mint mondom mindez csak gyanú, melyet még be kell bizonyítani.

XXII.

Fráter György halála után is az erdélyiek elmondhatták magukról, hogy «egy ördögtől megszabadított ugyan bennünket az Úristen, de helyette több ezret küldött nyakunkra.»¹⁾ Értem a spanyol és német fizetetlen zsoldosokat, kiket Ferdinánd az erdélyiek nyakára küldött. A spanyolok fegyelmetlenségéről sok adomát örökített meg Branthôme,²⁾ Valois Margitnak ajánlott művében. Így pl. egy ízben, éppen Magyarországon történt, hogy midőn V. Károly császár és testvére Ferdinánd a glédában álló spanyol zsoldosokat inspecziálnák, egy katonának nem tetszett Ferdinánd hosszú haja, melyet ez, mint őse, Castille királya, «grands en fenestre», azaz feje közepén elválasztva viselt, mi arczának gót-stylú ablakhoz hasonló kinézést adott. «Szent fölség», így kiáltotta el magát az illető katona, «nyirasd meg az öcséd haját és vond le a költséget a zsoldomból!» De a császár és Ferdinánd csak mosolyogtak. Egy más alkalommal pedig egy spanyol zsoldos így fogadta a későn jövő császárt. «Az ördöghöz veled, te vén málészájú! hát ilyen későn jössz? Egész nap vártunk reád és majd meghaltunk az éhségtől és hidegtől!» Hogy jó katonák voltak, azt éppen Castaldo idejében mutatták meg fényesen. De jaj annak a szegény országnak, melynek nyakára ilyen zsoldosokat küld «gondos» fejedelme — fizetés nélkül.

A német zsoldosokkal szemben azonban a spanyolok valóságos angyalok voltak. Schuller régebben,³⁾ Barabás Samu legújabbban⁴⁾ több kivonatot, illetőleg regestát közöltek Castaldo leveleiből,

¹⁾ Ungnad a császárhoz 1600 okt. 12. Hurmuzoki *Documente* IV. 164.

²⁾ *Rodomontades espaingolles* összes műveinek a Plon-féle (Paris 1893.) kiadás IX. kötetében. 41. l.

³⁾ «Das Word Muoser» című dolgozatában. Trauschenfels *Magazin für Geschichte Siebenbürgens* folyóiratában. Neue Folge I. Band. 3. Heft. Kronstadt 1859.

⁴⁾ *Történelmi Tár*. 1892.

melyben ez élénk színekkel ecseteli a zsoldjuk ki nem fizetése miatt föllázadt német vitézek garázdálkodásait. Maga Haller Péter vallja meg, hogy az országnak inkább kárára, mint hasznára időznek a fejedelemségben.¹⁾ «Ma már 1552. augusztus 28-ikát írjuk», így jelenti Castaldo Ferdinándnak,²⁾ «és a megígért posztónak és pénzeknek még mindig semmi nyomát nem láthatjuk. E küldemény nemsokára való megérkezésének reményével lehetségesnek véltem a zsoldosokat még további húsz napra a táborban visszatartani, de a szőlő és gyümölcs, melyen eddig mint madarak vagy barmok éltek, lassankint fogyni kezdenek. A parasztok az erdőbe menekültek és összecsoportosultak oly czélből, hogy azt, a mi terméseikből még el nem pusztult, katonáink ellen megvédjék, kik, hogy megélhessenek, kénytelenek eleséget rablás útján szerezni maguknak. Ilyképen nem múlik el egyetlen egy nap sem, melyen valóságos csatázás nem folynék a két párt közt és mindkét részről halottak nem maradnának a csatatéren.» Ez volt tehát az a német boldogság, az az osztrák paradicsom, melyet Fráter György hozott az erdélyiek nyakára. Mi czélből tette ezt? annak a titkát ő elvitte a sírba magával. Mert ha Erdélyt csakugyan komoly veszély fenyegette volna török részről, s ha Ferdinándnak módjában állott volna fenyegetett keresztény hitsorsosait, melynek ügye oly komolyan szívéen feküdt — a bécsi kancellária fogalmazójának, úgy a barát sürgését-forgását Erdély boldogsága ügyében még meg lehetne értenünk. Apologistáira bízom eldönteni a kérdést, hogy szellemi vak-ságának vagy szívtelen gázságának kell-e betudnunk legutolsó államcsinyját.

Hogy pedig az említett garázdálkodásokban főleg a német katonák tettek ki magukon, azt oly hiteles szavahihető forrásból tudjuk, mint Haller Péter, Castaldo kegyencének («Castaldo's Liebling») levele Ferdinándhoz,³⁾ melyben panaszkodik a királynak, hogy a «Germani milites» dúlásától éppen maguk a szász atyafiak, tehát a «Bruderstamm» szenvednek legjobban. Panaszteljes levelének elolvasásánál önkénytelenül is a békákról és a gólya-királyról szóló mesére gondolunk. Sic fata volunt.

¹⁻²⁾ Schuller id. h. és *Történelmi Tár*, 1892. 287. l. 261. sz.

³⁾ Schuller id. h.

Még csak néhány szót Aldanáról. Fölötte nagy óvatosságra kell intenem az olvasót és figyelmeztetnem arra, hogy föltétlenül ne higgye el mind azt, a mit Castaldo leveleiben olvas róla, mert az «optimus dux» esküdt ellensége volt Nagy Kampónak, még mielőtt Egerben találkozott vele. Aldana fivére beszéli el, hogy eredetileg mi volt halálos gyűlöletének oka. Mint láttuk, Castaldo nápolyi területen született, tehát oly helyen, melynek lakosai mai napság is híresek arról, hogy valamely kapott sértést nem könnyen felejtene el s hogy évekig sem alszik el keblükben a bosszúvágy. Még a negyvenes években, 1546 körül Németországban történt, hogy a császári hadsereg meg készült változtatni táborozási helyét, s e célból a császár Castaldot, Alba hercege pedig Aldanát bízta meg a táborozásra kiszemelt új hely megvizsgálásával. Mindkét megbízott tiszt benyújtotta jelentését és Castaldo mellőzésével és nagy bosszankodására a császár Aldana tervét fogadta el. Ezért gyűlölte Castaldo Aldanát annyira! Mások szerint pedig, a miatti irigységből gyűlölte őt, hogy Aldana Ferdinándnak nagy kegyében állt ki folyvást hízelgő szavakban nyilatkozott a spanyol ember katonai tehetségeiről Castaldo előtt. «Bármint álljon is a dolog», írja Nagy Kampó testvére, «Castaldo folyvást rosszakaratot tanúsított Aldana ellen, fölbujtogatta ellene nemcsak saját spanyol kapitányait, hanem a magyar és németek közt is a tekintélyesebbeket, kikről tudta, hogy kedvező véleményt formáltak Aldanáról.» Ez volt egyik oka annak, hogy Nagy Kampó folyvást meg akart szabadulni Castaldótól és untig zaklatta Ferdinándot, engedje meg neki (Aldanának), hogy az országot elhagyja és a császári hadseregben vállaljon el szolgálatot.¹⁾ Ezt, mint mondám, testvérétől tudjuk, de megerősítését más forrásból is ismerjük.²⁾ Mint látjuk tehát, Aldana saját akarata ellenére, kedvetlenül szolgált a magyarországi hadseregnél s e körülményt nem szabad figyelmen kívül hagynunk Lippában és máshol viselt dolgainak megítélésénél. Nem az ilyen kényszerűségből, kedvetlenül szolgáló hadfiak sorából kerültek ki sem a hazai, sem a világtörténelemben ismert, hősies halállal elvérzett nagy alakok! Idegen zsoldosoktól, kiknek zsoldja több

¹⁾ *Expedición* 77. 1.

²⁾ L. pl. saját leveleit a *Memorial histórico*-ban. X.

hónapig hátralékban van, s kik gyümölcsön, szőlőn tengetik nyomorult életüket s még ezt a sovány kosztot is rabolni kénytelenek, nem várhatunk nagy dolgot, s talán még nagyobb katonai lángész, mint Aldana, sem lelkesíthette volna az ilyen «Rohmaterial»-t önfeláldozásra, áldozatokra.

Aldana bűnperét már elbeszélte részletesen dr. Márki Sándor.¹⁾ Teljesen egyetértek vele abban, hogy «Aldanát, az idegent, talán kelleténél szigorúbban ítélte meg a bíróság is, a közvélemény is». Maga Ferdinánd király is a részére kiadott megkegyelmezési levélben elismerte «hű és sok hasznos szolgálatát» és midőn 1556-ban elhagyta hazánkat, V. Károly császár kegyesen fogadta őt és a Piemontban és Lombardiában Don Ramon de Cardona halálával megürült tüzérségi főkapitányságot ruházta reá, mely minőségében Alba hercege legnagyobb megalégedésére szolgált.²⁾ Ha Aldana csakugyan olyan gyáva katona volt volna és oly rabló és sikkasztó, a milyennek őt ellenségei, Losonczy, Báthory, Castaldo és mások híresztelték, úgy aligha bízták volna őt meg valami fontosabb katonai állással. Utóbb elvette Nápolyban Don Francisco de Tovar comendador leányát, Donna Beatrizt, kivel évi «300 escudos» hozományt kapott. De boldog házasság élete nem tartott sokáig, mert a Dzszerbe szigete ellen intézett szerencsétlen kimenetelű spanyol expedíció alkalmával 1560-ban török fogságba esett és mint gályarab nyomorulttan veszett el végkimerültségben, melyet nehéz sebei és a gályarabság sanyarú munkája okoztak. «Halála előtt meggyónt egy ugyanazon gályán raboskodó püspöknek», írja rokona, Don Pedro Barrantes Maldonado.³⁾ Ez valószínűleg az ugyanazon alkalommal fogságba került majorkai püspök volt.⁴⁾

KROPF LAJOS.

¹⁾ Aradmegye története I. 553.

²⁾ Aldana, *Expedición* 107. l.

³⁾ *Memorial histórico* X. 527.

⁴⁾ Gams *Series Episcoporum*-a szerint Joan. Bapt. Campegio. — Az expedíció történetét lásd Hammernél (francia kiadás) VI. 193. és Prescott *Philíp II.* vol. II. book IV. chap. I. — A keresztény rabok sorsát Busbequius igyekezett enyhíteni, de nem volt elég pénze e célra; lásd törökországi levelei negyedikének elejét és passim. — Hogy Aldana Bernát

részt vett az expedicióban és fogságba esett, azt Cirmi is említi: «L'impresa delle Gerbe, fatta dal Catolico Re Filippo» di Anton Francesco Cirmi Corso; I. Sansovinónál *Historia Universale dell' Origine, guerre, et imperio de Turchi* (Venetia 1654.) fo. 420. verso és 425. recto. — Szilády Aron tévesen azt állítja Forgách nyomán, hogy Aldana Bernát («Nagy Kampó») és Alonso Perez de Sayavedra («Kis Kampó») édes testvérek voltak. *RMKT.* III. 402. Dehogyan voltak! Alonso apja «az a Sayavedra kapitány volt, ki Puzzeolinál halt meg, akkor, midőn Barbarossa (a török kalóz kapitány) ott járt». (*Expedicion* 80. l.). Alonso jól beszélt magyarul, Losonczynak barátja volt és «soha el nem váltak egymástól, míg Temesvárott együtt el nem vészettek». (U. o. és 84. l.). Nagy Kampónak apja pedig Francisco Villela de Aldana volt. (*Memorial histórico* X. 526). Forgách úgy látszik épúgy, mint Barabás Samu a «Kampó» nevet családnévnek nézte. A *Memorial*-ban azonkívül Aldana Bernátnak két bennünket érdeklő levele van közölve. (524. 525. ll.). Ezeknek elseje «Desde Campo junto à Julianova (Gyula) 25 de Mayo de 1551.»-ről van keltezve, de ez hiba «1552.» helyett, mert a levélíró említi benne, hogy «Juan Baptista me tomó mis papeles (Castaldo elvette irományaimat) és szigorúan megparancsolta nekem, hogy másnak mint szolgálóimnak vagy barátaimnak írni ne merészkedjem s ezeknek is csak röviden.» Castaldo, mint tudjuk, avval gyanúsította, hogy «az ellenség-gel» a maga szakálára állt levelezésben és úgy látszik nem szívelte, hogy Aldana írt Castaldo és mások sáfarkodásairól Ferdinánd és Miksának. A második levél «de Julianova 1-o de Junio de 1552.» van keltezve.

ADALÉKOK APAFFY MIHÁLY FEJEDELEM 1683-IK ÉVI HADJÁRATÁHOZ.

A 16 éves török háború kezdetén IV. Mohammed szultán Kara Musztafa nagyvezírt nevezte ki az 1683-ban Bécs ellen indítandó hadsereg fővezérévé. A 250.000 főnyi török sereghez csatlakozni volt kénytelen Apaffy Mihály fejedelem is. Az erdélyi sereg Apahidáról 1683 július 8-án indult el és augusztus 13-án Győr alá érkezvén, serege még az osztrák határig ment; itt megállapodván, maga a fejedelem fényes kísérettel a Bécs alatt álló török táborba ment, hogy a nagyvezírnél tisztelegjen. Apaffy serege Bécs ostroma alatt Győr tájékán tartózkodott, a törökök bécsi kudarcza után pedig vele együtt vonult vissza Biáig. Innét a nagyvezír az erdélyi sereget október 9-én elbocsátván, az Szolnoknál kelt át a Tiszán s azután a Maros völgyén át tért Erdélybe vissza. A hadjárat november 16-án ért véget.

Az alább közlendő két okirat ugyan kiváltképen a sereg élelmezésére vonatkozik, de e mellett az első a hadsereg első fölszereléséről ad érdekes képet, míg a második ezen időszakról párját ritkító s kiválóan nevezetes *naplószerű följegyzése az erdélyi sereg egész hadjáratának az első naptól az utolsóig*, följegyezvén nemcsak a sereghez az úton, minden menetállomáson beszállított elesség pontos mennyiségét, hanem egyszersmind a fontosabb eseményeket is; mint ilyen tehát ritka és igen becses okirat.

I. Anno 1683 die 10 junii. A táborra deputált szekerek, élés és holmi egyéb bonumok perceptiojának és erogatiojának rendi.

Szekerek 109, hámos lovak 76 pár, ökrök tézsolástól 70 pár.
A fiscus (kinestár) jószágiból:

Zalathnáról: 3 vasas szekér 2—2 béressel, 8—8 ökörrrel. Fakó szekér 2—2 béressel, 8—8 ökörrrel. Öreg szarvas tekenő 8, gyuró és szappanyozó tekenő 8. Fedeles kancsók 28. Tiszofa palaczk 25, csebrek 15, tégelyek 20. Szurok 300 font, fenyőmag $\frac{1}{3}$ köből, konyhára való vágómarha 50, faggyú 200 font.

Huszi jószágból, Viskről, Técsőről, Szigetről egy-egy szekér, 2—2 béressel, 8—8 ökörrrel.

Ebessfalváról vasas, marha nélkül való szekér 8.

Item. Szalonna 20 mázsa = 1113 font, sódar 65, oldalpecsenye 40, orja 25, disznóláb 40, első fejérnek való liszt 32 köből, borsó 4 köből, lencse 1 köből, almaeczet 30 veder, háj 8=54 font, tömlő-túró 6, vas ásó 10, kapa 20, fejsze 10, sings-szeg 100.

Balászfalváról vasas szekér kettő, 2—2 béressel, 8—8 ökörrrel, fakó szekér 7, 2—2 béressel, 8—8 ökörrrel.

Item. Második fejérnek való liszt 40 zsákban 50 szász köből, asztalcipónak való liszt 50 szász köből, præbenda közliszt 50 szász köből, árpa 50 szász köből.

Vinczről 1 vasas szekér, 2 béressel, 8 ökörrrel, aszuszilva 3 véka.

Görgényből 3 vasas szekér, 2—2 béressel, 8—8 ökörrrel, fakó szekér 8, 2—2 béressel, 8—8 ökörrrel.

Item. Közliszt 200 szász köből, zab 15 szász köből, borsó $1\frac{1}{2}$ köből, aszuszilva 3 szász köből, boreczet 40 veder, almaeczet 30 veder, aprótörött só 1 köből s $\frac{1}{3}$ -ad, dió 4 véka, mogyoró 4, sós egres 8 oct., tavalyi vereshagyma $3\frac{1}{2}$ köből, tavalyi petrezselyem $1\frac{1}{3}$ k., tavalyi fokhagyma $\frac{1}{3}$ k., mérő-véka 3, fedeles cseber 3, fedeletlen cseber 18, sütő-lapát 10, tengelyfa 10, keréktalp 20, kerék küllő 39, vízmelegítő-üst 1, sütő-szita 3, lóitató cseber 6, tégely 10, szénvonó 12, asag rúd 10, kerékfő 10, szekérrúd ágastól 3, abroncs 40, torma 3 köből, fejős tehén, üsző borjúval 2. Item. Dienes István kádár.

Kövárról vasas szekér 1, 2 béressel, 8 ökörrrel.

Fejérvárról vasas szekér 2, 2—2 béressel, 8—8 ökörrrel; fakó szekér 7, 2—2 béressel, 8—8 ökörrrel. Item. Hámavaló kötél 187, szál-istráng 113.

Igeni mészáros András Péter.

Sárdi Sütő Gábor.

Benedeki ács Paniti János.

Czigány Vankul Potura.

Fa rosta 2, szőr és vászon üres zsák 30.

Küküllővárról vasas szekér 2, 2—2 béressel, 8—8 ökörrel.

Szamos-Ujvárról fakó szekér 7, 2—2 béressel, 8—8 ökörrel, üres átalag 7, földhordó kosár 7, kősó 50, dió $\frac{1}{8}$ köből. Czigány György Vlaskul.

Dévaról vasas szekér 3, 2—2 béressel, 8—8 ökörrel; fakó szekér 6, 2—2 béressel, 8—8 ökörrel. Szinboreczet 40 veder, pántvas 20, kővágó csákány 10, vas-karó 1.

Porumbákról vasas szekér 2, 2—2 béressel, 6—6 ökörrel; fakó szekér 7, 2—2 béressel, 6—6 ökörrel, kirlán 100, tömlő-túró 7 mázsa = 658 font, első fejrnek való liszt 50 köből, sós káposzta 4 hordóval, üveglámpás 20, öreg hosszú kötél 1, tarboncza 18, praebendának való köleskása 5 köből, praebendának való árpakása 5 köből.

Fogarásból vasas szekér 3, 2—2 béressel, 8—8 ökörrel; fakó szekér 10, 2—2 béressel, 8—8 ökörrel.

Urunk számára való kikása (?) 3 köből, árpakása 3 köből, haricskakása 3 köből; praebendának való kikása 4 köből, árpakása 2 köből, haricskakása 2 köből. Ó-szalonna 5, új-szalonna 6, sódar 30, oldalpecsenye 18, disznóláb 30, új-orja 10, boreczet 20 veder, gyertya 3000, fonal 6 font, czérna 6 font, vég spárga 20; praeb. való ó-szalonna 19 = 761 font, ó-háj 30 = 188 font, ó-orja 15, sódar 65, disznóláb 30, oldal 12, sós tárkony 1 veder, aszuzsály 2 veder, vég gyeplő 20, szita 3, koszháló (?) 1, veres, hagyma 5 köből, húsborító 16, üst 1, ejteles kupa 4, icze 4, fél-ejteles 2, félicze 2, fatál 40, fatányér 50, compona fontostól 2, mércze 2, fakalán 20. 50 zsák zab = 50 köből, talpbőr 2, 20 öles kötél 1, berbécs 100. Két-két kerekű ló után való vasas taliga 5, mindeniken egy-egy 20 vedres, vasabroncos általag.

Mészáros Fogarasi Voncsa; ácsok: Mondrai Bukur Csoplyán és Kapocseli Opra Czipár; sütők: Ilie Pitár és Zaharia Ludisorik; halászok: Galacsi Juon, Bircza és Kriszta. Martonhegyi cigány Kirilla.

Katonából 50 zsák árpa = 50 köből, 50 bárány.

Kománáról 9 fakó szekér, 2—2 béressel, 8—8 ökörrel; asz-talezipónak való liszt 100 szász köből.

Radnótról 2 vasas szekér, 2—2 béressel, 8—8 ökörrel, fakó szekér 5, 2—2 béressel, 8—8 ökörrel. Asztali liszt 50 köből, praeb. való liszt 200 százsz köből, tömlő-túró 16 mázsa = 1901 font, bárányos juh 12, juh és berbécs 50, tehén 1, tavaszi sajt 15.

A táborra deputált, fenn specificált bonumok erogatiojának rendi. Kik kezéhez adattak, hová valók. Élés, holmi bonumok, szekerek stb. részletesen leírva 4^{1/2} íven. A végén az élésmesterek reversalisa:

«Én, ki ide alább subscribáltam, esküszöm az élő Istenre, ki Atya, Fiu, Szentlélek, teljes Szentháromság egy bizony örök Isten engemet úgy segéljen és úgy adja lelkem idvességét, hogy én a Méltóságos Apafi Mihály kglis urunk és Méltóságos Bornemisza Anna, kglmes asszonyunk ö Nagok és Méltóságos ifjabbik Apafi Mihály választott fejedelmünk ö Nagok méltóságos szerelmesének igaz, tökéletes és hű szolgáljok, ö Nagok ellenséginek ellensége és jóakarójoknak jóakarója leszek ez mostan felveendő . . .» Itt megszakad, az utolsó lap hiányzik s így nem tudhatni, ki és kik voltak az élésmesterek.

Eredetije a gróf Teleki-nemzetség levéltárában 3101.

II. Diarium regestum super perceptionibus quorundam, bonorum victualium et rebus quibusdam occurrentibus in expeditione bellica generali Transilvaniens. quod incipit 1683.

In mense Julii.

1. Julii. Isten kegyelmességéből Szentpéterről indulván meg az úr (Teleki Mihály) ö kglme, szállott meg és halt Szavában.

2. Érkezett az úr ebédre Apahidára. Mikoláné asszony gazdálkodott eszerint: kövér kappan 1, kövér lúd 1, kalács 1, fehér czipó 10, palaczk bor 8. Ugyanaz nap a kolozsváriak hoztak 2 fehér kenyeret, 1 öreg kandár bort.

3. Adatott az úr Balog János uramnak 15 forintot, Balog Istvánnak 4 frtot. Eodem (= ugyanazon napon) Pater János uram küldött 12 tyúkfiat, 4 lúdfiat, zabot két zsákkal, 19 eleven potykát.

4-én Gyerőfi uram küldött 3 zsák árpát, 28 veder bort, 1 $\frac{1}{2}$ köből borsót, 10 fehér czipót, 3 kalácsot, 6 árticsokát.

5-én *Bánffi Kristófné* asszony küldött 1 pujkát, 2 potykát, 4 dévért és csukát, 2 kalácsot, 10 czipót, 1 veder bort. Eodem. *Szebeni királybíró* uram küldött 18 narancsot, 21 czitromot. *Bánffi Denezsné* asszonyom küldött 15 veder bort, 2 bárányt, 2 pipét, 2 tyúkot. Szentpáli bíró administrált bonumokat eszerint: 11 köből zabot, 1100 közézipót, 11 tyúkot, 98 tyúkonyát (=tojás), mogyoróhagymát 1, fokhagymát 4 koszorút, veresshagymát négy kötéssel, ugyanannyi petrezselymet, 1 véka gombát.

6. Borsáról Bánffi Gáborné asszonyom küldött 2 malacgot, 4 lúdfiat, 4 tyúkfia, 1 kosár medgyet. Apor Lázár uram küldött 100 kenyeret. Eodem. Toroczka István és Péter uraimék küldöttek 200 patkót szegestől.

7. Kopasz János uram küldött 100 asszu pizstrángot. Peski János uram két csiki sajtot.

8. Megindulván Apahidától az egész tábor, szállott meg a csomafái határon a víz mellett. Ide küldött Gyerőfiné asszonyom az úrnak (= Teleki Mihálynak) két fekete bokály vízívó rostélyos korsót.

Eodem. Reggel küldvén haza Kubinyi László uramot, adott az úr ő kglmének pénzt 20 forintot, 2 sajtot, a szolgájának 1 forintot.

9. Szállott meg a tábor az Almás vizénél, a hová küldöttek: Serédi uram ő Nsga 1 eleven disznót, 1 köből borsót; Boros László uram is 6 köből árpát. Itt öltek meg a francziák egy asszonyt, a patakba taszították.

10. Szállott meg a tábor Karika mellett, ugyan a karikai réteken. Ide küldött Serédi uram ő Nsga az úrnak (Telekinék) ribizli-szőlőt egy kazuppal,¹⁾ ugorkát is egy kazuppal. Itt exsequaltak egy oláhot karóba.

11. Szállott meg a tábor Czigandihoz a réteken, itt feküdt a tábor két nap.

12. Julii. Érkezett hír, hogy a török triumphalt a németen. Eodem. Közép-Szolnok vármegyéből hoztak élést: 204 ke-

¹⁾ Kazup, tájszó = kászú, fahéjból csinált kis kézikosár.

nyeret, 33 veder bort, 2 vágómarhát, 7 juhot, 50 véka abrakot, 5 ludat, 16 tyúkot. Az úr számára hoztak Zilajról 3 zsák árpát.

13. Szállott meg a tábor *Hidvéghez*, a hová küldött Bánffi Dénezsné asszonyom ő Naga 2 köből közlisztet, 1 köből fejár lisztet, 2 köből rozsot, 1 köből árpát, 22 veder bort, 1 vágómarhát, 1 kövér disznót, 4 ludat, 12 tyúkot, halat, rákot, petrezselymet, hagymát, Grosz úr gombát.

Kraszna vármegyéből: 6 köből szítálatlan lisztet, 8 k. abrakot, 18 veder bort, 1 vágómarhát, 2 juhot, 15 tyúkot, 4 ludat, 6 edényben vaját, 2 korsó ecetet, vereshagymát, petrezselymet.

Eodem. Somlyai perceptor Ujvárosi István deák uram küldött: 1400 praebenda czipót, 45 fejérből czipót, egy átalag bort = 10 veder, 1 disznót, 1 borjút, 3 köből zabot, egy kazup pisztrángot, 80 patkót, 10 sing vasat, 6 bárányt, vereshagymát, petrezselymet. Csatári György uram küldött 2 lúdfiat, 2 tyúkfiat. Kovács György uram pereczet. Margitáról hoztak 2 kazup körtvét, egy kosár tengeri barackot, 6 retket. A szakmári Labanczok fogtak el egy katonát, kit el is bocsátottak.

Boldogfalvi uram hozott egy özet az úrnak.

Eodem. Körözi uramnak adatott az úr ő kglme pénzt 40 forintot, Gyepesi uramnak 20 frtot.

14. Szállott a tábor *Szárhegyhez*, a hová érkezett Győr alól, Kupucsi, a ki siettette Urunkat ő Nagát.

Eodem. Biharról hoztak egy kosár tengeribarackot, egypár karmasin selyét kapezástól. Serédi uram küldött sárgadinyét, körtvét. Bánffi Farkas uram küldött 2 dinyét. Tövissi Dániel uram is küldött 3 sárgadinyét, gombát egynehányat. Urunknak küldött az úr kglme 8 sárgadinyét.

15. Szállott a tábor *Margitához* a réteken, a Berettyó mellett. Ide küldött urunk ő Naga az úrnak ő kglmének egy kazup körtvét.

16. Ugyanide jött ki a debreczeni bíró tanácsival együtt s hoztak 4 kenyeret, 9 sárgadinyét, egy kosár barackot, 1 átalag bort, egy csomó pereczet, 1 véka medgyet, egy fazék főtt káposztát serpenyőstől.

Szoboszlóról: 4 bárányt, 8 kenyeret.

Nagy-Létáról: 1 zsák árpát, 1 bárányt, 3 sárgadinyét, 3 görgöndinyét, vereshagymát, petrezselymet.

Félegyházi praedikátor uram hozott 1 zsák árpát, 1 juhót, 3 tyúkfiat, 3 sárgadinyét, egy göröginyét.

Bagamérről: 4 zsák árpát, 2 juhót, 12 tyúkot, 16 kenyeret. Ezeket az úr számára percipiálták.

Rédei János uram küldött 1 zsák árpát, 1 zsák rozstot. Ezeket Madarász uramnak küldötte az úr ö kglme.

Margitaiak hoztak: 15 tyúkfiat, 4 veder bort, 6 zsák árpát, 1 vágómarhát, hagymát, petrezselymet. Ezeket az úr ö kglme az uraknak közönségesen küldte. 190 kenyeret. Ezt Almási uram gyaloginak adták. Tyukmonyat 105. Ebből Mikes Kelemen uramnak 50, az úr számára 55.

Püspökiből hoztak: 1 hordó bort = 9 veder, 2 közlisztet (véka vagy köböl? nincs kitéve), 1 vágómarhát, 3 zsák árpát, 50 kenyeret, hagymát, petrezselymet.

Kis-Marjából: 1 meddő tehenet, 1 zsák árpát, 12 kenyeret, 7 tyúkot, 1 harsát, 2 csukát, 2 lúdat, ugorkát, féltarisznyával hagymát, petrezselymet.

Tulogdról: 3 tyúkot, fokhagymát, vereshagymát, petrezselymet.

17. Szállott meg a tábor *Tulogd* rétmezején.

Monostoros-Páliból hoztak 2 zsák abrakot, 2 lúdat, 8 tyúkot, hagymát, petrezselymet.

Sarándról: 1 zsák árpát, 3 tyúkfiat, 12 kenyeret, 2 görög- és 3 sárgadinyét.

18. Ugyanott feküdt a tábor. Derecskéről hoztak 2 zsák árpát, 15 kenyeret, 4 tyúkfiat, 1 sajtot. Bagosiak 1 zsák árpát, 4 kenyeret, vereshagymát, petrezselymet. Diószegről egy hordó bort, 10 zsák árpát, 2 vágómarhát, 7 lúdat, 20 tyúkot, 156 kenyeret, 2 szekér szénát, rákot egy tarisznyával, halat, petrezselymet, hagymát, egrest.

Szőlősről egy hordó bort 4 veder. Konyándról 1 zsák abrakot, 1 bárányt, 4 kenyeret, 7 görög- és 4 sárgadinyét. Nagy-Létáról 10 kenyeret, 5 sarga- és 10 göröginyét, egy kád jeget. Biharról 1 vágómarhát, 7 veder bort, 53 kenyeret, 4 zsák abrakot, 2 zsák lisztet, 10 tyúkfiat, hagymát, petrezselymet, sari szunyavác mogyorót. Esztárról 6 tyúkfiat. Diószegről másodszor hoztak 234 kenyeret. Vásárhelyről 9 kenyeret, 3 veder bort, egy kanna

almaeczetet, körtvét két kosárral, hagymát, petrezselymet. Kis-Marjáról 4 haresát. Konyádról 1 bárányt, 12 kenyeret, 2 zsák abrakot, 2 sárga- és 8 görög-dinyét. Biharról 1 vágómarhát, 50 kenyeret, 10 veder bort, 5 zsák árpát, 3 zsák lisztet, 20 tyúkfíat, 1 véka egrest, 1 kosár tengeribarackot, hagymát, petrezselymet. Nagy-Létárol: 10 kenyeret, 1 kád jeget, 5 sárga- és 10 görög-dinyét.

19. Szállott meg a tábor *Pocsajnál*, a hová hoztak Debreczenből egy általag medgyes bort, egy általag fehér bort, 40 zsák árpát, 1 zsák petrezselymet, 1 zsák vereshagymát, 1 berbencze ¹⁾ tárkonyt, 1 rocska ²⁾ ugorkát, 1 véka medgyet, egy véka barackot, retket felesen; dinyét mind sárgát, mind görögöt felesen, 1 zsák kását, lúdat, tyúkokat, vágómarhákat, 4 zsák lisztet, süveget, felrántó szíjakat hevederestől, vasas csebret 3-at, 2 vízmerítőt, 2 vedret, egrest, 2 lihut (liu), 6 gyéként, 40 istrángot, 6 gyeplőt, 20 kötelet, 1 általag káposztát, egy véka körtvét, egy taligát lovas-tól, nyergestől, emberestől, perezet alkalmasint.

Henczidárol 4 nagy zsák árpát, 1 vágómarhát, 28 kenyeret, 6 tyúkfíat, 1 sajtot, hagymát, petrezselymet.

Kerekiről: 4 zsák árpát, 20 vágómarhát, hagymát, petrezselymet.

20. Szállott meg a tábor a *bakonszegi* pusztán, a hová hoztak:

Földesről 39 kenyeret, 1 juhot, 2 zsák árpát.

Nádudvarról 3 pujkát, 1 zsák árpát.

Karczagó-Szállásáról 2 bárányt, 5 sajtot, 10 kenyeret.

Gesztről 3 zsák árpát, 1 zsák lisztet, 2 juhot, 15 kenyeret.

Mezőgyámról 3 zsák árpát, 1 zsák lisztet, 2 juhot, 11 kenyeret, 2 lúdat.

Sássiról 3 zsák árpát, 2 juhot, 28 kenyeret.

Gáborjánról 4 zsák árpát, 1 vágómarhát, 29 kenyeret, 3 sajtot.

Püspök-Ladánból 3 bárányt, 3 zsák árpát.

Tisza-Szőlősről 3 bárányt, 3 zsák árpát, 3 potykát.

¹⁾ *Berbencze* vagy börböncze, kis edény, dohány, burnót stb. tartására; börbönczében tartják a gyógyszerárúsok szereiket.

²⁾ *Rocska* = füles fakóstya, vízhordó edény.

Egyökről 3 posárt.

Füredről 3 posárt, 2 száraz halat.

Kovácsiból 4 tyúkfiat.

Bajomiak 50 kenyeret, 2 juhot, 2 zsák árpát, 2 sajtot.

Szoboszlóról 10 fehér kenyeret, 528 közkenyeret, 6 vágómarhát, 6 juhot, 8 tyúkot, tyúkmonyat.

Kismarjaiak a *limitatio* szerint való élést el nem hozták.

Bakonszegegről 9 halat, egy jó tarisznya rákot. -

Rábéről 2 zsák árpát, 10 kenyeret, 2 sajtot, 6 csipkét, 9 sárgadinyét. Csatári György uram hozott egy tarisznya rákot.

Újfaluból 2 debreczeni kenyeret, 11 csukát, 1 potykát, 9 keszeget, 1 véka rákot, 1 juhot, 7 zsák árpát, 148 kenyeret, 12 tyúkot, 1 kanta vaját, tejet, tejfelt, 2 vágómarhát, borecetet, hagymát, petrezselymet.

Csatárból 1 hordó bort = 7 veder, 3 fehér és 25 közkenyeret, 1 putton egest.

Ráth-Thordai praedikátor 2 zsák árpát, 1 bárányt, 6 tyúkfiat, 4 sajtot, 11 kenyeret, 12 sárgadinyét.

Püspökiből 400 kenyeret, 2 veder színbort.

Kabáról 2 juhot, 2 zsák árpát.

Derecskéről 100 kenyeret, 2 vágómarhát, 3 zsák árpát.

Sarándról 66 kenyeret, 1 juhot.

Ságról 1 juhot, 2 malacot, 3 zsák árpát, 6 tyúkfiat, 7 kenyeret.

22. Szállott a tábor *Szent-Ágotánál*, a hová hoztak: Berek-Böszörményből 2 zsák abrakot, 116 kenyeret, 2 ludat, 2 vágómarhát. Nádudvarról 102 kenyeret, 36 véka árpát, 2 juhot, 1 bárányt, 6 sajtot.

23. Szállott meg a tábor *Eörse pusztáján*. Ide hoztak: Füredről 8 potykát, 4 harcsát, 8 csukát, 8 kárászt, 1 süllőt, 65 kenyeret, 3 sajtot.

Kabáról 73 kenyeret, 3 zsák árpát, 1 sajtot, 5 tyúkfiat.

Ladánról 147 kenyeret, 3 zsák árpát.

Tisza-Szőlősről 14 posárt, 1 kecsagét.

Itt adatta az úr ő kglme Kővárból hozatott szekszénás¹⁾ lovat a Kapucsinak.

¹⁾ Szekszénás. Szekszéna = teherhordó barmok nyerge a felrakott podgyászszal együtt; innen szekszénás ló, öszvér, számár.

24. Ugyan az örsi pusztán restálván a tábor, hoztak :
Turról 150 kenyeret, 5 zsák árpát, 4 vágómarhát, 2 juhot,
4 sajtot, 6 fejár kenyeret.

25. Szállott a tábor *Szolnok* mezején a Tisza mellett.
Nánásról 16 kenyeret, 1 zsák árpát, 13 csukát, 9 sárga- és
56 görög dinyét, 50 tyúkmonyat, 2 juhot.

Kévérről 10 köböl árpát, 80 kenyeret, 2 vágómarhát, 4 borjut.
Poroszlóról 2 sós harcsát, 1 potykát, 5 lúdfiat, 3 bárányt,
10 kenyeret, petrezselymet.

Szántói praedicator uram hozott 1 korsó boreczetet, 1 cso-
bolyó¹⁾ bort.

Kis-Kóréről 2 zsák árpát, 9 tyúkot, 16 kenyeret, 1 sajtot.

Biharról 550 kenyeret.

26. Szállott meg a tábor *Tisza-Böd* mellett a mezőn.
Fegyvernekről 7 köböl abrakot, 3 kenyeret, 25 tyúkmonyat,
petrezselymet.

Turról 4 sárga- és 4 görög dinyét, egy korsó bort.

Békésről 4 zsák abrakot, 4 sajtot, 5 kenyeret, 40 kalácsot.

Turról harmadszor is 5 zsák árpát, 148 kenyeret, 12 sing
vásznat tarisznyának.

27. Julii. Szállott meg a tábor *Szolnok mellett Tisza-parton*.

Fenyérről 2 potykát, 1 márnát, 8 kalácsot.

Ugyanide szolnoki török halászok hoztak az úrnak 4 ke-
cségét, 2 potást. Ezen halászoknak adatott az úr 6 kglme egy
aranyat.

Fegyvernekről 1 kas árpát = 7 köböl.

28. Által költözvén a Tiszán Szolnoknál, szállott meg a tábor
Szászi s Rékás mezején. Ide hoztak :

Jászberénből 45 kenyeret, 4 juhot, 4 sajtot, 13 retket, 6 gö-
rög dinyét, egrest egy falkát.

Poroszlóról egy általag miskolczi bort, lehetett circa 6 veder,
2 zsák árpát.

Hosszú-Petetről 1 bárányt, 1 sajtot, 6 kenyeret.

29. Szállott meg a tábor *Szelénél*.

¹⁾ Csobolyó = kis kézi hordócska, melyben a mezei munkások ivó-
vizet szoktak magukkal vinni és tartani. Néhol: vatalé vagy vatalej, légej.

Jászberénből az orthodoxa religion levők hoztak 2 kenyeret, 1 darab szappant, 4 ludat, 5 retket.

Szent-Mártonból 4 tyúkot, 4 czipót, 2 görögdiyét.

Inczédi Pál uram küldött az úrnak egy darab szappant.

30. Szállott meg a tábor *Feketemezön, Szöcsénél.*

Jászberénből 331 kenyeret, 26 tyúkfíat, 5 lúdat, 1 korsó eczetet, 2 köből lisztet, 1 általag színbort, 6 juhot, 2 vágómarhát.

31. Szállott meg a tábor *Veresegyházához*, a tó mellett.

Szekeres uram, mezei hadnagy, Körözsről szállított élés: 110 kenyér, 30 tyúk, 1 zsák abrak, kevés vereshagyma.

Jászberényiek hozták a restantiát ugyanide: 169 kenyér, 6 kila ¹⁾ árpát, 1 vágómarhát.

Szadáról 2 zsák árpát, 1 putton almát, 1 putton baraczkot, 1 putton körtvét, 1 sajtot.

Gödölyöböl 2 karimás sajtot, 3 juhot, 10 tyúkot.

Hartyánból 1 juhot, 1 sajtot, 2 kenyeret.

Szadáról 1 putton almát, 1 putton baraczkot, 8 sárga- és 10 görögdiyét.

Szent-Miklósról 1 juhot, 1 sajtot, 2 kenyeret.

Veresegyházáról 1 juhot, 1 tál körtvét, 4 kalácsot, 1 zsák árpát.

Rátótról 1 kötés pereczet, 2 sárgadinyét, 1 kenyeret.

Vétetett az úr pénzen kenyeret e szerént: 65 kenyeret 18 denárjával = 11 frt 30 denár. 15 kenyeret 12 denárjával = 1 frt 50 denár. Summa 13 frt 50 denár.

Gyöngyösről 1 általag színbort = 3 veder, 2 fejer kenyeret, körtvét, diót, mandolát, vereshagymát, 2 zsák árpát, 50 közkenyeret.

Innen küldött az úr 6 kglme maga paripái közül Vay László uramnak Béli uram deres lofafélét, Giezei Gábor uramnak szürkét, kantárostól mindeniket. Procurator Szakmári uramnak fakó lovat, ezt is kantárostól. Tábornester Mikó uramnak egy pej lovat kantárostól.

Itt feküdt a tábor két nap, két éjszaka, innen megindulván secundo Augusti.

In mense August.

2. Szállott meg a tábor *Vác—Veréce* között a Dunaparton.

¹⁾ Kila, perzsa szó, gabonamérő = köből.

Itt adott az úr ő kglme Becze Gergely uramnak 1 lovat ajándékon, Toroczkai István uram lovfélét. Báthori uram hozott Váczról az úr szükségére 8 frt ára bort.

3. Szállott meg a tábor *Maros* mellett, Visegrád ellenében, a Dunaparton. Itt vétetett az úr ő kglme 3 frt ára dinyét visegrádi törököktől 34. A marosi papnak adott ő kglme egy tallért.

4. Szállott meg a tábor *Hellembáki mezőn*, az Ipolyparton. Ide hoztak Hellembákról 8 kalácsot, 2 czipót, 1 sajtot.

Kéméndről 3 kenyeret, 2 tyúkfíat, 1 sajtot.

Binből 3 tyúkfíat, 4 kenyeret, 3 kalácsot.

Letskésről 4 kalácsot, 2 lúdat, 2 tyúkot, 4 czipót, 5 sárgadinyét.

Kis-Kéczről 2 tyúkot, 2 malaczt, 1 vajat.

Tölgyösről 2 kenyeret, 2 lúdat, 8 sárgadinyét.

Kis-Sarlórol 1 juhot, 1 sajtot.

Szalkáról 2 malaczt, 6 tyúkot, 2 kenyeret, almát 1 tarisznyával.

Ölyvetről 2 lúdat, 2 tyúkot, 2 kenyeret.

Bersenről 2 zsák zabot, 1 borjút, 8 kenyeret, 3 malaczt, 10 tyúkot, körtvét 2 puttonnal.

Ezeknek divisiója:

Urunk számára 1 borjú, 2 malacz, 7 tyúk.

5. Szállott meg a tábor *Szalkához*, az Ipoly mellett.

6. Szállott meg a tábor a *Kéméendi mezőn*, a Garan vize mellett.

Kéméndről 1 malaczt, 1 zsák zabot, 10 kenyeret. Ezekből vétetett az úr ő kglme 16 véka szítálatlan lisztet pénzen. Megint 5 zsák abrakot 70 pénzen szapuját,¹⁾ a melyből egy szapu megy négy vékára.

Gara-Vezekéről 2 malaczt, 3 tyúkot, 3 kenyeret.

Kis-Orosziról 3 tyúkot.

Letskérről 3 kenyeret.

Itt sententiáztak meg két kolozsvári dragonyokat, koczkat vetvén egymás között ketten, egyik, vakot huzván a koczka, meglövetett, a másiknak gratia adatott.

¹⁾ Szapu, gabonamérő faedény, mérő, kila.

7. Általköltözvén a Dunán Párkány s Esztergomnál, szállott meg a tábor *Tata s Nyerges-Újfalu* között levő mezőn a Dunaparton.

Ebszönről 2 darab jeget, 1 szapu abrakot, 2 kenyeret, 2 malacgot, 8 szelet sajtot.

Lábatlanról 2 malacgot, 1 kosár körtvét. Ugyanitt vétetett az úr 4 szapu abrakot pénzen.

Nagy-Sápiak 1 bárányt, 2 malacgot, 1 sajtot, 1 szapu zabot, 8 kenyeret, 1 darab jeget.

Nyerges-Újfaluból 1 bárányt, 1 sajtot, 3 kenyeret. Itt lakik az Érsek törökös lator tiszttartója, kinek lisztre pénzt adtunk volt.

Bajotáról egy malacgot, 1 kenyeret, 1 tyúkfiat. Itt feküdt a tábor két nap.

9. Szállott meg a tábor *Almás s Nyeszemely* faluk között a Dunaparton.

Nyeszemelyről 1 harsát. Radvánból 1 harsát.

10. Szállott meg a tábor *Mocsánál*, az érsek tava mellett.

Ez nap útban talákoztunk Tökölyi uram embereivel, Szirmai urammal s többekkel. Ugyanekkor szökött el István deák velek Tökölyi fejedelemhez. Tatán vétetett az úr ő kglme 18 frt ára lisztet. Itt feküdt a tábor két nap.

12. Szállott meg a tábor *Gönyő* mellett a Dunaparton. Ide érkezett Debreczenből Apáti uram s hozott 10 szűrt, 3 köpenyegget, 1 általag medgyes bort, 4 fejér kenyeret, 10 görögdiyét.

13. Szállott meg a tábor *Nagy-Győr s Szent-Márton* között, a sági tó mellett.

Ide hoztak Komáromból az úrnak egy pinczetokot.

14. Általköltözvén a Rábán, Rábeczán, szállott meg a tábor *Horváth kinlei mezőn*, a Dunaparton.

Ez nap általmenvén a budai vezér Ibrahim pasa táborán, küldött urunk ő Naga ajándékot a budai vezérnek egy festett leccicát, egy paripát, 200 aranyat Sárdi uram által.

Itt adott Mikó uram az úrnak egy nagy német vastag patkót.

Itt feküdt a tábor 3 nap.

17. Szállott a tábor Óvár mellett *Nyulas* mezején a Lajtaparton. Itt vonatott ki Almási a gyalogival egy mozsárágyút, kit el is hoztak.

18. Szállott a tábor *Czindorfi* mezőn, a Lajtaparton.

Innen ment el Rácز István uram Prukba. Azon prukki élés vásárlására adott Balku uram az ő kglménél levő aranyból 30 aranyat.

19. Szállott meg a tábor *Nádvár* mezején, Ausztria széliben, a Lajta mellett. Ide hoztak Prukából a fejedelem számára 23 pár zsemle-czipót, 4 kalácsot, 2 galambfiat, 3 tyúkfiat, 2 réczét, 1 lúdat, 11 tyúkmonyat, 1 csetel (?) borjút, két fele.

Az úr számára 2 pár zsemlekalácsot, 20 pár zsemleczipót, 2 tyúkfiat, 1 lúdat, 11 tyúkmonyat, csetel borjúnak felét.

Ez nap ugyanide érkezett a fővezér Kapucsi passája, ki is bestelenül tractáltván urunkat, siettette, térjen vissza Nagy-Győr alá, ha olyan későn járt.

Ugyanez nap estvefelé küldte urunk ő Naga az urakkal együtt Székely László uramot ő kglmét (melléje adván Pekri uramot is) a fővezérhez Bécs alá, 10 ezer tallérokkal, melyeket a szekereknek elengedéséért ígértek a fővezérnek, melyet praesentáltván, Székely László uram mind ő kglmét, mind az ajándékot böcsülettel accep-tálta, izenvén, urunkat ő Nagát is jó szívvel látja, ha oda megyen.

21. Aug. Indult urunk ő Naga, mintegy másfél ezeredmagával Bécs alá a fővezérhez; ez nap szállott meg ő Naga a Rezes-kert s Duna között Bécs alatt.

22. Ebéd után Székely László uramnak küldötte a fővezér a főlovászmesterét, egy szürke szerszamos lovat küldvén a fővezér urunk alá. Azon megindulván ő Nga, a török táboron kívül jóval is, a két oláh vajdát is kiküldte a fővezér eleibe ő Nagának. A havas-alföldi vajda kijött maga is, de a moldvai betegség színe alatt fizet-éssel magát absentáltván, csak a hadát küldte ki. A török tábor szélire küldte ugyan urunk eleibe a maga daliáit, a Csausz passát, pesti agát, sok csausokat, böcsülettel kísértetvén maga sátoráig, ott Maurocordatus eleibe jöven ő Nagának, a harmadik contigna-tioba, a fővezér sátrába vezetvén, veres bársonyos varrott székre leültették ő Nagát. Kevés vártatván, a fővezér is maga sátrából kijöven, mihelyt urunkat látta, gyengén mosolyogván, böcsülettel köszönti. Mikor urunk köntösét csókolni akarta, csókolni nem engedvén, két kezét eleibe tartotta. Azután maga eleibe azon székre ültetvén, jódarabig kedvesen beszélgetvén a fővezér ő Nagá-

val, serbettel, kávéval magarral együtt itatta s füsültette. Annakutána ő Nagára császári nusztoz kaftánt adatván, ő Nagával levőket is 56 kaftányozott meg. Azalatt az ő sátorához nem messze, Bécs vize s oláhok tábora felől tisztességes öreg sátorot vonatott, kerítésestül három kisebb sátorot, kiket a maga sátorának kerítése felével vonatott környül, abba tisztességes kerevetet tétetett ő Naga számára. Míg az audientián volt is ő Naga, addig mind az oláh vajda, mind a maga daliái lovon állván, úgy kísérték ő Nagát éppen a szállására.

A dolgok végett osztán a fővezér a Beski agát s Maurocor-datus urat küldte urunkhoz ő Nagához a szállására.

Ugyanekkor gazdálkodtatott a fővezér urunknak vágómarhákkal, berbécsekkal, tyúkokkal, lúddal, mézzel, vajjal, rizskásával, citrommal, serbettel, feles abrakkal, szénával, nádmézzel etc.

Másodnapon is ebédre hasonló gazdálkodtatással kínáltatta ő Nagát, de ő Naga nem akarván, inkább parancsolatját s útját követi, a honnan is

23. Megindulván ő Naga, szállott meg az előbbi táborhelyen *Nádvárnál*.

Ez nap ment az úr ő kglme a havasalyi vajdához, Mikes Kelemen s Székely László urakkal beszélgetni, de ugyanaz nap ő Nagát útban érték s együtt szállottak meg Nádvárnál.

Itt vontak ki Kis Gáspár uramék egy réztaraczkot agyostól kiért adott az úr ő kglme nekik 10 frtot.

Ugyanitt adott Balku uram az ő kegyelménél levő aranyból urunk élésmestere Széki Márton uram kezébe urunk számára való elésre kölcsön 50 aranyat az úr ő kglme parancsolatjából.

Itt adott Dániel István uram az úrnak egy barna pej paripát ajándékon egy rosz szász fékkel.

Innen szöktének el Arpási András s a három muntyán(?) legények, ugyanakkor ők vitték a Hosszú Márton lovát is szerszámmostól.

Itt holt belé a Lajta vizébe a debreczeni szürke kancza ló, a ki a dobos alatt járt.

Itt feküdt a tábor öt nap.

24. Nagy-Győr felé fordulván urunk ő Naga az egész táborral, szállott meg *Újfalu* mellett, a hol a jó forrás is van.

Itt adott az úr ő kglme a fővezérnek s tihájának a házér barna pej paripát, szürke Boér paripát. Maurocordatus uramnak máramarosi Vay uram lovafélét. Ezeket mind kantárostól, pokróczostól.

25. Szállott meg a tábor *Miklósdorfi* mezőn a Lajta mellett. Ide hoztak Prukról 5 zsák zabot, 5 kenyeret.

Urunk küldött 4 süveg nádmézet, 2 korsó serbetet, 8 öreg viaszgyertyát, 4 veres kilimt,¹⁾ saluba való aranyos materia viseltes supellátot, 2 veres bársonyos ezüst aranyfonallal szőtt hintóvankosokat. Itt adott az úr ő kglme Sárosi uramnak Henter fakó paripát kantárostól ajándékon. Ugyanitt vett az úr ő kglme egy némettől egy-egy ló után való kétkerekű aranyos lecticát, hozzávaló német lóval, hámostól, fékestől, gyeplőstől 55 aranyon.

26. Szállott meg a tábor *M. Óvári réteken*. Itt adott Balku uram az ő kglménél levő aranyból az úrnak 20 aranyat. Itt adta Rácz István uram az úr kezéhez a prukki vásárlásból maradt 24 aranyat. Itt küldött Serédi uram az úrnak 10 tyúkot, 33 káposztafőt. Ugyanitt ajándékozott az úrnak Vay uram egy stuczot. Itt halt meg a tálmosónál levő újfalusi pej kanca ló.

27. Szállott meg a tábor *Horváth kimlei* mezőn a Dunaparton. Ide hoztak a nagy-győriek az úr számára 4 tyúkfiat, két lúdat, 29 fő káposztát, egy cseber jeget. Itt adtak Korodi uram kezéhez egy handzsárt.

Ez nap érkezett ide budai vezér Kapucsi basája, Musztafa nevű török egy zászlóalyával urunkhoz követségre, választ adván urunk ő Naga, ezen nap visszabocsáttatott.

Ugyanide érkezett Nándorfejérvárról császár bejárója, Bécs alá menvén a fővezérhez, ki mellé adtak késérőket 40 székelyt, 30 katonát.

30. Általköltözvén a Rábczán, szállott meg a tábor a Rábcza mellett *Abda* mezején. Ide jött a nikápolyi oláh bég embere urunkhoz, mindjárt visszabocsáttatott.

In mense Septembris.

1. Jött ide a fővezér táboráról a Jancsárok csauzza a vezér fermánjával, ki Constantinápolyba megyen a Jancsárok posztójá-

¹⁾ *Kilim* = szőnyeg, hímes terítő.

ért. Ugyanide jött a budai vezérnek is három rendben embere, kik szekereket kértek.

2. Általköltöztvén a Rábán, szállott meg a tábor *Nagy-Győr* alatt, a budai vezér helyében.

3. Vettek pénzen az úr számára árpát száz sinakat (?) zsák 90 frton. Eodem. Urunk konyhamestere adott kevés híjján 1 véka rizskását.

5. Holt meg a Béli uram adta szekeres lovai közül 1 kis deres ló.

7. Érkezett Nándorfehérvárról a császártól a császár szolgálója, ki Bécs alá megyen a fővezérhez levelet vivén, ki mellé másfél száz erdélyi katonát, másfél száz török kísérőket adtak.

8. Rábaköziek hoztak élest ez szerint: 3 általag bort, 200 tyúkfiat, 125 cipót, 15 zsák árpát, 400 közkenyeret, 12 sajtot, 50 koszorú vereshagymát, dinyét, rákot.

Ezekből urunk számára: 1 általag bort, 140 tyúkfiat, 8 zsák árpát, 30 koszorú hagymát, 4 dinyét, rákot.

Ágyúk mellett levő gyalogoknak 150 közkenyeret.

Urunk németinek 150, kővári nemeseknek 38.

Ezen feljebb megírt élest Nagy István, Tatai Imre, Borsos Ferencz, Horváth János, Mészáros János uramék hozták.

Ugyan ő kglmeknek adott az úr ő kglme abrakra 10 aranyat. A Rába közé adtak salajvárdát.

Pápai predicator uramék jöven ki, hoztak 2 fejer kenyeret, 1 pujkát, 2 kalácsot, pereczet egy csomóval.

10. Hoztak levelet estvefelé *Bécs alól*, melyben azt írják, egy görögöt küldöttek a bécsiek a császárhoz titkos dolgokkal, hanem a fővezérhez ment, a leveleket is oda vivén, kiadta bécsi dolgokat.

11. Beszprényi pap Losonczy uram s pápai predicator uramék hoztak 2 fejer kenyeret, egy csomó pereczet.

Eodem. Pápa városa gazdálkodása Szalontai István s Turi Miklós uraimék által: 1 hordó bor, 8 fejer kenyér, egy falka perecz.

Eodem. Rábaközről, onnat, a hová Szakács uram salajvárdát adott. Sárkány és 5 nevű falukból hoztak élest: 3 szekér szénát, 3 közkenyeret, 1½ köből árpát, 2 lúdat, 2 tyúkot.

Eodem. Estvefelé érkezvén Császár Kapucsi basája Kemé-

nyesz alól, kit is 32 székely és 12 mezei katonákkal Mihács urammal kísértettek.

13. Érkeztek reggel Sárosi uramtól, Tökölyi uramtól írt levelekkel. Eodem ebédútjában kezdettek a tatárok szaladva érkezni ide a Rába hídjához, egész estig mind sűrűbben-sűrűbben, jóval estvefelé törökkel elegyesleg jöttek. A tatár chám is estvefelé költözött át a Rába hídján.

Eodem vecsernyetájában érkezett Sárossi uram is Bécs alól, ő kglme hozta bizonyosan, hogy 12-én veretett meg a török a lengyel s németektől, azon nap reggel lévén harcok. A török tábornak jobbrésze megindítatván, a fővezér maga udvara népével jódarabig harcolt a lengyelrel s kétízben is megtolta a lengyelt, de annakutána ugyancsak a lengyel triumphálván, Bécs alól elűzte, sátorait, vezér s passák sátorait, a császári kincset, lövészszerzőmokat, egyszóval mindeneket elnyerték. Nagy triumphussal bement Bécsbe a lengyel király.

Eodem. Jött estvefelé Maurocordatus uram is a Muszur passával ez nap vacsorára s mind Maurocordatus s mind Csausz passa az úrnál voltak. A Muszur passa azon éjszaka az úr sátrában hált, másodnapig ott volt. Mind a Muszur passa s mind pedig Maurocordatus uram szolgálának, lovainak az úr ő kglme gazdálkodtatott.

14. Érkezett maga is a fővezér, eleibe menvén urunk ő Naga s a silistriai passa. Urunkat ő Nagát böcsülettel s jószívvel látta a fővezér. Aznap mind éjfélíg jöttön-jöttek a vert törökök. Aznap estvefelé ölette meg a budai vezért Ibraim passát, mást állítván mindjáraást helyibe.

15. Erőszakoson akarván a törökök az erdélyi hadnak élését, szénáját, abrakját (elvenni), urunk ő Naga instantiójára küldött a fővezér egynehány csorbád(?) fiakat, alattok való hadakkal együtt, kik lecsillapították a lármát, azon nap estig continuo itt táborunkon voltak azon éjszaka is másodnapig.

Ugyanazon Csorbadsiakkal küldte a fővezér a Muszur passát s egynehány fő törököt, kiket jól megvendégeltetett az úr ő kglme.

Eodem adatott az úr ő kglme Kovács Györgynek 25 frtot.

16. Hét s nyolez óra tájban az egész táborban lött rettenetes

nagy lárma, annyira, hogy a hadak confusióban voltak, de hamar megcsendesedett.

Bécs alól megindítatván Bottyáni Kristóf uram szolgálja Nemessányi Bálint, Maurocordatus urammal együtt, jöttek Győr alá az úrhoz, kik is gyakrabban az úrnál voltak ebéden, vacsorán.

Ugyanakkor adatott az úr Nemessányi uramnak egy új abaköpenyeget ajándékon.

Míg Nagy-Győr alatt volt a tábor, adatott az úrpapai vásárlásra Csónakosi Bálint, Zalányi Pál uraméknak új német pénzt 150 frtot. A török táborra váltott 10 aranyért való új német pénzt 45 frt 90 denár adván facientes flor. 195 frt 90. Ugyanazon vásárlásra Székelyhidi s Kibédi Pál uraméknak is adatott az úr ő kglme új pénzt flor. 10. Item a korpa ára, mely teszen 12 frt 60. Mely pénzen vásárlottak 65 köből zabot, 10 köből rozsot, 12 inst mézet, 14^{1/2} inst vaját, 1 általag eczetet, 7 lúdat, 7 tyúkot, petrezselymet, retket, vereshagymát, tyúkmonyat, fazekat. Ezen vásárlástól maradt meg pénz, melyet meghoztak ő kglmek 90 frt 78 dr.

A Rába köze, Nagy István, Tatai János, Borsos Ferencz, Mészáros János, Horváth János uramék által abrakra adott 10 aranya az úrnak odamaradván, abrakot érte nem szállítottak.

16. Szökött el innen az egyik boër szolga Alexander Petár, elvive a Boër György lovát is.

17. Elindulván az egész tábor, szállott meg *Örkény* s *Bana* között a budai vezér tábora mellett az erdélyi tábor. A fővezér ez nap a Vértes alá ment hálni. Itt veszett el kancza ló a tíz kancza lovak közül.

Itt jöttek meg a Rába közé adott két salajvárdák.

18. Szállott a tábor *Mocsánál* a tó mellett.

Ide jöttek ki Győrből Lágyi a több rab katonák németek.

Itt feküdt a tábor két nap.

19. Vetették fel porral a törökök Tata városát délben négy óra tájban, de bástyáiban, falaiban az egy tornyon kívül semmi kárt nem tett benne.

20. Szállott meg a tábor *Bánhidához*.

21. Általjövén a *Vértesen*, szállott meg a tábor *Bicskéhez* a tó mellett. Itt adatott az úr ő kglme új pénzt abrakra 108 frt, mely pénzen vettek 160 kila abrakot, kilaját 180 pénzen vévén.

22. Szállott meg a tábor *Biához*, a tó mellett.

Ide küldött Macskási uram az úrnak 6 tyúkot, 22 tyúkmonyat.

23. Ugyanide hoztak Patyiból 1 juhot, 6 tyúkot, 10 közcipót. Banából 1 juhot, 4 just. újbort.

24. Ment Macskási uram a tatár chámhoz követségre. Apáthi uram Debreczenből hozott élest e szerint az úr számára: 1 általag fejér bort, 1 általag mézet, 1 berbenceze eczetet, 1 tonna vaját, 8 fejér kenyeret, 10 zsák árpát, dinyét s retket.

A die 27 Septembris usque ad diem 6 octobris mit hoztak? fel nem írhattam, ez idő alatt beteg lévén, mind feküdtem. Ez helyet sokan feküdték meg, sokan meg is haltak.

In mense Octobris.

Circa 3 Octobris. Megválogatván Buda alatt a fővezér hadát, az új budai vezért, szilisztrai, szófiai, misziri s több passákat 40 ezer válogatott törökkel, a tatár chámmal, váradi passával küldötte Párkánhoz a lengyel s németek eleibe. Tökölyi fejedelemnek is menvén parancsolatja azon harcra való menetel felől.

6 Octobr. Ugyanitt adott Balku uram az úr parancsolatjából az ő kglménél levő aranyból a bicskeieknek 29-et. Párkánhoz érkező a budai vezér fejebb meg(nevezett) passákkal, törökkel vágatott le a lengyel király hadában egynehány száz portára jött lengyeleket, kiknek fejeket Buda alá a fővezérhez küldte.

8. Innét Biától küldötte az úr ő kglme Nagy-Györbe magyar generalis Eszterházi János uramnak a Nagy Mikó paripájafélét. Ugyan a nagy-győri német generalisnak is Daniel István barna pej paripájafélét pokróczostól, kantárostól.

9. Délelőtt megütköztvén a budai vezér, passák a 40 ezer törökkel a lengyel királyival, itt is a lengyel triumphálván, megfutamtatta a törököt, Párkánál a Dunán szorítván, több veszett a Dunába, mint (hogy) vér miatt. A budai vezér általúsztatván Esztergomba, a szilisztriai passát elfogták, a több passák a harcra elvesztek.

A tatár chám, váradi passa s Tökölyi fejedelem még akkor oda nem érkeztenek volt el, hallván a dolgot, az útból visszatértenek. Kihez képest a fővezér is nem bátorkodtatván Budán sokáig való lakását, *minket is hazabocsátott.*

12. Megindulván Biától, szállott meg a tábor *Ebvári* mezőben.

13. Szemben lévén urunk ő Naga a fővezérrel *Buda* alatt, ott is ő Nagát böcsülettel tractálván, megkaftányoztatta császári misztes kaftánynyal, ő Naga hiveiben is egynehányat, úgy bocsatatván el, költözött által a budai hidon, szállott meg a tábor a *pesti* mezőben.

14. Szállott meg a tábor *Gyömrőhöz*.

Itt adott Balku uram az ő kglménél levő aranyból Vida uram kezébe, Macskási uram Bicskén az úr számára vött abrak árában adott 9 aranyat. Ugyanafféle abrak árában Vida uramnak pénzt adta meg 7 frt 50.

Ide hoztak Gyömrőről két koszorú vereshagymát.

Ugyanitt Gyömrőnél adott Balku uram az ő kglménél levő aranyból az úrnak magának 11 aranyat.

Ugyanitt adott Balku uram a lábatlani embernek egy aranyat, a ki *levelet vitt a lengyel királyhoz*.

15. Szállott meg a tábor a *Szent-Mártoni* mezőben.

Ide hoztak Czelegről 1 általag bort, 2 zsák abrakot, 1 vágómarhát, 1 borjút, 5 kenyeret. A borjút urunk számára.

Szécsőről 2 általag bort, 2 vágómarhát, 4 zsák abrakot, 22 kenyeret, 14 tyúkot, vereshagyma két koszorúval, fokhagymát egy koszorúval.

Kátáról 1 zsák abrakot, 1 tyúkot.

18. Éjjélkor mint szökött el Szakács Dani az úr fakó paripájával, a ki a kis bőrös kocsiban járt. Itt feküdt a tábor 3 nap.

18. Szállott meg a tábor *Abonyhoz*. Itt adott Balku uram az úr parancsolatjából az ő kglménél levő aranyból szebeni szász uramnak Fabriciusnak 67 aranyat, az úrnak magának 33 aranyat.

Ide hoztak az abonyiak 2 juhot, 2 zsák abrakot, 31 kenyeret. A kenyereket a kövári nemeseknek adták.

19. Általköltözvén Szolnoknál a Tizán, szállott meg a tábor *Szondai* mezőbe. Ezen nap Szolnokon a szolnoki Olaj Bég vevé el az úrnak 10 arany ára abrakját. Ide hoztak Kecskemétről 2 fejér cipót, 95 kenyeret, 180 cipót, 10 vágómarhát, 1 hordó bort, 10 zsák abrakot, 19 juhot, 2 kalácsot, 1 sajtot.

Ezeknek elosztása.

Urunk számára 1 hordó bor, 6 vágómarha, 14 juh, 2 kalács, 2 fejer kenyér.

Az úrnak 1 sajt, 2 zsák árpa, 2 vágómarha, 3 juh, hagyma, petrezselyem.

Veselényi Pálnak 2 vágómarha, 2 juh, 1 sajt.

Almási uram gyaloginak 93 kenyér.

Élëshajtó katonáknak 2 kenyér, 4 czipó.

A szolnoki aga küldött az úrnak 1 kosár szőlőt, 1 görög- s 1 sárgadinyét.

Itt arestáltak vala meg két törököt, de ismét hamar elbocsátották.

20. Szállott meg a tábor *Túr*hoz, a *Berettyó* mellett. Ide hoztak Turról 4 fejer kenyeret, 2 általag bort, 7 vágómarhát, 2 sertést, 160 véka abrakot, 5 juhot, 4 lúdat, 82 közkenyeret, 18 tyúkot, 8 véka lisztet, kevés vereshagymát, petrezselymet.¹⁾

Ezeknek elosztása.

¹⁾ Jegyzék október 20. ponthoz a túriak szállítmányát illetőleg.

Édes Földi uram! A szegény Túriak valami nagynehezen a három vágómarhát, 18 juhot, 22 tyúkot, tíz lúdat, ?? u több aprólékért, úgymint hagymáért, tyúkmonyért s egy disznóért a 3 vágómarhához még egy vágómarhát adnak, a vágómarhák készen vannak, a marhák szilajok, azért nem merészlik most este kiindítani, hanem ha tetszik, jó hajnalban kiindítják. A mi a kenyér dolgát illeti, azt ily hirtelen úgy nem szerezhettek, hanem az a két becsületes praedikator becsületekre assecuralja az urat ő kglmét, ha szintén reggelre ki nem küldhetik is, a más hálólhelyre bizonyosan kiküldik. Reménkednek alázatosan az úrnak (Teleki), legyen annyi tekintetek a papoknak, alias instantiájokat tekintvén, legyen contentus ő kglme ezekkel s arestomban levő atyokfnai rabságát mitigálni ne neheztelje.

A kenyereken kívül az elmaradtakért, az én ítéletem szerint, többet ér az egy vágómarha. Kérem bizodalmasan kglmet, hathatósan interponálja magát, vigye véghez nyavalyásoknak dolgát, részemről az ő kglme gratiáját alázatosan megköszönöm. Rácz István.

NB. Ugyanezen levél másik lapján ezek vannak jegyezve :

1683. 26. Sbris. Veszénél vagyon élés jelen: Békésről kenyér 425, gerlai kenyér 10, dobozi kenyér 12, veszei kenyér 8, debreczeni kenyér 656. Összesen 1089. András Deák uram keze alatt praebenda czipó 1790. Kenyér mára s holnapra, melylyel is szombatig való élés. A békési abrak omnibus computatus teszen az ő vékájokkal 404. sat.

(Teleki-levéltár 3104.)

Urunk számára: 1 általag bor, 2 vágómarha, 1 sertés, 5 juh, 4 lúd, 12 tyúk.

Az úr számára: 1 általag bor, 8 véka liszt, 1 sertés, 6 tyúk.

Madarász úr gyalogjainak: 3 vágómarha.

Almási uram gyalogjainak: 2 vágómarha.

Az abrakról.

Mikes Kelemen uramnak 20^{1/2} erdélyi véka.

Székely László uramnak 26^{1/2}.

Urunk számára 80.

Macskási uramnak a custos corporisokkal 60.

Keresztesi uramnak 10. Sárosi uramnak 5. Két Haller úrnak 12. Három Inczédinek 15. Naláczai Lajos uramnak 5. Kendeffi Pál uramnak 6. Urunk konyhamesterének 4. Nagy Györgynek 4. NB. Ezen 160 véka abrakból a mi maradott, ugyan Turról Halásztelekhez hozott árpával együtt erogálódott, melynek divisióját keresd ide alább a harmadik distractionának rendiben.

21. Ugyanide Turhoz hoztak Debreczenből Szaniszlai uram által az úrnak két tizes aranyat, a melynek egyikét Apor Lázár uramnak a szolnoki abrak árában, másikat Haller János uramnak a brosh árába adta az úr ö kglme.

Ugyan debreczenből élést 20 fejr kenyeret, 40 zsák árpát, 2 általag ó-bort, 2 általag gyalult káposztát, 2 süveg nádmézet, 2 általag borecetet, 6 véka lencsét, 6 véka kását, 40 koszorú vereshagymát, 3 véka borsót, retket, petrezselymet, szőlőt, dinyét, almát, 8 vágómarhát, 4620 kenyeret.

Ezeknek divisiója.

Urunk számára 20 köböl árpa, 1 általag ó-bor, 1 általag gyalult káposzta, 1 általag borecetet, 3 véka lencse, 20 koszorú vereshagyma, 1^{1/2} véka borsó, retek, petrezselyem, szőlő.

Az úr számára: 8 fejr kenyér, 20 zsák fejr liszt, 20 köböl árpa, 1 általag ó-bor, 1 általag gyalult káposzta, 2 süveg nádméz, 1 általag borecetet, 3 véka lencse, 6 véka kása, 20 koszorú vereshagyma, 1^{1/2} véka borsó, retek, dinya, alma, petrezselyem, szőlő.

Mikes uramnak: 2 vágómarha, 2 fejr kenyér, 60 közkenyér.

A székely hadaknak közönségesen 6 vágómarha.

Székely Lászlónak: 2 fejr kenyér, 40 közkenyér.

Madarász uramnak: 1 fejr kenyér.

Inczédi uraméknak 2 fejér kenyér. Donáth uraméknak 2 fejér kenyér. Nagy Ári uramnak (lelkész) 1 fejér kenyér. Farkas Ferencz uramnak 1. Madarász uram keze alatt levő német, szemény¹⁾ s szász gyalogoknak kenyér 1500. Ágyuk mellett levő gyalogoknak 1100. Sátorok mellett levő gyalogoknak 60. Kővári s szamosújvári puskásoknak 160.

Pruszi uram sereginek 100. Salis uram sereginek 100. Kővári nemes seregnek 160. Mezei katonáknak 600. Vargyék zsoldosinak 400. Orlai uram szolgáinak 5.

22. Altaljövén a Körösön a szarvasi hídon, szállott meg a tábor *Halász-Teleki mezőben* a falu mellett.

Ide hoztak: A szarvasi bég küldött az úrnak 1 zsák árpát, 3 görögdyét, 1 pujkát. Item a hídon is adott 1 görögdyét. Békésről: 3 fejér kenyeret, 6 potykát. Ezeknek ketteit urunk számára, ketteit Mikes s Székely László uraméknak atták. Ványáról: 47 kenyeret, 34 abrakot, 3 vágómarhát, 9 juhot.

Ebből adtak:

Cseri uramnak, a hadnagynak, 2 kenyeret, abrakot 2 erdélyi vékát, katonáinak 2 kenyeret.

23. Szállott meg a tábor *Félhalomhoz*, a Körös mellett, a hová hoztak:

Szent-Andrásból 1 zsák árpát, 1 juhot. Az ide feljebb megírt *Turi* abrak dividálódott itt e szerint:

Madarász uramnak 20 véka, 2 juh. Mikes uramnak 12 véka. Székely László uramnak 12 véka. Orlai uramnak 5 véka, 1 juh, 5 kenyér. Farkas Fábián uramnak 6 véka. Balku uramnak 10 véka. Vay uramnak 10 véka. Komáromi uramnak 6 véka. Nábrádi uramnak 4 véka. Kálnoki uram szolgáinak 2 véka. Nyikodni uramnak 3 véka. Gyepesi uramnak 3 véka, Csatári urk 4 véka, Balog János urk 2 véka. Kovács Györgynek 2 véka. András Deák urk 2 véka. Korodinak, Mihály Deáknak, Gergely Deáknak, Székelyhidinek, Pál Deáknak 5 véka. Az úr puskásinak 10 véka. Dániel István uramnak 10 véka.

Békésről: 1 fazék tejfelt, 6 tyúkfíat, 31 tyúkmonyat. Ebből urunknak 4 tyúkfíat, 21 tyúkmonyat, a tejfelnek felét.

¹⁾ Szemény = kozák, lengyel katona.

25. Szállott meg a tábor *Békéshcz*, a Fehér-Körözs mellett. Ide hoztak: Békésről: 3 kosár lépes mézet, 22 potykát, 3 harcsát, 9 lúdat, 48 tyúkot, 4 réczét, 400 békési véka abrakot, 425 kenyeret, 10 vágómarhát, 37 juhot, 2 disznót, 1 borjút, vereshagymát, petrezselymet, fokhagymát.

Ennek divisiója.

Urunk számára 14 szász (saxinca) köből árpa, 4 vágómarha, 11 potyka, 11 tyúk, 6 lúd, 4 récze, 1 borjú, 1 disznó, fokhagyma.

Az úr (Teleki) számára abrak 40 szász köből, 6 vágómarha, 37 juh, hal, 3 lúd, 37 tyúk, 1 disznó, 1 zsák vereshagyma, petrezselyem, fokhagyma.

Urunk bejáróinak, étekgógiának közönségesen 16 szász köből. Madarász urk $2\frac{1}{2}$ szász köből.

Vay uram lovász paripáinak s szolgálainak $2\frac{1}{2}$ köből.

Nyikodni urmk 2 véka. Kálnoki urmk 2 véka. Kőpeczi urmk 2 véka. Csatári urmnak 2 véka. Gyepesi urmk 2 véka. András Deák uramnak 2 véka. Balog Jánosnak, Kovács Györgynek 3 véka. Korodinak, Székelyhidinek, Pál Deáknak, Gergely Deáknak, Nagy Andrásnak 2 véka. Vida uramnak 2 véka. Az úr puskásinak 4 köből, az úr szolgálainak $5\frac{2}{3}$ szász köből. Kovári nemeseknek $8\frac{1}{2}$ köből. Dániel István uramnak $1\frac{1}{2}$ köből. Keresztési Sámuel uramnak $1\frac{1}{2}$ köből. Kecseti uramnak $\frac{1}{3}$ köből. Mikó István uramnak $\frac{1}{3}$ köből.

Madarász uram gyaloginak 350 kenyér, dragányoknak 100. Dobozról árpát 7 zsákkal, 9 tyúkot, 30 kalácsot, 1 sárga- és 5 görög-dinyét, 22 fő káposztát, egy csomó petrezselymet, egy tarisznya répát, egy tarisznya vereshagymát, 5 kenyeret, 16 czipót, 2 harcsát, 2 süllőt, 2 mávnát, potykát, 15 tyúkmonyat, 1 disznót.

Ezeknek divisiója.

Urunk számára 19 tyúk, 1 sárga dinye, 22 káposztafő, petrezselyemnek, répának, vereshagymának, tyúkmonyának felét-felét. 1 harcsát, 1 süllőt. Az úr számára 1 disznót, 7 tyúkmonyt, potykát, harcsát, mávnát, süllőt egyet-egyet, kenyeret, czipót 19-et, 30 kalácsot, petrezselyemnek, répának, hagymának felét, 2 görög-dinyét.

Mikes urmk 2 zsák árpát, 1 görög dinyét.

Székely Lászlónak 2 zsák árpát, 2 görög-dinyét.

Haller uraknak 2 zsák árpát. Orlai urk 1 vékát, Buda Jánosnak 1 vékát. Naláczi János urmk 6 vékát.

Gerláról 4 zsák árpát, 3 tyúkot, 7 galambfiat, 19 fő káposztát, 1 disznót, 19 kenyeret, kevés petrezselymet, vereshagymát.

Ebből adtak :

Urunk számára 4 galambfiat, káposztát, vereshagymát, petrezselymet.

Az úr számára 1 disznót, 3 tyúkot, 3 galambfiat.

Orlai urk 2 véka árpát, szebeni polgárnak 4 vékát, megyesi polgárnak 3 vékát. Az úr tyúkainak két véka zabot. Dragonyoknak 19 kenyeret.

Veszéről 7 tyúkot, 2 juhot, 6 kalácsot, 8 kenyeret, 16 fő káposztát, 2 zsák árpát, vereshagymát, fokhagymát, répát, petrezselymet.

Ezekből urunk számára vereshagymát, répát, fokhagymát, petrezselymet. Balku urk abrakot $2\frac{1}{2}$ köblöt. Komáromi urmk $2\frac{1}{2}$ köblöt. Korodinak, Pál Deáknak, Székelyhidinek, Gergely Deáknak, Nagy Andrásnak, Mihály Deáknak 2 vékát.

Az úr számára 7 tyúkot, 2 juhot, 6 kalácsot, 6 kenyeret.

Ölyvesről 5 zsák árpát, kenyeret, kalácsot, melyeket az úr ő kglme maga osztogattatott, kinek? Nem tudhatni. Az árpát urunk lovainak.

26. Szállott meg a tábor *Veszéhez*, a Fehér-Körös parton.

Békéről az úr számára vágómarha 4, egy bikát. Ugyan az ott lakó ráczoktól 23 kost, 6 kecskét, 10 zsák árpát. Lisztet adtak ott ben a faluban 10 zsákkal, melynek hármát ugyan odabé megsütötték, két köblöt kihoztak, melynek hármát Gyulaffi uramnak adatta az úr ő kglme. Az árpából az úr számára 8 zsákkal, Apor uramnak egy zsákkal, Sárosi uramnak egy zsákkal, Ráczt István uramnak 1 zsákkal.

27. Szállott meg a tábor *Szent-Mártonhoz*, a hová hoztak gyulai bégtől 3 sárga- és 2 görögdyét. Ugyanide küldött urunk ő Naga egy görögdyét.

Gyula-Vasányból 2 zsák abrakot, két kenyeret.

Urunk számára 2 zsák abrakot, Donáth uramnak két kenyeret.

Szék-Udvarról 1 zsák árpát, 1 szekér fát, 1 szekér szénát. A szénát, árpát urunk lovainak, a fát az úr számára.

Szentkirályról 1 zsák árpát, 1 szekér szénát. Az úr számára szénát, árpát. — Ujfaluból 2 zsák árpát, 1 juhot. Ebből az úr számára árpát 2 zsákkal, Donáth uramnak 1 juhot.

28. Szállott meg a tábor *Nyékhez*, a hová hoztak Váriból: 2 pujkát, 11 tyúkot, 2 réczét, 20 kalácsot, 23 czipót, 1 pár sárga karmasin csizmát.

Ebből urunk számára 1 pujkát, a karmasin csizmát, a többit az úr számára. Ugyanide Nyékhez küldött Madarász uram az úrnak egy pujkát. Ugyanide Turról hoztak Apafi Miklósné asszonynak tartozó contributiót e szerint:

1682 esztendőre való contributiót 50 frtot, sárga karmasin csizmát 3 párt, veres karmazsin kapoczánt 3-at, harmadfélfont borsot, kilencz tekerítés külömb-külömbféle színű selymet.

Item pro 1681-re való restantiában administrált karmasin csizmát 3, 9 tekerítés selymet.

Ezekből adtak:

Balku uramnak 1 pár sárga karmasin csizmát. Komáromi uramnak 1 pár sárga karmasin csizmát. Gyulaffi uram szolgájának Thardosnak 1 pár sárga karmazsin csizmát.

Ugyanonnán Turról hoztak az úr számára 4 vágómarhát, 18 juhot, 5 lúdat, 33 tyúkot, 2 pujkát, 3 zsák árpát, 183 kenyeret, 1 véka petrezselymet, 1 véka vereshagymát, 120 tyúkmonyat, 1 disznót. A kenyérből adtak Naláczi Lajos uramnak 16. A többi élés mind az úr számára maradott.

29. Szállott meg a tábor *Pál-Éléséhez*, a Marosparton, a hová hoztak:

Panádról 1 szekér szénát, 3 zsák abrakot, 2 pujkát, 2 lúdat, 1 réczét, 1 juhot, 2 tyúkot.

Lippáról 42 kenyeret, 10 kalácsot, 20 pogácsát, 4 $\frac{1}{2}$ zsák abrakot. Ezen élésből vontanak el a törökök mikor Lippán állajöttünk 1 zsák abrakot, 7 kenyeret.

Ménésiből, Mikelakáról:

1 zsák abrakot, 2 kanta bort, 8 kenyeret, 1 nyeles(?) szőlőt. Ezen élést nem acceptálván az úr, vissza küldte, nem percipiáltuk.

30. Általjövén a Maroson a lippai hídon, szállott meg a tábor György (v. Gyöngy?) úrhoz a Maros mellett: Ide hoztak a Lippai Bégtől 2 juhot, 3 zsák árpát, 6 tyúkot. Ezeket az úr számára reser-

váltak. Itt vétetett az úr 6 kglme az ölyvesi emberektől 10 tehenet 50 frtban. Ugyanitt vött az úr 6 kglme Haller Pál uramtól egy német hintót, kiért adott 6 kglme 60 aranyat.

Ugyanide gazdálkodott Szegedi uram e szerint: közkenyér 1670, fejér czipó 55. Ezekből: Madarász uram gyaloginak 600. Pruszi Salis sereginek 250. Almási uram gyaloginak 500. Kővári nemeseknek 100. Az úr szükségére 80. A fejér czipót az úr számára.

In mense Novembris.

1 Novembris. Szállott meg a tábor *Jenőczhöz*, a Maros mellett. Ez nap mind jöven, estve későn szállott meg a tábor.

Innét indulván meg 6 Naga az urakkal s feles hadakkal, ment előbb Dévára. Itt hagyván a hátralevő szekerekkel, bagagias haddal Macskási uramot generalisnak, Rédei János uramot, Apor Lázár uramot is hátrahagyván. Itt feküdt a tábor 2 nap, a honnan megindulván,

4. szállott meg egyrésze a hátramaradott tábornak Jófűhöz, másrésze az erdőn imitt-amott széljelmaradott, a hová Balku uram 6 Novembris érkezett a szerekkel együtt. Ugyanez nap

6. szállott meg a tábor *Lapesnyekre* a faluba, a honnan megindulván

7. Költöztünk által *Némethinél* a Maroson. Vacsora után későn ez nap érkezett Balku uram Solymosra a zászlóval s paripákkal.

8-án költöztették által az élésszereket s marhákat, ez nap Solymoson mulatván.

9. Az úr 6 kglme az asszonynyal elől menvén, Balku uram is a szekerekkel, paripákkal, zászlóval szállott meg *Kéménden*.

Ez nap Solymoson adott Nábrádi uram Balku uram kezébe pénzt 48 frtot, mely pénzből adott Balku uram Vajda Mihály uramnak 20 frtot. Barcsai uram béreseinek 2 frtot.

Ez nap Kéménden Váradi János uram vont a le az úr lovását Sáczai Mihályt a lórúl s jól megütögette. Azonban Buda Simon szolgájának is fejét betörte ok nélkül.

10. Szállott meg Balku uram az úr paripáival, szekereivel *Folton*. Itt gazdálkodott Folti uram két ejtel borral, három fejér czipóval etc.

11. Általköltöztvén a Maroson, szállottunk meg *Benczenczen*. Itt gazdálkodtak 4 tyúkfáival, szénával.

12. Szállott meg Balku uram *Balaméron*. Itt gazdálkodtak 6 tyúkkal, 1 lúddal, 4 zsák zabbal, 3 zsák rozsos búzával.

Ezeknek divisiója : 4 zsák zab az úr lovainak, kelt ezen az szekerekről abrak 23 véka. A 3 zsák rozsos búza a legények lovaira erogálódott.

13. Szállott meg Balku uram *Szás-Pihanban*, a holott gazdálkodtak 6 tyúkkal, 10 ökröt a szekerek eleibe.

14. Szállott meg Balku uram *Dályán*. Itt adtak 5 tyúkot.

15. Szállott meg Balku uram *Kis-Kerekire*. Itt adtak 3 tyúkot, ökröket a szekerek eleibe.

Utimo 16. Novembris érkezett Balku uram *Sorostélyra*. Ez nap érkezvén az úr is Karkóból vacsorára. Itt az élest leraktván, tábori eszközöket s zászlót is letévé. Adjon Isten országunkban békességet, éltesse a jámbor fejedelmet s utánavaló híveket, azok között jó uramot is.

Eredetije a gróf Teleki-nemzetség közös levéltárában, 23 levél és 1 lap negyedréten, kívül börborítékkal, 3102 levéltári szám alatt, új rendezés.

Közli : KONCZ JÓZSEF.

TÁR C Z A.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁBÓL.

A hadtudományi bizottsághoz a szünet ideje alatt beérkezett iratok közül különösen kettő érdemel fölemlítést.

a) *Thallóczy Lajos* beküldötte a bizottságnak *Gabelmann Miklós* hadi irnoknak az 1593—96-ik évi hadjáratokra vonatkozó havi jelentéseit és egyéb iratait, melyeket Bécsben a különféle levéltárakban összegyűjtött s melyekhez Gömör Gyusztáv nyug. cs. és kir. őrnagy hadtörténeti méltatást írt.

b) A történelmi bizottság értesíti a hadtudományi bizottságot, miszerint *Thaly Kálmán* r. t. jelentése szerint *Marsigliának* a bolognai egyetemi könyvtárban levő iratai az 1683—1701-ik évi török hadjáratokra nézve igen fontosak és fölhívja a bizottságot, hogy e becses anyagnak a hazai történelem részére való kiaknázásában közreműködjék.

A bizottság legközelebbi ülését a milleniumi ünnepségek és kiállítás befejezése után tartja.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

Még egyszer a török időszámításról. A *Hadtört. Közlemények* 1895-iki folyamában megjelent cikkemre Thúry József a *Török Történetírók* 2. kötetében egy jegyzetben felel, melyben «alkalmilag» megjegyzi «némely gáncsolkodni szeretőkkel szemben» — tehát többen vagyunk? — hogy a török írók dátumainak átszámításánál azt a táblá-

zatot használja, «melyet mai napság minden orientálista használ és hitelesnek ismer el, t. i. Wüstenfeld munkáját.» Ez a munka az ő véleménye szerint «teljesen fölöslegessé teszi azokat az okoskodásokat és táblázatokot», melyek tőlem «származnak.» Thúry tehát úgy látszik az Omár kalifának tulajdonított gondolkodásmód szerint itél a török időszámításról írt dolgozatokról. Vagy megegyeznek Wüstenfeld művével s ez esetben fölöslegesek; vagy nem egyeznek meg, s ez esetben nem méltók figyelemre. Ha csakugyan ily álláspontot foglal el «valamennyi orientálista», úgy kár rájuk a szót pazarolni. Jelen válaszomnak azért nem is czélja proselytákat keresni az ily megcsökönnyösödött vaskalapos urak között, hanem egyszerűen kimutatni, hogy Wüstenfeld táblázatait, amibár nagyon hasznosak, nem szabad vakon követnünk, úgy a mint azt Thúry ajánlja.

E czélra legyen szabad Wüstenfeld egy megjegyzését idéznem, mely így hangzik eredetiben: «In den beiden Streitfragen ob die muhamedanische Zeitrechnung Donnerstag den 15. Juli oder Freitag den 16. Juli 622 beginne, und ob in dem 30-jährigen Cyclus das 15. oder 16. Jahr ein Schaltjahr sei, habe ich mich jedesmal für die zweite Meinung entschieden.» Az ő táblái tehát 622 július 16-ától, egy pénteki naptól vannak számítva. Minden muhamedán szökő év szépen csillaggal van megjelölve «weil der Schalttag immer am Ende des Jahres hinzurechnet wird». Táblázatai — el kell ismernünk — fölötte könnyítik az átszámítást, mert nemcsak a minden török hónap elsejének megfelelő keresztény dátumot, hanem a minden török hónap első évétől, ha jól emlékszem le Kr. u. 1875-ig. A munkának megjelent folytatása is dr. Machertól. A megfelelő keresztény dátum mellé minden egyes esetben a heti nap betűje is van adva. Egy szóval nagyon szépen van minden elrendezve, csak az a hibája, hogy a munka nem készült el 13 századdal elébb, még Mohammed idejében s hogy azért nem volt a prófétának alkalma hívői számára azt zsinórmértékül elfogadni és használatát nekik szívékre kötni. És éppen e mulasztásra vannak alapítva az én «okoskodásaim».

Tudjuk, hogy a muhamedánok nagyon szigorúan tartják meg az egész ramazán hónapra rendelt böjtöt. Hogy a hívők a böjtöt mely napon kezdjék meg s mely napon szünjenek meg böjtölni, arra nézve utasítást maga a próféta adott nekik a korában. «Mi nem vagyunk írástudók,» ezt maga a próféta is elismerte a hagyomány szerint magáról és követeiről és azért nem azt parancsolta meg nekik, hogy «akkor kezdjétek meg a böjtöt, mikor a naptár-csinálók szerint ramadán 1-je van és akkor szünjetekek meg böjtölni, midőn a kalendáriom szerint sevvál 1-je

elérkezett,» hanem egyszerűen azt, hogy «ha látjátok az új holdat, böjtöljeteek és ha látjátok az új holdat szünjeteek meg böjtölni!» Tagadja-e Thúry efendi ezen állításom helyességét?

Miután pedig borús ég alkalmával vagy ködös időben az új hold halvány sarlója nem látható, egy másik hagyomány szerint a próféta pótlólag még azt rendelte el, hogy ha borús időben az új holdat látni nem lehetne úgy számítsanak hívői sában havában 30 napot, — Wüstenfeld táblái csak 29-re reflektálnak — és az erre következő napon kezdjék meg a böjtöt. Ez azután ramazán hónap első napja. Ezt Albirunitól egy a hidsre 390. vagy 391., tehát Szent István királyunk trónraléptének évében élő arabs tudóstól tudjuk. Ha pedig a ramazán elsejétől számított 30. napon meglátják az újhold sarlóját az égen, nem ramazán 30-ának írják e napot, hanem sevvál hó 1-jének és rögtön beszüntetik a böjtöt a próféta rendeletéhez híven, kinek szava persze többet ér, mint a münedsim basi azaz fő-csillagvizsgáló minden számítása és persze végtelenül többet, mint akármely «pokolra való, piszkos gyaur» táblázatai — még a minden orientalista részéről hitelesnek ismert Wüstenfeldéit sem véve ki.

Ámbár az, a mit eddig elmondottunk, főleg a ramazán hónap elejére és végére vonatkozik, a muhammedánok borús időben minden hónappal kivétel nélkül így bánnak. Így pl. ha az olvasó fölüti Thúry Józsefnél Szulejmán szultánnak az 1532. évi hadjáratra vonatkozó naplóját, azt fogja találni, hogy az ott közlött nyolcz hónap közül az utolsó befejezetlen maradt, a többi hét hónap közül pedig egyetlen egy sincs számítva annyi nappal, a mennyire Wüstenfeld táblázataiban szabva vannak.

Az 1521-iki naplóban simán megy minden egy ideig. Thúry szerint e napló vezetője «a régibb szokást követte», t. i. 622 julius 15-étől, csütörtöktől számította dátumait, tehát folyvást egy napot különbözik Wüstenfeld tábláitól míg elér sevvál hó végéhez és itt egyszerre «a másik, a julius 16-ikával kezdődő időszámításra ugrik át.» Így beszéli Thúry.

«A többi három napló írója» — ugyancsak Thúry állítása szerint — «már a julius 16-ikával és pénteki nappal kezdődő időszámítást alkalmazza.»¹⁾ Ha azonban megvizsgáljuk magukat a naplókat, úgy a következő fölfedezéseket tesszük. Az 1526-diki naplóban sában hó 29-én vasárnap «igen sok eső esett, úgy hogy a győzelmes sereg egészen kifáradt.» Tehát valószínűleg alkonyat felé vagy nem nagyon keresték a

¹⁾ Minden megfontolás nélkül szépen utána mondtam ezt én is előbbi cikkemben.

törökök az újhóldat vagy felhők mögött maradt elbújva s azért a reá következő hétfőt — Wüstenfeldtől eltérőleg — sában 30-ának írták s csak kedden (helyesebben mondva hétfőn este) kezdték meg a bójtót s vele a ramazán hónapot; melyre csak 29 nap telt a hidsre ezen 932. évében. Tehát sevvál hó elsején ismét visszazökkent a napló írója a Thúry szerint egyedül helyes kerékvágásba. De ugyanazon hónap végén ismét a kapúfélfánál hagyja a napló írója a julius 16-ával kezdődő időszámítást. ezúttal két hónapra. Az év végén azután ismét vét Wüstenfeld táblái ellen, mert az utolsó hónapot csak 29 nappal számítja, ámbár a hidsre 932. éve szökő év. És evvel az újabb saltomortalé-val ismét talpára esik újév napján.

Az 1529. évben a naplóíró csak kétszer «ugrik» vagy «téved» t. i. moharrem végén és vissza a helyes útra szafar végén.

De épen úgy, mint a czirkuszban, a legsűrűbb bukfenczhányás a legvégére marad. Az 1532. naplóban összesen hét salto mortalét hány az író, — mert a 938. év sem szökő év — és tótágast állva búcsúzik el tőlünk a napló végén.

Thúry azonban nem ismeri el, hogy e három napló írója «ugrik», egyetlen egyszer sem, mert ez ellenkeznék azzal «az állásponttal, melyre helyezkedett» a Szulejmán Naplóíhoz írt első jegyzetben. Azért tehát folyvást jajgat és igyekszik a naplóírókat a jó útra terelni, valahányszor «tévednek» és elhagyják a minden orientalista részéről kizárólagosan helyesnek ismert ösvényt.

Az előbbi cikkemben idézett forrásokból azt is megtudjuk, hogy mint határozzák meg a muhamedánok a ramazán hónap elejét. Albiruni szerint a hagyomány Dsáfer ben Muhammed al-Szádik híres imámnak¹⁾ tulajdonítja a következő szabályt: «Figyeld meg az újhóldat redseb hava elején, számíts 59 napot és azután kezd meg a bójtót.» De ez persze, mint látjuk, merő eretnokség.

Dr. Ideler és más írók szerint a török birodalom főbb városaiban mint pl. Sztambulban, Drinápolyban már dsemázi-ül-akhir 27-én külön e célra kirendelt élesszemű emberek a magasabb pontokról lesik az új hold sarlóját s lesik mindaddig, míg fölfedezik s ekkor lélekszakadva futnak a kádihoz, ki jegyzőkönyvet vesz föl vallomásaikról s ezt elküldi Konstantinápolyba. Épen így járnak el a reá következő sában és még nagyobb figyelemmel persze a ramazán hó elején. Borús időben azután, ha nem sikerül az újhóldat fölfedezni, mint már említettem, sában hó 30-án este alkonyatkor, — derült időben pedig már egy nappal előbb

¹⁾ A hidsre 80. évében született és 66 éves korában halt meg.

(29-én) a mint az esti alkonyat felé a hold halvány sarlóját a nyugati égen közel leáldozásához megpillantják — ágyúörgéssel és a minarétekről hirdetik az igaz hívőknek, hogy kezdjék meg a böjtöt.

Mint már említettem előbbi cikkemben, egy muhammedán «eretnek-szekta» a zsidókat és keresztényeket majmolva kalendáriommal akarta szabályozni a böjt hó kezdetét és végét, de Albiruni nemcsak a próféta által föllállított szabályokba ütköző szokásnak bélyegzi ezt, hanem az egész dolgot «agyré»-nek és lehetetlennek tartja, mert a különböző helyek földrajzi fekvése, éghajlata stb. szerint más és más táblázatot kellene kidolgozni. Modern fogalmakhoz képest módosítva megjegyzéseit, annyit akar mondani, hogy Wüstenfeldnek tábláit számos egymástól különböző kiadásban kellene kiadni. Más kiadás kellene pl. Kelet-India számára, mint pl. Konstantinápolyban és itt ismét más, mint pl. a Cape Juby átellenében lakó araboknak Afrika nyugati partján vagy a kódös Londonban a dockokban dolgozó muhammedánoknak.

Befejezésül még csak néhány megjegyzést a Wüstenfeld említette «Streitfrage»-ról, melyik a helyes a július 15. csütörtök vagy július 16. péntekkel kezdődő időszámítás?

Dr. Ideler kimutatja számos idézettel, s még többet is kínál, ha kell, hogy a régi keleti írók, az egy Ibn Satir kivételével, azt állítják, hogy a muhammedán éra július 15-ével, csütörtökkel kezdődik. Hogy azonban a nyugati írók mégis július 16-ával, péntekkel kezdik a török időszámítást, annak oka az, hogy az ilykép meghatározott holdváltozások közelebb járnak az újhold megjelenésének dátumaihoz; míg ellenben a július 15-ikével kezdődő időszámítás inkább az újhold csillagászati kezdetének, azaz «együttállás»-ának (conjunctiójának) felel meg pontosabban. Azonkívül nem szabad elfelednünk azt sem, hogy a 30 éves török cyclus nem egészen pontos és azért időfolytával a hiba, mely jelenleg egy félnapra rúg, egy egész napra fog rúgni. Ennek folytán tehát, ha a magyar második millenium alkalmával az akadémia a *Török Történetírók* egy új kiadását fogja kiadni, az illető szerkesztő azon «sajátságos körülményre» fogja olvasói figyelmét fölhívni, hogy az idők folyamában a törökök egészen megfeledkeztek a július 15-ével kezdődő időszámításról és vagy július 16-ával, péntekkel, vagy pláne július 17-ével, szombattal, kezdik a muhammedán érá. Azt tételezzük föl persze, hogy valamennyi orientalista konokul megmarad azon álláspontonál, melyre elődeik helyezkedtek a Krisztus utáni 1854. évben, Wüstenfeld tábláinak megjelenése idején.

Azon olvasóimnak azonban, kik haladni akarnak s nem elmaradni, itt ismételten azt a tanácsot adom, hogy egy csöppet se törődjenek a

muhammedán éra kezdetével. Használják Kulik tábláit Knauz *Kortanában* vagy Wüstenfeld-ét, ha úgy tetszik. Mint újólág bebizonyítottam, ha a török író nem említi föl a hét napját, úgy nem dönthetjük el, hogy Kuliknak van-e igaza vagy Wüstenfeldnek. Ha ellenben a hét napja is meg van említve, úgy az általam közölt táblázatok segélyével számítsa ki az olvasó, hogy az adott török dátumnak megfelelő keresztény dátum a hét ugyanazon napját adják-e, mint a török író. Ha igen, úgy kétség nem férhet hozzá, hogy mely napot kell értenünk. Ha pedig a keresztény dátum a török dátumtól különbözik egy vagy legföljebb két napot, akkor valószínűleg «ugrott» a török író. De mint láttuk, senki töle e jogát el nem veszi.

London, 1896 szept. hava 21-én.

Kropf Lajos.

*Katonai államtanácsi vélemény 1568-ból.*¹⁾ Az osztrák-magyar hadügyre vonatkozó legrégebbi okmányok egyike az, mely a Miksa császár által 1568 június 21-én az összes császári hadügyek szabályozása céljából kiküldött, Bécsben üléselő és a hadi és alsó-ausztriai udvari tanácsból összeállított bizottság munkálatainak eredménye, s mely mintegy 30 írott ivnyi terjedelemben magában foglalja a még jelenleg is érvényben álló hadi szervezet első csiráit.

Kivonatban megismertetjük ez okirat főbb pontjait, melyek reánk nézve annál nagyobb érdekekkel bírnak mivel a bennük foglalt rendelkezések különösen a Magyarországon a törökök ellen megindítandó hadjáratra voltak számítva.

Az első pont a hadsereg fővezére és a főbb önálló parancsnokok mellé a táborban udvari haditanácsosokat rendel ki, miáltal a haditanács a hadszínhelyen történő eseményekről áttekintést kívánt nyerni.

A 2. pont a fiatal osztrák nemesség háborúban teljesítendő különleges szolgálatait szabályozza, mely rendelet az osztrák állandó tisztikar kezdetét és alapját képezte.

A 3. pont a birodalombeli százszok ama részéről, akik a császárnak hadi szolgálatokat tenni kötelesek, rendelkezik és a lovas-ezredek és kapitányok, valamint a zsoldos-ezredek megbízatásáról szól. Továbbá rendszeresíti a lovasított lövészeket, kik Roussel Péter kapitány különleges parancsnoksága alá helyeztetnek.

A lovas ezredeinknél régenté létezett lövész-századok még innét erednek.

¹⁾ Cs. és kir. hadi levéltár. Feldschriften Fasc. V—I.

A 4. pont állandó főhadbiztosokat határoz a hadseregnél; az alájuk tartozó szemlemesterekre, valamint az ezredhadbiztosok felállítására, munkakörének kiterjedésére nézve szabványokat és részletes utasításokat tartalmaz.

Az 5. pont a horvát-vend határokon folyó háborúköltség alap célját tárgyalja; ez alap a határőrvidék felosztásáig, egész a mi időnkig fennállott és központilag kezeltetett.

A 6. pont a hadügyet az alsó-ausztriai pénzügytől elkülöníti és évenkénti hadi költségalapot teremt a békében is. A mi mai hadügyi költségvetésünk alapja.

A 7. pont a fő helyőrségek számát határozza meg.

A 8. pont a hadi zsoldot illetőleg az udvar tartozásának törlesztési módját állapítja meg.

Ez a rendszer az állandó hadsereg fölállításával megszűnt.

A 9. pont Rueber felsőmagyarországi kapitányt utasítja a hadi népek újonnan behozott fizetési módozatára, valamint a kisegítő utalványozásra nézve a hadi költségalaphól. E mellett két magyar haditanácsost oszt be, Mágocsit és Rákóczyt.

A 10. pont Magyarországbán lévő több erődítmény lerombolására ad tanácsokat, úgyszintén a jövőben egy *német* kamarai gróf alkalmazását ajánlja a hadügyek vezetésére a bányavárosokban.

A 11. pont a német zsoldosok, kettős zsoldosok és a magyar kisebbrendű zsoldosok fizetését határozza meg.

A 12. pont a Magyarországot illető jutalékot állapítja meg.

A 13. pont a hadi fegyelemről szól és a már megkezdett hadi artikulusok behozataláról intézkedik.

A 14. pont állandó hadilábon való állapotot határoz, valamint a hadi népek szoros összevonását a kapitányok által.

A 15. pont a hadi népek fenntartásának szabályozását, különösen a katonai határőrvidéken és a bányavárosokban Magyarországon, rendeli el.

A 16. pont a tüzérség, a lőszertárak, a lőporkészítés szervezésének, valamint a bécsi lőszertár helyreállításának módozatait tartalmazza.

A 17. pont a monarchiában lévő összes erődítési munkálatokra, úgyszintén Bécs erődítésére nézve ad utasításokat.

A 18. pont a kocsik, hadi fuvarok szabályozásáról intézkedik.

G . . . y.

A császári es magyar sereg hadereje a pákozdi csatában. A jelen füzetben levő és a pákozdi csatára vonatkozó közle-

ménynek kiegészítésére szolgál a következő okmány, mely Hardeck seregének létszámviszonyaira vonatkozik.

«*Jejyzéke* ama gyalog és lovas hadi népeknek, melyeket a győri kapitány Hardeck Ferdinánd gróf táborba vinni fog 1593 október.¹⁾

A győri kapitánynak van a várban 400 huszárja,	
100 német lovasa, 100 ijásza, összesen	600 lovas
Pápáról 200 huszár, 100 ijász 100 drabant, összesen	400 »
Pannonhalmáról	60 »
Mraagschi úr jelentése szerint	700 »
Gallen Leo úr	1500 »
A Győrnél állók összes száma	3260 lovas
<i>Zrínyi György</i> gróf és <i>Nádasdy Tamás</i> a vármegyékkel együtt, melyek alattuk állanak, összesen 7000, köztük csak 1000 huszár	7000 »
<i>Pálffy Miklós</i> gróf összesen, az alája rendelt vármegyékkel, 10,000, köztük csak 1000 huszár	10000 »
Braun Erasmus úr	500 »
Október 15-én 1000 felső-ausztriai zsoldos érkezett	1000 »
Az összes gyalog és lovas harcosok száma	21760 »

A keresztény népek, melyek eddig Győrött és Komáromnál két különböző táborban állottak tehát, hozzá számítván Komárom 3300 főnyi őrségét, több mint 25,000 főt számláltak; ezek e hó 21-én egyesültek és újtjokat Székesfehérvárnak vették. Lövegekkel kellő számban voltak ellátva.

Teuffenbach Kristóf ezredes sajátkezű jelentése szerint a Tiszánál 16,000 ember fölött rendelkezik, más források, nevezetesen a szepesi kapitány jelentése szerint 14,000. Ecsedi Báthory István a Tiszán innen mintegy 8000 fővel. A temesvári pasa csak 6000 emberrel bír és ha az erdélyiek hozzá csatlakoznak is, még akkor sem emelkedhetik számuk 11,000 főnél többre. G.

A török végek történetéhez. Római császár urunk ő fölsége Dunán innen levő régházaiban lakozó szolgáltnak a török ellen való panaszkok.

A mostani vezér *Kászony Passa* idejében lett violentiák :

¹⁾ Cs. és kir. udvari levéltár, kéziratgyűjtemény Codex 8966 pag. 170.

Anno 1631. die 5. Febr. Tizenkilencz *párkányi* lovas török, kikkel két oda passa volt, azok is *párkányiak*, egyik *Kara Huszain*, másik *Omer* oda passa, *Dervis Bék* sógora, és a többi, két *sződémi* vitézinket ugymint *Sotli Márton*t és *Meleg Mátét* levágták, örölvén a leánda malomban, kiről nincs még satisfactiónk a *Bali Bék*től.

Anno 1631. die 19. Febr. Az *esztergomi* törökök *Bali Bék* esztergomi szancsáksága idejében két *sződémi* emberünket vágták le igaz útjokban *Szomodon* innét, ugymint *Vas Istvánt* s *Dékán Miklóst*, kiről nincs satisfactió.

Anno 1631. die 19. Martii. *Párkányi* törökök 32 lóval voltak, kik között fő volt *Huszain Aga*, igaz járatbeli két emberünket, ugymint *Nagy Balást* és *Seres Jánost* *Vasadon* a *Garam* mellett levágták, lovaikat, fegyvereket és egynehány száz tallérokat elvitték ezen *Bali Bék* idejében, kiről satisfactió kívántatik.

Anno 1631. die prima Julii. *Párkányi* törökök tíz lóval két *sződémi* katonánkat *Kádas Miklóst* fiastol *Kádas Istvánnal* együtt igaz útjokban *Túr* és *Czigléd* között vágták le, lovaikat és minden fegyvereket ruhájokat elvitték.

Anno 1631. die 5. Julii. *Párkányi* (törökök) esztergomi török *bék* akarattjából zászlóstol *Sződém* alá becsapván, három lovas katonánkat *Szarka Jánost* és *Körössy Sebestyént*, harmadikat is hajdut *Tótt Mihályt* és azon kívül kettőt a tarlón levágták, egyen halálos sebeket tettek.

Anno 1631. die 4. Martii. Ő felsége fő lévai lovas hadnagyát *Szabó Mátét* szolgástól *barsi* szőlők alatt *Párkányi Husszain* horvát levágá, lovát fegyverét elvivén, mindez ideig sem tött *Bali Bék* satisfactiót.

Anno 1631. in mense majo *Kis-Tapolcsánytól* *párkányi* és esztergomi törökök négy gyermeket vittének; ugyanottan hamar ismét azon holdolatlanságról két gyermeket vittének, kiket *Bali Bék* úr barátunk a maga udvarában sokáig tartott, egyaránt osztozott a martalóczokkal, kiről egynehányszor megtaláltuk levelünkkel, de semmi uttal ki nem adá a gyermekeket.

Ugyanazon hónapban a *párkányiak* mintegy huszonöt lóval, *Omer* oda *Passa* vélek lévén, a *csifári* kőnél lesekedvén, egyebhai gyakor szokások szerint, egy *werebéli* vitéz emberünket igaz útjában levágták, kiről semmi elégtételünk nem lett *Bali Bék* úr barátunktól.

Anno 1631. in mense Junio a *vácziak* a többi között *Palánk* alá seregestől be ütvén, marhákat kaptanak el és valami szegény *hidvégi* embereket is öltenek meg.

Ugyanezen *Vácziak* az tájon *Buják* alá csaptanak, egy németet és magyart is a vár alatt levágtak, rabot is vittének, azonkívül meg nem

szünnnek mind éjjel nappal *Kékkő* felé, fölyől a végházakon szélyel gyermekeket, asszonyokat hordják, lopják, ölik; sem váci Bék senki eleget róla nem teszen, se más, akarmennyit írjanak is.

Ihen csak nem régen azon Vácziak *Nógrád* alá seregestől becsapván, egy embert megöltének, a vicekapitány marháját a majorok közül elvitték; azonkívül száma nincsen éjjel nappal mennyit az erdőben leleselkednek, a végbeliek pásztorit, lovászit ölik hordják szabadjában, semmit nem gondolván a szent békességgel; minthogy senkitől semmi félelmek, semmi büntetések.

Továbbá im a Wisegrádiak és ezen Vácziak a szegény büntelen *Damásdiaknak* seregestől gyalog, lovas, zászlókkal mindennemű marhájakat elhajták és egynéhány rabokat vevének a szent békesség ellen; a marhák is mind oda vesztek, a rabokban nagy summa sarczon bocsátanak ki.

Ugyanakkor mindjárt a szegény *Szödéniek* marhájakban huszonkilenczet elvittek, a kiről semmi satisfactiónk nincsen, noha eleget szorgalmaztattuk, hogy visszaadják; de még maga az Bali Bék szomszéd barátunk, Olai Bék szomszéd úr barátunkkal egyaránt osztottak el a latrokkal a *szödéniek* marhájokból, kik most is a csordájokban járnak.

Ismét két izben ma csak nyolczad napja egyszer *Teszárról* és a körül való holdolatlanságról Horvát Husszain a párkányiakkal öt gyermekeket vittenek be, a kiket szinte Párkányba be nyomoztattunk s kértük vissza azonnal, még a Dunán sem vivén által őket, mindazonáltal a jó Bali Bék úr barátunk, békességet semmire becsülvén, vissza nem adta a gyermekeket.

Csak a héten ismét a *Pribék Mustafa* mintegy 35 lóval, Esztergomiakkal éz Párkányiakkal, a *szödénieknek* ismét 32 számú marhájakat elvitték, ki felől megtaláltuk Bali Bék úr szomszéd barátunkat, de még ingyen sem akarja érteni a dolgot, minthogy fölosztozott azzal is és hasznát akarja venni a marhának. A békesség tartsa dolgát, csak ő gyűjtessen göbölt. A ki nagy ellene van a szent békességnek, hogy a jámbor *szödénieket*, kik semmi okot a háborúra nem adnak, így ostromolják. Kivántatik azért, hogy e marha vissza adassék, hogy a barátságos jó szomszedság tovább megmaradhasson.

A mellett szünetlen a mint leleselkednek az esztergomiak és párkányiak ezen *Szödéniek* ellen, igaz munkájokban sem hagyják eljární őket, kapdoznak szünetlen rajtok, hasonlóképpen a damásdiak körül, a kik semmi háborúságra okot nem adnak.

Csak az itt körülünk naponként török partról történt sok csintalanságokat, lopásokat kabdozásokat föl nem tudnók, elé sem tudnók

számlálni, a mit cselekesznek az Esztergomiak és Párkányiak; hol még ha elé számlálnók Hatvan és Eger tájáról mennyi csintalanságot, emberölést, gyermeklopást cselekedjenek *Szécsény* és *Füle*k s az több odavaló végeink között: egy koncz papirosra is nem férne.

De, hogy tennének eleget a tovább valókról, ha ezekről a dolgokról kit napfényre hozunk itten a fejeknek, még sem tesznek eleget.

Im a *Komáromiak* marhájakat is elvívék az Esztergomiak és Párkányiak; azokat is oda vesztek, vissza nem adák a szent békességnek kívánsága szerint; a kik ezek a felyül megírt dolgok tagadhatatlanok, kiről elégtétel kívántatnék.

Továbbá a legnagyobb és halhatatlan dolog, a mire most török partról a szegény Duna kétmelléki jobbágyságot kényszerítik, verik a többit is a szerint, hogy a törököt a szegény jobbágy istrásálja, fegyverével a törököt őrizze, a paraszt ember a csavargó fegyvereseket öldözze, fogja, a ki lehetetlen dolog és semmi uttal a szegénység arra nem lépethetik; inkább kész pusztán hagyni helyét.

Im csak most ezen dologért a szegény *mocsi*, *neszméri* és *süttői* bírákat rúttul elverték, hármat Budán az öreg emberekben méltatlan halálos rabságban tartnak; kiket kívántatik a szent békességnek erejére nézve, és hogy azok ártatlanok lévén, a méltatlan fogságból fölszabaduljanak, s többé arra a hallhatatlan dologra a szegény jobbágyság ne kényszeríttessék; mert egyáltalában a föld megpusztul; hanem a szegénység is az ő régi rendtartásában és állapotjában maradjon meg.

*Marót*ot és *Hézért* tavaly elrablák, hatvanig való rabot, feles marhát elhajtának, a miről sem a budai vezér, sem a Bék satisfactiót nem tett, se marhát, se a rabokat vissza nem adták.

Damásdi főgyalog vajdát, Nagy Jakabot, levágták negyed magával a Garam mellett *Szécsén*nél igaz útjában a párkányiak, a kiről mind ez mai napig is semmi satisfactiót nem tettek.

Nógrádi nyolcz gyalogot, kiknél kapitányok levele lévén, igaz járatbeliek voltak, levágák a wácki törökök egy pusztá falunál, kiről megtalálván *nógrádi* kapitány a wácki Békét, még csak választ sem adott levelére, nem hogy eleget tett volna.

Ugyanezen Wáckiak gyermekeket lopni menvén Kékkő felé, a wácki Bék engedelmeiből két *szécsényi* katonánkat meglőtték.

Im csak ez minap az egriek egy fővitéz nemes embert Horvát Miklóst *putnoki* kapitányt harmad magával levágták; sőt számlálhatatlan dolgok vannak, kik *csak innét a Dunán* történtenek a török pártról Békek, Passák hírével, — kiről mindezekről elégtétel kívántatik.

(Eszterházy M. nádor *kism. levélt.-ból.* Rep: 71.) *Dr. Merényi I.*

Az erdélyi nemesi fölkelésre 1744-ben kiadott intézkedések. Projectum dominorum officialium locorumque deputatorum tam comitatum, quam vero sedium siculicalium circa modalitatem insurrectionis quantocius fiendæ sub sessione eorundem diebus 24-a 7 bris 1744. Cibinii elaborata et quidem.

1. A mi mind főtisztekül, mind pedig deputatusokul magunk Személyét nézi, a mint legelsőbben is absque nulla cunctatione integra promptitudine Felséges asszonyunk rescriptuma és hazánk törvénye szerént offeraltuk, ugy most is devovealjuk, consecraljuk vérünket, életünket is.

2. A mi pedig a communitásokat nézi, minthogy azoktól a deputatusoknak instructiojok nincsen, lévén ezen casus improvisus, nehogy sine illis etiam de modalitate determinálnván, itten disgustaltassanak, azért minél hamarább, et quidem holnap, ezen mostani gyűlés elbomolván, menjünk ad gremium Comitatum et sedium és tam exemplo, quam motivis verbalibus adhortaljuk teljes tehetséggel mentől jobban ezen instructionak végbevitelére Felséges asszonyunk és hazánk szolgálatjára.

3. Erre nézve minden nemes vármegye és szék eodem stilo concipiandó circularisok által ad 30-am 8bris generaliter convocaltassanak et quidem oly parancsolattal, hogy minden magnas, possessionatus, inpossessionatus, nemes ember, primipilus, pixidarius azon terminusra és confluxusra teljes tehetsége szerént lehető hadikészülettel sub poena articulari comparealjon, a hol is a vármegyék vagy széktisztjeitől particularis lustrat subealjon, egyszersmind a felülésnek modalitásáról consultaljon, végezvén, mely concertatiót avagy projectumot a tisztek mindjárt a Mltgs guberniumnak (ha pedig az együtt nem volna) a mlgs præsesének in absentia excellentissimi Dni Gubernatoris, küldje el egyszersmind az egész particularis lustrat.

4. A mely mágnások vagy nemesi rendeknek több vármegye és székekben van curiajok, tempore hujus lustræ particularis, a hol maga felülni nem kíván, ugyan is csak insinualja ottan is per expressum, hogy nem ott hanem hol és mennyid magával ül fel, kívántatván 30 ház jobbágytól és ugyan külön annyi zsellértől egy zsoldos.

5. Addig is pedig, a mig in supra nominato termino ezen confluxusok és particularis lustrák lennének, méltoztassék a mltgs regium gubernium sua alta prudentia a felséges udvar előtt, a mikről in antecessum illendőnek itéli, mindenekről remonstratiot tenni, hogy a felséges udvar, quasi in speculo megláthassa, ezen insurrectio mely moddal lehetne hasznosabb felséges asszonyunk szolgálatjában, ugy hogy a

hazának securitása, tranquillitása és törvénye ne periclitassék evacuatíván teljességgel a nemességtől.

6. Ha *casu quo* (melyet Isten Ó Szentfelsége távoztasson) az ellenség Magyarországra irrupálván és a tűz szegény hazánk felé láttatnék harapozni, *eo in casu*, csak egy napi haladék nélkül is minden rend hazánk törvénye szerint üljön fel és a bonczidai rétre conflualjon, a hol is a méltóságos *regium gubernium* előtt legyen *generalis lustra* és felséges asszonyunk szolgálatjában hazánk megmaradására *circa ulteriorem exercitationem a mltgs regium gubernium cum cointelligentia excellentissimi Domini commendantis generalis*, tegyen *dispositiokat*, melyeket kiki tartozzék *effectualni sub poena in Articulis Approbatæ Constitutionis partis 3-æ tit. 19. expressis*, feljebb is lévén erről emlékezet.

7. Minthogy ezen *insurrectioban* nem láttatik nagyobb *difficultas*, mint ez t. i. hogy hogy hadakozzék az adozó nemesség, vagyis székelység és egyszersmind adozzék és quartelyost is tartson, ezen *difficultásnak* tollálására javallanak, méltóztassék a *mltgs regium gubernium a diplomaticum quantumnak* egy részét, a mennyi *secundum calculos a ngs vármegyékre obvenialna*, kiadni, a más fele pedig az adozó nemesség hadi felülésére nézve a felséges udvar előtt munkába vétetnék, hogy relaxaltassék, a nemes székely *natio* csak annyi vettetnék, a mennyi a jobbágy és zselérségre *secundum æquam proportionem* redundálna, melyről a tisztek tegyenek *remonstratiot* minél hamarább (a ns székely *natio* mindazáltal *in toto immunitatiot* kíván, a ns vármegyék pedig, a mennyiben *præjudicalna* a vármegyéknek, *contradicalnak*) a több része annak is relaxaltatíván Felséges asszonyunk kegyelmességéből nagyobb és hasznosabb szolgálatot tévén, nem különben költségesebbet ezzel a nemesség, másként is ad *normam Incliti regni Hungariae* parancsolja ő Felsége, ott pedig a nemesség közül senki sem adoz, a quartélytartás is a haza törvénye szerint alkalmaztassék, egy része pedig, mig annak *inhaereal*, hogy most semmi *quantum* ne vettetnék fel a két *natio*, ő Felsége az iránt való kegyelmes *resolutiojának* elérkezéséig, az *alma natio* pedig a haza törvénye szerint *supportálja* az *onust secundum conventionem cum eadem initam*.

8. A zsidók, örmények, bulgárok, görögök, német mesteremberek, kereskedők, egyszóval mindenféle nemzetek, *manufactorok*, valakik a hazának *beneficiumával* éltek és élnek, minthogy a haza fiai számára nem vétettek, adjanak a *mltgs regium gubernium* által *determinálandó summát* ad *cassam exercitus provincialem*, ugy a *Cameralistak*, *postamesterek* és *contumacialis officialisok*.

9. Mindennemű más regimentekre verbuálások és lovak vásárlása interdicaltassék.

10. A fegyveres házakban, a mi kiadható fegyver találtatik, adasanak ki a szükölködőknek.

11. A mltgs regium gubernium, táborba szállván a nemesség, circa ovales et equites portiones méltóztassék dispositiot tenni.

12. Méltóságos Gubernator urunk méltóztassék velünk együtt táborba szállani Feldmarschal ranggal, a Főtisztoknak pedig legyen regimentes actualis colonellusi rangjok, a többinek a szerint, a mely hivatalt supportal u. m. vice colonellus, fő strázsamester.

13. Ezen provincialis militia unice a mltgs Gubernator urtól függjön in capite és más maga főtisztjeitől, ut supra, a militaris commendokkal csak correspondententer legyen.

14. De bonis miképpen tartozzanak concurrálni, feljül meg van írva, meddig menjen pedig ezen had, in gremio Comitatum et sedium, léssen determinatio, pro ut supra.

15. Minthogy csak már is a hadikészületre kívántató instrumentumoknak, úgymint köntös, fegyver, szíjszerszám, lonak felettébb ele válták árokat, e mostani insurrectiora nézve, ahoz képest szükséges leszen megparancsolni, hogy mindazok, limitato jam pretio adattassanak, sőt kényszeritessenek is mind a kereskedők, mind a mesteremberek, magok efféle árujokat, manufacturajokat aszerint kiadni sub poena, connumeraltatván a kereskedő embereknél találtató hadikészület sub juramento.

16. A mltgos provincialis commissarius legyen egyszersmind a mi hadi commissariatusunak.

17. Elegedendő golyobis, puskapor adattassék ex armamentario és jó, erre a szükségre legyen szabad a haznfiaknak saletromot főzni, puskaport csinálni.

18. Mindenféle papok, mestereknél, adozó rendnél találtató jó lovak limitato precio adattassanak ki szolgálatra, javaiknak ára 40 negyven magyar, az alábbvalónak pedig 35—30 frt lévén.

Illustrissimi, spectabiles, magnifici, generosi domini I. Comitatus supremi officiales ac deputati dni et respective fratres, mihi colendissimi, obsequendissimi!

A mostani conjuncturák minemü succursust kívántak (melyek postán már régebben is mentek ő Felsége minden tartományaitól, kivált a melyeket immediate vagy successive proximius a veszedelem illethet) a mltgos gubernium által közlendő acták megmutatják. Nem kételkedem ugyan a mltgs uraknak és alma universitásnak kiváltképpen

való devotiojában, mindazáltal ő Felségének hazánkhoz in communi mindnyájunkhoz is részenként maga lebecsátkozásával való szeretetit hivségünkben és készségünkben singularis bizodalmit nyilván tapasztalván, kívántam magam is hivatalom rendében az urakat tudósítani, kéri és kényszeríteni, hogy a kikkel illik, ebben magok részéről is ugy procedalni igyekezzenek, hogy felséges asszonyunk hozzánk mutatott nagy kegyelmességének s irántunk való bizodalmitának megfelelhessünk s eképpen édes hazánk boldogságának is, a mit kétségkívül remélhetni, öregbedésit méltán remélhessük.

Ha egyéb semmi nem volna is, eleget tenne az, hogy minden igyekezete az ellenségnek, javunk, szabadságunk és fejünk veszedelmére czéloz, példa Silezia, holott ennek kezénél maradhatását juxta tabulas pacis juste regendo remélhetette s nem is félthette, minden törvények s privilegiumok felforgatásával, maga hiti megszegésével a miket in personas et fortunas civium absque discrimine religionum elkövethet, keresztyén embernek hallani is irtózás. De affelett az összeszövetkezett ellenség a miket machinalódott a portával is (mely gonoszásnál a mely még irtozatosb) mindazok mindenek felett a mi veszedelmünkre czéloznak. Hát mit tenne némelyek előtt hazánk továbbacska léte, consideratiója, superabunt in ipsum affectum nostrorum propinquitos hostium perfidae, despotieique regiminis et redivivorum veteris majorum nostrorum gloriae memoria et hoc pacto ampliabilis clementiae regiae spes indubia. Sőt irhatom, a mint bizonyos informatiokból itt értettem, ő Felsége azon devotiojat édes hazánkknak várja, melyet mutatott akkor, midőn éppen akkor hadát Lengyelországba bocsátotta s kevésb recognitioért, mint most remélhetni, a mit mások előtt tézsen az efféle izben lévő consultatiokknak, talán más formában szokott módja (noha mentől képtelenebb a hivséges alkalmasabbak, az összeszövetkezés és machinatiok, annyival méltóbb volna praesumptive is ezeket pro insperata repentina irruptione venni és extraordinariis mediis et omnimodo celeritate extremis viribusque megelőzni) kinek-kinek stimulum adhat arra, hogy ezen dolog sietve és manu summaria terminaltasék az ő Felsége kegyelmes affidentiója, a midőn törvényünknek akár mely consequentiákból, akár mint kihozható sérelmet per expressum távoztatni kívánja, leszen ezen készsége mind édes nevelő hazánkknak és nemes Vármegyénknek kimondhatatlan nagy dicsőségére felséges asszonyunk előtt való kedvességére és jövendőbeli nem kicsiny hasznára. Quibus praetitulatos dominationes vestras divinae commendamus tutela in voto omnigenae felicitatis maneo.

Prætitularum Dominationum vestrarum obligatissimis respec-

tive paratissimus servus et frater Comes Joannes Haller. Viennae, 9 Ibiis 1744.

Közli : *Koncz József.*

Teleki levéltárban 3174. másolat.

Gróf Batthyáni Lajos Náadorispán levele hadkiegészítési ügyben Báró Orczy Lőrinczhez 1757-ből. Ngos Báró és Obrister Ur! Sub 22a et 28a 9-bris hozzám bocsátot kegyelmed két izbéli leveleit egyszersmind vévén, valóban nem kevés sajnálkodással érttettem azokbul, hogy a *Ns Regimentből¹⁾* *ujonnan 65 személy az ellenség által elfoguttatván*, mind személyekben, mind lovaikban nagy fogyatkozást szenved, melynek redintegratiója iránt vettem már Ó Főlghe kegyes parancsolatját is; és minthogy rövid nap mulva Bécsben menni szándékozom, azon fogok iparkodni, hogy ezen N. Regimentnek segítségére mennél jobb módot kitalálván, redintegratióját mennél előbb effectuálni lehessen, az alatt pedig reménlem, hogy a *Boroszlói harc után²⁾* circumstantiáink jobbra fordulván, ezen Regimentnek is könnyebbségére az alatt is annyival könnyebb módot fog Obrister Uram találhatni; a minthogy tovább is ezen egész Regimentet jó Gondviselésében ajánlván telljes addictióval állandóan maradok Ngos Báró és Obrister Urnak Körmenden, 10Xbr/1757 kész köteles szolgálja

gróf Batthyáni Lajos m. p.

Mennyit költött Apaffy Mihály az 1683-ik évi hadjáratban ajándékokra. Anno 1683 19 aug. Bécs alatt az országpénzéből, mely volt 27,000 tallér, eszerint adtak be a követek:

A fővezérnek aranyul s tallérul tizezer aranyat,	... tallér	22,500
A Reznek	tallér	2,000
Scerletnek	aur. 500 p. tallér	1,125
Székely László és Sárosi János uraimék audientiajokon ment el és egyéb költségre	tallér	34
horum Summa		25,659
restant tallér		1,341
	Igy teszen tallér	27,000

¹⁾ Nádor huszárezred, mely a jászkunokból állítottott fel 1756.

²⁾ A boroszlói csata, melyben a Lothringeni Károly és Náadasy Bevern herczeg porosz seregét megverték, 1757 november 22-én ment végbe; erre a csatára czéloz a nádor, midőn reményét fejezi ki, hogy a circumstantiák jobbra fordulnak; ámde mikor levelét írta, már megvívott a szerencsétlen végű *leutheni* csata, mely az eddig Colinnál, Boroszlónál stb kivívott eredményeket tönkre tette.

Observandum, Az 1341 tallért Urunk Ó Nsga maga költségire fordította, erről Ó Nsga quietantiát, avagy assecuratoriát ígért.

Bécs alatt Urunk Ó Nsga a fővezérrel szembenléte után eszerint küldöttek ajándékot föl a fővezérnek és a nagy embereknek :

A fővezérnek arany	5000
Ugyanannak hintot s a hat lovat, három paripát, hat virágos kupát, vezér két fiának két paripa és arany	1000
Maurocordatusnak egy paripa és arany	300
Thiajának egy paripa és tallér	1000
Reznek egy paripa és tallér	500
Tefteder egy paripa és tallér	100
Csazbasának egy paripa és tallér	100
Niszonzcinak egy paripa és tallér	100
Kapuslar Tihajának egy paripa és tallér	100
Bujuk teczkresinek egy paripa és tallér	50
Meg Tupcsinak egy paripa, tallér	50
Kucsuk Teczkretinek tallér	40
Caftanczinak tallér	40
Vezér 30 Csazinak tallér	30
A kihozó lovászmesternek	10
A ló mellett levő lovásznak	4
A Maurocordatus szolgálóinak	20
Itten más egy szolgálóknak	2
Az ajándék præsentalónak aurum (arany)	20
és tallér	25
A kik hozták tallér	20
A más csauzoknak tallér	5
Az ajton állóknak tallér	6
A vajda emberinek tallér	3
A sátorvonó 3 töröknek tallér	1½
A mézégétőknek tallér	3
Az úton vizet öntöző szakácsiaknak tallér	5½
A rézkertben levő törököknek tallér	3
A főlovászmesternek tallér	30
A fő sátormesternek tallér	25
Velünk járó csauznak tallér	10
egy szerszámos ló	
A præbenda hordóknak tallér	10
A pecsét s papiros dörgelőknek tallér	8
arany summája	in aur. 6320

tallér summája...	in tallér	2286
szekeres lovak	nro	6
paripák summája		15
virágos kupa		6

NB. Az aranynak ezere Skerlett uram kölcsön adta arany; ezere penig Urunk Ő Nsgánál levő aranybul való.

Teleki levéltárban 3103. sz. a.

K. J.

HADTÖRTÉNETI IRODALOM.

I. ISMERTETÉSEK.

Magyar hadtörténelmi emlékek az ezredéves országos kiállításon. A hadtörténelmi csoportbizottság megbízásából szerkesztette Dr. Szendrei János előadó. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. miniszter, mint az ezredéves kiállítás országos bizottságának elnöke. Budapest, 1896; 4-edr. 915 lap, 900 szövegbeli rajzzal. Ára 6 frt.

A történelmi kiállítás tömérdek, szebbnél szebb, érdekesnél érdekesebb, megbecsülhetetlen értékű kincseit szemlélve, minden magyra ember kebléből kitör a sohaj: Mily kár, hogy e tömérdek kincs rövid napok múltán ismét szétvándorol a világba, vissza az idegen muzeumokba, a különféle bel- és külföldi gyűjteményekbe s az egész nemzet kiállításnak kevés idő múlva még emléke is elenyészik! Bizonyára minden magyarnak, de kivételképen minden történetkedvelőnek kedves meglepetést szerzett tehát Dr. Szendrei János, a kiállítás hadtörténelmi csoportjának fáradhatatlan előadója, midőn szinte meglepő szorgalommal, minden más csoportot a kiállítás tudományos földolgozásában messze megelőzve, még a kiállítás bezárta előtt kezünkbe adja remek munkáját, melyben a hadtörténelmi kiállítás közel 10,000 tárgyának legjellemzőbb darabjait leírva s közülök majd 1000 darabot művészi rajzban is bemutatva, a magyar hadtörténelmi kiállításnak és kincseinek emlékét megörökíti.

Hős elődeink drága fegyvereit, vérrel áztatott ereklyéit tehát, melyet az utódok hálás kegyelete századokon át megőrzött, s a kiállítás termeiben a nemzetnek bemutatott, szemlélhetjük ezután is Szendrei könyvében, mely a magyar vitézségnek éppen úgy, mint a magyar fegyver-

tudománynak örök időkre emelt ékes csarnoka. Bármerre lapozzunk is a hatalmas kötetben, mindenütt hazánk hajdani nagyjainak neveire találunk, kiknek reánk maradt ereklyéiről a mű hűségesen beszámol, megemlítve a tárgy pontos leírása mellett a készítés vagy származás idejét, helyét, a lelet vagy őrzés helyét, a kiállítót, sőt mindenütt, a hol ez szükséges és lehetséges, *a tárgyra vagy a személyre vonatkozó történeti adatokat és irodalmat is.*

Szendrei könyve e berendezésénél fogva nemcsak becses emléke az ezredéves hadtörténelmi kiállításnak, de fölötte hasznos kézikönyv is, melynek értéke annál nagyobb, mivel magyar történeti fegyvertan nincs, a külföldi szakmunkák pedig a magyar fegyvereket, még ha ismerik is — bár ismerhetnék, mert a magyar nemzet fegyverével írta be nevét Európa minden országának vendégkönyvébe — eléggé nem méltatják.

A könyv tartalmára áttérve, Szendrei a bevezetésben számot ad a kiállítás hadtörténelmi csoport-bizottságának megállapított programjáról és e program végrehajtása folyamán kifejtett egész tevékenységéről, melyből az oroszlanrész különben öt magát illeti meg, ki az anyag egybegyűjtése céljából nemcsak egész Magyarországot, de Közép-Európa minden nevezetesebb városát, hol jelesebb fegyvergyűjtemények vannak, beutazta.

A kiállítók száma összesen 212. Ezek élén Ő cs. és ap. kir. Felsege áll, a ki bécsi és ambrazi fegyvergyűjteményeinek minden magyar vonatkozású tárgyát legkegyelmesebben rendelkezésre bocsátotta; a külföldi uralkodók közül a német császár, az orosz czár, az olasz király, a török szultán és a svéd király küldtek becses magyar emlékeket. A hazai kiállítók közül kiemelendők Esterházy Pál és Batthyány-Strattmann Ödön hercegek, az első fraknoi és kismartoni, utóbbi pedig körmendi kastélyából állítván ki páratlan becsű ereklyéket; ezek után megemlítendők még Andrássy Géza és Dénes grófok, Teleky Sámuel, Szirmay Alfréd, Wilczek János, Bánffy György, Erdődy Ferencz és Pálffy János grófok gyűjteményei.

Az Esterházy Pál és Batthyány-Strattman Ödön hercegek gyűjteménye a könyvben különös figyelem tárgya, a mennyiben az első, mely egy XVII. századbeli magyar főúri várnak felszereléséről nyújt teljes képet, és a második, mely egy XVII. századbeli magyar hadvezérnek török hadi zsákmányát és fegyverkamráját mutatja, minden egyes darabjában leírva a könyvben foglaltatik. Ezekon kívül a többi tárgyak nem külső fényük, hanem történelmi becsük és fegyvertani érdekük szerint vannak összeválogatva. Bár ennél fogva a kiállított tárgyaknak csak

mintegy harmada került leírásra, a leíró mégis súlyt fektetett arra, hogy minden korszak minden fegyverneme bemutatassék s így a magyar fegyverzet fejlődésének összefüggő láncolata föltüntetve, egy-szersmind a magyar hadtörténelem ezredéves fejlődésének azon részéről, mely a fegyverekre vonatkozik, hű kép nyújtassék.

Ez okok, nevezetesen a két nagy gyűjtemény beillesztése, s a kiállítás tárgyaknak az egyes épületekben és termekben való elhelyezése, idézték elő azt is, hogy Dr. Szendrei könyvében az anyag elosztását illetőleg nem követhette teljesen az eredeti, részletesebb korszak szerinti beosztást, hanem — kivált az újabbi korszakokra nézve — nagyobb időszakot felölelő fejezeteket volt kénytelen alkotni. De ez nem válik a mű hátrányára, mert a fegyverműszak történeti fejlődése azért egész biztossággal követhető, ellenben nagy előnye, hogy a könyv anyagbeosztása a hivatalos katalógusra támaszkodván, az emlékek tanulmányozása, épületek és termek szerint, még a kiállítás tartama alatt nagy mértékben elő van mozdítva. A korszakok mindegyike elé Szendrei ezenkívül még történeti bevezetést is írt, mely egyszersmind a jövő magyar történeti fegyvertan alapmunkálatának tekinthető s annak végén föl sorolja az idevágó irodalmat is.

A műbe föl vannak véve ama csatavázlatok és hadműveleti térképek is, melyeket a kiállításra magyar honvédtisztek készítettek.

Befejezésül egy érdekes hadtörténelmi tanulmány következik váraink hadi felszereléséről a XV—XIX. századokban, illusztrálva a kiállításon levő tűzérési anyaggal.

Egészben véve kétségtelen, hogy Dr. Szendrei János e munkával nemcsak az ezredéves kiállítás hadtörténelmi részét örökítette meg, de nevezetes szolgálatot tett a magyar hadtörténelmi irodalomnak is, melynek különben már régi és hivatott művelője.

Az 1870-ik évi német-francia háború története. Irta Breit József m. kir. honvéd százados. Budapest, 1896; Grill Károly kiadása. Nagy 8-adr. 383 + 27 lap. 9 hadrend és egyéb melléklet, 1 hadműveleti vázlat és 6 csataterv.

«A legújabb kor háborúi közül, reánk katonákra nézve, egyiknek tanulmányozása sem oly hasznothajtó, egyik sem képes figyelmünket annyira lekötni, mint az 1870/71-ik évi hadjárat; egyrészt miután legújabb szabályzataink, kivált a hadászat és harcászat körébe vágók, majdnem kivétel nélkül az ezen hadjáratban szerzett tapasztalatokon

alapulnak, másrészt pedig, mivel ezen hadjárat a benne részt vett seregek nagyságánál fogva leginkább nyújt, leginkább megközelítőleg, fogalmat és képet egy jövőendő nagy mérközés előrelátható lefolyásáról.»

E szavakkal vezeti be a szerző a német-francia háborúról írt munkájának első részét, mely a háború kezdetétől egész a gravelotte-i csatáig (bezárólag) terjed, s teljesen igaza van. Bárha az orosz-török háború újabb időre esik, még sem gyakorolt a hadügyre még csak megközelítőleg sem oly nagy hatást, mint a német-francia háború, mely a hadi tudományok minden ágában, a hadseregszervezés, a fegyverműszak stb. terén gyökeres változást idézett elő s az európai hadügyet új s helyesebb irányba terelte. Épen ez okból hálás vállalkozás volt a szerzőtől, midőn tanulmányainak főtárgyává e háborút tette, s nemcsak buzgó és szorgalmas, de értelmes, minden tekintetben jeles munkájával e hadjárat tanulmányozását a magyar tisztikar részére is lehetővé tette.

Örömmel üdvözljük tehát a szerzőt a hadi történetírás terén, s örvendünk azon, hogy munkáját magánvállalkozás útján kiadhatta, annál is inkább, mert az Akadémia hadtudományi bizottsága, mely hasonló irányban — az «Egyetemes Magyar Hadtörténelmi Könyvtár» eddig megjelent kötetivel — a kezdeményező lépéseket megtette, azok folytatásában szűk dotatiónál fogva csak igen lassan juthat előre.

Breit százados, miután a háború okait és előzményeit röviden, a mint ily munkánál helyes, előadta, a bevezető hadműveleteket tárgyalja; a mozgósítást, a hadászati fölvonulást; megállapítja a július 31-iki helyzetet s röviden említve a saarbrückeni kémszemlét, részletebben foglalkozik a Spicheren melletti és a wörthi csatákkal, melyekhez érdekes megjegyzéseket fűz.

Ezután következik a német hadseregeknek a Saartól a Moselig való előnyomulása, majd a Metz körül lefolyt nagy csaták, a Colombey-Nouilly, a Vionville-Mars-la-Tour és a Gravelotte-St. Privat melletti harcok tárgyalása.

Előadása mindig érdekes, irálya rövid, szabatos, megjegyzései szerények, tanulságosak; a minthogy az egész munka derék törekvésnek érdemes gyümölcse, s valóban óhajtandó, hogy Breit százados ne állapodjék meg Gravelotte-nál, hanem tanulmányait folytatva, a német-francia háborúnak többi részeit is hasonló módon kidolgozván, a magyar hadtörténelmi irodalmat érdemes munkásságával mielőbb gyarapítsa.

A mű nyomdai kiállítása, már a mi a szöveget illeti, igen jó. Máskép

áll a dolog a mellékletekkel. A hadrendek roppant térpazarlással vannak készítve; pedig ezeket sokkal czélszerűbb lett volna magába a könyvbe, apróbb szedéssel, szűkebben, jobb áttekinthetőséggel adni. A hadműveleti vázlaton az áttekintés ugyan szintén nehéz, de még ez megjárja. A csatatervek ellenben minden kritikán alúl vannak s nagy kár, hogy a kiadó, költségkimézés szempontjából, e derék munkát a gyalázatos rajzokkal teljesen elcsúfította. Ma napság ily rajzokat adni már nem szabad. Reméljük, hogy a folytatás jobb rajzokat hoz.

MAGYAR HADI SZABÁLYZATOK GYŰJTEMÉNYE.

Hadik altábornagy szabályzata a magyar lovaság számára.

Méltóságos Generalis Hadik Uramtul némely kiadott Punctumok, mihez tartásuk tudniillik Verekedés alkalmatosságával az Ő Excellentiája alatt levő Magyar lovas Regementek magokat.

Minekutánna az elmúlt Táborozáskor az magyar lovas Regementeknek a Verekedéskor tett fegyverkezései nem tapasztaltattak egyenlőknek azoknak tehetőségével, a mi által az ellenségnek megvetését vonták armádánkra, a följebb való helyeken pedig Nemzetünk hajdani vitézlő fényére homályt hoztak; arra való nézve, hogy az jövendő táborozáskor az meg csökkent böcsületünket valamennyire helyre lehessen hozni: szükségesnek ítélte Mélt. Generalis Hadik Uram a Verekedésnek módjára czélzó némely Punctumokat följegyezni.

Először is.

Hogy minden hadi gyakorlásoknak mind kezdete, mind szerencsés kimenetele Isten után az jó rendtartástul függ: nem kevés kárunkkal, sőt orczáink pirulásával világosan tapasztaltatják velünk az Brussziai királynak kuruczai és másféle rendelt seregei; mert noha különbféle nemzetségből állók és többnyire ravaszsggal, most pedig főképen erőszakkal fogadottak legyenek, mégis oly rövid idő alatt az igaz hadi rendtartás által egyedül oly helyes karba hozattattak, hogy föltett ügyekezeteik jobbára szerencsés és vitézi kimenetellel teljesítettnek; ellenben pedig rendnélkül való hadakozásunknak látásával annyira vérszemet kaptak Nemzetünkön, hogy a kevés számú, de jó rendben levő kuruczok az mi noha számosabb, de rendetlen népünket zavarodásra hozta és gyalázatosan megszalasztja, sőt minden apró csatánkban is, melyeknek

hasznos végbenvitelét már régtől fogvást egyedül magyar nemzetünknek dicsiretes vitézi tehetőségének tulajdonította minden ember, már most megehlőznek egyedül rendetlenségünk miatt, arra való nézve, mivel mint kirugóskodáskor, mind sorban való álláskor, masirozáskor, egyszerűen minden hadi mozdulásokban legtöbb, sőt elkerülhetetlen jura-mentom légyen az valóságos jó rendtartás.

Azért Másodszor.

Minden Tiszt ugy intézze állítását a maga Trupjának, hogy az Népinek javát az első sorban és az két szárnyokra helyeztesse, szorosban és rendszerint seregeltetvén őket az előre csatázókon kívül, kiket ha az ellenség tüzinek kicsalására rajtahajtani jónak itél, rajta hajtasson és azon alkalmatossággal szükségképen megszályedett népét mennél hamarabb és jobban lehet össze és rendbe szedje.

Harmadszor.

Szükséges azt is tudni, hogy soha sem köll engedni, hogy az ellenség legyen a verekedésnek kezdője, sőt ha szintég az alkalmatosság ugy hozná magával, hogy helyben köllene bevárni az ellenséget, akkor is a föld csinnyához képest két vagy három száz lépésnyire eleiben kell rugaszkodni és kivont kardval tüzessen rajta hajtani, békét hadván tüzellő fegyverének, az melynek hasznát akkor köll venni, az midőn az ellenségnek ereje miatt az Trup kintelenítettvén magát is visszahuzni az hátruljárójával, vagy el kívánja tüzelni, vagy tüzével az eleit tartóztatni az több Trupjainak oltalmára, avagy ha szoros helyeken köllétnék által költözködni, vagy azokat oltalmazni.

Negyedszer.

Mínthogy az lovasság erejinek fortélyá leginkább abbul áll, hogy az ellenség szárnyainak mestere lehessen : arra való nézve annak megnyerésére szükséges arra vigyázni, hogy imo, ha az egymással való ellenkezés mind az két részrül csak egy Trup között vagyon, tehát az midőn legesebesebben rajtahajt, akkor hirtelen jobbrul és balrul való széleiben, avagy, ha kitelhetik az harmadik sorban levő embereket az ellenség szárnyaira fordítsa, ha pedig 2-0 az tisztnek több Trupja volna egynél, azokat az első Trup háta megé állítsa, és az midőn már közelget az ellenséghez, akkor azon hátul, jobbrul és balrul álló Trupokat hir-

telen az első Trupnak szélei végében köll fordítani, az kik heventében az ellenség szárnyaira csapjanak, melynek nagy haszna leszen, mert vagy ő is ezen változásra kívánja változtatni azvagy szélesíteni az frontot vagy sem; ha megtartja az ellenség az első frontot, meg van verve, mert az szárnyainak mestere leszen azon két félre fordulandó Trup, ha pedig meg kívánja frontját nagyobbítani: akkor is meg lesz verve, mert megtágitván az frontjokat, utat nyit az bevágáshoz és az összezavardáshoz.

Ötödször.

Tilalmaztatik keményen, sem fő, sem al-Tiszt, sem közember ne merészeljen verekedés előtt az ellenségnek erejéről, annak sokaságáról, helyes rendelkezéseiről beszélni, vagy hogy «igy-amugy lesz», «mennyi ágyuval — amannyi gyalogsággal» legyen, ellenben az mi népünk csak egy maroknyi, rossz helyben áll, lovai rosszak, segedelmire nincs semmi és több efféléket előhozni; mert az ilyes beszédek csak félelmet és bátortalanságot okoznak az közemberben, az által pedig urok szolgálatjának nem kevés kárt okoz. Kihez képest a Tiszt arról gondolkodják, az mi a kötelessége, az Al-Tiszt pedig s az közember hallgatással figyelmezen az kiadott Parancsolatokra és azokat vigye véghez, mert a Tiszt hivatalja egyedül arról gondolkozni és tenni ítéletet, ha az ellenségre reá ütni tanácsos-e? vagy azt bevárni.

Hatodszor.

Minden tiszt köteleztetik az verekedéskor és előtte az népet a maga hivataljára, Nemzetünk hajdani dicsőséges Vitézségére emlékeztetni és bátorítani, sőt az közember is biztassa az maga pajtását és az ellenségnek mozdulásához alkalmaztassa magát.

Hetedszer.

Soha ne verekedtesse egyszersmind az Tiszt az maga Trupját, hanem annak nagyságához képest abbul készen tartson tovább való szükségre egy Truppot. Ha azért

Nyolczadszor.

Ha az ellenség *czafol* hátrál; akkor egyik részét hajtassa rajta, hogy ne legyen nekie üdeje magához térni és rendbeszedni magát; és

ugyan azon alkalmatossággal legjobb lesz hasznát venni az tüzelő fegyvernek, hogy az ellenségben mind több kárt, mind nagyobb félelmet szerezzen; az többi pedig lassanként szoros rendben seregelvén nyomakodjék azok után ugy annyira, hogy ha történetbül az ellenség vagy maga erejével, vagy hozzájövendő segítséggel az rajtahajtókat visszanyomná, azonnak kész segedelmére lehessen.

Kilenczedszer.

Minden Tiszt az Trupjának mineműségéhez képest rendeljen elő- és hátuljáróban embereket, vagy megnevezvén őket, vagy azokat, a kik magok jószántokból kívánnak menni, a kiket az többi Truppok fogják oltalmazni; ellenben nyilvánosságos veszedelemben nem köll őket bocsátani, ha csak épen az utolsó szükség nem hozza magával, hogy az többeknek megmentésére inkább egynehányat az utolsó szerencsének bizonytalan sorsára kölletnék szánni.

Tizedszer.

Semmi ember se merészelje megbróbalni parancsolat megszegésével vissza czafolni, annyival inkább bátoratlansága miatt megszaladni, melyekért nem csak keményen megbüntettessenek, hanem ha az által nagy rendetlenség származna: a Tiszt az olyas fejes embert másoknak példájára szabadon meg is ölheti.

Ha pedig reménysége kívül

Tizenegyedszer.

A tiszt maga akár az ellenség előtt, akár Trupjának megtartásában, avagy megzavarodásakor annak helyre állításában maga hivataljának tehetségéhez képest meg nem kívánna felelni, avagy gyalázatosan föl verettetné magát, minden kérdés nélkül processus szolgáltatassék nékie.

Tizenkettődször.

Keményen büntettessenek azok is, a kik verekedés alkalmatosságával előbb, hogy sem az ellenség eltakarodnék, engedelem nélkül fosztogatásra adják magokat és az Trupbul elmennek, sőt még azon tiszt is, a ki arra engedelmet adott, vagy legalább az ujjain által nézte, büntettessék meg. Ellenben

Tizenharmadszor.

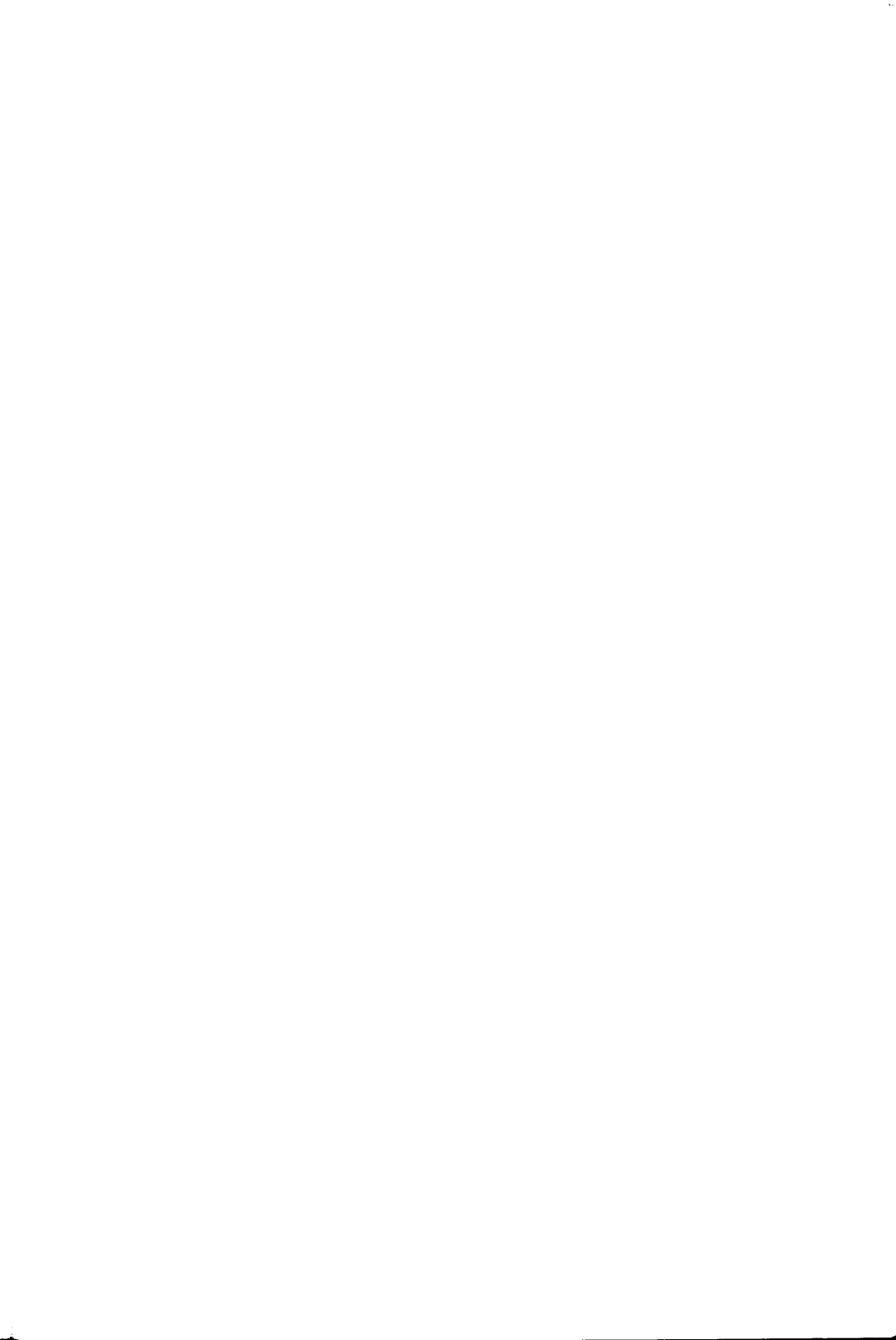
A nyereség kotyára vettessék és az ára lélekisméret szerint egyaránt portio számra osztassék, kivéven ebbül az forspontos lovakat és az földnépének jószágait, melyeket eladni nem szabad. Egyébaránt is ne engedjék meg, hogy az igaz hadi rendtartás ellen a rendetlen s regulátlan gyülevész népnek módjára az rabokat levetkőztessék.

Tizennegyedszer.

Valaminthogy azok, a kik a magok kötelességének megfelelőekben restelkednek, keményen megbüntetődnék, úgy azok ellenben a kik Urunk szolgálatjában serénykednek az följobb valók előtt megjelentessenek, hogy másoknak ösztönzésére érdem szerint meg lehessen őket jutalmazni.

A saját gyűjteményében levő eredetiekből közli

SZILÁGYI ISTVÁN.

A BUDAI KIRÁLYI VÁR A XV. SZÁZADBAN.

- A) A régi (belső vár).
 B) A Zsigmond-korabeli részek.
 C) Mátyás-korabeli részek.
 D) Mátyás király istállóí.
 D₁) Királyi kertek.
 E) Kerti házak.
 T) Kapuk, bejáratok.
 I) II) A belső vár udvarai.
 III) A külső várudvar.
 IV) A György-tér a Zsigmond szoborral.
 a) István torony.
 a₁) Védőfal és üvegfolysó.

- b) Északi torony.
 b₁) Kaputorony.
 c) Éléstár.
 c₁) János kápolna.
 d) Kincstár.
 e) f) g) h) Anjou-korabeli épületek.
 i) Az új palota.
 j) Befejezetlen épületek.
 k) A csonka torony.
 l) A börtön torony.
 m) Összekötő-folyosó.
 n) Kápolna, papi collium és könyvtár.

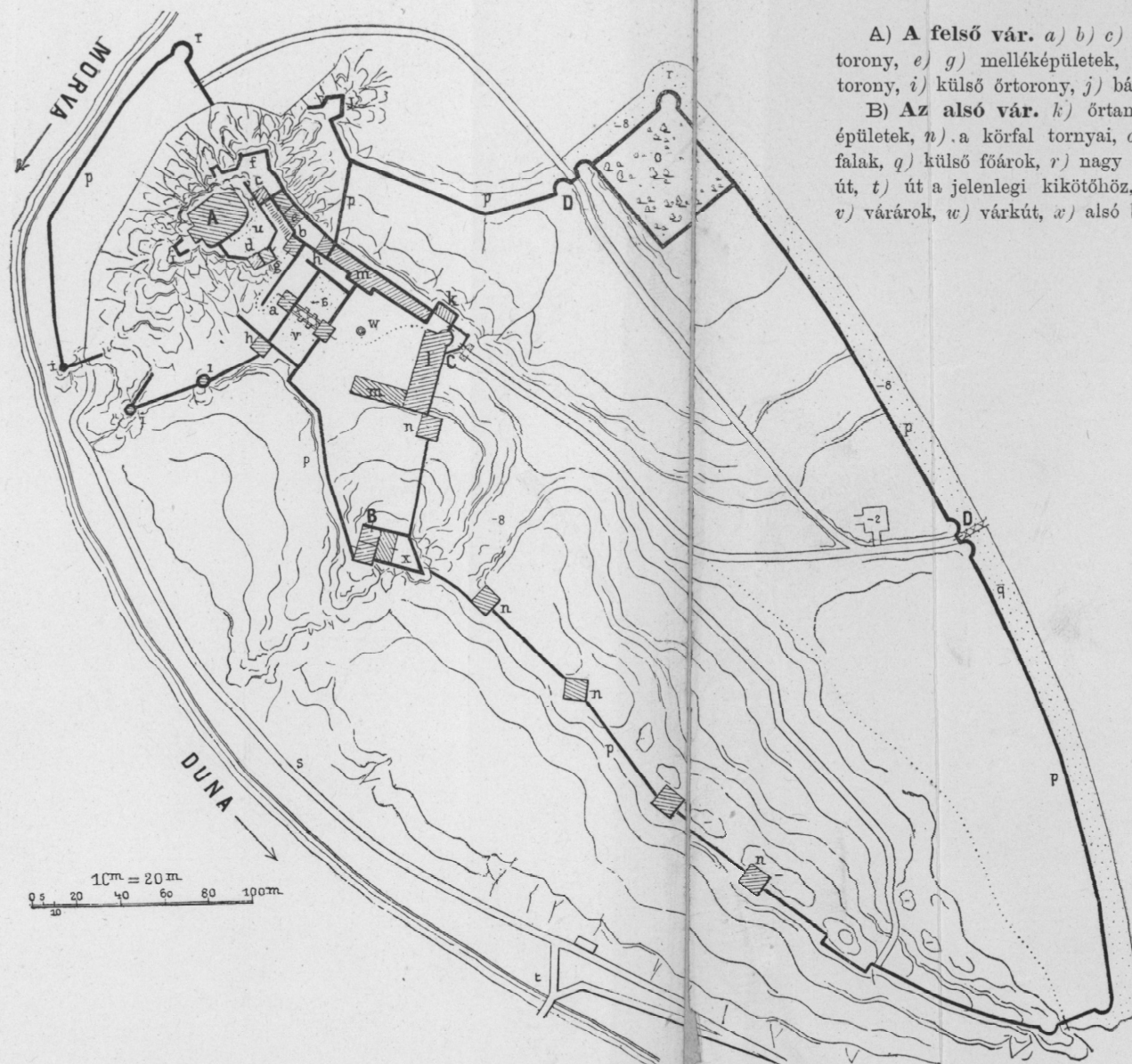
- o) Csillagda.
 p) Ünnepek termei.
 q) Lépesóház.
 r) Félgömbölyű bástya.
 s) Magas erődítmény (török raktárépület).
 t) t₁) Arkok.
 u) A törökök által emelt falak.
 v) Lőréses falak.
 w) Vár felkőz (Zwinger).
 x) A nagy palota-bástya.
 y) A vízi bástya.
 z) Kertfalak.

1912

DE 212

DÉVÉNY.

A) A felső vár. *a) b) c)* kaputornyok, *d)* őrtorony, *e) g)* melléképületek, *f)* bástya, *h)* ároktorony, *i)* külső őrtorony, *j)* bástyatorony.

B) Az alsó vár. *k)* őrtanya, *l) m)* gazdasági épületek, *n)* a körfal tornyai, *o)* kert, *p)* összekötő falak, *q)* külső főárok, *r)* nagy rondella, *s)* dévényi út, *t)* út a jelenlegi kikötőhöz, *u)* felső várudvar, *v)* várárok, *w)* várkút, *x)* alsó bástya.

DÉVÉNY VÁRA A XVIII. SZÁZAD ELEJÉN.

BRITISH NORTH AMERICA

BRITISH